

Obrana Osijeka 1991. godine

Mihanović, Ivan

Doctoral thesis / Disertacija

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:251854>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Ivan Mihanović

OBRANA OSIJEKA 1991. GODINE

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Ivan Mihanović

OBRANA OSIJEKA 1991. GODINE

DOKTORSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ante Nazor

Zagreb, 2020.

University of Zagreb

FACULTY OF CROATIAN STUDIES

Ivan Mihanović

DEFENSE OF OSIJEK IN 1991

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Ante Nazor, Ph. D.

Zagreb, 2020

ŽIVOTOPIS MENTORA

Izv. prof. dr. sc. Ante Nazor (1968.) rođen je u Zagrebu gdje je završio osnovnu i srednju školu. Bio je aktivni sudionik Domovinskoga rata lipanj-studen 1991. (Zagreb, Đakovo). Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je povijest i arheologiju. Ondje je i magistrirao (1999.), a potom, 2007., i doktorirao (znanstveno područje humanističke znanosti, znanstveno polje povijest, grana nacionalna povijest). Godine 2009. izabran je u znanstveno nastavno zvanje docenta na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Na Dočasničkoj školi HV „Ante Starčević“ u Jastrebarskom radio je više godina kao nastavnik (1993.-1997.), potom na Katedri za vojnu povijest Hrvatskoga vojnoga učilišta u Zagrebu (1997.-2003.) te kao časnik za vojnu povijest na Odsjeku za vojnu povijest Odjela za združenu doktrinu i vojnu povijest pri Zapovjedništvu za združenu izobrazbu i obuku „Petar Zrinski“ u Zagrebu (2003.-2005.).

Od 2004. na Hrvatskim studijima u Zagrebu predavao je izborni kolegij „Vojna povijest Hrvata (rani srednji vijek)“, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu izborni kolegij „Pregled povijesti ratovanja u srednjem i ranom novom vijeku“. Od školske godine 2008./2009. na Poslijediplomskom studiju povijesti na Hrvatskim studijima predaje obvezni kolegij „Vojna povijest – s posebnim osvrtom na Domovinski rat“, potom „Rat u europskoj povijesti – Domovinski rat“ te „Stvaranje Republike Hrvatske i Domovinski rat“.

Bio je suradnik na više znanstveno-istraživačkih projekata. Sudjelovao je na pedesetak znanstvenih i stručnih skupova u zemlji i inozemstvu, organizirao i aktivno sudjelovao na više od 250 stručnih predavanja, okruglih stolova i javnih tribina te promocija knjiga, uglavnom o temama iz Domovinskoga rata. Autor je i koautor, urednik i recenzent više od pedeset knjiga, pedesetak znanstvenih i stručnih radova te dvjestotinjak popularno-stručnih priloga u tematskim tjednicima, većinom o temama iz hrvatske vojne povijesti i Domovinskoga rata. Od 2005. ravnatelj je Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskoga centra Domovinskoga rata.

SAŽETAK

Rad donosi prikaz obrane grada Osijeka i bivše općine Osijek te vojnih zbivanja na osječkom dijelu Istočnoslavonskoga bojišta 1991. godine tijekom velikosrpske agresije na Hrvatsku. Cilj rada bio je prikazati doprinos obrane Osijeka u obrani istočne Hrvatske, kao i cjelokupnoj obrani Republike Hrvatske u Domovinskom ratu.

U radu se polazi od činjenice da je Osijek 1991., kao dio hrvatskoga teritorija, bio izložen velikosrpskoj agresiji. U tom kontekstu, grad se nalazio na strateškom (podravskom) smjeru napada Jugoslavenske narodne armije (JNA) i postrojbi iz Srbije te pobunjenih Srba. U radu se opisuju ključni događaji za obranu grada. Jedan od tih su i borbe za vojarne, vojne objekte i naoružanje JNA i TO u rujnu 1991., koje su bile od presudne važnosti za utvrđenje crte obrane grada i osnutak novih postrojbi hrvatskih snaga. Također, budući da je od strateškoga značaja za obranu grada, ali i podravskoga smjera, bilo područje Baranje, u radu su prikazane borbe i za taj dio Hrvatske koji, pokazalo se, nije okupiran bez ikakva otpora, kako se u javnosti percipira.

Unatoč činjenici da je JNA, nakon promjene u strategiji krajem rujna 1991., na osječkom području planirala zaokružiti svoja postignuća provodeći „reducirani“ napadni plan te unatoč brojnim lokalnim problemima, obrana Osijeka doprinijela je sprječavanju spajanja agresorskih snaga u istočnoj Slavoniji s onima u zapadnoj Slavoniji.

Rad pokazuje da je nakon okupacije Vukovara u studenom 1991. agresor namjeravao osvojiti i Osijek, potom da je u najkritičnijem razdoblju za obranu Hrvatske obrana Osijeka bila od velikoga značaja za obranu Slavonije i za ukupnu obranu Republike Hrvatske te da je Osijek, kao najveći hrvatski grad na prvoj crti obrane tijekom agresije na Hrvatsku, postao jedan od najteže stradalih hrvatskih gradova na Istočnoslavonskom bojištu i cijelom Hrvatskom ratištu.

Nakon sklapanja sporazuma o potpunom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj u Sarajevu, 2. siječnja 1992., Osijek je ostao na slobodnom dijelu hrvatskoga teritorija, a obrana Osijeka na koncu je opravdala epitet „nepokorenoga grada“.

U izradi rada korišteno je više znanstvenih metoda (kritička povijesna metoda, metoda analize sadržaja, metoda deskripcije, metoda brojenja i metoda usmene povijesti), a djelomice rad je pisan interdisciplinarno. Rad predstavlja prilog istraživanju suvremene hrvatske povijesti na mikro i makro razini te je prilog za razumijevanje suvremene lokalne, urbane i ratne povijesti grada Osijeka u razdoblju Domovinskoga rata.

Ključne riječi: Osijek 1991.; velikosrpska agresija, općina Osijek; okupacija Baranje; Domovinski rat, ratna stradanja

EXTENDED SUMMARY IN ENGLISH

The doctoral thesis presents a comprehensive review of the defence of the city of Osijek and former Osijek Municipality and the military occurrences in the Osijek section of the Eastern Slavonian front in 1991 during the Croatian war of independence (“Homeland War”). The work is based on the thesis that Osijek, which was part of Croatian territory, was exposed to Great Serbia aggression. It describes the key events to defend the city and its significance for the defence of Croatia’s east.

As one of the key points in the defence of eastern Croatia, the city of Osijek was located on the strategic direction of attacks by the former Yugoslav People's Army (JNA) and units from Serbia along with rebel ethnic Serbs from Croatia. Osijek was the site of a JNA garrison and the 12th Proletarian Mechanised Brigade of the 17h Tuzla JNA Corps. As the command site for the 1st Operational Zone (OZ Osijek) was the central headquarters for the defence of Croatia's entire eastern region.

The objective of Croatia's policies in war-time 1991 was to internationalise the crisis and avoid the eruption of open aggression against Croatia and to defend areas that were under attack, to stop the war and to reassert the proclamation of Croatia's independence by obtaining international recognition. In those circumstances, due to its defence inferiority (weapons, equipment, command personnel) Croatia tried as much as possible to avoid and/or defer direct confrontation with the JNA. Command personnel was the weakest segment of Croatia’s military forces in 1991 because most of its commanders had bare basic military knowledge and had just completed military training (enlistment) and virtually had no command capabilities.

The defence of Osijek was also faced with numerous problems in 1991 and did not differ greatly from other war affected Croatian regions at that time (with significant number of people avoiding mobilisation, was marked with a high level of dissention between civilian and military local authorities, significant criticism toward state top officials, insufficiently number of trained military-command personnel, lack of arms and inappropriate equipment, insufficient respect for command hierarchy and significant displacement of local population). Just how lacking command personnel was at the time and the problem it presented can be seen in the fact that individual members of the Command of the Operational Zone Osijek (ZOZ Osijek) were not trained for the positions they in fact held. However, unlike that the Defense Command of the

City of Osijek (ZOG Osijek) was consisted mostly of military trained and educated JNA officers, both active and reserve, retired personnel. There was however, a certain number of (educated) JNA officers, who, during the summer of 1991 and later, defected and joined Croatia's defence forces and became commanders of the Croatian Army (ZNG/HV). This was also the case in Osijek. The perception and acceptance of that personnel created certain problems and were faced with resistance at the municipal level.

Croatia remained consistent with its policy and military tactics even after it was obvious that it could not defend its constitutional-legal order in some crisis areas without engaging in direct confrontation with the JNA and rebel ethnic Serbs. The ban on returning fire in response to JNA attacks was the cause of great disappointment and bitterness among some Croatian citizens, particularly those in war-torn areas. Nevertheless, that proved to be the only real realistic/political approach. The fact that that policy was right, i.e. that Croatia's forces at first were indeed not sufficiently prepared for open conflict with the several-times more powerful opponent, became obvious in the conflicts in the summer of 1991 when a series of weaknesses were identified in the organisation structure and command. Namely, Croatia's defence and military system had only just then begun to prepare itself intensively for active defence operations. After the first units were established in the spring of 1991, activities were turned to establishing a command structure and in July, crisis command headquarters were set up at all levels.

Osijek was one of the Croatian cities that suffered fierce attacks by JNA and rebellious ethnic Serbs during the first year of the war. In the summer of 1991, avoiding conflict with the JNA put Croatia's defence in a particularly difficult position. During August and September 1991, when attacks by aggressor forces became excessively intensive and frequent and it was obvious that direct conflict could not be avoided. On the diplomatic front, Croatia had not yet managed to define its national issue and raise sufficient interest and awareness in part of the international public for it to recognise its independence. By avoiding direct conflict with the JNA and by not intensifying significant attacks during the summer, Croatia managed to buy sufficient time for the international community to view the situation and to convince it of who the attacker was and who was compelled to defence and to attempt to find a solution to the conflict through the Peace Conference in The Hague.

The theory of the role of the JNA as a guarantor of peace and buffer zone between two conflicting sides in early September 1991 was definitely unheeded which could then best be seen on the example of Vukovar. However, already after 2 May 1991 and the attack on Borovo Selo, followed by the incidents in the Osijek area, it was clear whose side the JNA would take in case

of an open war conflict. The JNA demonstrated that in Osijek on 27 June, and during July and August 1991 in surrounding villages like Tenja, Palaca, Sarvas, Bijelo Brdo, Sodobovci, Erdut, Dalj and Aljmas as well as Baranja.

In Osijek too it was a proven fact that aggressor forces (primarily the JNA) had much more success in occupying village areas that were accessible by tanks, unlike fortified towns. As of late autumn 1991, Osijek was in fact just that – a fortified town. Most of its surrounding environs and villages and affiliated municipalities, initially resisted however, they could not manage to withstand the attacks of an over powerful opponent. They didn't manage to do so even after the September battle for the barracks, arms depot and arms which was more than necessary for Osijek's defence. Nevertheless, that segment of the city's defence is highlighted as one of the most important of all defence activities in 1991 because it was crucial to the city's defence to the end. At the same time, similarly to other areas of Croatia, defence forces in the city successfully managed to withstand JNA force for ten September days and compelled JNA forces to abandon the barracks and city. Arms from the army headquarters were taken over and this proved to be of crucial importance to fortify the city's defence line and to set up new units in the autumn and winter of 1991.

The failure of the JNA's attacking operation in the second half of September 1991 compelled JNA's command to completely change its strategy and to take a complete turnabout in its aggression against Croatia. That significant fact which determined the further developments of the war and Croatia's fate, was the result of Croatia state policy and early resistance by Croatia's defence forces as well as the circumstances that were impacted by the poor reaction to mobilisation in Serbia and the disbandment of JNA reserve forces. Namely, on 19 September 1991, the headquarters of the 1st Military Command issued orders for the completion of the (third) round of mobilisation, the deblockade of military facilities and JNA units, and the deployment to the Nasice – Sl. Brod front line, i.e. on the direction of Koprivnica and Varazdin and Okučani. However, that operation which was planned to be over within a week, experienced a complete debacle and ten days later the JNA turned to its "reduced", i.e. abridge attack plan. The new plan launched on 30 September involved the transformation of occupied areas into an ethnically cleansed whole along the direction of Sid – Vinkovci – Osijek. That meant, Vukovar had to be immediately occupied and the same scenario was planned for Osijek and Vinkovci as the bordering towns around the intended ethnically compact Serb territory.

Even though this referred to another municipality, it was of strategic importance for the urban area and also for the direction from Podravina, to defend the Beli Manastir Municipality.

It was from this direction that aggressor forces attempted to cut off the area of eastern Slavonia from the rest of Croatian territory. The geographic location and military and political situation in Baranja in the summer of 1991 didn't leave much room for any other result from these battles except for the one that actually occurred. It ended with the partial occupation of Baranja on 22 August, followed by the occupation of the remaining area around Bilje on 3 September. Only two towns remained unoccupied, Tvrđjavica and Podravlje, which are located in Baranja but were governed by Osijek.

These two towns acted as a bridge across the Drava River and remained important points of resistance in the city's defence to the north. It has been said that Baranja was occupied without ("any") resistance, which is the main perception in public. It is true that the intensity of resistance was not as powerful as that on the Osijek front, but it is important to have in mind that Baranja consisted of an unfavourable mixture of population. The political situation there was similar to that of Vukovar with the presence of significant JNA forces alongside local rebellious ethnic Serbs and members of para-military formations from Serbia with direct territorial connections with Serbia (bridge at Batina).

In the autumn of 1991, aggressor forces were confronted with the cities' defence forces in Osijek, Vinkovci and Zupanja which they didn't manage to break. This was of crucial importance for the defence of Osijek and of Croatia for those places to withstand and repel all attacks and attempts to break the line of communication between them or to be approached from behind and surrounded (which is what occurred in Vukovar). Without a doubt, Vukovar was in the most difficult position of the entire eastern Slavonian battle fields. Nevertheless, the fact is that Osijek was located on an important strategic position and that after 20 September 1991 Vukovar was certainly indirectly helping Osijek to gain time to consolidate its forces and build a defence line, particularly during November 1991. In that regard, OZ Osijek was the only operational zone that reported that the occupation of Vukovar had an unfavourable impact on the morale of subordinate forces. Just how strong Vukovar was as a spiritual and moral symbol of resistance in Croatia's defence can be seen in the massive departure of the civilian population from Osijek which followed after the occupation of Vukovar. For this reason and in order to maintain the morale of Osijek defenders it was extremely important in a time when the city's survival was at its most uncertain point for as much of the population to remain in the city. Considering that the city's defence forces managed to succeed in the end, despite the fact that at the end of 1991 its population was barely 15,000 to 20,000 residents, makes the contribution of its defenders even more valuable. For comparison's sake with Vukovar, having the above in

mind, I am of the opinion that Osijek should be attributed with the epithet of at least being the “Heroic City’s” neighbour and can proudly boast as being the “undefeated city”.

When it comes to symbols, Osijek too, at the very start of the open aggression against Croatia, became one of the most important symbols of the Homeland War. The scene of its sacrifice as portrayed in the tank running over the “Red Fiat” (27 June 1991) became a metaphor of the ratio of power of the Great Serbia aggression against Croatia. At the end of the year, its epithet – “The undefeated city” became known on all Croatian war fronts and became a spiritual symbol of resistance by Croatia’s armed forces and population throughout the country.

The fact that Osijek deserves that title, can be seen in the fact that after the Sarajevo Ceasefire (2 January 1992) the city was located on free Croatian territory which meant that the city was defended. Even though in some aspects of its defence, Osijek experienced some defeats (response to mobilisation was far less than had been expected), according to Commander Bakarac, the city’s defence forces had sufficient people and resources for anti-tank actions, mortars and explosives for the city to manage to fortify itself from the end of October 1991. With the population being diminished ten-fold, the population that remained was involved and contributed in various ways to the city’s defence. Considering the force of the attacks the city was under, the majority of the civilian population left the city. Those leaving the city included the elderly, women and children but quite a number of military able members of the population too. An additional aggravating circumstance in the city’s defence can be attributed to the fact that 20% of the city’s population were ethnic Serbs, many of whom supported the Great Serbia ideology. However, the spite, improvisation and managing to adapt to living every day in war circumstances provided additional motivation and raised the morale of those who remained and defended the town on the front lines. Finally, the town’s epithet was given to it by those who in fact remained in the town in the autumn and winter of 1991.

The thing that sets Osijek apart from other towns on the front defence line was the fact that it was the biggest Croatian town that was put in that position. The result of that is that it suffered severe war damage, human casualties and material damage. After Vukovar, Osijek suffered the greatest material damage of all cities in Croatia. That too is reflected in the number of human casualties.

The other thing that needs to be pointed out in the defence of Osijek is the fact that in crucial circumstances and prevailing strategy in Croatia’s defence in 1991, Osijek’s forces were capable of undertaking attack operations too. The Djavola Greda military operation in mid-December 1991 managed to repel the aggressor back deep into Baranja territory which

prevented any vertical cutting off of the city in half and aggressor units joining forces on the southern outskirts of the city.

Osijek undoubtedly contributed to Croatia's status during the Sarajevo Ceasefire. If we take Serbia's (i.e. the JNA's) initial plan into account to completely defeat Croatia's political and military forces, and then the fact that it had to amend its plan in September 1991, at the time of signing the Sarajevo Ceasefire, Croatia had certain reason for satisfaction. Croatia's political tactics were reflected in the Osijek example too: avoiding direct conflict with the JNA and rebel ethnic Serbs in the spring and summer of 1991, occupying significant quantities of arms in the September offensive for military facilities and stopping the aggressor from significantly advancing from October to January 1992. The said achievements of Croatia's defence in Croatia's east are significant also because of the fact that this refers to territory which, unlike the rest of Croatia, has direct territorial connection with the mother country of aggressor forces. In that regard, the aggressor had the opportunity of deploying new forces in the autumn of 1991 to Eastern Slavonian front without any impediment which was much more numerous and powerful of all of Croatia's armed forces which were just emerging.

While Croatian defence forces marked their first victories in November 1991 in Western Slavonian front and liberated occupied territory, at the same time on the Osijek front, the JNA planned to surround Osijek with its "reduced" attack plan. The aggressor was stopped from penetrating into the interior and from connecting its forces in western Slavonia. With its 52 kilometre long defence line, Osijek contributed to achieving one of the main objectives of the state's policies in 1991 – the defence of its territory. Despite the fact that the city continued to suffer fierce attacks even after Sarajevo Ceasefire and the fact that a significant part of the population had left town, with a triple-lined defence front around the city, Osijek remained on free Croatian territory throughout the war. During the most critical time in Croatia's defence, the defence of the city of Osijek gave a significant contribution to defending all of Slavonia and with that, all of Croatia's east and all of Croatia.

Key words: Osijek 1991; Osijek Municipality; Occupation of Baranja Region; Great-Serbian Aggression; War of Independence, War damage

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Polazišne osnove za analizu nastanka i razvoj krize na prostoru SFRJ kao pripreme za otvorenu velikosrpsku vojnu agresiju na Republiku Hrvatsku i grad Osijek.....	1
1.2. Ciljevi istraživanja.....	2
1.3. Dosadašnja istraživanja, izvori i literatura	5
1.4. Istraživačke metode.....	8
1.5. Nazivlje	9
2. PROSTORNA I DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA BIVŠIH OPĆINA OSIJEK I BELI MANASTIR	11
2.1. Zemljopisni položaj, administrativna podjela i prirodni uvjeti	11
2.2. Sastav stanovništva 1991. godine.....	14
2.2.1. Općina Osijek	16
2.2.2. Općina Beli Manastir	21
3. RASPAD SFRJ, OSAMOSTALJENJE, VELIKOSRPSKA AGRESIJA NA HRVATSKU 1991. GODINE.....	23
3.1. Uvođenje višestranačja u Hrvatskoj i hrvatsko-srpski odnosi	23
3.2. Buđenje srpskoga nacionalizma i pobuna dijela Srba u Hrvatskoj kao početak tzv. prikrivene agresije	27
3.3. Otvorena agresija na Hrvatsku i uloga JNA.....	36
3.4. Sudionici na Istočnoslavonskom bojištu	45
3.4.1. JNA.....	45
3.4.1.1. Reforme u osamdesetima	47
3.4.1.2. JNA u istočnoj Slavoniji 1991. godine.....	51
3.4.2. Srpske snage	54
3.4.3. Hrvatske snage	56
4. VELIKOSRPSKA AGRESIJA NA PODRUČJU BIVŠE OPĆINE OSIJEK OD PRVIH VIŠESTRANAČKIH IZBORA DO 2. SVIBNJA 1991. GODINE: SRPSKA POBUNA, DJELOVANJE JNA I ORGANIZIRANJE HRVATSKE OBRANE.....	57
4.1. Prvi izbori i početak srpske pobune	57
4.2. Pripreme za obranu.....	84
5. PRVI ORUŽANI SUKOB I POČETAK OTVORENE AGRESIJE NA OSJEČKOM PODRUČJU	93
5.1. Sukob na Savulji.....	93
5.2. Osječka policija u sukobu u Borovu Selu	100

5.3. Sigurnosno stanje uoči početka rata	104
5.4. Napadi na hrvatsku policiju u Bijelom Brdu i okupacija	112
5.5. Prvi incidenti i sukob s JNA u gradu Osijeku	114
5.6. Osnutak prvih ratnih postrojbi i prvi borbeni zadatci	117
5.7. Osječke postrojbe u sukobu u Čelijama	125
5.8. Sukob u Palači i okupacija	129
5.9. Sukob u Tenji i djelomična okupacija	131
5.9.1. Samostalna tenjska satnija i daljnje borbe u Tenji	139
5.10. Početak otvorene agresije i prvi napadi na grad tijekom srpnja i kolovoza 1991. godine	141
5.11. Okupacija Erduta i Aljmaša	156
5.11.1. Erdut i Nastavni centar nakon okupacije.....	162
5.12. Sukob u Dalju i okupacija	168
5.13. Okupacija Šodolovaca.....	179
6. SIGURNOSNO STANJE U BIVŠOJ OPĆINI BELI MANASTIR 1990.-1991. I OKUPACIJA BARANJE.....	182
6.1. Baranja uoči napada i okupacija.....	193
6.2. Biljska satnija i pokušaj oslobađanja Bilja.....	205
7. OPĆINA I GRAD OSIJEK U RUJNU 1991. GODINE	209
7.1. Borba za vojarne, vojne objekte i oružje JNA i TO	209
7.1.1. Zauzimanje vojnoga stacionara u Tvrđi	219
7.1.2. Napadi na grad 13. rujna 1991. godine	222
7.1.3. Zauzimanje Doma JNA.....	225
7.1.4. Zauzimanje gradskih vojarni	227
7.1.5. Zauzimanje vojnoga poligona „C“	234
7.1.6. Zauzimanje vojnoga skladišta „Lug“	238
7.2. Značaj borbe za vojarne i crta obrane grada	243
7.3. Borba za Sarvaš i okupacija	246
7.4. Ubacivanje izvidničke skupine na područje Aljmaša	250
7.5. Početak i kraj velike napadne operacije JNA i njen utjecaj na stanje na osječkoj bojišnici	251
8. OBRANA GRADA LISTOPAD – PROSINAC 1991. GODINE	255
8.1. Stanje na bojištu i u gradu	255
8.2. Osnivanje novih postrojbi Hrvatske vojske	275
8.3. Pokušaj okruživanja Osijeka sa zapada.....	281
8.4. Borbe za Ernestinovo i Divoš te pokušaj protunapada hrvatskih snaga.....	282
8.5. Borba za Laslovo i okupacija	287

8.6. Okupacija pustare Novi Seleš i neuspjio protunapad hrvatskih snaga.....	300
8.7. Borba za šumu Rosinjaču i okupacija	302
8.8. Opći napad JNA 5. prosinca.....	305
8.9. Borba za Tenjski Antunovac i okupacija	309
8.10. Pokušaj protunapada hrvatskih snaga iz Ivanovca	313
8.11. Borbe za Paulin Dvor i okupacija	315
8.12. Obrana smjera Osijek – Đakovo	317
8.13. „Đavolja greda“ – prva uspješna napadna akcija hrvatskih snaga u istočnoj Slavoniji	319
9. PREKID RATNOGA SUKOBA	331
9.1. „Sarajevsko primirje” i prekid kontinuiranih napada na osječkoj bojišnici	331
9.2. Ratna stradanja	335
9.2.1. Područje Osijeka	335
9.2.1.1. Osječka bolnica	343
9.2.2. Područje Baranje	345
9.2.3. Crkveni objekti	348
10. ZAKLJUČAK	350
11. IZVORI I LITERATURA	355
11.1. Izvori	355
11.1.1. Neobjavljeni izvori	355
11.1.2. Objavljeni izvori.....	356
11.1.3. Tisak	357
11.1.4. Internet	357
11.2. Literatura	358
11.2.1. Studije, kronologije, memoari i monografije	358
11.2.2. Članci, časopisi, zbornici	362
12. POPIS KRATICA	366
13. ŽIVOTOPIS AUTORA.....	370

1. UVOD

1.1. Polazišne osnove za analizu nastanka i razvoj krize na prostoru SFRJ kao pripreme za otvorenu velikosrpsku vojnu agresiju na Republiku Hrvatsku i grad Osijek

Nakon Drugoga svjetskoga rata Hrvatska se našla u novoj državnoj zajednici – komunističkoj Jugoslaviji (1945. – 1990.). Zbog svojega „nesvrstanoga“ položaja u blokovski podijeljenom svijetu, njezino je postojanje odgovaralo tadašnjem međunarodnom odnosu snaga, neovisno o unutarnjem državnom uređenju. U toj nedemokratskoj višenacionalnoj državi Hrvatska je proživljavala sve probleme toga prostora, od gospodarskih do političkih.¹

Represivni sustav održavao je prividan mir i stabilnost, no stanje i odnosi u državi počeli su se značajnije urušavati nakon nestanka njezina najsnažnijega čimbenika – doživotnoga predsjednika Josipa Broza Tita (1892. – 1980.). Od 1981. gospodarska je kriza počela ozbiljnije ugrožavati cijeli politički i društveni sustav, a u isto vrijeme izbijanjem pobune kosovskih Albanaca nacionalna je ravnopravnost ponovno postala aktualna tema. Premda su Srbi u Jugoslaviji bili povlašteniji i nadređeniji u odnosu na druge narode u državi, Srbija je istovremeno počela iskazivati nezadovoljstvo zbog svojega položaja, doživljavajući ga nepovoljnim, kao i zbog položaja („ugroženosti“) srpskoga naroda.²

Usporedo sa slabljenjem preostalih okosnica režima – Saveza komunista Jugoslavije (dalje: SKJ) i sve većim osamostaljivanjem Jugoslavenske narodne armije (dalje: JNA), srpski je nacionalizam sve više iskazivao želju za dominacijom u centralističkoj federaciji i velikosrpske imperijalističke težnje. To je u drugoj polovici i krajem osamdesetih godina prouzročilo ustavnu krizu i raspad savezne partije, što je zahtijevalo preuređenje Jugoslavije na drugačijim osnovama.³

Raspad komunizma tada se odvijao u cijeloj Europi, a demokratizacija nije zaobišla ni Jugoslaviju – Slovenija i Hrvatska prve su održale demokratske višestranačke izbore. S druge strane, Srbija i Crna Gora bile su jedine jugoslavenske države u kojima su na izborima pobijedili komunisti. Te su snage, predvođene Slobodanom Miloševićem, vodile velikosrpsku nacionalističku politiku s ciljem ostvarenja jedinstvene srpske države koja bi uključivala i

¹ *Povijest Hrvata: od 1918. do danas*, Zagreb, 2007., 356.

² *Isto*, 357.

³ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: 1918.-1991. – hrvatski pogled*, Zagreb, 2003., 390. (dalje: Matković: *Povijest Jugoslavije*)

područja na kojima su Srbi živjeli u značajnijem broju. To je ponajviše išlo na štetu Hrvatske (i Bosne i Hercegovine) na koju su Srbija i Crna Gora 1991. izvršile agresiju.⁴

1.2. Ciljevi istraživanja

Osnovna namjera ove disertacije je prikaz obrane grada Osijeka i pripadajućega područja bivše općine Osijek tijekom oružane agresije na Republiku Hrvatsku 1991. godine. U radu se polazi od generalne činjenice da je 1991. osamostaljena Republika Hrvatska, a time i Osijek, kao dio hrvatskoga teritorija, bila izložena otvorenoj velikosrpskoj agresiji kao, više godina pripremanom, planu političkoga vodstva Srbije i JNA. Njihov je vojni i politički plan bio, u suradnji s dijelom pobunjenih Srba u Hrvatskoj i koordiniranim djelovanjem paravojnih postrojbi iz Srbije, slomiti hrvatsku obranu i ostvariti zapadne granice tzv. Velike Srbije: Virovitica – Pakrac – Karlovac – Ogulin s dijelom Gorskoga kotara – Karlobag. Tako bi se u slučaju da propadne pokušaj opstanka Jugoslavije, kao centralizirane države s prevlašću Srbije, pod krinkom stvaranja nove (treće) jugoslavenske države ostvarila odlučna namjera srbijanskoga državnoga vrha da svi Srbi s područja raspadajuće Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje: SFRJ) žive u jednoj državi.⁵

Cilj istraživanja bio je prikazati i detaljnije opisati obranu Osijeka u Domovinskom ratu, točnije tijekom 1991., s naglaskom na vojna djelovanja.⁶ Rad, stoga, prikazuje hrvatsko-srpske

⁴ Isto, 394-397, 405-415.

⁵ Ante Nazor, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, Zagreb, 2011., 19.-22., 86. (dalje: Nazor, *Velikosrpska agresija*)

⁶ *Domovinski rat* je općeprihvaćen naziv za ratno razdoblje hrvatske povijesti u devedesetim godinama 20. stoljeća. Nakon što je stvorena, u tom je nametnutom ratu obranjena i oslobođena suvremena Republika Hrvatska. Najdetaljniju periodizaciju Domovinskoga rata dao je povjesničar Ante Nazor. Prema njemu, Domovinski rat u Republici Hrvatskoj obuhvaća razdoblje od kraja lipnja 1991. (nakon što je Hrvatski sabor 25. lipnja 1991. donio „Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti RH” i „Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske”) do sredine kolovoza 1995., odnosno nakon završetka oslobodilačke operacije „Oluja”, odnosno do kraja listopada 1995. u kontekstu događaja u Bosni i Hercegovini. S obzirom na zakonske propise („Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji”), Domovinski rat obuhvaća i razdoblje od 5. kolovoza 1990. do 30. lipnja 1996. godine. Pojam podrazumijeva završne pripreme srpskoga agresora za rat i ostvarenje glavnoga cilja velikosrpske politike da „svi Srbi žive u jednoj državi” (na većem dijelu teritorija bivše Jugoslavije); protuustavno i terorističko djelovanje te naoružavanje i oružana pobuna dijela Srba u Hrvatskoj od sredine 1990. (tzv. pužajuća ili prikriivena agresija); početak ustrojavanja hrvatskih obrambenih snaga od kolovoza 1990., početak rata i otvorene agresije Srbije i Crne Gore, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih postrojbi na Hrvatsku nakon proglašenja hrvatske suverenosti i samostalnosti (25. lipnja 1991.) i obrana zemlje 1991. te oslobađanje najvećega dijela privremeno okupiranoga teritorija vojnim putem od kraja 1991. do kraja 1995. godine. U političkom smislu, završetkom Domovinskoga rata može se smatrati 15. siječnja 1998., kada je okupirano Hrvatsko Podunavlje na miran način vraćeno u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske. Isto, 10-11. U manjem dijelu literature prisutan je i pojam „Hrvatski domovinski rat” što dodatno precizira da se radi o ratu za neovisnost i cjelovitost Republike Hrvatske. Prema povjesničaru Josipu Jurčeviću Hrvatski domovinski rat, odnosno „srbijanska oružana agresija” na Hrvatsku započela je 17. kolovoza 1990. s podizanjem barikada na području Knina i proglašavanjem ratnoga stanja. Od tada pa sve do proglašenja samostalnosti Slovenije i Hrvatske 25. lipnja 1991. traje tzv. „pužajuća srbijanska agresija”, a nakon toga započinje „totalni rat”. (Josip Jurčević,

odnose i tijek pobune dijela srpskoga (etničkoga) stanovništva na osječkom području od početka demokratizacije i prvih višestranačkih izbora u travnju i svibnju 1990.,⁷ suradnju s JNA i paravojsnim postrojbama iz Srbije tijekom otvorene velikosrpske agresije na Hrvatsku 1991., početke organiziranja hrvatske obrane i djelovanje osječkih ratnih postrojbi tijekom jeseni i zime 1991. te, naposljetku, ljudske i materijalne posljedice agresije do sklapanja sporazuma o potpunom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj u Sarajevu 2. siječnja 1992. dolaska snaga Organizacije ujedinjenih naroda kao ostvarenja tzv. Vanceova plana.⁸

U radu će se istražiti:

- kako se velikosrpska agresija na Hrvatsku očitovala na području Osijeka i okolice?
- je li nakon srpske okupacije Vukovara u studenom 1991. agresor namjeravao isto učiniti i s Osijekom?
- koliki je bio intenzitet velikosrpske agresije na Osijek i osječku bojišnicu?
- kako je i u kojoj mjeri obrana grada Osijeka doprinijela obrani istočne Hrvatske (Slavonije) i ostatka Hrvatske?

Heroji Hrvatskog domovinskog rata, Zagreb, 2017., 11.-16.). Admiral Davor Domazet – Lošo koji Domovinski rat obrađuje sa stajališta vojne strategije, dijeli ratno razdoblje na više dionica: razdoblje od 17. kolovoza 1990. sve do 25. lipnja 1991. naziva prvim dijelom prve dionice rata nakon koje započinje drugi dio prve dionice koja traje do 14. rujna 1991. godine (Davor Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, Zagreb, 2002., 64.). Za početak „puzajuće agresije” na Hrvatsku drži dan izbijanja „balvan-revolucije” 17. kolovoza 1990., dok smatra da je otvorena agresija na Hrvatsku započela nakon 25. lipnja 1991.; razdoblje otvorene agresije dijeli u dvije faze: do 14. rujna 1991. – blokade vojnari JNA – i nakon toga (Davor Domazet – Lošo, *Hrvatski domovinski rat 1991.-1995. – strateški pogled*, Zagreb, 2010., 116., 120., 162.). Prema povjesničaru Nikici Bariću, do 25. lipnja 1991. u Hrvatskoj je trajala „otvorena srpska oružana pobuna”, a nakon toga započela je „otvorena agresija JNA i srpskih pobunjenika” (Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb, 2005., 77., 120.); prema povjesničaru Ivi Lučiću u Hrvatskoj je do 25. lipnja 1991. trajao „svojevrsni građanski sukob”, a nakon toga počela je agresija „srpsko-jugoslavenskih vojnih formacija” (Ivo Lučić, *Vukovarska bolnica*, Zagreb, 2017., 98.). Prema povjesničaru Davoru Marijanu, „srpska pobuna u Hrvatskoj”, odnosno pobuna „hrvatskih Srba” započela je 17. kolovoza 1990., što je bio uvod u rat, a „otvoreni rat JNA i pobunjenih Srba protiv Hrvatske” počeo je u ljeto 1991. godine. (Davor Marijan, *Oluja*, 2007., 39.-40.; Davor Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i domovinski rat*, Zagreb, 2006., 114.). S time je suglasan i povjesničar Jakša Raguž (Jakša Raguž, *Hrvatsko poneretvlje*, Metković, 2004., 5., 185.). Polazeći od teze da je rat „oružani sukob između država”, prema pravniku akademiku Davorinu Rudolfu, Domovinski rat je u međunarodnom pravnom smislu započeo nakon proglašenja hrvatske samostalnosti 25. lipnja 1991. (Davorin Rudolf, Tako smo počeli, *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja*, Zagreb, 2012., 216.). U skladu je to i s državnim aktima, kao što su „Zaključci” koje je Hrvatski sabor donio 3. kolovoza 1991., a kojima je detektirano da Srbija „agresivnom i ekspanzionističkom politikom” protiv Hrvatske vodi „nenajavljenju i ničim izazvanu agresiju” te da je Hrvatska izložena „otvorenoj agresiji” (Narodne novine – NN 39/1991, 3. kolovoza 1991.); to je potvrđeno i „Zaključcima o oružanoj agresiji na Republiku Hrvatsku” koje je Hrvatski sabor donio 8. listopada 1991., u kojima je navedeno da su agresiju izvršili Republika Srbija i „takozvana JNA” (NN 53/1991, 8. listopada 1991.). Tumačenje da je (otvoreni) rat protiv Hrvatske – Domovinski rat – započeo nakon što je Hrvatska proglasila samostalnost (25. lipnja 1991.) suglasno je i sa stručnom literaturom koja pojam rata opisuje kao oružanu borbu i upotrebu drugih prisilnih mjera između dviju ili više država (Vojna enciklopedija, Beograd; Ljubljana, 1985., 756.). Imajući navedeno u vidu, u ovom se radu polazi od činjenice da je (otvoreni) rat protiv Hrvatske, tj. agresija, započeo nakon proglašenja samostalnosti (25. lipnja 1991.) te se u vezi Domovinskoga rata slijedi spomenuta perodizacija koju zastupa većina navedenih istraživača suvremene hrvatske povijesti.

⁷ Etničko i nacionalno Korunić.

⁸ dalje: „Sarajevsko primirje”

S obzirom na to da obranu Osijeka ne bi bilo moguće prikazati bez uvida u stanje u susjednoj bivšoj općini Beli Manastir, rad se dotiče i ratnih zbivanja u Baranji. Na južnom dijelu baranjskoga područja protezala se sjeverna crta gradske obrane. Najveći dio Baranje okupiran je već tijekom ljeta 1991. pa je Osijeku iz toga smjera vrlo rano počela prijetiti izravna ratna opasnost.

Rad se jednim dijelom dotiče i utjecaja obrane Vukovara na stanje u Osijeku u jesen 1991. godine. Kao i mnoga druga mjesta na prvoj crti Istočnoslavenskoga bojišta (i šire), i Osijek je djelomice ostao u sjeni Vukovara, snažnoga simbola cijeloga Domovinskoga rata. No, za razliku od Vukovara, Osijek se tijekom obrane Hrvatske i njezina istoka, nalazio na strateškom položaju.⁹

Također, današnje težnje da se grad Osijek i njegova obrana od velikosrpske agresije prikazuju u nekom drugom kontekstu i statusu od onoga s kojima je proizišao iz Domovinskoga rata, bio je dodatni poticaj za obradu ove teme. Ona je, naime, jednim dijelom opterećena dnevnom politikom i nametnutom medijskom slikom koja umanjuje značaj i simbole obrane grada, a time i cijelu percepciju o obrani Osijeka i njegovu ulogu u obrani Hrvatske od velikosrpske agresije. U takvim se okolnostima nerijetko zanemaruju te relativiziraju i iskrivljuju najvažnije povijesne činjenice, što se ovim radom, barem što se ove teme tiče, nastojalo ispraviti.

U grani suvremene hrvatske povijesti domaćoj je historiografiji nedostajao prikaz vojnih zbivanja na osječkom dijelu Istočnoslavenskoga bojišta na početku velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku i Domovinskoga rata. Obuhvaćanjem autoru dostupnoga relevantnoga gradiva i uklapanjem u jednu cjelinu do sada nepoznatih i manje poznatih podataka, željelo se dodatno rasvijetliti taj dio suvremene hrvatske (vojne) povijesti i postaviti nova polazišta za daljnja istraživanja o ovoj temi.

Potrebu obrade spomenute teme uvidio sam i s obzirom na važnost i značenje konačnoga ishoda tih borbi – obranu hrvatske samostalnosti.

⁹ Pri vrjednovanju uloge obrane Vukovara u navedenom kontekstu, polazilo se od činjenice da su konstrukcije o Vukovaru kao izdanom, prodanom i/ili žrtvovanom te kao gradu na kojem je JNA slomila svoju udarnu snagu, a cijela Hrvatska dobila vrijeme potrebno za konsolidaciju, mobilizaciju i učinkovitiju obranu, stavljene u realniji okvir. Povjesničar Davor Marijan navedene tvrdnje ocjenjuje kao neutemeljene medijske konstrukcije, s obzirom na to da obrana Vukovara, prema vojnim izvorima, nije utjecala na stanje na Hrvatskom ratištu u mjeri u kojoj se to prikazivalo u medijima u Hrvatskoj, a koja su mišljenja i danas prisutna u hrvatskom javnom prostoru. Davor Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 2013., 431.-436.

1.3. Dosadašnja istraživanja, izvori i literatura

Središnji dio znanstveno-istraživačkoga ovoga rada temelji se na istraživanju primarne i sekundarne literature. Među primarnom literaturom ističe se arhivsko gradivo, ponajviše ono *Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskoga centra Domovinskoga rata* (dalje: HMDCDR), *Hrvatskoga informativnoga centra* (HIC) i *Međunarodnoga kaznenoga suda za bivšu Jugoslaviju* (ICTY).

Iz arhiva HMDCDR-a korišteno je gradivo iz Baze digitalnoga arhivskoga gradiva, Zbirke memoarskoga gradiva, Zbirke video-zapisa i Zbirke intervjua. Iz Baze digitalnoga arhivskoga gradiva korišteni su dokumenti vojne, policijske i civilne provenijencije koji se tiču Osijeka 1991. u spomenutom razdoblju. Spisi iz sudskoga slučaja „Glavaš i dr.“, koji zauzima poseban dio te zbirke, pomogli su dodatnom utvrđivanju kronoloških i činjeničnih elemenata u radu. Od arhivskoga gradiva značajna je analiza „Osijek u Domovinskom ratu – analiza događaja 1990.-1991. godine“, nastala u drugoj polovici devedesetih godina. To gradivo svojim najvećim dijelom sadrži izvornu dokumentaciju „Raščlambe borbenih djelovanja OSRH u Domovinskom ratu na Istočnoslavonskom bojištu tijekom 1991.“ Glavnoga stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske i Ministarstva obrane Republike Hrvatske iz 2000. godine.

Arhiv HIC-a zauzima važno mjesto među izvorima podataka za ovaj rad. Iz te se dokumentacije, osim određenoga broja dokumentacije vojne provenijencije iz 1991., posebice ističe materijal Ministarstva informiranja Republike Hrvatske iz toga razdoblja.

Dokumentacija ICTY-a objavljena je na internetskoj stranici te ustanove. U radu su korišteni, uglavnom, dokumenti iz procesa protiv Slobodana Miloševića i tzv. vukovarske trojke Miroslava Radića, Mile Mrkšića i Veselina Šljivančanina.

Također, za analizu dnevnih zbivanja na osječkom području 1990. i 1991. korišteno je arhivsko gradivo iz Hrvatskoga državnoga arhiva čiji je stvaratelj Operativni štab Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske.

S obzirom na dugogodišnju ograničenu i vrlo otežanu dostupnost relevantne vojne dokumentacije iz Hrvatskoga vojnoga arhiva za istraživače Domovinskoga rata, pokušaj dobivanja uvida u to gradivo nije završio uspješno, bez obzira na to što je svrha autorova interesa bila znanstveno istraživanje i unatoč dobivenoj preporuci znanstvene ustanove (HMDCDR).

Osim navedenih izvora kao primarne literature, korištena je i sekundarna literatura (knjige, časopisi, tiskovine, internetske stranice). Premda vojna djelovanja na osječkom području tijekom 1991. u hrvatskoj historiografiji do danas nisu zasebno obrađivana, pojedini

autori obrađivali su, općenito, temu Domovinskoga rata (na istoku Hrvatske). Među njima ističe se dr. sc. Davor Marijan, kao autor više takvih djela: „Smrt oklopne brigade“ (2002.), „Bitka za Vukovar“ (2004.), „Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat“ (2006.), „Slom Titove armije“ (2008.) i „Obrana i pad Vukovara“ (2013.) te „Domovinski rat“ (2016.); kao i članaka: „Jugoslavenska narodna armija u ratu protiv Hrvatske“ (*Polemos*, 2008.), „The Yugoslav National Army Role in the Aggression Against the Republic of Croatia from 1990 to 1992“ (*National security and the future*, 2001.); „Bitka za Vukovar 1991.“ (*Scrinia Slavonica*, listopad 2002.), „'Jedinstvo' – posljednji ustroj JNA“ (*Polemos*, 2003.), „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“ (*Časopis za suvremenu povijest*, 2008.), „Zamisao i propast napadne operacije Jugoslavenske narodne armije na Hrvatsku u rujnu 1991. godine“ (*Časopis za suvremenu povijest*, 2012.). Navedeni radovi ovoga autora bili su važan okvir za moje istraživanje.

Osječko područje 1991. djelomice je tematizirao i autor Davor Runtić u više svojih izdanja. Dražen Najman, Ivan Posilović i Marija Dujić u knjizi „Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj“ (Zagreb, 2004.) pružili su osnovne informacije o borbama za vojarne u rujnu 1991., između ostaloga, i u Osijeku. Izravnija slika o osječkim borbama za vojarne dana je kroz kazivanja pripadnika obrane Osijeka u djelu „Osječki rujn 1991.“ (Osijek, 2016.). Za upoznavanje osječkih vojnih postrojbi poslužile su fotomonografije „106. brigada Hrvatske vojske“ (Osijek, 1992.) i „160. Osječka brigada“ (Osijek, 1992.). Neizostavni su bili i ratni putovi postrojbi koje su djelovale na osječkom području: monografija „3. gardijska brigada Hrvatske vojske 'Kune“ (Zagreb, 2012.), „101. brigada HV-a“ (Zagreb, 2012.), „107. Vukovi s Drave“ (Belišće, 2017.). Damir Jurić i Zlatko Bebek u knjizi „Rosinjača“ (Osijek, 2012.), kroz kazivanje sudionika u obrani jugoistočne crte Osijeka, opisali su jedan od najtragičnijih događaja u Domovinskom ratu.¹⁰ Valja spomenuti i izdanja nastala već u ratnim godinama, novinara Mladena Keve: „Rat za Hrvatsku: istočnoslavonska ratna kronika“ (Osijek, 1992.) i „Hrvatsko predziđe, Rat za Hrvatsku“ (Osijek, 1993.) te Darija Topića „Slavonska krv: kronologija rata“ (1992.). Izdanja donose autorske tekstove o ratnim događajima u istočnoj Hrvatskoj.

Literaturu za opći pregled raspada SFRJ-a, prikaz protuustavnoga djelovanja Srba i velikosrpske agresije na Hrvatsku predstavljale su „Povijest Jugoslavije: 1918.-1991. – hrvatski pogled“ dr. Hrvoja Matkovića (Zagreb, 2003.), „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.“ dr. Nikice Barića (Zagreb, 2005.), „Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat“ skupine autora s

¹⁰ Riječ je o pogibiji šesnaestorice pripadnika 106. br. HV u noći 4./5. prosinca 1991. koji su držali obrambene položaje u šumi Rosinjači kraj Tenje, najisturenijoj točki obrane Osijeka.

Hrvatskoga instituta za povijest (Zagreb, 2006.), „Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)“ (Zagreb, 2008.) te „Počeci suverene hrvatske države“ (Zagreb, 2007.) i „Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih“ dr. sc. Ante Nazora (Zagreb, 2011.).

U djelu Ane Holjevac Tuković „Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja“ (Zagreb, 2015.), osim rezultata istraživanja o toj temi, izložen je i koristan pregled predratnih i ratnih zbivanja na području istočne Hrvatske.

Valja izdvojiti i djelo u kojem je obrađena uloga Katoličke Crkve u Hrvatskoj za vrijeme Domovinskoga rata „Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja“ (Zagreb, 2017.) dr. sc. Julije Barunčić Pletikosić gdje su pobrojani stradali crkveni objekti, među ostalim, i na području Osijeka i okolice, kao i rad „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske“ (Osijek, 2015.) đakovačko-osječkoga nadbiskupa u vrijeme agresije na Hrvatsku mons. Marina Srakića.

Od tiska detaljno je analiziran osječki „Glas Slavonije“ kao nezaobilazni dnevni list i glavna tiskovina za cijelu Slavoniju. S obzirom na činjenicu da je od srpnja 1991. novinarstvo toga lista podređeno obrani zemlje, tim je informacijama u drugoj polovici te godine trebalo pristupati s pojačanim oprezom, tj. kritičnošću. Uvid u ostale relevantne novinske, radijske i televizijske izvore informacija u vezi osječkoga područja, dobiven je iz serije biltena Ministarstva informiranja RH koje je na dnevnoj razini izdavalo svoja izvješća. U tome su obuhvaćeni mediji ne samo iz Hrvatske, već i drugih bivših jugoslavenskih država. Od ostalih novina korišteni su „Večernji list“, posebice kroz HIC-ovu „Kronologiju rata (1989.-1998.)“ (Zagreb, 1998.) te „Vjesnik“. Također, od službenih glasila korišteni su hrvatske „Narodne novine“, „Narodna armija“ (JNA) te službeno glasilo samoproglašene vlasti na okupiranom području – „Službeni Glasnik srpske oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem“. Od srbijanskoga tiska u manjoj su mjeri korišteni listovi „Politika“ i „Borba“.

Od srpskih autora korišteno je više literature, od koje su značajnije poslužile knjige Ilije Petrovića, „Srpsko Nacionalno Vijeće Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema“ (Cvetnik, 1994.) i „Slavonija, Baranja i zapadni Srem, Od Vijeća do Republike“ (Novi Sad, 1996.).

Uz nužan kritički pristup prema svim izvorima podataka, u radu je, radi jačega naglašavanja pojedinih aspekata – posebice vojnoga, djelomice primijenjen i interdisciplinarni pristup. To se očitovalo u korištenju literature iz drugih znanstvenih područja: sociologije, demografije, zemljopisa, prava i vojnih znanosti te medicine. Od literature spomenutih znanstvenih područja izdvajaju se, među ostalim, djela: „Rat i društvo“ (Zagreb, 1998.) i „Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj I“ (Zagreb, 2007.) dr. sc. Ozrena Žunca,

„Tehnika i samostalnost“ (Zagreb, 2000.) Ivana Rogića, „Demogeografija“ (Zagreb, 2005.) Ive Nejašmića, „Hrvatska i veliko ratište“ (Zagreb, 2002.) Davora Domazeta – Loše, „Domovinski odgoj: priručnik za hrvatske vojnike, dočasnike i časnike“ (Zagreb, 1995.); kao i više znanstvenih članaka koji se tiču pravnih aspekata oružane agresije na Hrvatsku, geostrategijskih značajki Hrvatskoga istoka, promjena u nacionalnom sastavu istočne Hrvatske i grada Osijeka tijekom 20. st. te demografskih uzroka i posljedica Domovinskoga rata, a među kojima se najviše ističu znanstveni radovi demografa dr. sc. Dražena Živića i, u manjoj mjeri, dr. sc. Stjepana Šterca. Radovi zdravstvenih djelatnika, iz prve polovice devedesetih godina, bili su vrijedan prilog za dio o radu osječke bolnice i nastaloj šteti nakon višemjesečnih razaranja grada.

Upotrebom navedenoga gradiva i pristupa pri istraživanju ove teme nastojalo se, uz donošenje novih saznanja, doprinijeti i boljem razumijevanju te široj perspektivi u sagledavanju ove teme u kontekstu hrvatske historiografije.

1.4. Istraživačke metode

Tijekom izrade rada korišteno je više znanstvenih istraživačkih metoda: kritička povijesna metoda, metoda deskripcije, metoda analize sadržaja, metoda brojenja i metoda usmene povijesti.

Kritička povijesna metoda bila je uvjetovana ciljevima ovoga povijesnoga istraživanja, a to je bio saznati što više podataka o tome što se, kako i zašto dogodilo u navedenom povijesnom razdoblju, a njihove izvore podvrći kritičkoj analizi. Budući da se pri tom uzimaju u obzir kronologija događaja i uzročno-posljedične veze o predmetu istraživanja, rad uglavnom slijedi kronološki tijek zbivanja, što je nužno za praćenje i razumijevanje slijeda događaja u radu. No u pojedinim dijelovima rada do izražaja dolazi kronološko-tematski pristup gdje se određene pod teme javljaju kao posljedica onodobnih zbivanja, a što se najviše odnosi na obrađene teme u poglavljima: 5.9.1. Samostalna tenjska satnija i daljnje borbe u Tenji, 5.11.1. Erdut i Nastavni centar nakon okupacije te 9.2. Ratna stradanja.

Metoda deskripcije korištena je ponajviše za opisivanje tijeka predratnih i ratnih aktivnosti u gradu Osijeku i mjestima bivših općina Osijek i Beli Manastir 1991. godine. S obzirom na to da spomenute aktivnosti predstavljaju središnji dio disertacije, ova je metoda jedna od zastupljenijih u radu.

Metoda analize sadržaja korištena je prilikom proučavanja i obrađivanja primarne i sekundarne literature. Nakon pronalaženja i izdvajanja dijelova sadržaja koji su se odnosili na zadanu temu, isti su uklapani u smislenu tematsku cjelinu.

Metoda brojenja korištena je kod prikazivanja kvantitativnih podataka vezanih uz, prije svega, ratnu štetu te ljudska i materijalna stradanja. Podatci o ljudskim žrtavama iskazivani su kroz cijeli rad, ali su najprisutniji u posljednjem dijelu rada (9.2. Ratna stradanja).

Metoda usmene povijesti korištena je pri ostvarivanju osobnoga kontakta s pojedinim sudionicima obrane Osijeka. Time se obrađivalo pojedine dijelove iz ove tematske cjeline, nastojeći dobiti detaljnija saznanja o pojedinim događajima ili provjeriti podatke dobivene iz drugih izvora.¹¹

1.5. Nazivlje

S obzirom na činjenicu da se tema rada odnosi na prijelazno razdoblje iz jednoga političkoga i društvenoga sustava u drugi, a koje se tiče i jezičnih mijena, napominjem da su radi sadržajne jasnoće i jednostavnijega praćenja u radu korišteni, uglavnom, hrvatski izrazi, bez obzira na nazivlje, tj. terminologiju, kakva se rabila u vremenu zbivanja, dakako, osim prilikom citiranja izvora. To se odnosi na nazive činova, postrojbi, oružja i dr. Tako se, primjerice, za Sekretarijat unutrašnjih poslova (SUP) rabi naziv Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP), stanica javne sigurnosti, odnosno policijska stanica je policijska postaja (PP), komanda ili naredba je zapovijed, komandant je zapovjednik, pješadija je pješaštvo, četa je satnija, bataljun je bojna, baterija je bitnica, rezerva je pričuva i dr. Time je od početka postojanja prvih ratnih postrojbi hrvatskih oružanih snaga vojno nazivlje prilagođeno promjeni nazivlja koja je službeno u sustavu provedena u studenom 1991. godine.¹² Izuzetak čine nazivi postrojbi Zbora narodne garde (ZNG) koji je krajem rujna 1991. postao dio Hrvatske vojske (HV), kao i posebne jedinice policije (PJP) koje su sredinom studenoga 1991. preustrojene u specijalne jedinice policije (SJP).¹³

Srpska pobuna u Hrvatskoj, kao dio velikosrpske agresije, očitovala se u protuustavnom djelovanju dijela Srba koji su tijekom 1990. i 1991. osnovali svoje institucije i tijela na lokalnoj, regionalnoj i državnoj razini te terorističkom i oružanom djelovanju od kolovoza 1990. godine

¹¹ Podatci iz intervjua uklapali su se u sadržaj rada kao nadopuna cjeline nastale na temelju korištenja izvornoga arhivskoga gradiva ili su služili za dodatnu provjeru tih informacija.

¹² Uredba o činovima, dodjeli činova, promaknućima u viši čin, te prevođenju i odorama pripadnika oružanih snaga Republike Hrvatske, NN 57/1991, 4. studenoga 1991.

¹³ Ante Nazor, *Počeci suverene hrvatske države*, Zagreb, 2007., 105., 111. (dalje: Nazor, *Počeci*)

(„puzajuća agresija“). Budući da ih je Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, ubrzo nakon osnivanja proglasilo ništetnima i da su tijekom cijeloga Domovinskoga rata postojala i djelovala nezakonito, nazivi tih tijela u tekstu posebno su obilježeni navodnicima.

S druge strane, kada se govori o Oružanim snagama SFRJ-a (OS SFRJ), u kojima je u obveznoj uporabi bila srpska inačica vojnoga nazivlja, ti se nazivi nisu prilagođavali hrvatskom jeziku, već su ostavljeni u originalnoj verziji. Isto vrijedi i za paravojne postrojbe iz Srbije i postrojbe pobunjenih Srba iz Hrvatske koje su, u koordinaciji s JNA, ratovala na tlu Hrvatske.¹⁴

Imena lokacija, tj. toponimi, u radu su navođeni u tadašnjem nazivlju. Naime, službeni nazivi za neke slavonske gradove i pojedina mjesta bivših općina Osijek i Vukovar, razlikovali su se u odnosu na današnje nazive. To se odnosi na Požegu koja se 1991. zvala Slavonska Požega, potom mjesto Antunovac koji se zvao Tenjski Antunovac te selo Borovo (bivša općina Vukovar) koje se u to vrijeme zvalo Borovo Selo.¹⁵ Također, neka mjesta su nazive promijenila (kroatizirala) tijekom 1991.: Brešće je preimenovano u Briješće, a Jovanovac u Ivanovac stoga su u radu za njih korišteni nazivi prilagođeni hrvatskom jeziku.

Što se tiče pojmova koji se odnose na pripadnike nacionalnih manjina u Hrvatskoj 1991., u radu se slijede odredbe Ustava Republike Hrvatske iz prosinca 1990. godine. U tom se dokumentu, osim pojma „nacionalne manjine“, spominju i pojmovi „nacionalna ravnopravnost“, „nacionalna prava“ i sl.¹⁶ Stoga se pripadnike najveće i najčešće spominjane srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj, osim etničkim imenom, u radu naziva i stanovništvom srpske nacionalnosti, što se odnosi na pripadnike srpskoga naroda, odnosno srpske etničke zajednice koji su živjeli u Hrvatskoj.¹⁷ Isto vrijedi i za pripadnike ostalih nacionalnih manjina u Hrvatskoj.

S obzirom na to da se u radu mnogo puta navode nazivi državnih ili lokalnih tijela, vojnih postrojbi i oružja, radi izbjegavanja višestrukoga ponavljanja i lakšega praćenja radnje, kroz cijeli su tekst korištene kratice. Puni naziv određenih pojmova navođen je kod njihova prvoga pojavljivanja u tekstu.

¹⁴ Zakon o službi u oružanim snagama, „Službeni list SFRJ“, broj 7/85, 20/89 i 18/90.

¹⁵ Borovo Selo valja razlikovati od susjednoga Borova Naselja, vukovarske četvrti.

¹⁶ Pripadnicima nacionalnih manjina se „jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnoga svijeta“ (Izvorišne osnove) te nacionalna ravnopravnost (čl. 3). Ustav Republike Hrvatske, NN 56/1990, 22. prosinca 1990.

¹⁷ Ethnos (grč. narod, narodnost) sadrži zajedničke elemente: prostor, rasa, religija, kultura, jezik, gospodarstvo. Nacija podrazumijeva složeni etničko-politički element, jezik i kulturu. Ivo Nejašmić, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, 2005., 211. (dalje: Nejašmić, *Demogeografija*); Nikša Stančić, „Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške ‘nacije’ (*nation croatica*) do hrvatskoga političkog naroda“ u: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji (zbornik radova)*, ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić, Zagreb, 2007., 52-54.

2. PROSTORNA I DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA BIVŠIH OPĆINA OSIJEK I BELI MANASTIR

2.1. Zemljopisni položaj, administrativna podjela i prirodni uvjeti

Svojim zemljopisnim položajem hrvatski je državni prostor jedinstven i specifičan: nalazi se na graničnom položaju velikih europskih prirodno-geografskih cjelina (Podunavlje-Panonija i Sredozemlje) te važnom strateškom i prometnom mjestu komunikacija između srednje i istočne Europe te Jadrana, zahvaćajući i više geografskih i geopolitičkih cjelina (srednjoeuropsku, sredozemnu i djelomice jugoistočnoeuropsku).¹⁸ Uz to što se 1991. nalazila u vrlo nepovoljnim okolnostima, strateški gledano, Hrvatska je svojim obličjem strateški paradoks.¹⁹ Od svih manjih europskih država među koje pripada, Hrvatska ima najnekompaktniji i najrazvučeniji teritorijalni oblik. Prosječna dubina hrvatskoga ratišta iznosila je 63 km², odnosno 47 km², izuzme li se dio teritorija koji je 1991. okupiran. Takva dubina ratišta omogućavala je neprijatelju da velikim i srednjim topništvom doseže veći dio Hrvatske i opasnosti od presijecanja izlaže 3/4 najznačajnijih komunikacija. Sve je to hrvatski državni prostor činilo nepogodnim za obranu.²⁰

Istočna hrvatska makroregija koja obuhvaća prostor Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema, rubni je dio europskoga jugoistočnoga prostora i Panonske nizine. Na njezinu krajnjem istoku smjestile su se i bivše općine Osijek i Beli Manastir, kao dio administrativnoga uređenja Narodne Republike Hrvatske (do 1963.), a kasnije i Socijalističke Republike Hrvatske i podjele na upravno-prostorne cjeline.²¹ Od 1974. one su bile i dio tadašnje zajednice općina Osijek. Osijek je bio središte općine Osijek i zajednice općina kojoj su pripadale općine istočne i središnje Slavonije. Takva je teritorijalno-upravna podjela bila na snazi do 1993. godine.²² U današnjem kontekstu, riječ je o području koje obuhvaća pet županija: Osječko-baranjsku,

¹⁸ Stanko Žuljić, Geostrategijski položaj Hrvatske u: *Domovinski odgoj: priručnik za hrvatske vojnike, dočasnike i časnike*, Zagreb, 1995., 382, 385 (dalje: Žuljić, *Domovinski odgoj*).

¹⁹ Ozren Žunec, *Rat i društvo: ogledi iz sociologije vojske i rata*, 53 (dalje: Žunec, *Rat i društvo*).

²⁰ Ante Bilić, Prosudba ugrožavanja Republike Hrvatske i nekih čimbenika obrambenih mogućnosti. *Temeljne vojno-zemljopisne značajke Europe* (nastavni materijal), Zagreb, 1993., 4-5 (Bilić, *Temeljne vojno-zemljopisne značajke Europe*).

²¹ Današnja granica između Hrvatske i Srbije, uz značajne prijepore unutar Komunističke partije Jugoslavije, uglavnom je definirana 1945., a do kraja 1947. godine. Područje Baranje pripalo je Narodnoj Republici Hrvatskoj, ali je u odnosu na stanje u Kraljevini Jugoslaviji, Hrvatska izgubila veći dio Srijema koji je pripao Srbiji. Ivan Jelić, „O nastanku granice između Hrvatske i Srbije”, *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1-3), 1991., 29-31.

²² Osijek, Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica i Podravska Slatina, Sl. Požega, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar, Županija. Godine 1992. donesen je novi zakon o općinama. Jasna Crkvenčić-Bojić, ur., *Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva po naseljima*, Zagreb, 1992., 28-30 (dalje: *Popis stanovništva*).

Vukovarsko-srijemsku, Virovitičko-podravsku, Brodsko-posavsku i Požeško-slavonsku. Taj se dio hrvatskoga teritorija povijesno naziva *Slavonija i Baranja*, a predstavlja jednu od pet makroregionalnih cjelina Hrvatske. Površina toga cijeloga prostora iznosi 11.090 km², a 1991. je obuhvaćao 892.035 stanovnika, odnosno 18,6% ukupnoga hrvatskoga stanovništva.²³

Tadašnja općina Osijek imala je površinu od 659 km² s ukupno 36 općinskih naselja, tj. mjesta. Osim grada Osijeka, općini su pripadala sljedeća mjesta: Ada, Aljmaš, Tenjski Antunovac,²⁴ Beketinci, Bijelo Brdo, Brešće (Briješće), Brijest, Čepin, Čepinski Martinci, Čokadinci, Dalj, Divoš, Dopsin, Erdut, Ernestinovo, Hrastin, Josipovac, Ivanovac (Jovanovac),²⁵ Koprivna, Laslovo, Livana, Nemetin, Ovčara (Čepinska), Palača, Paulin Dvor, Petrova Slatina, Podravlje, Sarvaš, Silaš, Šodolovci, Tenja, Tvrđavica, Višnjevac, Vladislavci, Vuka.²⁶ Bivša općina Osijek prostirala se na područja današnjih općina Ernestinovo, Šodolovci, Vuka, Vladislavci, Čepin, Erdut i Tenjski Antunovac.

Općina Beli Manastir imala je površinu od 1147 km² s ukupno 52 općinska naselja, tj. mjesta. Osim grada Beloga Manastira, općini su pripadala sljedeća mjesta: Baranjsko Petrovo Selo, Batina, Bilje, Bolman, Branjin Vrh, Branjina, Čeminac, Darda, Draž, Duboševica, Gajić, Grabovac, Jagodnjak, Jasenovac, Kamenac, Karanac, Kneževi Vinogradi, Kneževo, Kopačevo, Kotlina, Kozarac, Kozjak, Luč, Lug, Majiške Međe, Mece, Mirkovac, Mitrovac, Novi Beždan, Novi Bolman, Novi Čeminac, Novo Nevesinje, Petlovac, Podolje, Podunavlje, Popovac, Sokolovac, Sudaraž, Suza, Šećerana, Širine, Šumarina, Švajcarnica, Tikveš, Topolje, Torjanci, Uglješ, Vardarac, Zeleno Polje, Zlatna Greda, Zmajevac.²⁷

Najveći dio prostora obiju općina pretežno je nizinsko-ravničarski, visine do najviše 100 m nadmorske visine, a kao jedini viši predjeli ističu se Baranjska lesna zaravan (Banska planina) kraj Beloga Manastira i Erdutsko brdo (Dalj planina) koji sežu do 200 m nadmorske

²³ Dražen Živić, „Razvoj etničke strukture Istočne Hrvatske u drugoj polovici 20. stoljeća”, *Hrvatski geografski glasnik*, 60, 1998., 76 (dalje: Živić, Razvoj etničke strukture).

²⁴ Mjesto je naziv Tenjski Antunovac nosilo samo u razdoblju 1900. – 1992. godine.

²⁵ U lipnju 1990. mještani Jovanovca zatražili su promjenu naziva sela u Ivanovac ili Držanicu kakav je bio prije Drugoga svjetskoga rata. Zbog toga je održano potpisivanje peticije nakon čega je selo 11. srpnja 1991. godine službeno preimenovano u Ivanovac. S. V., „Jovanovac, Ivanovac ili Držanica?“, *Glas Slavonije*, 11. lipnja 1990., 7.; „Jovanovac je Ivanovac“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 8.; Naziv Ivanovac pojavio se tridesetih godina 19. st., a u službenoj je uporabi bio od 1850. do 1875. godine. Nakon toga, sa širenjem srpskoga utjecaja pojavljuje se naziv Jovanovac, koji je ostao sve do 1990. godine. Stjepan Sršan, *Povijest sela i župe Ivanovac*, Osijek, 2004., 16-18.

²⁶ *Popis stanovništva*, 146.-147.

²⁷ *Isto*, 49-50.; Nakon Drugoga svjetskoga rata njemačko stanovništvo više nije bilo većinsko u mnogim baranjskim mjestima. U pojedinim mjestima većinu su činili naseljeni Hrvati: Petlovac, Popovac, Čeminac, Kozarac, Grabovac, a u pojedinim naseljeni Srbi: Majiške Međe, Bolman, Novi Bolman, Uglješ, Darda, Beli Manastir. Hrvati su i dalje bili većina u mjestima duž granice s Mađarskom: Torjanci, Baranjsko Petrovo Selo, Luč, Duboševica, Topolja, Draž, Gajić. Mađari su zadržali većinu u naseljima na jugu Baranje: Kopačevo, Vardarac, Lug te središnjem dijelu: Kotlina, Suza, Podolje, Zmajevac, Batina. Mladen Klemenčić, „Baranja, povijesno-geografski pregled”, *Studia ethnologica*, Vol. 4, 1992., 18.

visine.²⁸ Radi se o području s najkvalitetnijim dijelom panonske ravnice na kojima prevladava dobro obrađiva i umjereno obrađiva vrsta tla (izuzev nepogodnoga predjela oko Kopačkoga rita i toka Drave). Osobito se to odnosi na crna tla s prapornom podlogom u sjeveroistočnom pridunavskom pojasu, agrarno najvrjednijem i gospodarski najperspektivnijem dijelu regije.²⁹ Istočnoslavonska ravnica sadrži više od 38% obrađivoga zemljišta u Hrvatskoj, od čega je obrađivo više od 46% površine.³⁰ Na tom najznačajnijem poljoprivrednom prostoru u Hrvatskoj, prevladavajuće kulture su pšenica, kukuruz i industrijsko bilje. Ove su činjenice došle do izražaja u ljeto 1991. kada je urod plodova zemlje, napose pšenice i kukuruza, bio bogat. No, žetva se zbog povećanja napetosti i oružanih sukoba sa srpskim pobunjenicima i JNA tijekom ljeta 1991., nije stigla obaviti u potpunosti. Stoga je, umjesto velike žetve, na poljima istočne Slavonije izvršena velika pljačka poljoprivrednih dobara i njihov odvoz u Srbiju.³¹ No, šteta od neobavljene žetve 1991., u gospodarskom smislu, pokazala se mnogo manjom od koristi koju su neobrana polja, u drugoj polovici te godine donijela hrvatskoj obrani, pokazavši se spasonosnim u prikrivanju kretanja (kao prilikom izvlačenja vojske i civila iz okupiranoga Laslova).

Prostor Slavonije omeđen je i premrežen trima velikim rijekama Dravom, Savom i Dunavom i njihovim pritocima. Područja uz Dunav i Dravu jedna su od najbogatijih šumskih predjela. Dunav, druga po veličini rijeka u Europi, na području navedenih općina imao je prosječnu širinu od 500 do 800 metara, a dubinu od pet do 15 metara. Najznačajniji pritoci na području općina Osijek i Beli Manastir su Drava, Karašica, Vuka, Bosut. Drava na tom području ima manji protok i dubinu od četiri do sedam metara, s najznačajnijim pritocima Karašicom i Vučicom. Zbog tokova Drave i posebno Dunava, koji svoje vode povremeno prelijeva u korito Drave, na (jugo)istoku Baranje nastalo je močvarno područje Kopačkoga rita. Taj je predio 1991. predstavljao nepovoljan teren za vojna djelovanja, a potoci i rijeke zbog visokih vodostaja bili su posebno otežavajući čimbenik.³²

Po svojim obilježjima, panonski dio Hrvatske načelno predstavlja pogodan manevarski prostor čiji tokovi Drave, Save i Dunava predstavljaju povoljan oslonac za uspostavu prve crte bojišnice, s visokim stupnjem komunikativnosti i prohodnosti te mogućnošću široke uporabe

²⁸ Osnovna obilježja, 22.

²⁹ Program zaštite okoliša za područje Osječko-baranjske županije. Osnovna obilježja Osječko-baranjske županije, 22- 25., u: <http://www.obz.hr/hr/pdf/zastitaokolisa/Osnova%20obiljezja.pdf>, svibanj pristup 2015. (dalje: *Osnovna obilježja*)

³⁰ Slavko Barić, Marinko Lozančić, „Hrvatski istok – geostrategijske značajke“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015., 59. (dalje: Barić, Lozančić)

³¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 99.

³² Osnovna obilježja, 25.-28.

oklopnih i protuoklopnih snaga i sredstava.³³ Zbog zemljopisnih obilježja Slavonija je za osvajanje bila „najprivlačniji“ dio Hrvatske.³⁴ Ipak, poslije prvih kišnih razdoblja tlo je postalo raskvašeno, što je u jesen i zimu 1991. znatno otežavalo spomenuti tip vojnoga djelovanja.³⁵

Osim na geopolitičkoj razmeđi, Slavonija se nalazi i na prostoru utjecaja različitih klimatskih područja: srednjoeuropskoga i istočnoeuropskoga. Potonje karakterizira smanjivanje oborina prema istoku/jugoistoku, dulje zadržavanje snijega zimi te zaleđivanje tekućica, odnosno velike temperaturne razlike tijekom godine s obilnijim oborinama u proljeće i jesen te jakim ljetima i zimama.³⁶ Godina 1991. u istočnoj je Slavoniji bila odraz prosječne klimatske slike toga podneblja: umjereno topla klima, bez značajnijih razdoblja suša, s ravnomjernim oborinama kroz godinu, vrlo hladnim zimama i vrućim ljetima.³⁷ Takvi su vremenski uvjeti za bojna djelovanja, također, bili otegotna okolnost.

2.2. Sastav stanovništva 1991. godine

Na sastav stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji, čiji se popis provodio u proljeće 1991., utjecalo je više velikih događaja koji su se odvijali tijekom 20. stoljeća. Kao najvažniji izdvajaju se Prvi svjetski rat, poratna epidemija „španjolske gripe“ te Drugi svjetski rat. Kao dodatni čimbenik, neizostavno je i masovno stradanje koje su Hrvati doživjeli kroz poslijeratne masovne komunističke zločine (u hrvatskoj historiografiji poznati pod nazivom Bleiburška tragedija), koji su u hrvatskom narodu prouzročili dugoročnu demografsku prazninu.³⁸ Uz velike depopulacijske probleme, u novoj jugoslavenskoj zajednici Hrvati su trpjeli i nenaklonost državnih vlasti u Beogradu. Za vrijeme obiju jugoslavenskih državnih zajednica, Srbija je, nadzirući i usmjeravajući cirkulaciju stanovništva, Vojvodinu, istočnu Hrvatsku i gradove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini velikim dijelom uspjela naseliti Srbima.³⁹ Osim

³³ Bilić, *Temeljne vojno-zemljopisne značajke Europe*, 6.

³⁴ Davor Marijan, „Slavonija u ratnoj 1991. godini“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 1, br. 1, Slavonski Brod, 2001., 303. (dalje: Marijan, Slavonija u ratnoj 1991. godini)

³⁵ Osnovna obilježja, 20.

³⁶ Bilić, *Temeljne vojno-zemljopisne značajke Europe*, 9.-10.

³⁷ Osnovna obilježja, 23.

³⁸ Oko dvije trećine ubijenih bilo je u najprokreativnijoj biološkoj dobi (20-25 godina). Josip Jurčević, „Povijesni čimbenici depopulacije (istočne) Hrvatske“, *Kamo ide istočna Hrvatska?*, Zagreb – Đakovo, 2018., 129.

³⁹ Prema demografima Stjepanu Štercu i Nenadu Pokosu, među najvažnije uzroke velikosrpskoga imperijalizma svakako bi se morao ubrojiti i demografski problem koji je Srbija imala pa se demografski uzroci stoga nisu nalazili izvan Srbije, već unutar nje. Naime, broj Srba u Srbiji pao je 1981. na 66,4%, a Srbija je postala useljeničkom zemljom u koju su Srbi useljavali iz izoliranih i pasivnih krajeva cijele bivše Jugoslavije. To je u kontekstu ostvarivanja velike države svih Srba bila nepovoljna okolnost. Također, krajem osamdesetih godina broj novorođene djece srpske nacionalnosti u Srbiji (uključujući Kosovo i Vojvodinu) bio je tek 50%, dok su djeca albanske nacionalnosti činila preko 33% sve novorođenčadi u zemlji. Šterc, Pokos, Demografski uzroci, 305-311.

Srba, u Hrvatskoj je u većem broju živjelo mađarsko i njemačko stanovništvo, uz drugo stanovništvo s područja Srednje Europe, koje su austrijske i ugarske vlasti planski naseljavale na ispražnjena područja Hrvatske tijekom 18. i 19. st. nakon povlačenja turske vlasti. U međuratnom razdoblju udio dvaju najbrojnijih naroda, Mađara i Nijemaca, postupno je opadao, što se u značajnijoj mjeri nastavilo i nakon Drugoga svjetskoga rata da bi 1991. njihov broj iznosio manje od 1% (Nijemci), odnosno oko 5% (Mađari).⁴⁰

No, unatoč višestoljetnom doseljavanju Srba na područje Hrvatske, hrvatski je državni prostor s, otprilike, 80% Hrvata (od ukupnoga hrvatskoga stanovništva) u državi, bio izuzetno homogen.⁴¹ Hrvati su 1991. bili dominantan narod na svojem etničkom, političkom i državnom prostoru, kao što su to bili i od početka procesa izgradnje modernih nacija u 19. st., dok su Srbi uvijek bili i ostali tek jedna od njegovih etničkih zajednica (sub-etnija).⁴²

Premda je tijekom osamdesetih godina 20. st. broj Srba u istočnoj Hrvatskoj povećan, homogenim se 1991. mogao opisati i prostor istočne Hrvatske, što ga je činilo primarno hrvatskim etničkim prostorom (77,9% Hrvata, 12,1% Srba, 10% ostalih). Ukupno gledano, u cijeloj istočnoj Hrvatskoj živjelo je 4,6 puta više Hrvata, nego Srba.⁴³

I ne samo da istočna Hrvatska nikada nije bila većinski naseljena Srbima, već to nije bio ni susjedni prostor Vojvodine, odakle je 191. izvršena agresija na hrvatski istok.⁴⁴ Nad Nijemcima i Mađarima koji su ondje do 1918. činili većinu, a između dva rata doživjeli degradaciju i progone (posebice Mađari), komunisti su tijekom i nakon 1945. izvršili masovna protjerivanja, zatvaranja i likvidacije. Istovremeno, i u Vojvodini je, kao i drugim krajevima, nastupila planska kolonizacija ponajprije Srba, potom i Hrvata, uz nametanje asimilacije, što je značajno promijenilo etničku strukturu tamošnjega stanovništva.⁴⁵

⁴⁰ Razlozi za naseljavanje Mađara i Nijemaca (kao i Rusina, Slovaka i Čeha) na ispražnjena hrvatska područja nakon turskoga povlačenja, ponajprije je političke naravi. Njihov je broj nakon Prvoga svjetskoga rata počeo padati. Udio Mađara u ukupnom stanovništvu nove jugoslavenske države 1921. pao je s 11,2% prije rata na 8,2% da bi 1948. iznosio tek 5,3%. Udio Nijemaca pao je s 13,1% prije rata na 1921., a 1948. na samo 1,1%. Razlog za dominantnije naseljavanje Srba za vrijeme Kraljevine Jugoslavije također su bili ponajprije politički. Živić, Razvoj etničke strukture, 80-83.

⁴¹ Isto, 130.

⁴² Više u: Petar Korunić, „Nacija i nacionalni identitet“, *Revija za sociologiju*, Vol. 36, br. 1-2, 2005., 89., 101.

⁴³ Pod istočnu Slavoniju ovdje se podrazumijevaju područja bivših općina Osijek, Beli Manastir, Vukovar, Vinkovci, Županja, Donji Miholjac, Valpovo, Đakovo, Sl. Brod. Šterc, „Promjene nacionalnog sastava“, 132-133., 135.

⁴⁴ Vojvodina nikada do Prvoga svjetskoga rata nije bila usmjerena prema Srbiji niti je bila njezin sastavni dio. Šterc, „Promjene nacionalnog sastava“, 152.

⁴⁵ Nakon 1918., osim progona, zbog nepravredne agrarne reforme i perfidne porezne politike došlo je do intenzivne ekonomske migracije Mađara. Razmjeri progona njemačkoga stanovništva bili su posebno intenzivni krajem i nakon Drugoga svjetskoga rata jer ih se smatralo kolektivnim krivcem za rat. Andrija Bogner, Laszlo M. Horvath, Vladimir Geiger, *Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./45. i u poraću*, Zagreb – Budimpešta, 2018., 11-41., 107-118.

Bez obzira na iznesene činjenice, Srbija je u agresiju na Hrvatsku krenula radi navodne zaštite 6% Srba koliko ih je od ukupnoga broja živjelo u Slavoniji, Baranji.⁴⁶ Pri sagledavanju svih uzročnika velikosrpske agresije na Hrvatsku i tamošnje pobune Srba, valja uzeti u obzir i činjenicu da od svih Srba koji su 1991. živjeli u Hrvatskoj (581.663), njih preko 100.000 nije bilo rođeno u Hrvatskoj.⁴⁷

2.2.1. Općina Osijek

Predjeli istočne Hrvatske koji su imali poljoprivredno najvrjedniji teren, ujedno su bili i najgušće naseljeni.⁴⁸ Među najbrojnijim etničkim skupinama koje su od turskih osvajanja doseljavale na prostor hrvatskih (povijesnih) zemalja, uz Nijemce i Mađare, bili su Srbi. Njihove su selidbe posebno zabilježene prilikom širenja Turskoga Carstva na zapad te između dva svjetska rata u 20. st., kao i nakon završetka Drugoga svjetskoga rata.⁴⁹ Jedno od masovnijih doseljavanja srpskoga stanovništva iz Srbije i Bosne u istočnu Hrvatsku zbila su se krajem 17. st. i tridesetih godina 18. st., kada tijekom i nakon austrijsko-turskog rata, uz Hrvate, doseljavaju i Srbi.⁵⁰ Tijekom šezdesetih godina 20. st. srpsko je stanovništvo u značajnoj mjeri naselilo gradove istočne Hrvatske. U tom procesu „srbizacije“ Srbi su najviše naselili bivša općinska središta zbog njihovih političkih i gospodarstvenih prednosti. To se posebice odnosilo na grad Osijek kao makroregionalno središte istočne Hrvatske. Porast broja Srba bila je ponajprije posljedica politike zapošljavanja općinskih vlasti. Na promjene u etničkom sastavu stanovništva u gradovima istočne Hrvatske, utjecali su iseljeničko-useljenički, političko-teritorijalni te društveno-gospodarstveni čimbenici. Unatoč tome što je Osijek od 1910. do 1991. doživio povećanje broja Srba s 9,4% na 15,3%, broj Hrvata također je rastao pa su oni zadržali većinu u svim gradskim naseljima istočne Hrvatske.⁵¹

⁴⁶ Isto, 130; Dražen Živić, „Demografski gubitci Slavonije i Baranje u Domovinskom ratu“, O žrtvama je riječ: zbornik radova Trećeg hrvatskog žrtvoslovnog kongresa održanog 18. do 20. lipnja 2004. godine u Zagrebu, (ur. Zvonimir Šeparović), Zagreb, 2006., 77.

⁴⁷ Žuljić, *Domovinski odgoj*, 412.

⁴⁸ Isto, 20.

⁴⁹ Prema osnovnim uzrocima i vremenu nastanka, selidbe Srba obuhvaćale bi najvećim dijelom dva tipa migracija: prvi tip koji označava prisilno seljenje uzrokovano osvajačkim pohodima i širenjem starih carstava (Turskoga) i treći tip koji označava sustavno naseljavanje, tj. kolonizaciju (nakon Prvoga i Drugoga svjetskoga rata). Ostali tipovi migracija: seljenje koje je slijedilo osvajačke pohode ili potaknuto prirodnim nepogodama, prisilna masovna preseljenja zbog geopolitičkih promjena, migracija političkih migranata i prebjega te slobodna (ekonomska) migracija. Nejašmić, *Demogeografija*, 120-121.

⁵⁰ Ivan Lajić, Mario Bara, „Ratovi, kolonizacija i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću“, Zagreb, 2009., 15.

⁵¹ U tom se razdoblju broj gradskoga stanovništva Osijeka povećao oko devet puta (34.014 na 104.761). Ipak, porast broja i udjela Hrvata tada je bio veći od porasta broja i udjela Srba u Istočnoj Hrvatskoj. Dražen Živić, „Promjene narodnosnog sastava stanovništva gradskih naselja istočne Hrvatske 1910.-1991. godine“, *Migracijske teme* 14, 1-2, 109, 113-115, 119, 122-125. (dalje: Živić, Promjene narodnosnog sastava)

Nakon Prvoga svjetskoga rata predjeli istočne Hrvatske naseljeni njemačkim, mađarskim i drugim srednjoeuropskim te srpskim stanovništvom, ostali su ispražnjeni. Na velik dio tih područja nova je vlast između dva svjetska rata kolonizirala tzv. solunske dobrovoljce, koji su bili većinom srpske nacionalnosti.⁵² Osim spomenutih, Srbi su dolazili i iz Srbije, Bosne i Hercegovine, kao i dijelova Hrvatske (Kordun, Banovina, Lika), a naseljavali su one krajeve u kojima ih do tada uglavnom nije bilo („tiha invazija“). Osim Srba, u istom su razdoblju planski naseljavani i Hrvati, no njihov je broj bio znatno manji od srpskoga.⁵³

Uz Banat i Bačku u Vojvodini, od srpskoga državnoga interesa bili su Baranja i Srijem koji su se, također, planski naseljavani Srbima i odakle su istovremeno pod pritiskom iseljavani Hrvati, posebice nakon proglašenja Kraljevine Jugoslavije 1931. godine.⁵⁴ Osijek je bio među istočnohrvatskim gradovima u koje je doselio naročito velik broj Srba (uz Požegu, Donji Miholjac, Valpovo, Slatinu i posebice Vukovar). Potiskivanje Hrvata na tom području nastavljeno je sve do Drugoga svjetskoga rata.⁵⁵

Na sastav stanovništva u općini i gradu Osijeku 1991., u velikoj je mjeri utjecao Drugi svjetski rat i poraće. Kolonizacija za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) trebala je imati i politički cilj – promijeniti etnički raznolik odnos stanovništva pa je ono od 1941. do 1945. u Slavoniju pristizalo iz tzv. „pasivnih krajeva“ – Dalmacije, Like, Hrvatskoga zagorja i Bosne i Hercegovine te kao izbjeglice iz ratom ugroženih krajeva, kakvi su posebno bili Dalmacija i Bosna i Hercegovina.⁵⁶

Za razliku od razdoblja nakon 1918. kada se u istočnoj Hrvatskoj najviše koloniziralo srpsko stanovništvo, za vrijeme agrarne reforme i intenzivne kolonizacije (1945.-1948.) na tom je području uslijedila snažna kolonizacija hrvatskoga stanovništva.⁵⁷ U tadašnji okrug Osijek tada je pristiglo oko 20.000 ljudi iz siromašnijih dijelova Hrvatske.⁵⁸ U tom su razdoblju svoju etničku strukturu mijenjala i mjesta na osječkom području poput Bijeloga Brda, Tenje, Ade, Palače.⁵⁹

⁵² Ivan Balta, Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 2001., 463 (Balta, Kolonizacija u Slavoniji); Živić, Promjene narodnosnog sastava, 107.

⁵³ Živić, Promjene narodnosnog sastava, 107.

⁵⁴ Stjepan Šterc, „Promjene nacionalnog sastava istočne Slavonije i zapadnog Srijema i Bačke“, Kolo 5-6, Matica hrvatska, Zagreb, 1991., 154 (dalje: Šterc, „Promjene nacionalnog sastava“).

⁵⁵ Od 1921. do 1931. broj Srba porastao je za 37,2% (udjela za 19,6%), dok je broj Hrvata porastao za svega 11,5% (uz istodobno smanjenje udjela od 2,7%). Živić, Promjene narodnosnog sastava, 107.

⁵⁶ Balta, Kolonizacija u Slavoniji, 464, 472.

⁵⁷ Živić, Razvoj etničke strukture, 84.

⁵⁸ Marijan Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Baranji: 1945-1948. godine, *Tri stoljeća Belja*: zbornik radova, Zagreb, Osijek, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986., 266-272.

⁵⁹ D. K., „Prišlo se oštrijoj obrani“, *Glas Slavonije*, 6. srpnja 1991., 2.

Građanski sloj osječkoga gradskoga stanovništva, koji je bio nositelj gospodarskoga i kulturnoga razvoja, uništen je prvo za vrijeme NDH (židovski dio), a po završetku rata i uspostave komunističke Jugoslavije izbjegao je i protjeran njemački i mađarski dio te dio Židova kojima komunistički režim nije vratio oduzetu imovinu, da bi potom u sklopu višegodišnjega poslijeratnoga (bleiburškoga) obračuna nestao i preostali dio nositelja građanskoga sloja, što hrvatske, što srpske nacionalnosti. Na taj je način u vrlo kratkom roku građanstvo Osijeka u potpunosti nestalo.⁶⁰

Osijek je bio jedan od četiri kotara s najvećom koncentracijom Nijemaca u istočnoj Hrvatskoj. Nijemce je po svršetku Drugoga svjetskoga rata komunistička vlast izložila progonima i nasilnom iseljavanju. U cijeloj istočnoj Hrvatskoj 1991. popisano je tek 1227 Nijemaca (i Austrijanaca), što je činilo 0,1% udio u stanovništvu toga kraja. Sličnih, nešto manje intenzivnih, kretanja bili su i Mađari, čiji je broj i udio u ukupnoj populaciji istočne Hrvatske od 1910. do 1948. gotovo smanjen za pola.⁶¹

Od 1948. nadalje broj Hrvata i Srba u istočnoj je Hrvatskoj ravnomjerno rastao u vrlo sličnim omjerima.⁶² Prema popisu stanovništva 1991., u Slavoniji i Baranji živjelo je 32% svih Srba u Hrvatskoj.⁶³ Preciznije, na području općine Osijek ukupan je broj stanovnika iznosio 165.253 stanovnika, od čega 110.934 Hrvata (67,1%), 33.146 (20%) Srba, 3056 Mađara (1,8%) te 8351 onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni (5%). U gradu Osijeku živio je 104.761 stanovnik, od čega Hrvata 74.254 (70%) i 15.985 Srba (15%), 1344 Mađara (1,2%) te 6015 Jugoslavena (5,7%). U Osijeku su živjele ukupno 23 različite nacionalnosti.⁶⁴ Pripadnika ostalih devetnaest nacionalnosti bilo je ispod 1000, tj. manje od 1%.⁶⁵ Sukladno etničkom, i

⁶⁰ O ulozi komunizma u nestanku građanskog sloja svih nacionalnosti, svjedoče i riječi akademika Dušana Bilandžića, iz 1942., tadašnjega sekretara okružnog komiteta SKOJ-a za Osijek: „(1945.) Došli smo mi iz šume, primitivni, s mnogo entuzijazma i s mnogo uvjerenja da ćemo stvoriti raj na zemlji, da ćemo za dva-tri petogodišnja plana dostići visoko razvijene zemlje Evrope, a faktički smo ugušili ostatak ljudskog potencijala u Osijeku koji je još mogao izvući stvar. Uglavnom smo birali onaj kadar koji je bio garancija da se održi vlast. Nama nije bio glavni kriterij da stvaramo ekipe koje će razvijati ekonomiju, kulturu i sve ostalo, nego smo birali onaj kadar koji će nam biti garant da se vlast, poredak i režim održe, a sve što je mislilo svojom glavom to je bilo gurnuto u stranu.“ Svetozar Sarkanjac, „Zašto je propao socijalizam“, *Glas Slavonije* (nedjeljni magazin), 24. veljače 1990., 6.

⁶¹ Dok je 1910. u istočnoj Hrvatskoj živjelo gotovo 80.000 Nijemaca, popisom 1948. utvrđeno je svega 7696 pripadnika njemačke narodnosne skupine. Istodobno je udio Nijemaca u ukupnom stanovništvu istočne Hrvatske smanjen s 13,5% (1910.) na 1,1% (1948.). Godine 1945. u bivšim kotarevima Đakovo, Osijek, Valpovo, Vinkovci i Vukovar ostalo je napušteno preko 50 naselja (pretežno sela) s važnijim udjelom njemačkoga stanovništva, s preko 6000 posjeda i blizu 50.000 ha najplodnije zemlje. Nijemci i Mađari 1910. činili su ukupno četvrtinu pučanstva istočne Hrvatske (24,7%), a 1991. bilo ih je manje od 2%. Živić, *Promjene narodnosnog sastava*, 105-108.

⁶² Živić, *Razvoj etničke strukture*, 85.

⁶³ Žuljić, *Domovinski odgoj*, 412.

⁶⁴ *Popis stanovništva*, 146-147.

⁶⁵ Na području općine Osijek živjelo je oko 110.000 katolika (66,5%) i oko 33.000 pravoslavaca (20%), 1,3% protestanata, 5,3% ateista. Marin Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske“, *Hrvatski*

vjerski je sastav stanovništva bio raznolik. Uz manja odstupanja, etnička pripadnost otprilike je odgovarala i izjašnjavanju glede jezične opredijeljenosti.⁶⁶

Segment koji je vrlo zanimljiv je postotak onih koji su se izjašnjavali kao Jugoslaveni. Dok je u cijeloj Hrvatskoj prosječan broj takvih bio 2,2%, na području općina Osijek i Beli Manastir njihov je ukupni broj bio oko 7,5%.⁶⁷ Ta se kategorija javljala u mješovitim etničkim područjima i gradskim sredinama kao posljedica mješovitih brakova i obitelji. Etničko podrijetlo „Jugoslavena“ odgovaralo je nacionalnom sastavu ukupnoga stanovništva pojedine republike.⁶⁸ Jugoslavenska nacionalnost stvarala se i pod utjecajem partijske represije, kao i osobne komocije njezinih članova, što je bilo u službi jugoslavenske unitarističke politike.

Općina Osijek imala je ukupno 36 općinskih naselja ili mjesta. Njihov etnički sastav mijenjao se tijekom 20. st.⁶⁹ Godine 1991. u 22 naselja većinu su imali Hrvati, dok su Srbi bili većina u 14 općinskih naselja. Na krajnjem jugu općine nalazila se Ada, selo s ukupno 319 stanovnika, većinom Srba (305 Srba i svega pet Hrvata). Nasuprot tome, selo Aljmaš na istoku općine na Dunavu, onkraj utoka Drave u Dunav, imalo je ukupno 823 stanovnika, većinom Hrvata (673 Hrvata i devet Srba). Selo Tenjski Antunovac, južno od Osijeka, imao je 2692 stanovnika (2082 Hrvata i 337 Srba te 106 Jugoslavena i 73 Mađara). Beketinci na jugozapadu općine, na smjeru Osijek – Đakovo, imali su 755 stanovnika, većinom Hrvata (610 Hrvata i 73 Srbina). Prvo veće mjesto istočno od Osijeka, Bijelo Brdo, 1991. bilo je istaknuto srpsko uporište (1941 Srbin, 217 Hrvata, 97 Jugoslavena). Jugozapadno od Osijeka, Srbi su i u Briješću bili u većini: od ukupno 953 stanovnika, bilo je 444 Srbina, uz značajniju zastupljenost Hrvata

istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015., 32 (dalje: Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske“).

⁶⁶ Da hrvatski jezik smatra svojim materinskim u općini Osijek navelo je 70,8% stanovnika, hrvatsko-srpski jezik takvim je smatralo 19,4%, srpski jezik 4%, a mađarski 1,8% građana. D. Kć., „U općini dvije trećine Hrvata“, *Glas Slavonije*, 30. srpnja 1991., 14.

⁶⁷ *Popis stanovništva*, 147, 219.

⁶⁸ Stjepan Šterc, Nenad Pokos, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, 4-5, II, Zagreb, 1993., 309 (dalje: Šterc, Pokos, Demografski uzroci).

⁶⁹ Općina Osijek prije Prvoga svjetskoga rata (1910.) imala je ukupno 65.430 stanovnika, od čega 19.928 Hrvata, 19.408 Nijemaca, 10.054 Mađara i 13.654 Srba, a nakon Drugoga svjetskoga rata (1971.) od ukupno 143.894 stanovnika imala je 92.514 Hrvata 5115 Mađara, 34.358 Srba i nijednog Nijemca; u istom razdoblju grad Osijek imao je 12.808 Hrvata, 12.381 Nijemca, 3306 Mađara i 2450 Srba (1910.), odnosno 65.917 Hrvata, 16.845 Srba, 2048 Mađara i nijednog Nijemca (1971.); Aljmaš 1082 Hrvata, 109 Nijemaca, 89 Mađara i nijednog Srbina, odnosno 831 Hrvata, 125 Mađara te nijednog Nijemca ni Srbina; Antunovac Tenjski 155 Hrvata, 460 Mađara, 154 Srba i 143 Nijemca, odnosno 1820 Hrvata, 466 Srba, 225 Mađara i 20 Nijemaca; Bijelo Brdo 40 Hrvata i 1992 Srba, odnosno 190 Hrvata i 2010 Srba; Dalj 1267 Hrvata, 682 Nijemca, 453 Mađara i 3535 Srba, odnosno 2184 Hrvata, 474 Mađara i 3402 Srba; Erdut 624 Hrvata, 552 Mađara, 191 Nijemca i 408 Srba, odnosno 1020 Hrvata, 278 Mađara i 374 Srba; Laslovo 102 Hrvata, 968 Mađara, 11 Nijemaca i tri Srbina, odnosno 340 Hrvata, 882 Mađara, 101 Srbina; Tenja 401 Hrvata, 96 Mađara, 754 Nijemca i 2177 Srba, odnosno 1425 Hrvata, 63 Mađara, 3564 Srba. Jakov Gelo, Ivan Crkvenčić, Mladen Klemenčić (ur.), *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, Zagreb, 1998., 2083-2102. (dalje: *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*)

(380). Bilo je to prvo mjesto do Osijeka sa stanovništvom srpske nacionalnosti u relativnoj većini.⁷⁰

Južno od grada nalazio se većinski hrvatski Brijest s ukupno 1029 stanovnika (727 Hrvata i 190 Srba). Na važnoj prometnici prema Đakovu smjestilo se najveće mjesto osječke općine, većinski hrvatski Čepin, s ukupno 8745 stanovnika (7033 Hrvata i 1050 Srba). Zapadno od te prometnice nalazili su se, također s hrvatskom većinom, Čepinski Martinci sa 753 stanovnika (508 Hrvata i 190 Srba). Na najzapadnijem dijelu općine nalazili su se Čokadinci, malo selo sa svega 252 stanovnika (182 Srbina i 29 Hrvata).⁷¹

Na krajnjem istoku općine bio je Dalj s 5515 stanovnika, također većinom Srba (2882 ili 52,26% Srba, 1805 ili 32,73% Hrvata te 314 ili 5,69% Mađara i 286 Jugoslavena. Najmanje selo općine Osijek bilo je Divoš, južno od Osijeka, sa svega 105 stanovnika i vrlo visokim udjelom Srba (94) i samo šest Hrvata. Najbliži prometnici prema Đakovu od sela sa srpskom većinom bio je Dopsin s ukupno 647 stanovnika (517 Srba i 69 Hrvata). Na najistočnijoj točki općine smjestio se Erdut s ukupno 1459 stanovnika, većinom Hrvata (798 Hrvata i 333 Srba sa 162 Mađara i 88 Jugoslavena. Na južnom dijelu općine smjestilo se podjednako veliko Ernestinovo s 1099 Hrvata i 297 Srba. Između Dopsina i Ernestinova nalazio se omanji Hrastin (395) s prevladavajućim mađarskim (175) i hrvatskim stanovništvom (163), uz mali broj Srba (14). Zapadno od Osijeka nalazio se Josipovac s ukupno 4043 stanovnika (3706 Hrvata i 184 Srba). U Ivanovcu je živjelo 1554 stanovnika (1442 ili 95% Hrvata i 43 Srba). Jedno od najmanjih općinskih sela bila je Koprivna, s ukupno 219 stanovnika (160 Srba i 48 Hrvata). Na jugu općine nalazilo se Laslovo, s ukupno 1298 stanovnika (jednaki broj Hrvata i Mađara – 508 te 81 Srbin). Ono je bilo okruženo selima sa srpskim stanovništvom u apsolutnoj većini (Silaš, Palača, Ada, Koprivna, Šodolovci, Petrova Slatina, Paulin Dvor). Livana, jedno od manjih općinskih mjesta, između Osijeka i Čepina, onkraj Briješća, bilo je nastanjeno većinski hrvatskim stanovništvom (406 Hrvata i 190 Srba), Prvo prigradsko naselje istočno od Osijeka, nastalo administrativnim izdvajanjem iz gradskoga područja, bio je Nemetin, s ukupno 400 stanovnika (326 Hrvata i 48 Srba). Nemetin je od rujna 1991. pa sve do kraja Domovinskoga rata bio prva crta obrane Osijeka na istoku. (Čepinska) Ovčara na jugozapadnom dijelu općine imala je 1146 stanovnika (1007 Hrvata i 74 Srba). Kraj Laslova nalazilo se selo Palača s većinom Srba (337 Srba i 42 Hrvata). Takvo je bilo i selo Paulin Dvor, smješteno između

⁷⁰ *Popis stanovništva*, 146-147.

⁷¹ *Isto*, 146-147.

Ernestinova i Hrastina, s ukupno 168 stanovnika, od čega samo četiri Hrvata. Obližnja Petrova Slatina s ukupno 319 stanovnika, također, većinom naseljena Srbima (275 Srba i 24 Hrvata).⁷²

Jedno od dva mjesta općine Osijek na baranjskom tlu, Podravlje, imalo je 467 stanovnika (330 Hrvata i 68 Srba). Etnički podijeljeni Sarvaš, istočno od Osijeka, između Nemetina i Bijeloga Brda, imao je 1839 stanovnika (862 Hrvata, 711 Srba i 146 Jugoslavena). Najisturenije mjesto na jugoistoku općine bio je Silaš, s ukupno 680 stanovnika, većinom Srba, a samo devet Hrvata te 30 Jugoslavena. U Šodolovcima na jugu općine, većina od 486 stanovnika bili su Srbi (422 Srba i 35 Hrvata).⁷³

Drugo po veličini općinsko mjesto bila je Tenja, jugoistočno od Osijeka, sa srpskim stanovništvom u apsolutnoj većini; od 7663 stanovnika bilo je 4177 Srba i 2813 Hrvata. U starom dijelu Tenje (Stara Tenja) živjelo je 4500 stanovnika, od kojih su 90% bili Srbi, dok je u novom dijelu (Nova Tenja), bliže Osijeku, živjelo 3500 stanovnika (oko 40% Hrvata i 60% Srba). Osim etnički, mjesto je tijekom agresije bilo podijeljeno i okupacijom, a sve do konca 1991. bilo je prva crta obrane grada Osijeka. Tvrđavica je drugo mjesto koje se nalazilo na lijevoj obali Drave s ukupno 1014 stanovnika (655 Hrvata i 155 Srba). Na zapadu općine nalazio se Višnjevac s ukupno 7204 stanovnika (6071 Hrvata i 483 Srba). Strateško mjesto na jugozapadu općine, Vladislavci, imalo je ukupno 1318 stanovnika (1074 Hrvata i 45 Srba). Krajnje jugozapadno mjesto, Vuka, imalo je ukupno 1290 stanovnika (1114 Hrvata i 87 Srba).⁷⁴

2.2.2. Općina Beli Manastir

Tijekom 20. st. i na području Baranje dogodile su se značajne promjene u sastavu stanovništva.⁷⁵ Između dva svjetska rata ondje je u većini živjelo većinsko mađarsko (oko 40%) i njemačko stanovništvo (oko 26%), Hrvati su činili oko 20%, a Srbi oko 12%. Na popisu stanovništva iz 1948. vidljivo je kako je nakon Drugoga svjetskoga rata brojnost Nijemaca, kao

⁷² Isto, 146-147.

⁷³ Isto, 146-147.

⁷⁴ Isto, 146-147.

⁷⁵ Općina Beli Manastir prije Prvoga svjetskoga rata (1910.) imala je ukupno 50.943 stanovnika, od čega 9904 Hrvata, 20.347 Mađara, 13.655 Nijemaca i 6090 Srba; a nakon Drugoga svjetskoga rata (1971.) od ukupno 56.322 stanovnika imala je 23.283 Hrvata, 13.473 Mađara, 773 Nijemca i 15.614 Srba; u istom razdoblju grad Beli Manastir imao je šest Hrvata, 443 Mađara, 1496 Nijemaca i 478 Srba; Batina 622 Hrvata, 1854 Mađara, 256 Nijemaca i sedam Srba, odnosno 588 Hrvata, 1252 Mađara, 25 Nijemaca i 94 Srba; Bilje 16 Hrvata, 597 Mađara, 518 Nijemca i 800 Srba, odnosno 1322 Hrvata, 705 Mađara, 34 Nijemca i 619 Srba; Darda 15 Hrvata, 1334 Mađara, 1062 Nijemca i 800 Srba, odnosno 2427 Hrvata, 855 Mađara, 64 Nijemca i 2685 Srba; Jagodnjak šest Hrvata, 196 Mađara, 1155 Nijemaca i 1109 Srba, odnosno 444 Hrvata, 147 Mađara, 16 Nijemaca i 1697 Srba; Kneževi Vinogradi 272 Hrvata, 1492 Mađara, 220 Nijemaca i 800 Srba, odnosno 1230 Hrvata, 706 Mađara, 59 Nijemaca i 1208 Srba; Popovac pet Hrvata, 109 Mađara, 1774 Nijemca i 560 Srba, odnosno 1408 Hrvata, 45 Mađara, 15 Nijemaca i 607 Srba. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, 163-190.

i u drugim krajevima, poslijeratnim progonima i obračunima, drastično smanjena (8%), kao i Mađara, u nešto manjem razmjeru (31%), dok je broj Hrvata (35%) i Srba (21%) kolonizacijom značajnije povećan.⁷⁶ Prije Domovinskoga rata Baranja je bila primjer višenacionalne sredine i prividno mirnoga života tamošnjega stanovništva. Ondje je živjelo dvadeset i pet različitih nacionalnosti i 38% miješanih brakova.⁷⁷ Iako površinom gotovo dvostruko veća od osječke, općina Beli Manastir 1991. imala je tri puta manje stanovnika: 54.265, od čega 22.740 Hrvata (41,9%), 13.851 Srba (25,5%), 8956 Mađara (16,5%) i 4265 Jugoslavena (7,8%).⁷⁸ Bio je to najviši općinski udio Jugoslavena u cijeloj Hrvatskoj. Njihov broj bila je posljedica visoka udjela višenacionalnoga stanovništva, a posljedično tomu i značajnoga broja miješanih brakova, koji su bili temelj za formiranje te kategorije.⁷⁹ Takvo je okruženje bilo dobra podloga i za pojavu političkoga jugoslavenstva.

Od 52 naseljena mjesta u općini u 26 su većinu činili Hrvati, u 14 Srbi, a zanemariv broj naselja imao je mađarsku većinu (12). Hrvati su bili većina u: Šećerani, Dardi, Branjini, Širinama, Mitrovcu (relativna većina), Duboševici, Topolju, Gajiću, Dražu, Popovcu, Branjinom Vrh, Luču, Zelenom Polju, Šumarini, Petlovcu, Baranjskom Petrovom Selu, Torjancima, Kozjak, Kozarac, Jasenovac, Mirkovac, Zlatna Greda, Grabovac, Čeminac, Mece i Bilje (apsolutna većina); Srbi su činili većinu u: Belom Manastiru, Karancu, Kneževim Vinogradima, Novom Čemincu, Podunavlju, Tikvešu (relativna većina), Novom Nevesinju, Majiškim Međama, Novom Bolmanu, Jagodnjaku, Bolmanu, Uglješ, Švajcarnicu i Sokolovcu (apsolutna većina); dok je mađarsko stanovništvo bilo većinsko u: Batini, Kamencu, Kneževu (relativna većina), Podolju, Sudaražu, Zmajevcu, Kotlinu, Suzi, Novom Bezdanu, Lugu, Vardarcu i Kopačevu (apsolutna većina).⁸⁰

Kada je riječ o bivšoj općini Beli Manastir u spomenutom razdoblju, valja napomenuti da, samo uvjetno govorimo o Baranji, jer su baranjska naselja Podravlje i Tvrđavica, na lijevoj obali Drave, bila dio grada Osijeka i administrativno su pripadala općini Osijek.

⁷⁶ Mladen Klemenčić, „Baranja, povijesno-geografski pregled“, *Studia ethnologica*, Vol. 4, 1992., 19. (Klemenčić, „Baranja, povijesno-geografski pregled“)

⁷⁷ D. Koričančić, „Kvadratura baranjskog trokuta“, *Glas Slavonije*, 17. kolovoza 1991., 12.

⁷⁸ Zanimljivo je kako je, ovisno o okolnostima, broj Jugoslavena u Baranji rastao: 1961. bilo ih je samo 115, 1971. – 1355, 1981. – 8850, a 1991. – 4265. *Popis stanovništva*, 219.

⁷⁹ Broj Jugoslavena se, sukladno političkim prilikama, od 1981. do 1991. smanjio za više od 70%. Oko 70-75% Jugoslavena u Hrvatskoj 1991. bili su etnički Hrvati, dok se broj Srba procjenjuje na 20-25%. Dražen Živić, „Prisilne migracije i etničke promjene u Hrvatskoj između 1991. i 2001. godine“, 647. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 36, Br. 2, Zagreb, 2004. (dalje: Živić, Prisilne migracije i etničke promjene).

⁸⁰ Sudaraž je 1991. bilo mjesto bez stalnih stanovnika. *Popis stanovništva*, 49-50, 219.

3. RASPAD SFRJ, OSAMOSTALJENJE, VELIKOSRPSKA AGRESIJA NA HRVATSKU 1991. GODINE

3.1. Uvođenje višestranačja u Hrvatskoj i hrvatsko-srpski odnosi

Prvi dio Domovinskoga rata u Hrvatskoj, u širem smislu, može se podijeliti na tri razdoblja. Prvo, od demokratskih izbora (travanj-svibanj 1990.) do oružanoga sukoba u Pakracu (ožujak 1991.), od Pakraca do okupacije Baranje i mjesta Kijeva u Dalmaciji (kolovoz 1991.) i od rujanskih borbi za vojarne, vojne objekte i oružje do primirja u Sarajevu početkom siječnja 1992. godine.⁸¹

Prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj, neposredno je prethodio raspad komunizma u cijeloj istočnoj Europi tijekom 1989., a proces raspada nastavljen je dogodne i u Sovjetskom savezu (SSSR) i drugim zemljama sovjetskoga bloka te Njemačkoj. Ti su događaji utjecali i na prilike u komunističkoj Jugoslaviji. Od početka 1989. u Hrvatskoj se počelo s osnivanjem novih političkih pokreta i stranaka: u veljači je osnovano Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), u svibnju Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSLŠ), u lipnju Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), a u prosincu Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDSH).⁸² U tom je smislu, od javnih događaja bila vrlo značajna tribina inicijativnoga odbora HDZ-a u Društvu književnika Hrvatske u Zagrebu na kojoj je u veljači 1989. najavljeno osnivanje te stranke, a što se može smatrati prekidom tzv. politike „hrvatske šutnje“.⁸³ Iako je vodstvo Socijalističke Republike (SR) Hrvatske u kontekstu početka jugoslavenske državne krize čvrsto stajalo na federativnim načelima, ono je u duhu političkih i društvenih mijena popuštalo novim pluralističkim tendencijama.⁸⁴ Tako je Predsjedništvo Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) 10. prosinca 1989. pozitivno odgovorilo na peticiju dvanaest novoosnovanih stranaka u Hrvatskoj sa zahtjevom raspisivanja

⁸¹ Davor Marijan, „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 40, br. 1., Zagreb, 2008., 54 (Dalje: Marijan, „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“).

⁸² Prije prvoga javnoga skupa, inicijativni odbor Hrvatske demokratske zajednice potajno se sastao 19. siječnja 1989. na Plešivici. Nazor, *Počeci*, 14.

⁸³ Izjava dr. Ive Lučića u: HR-HMDCDR-Zbirka video zapisa (11), dvd 3558, dokumentarni film „Hrvatska šutnja i izdaja“.

⁸⁴ Unutar SKH javile su se dvije struje, tzv. liberalno-reformaska i konzervativna. Prema riječima visokoga člana SKH, Dušana Bilandžića, pripadnika reformskoga krila, ova potonja bila je neodlučna i nejedinstvena glede pitanja za višestranačje ili protiv njega. Jedan njezin dio (koji je, osim u SKH, bio nazočan i u Saboru i Vladi) bio je protiv višestranačja zbog mogućih optužbi za rušenje NDH, Bleiburšku tragediju i gušenje „Hrvatskoga proljeća“ te s tim povezane moguće osvete, dok je drugi želio stati uz hrvatski nacionalni pokret radi otpora Miloševiću velikosrpskom nacionalizmu i JNA. Srpski dio članstva SKH-a svrstao se na konzervativnu stranu jer je uviđao da agresivna politika SKS-a vodi do razbijanja Jugoslavije i tako dovodi u pitanje status Srba u Hrvatskoj. Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 766-767 (dalje: Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*).

višestranačkih izbora. Sutradan je i tzv. liberalno-reformaska struja SKH na XI. kongresu SKH-a zatražila uvođenje višestranačja i raspisivanje izbora. Mjesec dana kasnije na Saboru SR Hrvatske te su odluke i izglasane pa je u Hrvatsku službeno uvedeno višestranačje, a prve stranke (njih osam) registrirane su početkom veljače 1990. godine.⁸⁵ U tom su mjesecu provedene i ustavne promjene koje su omogućile ostvarivanje građanskih prava. Pokret koji je tada u Hrvatskoj izlazio na površinu zahvaćao je široke slojeve – inteligenciju, iseljeničtvo, ali i dio ondašnjih komunista. Za razliku od situacije koja je u Hrvatskoj vladala dvadeset godina ranije („Hrvatsko proljeće“), u Europi se 1989./1990. odvijalo sveopće urušavanje komunističkoga poretka te je u takvom okruženju dijelu stranaka neskriven cilj bio i konfederalna, odnosno samostalna Hrvatska. Na tom je polazištu stajao i HDZ koji je, predvođen Franjom Tuđmanom, bivšim pripadnikom Narodnooslobodilačke borbe (NOB) i Komunističke partije (KP), umirovljenim generalom JNA, političkim disidentom i zatvorenikom te nacionalno orijentiranim intelektualcem, bio jedna od mnogih stranaka u Hrvatskoj,⁸⁶ ali jedna od samo triju stranaka i koalicija koji je, uz reformirani SKH i Koaliciju narodnoga sporazuma (KNS), u tom prijelomnom vremenu u Hrvatskoj imao vodeću ulogu na političkoj sceni.⁸⁷ HDZ je s ciljem stvaranja nacionalne države zagovarao potrebu nacionalnoga jedinstva. Nadalje, HDZ je učinio ono što drugi nisu – pozvao na suradnju hrvatsko iseljeničtvo.⁸⁸ Značajan dio hrvatskoga naroda u HDZ-u je prepoznao oslonac u nadolazećim neizvjesnim vremenima.

Tzv. reformaska struja SKH, na čelu s Ivicom Račanom, u kampanji uoči izbora slala je javnosti poruke da stoji na demokratskim osnovama prozapadnjačkih pogleda. Da zaista tako misle pokušali su predočiti predizbornim sloganom („Mi mislimo ozbiljno“), a kao pokazatelj ideološkoga zaokreta naziv stranke promijenjen je u Savez komunista Hrvatske–Stranka demokratskih promjena (SKH–SDP).⁸⁹

⁸⁵

⁸⁶ Do prvoga kruga višestranačkih izbora 22. travnja 1990., osnovane su 33 stranke. Nazor, *Počeci*, 17-19.

⁸⁷ KNS je s vodećim Mikom Tripalom i Savkom Dabčević-Kučar obuhvaćao Hrvatsku socijalno-liberalnu stranku (HSL), Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDSH), Hrvatsku kršćansko-demokratsku stranku (HKDS), Hrvatsku demokratsku stranku (HDS), dio Hrvatske seljačke stranke (HSS) te druge manje organizacije i neovisne pojedince (poput Dragutina Haramije, Srećka Bijelića iz vremena „Hrvatskoga proljeća“ i dr.).

⁸⁸ Domagoj Knežević, „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka doktorata i magisterija, Zagreb, 2015., 31, 373 (dalje: Knežević, Hrvatska demokratska zajednica).

⁸⁹ Član partije D. Bilandžić tumačio je da se taj zaokret („liberalno-reformaska struja“) sastojao u temeljnim promjenama ideoloških postavki, političkoga i gospodarskoga sustava, pluralizma narodnoga mišljenja i djelovanja u svim društvenim segmentima; pozivanje na pobjednički karakter NOB-a, okupljanje hrvatskih zemalja pod jednom vlašću, provođenje industrijalizacije, priznavanje vlastitih pogrešaka, ostanak na lijevim, ali demokratskim i parlamentarnim pozicijama i istovremeno oštro osuđivanje i ograđivanje od bilo kojega oblika totalitarizma i dogmatizma te istupanje protiv hegemonizma – to se nastojalo predstaviti kao glavne smjernice djelovanja te stranke pred prve višestranačke izbore. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 773-775.

Rezultati prvih neposrednih, tajnih i višestranačkih parlamentarnih izbora, i u Hrvatskoj su, kao i u ostalim republikama SFRJ-a tijekom 1990., donijeli promjene u daljnjem razvoju događaja vezanih za sudbinu Jugoslavije. Suprotno očekivanju vladajućega SKH–SDP-a, HDZ je osvojio najviše glasova (42,3%), a SKH–SDP je postao tek najjača oporbena stranka. Višestranački sabor konstituiran je 30. svibnja iste godine, a za prvoga predsjednika Predsjedništva SRH, izabran je predsjednik HDZ-a Franjo Tuđman.⁹⁰ Demokratske promjene zahvatile su i druge republike SFRJ-a. Od svih jugoslavenskih država jedino su Srbija i Crna Gora i nakon provedenih višestranačkih izbora krajem 1990. na vlasti zadržale reformiranu komunističku partiju (Socijalistička partija Srbije – SPS), jačajući istovremeno svoje agresivne nacionalističke težnje. U tome duhu ciljevi i obećanja koja je davao predsjednik SPS-a Slobodan Milošević – da će zaustaviti iseljavanja Srba s Kosova, ujediniti sve Srbe u jednu državu, najavljujući ukidanje autonomija Vojvodine i Kosova – u Srbiji su rezultirali stvaranjem široke društvene podrške Miloševiću.⁹¹

Značajan dio srpskoga naroda u Hrvatskoj u početku je pristajao uz reformirane komuniste, no kasnije se u velikoj većini priklonio Srpskoj demokratskoj stranci (SDS). Dio članova SKH–SDP-a srpske nacionalnosti bio je nepovjerljiv prema potezima novoga partijskoga vodstva, posebno zbog napuštanja 14. kongresa SKJ 20.-22. siječnja 1990. godine. Srbi u Hrvatskoj, uz suradnju s Beogradom, okrenuli su se organiziranju pa su u Kninu u veljači 1990. osnovali Srpsku demokratsku stranku. Ona je zastupala višestranačje i federativni karakter Jugoslavije, ali s raspodjelom političke moći prema etničkoj brojnosti, što je dovelo u pitanje ravnopravnost republika. Također, na tlu Hrvatske smjele bi se osnivati nove autonomne jedinice ako se to referendumom odluči. No, tijekom 1990. zastupnici SDS-a napustili su sudjelovanje u radu Sabora RH, a početkom 1991. isto su učinili i zastupnici srpske nacionalnosti iz SKH–SDP-a.⁹²

Nova hrvatska vlast predsjedniku savezne vlade, Anti Markoviću, nije davala potporu jer se predsjednik Tuđman početno zalagao za konfederaciju. Konfederalne zahtjeve Hrvatske, kao i Slovenije, srbijanska je strana tumačila kao opstrukciju Jugoslavije zbog čega je na zajedničkim pregovorima, održanim netom nakon višestranačkih izbora, „zahtijevala da

⁹⁰ Nazor, *Počeci*, 21, 27; Ivan Grdešić, Mirjana Kasapović, Ivan Šiber, Nenad Zakošek, *Hrvatska u izborima '90*, Zagreb, 1991., 202-207.

⁹¹ Od svojega dolaska na vlast 1987. do 1990. Milošević je zagovarao federalni koncept centralizirane Jugoslavije sa srpskom dominacijom, a nakon demokratskih izbora za širenje granica Srbije. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 33-34.

⁹² *Isto*, 112.

republike koje se opredijele za 'secesiju' ne mogu napustiti Jugoslaviju s područjima nastanjenim većinskim srpskim stanovništvom".⁹³

Poslije izbora započeo je proces promjene hrvatskoga ustava. Ustavnim amandmanima 25. srpnja 1990. promijenjena su državna obilježja (uklonjeno socijalističko nazivlje i petokraka, uveden povijesni hrvatski grb),⁹⁴ ukinute zajednice općina, oslužbenjeno latinično pismo (uz dopuštenu ćirilicu na područjima gdje su Srbi bili većina). Idući mjesec, 24. kolovoza, Hrvatski sabor donio je *Rezoluciju o zaštiti ustavnog demokratskog poretka i nacionalnim pravima u Hrvatskoj* kojom se, između ostaloga, svim građanima jamčila zaštita svih prava. U listopadu je formirana radna skupina od petnaest političkih i kulturnih uglednika, Hrvata i Srba, čiji je rad trebao rezultirati prijedlogom zakona o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj.⁹⁵ No, SDS nije priznavao rad toga saborskoga odbora smatrajući nadležnim za pregovore s hrvatskim državnim tijelima jedino Srpsko narodno vijeće (SNV), utemeljeno 25. srpnja 1990. na skupu u Srbu. Kraj toga procesa označilo je donošenje novoga hrvatskoga ustava 22. prosinca 1990. koji je sadržavao odredbu o položaju srpskoga naroda u Hrvatskoj.⁹⁶ Tzv. Božićni Ustav definirao je Hrvatsku kao „nacionalnu državu hrvatskoga naroda i državu pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca...“ a kojima se jamčila ravnopravnost s građanima hrvatske „narodnosti“ i sva demokratska prava. Kao nacionalnoj manjini jamčila su im se sva građanska prava, jednakost i ravnopravnost s većinskim hrvatskim stanovništvom te kulturna autonomija sa slobodnom uporabom pisma, jezika i izražavanjem nacionalne pripadnosti. Time je u potpunosti razjašnjen njihov položaj koji do tada nije bio do kraja jasan, premda dvosmislena tumačenja nije dopuštao ni Ustav iz 1974., u kojem im je propisana ravnopravnost u odnosu na ostale „narode i narodnosti“, ali ne i konstitutivnost na čemu su inzistirali predstavnici Srba u Hrvatskoj, kao i Srbija.⁹⁷ Ipak, premda komunistički režim nije omogućavao Srbima osnutak svojih stranaka, kao što im ni

⁹³ *Isto*, 34-35.

⁹⁴ Takav se grb nalazio i u znakovlju Austrougarske monarhije od 1868., Kraljevine SHS/Jugoslavije te s dodatcima u NDH i SR Hrvatskoj. U uporabi je bio do 21. prosinca 1990. kada je donesen novi *Zakon o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske, te zastavi i lenti Predsjednika Republike Hrvatske* kojim je propisan današnji izgled grba s crvenim prvim poljem (kakav je bio i u grbu Kraljevine SHS/Jugoslavije, Banovine Hrvatske i SRH-a). *Isto*, 67.

⁹⁵ Ante Nazor, *Od oružane pobune Srba u Hrvatskoj do oslobodilačke operacije 'Oluja'* (prilozi za razumijevanje povijesnog procesa u Hrvatskoj od kolovoza 1990. do kolovoza 1995.). Protuustavno djelovanje pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj, *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)*, Zagreb, 2008., 54.

⁹⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 89.

⁹⁷ Ondje je stajalo da Srbima u Hrvatskoj pripada status prvoga među ostalim narodima u Hrvatskoj s kojima su bili jednaki: „SR Hrvatska je nacionalna država hrvatskoga naroda, država srpskoga naroda u Hrvatskoj i država drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive“. Zdenko Radelić, *Hrvatska 1945.-1991., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 94.

dotadašnji hrvatski ustav nije omogućavao kulturnu autonomiju, dio Srba u Hrvatskoj nije bio zadovoljan ni s rezultatima višestranačkih izbora ni s ustavnim promjenama. Potonja odredba novoga ustava kod njih je povećala osjećaj ugroženosti.

Iako je određene postupke hrvatske vlasti dio Srba u Hrvatskoj iskoristio kao povod za reakciju, činjenica je da su oni u svakom povodu nalazili izliku za neprihvatanje nove vlasti i protuustavno djelovanje.⁹⁸ Spomenute ustavne promjene iskorištene su za optužbe o oživljavanju ustaštva i NDH, „kroatocentrizam i torturu“ nad Srbima u Hrvatskoj.⁹⁹ Takvim tezama podstrek je davalo srbijansko vodstvo i mediji u Srbiji.¹⁰⁰ No, početci pobune dijela Srba u Hrvatskoj sezali su i u razdoblje prije višestranačkih izbora, što negira tezu da je dolazak HDZ-a na vlast bio uzrokom srpskoga nezadovoljstva. Pobuna dijela Srba u Hrvatskoj bila je dio i tek uvod u velikosrpsku agresiju na Hrvatsku.

3.2. Buđenje srpskoga nacionalizma i pobuna dijela Srba u Hrvatskoj kao početak tzv. prikrivene agresije

Prva nezadovoljstva srbijanskih partijskih krugova s ustavom iz 1974. počela su se iskazivati već u drugoj polovici sedamdesetih godina.¹⁰¹ No, do snažnije kritike društvenoga i političkoga stanja u zemlji i zahtjeva za promjenom saveznoga ustava, dolazi s izbijanjem kosovske krize 1981. kada započinje „propaganda“ o ugroženosti Srba u Jugoslaviji, posebice u Hrvatskoj. Tu su tezu posebno afirmirali akademski krugovi u Srbiji objavom dijela nacrtu *Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti* (1986.), čime je dio srbijanske intelektualne elite, dao potporu političkom vrhu da djeluje u smjeru donesenih zaključaka. *Memorandum* je, među ostalim, iskazao veliko nezadovoljstvo s položajem srpskoga naroda u Jugoslaviji („izuzimajući period postojanja Nezavisne države Hrvatske Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko su danas“),¹⁰² založivši se i za ukidanje autonomnih

⁹⁸ Sažetak, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 485.

⁹⁹ Zanimljivo je da je Sabor SRH već u listopadu 1989. odbacio teze o genocidnom biću hrvatskoga naroda, o ugrožavanju prava Srba u Hrvatskoj i njihovoj asimilaciji, kao i zahtjeve za autonomnu pokrajinu Srba u Hrvatskoj i svojatanje JNA za ciljeve „suprotne interesima zajedničkog života“. Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 91., 203.

¹⁰⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 49.

¹⁰¹ Prvi srbijanski pokušaji revidiranja ustava iz 1974. predloženi su Titu koji ih je odbio. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 391.

¹⁰² Zanimljiva je, gotovo sudbonosna, formulacija tadašnjega stanja i mogućih posljedica: „Rešenje njihovog [srpskog] nacionalnog položaja nameće se kao prvorazredno političko pitanje. Ukoliko se rešenja ne pronađu, posledice mogu biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj, već i po čitavu Jugoslaviju“. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 27-28.

pokrajina Vojvodine i Kosova, centralizaciju države i jačanje saveznih institucija.¹⁰³ Bila je to sinteza svih dotadašnjih velikosrpskih nastojanja i osnova za smjer velikosrpske politike koju je te iste godine počeo provoditi Slobodan Milošević.¹⁰⁴ Postavši čelnikom CK Saveza komunista Srbije (SKS) namjeravao je obnoviti unitarističko-centralističko uređenje federalne države koje je ustavom iz 1974. zadobilo konfederalističke elemente, ali uz velikosrpsku dominaciju.¹⁰⁵ S tim je ciljem već krajem 1988. započelo nasilno smjenjivanje rukovodstava Vojvodine i Kosova te Crne Gore početkom 1989. godine. Za to su, kao izrazi nezadovoljstva srpskoga naroda, prethodno poslužili tzv. „mitinzi solidarnosti“ i tzv. „antibirokratske ili jogurt-revolucije“.¹⁰⁶

Osim poznate izjave „niko ne sme da vas bije“ izrečene na demonstracijama na Kosovu 1987., kojom se prometnuo u glavnoga branitelja Srba, Milošević je tu ulogu do kraja potvrdio na antologijskom „Mitingu bratstva i jedinstva“ na beogradskom Ušću u studenom 1988. pred mnoštvom Srba, poručivši da je Jugoslavija „velikom borbom stvorena, velikom će se borbom braniti“. Kulminacija se dogodila 28. lipnja 1989. na Gazimestanu (Kosovo) prilikom 600. godišnjice mitske Kosovske bitke poručivši da je Srbija „opet u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene“, što je bila najava rata za Veliku Srbiju.¹⁰⁷

Kada je u ožujku 1989. Skupština Srbije donijela amandmane na Ustav, znatno ograničivši autonomiju pokrajinama, bilo je očito da je novi srbijanski ustav protivan saveznom ustavu, no savezna tijela na to nisu reagirala. Premda su Vojvodina i Kosovo izgubile dotadašnji status, one su zadržale svoje predstavnike u Predsjedništvu SFRJ čime je Milošević ostvario kontrolu nad polovicom članova toga najvišega tijela federacije. Time je ostvaren prvi dio Miloševićeva plana o jedinstvenoj srpskoj državi, odnosno Velikoj Srbiji.¹⁰⁸

Najvećom preprekom Miloševiću pokazala se Slovenija, kao najliberalnija jugoslavenska republika. Održavanje „mitinga istine“ u Ljubljani 1. prosinca 1989. radi smjene slovenskoga političkoga rukovodstva, slovenska vlast nije dopustila. Tada je Srbija proglasila ekonomska ograničenja i blokadu prema Sloveniji i Hrvatskoj kojima se otežalo i/ili potpuno onemogućilo trgovinu i razmjenu roba, što se ocjenjuje kao početak kraja jugoslavenske države.¹⁰⁹ S druge strane, kao posljedica povijesti iz Drugoga svjetskoga rata i straha od optužbi za oživljavanje ustaštva, kao i politike iz doba, nasilno ugušenoga, „Hrvatskoga proljeća“

¹⁰³ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3558, dokumentarni film „Hrvatska šutnja i izdaja“.

¹⁰⁴ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 391-392.

¹⁰⁵ *Isto*, 391-392.

¹⁰⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 29.

¹⁰⁷ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 405.

¹⁰⁸ *Isto*, 396.-397., 410.

¹⁰⁹ *Isto*, 406.

1970.-1971., hrvatsko se državno rukovodstvo, provodeći politiku tzv. „hrvatske šutnje“, držalo po strani, ne suprotstavljajući se Miloševiću.¹¹⁰ No, promjenom u vodstvu SKH-a u prosincu 1989., i to se počelo mijenjati.

Miloševiću se u početku suprotstavio dio CK SKJ-a, ali je on nastavio zacrtanim smjerom.¹¹¹ Sve dok nije održan 14. izvanredni kongres SKJ 20.-22. siječnja 1990. u Beogradu, što je bio vrhunac sve složenijih i suprotstavljenijih odnosa u saveznoj partiji. I dok je u ostalim državama bivšega istočnoga bloka došlo do promjena režima, u Jugoslaviji se na kongresu odlučivalo o preobrazbi SKJ-a u savez republičkih partija (Hrvatska, Slovenija, BiH, Makedonija) ili u jedinstvenu dogmatsku partiju (Srbija, Crna Gora).¹¹² Milošević je želio „očuvati jedinstvo SKJ i izolirati slovenske komuniste“, no oni su prvi napustili kongres, a isto su učinili i hrvatski predstavnici.¹¹³ Nakon neuspješnoga smjenjivanja rukovodstva Slovenije, raspad SKJ-a bio je drugi neuspjeh Miloševićeve politike. Prekid kongresa značio je raspad SKJ-a, što je ubrzalo i raspad jednostranačkoga režima i demokratske procese. Do 14. kongresa Milošević je želio očuvati Jugoslaviju pod uvjetom promjene odnosa snaga u zemlji, tj. ostvarenjem srpske dominacije. Nakon kongresa, sve se više oslanjao na JNA.¹¹⁴

Miloševićeva velikosrpska politika odrazila se na stanje u svim jugoslavenskim zemljama pa i na Hrvatsku i tamošnje Srbe. Prvi miting Srba u Hrvatskoj održan je već 28. veljače 1989., kada su u Kninu prosvjedovali protiv navodne suradnje hrvatskih i slovenskih političara s albanskim separatistima na Kosovu. Skupovima 8. i 9. srpnja u Kninu i na Kosovu polju u selu Zvjerinac kraj Knina, kod crkve Lazarice, Srbi u Hrvatskoj obilježili su kosovsku bitku pri čemu se vjersko okupljanje pretvorilo u politički skup s naglašenim velikosrpskim nacionalističkim obilježjima i porukama. Uhićenja nekolicine sudionika skupa, iskorišteno je u Beogradu za širenje teza da su Srbi u Hrvatskoj obespravljani.¹¹⁵

¹¹⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 32.

¹¹¹ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 396.

¹¹² *Isto*, 408.

¹¹³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 32.

¹¹⁴ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 408.; Kakav se zaplet događaja mogao očekivati, nagovijestilo je najviše vodstvo Srbije na tajnom sastanku 26. ožujka 1990. u Beogradu gdje je zaključeno da će se Jugoslavija raspasti, a da će se borba oko teritorija morati riješiti na krvav način. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 61. Srpski je politički vrh sluteći hrvatsko-slovenski prijedlog za preuređenje države na konfederalnoj osnovi (Slovenija i Hrvatska taj su prijedlog zajedno iznijele 6. listopada 1990.), taj prijedlog unaprijed odbio (nekoliko tjedana prije višestranačkih izbora u Hrvatskoj). Konfederaciju je smatrao prijelazom k osamostaljenju republika. Dogovoreno je zajedničko djelovanje s Crnom Gorom, a za Srbe u Hrvatskoj i Sloveniji predviđeno je da ne će prihvatiti podređeni status nacionalne manjine. Međutim, s takvim idejama Srbija nije javno izlazila jer je postojalo nekoliko prepreka za to: razilaženje s vodstvom JNA oko pitanja podjele Jugoslavije za čije se očuvanje JNA čvrsto zalagala (sukladno dogovoru s ljetovanja u Kuparima 1989. između Miloševića, Jovića i Kadijevića) te sve veći nemiri na Kosovu (početkom veljače 1990. u krvi su ugušene demonstracije na Kosovu). Za Bosnu i Hercegovinu ustvrdilo se da se ne će moći održati kao samostalna država. Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac, 1996., 45, 134, 205-206 (dalje: Jović, *Poslednji dani SFRJ*).

¹¹⁵ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 405.; Nazor, *Počeci*, 14-15.

Tzv. prikrivenu ili puzajuću agresija pobunjeni su Srbi započeli u lipnju 1990. protuustavnim djelovanjem i mijenjanjem teritorijalno-administrativnoga ustrojstva SR Hrvatske. Isti je dan – 27. lipnja – Skupština općine (SO) Knin donijela „Odluku o osnivanju i konstituiranju Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like”. Ta je Zajednica općina (ZO) bila preteča budućih „srpskih autonomnih oblasti (SAO)” u Hrvatskoj. Tako je na području samoproglashene „Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like”, 21. prosinca 1990., „Privremeno predsjedništvo ZO opština sjeverne Dalmacije i Like” proglasilo „SAO Krajinu“, s namjerom da obuhvati i „teritorije opština s većinskim srpskim stanovništvom koje donesu odluku o pristupanju SAO Krajini, kao i naselja u kojima većinu stanovništva čine pripadnici srpskog naroda, a koje se referendumom izjasne za priključenje jednoj od postojećih ili novouspostavljenih opština s većinskim srpskim stanovništvom”, odnosno da obuhvati „srpski narod nastanjen na području historijskih teritorija Dalmatinske i Vojne krajine”, kako je navedeno u „Statutu Srpske autonomne oblasti Krajine” (čl. 1. i čl. 4.).¹¹⁶ Isti su smjer slijedili i pobunjeni Srbi u Slavoniji. Dana 12. kolovoza 1991. proglašena je „SAO Zapadna Slavonija“, a 25. rujna 1991. „Srpska Oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srem“ (Beli Manastir). Potom je u Kninu, 19. prosinca 1991., proglašena „Republika Srpska Krajina“. Osnivanje tih oblasti nije imalo cilj samo ostvarivanje autonomije u Hrvatskoj, nego izdvajanje i, u slučaju hrvatskoga osamostaljenja, sjedinjenje s krnjom Jugoslavijom sa srpskom dominacijom.¹¹⁷

U srpnju 1990. 50 kninskih milicajaca srpske nacionalnosti uputili su pismo Sekretarijatu unutarnjih poslova Hrvatske (SUP, odnosno MUP RH) kojim su upozorili da kninski milicajci ne će prihvatiti „novu crnu odoru“ i preimenovanje svoje službe u „redarstvo“, o čemu je lažno i neargumentirano izvještavao srpski tisak, posebice beogradska „Politika“.¹¹⁸ Pobuna u kninskoj policiji jedan je od događaja koji su označili početak nepoštivanja hrvatskoga pravnoga poretka.

Cilj srpskih pobunjenika u Hrvatskoj bio je staviti pod nadzor dijelove hrvatskoga teritorija i na njemu osnovati zasebnu srpsku teritorijalnu jedinicu. Radi ostvarenja toga cilja započeli su oružanu pobunu, prvo na području Knina 17. kolovoza 1990. („balvan-

¹¹⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj: (1990.-1991.)*, Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, knjiga 2, Zagreb – Slavonski Brod, 2007., 120-121.

¹¹⁷ Ana Holjevac Tuković, „Hrvatski istok kroz djelovanje mirovnih misija Ujedinjenih naroda u Domovinskom ratu“. *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Zagreb, 2015., 123 (dalje: Holjevac Tuković, *Hrvatski istok*).

¹¹⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 68.

revolucija“).¹¹⁹ Ondje je broj Srba 1991. iznosio 37.800 od ukupno 42.954 stanovnika, što je bio jedan od najvećih udjela Srba u ukupnom broju stanovništva kninske općine u posljednjih 111 godina.¹²⁰ Povod tomu bila je odluka MUP RH da se razoružaju pričuvni policijski sastavi iz policijskih postaja u kojima su Srbi činili većinu, tj. na području gdje se procjenjivalo da bi mogla izbiti srpska pobuna. Tako su Srbi na prometnice počeli postavljati barikade, preuzimati lokalnu policiju i Teritorijalnu obranu (TO) te na koncu proglašavati autonomiju. Hrvatska policija u početku nije mogla sprječavati pobunu jer ju je u tome onemogućavala JNA, štiteći pobunjene Srbe. Hrvatska je reagirala, ali je JNA svojim zrakoplovstvom policijskim helikopterima onemogućila intervenciju na kriznim područjima i time prvi put otvoreno stala na stranu srpskih pobunjenika. Pobunjene općine proglasile su preko lokalnoga radija ratno stanje, ali se situacija nakon nekoliko dana smirila.¹²¹

Na dan kada su izglasani amandmani na Ustav SRH, 25. srpnja 1990., i dva dana uoči Dana ustanka naroda u Jugoslaviji, u Srbu je održan „srpski sabor“. Ondje je donesena *Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda* u Hrvatskoj koja se pozivala na Ustav iz 1974. i pravo naroda na samoopredjeljenje i odcjepljenje. Predstavnici općina s većinom Srba i tom prigodom osnovanoga SNV-a, kao izvršnoga tijela Srpskoga sabora, ustvrdili su da Srbi u Hrvatskoj imaju pravo na autonomiju čiji će oblik ovisiti o federativnom, odnosno konfederativnom uređenju Jugoslavije. SNV je odbio ustavne amandmane Hrvatskoga sabora i propisao odluku o provođenju referenduma o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj. To „izjašnjavanje“¹²² provedeno je 19. kolovoza-2. rujna 1990. u 23 hrvatske općine te u Bosni i Hercegovini, Srbiji i inozemstvu (SAD). Prema SNV-u rezultat je bio da se 99,96% od 756.781 Srbin s pravom glasa (iz Hrvatske i izvan nje) potvrdno izjasnio za srpsku autonomiju u Hrvatskoj.¹²³ No, s obzirom na način osnivanja, upitno je i koliko je SNV bio mjerodavni i legitimni predstavnik Srba u Hrvatskoj.¹²⁴

¹¹⁹ Dobila je naziv po tome što su Srbi postavljali na prometnice kamenje, vozila i oboreno drveće. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 207.

¹²⁰ Anđelko Akrap, „Narodnosni sastav na kninskom prostoru kroz povijest“, *10. obljetnica "Oluje" (1995.-2005.)*: zbornik radova sa Znanstvenog skupa 10. obljetnica "Oluje", Knin, 2008., 200. (dalje: Akrap, *Narodnosni sastav*).

¹²¹ Pobunu su proglasili predsjednici skupština bivših općina Obrovac i Knin na čijem je čelu bio samoproglašeni čelnik tzv. Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, Milan Babić. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 79.

¹²² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 209.

¹²³ Hrvatska je vlast prigovorila da je referendum o srpskoj autonomiji nezakonit. Stoga ga je SNV odlučio preimenovati u „izjašnjavanje“ pozivajući se na članak 232. hrvatskoga i 157. jugoslavenskoga Ustava. Općine koje su provele „izjašnjavanje“ bile su: Beli Manastir, Benkovac, Daruvar, Donji Lapac, Dvor na Uni, Garešnica, Gospić, Glina, Gračac, Karlovac, Grubišno Polje, Knin, Kostajnica, Obrovac, Ogulin, Otočac, Pakrac, Petrinja, Titova Korenica, Slunj, Vrginmost, Vojnić, Vukovar.

¹²⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 72.-74.

Tako je u Kninu 21. prosinca 1990. formirana „Srpska autonomna oblast Krajina“ (SAO) sa sjedištem u Kninu, a isti je dan donesen i krajiški statut. Osnivanjem SUP-a SAO Krajine koji se proglasio jedinim tijelom javne sigurnosti i unutarnjih poslova na tom području (Knin, 4. siječnja 1991.), samo je službeno potvrđeno otkazivanje poslušnosti krajiške policije MUP-u RH.¹²⁵ Svako takvo ugrožavanje cjelovitosti i suvereniteta Republike Hrvatske koje je provodilo vodstvo pobunjenih Srba, Ustavni sud RH poništio je kao pravno neutemeljene i proglasio nevažećim. Osim pravnih, poduzimane su gospodarske i financijske sankcije.¹²⁶ Te aktivnosti pobunjenih Srba, uz potporu iz Beograda, bile su neustavne, ne samo po hrvatskom, već i po jugoslavenskom ustavu (iz 1974.).¹²⁷

Kao odgovor na rezoluciju Sabora o razdruživanju Hrvatske od SFRJ-a, uz mogućnost udruživanja u savez suverenih republika (21. veljače), krajiško vodstvo donijelo je 28. veljače 1991. u Kninu odluku o razdruživanju „SAO Krajine“ od Hrvatske. Istovjetne odluke donijele su i SO Vojnić, Mjesna zajednica (MZ) Plaški i SO Pakrac, što je 1. ožujka rezultiralo pobunom policajaca srpske nacionalnosti u Policijskoj postaji (PP) Pakrac. Tada su razoružana šesnaestorica policajaca hrvatske nacionalnosti, uklonjena hrvatska zastava i postavljena zastava Srbije, a pričuvni sastav policajaca srpske nacionalnosti protuzakonito je aktiviran i naoružan. Sljedećega dana, SJP MUP-a RH intervenirale su u Pakracu i zaustavile širenje pobune. Bio je to prvi oružani sukob između srpskih pobunjenika i hrvatske policije, a pokazalo se i uvod u otvoreni rat protiv Hrvatske. U Pakracu je JNA (nezakonito) intervenirala, primjenjujući prvi put metodu tzv. „tampon-zone“ i svrstavši se na pobunjeničku stranu. Pakračke događaje SDS je iskoristio za širenje već poznatih dezinformacija o „napadima na srpski živalj“, „naoružanju HDZ-a“ i sl.¹²⁸

¹²⁵ Statut je preteča Ustava koji je proglašen 29. svibnja 1991. godine. Temeljio se na pravu srpskoga naroda na samoopredjeljenje na njegovu povijesnom i etničkom teritoriju. Prema njemu, RSK je država srpskoga naroda i svih građana koji u njoj žive. No, već je statut SAO Krajine Ustavni sud RH odbacio kao nevažeći. Nazor, Protuustavno djelovanje..., *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)*, Zagreb, 2008., 54.

¹²⁶ Budući da općine koje su se priklanjale srpskim oblastima nisu Hrvatsku smatrale svojom državom, ona im nije isplaćivala novac (od listopada 1990. godine). Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 128-129.

¹²⁷ Kršenje saveznoga ustava i pripreme za rat, Srbija je nastavila i na financijskom području. Krajem prosinca 1990. upadom u monetarni sustav Jugoslavije Srbija je od Narodne banke Jugoslavije otuđila oko 1,4 milijarde dolara. Premda je taj potez oštetio sve republike, najviše je pogodio Sloveniju i Hrvatsku koje su u savezni proračun davale većinu sredstava. Za hrvatsko je gospodarstvo posebno štetne posljedice imao „Zakon o mjerama koje se mogu poduzimati u cilju sprječavanja poremećaja u proizvodnji, prometu i razvoju u Republici Srbiji“. Na takve poteze kojima se dodatno slabilo, već ionako oslabljeno, hrvatsko gospodarstvo, hrvatska je Vlada prvim protumjerama odgovorila 21. prosinca 1990. godine. Ipak, značajniji gospodarski pritisak zbio se nakon proglašenja samostalnosti (25. lipnja 1991.). Osim što je 3. kolovoza Hrvatska „zamrznula“ sve odnose sa Srbijom, u srpnju, kolovoza i listopadu doneseni su i dodatni gospodarski restriktivni zakoni prema Srbiji (s Vojvodinom i Kosovom koje je protuustavno podčinila) i JNA. Ante Budimir, *Rat za Republiku Hrvatsku: izgubljene iluzije jedne mladosti*, Split, 2014., 76-77.

¹²⁸ Hrvatska (HR)-Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR)-Baza digitalnog arhivskog gradiva (BDAG), Mapa 61, Osijek – dokumenti 1991.-1992. (dalje: 61), Bilten Ministarstva unutarnjih

Kao sankcije za neposluh civila i službenika MUP RH srpske nacionalnosti prema hrvatskim vlastima, u početku su poduzimane samo administrativne mjere. Smjenjivani su djelatnici koji su kršili hrvatski ustav i zakone te oni koji su bili ideološki nepodobni zbog odanosti bivšem komunističkomu režimu, u kojem su glavne rukovodeće dužnosti u Hrvatskoj većinski ionako obavljali građani srpske nacionalnosti. Posebnu je pozornost izazvao zahtjev MUP-a RH nakon osnutka SUP-a SAO Krajine, da se potpisom izjave vjernosti njihovi djelatnici izjasne o svojoj podršci i odanosti Hrvatskoj.¹²⁹

„SAO Krajina“ proglasila se 18. ožujka autonomnom oblašću u sastavu SFRJ-a, kidajući time sve veze s Hrvatskom.¹³⁰ Već 1. travnja 1991. donijeli su odluku o pripojenju te oblasti Republici Srbiji.¹³¹ O tome je 12. svibnja 1991. održan i referendum na kojem su se gotovo svi izišli glasači pozitivno izjasnili za pripojenje Srbiji i ostanku u Jugoslaviji zajedno sa Srbijom, Crnom Gorom (i drugima).¹³² Protuustavne aktivnosti provodile su se i na istoku Hrvatske. Izjašnjavanje Srba 19. kolovoza – 2. rujna 1990. provođeno je u općinama Beli Manastir i Vukovar te, djelomično, Osijek i Vinkovci. U Šidskim Banovcima na pravoslavni Uskrs, 7. siječnja, osnovan je SNV za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem (SBZS). Za predsjednika je izabran Ilija Končarević, umirovljeni kapetan JNA i sekretar SDS-a za Vojvodinu, na čiju je inicijativu tijelo i osnovano.¹³³ Kao odgovor na „Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih država” koju je Hrvatski sabor donio 21. veljače, SNV SBZS usvojio je 26. veljače, „Deklaraciju o suverenoj autonomiji Srpskog naroda Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema“ u kojoj je stajalo da će srpska

poslova Republike Hrvatske, Broj 194, Zagreb, veljača 1991., 7.-8. (dalje: HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH)

¹²⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 126.

¹³⁰ „Rezolucija Srpskog nacionalnog vijeća i Izvršnog vijeća ‘SAO Krajine’ o razdruživanju Republike Hrvatske i ‘SAO Krajine’; “Statutarna odluka Skupštine ‘SAO Krajine’ kojom se ‘SAO Krajina’ proglašava autonomnom oblasti u sastavu SFRJ, a iz Statuta se brišu sve riječi u svezi s Republikom Hrvatskom”. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj: (1990.-1991.)*, knjiga 2, Zagreb – Sl. Brod, 2007., 141, 151.

¹³¹ Tim se činom SAO Krajina proglasila sastavnim dijelom „jedinstvene državne teritorije Republike Srbije“ na kojemu vrijedi Ustav i zakoni RS-a, ali i „ustavno pravni sistem Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“. „Odluka Izvršnog vijeća 'SAO Krajine' o 'prisajedinjenju SAO Krajine' Republici Srbiji“. *Isto*, 160.

¹³² Rezultati po samoproglasenim srpskim općinama u postotcima u kojima se glasovalo pozitivno „za prisajedinjenje SAO Krajine Republici Srbiji i zato da ostane u Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom i drugima koji žele da očuvaju Jugoslaviju“ u odnosu na broj glasača koji su izišli na glasovanje: Benkovac 99,85%, Vojnić 99,90%, Vrginmost 99,92%, Donji Lapac 99,72%, Dvor na Uni 99,72%, Glina 99,89%, Gračac 99,80%, Korenica 89,73%, Kostajnica 99,82%, Knin 99,68%, Obrovac 99,84%, Zajednica srpskih mjesnih zajednica Opština Petrinja i Sisak: Sisak 99,73% i Petrinja 100%. Od ukupnog broja glasača 226.263, glasovalo je njih 179.840 (79,84%). Od toga je za navedeni prijedlog glasovalo 179.490 (79,33% od ukupnoga broja glasača), tj. 99,80% od onih koji su izišli na glasovanje. „Izvršće Centralne komisije za provođenje referenduma 'SAO Krajine' o rezultatima referenduma za priključenje 'SAO Krajine' Republici Srbiji i ostanak u Jugoslaviji“. *Isto*, 172-173.

¹³³ Prema policijskim informacijama, jedan od ciljeva tog tijela bio je da se dijelovi općine Vinkovci sa srpskim stanovništvom pripoje općini Vukovar, a onda i Srbiji. HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 10-11.

autonomija postojati u okviru Hrvatske, samo kao dijela SFRJ-a, dok će se u protivnom pripojiti Srbiji.¹³⁴ Dan prije nego što je to učinilo vodstvo u Kninu, SNV SBZS donijela je 31. ožujka u Borovu Selu odluku o pripojenju Srbiji. Isto tijelo odlučilo je 10. lipnja o pokretanju „izjašnjavanja“ srpskoga naroda o njegovu položaju u budućoj jugoslavenskoj zajednici sa Srbijom i Crnom Gorom. Referendum je održan 23. lipnja, a odluka je trebala stupiti na snagu u trenutku proglašenja hrvatske samostalnosti. Iako je Hrvatska ustavnom odlukom o samostalnosti i suverenosti RH, 25. lipnja 1991., zajamčila građanima srpske nacionalnosti sva nacionalna i građanska prava, „Velika Narodna skupština Srba iz Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema”, na sjednici u Borovu Selu istoga je dana donijela odluku o ostanku „u zajedničkoj državi s drugim djelovima srpskog naroda i drugim jugoslovenskim narodima koji žele da žive u zajedničkoj jugoslovenskoj državi”.¹³⁵ SNV je 23. srpnja 1991. pretvoren u „Vladu SAO SBZS“, čije je konstituiranje završeno u rujnu.¹³⁶ Na zasjedanju Velike narodne skupštine (predsjednik Ilija Končarević) 25. rujna 1991. u Belom Manastiru, dovršen je ustroj oblasne Vlade i donesen Ustavni zakon SAO SBZS. Za „predsjednika Vlade“ imenovan je suradnik Službe bezbednosti (sigurnosti) OS SFRJ-a i osoba od Miloševićeva povjerenja, Goran Hadžić.¹³⁷ Oblast je proglašena samostalnom federativnom jedinicom u Jugoslaviji te su svi pravni propisi RH, kao i sva državna tijela i organizacije prestale važiti, a svim tamošnjim stanovnicima ukinuto je hrvatsko državljanstvo. U listopadu je SAO SBZS nastavila separatističko djelovanje i proglasila „sjedinenje sa SAO Krajinom u Kninu i Bosanskom Krajinom“, odbivši bilo kakvu opciju ostanka unutar Hrvatske. Na zamahu određenih postignuća u širenju okupiranoga teritorija istočne Slavonije, 22. studenoga 1991., „SAO SBZS“ definirala je svoj teritorij, obuhvativši bivše općine Osijek, Beli Manastir, Vukovar, Vinkovci (i Dalj), zajedno s istoimenim gradovima. „SAO SBZS“ se 19. prosinca, zajedno sa SAO Krajinom i SAO Zapadnom Slavonijom (osnovana 12. kolovoza 1991.), ujedinila u

¹³⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 107.

¹³⁵ „Odluka o položaju srpskoga naroda iz Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema u jugoslovenskoj državnoj zajednici”, *Službeni glasnik Srpske oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*, godina I, br. 1, 19. prosinca 1991., 2.

¹³⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 107-108.

¹³⁷ Tvrdnja Josipa Perkovića, u: HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3558, dokumentarni film „Hrvatska šutnja i izdaja“. Ostale članove Vlade činili su: Stevo Bogić Jajo (potpredsjednik), Mladen Hadžić (potpredsjednik), Dragan Sabljaković (potpredsjednik), Vojin Šuša (ministar pravosuđa), Bogdan Vorkapić (ministar industrije ili financija), Ilija Petrović (ministar informiranja), Bogdan Vojnović (ministar financija ili industrije), Milan Knežević (ministar prosvjete), Borivoj Milinković Vrlja (ministar za vjerske poslove),¹³⁷ Slavko Dokmanović (ministar poljoprivrede), Miomir Crnogorac (ministar trgovine), Borislav Bogunović (ministar policije), Ilija Kojić (ministar obrane i komandant TO SBZS), Predrag Radlović (ministar policije i vršitelj dužnosti ministra obrane). *Službeni glasnik Srpske oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*, br. 1, 19. prosinca 1991., 6.-9.

„Republiku Srpsku Krajinu“ (RSK), što predstavlja vrhunac protuustavnoga i pobunjeničkoga djelovanja Srba u Hrvatskoj.¹³⁸

Ipak, zbog izostanka pravnoga utemeljenja i međunarodne potpore, službena Srbija odluke pobunjenih oblasti o pripojenju Srbiji nije službeno prihvatila. Milošević je smatrao da nove teritorijalne jedinice koje srpski narod ostvari u budućoj Jugoslaviji trebaju, barem u početku, ostati federalne.¹³⁹

Na temelju rezultata referenduma koji je provela 19. svibnja 1991., Hrvatska (i Slovenija) je 25. lipnja 1991. proglasila svoju samostalnost. Istoga dana to je učinila i Slovenija. Od 83,87% građana koji su izišli na referendum, njih 94,17% pozitivno se izjasnilo za prihvaćanje prijedloga da RH, *radi rješavanja državne krize u Jugoslaviji, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama*, odnosno 92,18% odgovorilo je negativno na pitanje treba li Hrvatska ostati u Jugoslaviji. Tu su odluku savezna skupština i Vlada proglasile nezakonitom i neustavnom, a „Vlada SAO Krajine“ jednostranom. Milošević je savjetovao Srbima da bojkotiraju izlazak na referendum jer bi to značilo da priznaju hrvatsku vlast. Isti je dan Hrvatski sabor donio i *Povelju o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj* kojom je Hrvatska jasno pokazala želju za suradnjom sa Srbima u RH. Krajem srpnja 1991. nastala je i inicijativa predsjednika Hrvatskoga sabora Žarka Domljana za mirnim rješenjem srpskoga pitanja. Ona je rezultirala imenovanjem *Komisije sabora za zaštitu i unapređivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti* i nacrtom dokumenta o stvaranju kulturne autonomije Srba u Hrvatskoj, obliku teritorijalne autonomije i proporcionalnom sudjelovanju u vlasti. Otvorenost za mirno rješenje državne krize iskazana je i u prihvaćanju ponude međunarodne zajednice i *Brijunskoj deklaraciji* koju su Hrvatska i Slovenija potpisale 7. srpnja, pristavši na tromjesečni moratorij – odgodu proglašenja suverenosti i samostalnosti radi pokušaja mirnoga rješavanja krize.¹⁴⁰ Radi nadzora nad provođenjem sporazuma, EZ je u srpnju osnovala *Promatračku misiju*, a u kolovozu najavila posebnu mirovnu konferenciju koja je u rujnu 1991. počela s radom.

Zahtjev za moratorijem bio je reakcija međunarodne zajednice na napad JNA na Sloveniju 27. lipnja 1991. godine. Povod tomu bilo je preuzimanje nadzora nad vlastitim

¹³⁸ Nazor, *Protuustavno djelovanje...*, 58-59.

¹³⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 103.

¹⁴⁰ Ante Nazor, „Od oružane pobune Srba u Hrvatskoj do oslobodilačke operacije 'Oluja' (prilozi za razumijevanje povijesnog procesa u Hrvatskoj od kolovoza 1990. do kolovoza 1995.). Odluke Sabora RH – solidan temelj za suživot Hrvata i Srba u Jugoslaviji“, *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)*, Zagreb, 2008., 32.-34.

granicama što je bilo među prvim potezima Slovenije. U sukobu koji je trajao šest dana JNA je naišla na otpor slovenskih snaga i naposljetku odustala od ovladavanja Slovenijom. Nemajući osvajačke namjere prema Sloveniji, Milošević i Jović odlazak JNA iz Slovenije nisu ni smatrali gubitkom, što potvrđuje odluka Predsjedništva SFRJ od 18. srpnja 1991. o povlačenju JNA iz Slovenije. Dapače, mislili su da je uzdrmana JNA tada bila spremna potpuno im se podrediti i osigurati granice zamišljene Velike Srbije.¹⁴¹

Hrvatska se za to vrijeme ubrzano pripremala za obranu. Nakon formiranja ZNG-a tijekom travnja i svibnja 1991., u srpnju su ustrojena regionalna zapovjedništva oružanih snaga i Krizni štab Vlade RH (17. srpnja), a početkom kolovoza formirana je nadstranačka Vlada nacionalnoga jedinstva.¹⁴²

3.3. Otvorena agresija na Hrvatsku i uloga JNA

Pojam velikosrpska agresija, kao jedinstven događaj, odnosi se na oružanu pobunu dijela srpskoga naroda u Hrvatskoj, a potom i na agresiju JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku s ciljem ostvarenja plana o jedinstvenoj državi svih Srba na tlu Jugoslavije. Zapadna granica te države trebala se protezati do područja gdje je srpski narod u Hrvatskoj prebivao, što je ujedno bila i granica velikosrpskoga projekta o stvaranju srpske države, tzv. „Velike Srbije“ sa zapadnom granicom na crti Virovitica – Pakrac – Karlovac – Ogulin s dijelom Gorskoga kotara – Karlobag.¹⁴³

Velikosrpska agresija posljedica je pokretanja velikosrpskoga imperijalizma čiji se uzroci nalaze se u obnovljenom velikosrpskom nacionalizmu. Predvodila ga je službena srbijanska politika Slobodana Miloševića, uz značajnu podršku dijela akademskih krugova u Srbiji, Srpske pravoslavne crkve, srbijanskih medija, JNA te Srba izvan Srbije, s ciljem ostvarivanja staroga nacionalnoga projekta o „svim Srbima u jednoj državi“. Ideja o ostvarenju velike srpske države koja bi obuhvaćala sve Srbe s područja Balkana (nekadašnje Tursko Carstvo), jugoistočne Europe i istočne obale Jadrana (hrvatske zemlje u nekadašnjoj Habsburškoj Monarhiji i Mletačkoj), javila se već u 17. st., a plan Velike Srbije prvi je put

¹⁴¹ Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada – vojska bez države*, Beograd, 1993., 136. (dalje: Kadijević, *Moje viđenje raspada*); Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 257.

¹⁴² Nazor, *Počeci*, 110, 115, 118.

¹⁴³ Nazor, *Velikosrpska agresija*, 38-43.

službeno formuliran sredinom 19. st.¹⁴⁴ U održavanju i pronosjenju srpskih imperijalističkih ideja od tada sve do današnjih dana ključnu je ulogu imala Srpska pravoslavna crkva.¹⁴⁵

Stoga ta ideja u Srbiji nikada nije bila napuštena, već samo više ili manje prikrivena. Velikosrpska politika tražila je povoljan povijesni trenutak za njezino ostvarenje. Sudeći po izostanku učinkovite reakcije međunarodne zajednice i odlučnoga sprječavanja rata na koncu 20. st. u Europi, taj se trenutak zbio u vrijeme kada su se predstavnici EZ-a bavili pitanjima globalne naravi. Na svjetskom planu bila je to američka intervencija na iračke snage zbog okupacije Kuvajta i obračun s režimom u Iraku, a na europskoj razini radilo se o propasti komunističkih režima (istočna Europa) i transformaciji EZ-a u Europsku uniju te dogovoru oko izgleda nove (monetarne i političke) zajednice europskih zemalja (zapadna Europa).¹⁴⁶ No, činjenica je i da je postojanje (bilo kakve) Jugoslavije i njezin položaj odgovarao međunarodnoj zajednici radi globalne ravnoteže snaga pa Hrvatska 1991. nije imala potporu međunarodne zajednice za svoju samostalnost.¹⁴⁷ S druge strane, tu je potporu u početku imao Milošević čiji su interesi – deklarativno zauzimanje za očuvanje Jugoslavije – bili istovjetni interesima

¹⁴⁴ Njegov autor bio je Ilija Garašanin, ministar unutarnjih poslova kneževine Srbije, koji je 1844. za kneza Aleksandra Karađorđevića objavio planski dokument *Načertanije*. Riječ je ne samo o obuhvaćanju svih etničkih Srba s navedenih prostora u jednu državu, već i ubrajanje u Srbe drugih naroda, proglašavanje Hrvata Srbima rimskoga zakona, Muslimana Srbima islamskoga zakona, Vlaha. Mirko Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, Zagreb, 2010., 23-31; Da se radi o prvom formuliranom velikosrpskom nacionalnom programu, suglasni su mnogi hrvatski povjesničari. Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi: ishodišta i posljedice*, Zagreb, 2007, 23-25., 87.; No, prvi velikosrpski projekt koji je ostavio „najdublje tragove u političkom životu srpskoga naroda i njegove politike 19. i 20. stoljeća“ bio je spis „Srbi svi i svuda“ Vuka Stefanovića Karađžića iz 1836. godine. U njemu je Karađžić iznio koncepciju jedinstvene srpske države na temelju krivotvorenja povijesnih (etničkih, jezičnih i vjerskih) činjenica. Djelo je objavljeno 1849. u Beču u zborniku „Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona“. Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, 24-27.; Ova dva djela bila su temelj daljnega razvoja velikosrpskoga nacionalizma. Među njima je postojala konceptijska razlika: Garašanin je govorio o ujedinjenju cijeloga srpskoga naroda, primarno usmjereno prema Bugarskoj, a Karađžić o posrbljivanju drugih zemalja, misleći ponajviše na Hrvatsku. Isto, 29; *Izvori velikosrpske agresije: rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, Zagreb, 1990., 41-88.

¹⁴⁵ Mile Bogović, *Srpsko pravoslavlje i svetosavlje u Hrvatskoj – U prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb, 2017., 19-46; Branimir Anzulović, *Mit o nebeskoj Srbiji*, Zagreb, 2011., 41-51, 156-166; Granice velike srpske države uglavnom prate nekadašnje granice obnovljene Pečke patrijaršije Srpske pravoslavne crkve iz 16. st. Ta je institucija, na temelju više povijesnih okolnosti, oblikovala ideju o Srbima kao „odabranom narodu“. Ivan Rogić, *Tehnika i samostalnost: okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Zagreb, 2000., 516-518 (dalje: Rogić, *Tehnika i samostalnost*).

¹⁴⁶ Najvažniji skup (u Maastrichtu) održan je 9.-10. prosinca 1991. godine. Mladen Puškarić, *Razvoj europske integracije*, Zagreb, 2010., 235-241.

¹⁴⁷ Zbog stigme pobijeđene zemlje iz Drugoga svjetskoga rata i stalnoga elementa „tinjajućeg fašizma“ te krivnje za stradanja Srba koji joj je Srbija nametala u drugoj Jugoslaviji, Hrvatska je 1991. imala etiketu gubitnika. Za razliku od nje, Jugoslavija je, premda totalitarna, slovila za državu „socijalizma s ljudskim likom“ (tzv. modelom samoupravljanja oslabljivao se SSSR) i državu „uzorne nacionalne politike“ (kategorija jugoslavenstva), što je u zapadnim krugovima stvaralo iluziju o zemlji blagostanja i visoke funkcionalnosti. Zbog takve pozitivne predodžbe o Jugoslaviji, dio međunarodne javnosti Hrvatskoj nije priznavao pravo na obranu, već je tzv. „endemski nacionalizam“ (četništvo) Srbije rabio kao sredstvo za uspostavljanje „reda u regiji“. Prema nekim sociolozima, rat protiv Hrvatske, koja je trebala biti srpska ratna nagrada, imao je obilježja „rasnoga rata“, kao posljedicu plemenske nesnošljivosti i demonskoga simbolizma srpske seoske zajednice. Rogić, *Tehnika i samostalnost*, 497-499, 515-516, 519.

međunarodne zajednice.¹⁴⁸ Takav su koncept europske i svjetske sile bile spremne podržati i nakon raspada blokovske podjele svijeta, unatoč događajima koji su već tijekom 1990. počeli ukazivati na nasilno rješavanje jugoslavenske krize. Stvarnost koja se nazirala, iako još ne javno izgovarala, jasno je naznačena u studiji američke Središnje obavještajne službe (CIA) krajem 1990. godine. Procjenjivalo se da će se jugoslavenska država raspasti najkasnije za 18 mjeseci i da će vrlo vjerojatno doći do „građanskog rata“. Za takav scenarij izravno je terećen Slobodan Milošević i srpski nacionalizam. No, State Department smatrao je da Jugoslavija, uz demokratizaciju, može opstati kao jedinstvena država.¹⁴⁹ Na tom tragu bilo je i upozorenje koje je SAD u to vrijeme uputio poručivši da će se suprotstaviti svakoj uporabi sile (JNA) kojima bi se zaustavili demokratski procesi ili uspostavilo nedemokratsko jedinstvo Jugoslavije.¹⁵⁰ Na koncu se pokazalo da je ustrajanje na jedinstvenoj i demokratskoj Jugoslaviji bilo pogrešno, a samo pola godine kasnije, ona je postala nepovratna prošlost.

Uzavrela i euforična atmosfera velikosrpskoga nacionalizma, previše je uzela maha da realno sagleda mogućnost ostvarivanja svojih ambicija. Njih je planirala ostvariti pridobivanjem na svoju stranu vodstvo trećega, jedinoga preostalog, kohezivnoga čimbenika SFRJ – JNA.

Uloga savezne vojske bila je ključna u rješavanju jugoslavenskoga pitanja. Već je 17. listopada 1988. savezni sekretar za narodnu obranu SFRJ-a, general Veljko Kadijević, izjavio da Jugoslavija može postojati samo kao „istinska federacija ili je neće biti“ te da „federativnom uređenju ne mogu biti alternative niti unitarno, niti konfederalno uređenje“.¹⁵¹ Time je Kadijević odredio u kojem će smjeru voditi JNA. Prigodom raspada Jugoslavije kao svoje matične države, JNA se opredijelila za unitarističko-centralistički komunistički sustav, u čemu je značajnu ulogu imao i njezin nacionalni sastav. JNA je 1991. potpuno postala vojska najbrojnijega srpskoga naroda, čiji su pripadnici činili većinu njezina profesionalnoga sastava.¹⁵²

¹⁴⁸ Žunec, *Rat i društvo*, 104.

¹⁴⁹ Mirko Grošelj, „Poslije Zaljeva – Jugoslavija?“, *Glas Slavonije*, 8. prosinca 1990., 14.

¹⁵⁰ „Jugoslavija – samo kao država“, *Glas Slavonija*, 31. siječnja 1991., 5.

¹⁵¹ Bilić, *Kronologija*, 77.

¹⁵² JNA je bila srbizirana i do 1991., a u ljeto 1991. se dodatno čisti od manje pouzdanih, nesprskih, kadrova. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 121; Ozren Žunec, *Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj I*, Zagreb, 2007., 185. Po završetku Drugoga svjetskoga rata i u prvom desetljeću nakon njega, najzastupljenije nacionalnosti bile su one koje su u NOB-u bile najbrojnije (*Slom Titove armije*, 64.). Postotak Hrvata i Slovenaca u idućim je desetljećima konstantno padao. U odnosu na udio u ukupnom broju stanovništva Slovenci, Hrvati, Muslimani i Albanci bili su najmanje zastupljeni, a Srbi i Crnogorci najviše. Valja ipak izdvojiti da je hrvatski i bosanskohercegovački kadar bio brojniji na višim zapovjednim razinama, dok je srpski i crnogorski prevladavao na nižim. Taj se odnos počeo mijenjati ponajviše osamdesetih godina. Davor Marijan, „Jedinstvo – Posljednji ustroj JNA“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 6, Br. 11-12, Zagreb, 2003., 35-36 (dalje: Marijan, 'Jedinstvo' – Posljednji ustroj).

Budući da je snage koje su pobijedile na izborima u Hrvatskoj i Sloveniji smatrala nacionalističkim i protujugoslavenskim, JNA je od 14. do 23. svibnja 1990. oduzela čitavo naoružanje TO-a Hrvatske i dio TO-a Slovenije. To je učinjeno uz napomenu da postoji mogućnost da se oružje vrati ako republike osiguraju dobre uvjete zaštite, što je bilo samo formalno obrazloženje.¹⁵³ Peta VO ocijenila je da ono nije pohranjeno u dovoljno sigurnim uvjetima, posebice naoružanje koje se nalazilo izvan objekata JNA (TO, SUP, škole, poduzeća itd.).¹⁵⁴ Istodobno, 15. svibnja 1990., zbog novih političkih okolnosti, GŠ OS SFRJ je izdao zapovijed o prestrojavanju svojih snaga na području Hrvatske i Slovenije.¹⁵⁵

Nakon što u siječnju 1991. nisu prošli Kadijevićevi prijedlozi hrvatskomu predstavniku u saveznoj Vladi Mesiću da se razoružaju „paravojne formacije“ (novoustrojene postrojbe MUP-a RH, ali i srpski pobunjenici), Milošević je, sukladno dotadašnjoj srbijanskoj politici, predložio da JNA podrži pobunjene Srbe u Hrvatskoj nakon što oni proglase odcjepljenje od dijela hrvatskoga teritorija. U cilju očuvanja Jugoslavije, Kadijević je od početka 1991. bio spreman na najradikalnije mjere poput rušenja hrvatske vlasti i izvođenja državnoga udara. No, svaka je njegova odluka bez suglasnosti Predsjedništva SFRJ, kao vrhovnoga kolektivnoga zapovjednika, bila protuustavna i nezakonita.¹⁵⁶ Sukob u Pakracu poslužio je Kadijeviću da na trodnevnoj sjednici Predsjedništva SFRJ (12.-15. ožujka) zatraži uvođenje, među ostalim, izvanrednoga stanja, dodatnu mobilizaciju, razoružavanje i rasformiranje „nelegalnih formacija“.¹⁵⁷ S tim se prijedlogom od svih republika složila samo Srbija, no u daljnjim pregovorima srbijanskoga i vojnoga vodstva, predviđeni razvoj situacije pokazao se nepovoljnim za Srbiju pa je srbijansko vodstvo od toga ubrzo odustalo te je vojni vrh odlučio stati na stranu one republike koja je, barem načelno, zagovarala očuvanje Jugoslavije. Kadijević je u travnju obećao da će „zaštititi“ Srbe u Hrvatskoj (bez potrebne suglasnosti i naredbe

¹⁵³ Marijan, *Hrvatsko ratište, Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 113.

¹⁵⁴ Za razliku od Hrvatske, Predsjedništvo Slovenije spriječilo je potpuno oduzimanje oružja pa je ondje ostalo 14.420 komada pješačkoga naoružanja i 115 tona strjeljiva. „Izvjешće Komande 5. vojne oblasti Kabinetu načelnika Generalštaba OS SFRJ o rezultatima oduzimanja naoružanja i municije TO SR Slovenije i SR Hrvatske“. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, knjiga 1, dok. 7, 22. svibnja 1991., 25-26.

¹⁵⁵ Marijan, *Sudionici*, 54.

¹⁵⁶ To se odnosi i na prijedlog vojnih mjera za izvođenje vojnoga udara kao što su domobilizacija, podizanje vojne pripravnosti i pregrupiranje vojske iz siječnja 1991. i zapovijed o razoružanju TO SRH od 14. svibnja 1991. godine. Jović, *Posljednji dani SFRJ*, 146, 264.

¹⁵⁷ Apsurdno je da je JNA, uz uvođenje izvanrednoga stanja, tražila i nastavak pregovora aktualnih republičkih vodstava te provođenje referendumu naroda (ne republika). Marijan, *Slom Titove armije*, 245; Bilić, *Kronologija*, 113.

Predsjedništva SFRJ) ako njezine „proustaške secesionističke jedinice“ pokušaju zauzeti područja pod srpskom vlašću.¹⁵⁸

Beogradska nadanja da u svakoj republici postoji određen broj odanih, unitaristički orijentiranih, Jugoslavena koji su spremni u sukobu stati na stranu JNA, pokazala su se promašenim, unatoč broju od 106.041 Jugoslavena koji su se u Hrvatskoj na popisu stanovništva 1991. takvim izjasnili.¹⁵⁹ Podršku Srbiji nisu iskazale ni Bosna i Hercegovina ni Makedonija, što se očitovalo tijekom pregovora predsjednika svih republika tijekom prve polovice 1991. godine.¹⁶⁰

Za vojnu intervenciju kao način rješavanja jugoslavenske državne krize, Beograd nije mogao dobiti potporu ni europskih sila ni Moskve ni SAD-a, čiji su politički predstavnici od ljeta do rane jeseni 1991. davali neke izjave koje su nagovijestile drugačiji stav prema Srbiji i JNA.¹⁶¹ Bio je to značajan odmak od početne pozicije prema Jugoslaviji koju je, od prethodne, naslijedila nova američka administracija predsjednika Georgea Busha st. (1989.-1993.). Velike blokovske promjene u svijetu za SAD su, zbog prijetnje svjetskoj sigurnosti, predstavljale veliki teret jer je postojala bojazan da se scenarij raspada Jugoslavije ne prelije na Sovjetski savez i tako uzdrma zemlju čiju je suradnju SAD trebao za intervenciju protiv režima u Iraku. Zato je u slučaju Jugoslavije, čija je dotadašnja tamponska uloga u ideološki podijeljenoj Europi sve više nestajala, SAD-u odgovaralo nepromijenjeno stanje, tj. jedinstvena Jugoslavija. Čimbenik koji se za to deklarativno zalagao, zagovarajući ekonomski i politički unitarizam, bila je Srbija pod vodstvom Slobodana Miloševića. Način na koji je to namjeravao učiniti – ostvarenje programa Velike Srbije – SAD u početku nije vidio kao problem, već tek prijelazom ka tržišnom gospodarstvu i načinom rješavanja nagomilanih gospodarskih problema u zemlji. Temeljni stav SAD bio je da, dokle god Jugoslavija nije predstavljala vanjskopolitički problem, dotle se preko svih sukoba u zemlji (i svim drugim zemljama istočnoga bloka) moglo lako prijeći. Po izbijanju otvorene agresije na Sloveniju i Hrvatsku, SAD se povukao iz prvoga plana i ulogu mirotvorca prepustio EZ-u koji je, na kraju, pokazao da sâm nije dorastao rješavanju sigurnosnih problema u vlastitom susjedstvu.¹⁶² I dok je još krajem lipnja 1991. SAD čvrsto stajao na pozicijama očuvanja Jugoslavije, ali i protiv uporabe sile da bi se to jedinstvo održalo, na sjednici VS UN-a 25. rujna 1991. prozvao je Srbiju i JNA za nasilje, „agresiju u Jugoslaviji“ i stvaranje „male

¹⁵⁸ Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 317.

¹⁵⁹ Akrap, *Narodnosni sastav*, 193.

¹⁶⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 412.

¹⁶¹ „Amerika: 'Nikad nismo rekli nikad'“, 1. srpnja 1991., *Glas Slavonije*, 10.

¹⁶² Josip Glaurdić, *Ravnodušni realizam: SAD i jugoslavenska kriza, 1987.-1991., Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja*, Zagreb, 2012., 88-94.

Jugoslavije ili Velike Srbije“, imenovavši JNA glavnim provoditeljem „otvorene javne intervencije protiv Hrvatske“. ¹⁶³

U oružanim sukobima pobunjenih Srba s hrvatskom stranom JNA se u početku predstavljala kao mirotvorac, a potom je otvoreno stala na stranu pobunjenih Srba, štiteći područja koja su okupirali. To je činila pod izlikom stvaranja tzv. „tampon-zona“. ¹⁶⁴ Iz toga proizlazi zaključak da JNA „nije pokrenula rat, ali ga je omogućila svrstavanjem na stranu Srbije“. ¹⁶⁵ Najraniji i najznačajniji primjeri uspostavljanja tampon-zona između JNA i hrvatske policije, nakon Pakraca (2. ožujka), dogodili su se na Plitvicama (31. ožujka, „Krvavi Uskrs“), Kijevu (29. travnja) te u Polači i Borovu Selu (2. svibnja). Nakon ubojstva hrvatskih redarstvenika u Borovu Selu, sazvana je sjednica Predsjedništva SFRJ (7.-8./9. svibnja). Hrvatska je bila primorana prihvatiti odluku kojom je JNA dopušteno da „odmah zaustavi svako kretanje oružanih formacija i naoružanih građana, osim legalnih organa unutrašnjih poslova“, čime se i službeno počela raspoređivati po tzv. kriznim područjima u Hrvatskoj, stajući u napadima pobunjenih Srba na hrvatske snage, otvoreno na srpsku stranu. ¹⁶⁶ Predsjednik Predsjedništva SFRJ Borisav Jović o ishodu te sjednice u svojem je dnevniku naveo da se time, zapravo, prešlo na „vojnu opciju“. ¹⁶⁷ Milošević je u sukobu s Hrvatskom računao ne samo na potporu JNA, već i na njezinu vodeću ulogu u zaštiti uzurpiranih kriznih područja.

Tzv. tampon-zonama JNA je izjednačila srpske pobunjenike i djelovanje zakonitih hrvatskih postrojbi MUP-a RH. Takvo djelovanje trajalo je do kolovoza 1991., a očitovalo se u nezakonitom izlaženju JNA iz vojarni, jednako nezakonitom naoružavanju srpskih pobunjenika i opstrukciji MUP-a u suzbijanju srpske oružane pobune. ¹⁶⁸ Time se željelo isprovocirati hrvatsku stranu na veće uključivanje u sukobe i izravni napad na JNA, kako bi se dobilo opravdanje za uvođenje izvanrednoga stanja. Nakon neuspjeha toga plana, tijekom ljeta 1991.

¹⁶³ U glavnoj ulozi bio je američki ministar vanjskih poslova James Baker. Davorin Rudolf, *Stvaranje hrvatske države 1991. – ministarska sjećanja*, Split, 2017., 279 (dalje: Rudolf, *Stvaranje hrvatske države*).

¹⁶⁴ Marijan, *Slom Titove armije*, 471.

¹⁶⁵ *Isto*, 467.

¹⁶⁶ Nazor, *Velikosrpska agresija*, 57; Ivan Bilić, „Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992.“, *National Security and the Future*, Zagreb, 2005., 121 (dalje: Bilić, *Kronologija*).

¹⁶⁷ „Sednica je trajala dva dana i dve noći 7. i 8. ovog meseca. Završili smo 8. maja posle ponoći, u stvari 9. maja ujutro u 3 časa. Ta je sednica bila izuzetno teška i dramatična. Podela je bila potpuna, nesloga velika, ali i presija [pritisak, op. aut.] da je vojna opcija neminovna ako se ne postigne politički sporazum. (...) Imajući u vidu neviđeno političko nadmudrivanje i natezanje koje je trajalo dva dana i dve noći, mora se imati u vidu da su ovi zaključci možda i taktički kompromis Hrvatske, koja je bila do krajnjih granica ‘priterana uza zid’. U svakom slučaju zaključci predstavljaju ogroman napredak u pogledu ovlašćenja koja su data vojsci... (...) Slobodan [Milošević] smatra da bi bilo dobro suziti front otpora time što bismo pustili Slovence da izađu. Ako Republike nemaju na to primedbi, treba omogućiti Slovincima da se legalno odvoje. (...) Rekao sam da je sada aktuelno ostvarivanje odluka Predsedništva SFRJ od 7. i 8. maja, koje su legalna podloga za aktivnosti JNA i svih drugih za rešavanje problema. (...) U suštini, odluka Predsedništva SFRJ je vojna opcija (jer je dala ogromna ovlašćenja vojsci) iako se tako ne zove”. Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 320-323.

¹⁶⁸ Slavko Degoricija, *Nije bilo uzalud*, Zagreb 2008., 70-72.

došlo je do otvorene velikosrpske agresije JNA, pobunjenih Srba i paravojnih postrojbi iz Srbije i Crne Gore.¹⁶⁹ No, dezerterstvo u redovima JNA nakon napada na Sloveniju pokazalo se velikim problemom, a posebno u drugoj polovici 1991. godine. Tomu nije pomogla ni (veliko)srpska „propaganda“ koja je u gotovo svim medijima Hrvate i hrvatske snage karakterizirala kao (povampirene) „ustaše“, a hrvatsku državu kao oživotvorenje NDH, itd. Takvu je komunikaciju često prakticirala i sama JNA, a posebno srpske postrojbe i TO. Tijekom srpnja i kolovoza 1991. Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija opstruirale su mobilizacijske pozive, dok je slovenska opstrukcija započela već u ljeto 1990. godine.¹⁷⁰

Nakon napada na Sloveniju započela je nova faza djelovanja JNA u Hrvatskoj.¹⁷¹ U srpnju i kolovozu 1991. Hrvatska je pokušala legalistički ostvariti sve svoje namjere, nastojeći ispoštovati stanku od tri mjeseca, ali je od srpnja trpila otvorenu agresiju na svoj teritorij. Na području „SAO Krajine“ i „SAO SBZS“, postrojbe JNA i srpskih pobunjenika koordinirano su djelovale u zauzimanju teritorija. U tom vremenu u istočnoj Slavoniji srpske su snage, uz pomoć JNA, spalile selo Čelije (7. srpnja) i osvojili mjesta Stara Tenja (7. srpnja), Palača (28. srpnja), Dalj, Erdut i Aljmaš (1. kolovoza), Šodolovci (2. kolovoza), a pod njihovom kontrolom bila su gotovo sva mjesta s većinskim srpskim stanovništvom.¹⁷²

Na sjednici 3. kolovoza 1991., Hrvatski sabor donio je *Zaključke* kojima je ustvrdio da se JNA nije povukla u vojarne, čime je prekršila sporazum s EZ-om te da je građani smatraju okupacijskom silom. Želja za suradnjom sa Srbima u Hrvatskoj iskazana je i pozivom koji je Sabor uputio svim međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava i nacionalnih manjina da pošalju svoje predstavnike i uvjere se „u stvarno stanje građanskih, ljudskih i nacionalnih prava Srba i svih drugih nacionalnosti u Hrvatskoj“. Istodobno se pripadnike „JNA, Srba u Hrvatskoj i svih drugih narodnosti u Jugoslaviji“ pozvalo da se ne odazivaju neprijateljskim aktivnostima u RH i da se suprotstave „srpskom komunističkom imperijalizmu Republike Srbije, te komunističko-staljinističkim strukturama u JNA i saveznim organima“.¹⁷³ No, pobunjeni su Srbi od početka odbacivali svaku mogućnost ostanka unutar granica Republike Hrvatske te su sva njihova nastojanja bila usmjerena na ujedinjenje sa Srbima u Bosni i Hercegovini i ostatku Jugoslavije.

¹⁶⁹ Nazor, *Velikosrpska agresija*, 38-43.

¹⁷⁰ Slovenija je zahtijevala sluzenje vojnoga roka svojih novaka u matičnoj državi, čime je potkopavala ustaljenu praksu koja je bila suprotna.

¹⁷¹ *Slom Titove armije*, 472.

¹⁷² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 19-34.

¹⁷³ Nazor, „Odluke Sabora RH...“, *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)*, Zagreb, 2008., 35; Zaključci Sabora Republike Hrvatske, NN 39/1991, 3. kolovoza 1991.

Zauzimanje Baranje krajem kolovoza 1991. označava kulminaciju ove faze. Agresija je proširena i na zapadnu Slavoniju, kao i jug Hrvatske. U rujnu je započela ofenziva na Šibenik, čija je obrana postala jednim od simbola sveukupne obrane Hrvatske, a u listopadu na Zadar i Dubrovnik; zapravo na cijelu RH. Simbol stradanja u južnoj Hrvatskoj 1991. predstavlja Škabrnja koja je okupirana 18. studenoga, istodobno kada i Vukovar. U napadima na Dubrovnik i okolice te u paleži i pljačkanju Konavala svoju je istaknutu ulogu imala Crna Gora čije su jedinice na tom području djelovale u sklopu JNA.¹⁷⁴

Nakon sve intenzivnijih napada srpskih pobunjenika i JNA te TO iz Srbije krajem kolovoza 1991., kao i odbijanja JNA da se povuče u vojarne, Hrvatska je 12. rujna 1991. krenula u zauzimanje, blokiranje i razoružavanje vojarni JNA diljem RH.¹⁷⁵ Taj je potez ocijenjenim jedinim racionalnim s obzirom na slabost pretežno lako pješачkih postrojbi hrvatske obrane da protiv JNA istovremeno djeluje i na bojišnici i unutar gradova.¹⁷⁶ U tome su hrvatske snage ostvarile značajne uspjehe što je presudno djelovalo na daljnju moć hrvatske obrane. Neuspjeh u zadržavanju vojarni pod svojim nadzorom u neokupiranom dijelu RH, bio je dodatni razlog od strategijskoga značaja za otvoreni napad JNA na svim bojištima u Hrvatskoj krajem rujna i početkom listopada, s ciljem brzoga slamanja protivnika i bezuvjetne predaje. Glavni pravci napada bili su: Stara Gradiška – Virovitica, Bihać – Karlovac – Zagreb, Knin – Zadar, Mostar – Split.¹⁷⁷

Pravo lice i namjere, Srbije, Crne Gore i JNA do kraja je pokazao „barbarski čin“ zrakoplovnoga napada 7. listopada na sjedište hrvatske vlasti, Banske dvore, u kojima je nekoliko trenutaka prije nego što je zgrada pogođena, završio sastanak hrvatskoga predsjednika Tuđmana s predsjednikom savezne Vlade Markovićem i predsjednikom Predsjedništva SFRJ Mesićem. To je samo doprinijelo odluci Vlade RH da, po isteku moratorija, dogovorenoga 7. srpnja 1991. na Brijunima, Hrvatski sabor 8. listopada 1991. donese *Odluku o raskidanju državnopravnih sveza Hrvatske sa SFRJ*, kao i *Zaključak o agresiji na Hrvatsku*.¹⁷⁸

Usljedila su dva i pol mjeseca brutalne vojne agresije na Hrvatsku u kojoj su, uz pobunjene Srbe u Hrvatskoj, aktivno sudjelovali JNA, pripadnici TO Srbije i Crne Gore te srpske paravojne (četničke) formacije iz Srbije i Bosne i Hercegovine, uz logističku pomoć srbijanske vlade. Oslonac na Jugoslaviju, tj. Srbiju, vidljiv je i u većini zakonskih rješenja koja

¹⁷⁴ Riječ je o snagama Titogradskoga korpusa, Vojnopomorskog sektora Boka i TO Crne Gore. Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995.*, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 147.

¹⁷⁵ *Isto*, 125.

¹⁷⁶ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 294.

¹⁷⁷ Kadrijević, *Moje viđenje raspada*, 135-136.

¹⁷⁸ Radelić, *Hrvatska 1945.-1991.*, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 96.

su samoprogllašene vlasti pobunjenih Srba donosile na okupiranim područjima, a koja su predstavljala kombinaciju jugoslavenskoga i srbijanskoga ustava.¹⁷⁹

Važno je imati u vidu da je krajem rujna agresor na strateškoj razini promijenio plan napada na Hrvatsku, prešavši na njegovu skraćenu varijantu. To se dogodilo, ponajviše, zbog odlučnoga otpora hrvatskih snaga i neuspjele mobilizacije u Srbiji. S obzirom na odluke donesene na međunarodnoj Mirovnoj konferenciji o Jugoslaviji u Hagu (7.-12. rujna 1991.) da se promjene unutarnjih granica u Jugoslaviji ne mogu postizati silom te nemogućnosti ostvarenja ratnoga cilja, plan se prilagodio: novi plan od mjeseca listopada 1991. predviđao je učvršćivanje zauzetoga i zaokruživanje teritorija na kojem su živjeli Srbi u što kompaktniju cjelinu.¹⁸⁰ Stoga je Srbija, u početku jedina odbila prihvatiti tzv. Carringtonov plan koji je Europska zajednica (EZ), 18. listopada 1991., na konferenciji u Hagu predložila predstavnicima bivših jugoslavenskih republika, a odmah potom, pod pritiskom srbijanske vlasti i JNA, to je učinila i Crna Gora. Time je nastavak isključive srbijanske politike i vojnoga vrha JNA odredio sudbinu Jugoslavije i doveo do nastavka agresije.

Tijekom listopada, studenoga i prosinca 1991. težilo se zauzeti što je više moguće hrvatskoga teritorija. Posljedica toga bila je okupacija trećine Hrvatske, masovno protjerivanje nesrpskoga stanovništva te razaranja i etnička čišćenja hrvatskih gradova i sela.¹⁸¹ Okupacija i etnička čistoća osvojenoga teritorija bila je i glavno obilježje velikosrpske agresije na Hrvatsku¹⁸² Bio je to rezultat srbijanske politike i posljedica stava da Srbi ne mogu živjeti s Hrvatima u istoj državi.¹⁸³ Zbog masovnoga stradanja civila, kao najvidljivije posljedice rata, agresija na Hrvatsku zadobila je sva obilježja rata protiv civilnoga stanovništva. Okupaciju hrvatskoga teritorija pobunjeni Srbi nastojali su prikazati kao njihovo prirodno pravo na samoopredjeljenje, koje uključuje i pravo na odcjepljenje i pripojenje Jugoslaviji.¹⁸⁴ Međutim, aktivnosti pobunjenih Srba u Hrvatskoj 1990.-1991. bile su nezakonite i predstavljale su

¹⁷⁹ Miljenko Brekalo, „Pravni aspekti oružane agresije u Republici Hrvatskoj 1991.-1998.“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015., 146 (Brekalo: Pravni aspekti).

¹⁸⁰ Sažetak, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 487.

¹⁸¹ *Isto*, 486-487.

¹⁸² Marijan, *Sudionici*, 63.

¹⁸³ Žunec, *Rat i društvo*, 125.

¹⁸⁴ Radi ostvarenja svoje separatističke ideje, pobunjeni Srbi proveli su normativni scenarij na području cijele Republike Hrvatske. Vrhunac normativne aktivnosti okupacijskih vlasti (pobunjeni Srbi, Srbija) predstavlja Ustav RSK, kojega su istovremeno, 19. veljače 1991., usvojile Skupština Srpske Autonomne Oblasti Krajina, Velika narodna skupština Srpske Oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem i Skupština Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija. Spomenuta tijela donijela su „Odluku o proglašenju Ustava RSK“ (objavljena 2. siječnja 1992.). Prema Ustavu SFRJ, teritorij republika nije se mogao mijenjati bez njihova pristanka, a republičke granice mogle su se mijenjati samo na osnovi sporazuma. Savezni Ustav i Ustav SR Hrvatske predviđali su pravo na samoodređenje, koje uključuje i pravo na odcjepljenje, ali republika, a ne separatističkih skupina. Brekalo, *Pravni aspekti*, 142-145.

kazneno djelo oružane pobune prema tada važećem saveznom i republičkom kaznenom zakonodavstvu.¹⁸⁵ Taj se proces nije mogao ozakoniti ni prema „Božićnom Ustavu“ RH. Takvo stajalište priznala je i međunarodna zajednica (Arbitražna komisija Mirovne konferencije u Jugoslaviji, Mišljenje br. 3. od 11. siječnja 1992.). Nositelji agresije na Hrvatsku, počinili su na koncu brojna kaznena djela protiv čovječnosti i međunarodnoga prava i kaznena djela protiv RH.¹⁸⁶

Unatoč tome, hrvatska je vlast i u takvim okolnostima iskazivala dobru volju za dijalogom i mirnim rješavanjem sukoba sa srpskim stanovništvom u RH. U jeku agresije, 4. prosinca 1991., donesen je *Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i pravima etničkih nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* koji je srpskoj manjini osiguravao proporcionalno sudjelovanje u najvišim predstavničkim, upravnim i sudbenim tijelima RH, a Srbima na području Glinskoga i Kninskoga kotara, gdje su imali natpolovičnu većinu, teritorijalnu autonomiju.¹⁸⁷ Takvim je postupcima domaćoj i međunarodnoj javnosti Hrvatska htjela pokazati spremnost i sposobnost da prizna prava drugih nacionalnosti i jamči poštivanje prava nacionalnih manjina na svojem teritoriju. To je bio jedan od najvažnijih uvjeta međunarodne zajednice za priznanje Republike Hrvatske koje je uslijedilo 15. siječnja 1992. godine.

Još jedan od preduvjeta za to priznanje bio je i prestanak svih vojnih djelovanja na „kriznim područjima“. Primirja s agresorskim snagama (JNA, Srbija) redovito su se kršila. Tek se primirje potpisano 2. siječnja 1992. u Sarajevu počelo na terenu donekle provoditi pa je proces međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske mogao biti priveden kraju, a dolazak mirovnih snaga UN-a započeti.¹⁸⁸

3.4. Sudionici na Istočnoslavonskom bojištu

3.4.1. JNA

¹⁸⁵ Prema odredbama članka 124. Krivičnog zakona SFRJ, odnosno članka 104. Krivičnog zakona SR Hrvatske. Brekalo, Pravni aspekti, 143.

¹⁸⁶ Isto, 152.

¹⁸⁷ Na zahtjev međunarodne zajednice, taj je zakon 8. svibnja, odnosno 3. lipnja 1992. (kada je Zakonodavno-pravna saborska komisija utvrdila pročišćeni tekst) prepravljen, proglašivši od općinske samouprave regionalnu, definirajući dva autonomna kotara – Glinu i Knin s pripadajućim općinama. Bilo je to u skladu s Mišljenjem br. 5 Arbitražne komisije Mirovne konferencije u Jugoslaviji iskazanom 11. siječnja 1992., a sukladno odredbama nacрта Konvencije Mirovne konferencije u Jugoslaviji od 4. studenoga 1991. godine. *Nazor*, Odluke Sabora RH..., *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)*, Zagreb, 2008., 40.

¹⁸⁸ *Nazor*, *Velikosrpska agresija*, 123.

Jugoslavenska narodna armija (JNA) za koju se može reći da je bila vojska Komunističke partije Jugoslavije (do 1951. Jugoslavenska armija), predstavljala je čuvara revolucionarnih postignuća, partizanske borbe i cjelokupne ostavštine svojega vrhovnoga zapovjednika Josipa Broza Tita. Još od njegova vremena, JNA je imala visok stupanj samostalnosti koji je poslužio kao polazište za vojne reforme u drugoj polovici osamdesetih godina. Tada se OS SFRJ sastojao od JNA i Teritorijalne obrane. JNA je djelovala na saveznoj, a TO na republičkoj, odnosno pokrajinskoj razini. TO je ustrojen 1968. nakon nemira u Čehoslovačkoj kao potpora jedinicama JNA u slučaju vanjskoga napada na zemlju. Od 1968. u sklopu Konceptije općenarodne obrane (ONO), teritorijalna organizacija i ustroj JNA nazivan je republičkim jer se teritorij pojedinih republika poklapao s područjem nadležnosti pojedinih armija.¹⁸⁹ Ukupno je bilo sedam armija, a Hrvatska je bila razdijeljena na dvije (5. i 7.) te Vojnopomorsku oblast (VPO). Međutim, gledanje na TO nakon 1980. bilo je sve negativnije jer ga se smatralo zasebnom vojskom republika, odnosno pokrajina. Ustavom iz 1974. postignuta je najveća decentralizacija države. JNA je također bila zahvaćena tim procesom te je kao čuvarica komunističkoga poretka, imajući svoju potporu u SKJ, sve više težila postati samostalnim i ravnopravnim političkim čimbenikom. Težnja za ravnopravnošću s republikama nakon 1980. bio je sve veći, a suradnja s vrhovnim (kolektivnim) zapovjedništvom – Predsjedništvom SFRJ – sve manja. Uz to, vodstvo JNA je unatoč velikoj gospodarskoj krizi osamdesetih godina, ustrajalo u izgradnji Armije u jednu od nekoliko najmoćnijih europskih vojnih sila što je dovelo do prve otvorene kritike.¹⁹⁰ Pojmovi na kojima su se temeljili zahtjevi za reformama, poput *specijalni rat* i *izvanredne prilike* (opasnost od vanjskih, odnosno unutarnjih neprijatelja), osobito su dobili na važnosti izbijanjem pobune Albanaca na Kosovu 1981. te su postali glavni dio Armijine doktrine. Otpori republika i pokrajina pred hegemonističkim težnjama Srbije te težnja vojske za modernizacijom bili su jedni od razloga za provođenje temeljitih vojnih reformi. Vojni vrh je sredinom osamdesetih imao svoje viđenje budućnosti države pa se javio sa svojim zahtjevima za jačanjem saveznih ovlasti, ističući potrebu za čvrstom rukom i povratkom unitarističkoga i visokocentralističkoga uređenja države

¹⁸⁹ Marijan, *Slom Titove armije*, 48.

¹⁹⁰ Posljedice velike gospodarske krize i opće štednje, službeno nazvane „programom ekonomske stabilizacije“, odrazile su se na vojnu modernizaciju koja je započela 1976., a trajala do sredine osamdesetih godina. Uza sve financijske restrikcije prema vojsci, sve lošiji životni standard i državno zaduživanje, vodstvo JNA ustrajalo je u izgradnji Armije u jednu od nekoliko najmoćnijih europskih vojnih sila. To je dovelo do prve pojave otvorene kritike prema JNA ohrabrene visokom decentraliziranošću državnih jedinica i negodovanjem zbog visokih financijskih izdataka za vojsku u razdoblju opće gospodarske krize. *Isto*, 87.

i vojske kao njezine vodeće sastavnice. Točnije, tražile su se političke promjene – povratak osnažene institucije Predsjedništva SFRJ koje bi imalo ovlasti kakve je nekada imao Tito.¹⁹¹

3.4.1.1. Reforme u osamdesetima

JNA je nakon 1981. počela s pripremama za unutarnje sukobe i krizne situacije unutar zemlje. Pripreme su izvršavane postupno radi što uspješnijega prikrivanja, što potvrđuju i memoari prve osobe OS SFRJ i tadašnjega saveznoga sekretara za narodnu obranu Branka Mamule. Bilo je to mnogo prije nego je Milošević preuzeo u Srbiji vlast (1987.), ali se pokazalo da su se njihovi ciljevi nadopunjavali i djelomice poklapali. JNA je krajem osamdesetih godina stajala na pozicijama zadržavanja komunističkoga poretka s čvrstom jugoslavenskom federacijom, a Miloševićeva velikosrpska politika nastojala je zadržati državni centralizam uz srpsku dominaciju i obuhvaćanjem svih Srba u obnovljenoj jugoslavenskoj državi. Te 1986./1987. JNA je započela s političkim i operativnim pripremama za vojni udar koji je, s obzirom na razvoj političkih prilika u zemlji, smatrala neizbježnim.¹⁹² Kao priprema za rat, izrađeni su ratni planovi s dvije inačice vanjske agresije na Jugoslaviju: s istoka (S-1) i zapada (S-2). Plan kodnoga naziva S-1 od 1985. više se nije razmatrao kao mogućnost, već se razrađivao plan S-2 u slučaju napada Sjeveroatlantskoga vojnoga saveza (NATO). Bio je to paravan za operativni razvoj preustrojenih snaga JNA i osvajanje hrvatskoga teritorija.¹⁹³ Spremnost za takav ratni scenarij, JNA je uvježbavala svake godine od 1986. do 1990. u ciklusu ratnih vježbi pod nazivom „Romanija“. No, takav plan sredinom osamdesetih godina nije bio realan, budući da je cilj nositelja NATO-vih snaga bio očuvanje, a ne razbijanje Jugoslavije.¹⁹⁴

Radikalne promjene u zapovjednom sustavu JNA je uspjela provesti 1987. kada su republički i pokrajinski štabovi TO-a podređeni vojištima. Umjesto dotadašnjih sedam armija formirane su, uz Jadransko pomorsko vojište, tri vojne oblasti (VO) koje su bile nadređene štabovima TO-a. Generalštab JNA preimenovan je u Generalštab OS SFRJ čime je, pak, učinjena samo vanjska promjena. Protuzračna obrana i Ratno zrakoplovstvo manje su promjene doživjele godinu ranije, ali je najveći naglasak bio na reformi kopnene vojske.¹⁹⁵

¹⁹¹ *Isto*, 83-86, 89-90, 95-96.

¹⁹² *Isto*, 87.

¹⁹³ Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, 57, 61.

¹⁹⁴ Plan je predviđao združeni napad snaga SAD-a, Italije, Velike Britanije, Njemačke i Austrije, a potom i Mađarske, Grčke i Bugarske. Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, 57-58.

¹⁹⁵ Neke su promjene donesene potajno. Tako je u ožujku 1989. Generalštab OS SFRJ izdao „strogo povjerljivu studiju“ o ovlastima SSNO koje su se razlikovale od onih koje je Predsjedništvo SFRJ prihvatio 1987. godine. Marijan, *Slom Titove armije*, 121.

JNA je pokušala dokazati apsurdnost sustava vođenja i zapovijedanja oružanim snagama SFRJ-a. Polazište o nužnosti promjena vojni je vrh izborio putem zapovjedno-stožernih ratnih vježbi iz 1981. i 1983. te institucionaliziranjem pojma izvanrednih prilika.¹⁹⁶ Nakon više neuspjelih pokušaja prijedloga ustavnih i zakonskih promjena na saveznoj razini tijekom 1988., vodstvo JNA s inicijatorom reformi Mamulom, krenulo je 31. prosinca 1988. u svoju posljednju reformu – *Jedinstvo*. Naziv se odnosio na jedinstvo bojišta, zapovijedanja i vođenja oružanih snaga. Reforma je trebala izmijeniti jedinstvenost Jugoslavije po uređenju svojih oružanih snaga koje su imale dvostruku ravnopravnu zapovjednu liniju: po teritorijalnoj i operativnoj komponenti. Plan je ukinuo postojanje divizijskih postrojbi,¹⁹⁷ a JNA je prešla na vojno-teritorijalnu organizaciju (brigadni sustav). Glavnu smetnju predstavljao je TO, a osnova reforme bila je opasnost od vanjskoga napada koja je u to vrijeme bila manja, no ikada prije.¹⁹⁸ Zacrtna je i nova strategija borbenoga djelovanja tzv. bitka u prostoru koja se temeljila na izbjegavanju odlučujuće bitke i iscrpljivanju neprijatelja.¹⁹⁹ Prema autoru toga pojma generalu JNA Radovanu Radinoviću to je označavalo povezivanje „otpornih točaka“, a preko prometnica nadzirala „manevarska snaga“. Na primjeru agresije na Hrvatsku te otporne točke bila su područja koja su nastanjivali Srbi, a manevarska snaga JNA.²⁰⁰

Glavni cilj ovoga revolucionarnoga reformskoga plana bio je izbacivanje republika i pokrajina iz zapovjednoga lanca te onemogućavanje upravljanja TO-om na njihovu teritoriju i podređivanje TO pod JNA.²⁰¹ Republički i pokrajinski štabovi TO u miru su bili izravno vezani za Predsjedništvo SFRJ, odnosno Vrhovnu komandu. Odlukom Predsjedništva SFRJ 1987. republički i pokrajinski štabovi TO u ratnim su uvjetima trebali biti podređeni zapovjedništvima vojišta, a postrojbe TO zapovjedništvima korpusa. No, vojišta su odmah po osnutku protuzakonito prisvojila prava koja su trebala imati u ratu (to se posebno očitovalo u svibnju 1990. prilikom razoružanja TO Hrvatske i Slovenije).²⁰² Privolom političkih struktura Armija

¹⁹⁶ Pojam izvanredne prilike počeo se rabiti osamdesetih godina, a odnosio se na situacije u kojima unutarnji neprijatelj provodi „subverzivne aktivnosti“ s ciljem destabiliziranja i potpunoga paraliziranja „društvenoga sistema“ čime se „neposredno ugrožava nezavisnost zemlje, njezin suverenitet, teritorijalna cjelokupnost i Ustavom SFRJ utvrđeno društveno uređenje“. Krajem osamdesetih godina izvanredne prilike postale su najvažnije teoretsko pitanje djelovanja oružanih snaga SFRJ-a i osnova za uvođenje izvanrednog stanja u jugoslavenskoj krizi početkom devedesetih. Napori vojnoga vrha JNA bili su usmjereni na to kako izmijeniti način ocjenjivanja i proglašenja izvanrednih prilika, za što je trebalo postići suglasnost između Predsjedništva SFRJ-a i predsjedništava republika. I dok vodstva republika, po tom pitanju, JNA nije uspjela izbaciti, uspjela ih je ukloniti iz sustava vođenja i zapovijedanja oružanim snagama, što je za JNA predstavljalo najpoželjniju promjenu. Do toga je došlo poslije izvođenja vježbe „Sloga-83“ 1983. godine. Marijan, 'Jedinstvo' – Posljednji ustroj JNA, 14.-17.

¹⁹⁷ Nije se ukinula jedino 1. proleterska mehanizirana divizija (u Srbiji).

¹⁹⁸ Marijan, *Slom Titove armije*, 107.

¹⁹⁹ *Isto*, 121.

²⁰⁰ Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, 54.

²⁰¹ Davor Marijan, *Bitka za Vukovar*, Zagreb, 2004., 15 (dalje: Marijan, *Bitka za Vukovar*).

²⁰² Marijan, 'Jedinstvo' – Posljednji ustroj JNA, 27-28.

je krenula u novi preustroj oružanih snaga.²⁰³ Prijelazak s divizijske na korpusnu strukturu, u kopnenoj vojsci proveden je u razdoblju od studenoga 1987. do listopada 1988. (tada su ustrojeni i 12. Novosadski, 17. Tuzlanski te 5. Banjolučki korpus). Do kraja 1988., ustrojeni su svi korpusi kopnene vojske, a spajanjem 1. i 7. armije ustrojena je 1. vojna oblast s Komandom u Beogradu. Njezin je pojas nadležnosti obuhvaćao Bosnu i Hercegovinu (bez širega područja Bihaća), Vojvodinu, Slavoniju i Srbiju bez jugoistočnoga dijela.²⁰⁴ Jedna armija obuhvaćala je područje Bosne i Hercegovine, Slovenije i Makedonije, samostalni korpus obuhvaćao je Crnu Goru, dvije armije Srbiju, a Hrvatsku je obuhvaćala jedna armija i vojnopomorska oblast. Tako je Hrvatska postala jedina republika čiji je velik dio, gotovo cijela Slavonija, bio u sastavu armije čiji se veći dio nalazio na području druge republike (Bosna i Hercegovina).²⁰⁵ Također, jedinstvena zapovjedna razina podijeljena je na dva dijela: za mirnodopsko zapovijedanje bilo je nadležno Predsjedništvo SFRJ i Sekretarijat za narodnu obranu (SSNO), a za zapovijedanje u ratu Vrhovna komanda i Štab Vrhovne komande. Izbacivanjem aktera koji su djelovali po dvostrukoj ravnopravnoj liniji, JNA je željela uvesti red, tj. samovolju. Takav, mada ne previše funkcionalan ustroj, bio je ustavom propisan, dok je novi bio protuustavan.²⁰⁶ Osnutak Štaba Vrhovne komande kao jedne od dviju sastavnica Vrhovne komande OS SFRJ (uz Predsjedništvo SFRJ) i preuzimanje većine ovlasti Predsjedništva, najbolje je pokazivalo želju JNA za osamostaljenjem.²⁰⁷

Prva faza *Jedinstva* dovršena je do ljeta 1989., a potom je uslijedilo *Jedinstvo-2*.²⁰⁸ Uz modernizaciju i jačanje, provedeno je smanjenje mirnodopske i ratne brojnosti. To se posebice odrazilo na području Hrvatske, točnije 5. vojne oblasti. U veljači 1990. uslijedilo je i *Jedinstvo-3*, također vezano za smanjenje brojnosti JNA. No, svi su se ti planovi odnosili na opasnost od vanjskoga neprijatelja, sve dok 27. travnja 1990. SSNO prvi put nije promijenio koncepciju plana, zatraživši provjeru klasifikacija postrojbi radi borbene spremnosti za „unutarnje nemire“.²⁰⁹

²⁰³ Isto, 18.

²⁰⁴ 1. VO obuhvaćao je Sarajevski (4.), Banjolučki (5.), Novosadski (12.), Tuzlanski (17.), Kragujevački (24.) i Užički (37.) korpus, Komandu obrane grada Beograda, 1. proletersku gardijsku mehaniziranu diviziju, 4. motoriziranu i 22. pješačku diviziju. Marijan, 'Jedinstvo' – Posljednji ustroj JNA, 21-22.

²⁰⁵ Isto, 12.

²⁰⁶ Marijan, *Slom Titove armije*, 469.

²⁰⁷ Svoje je prvotne zahtjeve JNA temeljila na nedostacima utvrđenim kroz održane vojne vježbe 1981. i 1983. iz ciklusa vojnih vježbi *Romanija* 1986.-1990. simulirajući napad sa Zapada, konkretno NATO-a. Najveća i najvažnija vježba 1981. bila je *Magarik-2* sa zamišljenim napadom SSSR-a, Bugarske i Mađarske, a 1983. *Sloga-83* koja je održana u Crnoj Gori, Makedoniji, Srbiji i Kosovu. Isto, 121.

²⁰⁸ Isto, 31.

²⁰⁹ Upravo su se zbog toga JNA i Slovenija sukobili. Marijan, 'Jedinstvo' – Posljednji ustroj JNA, 39.

Planom *Jedinstvo* postignuto je jedinstvo cijeloga prostora Jugoslavije kao ratišta, jedinstvo oružanih snaga na ratištu, jedinstvo oružane borbe i jedinstvo vođenja i zapovijedanja.²¹⁰ Time se JNA pripremala za nasilno održanje Jugoslavije, da bi naposljetku plan poslužio za ostvarenje imperijalističkoga projekta Velike Srbije.²¹¹ Na koncu, da su Srbija i JNA imali zajedničke interese, pokazuju i zapisi predstavnika Srbije u Predsjedništvu SFRJ Borisava Jovića i generala JNA Veljka Kadijevića.²¹²

Jedna od ključnih stvari u planiranju agresije na Hrvatsku bila je od Hrvatske učiniti agresora, a JNA prikazati kao branitelja Jugoslavije i tobože ugroženoga srpskoga stanovništva.²¹³ Strategija JNA 1991. temeljila se na zahtjevu da hrvatska strana prva napadne.²¹⁴ To je činila na dva načina: prvi, topničkom potporom selima sa srpskom većinom u okolici ili iznutra, topničkim djelovanjem na grad; a drugi, izlaženjem iz vojarni i intervencijom pri razdvajanju „sukobljenih strana“, kada bi se uspostavljala tzv. tampon-zona. Tako su sela sa srpskim stanovništvom i vojarnje, tj. garnizoni JNA, u kontekstu armijske doktrine „bitke u prostoru“, bili glavni čimbenici stvaranja „strategijske mreže“ – povoljnoga rasporeda snaga kao najvažnijega preduvjeta za okupaciju određenoga teritorija.²¹⁵

Planom *Jedinstvo* postotak zastupljenosti časničkoga (oficirskoga) kadra srpske nacionalnosti u JNA povećan je na više od 70%, što je najviše išlo na štetu hrvatskoga naroda (12,6%) kao drugoga najbrojnijega naroda u Jugoslaviji.²¹⁶ Srbizirana savezna vojska bila je adut na koji je Milošević svakako računao. U njezinu djelovanju mogu se razlikovati tri faze. Od svibnja 1990. do ožujka 1991. JNA se željela prikazati kao snaga koja sprječava sukobe, ali je u praksi štitila srpske pobunjenike i onemogućavala hrvatsku policiju u zaštiti teritorijalnoga integriteta Hrvatske. Na taj je način omogućavala samoprozvanim krajiškim tijelima vojno

²¹⁰ Isto, 23.

²¹¹ Isto, 11, 45.

²¹² Jović je nakon zajedničkoga ljetovanja s V. Kadijevićem i S. Miloševićem u Kuparima u kolovozu 1989., govorio o bliskosti JNA i Srbije koji imaju iste stavove. Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 45. Jović prenosi i stajalište vojnoga vrha koje je bilo spremno podržati odcjepljenje RSK-a od Hrvatske i stati na stranu srpskih pobunjenika. Isto, 277, 317, 349. O tome svjedoče i razgovori Jovića s Kadijevićem i Miloševićem u lipnju 1990. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 76. Kadijević na stranicama svojega dnevnika bilježi događaje koji opisuju otvoreno zauzimanje JNA za srpsku stvar u Hrvatskoj i usku suradnju s RSK-a. Kadijević, *Moje viđenje raspada*, 127, 134-136, 142-144.

²¹³ *Domazet – Lošo, Hrvatska i veliko ratište*, 64.- 65.

²¹⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 66. Premda je TO Hrvatske bila razoružana, Hrvatska je od polovice 1990. do kraja siječnja 1991. povećala broj djelatnika policije sa 6800 na 18.500 u ukupnom sastavu, dok je u travnju 1991. samo pričuvni sastav policije brojio oko 39.000 pripadnika MUP-a. Marijan, „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“, 48.

²¹⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 386; Umirovljeni admiral HV-a Davor Domazet – Lošo za to koristi i sintagmu „leopardova koža“. Dokumentarni film „Domovinski rat – laži i istine“. HR-HMDCDR-BDAG, Mapa 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

²¹⁶ Uz Srbe, prekomjerno zastupljeni bili su i časnici crnogorske nacionalnosti i oni koji su se izjašnjavali kao Jugoslaveni. Davor Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, 44-45.

„samoorganiziranje“. Od ožujka do srpnja 1991. JNA je svojim djelovanjem omogućavala stvaranje i postojanje srpskih oblasti. Od srpnja 1991. JNA je na terenu davala otvorenu potporu srpskim pobunjenicima i paravojnim skupinama. U rujnu je ofenzivno djelovala kako bi izvukla svoje sastave s područja za koje nije planirano da budu dio Velike Srbije te ih je smjestila na njezine granice.²¹⁷ No, sredinom 1991., zbog razlika u shvaćanju strateških ciljeva između Miloševića i Kadijevića, došlo je do razilaženja u viđenju reformiranja jugoslavenske države. Kadijević se, za razliku od Miloševića, još u ljeto 1991. borio za cjelovitu Jugoslaviju, dok ga je za krnju verziju države, ili Veliku Srbiju, tek trebalo nagovoriti.²¹⁸

U prilog povezanosti vojnih reformi i srpske pobune u Hrvatskoj govori i razmjestaj postrojbi koji je proveden u ljeto 1990., netom prije izbijanja oružane pobune; na području Hrvatske bilo je najviše postrojbi koje su imale velik broj vojnika na služenju vojnoga roka, dok je motorizirana brigada bila jedino na području Knina.²¹⁹

3.4.1.2. JNA u istočnoj Slavoniji 1991. godine

Prije provedene reforme, Slavonija, time i njezin istočni dio, najvećim se dijelom nalazila na području 7. armije sa sjedištem u Sarajevu, a zapadni dio na području 1. armije (Zagreb). Prema planu „Jedinstvo“ te su dvije armije spojene u Sjeverno vojište – 1. VO sa sjedištem u Beogradu. Tako se istočna Slavonija 1991. nalazila u 1. VO, a na području odgovornosti 17. korpusa JNA sa sjedištem u Tuzli i 5. korpusa JNA sa sjedištem u Banjoj Luci. Istočnije od Osijeka, na Dunavu, nalazila se granica s područjem odgovornosti 12. korpusa JNA sa sjedištem u Novom Sadu.²²⁰ Snage 12. i 17. korpusa trebale su, prema strategiji JNA, biti usmjerene na vanjske napade na SFRJ iz Mađarske. Zbog takvoga položaja, ti su korpusi bili među jačim korpusima OS SFRJ.²²¹

Glavne snage JNA u borbama u istočnoj Slavoniji bile su mehanizirane i oklopne A brigade.²²² Brigade A klasifikacije, kao najelitnije postrojbe JNA, u najvećem su se broju

²¹⁷ Marijan, Hrvatsko ratište 1990.-1995., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 486-487.

²¹⁸ U tom smislu zanimljivo je i znakovito da su nove granice vojnih oblasti (posebice 1. VO), određene reformom *Jedinstvo*, u znatnoj mjeri odgovarale ciljevima zamišljene Velike Srbije.

²¹⁹ Marijan, Hrvatsko ratište 1990.-1995., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 112-113.

²²⁰ Marijan, Slavonija u ratnoj 1991. godini, 22.

²²¹ Naročito je uloga Slavonije u obrambenom sustavu Jugoslavije pojačana nakon sovjetskog napada na Afganistan 1979. godine. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 26.; Marijan, *Bitka za Vukovar*, 15. Okončanjem Hladnoga rata Mađarska za Jugoslaviju više nije predstavljala opasnost zbog mogućega prodora sovjetskih trupa preko Hrvatske, tj. Slavonije i izlaska na Jadran. U novim odnosima snaga, Mađarska je predstavljala zemlju iz koje će Hrvatskoj stizati naoružanje, s obzirom na to da joj je vlastito u svibnju 1990. oduzeto. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 15.

²²² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 32.

pozicionirale u istočnoj Slavoniji.²²³ Osijek je bio sjedište armijskoga garnizona i 12. pmbr. A klasifikacije, kao najjače i najbrojnije jedinice 17. korpusa.²²⁴ Osnovana 1942., 12. mehanizirana brigada (mbr.) je 1990. proglašena najboljom jedinicom I. VO JNA.²²⁵ Osim u Osijeku, gdje se nalazila glavna brigada, najbrojnije i najjače snaga 12. pmbr. nalazile su se u Našicama i Vukovaru. Uz 12. pmbr., 17. korpus je sadržavao i 158. mješovitu protuoklopnu artiljerijsku brigadu B klasifikacije, 670. pontonirski bataljun A (Sl. Brod), 12. mješ. artiljerijski puk A (Vinkovci) i 17. laki artiljerijski puk PZO A. U Baranji se nalazio 51. granični bataljun i 39. centar za odgoj i dresuru vojnih pasa (Beli Manastir).²²⁶

Osim 17. korpusa, na području istočne Slavonije bile su angažirane i snage 12. korpusa OS SFRJ (Novi Sad).²²⁷ Novosadski je korpus osnovan 1981. pod nazivom Mehanizirani korpus, kao prva operativna postrojba te razine. Njegov ustroj bio je rezultat nerealne „megalomanije“ JNA koja je, prema njezinim ideolozima, po oklopnim i mehaniziranih jedinicama trebala biti ukorak s vojskama susjednih država.²²⁸ Novosadski korpus bio je nadležan za zapadnu Vojvodinu i Mačvu. Imao je dvije mehanizirane brigade A klasifikacije: 36. (Subotica, Sombor, Bačka Topola) i 453. (Srijemska Mitrovica, Ruma); potom 16. mješoviti artiljerijski puk A (Ruma), 12. laki artiljerijski puk PZO i 12. četa Vojne policije (Novi Sad). Od R klasifikacije bile su tri motorizirane brigade: 18. proleterska (Novi Sad), 169. (Loznica), 544. (Šabac). Od B klasifikacije imao je 16. mpoabr. U srpnju je korpusu dodana i 51. mbr. (Pančevo), u drugoj polovici rujna 211. oklopna brigada (obr.) (Niš), 12. pmbr. (Osijek) i nekoliko jedinica TO Vojvodine. Prema izboru za najbolje kopnene jedinice JNA, 51 mbr. bila je među najboljima (1977. i 1987.). Prema formaciji korpus je trebao imati oko 40.000 pripadnika, s kojima je u ranu jesen 1991. krenuo u ofenzivno djelovanje u istočnoj Slavoniji.²²⁹

Angažiranjem 5. i 17. korpusa, JNA je imala zadaću slomiti otpor hrvatskih snaga na rijekama Uni i Savi te ofenzivno djelovati na smjeru Nova Gradiška – Okučani – Pakrac – Bjelovar – Virovitica. Glavna grupacija kopnenih snaga JNA, pretežno oklopno-mehaniziranih sastava, imala je zadaću okupirati istočnu Slavoniju i biti glavna manevarska snaga Vrhovne komande za prodor prema Zagrebu i Varaždinu (posavskim i podravskim smjerom). Stoga je

²²³ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 32.

²²⁴ *Isto*, 26.

²²⁵ V. L., „Vojnici položili zakletvu“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1990., 6; Pukovnik Boro Ivanović, kao načelnik Štaba komande I. VO, primio je plaketu JNA, a jedinici su dodijeljena i odlikovanja Predsjedništva SFRJ te plaketa SRVS. G. F. „Plaketa najboljoj jedinici“, *Glas Slavonije*, 24. i 25. prosinca 1990., 8.

²²⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 26.

²²⁷ *Isto*, 26.

²²⁸ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 20.

²²⁹ Kasnije su se korpusu priključile još i ostale snage 12. korpusa, TO Srbije i dijelovi Obrane grada Vukovara. *Isto*, 26-27, 32.

jedan od njezinih dvaju ciljeva u istočnoj Hrvatskoj bilo ovladavanje područjem i komunikacijskim smjerovima Osijek – Našice – Podravska Slatina i Donji Miholjac – Podravska Slatina – Virovitica, što bi omogućilo presijecanje podravske magistrale.²³⁰ Vrh JNA je planirao za dva dana navedenim smjerovima doći do Zagreba.²³¹

Cilj JNA bilo je višestruko presijecanje hrvatskoga teritorija koji je zbog specifičnoga oblika – nepostojanja (operativne) dubine – bio posebno ranjiv. Taj se cilj namjeravalo i pokušalo ostvariti brzim prodorima. Stoga je od presudne važnosti za obranu istočne Slavonije, kao i ostatka Hrvatske, bilo obraniti središnji slavonski teritorij, tj. Zapadnu Slavoniju. U tom su odlučujući značaj imali oslobodilački pothvati hrvatskih snaga: akcija Otkos i operacija Orkan-91 pokrenute krajem listopada 1991., a koje su ujedno bile i prve oslobodilačke aktivnosti hrvatskih snaga u Domovinskom ratu.²³²

Uloga vojne sile federalne države u raspadanju na događaje koji su slijedili, valja promatrati i kroz nazočnost njezinih jedinica i ustanova (mirnodopski razmještaj i zadaće, planirana ratna uporaba), kao i ulogu i zadaće štabova i postrojbi TO ustrojenih na slavonskom prostoru. Prema mirnodopskom ustroju i sustavu vođenja i zapovijedanja Štaba Teritorijalne obrane, Operativnoj zoni (OZ) Osijek bio je nadležan Republički štab (RŠ) TO RH. Sukladno funkcioniranju vođenja i zapovijedanja ŠTO-a u ratnim uvjetima, zapovijedanje 16. slavonskom i 25. brodskom potbr. TO bilo je u ovlasti Komande 5. korpusa JNA, dok je nad Osječkom, Bosutskom i Vukovarskom potbr. TO, bilo nadležna Komanda 17. korpusa JNA.²³³ Zadnja Komandno-štabna ratna vježba u OZ Osijek održana je 1989., a obilježili su je početci razdvajanja djelatne strukture Štaba TO po nacionalnoj osnovi. Zadnja zapovijed koja je regulirala obuku i odgoj za Štab TO i postrojbe TO u nadležnosti i pod nadzorom Štaba TO OZ Osijek, planirana je za provedbu tijekom 1990., ali nije ostvarena jer je tadašnje čelništvo Zajednice općina uskratilo financijsku pomoć. Obuka se provela samo na razini Štaba TO za djelatni sastav.²³⁴

Ukupno gledajući, snage I. VO prema količini naoružanja u jesen 1991. bile su dva puta jače od cijele Hrvatske vojske.²³⁵ Na istočnoslavonskom bojištu JNA je imala zapovjedništvo

²³⁰ Davor Marijan, „Zamisao i propast napadne operacije Jugoslavenske narodne armije na Hrvatsku u rujnu 1991. godine”, Zagreb, 2012., 262. (dalje: Marijan, *Zamisao i propast*)

²³¹ Izjava generala JNA Živote Panića. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 964, *Smrt Jugoslavije*, BBC, 1995.

²³² Više u: Natko Martinić-Jerčić, „Oslobodilačke operacije hrvatskih snaga u zapadnoj Slavoniji u jesen i zimu 1991./1992. godine”, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka doktorata i magisterija, Zagreb, 2014.

²³³ Hrvatska (HR)-Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR)-Zbirka memoarskog gradiva (17), dvd inv. br. 2077a, „Osijek u Domovinskom ratu – analiza događaja 1990.-1991. godine“, 5 (dalje: Osijek u Domovinskom ratu).

²³⁴ *Isto*, 5.

²³⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 367.

strategijske razine, korpusa, divizije, dvije operativne grupe, taktičke grupe i pobunjene Srbe, uz povremeno uplitanje snaga Štaba TO Vojvodine. S druge strane, hrvatske su snage imale samo zapovjedništvo operativne zone i operativne grupe (od 13. listopada).²³⁶

U to je vrijeme JNA imala više prednosti u odnosu na Hrvatsku vojsku u nastajanju. Njezine jedinice bile su opremljene, naoružane i već odavno formacijski uokvirene. Sela s većinom Srba predstavljala su uporišta za stvaranje strateške mreže, a istu su ulogu imali i oficiri i pobunjeni Srbi u gradovima. JNA je mogla najviše računati na ročni (iz Srbije, Vojvodine, Crne Gore) i zapovjedni kadar svih razina – profesionalne oficire i podoficire s već stečenim određenim zapovjednim iskustvom. Na području Osijeka prednost je bila tim veća što je teritorij istočne Hrvatske imao izravnu povezanost sa Srbijom i Vojvodinom. Zauzimanjem mostova na Dunavu početkom ljeta 1991., situacija se doimala idealnom. Ono što se, međutim, ispostavilo kao najveći problem za JNA bio je nedostatak morala, neodaziv na mobilizaciju i dezerterstvo. Uzrok tome bila je nedovoljna jasnoća ratnoga cilja i pogrešno zapovijedanje uporabom snaga te odlučan otpor hrvatskih snaga koje su nanosile gubitke agresoru.²³⁷

3.4.2. Srpske snage

Nakon napada na Sloveniju i pridobivanja vojnoga vrha JNA (general Kadijevića) za potpuni prelazak na srpsku stranu, (5. srpnja),²³⁸ JNA je otvoreno napadala zakonite hrvatske snage, djelujući usklađeno sa srpskim pobunjenicima i tako šireći teritorij koji su Srbi okupirali. Srpske snage koje su sudjelovale u ratu protiv Hrvatske, mogu se razlikovati na policijske, vojne i paravojne.²³⁹

Otkazivanjem poslušnosti MUP-u RH i odlaskom s radnoga mjesta odmetnutih pripadnika hrvatske policije srpske nacionalnosti, nastala je krajinska milicija koja je svoj ustroj nastavila uspostavljati na postojećoj strukturi hrvatskoga MUP-a. „SUP SAO Krajine“ službeno je osnovan u siječnju 1991. u Kninu, a obuhvaćao je policijske postaje iz Obrovca, Benkovca, Gračaca, Titove Korenice, Donjega Lapca, Dvora na Uni, Gline, Kostajnice, Vojnića i Knina.²⁴⁰

Vojni dio snaga srpskih autonomnih oblasti ustrojjavao se na konceptu TO. Snage „SAO Krajine“ organizirale su se po uzoru na TO. TO pobunjenih Srba nastala je na prostornoj

²³⁶ *Isto*, 383.

²³⁷ *Isto*, 40., 433.

²³⁸ Marijan, *Slom Titove armije*, 268.

²³⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 15. Za jednu noć dežurstva na barikadama Srbi su navodno dobivali 100 njemačkih maraka. Davor Runtić, *Prije dvadeset godina*, 48. (Runtić, *Prije dvadeset godina*)

²⁴⁰ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 104.

strukturi dijela TO Hrvatske. Od rujna 1991. TO SAO Krajine postao je sastavni dio JNA koja je osnovala Štab TO SAO Krajine s tri operativne zone. Tijekom 1991. osnivani su mjesni štabovi TO u selima sa srpskom većinom. Seoske straže na ulazima u sela, pripadale su toj komponenti.²⁴¹

Pretpostavlja se da je u istočnoj Slavoniji vojni ustroj počeo u svibnju 1991., nakon sukoba u Borovu Selu.²⁴² Osnova za to bio je „Zakon o obrani Republike Srbije“ koji je „Vlada SAO krajine“ 1. kolovoza 1991. usvojila za područje SAO Krajine.²⁴³ U jesen 1991. kroz šest brigada i 18 odreda TO Srbije u istočnoj Hrvatskoj, Baranji, zapadnom Srijemu (i Bačkoj) bilo je prisutno 9289 pripadnika.²⁴⁴ Ukupne snage OS SAO Krajine činile su TO i postrojbe za posebne namjene SUP-a. Milicija SAO Krajine je početkom listopada podređena TO-u (u zapadnoj Slavoniji krovno zapovjedno tijelo bio je Štab TO SAO ZS, a u istočnoj Slavoniji TO SBZS je 10. listopada pripojen OS SFRJ).²⁴⁵

JNA je 20. rujna 1991. ljudstvom pojačala krajiške snage upućivanjem oficirskoga kadra. Paravojne formacije iz Srbije i Crne Gore pripadale su različitim dobrovoljačkim sastavima, od kojih su se mnoge same nazivale i/ili smatrale četničkim. Uglavnom su bile pod nadzorom Službe bezbednosti OS SFRJ-a i Službe državne bezbednosti (SDB) MUP-a Srbije pa im je Beograd osiguravao logistiku i pružao svaku drugu pomoć. U regrutiranju dobrovoljaca aktivno su surađivali s krajiškim TO. Njihovi pripadnici bili su najrazličitijih profila – od običnih avanturista do osoba s kriminalnom pozadinom. Najpoznatije formacije bile su „Knindže“ Dragana Vasiljkovića, „Škorpioni“ Slobodana Medića, Srpska dobrovoljačka garda (SDG), zvani „Tigrovi“, pod vodstvom Željka Ražnatovića „Arkana“, „Beli orlovi“ na čelu s Vojislavom Šešeljem, predsjednikom Srpske radikalne stranke (SRS) i „Dušan Silni“ Mirka Jovića, predvodnika stranke Srpska narodna obnova (SNO).²⁴⁶ Na širem osječkom području djelovale su Ražnatovićeve i Šešeljeve formacije.

U istočnoj je Hrvatskoj u jesen 1991. bilo oko 4500 pripadnika u svim sastavima pobunjenih Srba. Glavni stožer pobunjenih Srba u istočnoj Hrvatskoj bio je Vrhovni štab TO SBZS sa sjedištem u Dalju i Erdutu.²⁴⁷

²⁴¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 37.

²⁴² Marijan, *Bitka za Vukovar*, 24.

²⁴³ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 105.

²⁴⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 36.

²⁴⁵ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 105.

²⁴⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 38.-39.

²⁴⁷ *Isto*, 37.

3.4.3. Hrvatske snage

Tijekom 1990. i prve polovice 1991. hrvatsku obranu činile su snage MUP-a RH. S obzirom na neproporcionalan nacionalni sastav policijskoga kadra koji nije odgovarao omjeru Hrvata i Srba u ukupnom broju stanovništva Hrvatske, policijski sastav bilo je potrebno popuniti novim djelatnicima. To je izvršeno na temelju Zakona o unutarnjim poslovima (čl. 25), prema kojem je Republički sekretarijat za unutarnje poslove mogao formirati „jedinice posebne namjene“ prema potrebi, s obzirom na društveno-političku situaciju. S obzirom na zaoštavanje međunacionalne situacije u zemlji i širenja srpske pobune, od ljeta 1990. do siječnja 1991. broj pripadnika hrvatske policije povećan je za dva i pol puta.²⁴⁸ Najvrjedniji dio policije, uz ATJ Lučko, predstavljale su posebne jedinice policije. U svakoj PU postojala je po jedna takva, a jedna je bila i pod izravnom nadležnošću Glavnoga stožera Oružanih snaga RH (GS OSRH).²⁴⁹

U sklopu MUP-a RH, ali u djelokrugu Ministarstva obrane RH (MORH), u travnju 1991. osnovan je ZNG.²⁵⁰ Njegov djelatni i pričuvni sastav zapovjedno su bili podređeni (MORH), a imao je obrambenu i redarstvenu ulogu. Djelatni sastav u početku je brojio četiri profesionalne brigade, po jednu u Zagrebu, Osijeku, Sisku i Splitu te dva samostalna bataljuna u Zagrebu i Slavonskoj Požegi. Od kraja lipnja 1991. započelo je mobiliziranje pričuvnoga sastava.²⁵¹ Osnovna postrojba hrvatskih snaga 1991. bio je bataljun, tj. bojna, a brigadne postrojbe pripadale su kategoriji lakih brigada. Operativna razina uspostavljena je u srpnju 1991. osnivanjem zapovjedništava za pojedina područja: istočnu Slavoniju, banovinsko-kordunsko te ličko područje, srednju i sjevernu Dalmaciju i južnu Dalmaciju. Hrvatske oružane

²⁴⁸ Sa 6800 povećan je na 18.500. Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 98.

²⁴⁹ Izvor ne navodi, ali vjerojatno se radi o bojni Zrinski. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 15.

²⁵⁰ Hrvatski sabor je 18. travnja donio Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o unutarnjim poslovima, u kojem se među redarstvenim službama ustrojenim u MUP-u za zaštitu ustavnoga poretka navodi i ZNG (čl. 7.). Ondje se navodi da Zbor narodne garde „djeluje na cjelokupnom teritoriju RH“ (čl. 25.a) kao „profesionalna, uniformirana, oružana formacija vojnog ustroja za obrambeno-redarstvene dužnosti“ (čl. 25.b), da „jedinicama ZNG-a zapovijeda Ministarstvo obrane“ (25.c) te da se „jedinice ZNG-a mogu upotrijebiti za izvršenje poslova javne sigurnosti i zaštite ustavnog poretka RH na traženje ministra unutarnjih poslova uz odobrenje predsjednika Republike“ (čl. 25.d). Osnivanje ZNG-a potvrđeno je Ukazom o proglašenju Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o unutarnjim poslovima, koji je predsjednik Republike Hrvatske, dr. Franjo Tuđman, donio 22. travnja 1991., na temelju članka 89. Ustava RH (NN 19/1991, 23. travnja 1991.). Drži se da su pripreme za ustrojavanje brigada ZNG-a započele 9. travnja 1991. godine. Tada je na prvoj sjednici Vrhovnoga državnoga vijeća odlučeno da se dio snaga, osobito onih za posebne namjene, radi primjerenijega ustroja i obuke, stavi u djelokrug Ministarstva obrane u svojstvu posebne formacije, kao Zbor narodne garde, s glavnom zadaćom zaštite ustavnog poretka i teritorijalnog integriteta RH. Vlada je, potom, 12. travnja, utvrdila da će ZNG, kao „profesionalna, uniformirana i naoružana formacija“ biti pod zapovjedništvom Ministarstva obrane (Zlatko Čišper, *Zapovjedništvo Zbora narodne garde Republike Hrvatske 1991. godine*, Branitelji Hrvatske, Zagreb, prosinac 2011., 24-25; HIC, *Kronologija*: 48-49; Marija Sentić, *Kronologija Republike Hrvatske 1990.-1998.*, Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, Zagreb, 2015., 164-165).

²⁵¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 17.

snage preuzele su ljudstvo, opremu, ustroj i organizaciju od TO RH. U rujnu 1991. TO RH postao je pričuvni sastav ZNG-a.²⁵²

U rujnu 1991. osnovan je i HV kao jedinstveno tijelo OSRH. Sastojao se od ZNG-a i domobranstva koje se počelo ustrojavati krajem 1991. godine. Regionalna zapovjedništva ZNG-a postala su operativne zone (sa sjedištima u Zagrebu, Osijeku, Bjelovaru, Karlovcu, Rijeci i Splitu), a pričuvni sastav ZNG-a postao je pričuvni sastav HV-a. U rujnu je uspostavljeno i Zapovjedništvo HRM-a. Zrakoplovstvo se počelo ozbiljnije ustrojavati tek 1992., a obrisi njegova razvoja oblikovani su tijekom 1991. djelovanjem raznih zrakoplovnih skupina.²⁵³ Na Istočno-slavonskom bojištu djelovao je Prvi samostalni zrakoplovni vod Osijek, koji se koristio poljoprivrednim zrakoplovima.

S manjim brojem pripadnika u obrani Hrvatske, prve ratne godine sudjelovale su i Hrvatske obrambene snage (HOS), osnovane u ljeto 1991. u organizaciji Hrvatske stranke prava. Početkom 1992. te su postrojbe prevedene u HV.²⁵⁴

4. VELIKOSRPSKA AGRESIJA NA PODRUČJU BIVŠE OPĆINE OSIJEK OD PRVIH VIŠESTRANAČKIH IZBORA DO 2. SVIBNJA 1991. GODINE: SRPSKA POBUNA, DJELOVANJE JNA I ORGANIZIRANJE HRVATSKE OBRANE

4.1. Prvi izbori i početak srpske pobune

Demokratska kretanja kojima je 1989. zahvaćena cijela Hrvatska, zahvatila su i istočnu Slavoniju i njezino središte Osijek. Već od travnja 1989. u Osijeku su započela okupljanja podupiratelja buduće pobjedničke stranke na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj – HDZ-a. Stranački ogranci, rasprostranjeni po cijeloj zemlji, bili su od presudne važnosti za naoružavanje Hrvatske koja je u svibnju 1990. razoružana. Bez toga ne bi bilo moguće pružiti otpor velikosrpskoj agresiji. S druge strane, (pobunjeni) Srbi iz istočne Hrvatske svoje su političke predstavnike pronašli jednim dijelom u SKH–SDP-u, a drugim u SDS-u pa su se kroz aktivnosti navedenih stranaka u predratnom razdoblju ocrtavali i međunacionalni odnosi između Hrvata i Srba u općinama Osijek i Beli Manastir. No, okupljanja stranačkih simpatizera i članova započela su od 6. travnja 1989. u prostorijama športskoga društva „Olimpija” (kraj

²⁵² *Isto*, 16.

²⁵³ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 98-99.

²⁵⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 14-25.

gradskoga stadiona). Ti su krugovi bili predvođeni političkim disidentom Vladimirom Šeksom, Ivanom Vekićem i Branimirom Glavašem.²⁵⁵ Osječki odbor HDZ-a osnovan je 18. studenoga 1989. u dvorani Studentskoga centra po čemu je bio među prvim lokalnim odborima te stranke u Hrvatskoj. Osječki HDZ početno je osnovan kao regionalni odbor za cijelu Slavoniju i Baranju, dok se s osnivanjem posebnih ogranaka za grad Osijek i ostala mjesta općine Osijek započelo od siječnja 1990. godine.²⁵⁶ U Osijeku je, tri dana prije osnutka stranačkoga ogranka u Osijeku, 15. studenoga 1989., osnovana i studentska sekcija HDZ-a.²⁵⁷ Tako se stvarala jezgra podružnice te stranke na istoku Hrvatske, a nadolazeće aktivnosti stvorit će jednu od najznačajnijih i najjačih baza HDZ-a u cijeloj Hrvatskoj.

Prva okupljanja budućih HDZ-ovaca započela su, dakle, dva mjeseca prije službenoga osnutka stranke u Zagrebu, gdje su upravo Osječani činili većinu svih prisutnih sudionika. Isti su ujedno postali i članovi Središnjega odbora stranke i prvim članovima stranačke podružnice u Osijeku. Naime, osječki je krug prilikom službenoga osnivanja stranke, brojčano gledano, imao nositeljsku ulogu. Nakon neuspjeloga pokušaja osnivanja u hotelu Panorama 17. lipnja, istoga se dana 29 Osječana, od ukupno 48 članova osnivačke skupštine, okupilo na pričuvnoj lokaciji – u prostorijama nogometnoga kluba „Borac” (danas NK „Jarun”) u Ogulinskoj ulici na zagrebačkom Jarunu.²⁵⁸ Bez obzira na to što je većina tih pojedinaca do početka otvorene agresije u ljeto 1991., iz različitih razloga, prestala biti članovima stranke, navedeni podatak ipak ostaje značajna i simbolična povijesna činjenica.

Zanimljivost u odnosu Osijeka i HDZ-a, nastavila se i na prvom Općem saboru stranke 24. veljače 1990. u zagrebačkoj Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski. Tada je dio izaslanstva HDZ-a općine Osijek, Sabor napustio revoltiran zbog nemogućnosti biranja nekoga drugoga kandidata za svojega predstavnika, protiveći se da to bude čelnik općinskoga ogranka HDZ-a,

²⁵⁵ Osječanin Vladimir Šeks kao pravnik bio je sudac Općinskoga suda u Osijeku. Nakon sloma „Hrvatskoga proljeća“ otpušten je iz službe i okrenuo se samostalnom odvjetništvu. Početkom 80-ih osuđen je zbog „protudržavne djelatnosti”, a u drugoj polovici 80-ih postaje suradnikom međunarodnih organizacija Helsinki Watch, Amnesty International i dr. Godine 1989. izabran je za potpredsjednika HDZ-a, a 1990. i za potpredsjednika Hrvatskoga sabora i saborskoga zastupnika. Vladimir Šeks, *Temeljci hrvatske državnosti*, Zagreb, 2005., životopis.

Branimir Glavaš prije rata je bio tajnik srednje škole Elektrometalski školski centar (EMŠC, danas Elektrotehnička i prometna škola) u Osijeku, ali se u vremenu političkih promjena (demokratizacije) politički angažirao i kao prvi čovjek regionalnoga HDZ-a za Slavoniju i Baranju ušao u strukture osječke općinske vlasti, postavši u listopadu 1990. prvim čovjekom Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek.

Pravnik Ivan Vekić bio je jedan od osnivača HDZ-a i prvi predsjednik gradskoga odbora HDZ-a. Knežević, *Hrvatska demokratska zajednica*, 163; Vladimir Šeks, *1991. Moja sjećanja na stvaranje Hrvatske i Domovinski rat*, sv. 1, Zagreb, 2015., 76.

²⁵⁶ Knežević, *Hrvatska demokratska zajednica*, 162-163.

²⁵⁷ Darko Kovačević, Verica Sikora „Osječka prethodnica demokratske žetve“, *Glas Slavonije*, 19. studenoga 1990., 12.-13.; Knežević, *Hrvatska demokratska zajednica*, 162.

²⁵⁸ Knežević, *Hrvatska demokratska zajednica*, 51, 77.

Branimir Glavaš,²⁵⁹ koji je u Osijeku uživao značajnu podršku i stvorio aktivnu stranačku bazu. O tome govori i podatak da je do prvoga Općega sabora HDZ-a, prema izvješćima glavne regionalne tiskovine „Glasa Slavonije”, na području Slavonije i Baranje osnovano oko 140 mjesnih ogranaka stranke te da se nakon sabora njihov broj svaki mjesec povećavao. Tako je, prema pisanju medija, do kraja 1990. u općini Osijek HDZ imao više od 12.000 članova, zadobivši kod JNA epitet jednoga od „najekstremnijih odbora u Hrvatskoj“.²⁶⁰

Nakon nezadovoljstva nekolicine članova stranke iz Osijeka, posve drugačija javna kritika na Opći sabor HDZ-a došla je od Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkoga rata (SUBNOR) općine Osijek, koji su sa skupa u osječkom Domu JNA poručili da ne će dopustiti razbijanje Jugoslavije.²⁶¹ Bilo je to na tragu prethodne reakcije općinskoga Socijalističkoga saveza koji je ustao protiv „nacionalističkih, šovinističkih i fašističkih istupa” i prekrajanja federacije.²⁶²

Na opće društvene promjene reagirale su i druge organizacije s osječkoga područja. U siječnju 1990. učinila je to i boračka organizacija iz Dalja u kojem do tada još nije bilo incidenata. Oštro osudivši „međunacionalne podjele”, „međurepubličke svađe”, „napade na Armiju” i Titovo „ime i djelo”, zauzela se za „bratstvo i jedinstvo”, uputivši zamjerke partijskim i državnim vodstvima zbog nesankcioniranja „nosilaca nacionalističkih ekscesa” iz Stare Pazove (osnivanje Srpske narodne obnove), Duvna (ogranak HDZ-a), Ljubljane, Splita i dr.²⁶³ Da je u političkom životu dolazilo do promjena, osjećalo se u svakodnevicu, a odražavalo i na nogometnim terenima. Prilikom gostovanja NK Osijek 25. veljače 1990. u Ljubljani, u sklopu tadašnje prve jugoslavenske lige, osječki su navijači po dolasku u Ljubljanu na gradskim ulicama uzvikivali parole protiv Slobodana Miloševića, a aktivni su bili za vrijeme i nakon utakmice koja se, zbog nemira, dva puta prekidala.²⁶⁴ Općoj situaciji u istočnoj Slavoniji zasigurno nisu doprinijele ni poruke s osnivačke skupštine SDS-a za Vinkovce i Mirkovce u susjednoj općini Vukovar, koja se održala 9. kolovoza 1990. u Mirkovcima. Ondje je predsjednik stranke, Jovan Rašković, prozvao HDZ za protusrpske tendencije i optužio za

²⁵⁹ „Izigrana programska deklaracija”, *Glas Slavonije*, 1. ožujka 1990., 3.

²⁶⁰ U to je vrijeme najavljeno osnivanje stranačke podružnice i u Pečuhu. S. Sarkanjac, „Uskoro u Mađarskoj”, *Glas Slavonije*, 3. ožujka 1990., 4; 25. ožujka 1990. ogranak u Čepinu B. P., „Patriotizam nije nacionalizam”, *Glas Slavonije*, 26. ožujka 1990. 14; ogranak 1. rujna u Jovanovcu (Ivanovcu), 2. rujna u Laslovu, 8. rujna 1990. u MZ Jug II i Centar. 9. rujna 1990. u Dalju. S.P., „Osnivačka skupština početkom rujna”, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza 1990., 15.; ogranak HDZ-a u Šećerani 22. rujna 1990. godine. D. Kć., „Osnivačka skupština ogranka HDZ-a”, *Glas Slavonije*, 22. rujna 1990., 4.

²⁶¹ N. Stanković, „Nećemo dozvoliti razbijanje Jugoslavije”, *Glas Slavonije*, 3. ožujka 1990., 5.

²⁶² N. Stanković, „Osuda nacionalističkih istupa”, *Glas Slavonije*, 20. siječnja 1990., 4.

²⁶³ U Dalju je 12. siječnja 1990. održana sjednica skupštine mjesnog ogranaka boraca Narodnooslobodilačkog rata. S. Penić, „Osuda međunacionalnih podjela”, *Glas Slavonije*, 12. siječnja 1990., 14.

²⁶⁴ B. Vekić, „Čiji su to navijači”, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1990., 15.

instrumentaliziranje hrvatskoga Sabora, naglasivši da je SDS za „destabilizaciju ustaštva“, uz obećanje da će provesti referendum srpskoga naroda za autonomiju u Hrvatskoj.²⁶⁵

Unatoč spomenutim događajima, HDZ je nastavio sa svojim aktivnostima. Prvoga travnja 1990. održan je predizborni skup u Osijeku. Pred više tisuća građana, uz potpredsjednika HDZ-a, Osječanina Vladimira Šeksa, govorio je i predsjednik stranke Franjo Tuđman, naglasivši da je HDZ „pridonio da se probudi hrvatski ponos, da narod progovori i iziđe na trgove i da su programski ciljevi HDZ-a samo izraz povijesne težnje hrvatskoga naroda od koje taj narod neće odustati tako dugo dok se ne ostvari slobodna i suverena država”.²⁶⁶ Istočna Slavonija i tamošnje bojište 1991. bili su jedan dio hrvatskoga teritorija čija je obrana pridonijela da se taj cilj i ostvari.

Konkretne pripreme za prve višestranačke izbore u općini Osijek započele su u veljači 1990. kada je Skupština Općine (SO) Osijek imenovala članove izbornih komisija.²⁶⁷ U prvom je krugu 22. travnja od 130 052 birača u općini, na izbore izišlo njih 81%,²⁶⁸ a 77% u drugom krugu izbora održanoga 6. svibnja. Iako mu predizborne ankete nisu predviđale dobar rezultat,²⁶⁹ a prema broju prijavljenih kandidata nije bio ni među vodećim strankama, HDZ je naposljetku osvojio najveći broj mandata. No, za razliku od općine, HDZ je u gradu Osijeku pobijedio samo u zapadnom dijelu Osijeku, dok su u istočnom dijelu grada pobijedili reformirani komunisti (SKH–SDP).²⁷⁰ Ipak, najveći broj kandidata bili su nezavisni. Na izborima za općinsku skupštinu pobijedio je sveučilišni profesor Zlatko Kramarić (Lista za Osijek), postavši predsjednik Izvršnoga vijeća (IV) SO Osijek, tj. osječki gradonačelnik.²⁷¹

Izbori i smjena stare te dolazak nove, demokratske, vlasti u Slavoniji i Osijeku prošli su mirno. No, netom nakon završetka drugoga kruga, dnevni je tisak procjenjivao da će se do kraja 1990. ostvariti „najpesimistična varijanta raspleta jugoslavenske krize” – građanski rat.²⁷² Ipak,

²⁶⁵ Ana Diklić, „Mržnja se mora stišati“, *Glas Slavonije*, 10. kolovoza 1990., 15.

²⁶⁶ N. Stanković, „Za slobodnu i suverenu Hrvatsku“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1990., 5.

²⁶⁷ R. Tatalović, N. Vukadinović, G. Flauder, „Predizborne pripreme“, *Glas Slavonije*, 23. veljače 1990., 6.

²⁶⁸ Tanjug, „Nitko nije prošao u prvom krugu“, *Glas Slavonije*, 24. travnja 1990, 3.

²⁶⁹ Bilo je to suprotno stvaranom javno mnijenju – prema predizbornoj anketi iz ožujka koje, iz više razloga, treba uzeti s rezervom, najviše je Osječana glas navodno davalo SKH–SDP-u (oko 23%), „zelenima” preko 16%, a HDZ-u svega 4%, uz zamjedbu da je HDZ drugi po redu kod mlađe populacije (18-30 godina.). Tatjana Lukić, Svetozar Sarkanjac, „Crveni, zeleni i neodlučni“, *Glas Slavonije*, 10. ožujka 1990., 12-13.

²⁷⁰ Mladen Klemenčić, „Izbori u Hrvatskoj 1990 – elektoralnogeografska analiza odabranih primjera”, *Geografski glasnik*, 53, 1991., 99 (dalje: Klemenčić, „Izbori u Hrvatskoj 1990”).

²⁷¹ Slijedio je SKH–SDP, potom Savez socijalista, i tek onda HDZ. Đ. Šovagović, V. Sikora, B. Petković, „Pohvale biračima“, *Glas Slavonije*, 23. travnja 1990, 3.; „Skupština po mjeri građana“, *Glas Slavonije*, 25. svibnja 1990., 1.; Prema tvrdnjama predsjednika gradskoga odbora HDZ Osijek, Ivana Vekića, na prvom krugu izbora u općini Osijek uočeno je mnogo propusta, najviše kod nesređenih biračkih popisa i kašnjenje biračkih odbora kod primopredaje glasova pa se čak 70% izbora na području općine moralo ponoviti. B. P., „Ispraviti propuste“, *Glas Slavonije*, 26. travnja 1990., posljednja stranica.

²⁷² Jadranko Sinković, „Građanski rat“, *Glas Slavonije*, 21. svibnja 1990., 10.

najgori scenarij bio je ono što se u stvari dogodilo – agresija na Hrvatsku. Prvotni cilj lokalnih huškača po selima osječke i belomanastirske općine bio je stvaranje straha kod lokalnoga stanovništva. Stvaranje osjećaja ugroženosti i neravnopravnosti u odnosu na Hrvate, Srbima je bila metoda za opravdanje agresije na Hrvatsku, koja je trebala izgledati kao obrana srpstva. Potpora takvom postupanju dolazila je i od vrha Slavonske eparhije Srpske pravoslavne crkve.²⁷³

Događaji koji su uslijedili nakon izbora djelomično su opravdali takvu procjenu. Politički predstavnici lokalnih Srba nezadovoljstvo su počeli izražavati prvo preko kulture, točnije ćirilicnoga pisma. Za vrijeme održavanja prvoga kruga višestranačkih izbora, u Bijelom Brdu isti su dan održana dva referenduma: prvi, o samodoprinosima za infrastrukturu i, drugi, o uvođenju ćirilice u prve razrede mjesne Osnovne škole (OŠ) „Ljubomir Milinković”. Organizator referenduma bila je MZ Bijelo Brdo koja za to nije dobila dopuštenje Stručne službe mjesnih zajednica općine Osijek, ali jest Zavoda za unapređivanje odgoja i obrazovanja Hrvatske. Na referendumu su mještani sa 60% glasova glasovali za uvođenje ćirilice u prve razrede, dok se latinično pismo trebalo počelo učiti tek u trećem razredu, što je predstavljalo obrnut slučaj, nego što je bio do tada.²⁷⁴

U mjestu Silaš, na jugoistoku općine, 17. lipnja 1990. osnovan je prvi mjesni ogranak SDS-a u općini Osijek. Predsjednik odbora, Dušan Pribilović, tom je prilikom kazao da je njihov prvi zadatak da se u selu, uz latinične natpise, postave i ćirilicni te da se provede referendum o ćirilici kao prvom pismu u prva tri razreda osnovne škole. Uz to, najavio je u Hrvatskoj izlaženje javnoga glasila na ćirilici. Uz prisustvo predstavnika Srba iz okolnih sela, bilo je najviše riječi o kulturnoj zasebnosti srpskoga naroda u Hrvatskoj i traženje prava na kulturnoj razini.²⁷⁵

Rezultati izbora i dolazak HDZ-a na vlast nisu dobro prihvaćeni ni u Tenji, nacionalno podijeljenom mjestu jugoistočno od Osijeka. Osim dominacije u radnim mjestima u tijelima lokalne mjesne vlasti, Srbi su posjedovali i pozamašnu količinu naoružanja. Dobar primjer za navedeno je i stanje u tenjskom lovačkom društvu „Soko” koje je imalo 95 članova, od kojih su preko 90% bili Srbi. Nezadovoljstvo u Tenji vrlo se brzo počelo izražavati na mitinzima i

²⁷³ Na čelu Slavonske eparhije bio je episkop Lukijan Pantelić koji je 1990. i 1991. često iznosio teze o ugroženosti Srba u Hrvatskoj i poistovjećivao hrvatsku vlast s ustaškim režimom. Julija Barunčić Pletikosić, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.*: stavovi, djelovanje, stradanja, Zagreb, 2017., 167-170 (dalje: Barunčić Pletikosić, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.*).

²⁷⁴ Godine 1960. ukinuto je učenje ćirilice u prvom razredu bjelobrdske osnovne škole. N. Levak, „Roditelji za ćirilicu”, *Glas Slavonije*, 25. travnja 1990., 7; Šestoga rujna 1990. odlučeno je da će đaci prvih razreda u Bijelom brdu, umjesto latinice učiti ćirilicu, pri čemu je izraženo nezadovoljstvo jer se nije, kako se obećalo, anketiralo sve roditelje te jer je predsjednik Skupštine MZ Bijelo Brdo, Milan Ilić, rekao da pitanje uvođenja jednoga pisma u nastavu smatra „čistim tehničkim postupkom”. N. Levak, „Ćirilica od prvog razreda”, *Glas Slavonije*, 10. listopada 1990., 8.

²⁷⁵ Ana Diklić, „Osobni interesi i zajedništvo”, *Glas Slavonije*, 18. lipnja 1990., 6.

večernjim skupovima na malonogometnom igralištu ispred mjesne zajednice. Od lokalnih Srba na spomenutim događajima istaknuli su se Mirko Tubić, Milan Trbojević i Božo Vidaković koji će u daljnjim događajima u selu imati zapaženu ulogu. Praćenjem ovih aktivnosti i ponašanjem istaknutijih Srba te pravodobnim policijskim akcijama u nekoliko obiteljskih kuća, pronađene su velike količine sanitetskoga materijala, oružja i druge opreme.²⁷⁶

Odmah nakon višestranačkih izbora, u Tenji je u svibnju 1990. osnovan ogranak HDZ-a. Od tada su započele i prve hrvatsko-srpske konfrontacije. Skupština MZ Tenja u početku nije odobravala da se dvorana MZ-a koristi u svrhu osnivanja mjesnoga ogranka HDZ-a, da bi kasnije ipak bila odobrena. U kratko vrijeme tenjski HDZ brojio je više od 200 članova. Za prvoga predsjednika izabran je hrvatski povratnik iz Australije Antun Gudelj.²⁷⁷ Već idući mjesec, 24. lipnja 1990., u Tenji je osnovan mjesni ogranak SDS-a. Na osnivačkom skupu moglo se čuti, između ostaloga, da je cilj SDS-a zajednički život Srba i Hrvata u Tenji i Hrvatskoj.²⁷⁸ Unatoč tome, incidentne situacije poput nerazjašnjena pada Gudeljeva sina s motocikla, pucanja na Gudeljevu kuću u Tenji, privođenja Srba koji su posjedovali oružje, noćne paleži srpskih imanja, tek su slijedile.²⁷⁹ Prvi oružani napad na kuću predsjednika IO tenjskoga HDZ-a dogodio se već 5. srpnja 1990., što je odjeknulo i izvan osječkoga područja. Zbog toga, ali i niza sličnih napada na pripadnike i podupiratelje HDZ-a, posebice tijekom predizborne kampanje i pri tom, nekorektnoga ponašanja policije, članovi tenjskoga HDZ-a organizirali su 8. srpnja 1990. u Osijeku prosvjed. Bio je to prvi takav skup u Osijeku. Na prosvjedu na središnjem gradskom trgu i pred zgradom općinskoga SUP-a Osijek, prema medijskoj procjeni, sudjelovalo je oko 2000 građana Osijeka i Tenje. Na skupu su zatražene ostavke vodećih ljudi osječkoga SUP-a i da se „hrvatskom i svakom drugom narodu osiguraju miran i skladan život bez obzira na političko opredjeljenje“. Na skupu su između ostalih, sudjelovali i govorili Antun Gudelj i predsjednik IV općine Željko Krivić. Gudelj, kojem je u napadu na kuću prebijen sin, završivši u bolnici s teškim ozljedama, kazao je da je takav skup jedini način da se na demokratski način skrene pažnja na probleme, upozorivši javnost da ne će dopustiti da se članove HDZ-a i njihove obitelji uznemirava i plaši oružjem. Uz obećanje

²⁷⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 9.

²⁷⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 10.; *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH) 1989.-1998.*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1998., 26 (dalje: HIC, *Kronologija*).

²⁷⁸ Na javnom zboru građana srpske nacionalnosti za predsjednika odbora izabran je Žarko Čubrilo, a za članove Nemanja Jovčić, Božo Mitić, Vidosav Dokić, Svetlana Vukašinović, Rajko Podbajac, Nemanja Subotinović, Jovan Kapetanović, Vaso Mitić. G. Kosanović, „Ne žele šoviniste u svojim redovima“, *Glas Slavonije*, 25. lipnja 1990., 6.

²⁷⁹ Za posljednja dva slučaja počinitelji nisu pronađeni. Brankica Petković, „Krajnje vrijeme za suradnju“, *Glas Slavonije*, 4. kolovoza 1990., 14.

okupljenima da će se njihovi zahtjevi naći na dnevnom redu prve nadolazeće sjednice IV SO, Krivić je najavio „bitne promjene“ s donošenjem novoga Zakona o unutrašnjim poslovima SRH, koji za sve neprofesionalne, nesposobne i „sluge boljševičkog jednoumlja“ ne predviđa (radno) mjesto.²⁸⁰

U obližnjem Bijelom Brdu održana je 8. srpnja 1990. na nogometnom igralištu skupština mjesnoga odbora SDS-a Sarvaš – Bijelo Brdo. Uz već uobičajene natpise i velikosrpsku simboliku (slike Slobodana Miloševića, jugoslavenska i srpska zastava s četiri ćirilična „s“), na skupu su nastupili i stranački čelnici iz okolnih mjesta: Milan Ilić (SDS Silaš – Bijelo Brdo), Goran Hadžić (SDS Vukovar) i Momčilo Kosović, potpredsjednik SDS-a iz Beograda. Predsjednik tenjskoga SDS-a, Žarko Čubrilo, pozvao je sve Srbe na otkazivanje TV i radijske pretplate Televiziji Zagreb jer se od nje „napravila i hrvatska televizija“. Iskazao je i zahtjeve za uvođenjem ćirilice kao jednakopravne u cijeloj Hrvatskoj, ponavljanje održanih izbora, novu teritorijalnu podjelu na općine i zajednice općina, a Hrvatski sabor upozorio da mu „ne padne na pamet da nam miliciju obuku u već sašivene ustaške uniforme“. Uz to, pozvao je Srbe na stranačko jedinstvo i slogu kako bi mogli izboriti „slobodu i suverenost, odnosno baciti HDZ na koljena“.²⁸¹

I ljeto 1990. bilo je vrijeme provokacija i incidenata, kako u gradu Osijeku, tako i okolici. Početkom lipnja na adresama osječkih dopisništava beogradskih glasila „Politika“, „Borba“ i „Večernje novosti“, ispisani su natpisi („Hrvatska“, „Ovo je Hrvatska“) te nacrtan hrvatski grb, što je prijavljeno policiji.²⁸² Sredinom srpnja u prigradskom naselju Briješće, južno od Osijeka, na ugostiteljskom je objektu na ulazu u mjesto ispisano „U“ i „Srbija“.²⁸³

S obzirom na postojanje nezadovoljstva radom policije i njezinim postupanjem na predizbornim skupovima HDZ-a, odnosno SDS-a (skupove SDS-a policija je osiguravala, dok HDZ-ove skupove nije pa je stranka morala organizirati vlastito redarstvo), tijekom lipnja i srpnja 1990. osječkom HDZ-u upućeno je oko tisuću usmenih i pisanih pritužbi na osječku policiju. Čak su i 13 policijskih djelatnika iz Osijeka i 32 djelatnika iz Orahovice, Našica, Valpova i Đakova uputili peticiju republičkom sekretaru za unutrašnje poslove kojom je traženo da sekretar općinskoga SUP-a Osijek i vodeći djelatnici podnesu ostavke zbog narušenih međuljudskih odnosa i nepravilnosti u radu čelnih ljudi. Općinskom javnom tužiteljstvu podnesene su i kaznene prijave protiv pojedinih čelnika općinskoga SUP-a, a glavna zamjerka

²⁸⁰ D. D., „Za zaštitu demokracije“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1990., 6; D. D., „Hoćemo ostavke“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1990., 6.

²⁸¹ G. Kosanović, „Traže srpsku televiziju“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1990., 6.

²⁸² S. Šebalj, „Parole za uznemiravanje“, *Glas Slavonije*, 5. lipnja 1990., 17.

²⁸³ „Ponovo provokacija“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1990., 20.

bio je nejednak odnos prema pristašama HDZ-a i SDS-a, posebice na predizbornim skupovima, jer su se u blizini lokacije održavanja skupova, u isto vrijeme često održavali i protuskupovi pobunjenih Srba pa se situacija lako mogla oteti kontroli.²⁸⁴

Prema pisanju medija, policija nije reagirala ni na provokacije, poput onih u Erdutu 6. svibnja 1990. i formiranje kolone s četničkim obilježjima ili u Tenji pri skupu dvjestotinjak mjesnih Srba koji su izvikivali „Marš napolje, ovde je Srbija”; ni na višestruke prijave svakodnevnoga uznemiravanja i maltretiranja obitelji Gudelj u Tenji (na prijavljeno stradavanje sina Antuna Gudelja policija se kasnije nije očitovala). Predsjedništvo SO Osijek i gradski Odbor HDZ-a 30. lipnja 1990. zajednički su ocijenili da je situacija nezadovoljavajuća i da je smjena čelnih ljudi općinskoga SUP-a nužna, a takav zaključak poslan je Republičkom SUP-u.²⁸⁵ Dogovor koji su krajem srpnja u Tenji predstavnici mjesnih zajednica i stranaka (HDZ-a, SDS-a i SKH–SDP) postigli o prestanku međusobnih provokacija, u stvarnosti nije zaživio. Prema dnevnom tisku, u Tenji su 27. srpnja 1991. (u SFRJ službeni Dan ustanka naroda Hrvatske i BiH) više puta zapaljene štale srpskih mještana. Iste noći lokalni Srbi okupili su se kod mjesne zajednice zahtijevajući hitan dolazak osječkoga gradonačelnika i načelnika općinskoga SUP-a Josipa Reihl-Kira. Zahtjeve tu večer nisu uspjeli ostvariti, no sutradan, 28. srpnja 1990., u selu je održan zbor na kojem je prisustvovao i Reihl-Kir. U obraćanju nezadovoljnim mještanima rekao je da je utvrđeno da su svi požari bili podmetnuti, s čime prosvjednici nisu bili zadovoljni, zahtijevajući imena počinitelja. SDS-ovac Božo Vidaković u svojem je govoru tom prigodom prozvao Antuna Gudelja za unošenje nemira u selo, rekavši da Srbi priznaju novu vlast, no da ne žele biti građani drugoga reda, najavivši i mogućnost uvođenja „oružanih straža” koje bi na licu mjesta kažnjavale počinitelje. Reihl-Kir je na to reagirao porukom da bi takva „samovlast” samo išla na ruku „provokatorima”. Hrvat Marko Čosić pokušao je pri tome predstavljati glas druge strane i braniti Gudelja, istaknuvši da ga ne bi trebalo optuživati jer nije ni prisutan. Kada je rekao da se poštivanje državne vlasti očituje u isticanju službene zastave Republike Hrvatske, zbog negodovanja okupljenih morao je prekinuti govor. Predsjednik MZ Tenja, Mirko Tubić, za nemire i palež okrivio je, pak, novinare „Glasa Slavonije” i to zbog pisanja o sastanku u MZ Tenja s predstavnicima HDZ-a, održanom nedugo prije toga.²⁸⁶ Tubić je, pak, druge noći požara, nagovarao stotinjak građana okupljenih pred MZ u Tenji, da vozilima prođu kroz selo i sirenama uzbune stanovništvo, što su oni i

²⁸⁴ D. D., „Zaduženi za red prave nereda“, *Glas Slavonije*, 2. srpnja 1990., 6.

²⁸⁵ Između ostalih, prisustvovali su i potpredsjednik Sabora Vladimir Šeks, predsjednik Središnjeg odbora HDZ-a za Osijek Petar Kljajić, općinski zastupnik HDZ-a Anto Lovrić, potpredsjednik Skupštine općine Osijek Božidar Riba. Isto, 6.

²⁸⁶ B. Petković, „Najava oružanih straža“, *Glas Slavonije*, 30. srpnja 1990., 6.

učinili. Treće noći mještani su se ponovno okupili vani, a Tubić ih je pozvao na odlazak u Osijek, na što su se odazvali tražeći pri tom oružje. Ono što je ostalo izdvojeno, dolazak je i ponašanje pravoslavnoga svećenika Todora Katića koji je, kako su prenijeli mediji, došao pred Gudeljevu kuću tražeći da mu napravi „puškarnicu na ‘Mercedesu’”, kao i odlazak mještanina Krstana Mandića u Gudeljevu kuću s puškom, što su obojica kasnije i priznali.²⁸⁷

Dva dana kasnije, 30. srpnja 1990., u vezi spomenutih požara i nemira, u Tenji je održan sastanak članova Skupštine MZ Tenja i predstavnika stranaka s predstavnicima osječke vlasti: osječkim gradonačelnikom Zlatkom Kramarićem, predsjednikom IV Općinske Skupštine Željkom Krivićem i zamjenikom zapovjednika (komandira) II. policijske postaje Valterom Rudmanom. Mjesni političari pozvali su na razum i mudrost u rješavanju problema, a Krivić na povjerenje u osječku vlast, izjasnivši se jasno protiv svakoga ekstremizma i vandalizma. Nakon sastanka ponovno je održan građanski zbor na kojem je Krivić obećao da će se policija prema svima jednako ponašati i da na slučaju Tenje pokazuje svoju zrelost.²⁸⁸ O svemu tome na svoj su način pisale i prosrpski orjentirane dvomjesečne, odnosno tromjesečne novine „Tenja danas” (s podnaslovom „Za autonomiju Srba u Hrvatskoj”).²⁸⁹ Prvorujansko izdanje lista detaljno je izvijestilo o porastu napetosti, incidentima i provokacijama, optuživši HDZ i predsjednika MO Gudelja za sve probleme i nevolje. O svemu je u spomenutim novinama osobno pisao predsjednik MZ Tenja, Mirko Tubić (članci „Tko dolijeva ulje na vatru”, „Tenja nije rasadnik srpskoga nacionalizma”), iznijevši netočne informacije da ga je osiguranje milicije i HDZ-ovih članova prisilno udaljilo s osnivačke skupštine HDZ Tenja. Tubić se, navodno, od početka protivio održavanju skupštine HDZ-a u mjestu, šireći propagandu da se radi o „skupu ustaša”. Tijekom održavanja skupštine, pojedinci su, unatoč nazočnosti policije, pokušali skinuti hrvatsku zastavu i nasilno ući u kino-dvoranu, u čemu su bili spriječeni. Pušteni su samo oni Srbi koji nisu pokazivali naznake da će izazvati nered.²⁹⁰ Zbog svega toga, početkom kolovoza 1990. dnevni je tisak Tenju ocijenio najproblematičnijim prigradskim naseljem u cijeloj općini Osijek. Da je bila riječ o krajnje ozbiljnoj i teškoj situaciji pokazao je i dolazak gradonačelnika Kramarića i predsjednika IV SO Željka Krivića, koji su 30. srpnja 1990. sudjelovali u Tenji na zboru mještana, održanom zbog trećega uzastopnoga požara na imanjima tenjskih Srba. Kao govornici na skupu su, uz čelnike općinske skupštine, zajedno istupili predstavnici Mjesne

²⁸⁷ Goran Nikolić, „Tenja danas' – srbotenjske novine“, *Glas Slavonije*, 13. rujna 1990., 14.

²⁸⁸ B. P., „Poziv na razum“, *Glas Slavonije*, 31. srpnja 1990., 20.

²⁸⁹ Kao glavni urednik navodi se Milan Trbojević, a za članove uredništva Ljubinka Adamović, Đuro Podunavac, Mile Jajić, Svetlana Vukašinović, Svetlana Zelenković i Slobodan Milovanović. Goran Nikolić, „Tenja danas' – srbotenjske novine“, *Glas Slavonije*, 13. rujna 1990., 14.

²⁹⁰ Isto, 14.

zajednice (predsjednik Mirko Tubić, potpredsjednik Zdravko Vučenović), HDZ-a (Krešo Tolj), SDS-a (Nemanja Jovčić) i SKH–SDP (Milan Knežević).²⁹¹ Nakon zajedničkoga susreta iza zatvorenih vrata u MZ Tenja, dogovorilo se da se međusobna zamjeranja i optužbe na stranačkoj i nacionalnoj osnovi, kojih nije nedostajalo, ne iznose u javnost. Stranački prvaci potom su na skupu održali pomirljive govore, iskazavši otvorenost za suradnju sa svima (pa čak i s HDZ-om, što do tada nije bio slučaj), a Željko Krivić je, u ime „nadstranačkog“ SUP-a, svim Tenjcima zajamčio sigurnost.²⁹²

Prema podacima SUP Osijek, krajem srpnja 1990. na više mjesta istočne Slavonije i Baranje zabilježeni su slučajevi uklanjanja hrvatske zastave: 27. srpnja 1990. zastava je skinuta sa zgrade OŠ „Vladimir Nazor“ u Osijeku i pošte u Dalju, 28. srpnja s privatne kuće u Budimcima (općina Našice), s restorana „Belje“ u Kneževu, s pošte u Vladislavcima i u Laslovu, a u Orahovici sa zgrade općinskoga suda. U Podravskoj Slatini su umjesto hrvatske zastave protuzakonito istaknute neke druge zastave, poput zastave SRH s petokrakom, SKH–SDP-a i SR Srbije.²⁹³

Nakon srpske oružane pobune u kolovozu 1990. na kninskom području, u Osijeku je 21. kolovoza 1990., na inicijativu lokalnoga HDZ-a održana sjednica predstavnika većine političkih stranaka s područja općine Osijek (osim SKH–SDP i SDS) na kojoj se, među ostalim, Srbe u Hrvatskoj pozvalo na miran suživot u zajedničkoj državi.²⁹⁴ Istodobno, na izvanrednoj sjednici IV SO Osijek potpredsjednik Hrvatskoga sabora, Vladimir Šeks, izjavio je da se situacija drži „pod potpunom kontrolom“ te da općina Osijek, s obzirom na svoj zemljopisni položaj, ima „osobit stupanj odgovornosti u ovim političkim prilikama“. Načelnik osječke policije Reihl-Kir poručio je da situaciju drži pod „određenom kontrolom“ te da ima dovoljno snage i sposobnosti spriječiti događaje sa scenarijem sličnim onima u Kninu. Na području osam općina pod nadležnošću SUP-a Osijek, među koje je spadala i općina Osijek, u drugoj polovici kolovoza bile su na snazi pojačane mjere,²⁹⁵ a u nekoliko sela u okolici Osijeka sa srpskom većinom, zabilježena su dežurstva nenaoružanih straža.²⁹⁶

S ciljem doprinosa korektnim hrvatsko-srpskim odnosima, u kolovozu je IV SO Osijek pokrenuo inicijativu da se u svim domovima za starije osobe te djecu i mlade u Centrima za

²⁹¹ Mirko Tubić je uzvikivao okupljenim masama da će se do kraja života boriti „za zastave s petokrakom“. Brankica Petković, „Krajnje vrijeme za suradnju“, *Glas Slavonije*, 4. kolovoza 1990., 14.

²⁹² B. Petković, „Zajednički protiv provokatora“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1990., 6.

²⁹³ A. D., „Zastave i nedoumice“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 16.

²⁹⁴ Zatražena je i ostavka predsjednika Predsjedništva SFRJ, Borisava Jovića, zbog uloge JNA u pokušaju rušenja legitime i demokratski izabrane hrvatske vlasti. R. Matić, „Traže ostavku predsjednika Jovića“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1990., 6.

²⁹⁵ R. Matić, „Nema razloga za zabrinutost“, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza 1990., 8.

²⁹⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 47.

odgoj omladine, kao i zatvorima, urede „ekumenske kapelice” gdje bi pristup imali i katolički i pravoslavni vjernici i svećenici, ali i oni drugih vjeroispovijesti, a radi „radosnijeg i mirnijeg života naših ljudi”.²⁹⁷ Takvi pohvalni, ali izolirani i ograničeni pokušaji utjecanja na poboljšanje hrvatsko-srpskih odnosa, nisu bili dalekoga dometa.

SDS je u kolovozu organizirao referendum („izjašnjavanje”) o autonomiji u Hrvatskoj. Nova hrvatska vlast nigdje u zemlji nije sprječavala takve referendume pa tako ni na osječkom području. Podružnica SDS-a za Bijelo Brdo i Sarvaš organizirala je takvo „izjašnjavanje“ 25. i 26. kolovoza 1990. u Bijelom Brdu.²⁹⁸ U Dalju, gdje je SDS u međuvremenu (15. srpnja) osnovan, „izjašnjavanje“ je održano 29. kolovoza 1990. godine.²⁹⁹ U početnom vremenu od osnutka, daljski SDS proveo je više aktivnosti, poput obnove Srpskoga pjevačkoga društva „Lira“ (koje je ondje djelovalo 1885.-1941.), vraćanje ploča srpske dinastije Branković na zgradu bivše osnovne škole i osiguravanje prostora za djelovanje stranke.³⁰⁰

U Osijeku se „izjašnjavanje“ provelo tek djelomično, s obzirom na to da je MZ Boris Kidrič inicijativnom odboru SDS-a za grad Osijek odbio odobriti prostorije za osnivačku sjednicu gradskoga odbora SDS-a. Razlog je, navodno, bilo nepoštivanje procedure.³⁰¹ Stoga je lokalni SDS Srbe pozvao da na referendum iziđu u mjestima osječke okolice.³⁰² Ipak, svojevrsno „izjašnjavanje“ u Osijeku održalo se 2. rujna 1990. ispred donjogradske Srpske pravoslavne crkve.³⁰³ Osječki SDS na koncu je osnovan 30. rujna 1990. u MZ Boris Kidrič u mirnoj atmosferi. Na osnivačkoj skupštini naglašeno je da ta stranka nije primarno etnička, već etička. Tada je i prvi put izražena želja za autonomijom po uzoru na finski model švedske autonomije (Ustavom zajamčena službena uporaba srpskoga jezika i ćirilice, mogućnost stvaranja vlastitoga obrazovnoga sustava i kulturnih ustanova, tiska i javne televizije).³⁰⁴

U Dalju je nakon osnivanja mjesnoga ogranka SDS-a, i provođenja „izjašnjavanja“,³⁰⁵ 9. rujna 1990. osnovan i HDZ-ov ogranak.³⁰⁶ Inicijativa nije prošla bez poteškoća. Inicijativni odbor HDZ-a Dalj osnivačku je skupštinu odlučio održati u dijelu sela gdje se nalazio spomenik

²⁹⁷ N. S., „Učinit ćemo sve da bude mir“, *Glas Slavonije*, 20. kolovoza 1990., 8; R. Matić, „Nema razloga za zabrinutost“, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza 1990., 8.

²⁹⁸ N. S., „Referendum o autonomiji“, *Glas Slavonije*, 24. kolovoza 1990., 6.

²⁹⁹ S odazivom od 2210 (97%) mještana, uz napomenu da ih je 77 bilo izvan Dalja i 17 iz drugih republika. S. P., „Glasali i Hrvati“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1990., 12.

³⁰⁰ S. P., „Branislav Očić predsjednik“, *Glas Slavonije*, 19. studenoga 1990., 11.

³⁰¹ N. Stanković, „Ne zatvramo vrata SDS-u“, *Glas Slavonije*, 28. kolovoza 1990., 6.

³⁰² N. S., „Ne žele razbijače“, 27. kolovoza 1990., 6.

³⁰³ N. S., „Referendum o autonomiji“, *Glas Slavonije*, 1. rujna 1990., 4.

³⁰⁴ Na čelo su izabrani Milorad Zrnić i sekretar Borislav Čubrilo, a novoosnovani gradski odbor činilo je petnaest članova. G. Flauder, „Prvo pametni, onda hrabri“, *Glas Slavonije*, 1. listopada 1990., 2.

³⁰⁵ Za predsjednika odbora izabran je Vaso Čubrilović, nastavnik iz mjesne Osnovne škole „Božidar Maslarić”. Odbor je tada imao oko 200 članova. S. P., „Mjesni odbor SDS-a“, *Glas Slavonije*, 17. srpnja 1990., 12.

³⁰⁶ S. P., „Osnivačka skupština početkom rujna“, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza 1990., 15.

palim borcima NOB-a te bista i spomen-kuća narodnoga heroja Božidara Maslarića. Bio je to povod prosvjedu mjesnoga SUBNOR-a zbog „mogućih provokacija i vrijeđanja revolucionarnih tradicija i palih žrtava u prošlom ratu te kaljanja imena i djela daljskog revolucionara... ili stranačkim simbolima ili neodličnim ponašanjem sudionika skupa“.³⁰⁷ Na kraju su predstavnici HDZ-a uspjeli pridobiti njihovu suglasnost i skup održati ispred mjesne robne kuće. Stotinjak metara dalje, pred crkvom sv. Dimitrija, istovremeno se održavala proslava nastavka djelovanja Srpskoga pjevačkoga društva „Lira“ i krštenja članova društva. Oba je skupa osiguravala policija, a događaji su protekli mirno.³⁰⁸ Početkom rujna 1990. u Dalju se trebala održati i proslava 300. godišnjice velike seobe i dolaska Srba na prostor istočne Slavonije i Baranje pod vodstvom patrijarha Arsenija III. Črnojevića, kao i prvi spomen srpskoga imena u Osijeku zabilježenoga, prema riječima paroha i osječkoga arhijerejskoga namjesnika, protojereja Srećka Leskovca, još 1534. godine. Iako je manifestacija najavljena mjesecima ranije, do toga, iz nepoznatih razloga, nije došlo,³⁰⁹ a središnja proslava na koncu je održana 22. i 23. rujna 1990. samo u Srijemskim Karlovcima.³¹⁰

Daljski SDS u jesen je organizirao širenje letaka na području Dalja, Aljmaša, Sarvaša, Erduta i Bijeloga Brda kojima se pozivalo na raspisivanje referenduma za stvaranje samostalnih općina, zajedno s Bobotom, Verom i Trpinjom iz vukovarske općine.³¹¹ Daljski HDZ na to je reagirao širenjem svojih letaka kojima se građane pozivalo da se ne odazivaju pozivu i akciji „u režiji pročetnički, razbojnički i rušilački nastrojenih članova SDS-a iz Dalja“ kao produžene ruke „kninskih četnika“. Daljski SDS kritizirao je takav potez HDZ-a, posebno istaknuvši da je prijedlog da Dalj postoji kao posebna općina postojao do 1962., priznavši da su u tom, etnički miješanom, selu dobrosusjedski odnosi narušeni.³¹² Iako je referendum o izdvajanju Dalja u samostalnu općinu, nazvan projektom „Dalj-općina“ (uključivao je i ekonomski projekt „švedskog sela“), najavljen za prosinac 1990., odnosno siječanj 1991., Savjet MZ Dalj je u siječnju 1991. odlučio da za to nema dovoljno argumenata te da referenduma o tome ipak ne će

³⁰⁷ S. P., „Borci popustili“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1990., 13.

³⁰⁸ Ogranak je dobio ime „Braća Radić“, a za predsjednika je izabran Željko Penić. Zanimljivo je spomenuti da je predsjednik Mjesnog odbora SDS-a Vaso Gavrilović, prisustvovao toj skupštini, ali je nakon govora Branimira Glavaša o borbi hrvatskog naroda kroz tri moguće opcije (federacija, konfederacija i samostalnost), napustio Skupštinu. D. Kovačević, „Za konfederativnu Jugoslaviju“, *Glas Slavonije*, 10. rujna 1990., 10.

³⁰⁹ Patrijaršijski dvor koji je krajem 17. st. napravljen uz crkvu, bio je u funkciji ljetnikovca patrijarha Srpske pravoslavne crkve. Dalj se nazivao i „trećom patrijaršijom“. S. Sarkanjac, „Bogu Božje, caru carevo“, *Glas Slavonije*, 10. ožujka 1990., 10.

³¹⁰ Patrijarh Črnojević je od austrijskog kralja Leopolda I. ishodio vjerska prava pravoslavicima i jurisdikciju za Srpsku pravoslavnu crkvu u crkvenim pitanjima na teritoriju preko Dunava i Save jer su tijekom austrijsko-osmanlijskog rata (1683.-1699.) stali na stranu Austrije. (T) „Seoba Srba na poštanskim markama“, *Glas Slavonije*, 19. rujna 1990., 4.

³¹¹ „Ni 'općina' ni 'opština'“, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1990., 8

³¹² B. P., „Izmišljanje četnika“, *Glas Slavonije*, 30. studenoga 1990., 2.

biti.³¹³ Naime, prijedlog za samostalnu općinu Dalj pokrenuo je SDS u studenom 1990., da bi u prosincu dvjestotinjak mještana srpske nacionalnosti, od ukupno 5800 stanovnika (manje od 10%), na Zboru građana podnijeli zahtjev MZ Dalj da se o tome raspiše referendum. Na siječanjskoj sjednici MZ Dalj na kojoj su sudjelovali i predstavnici IV SO Osijek, zaključeno je da se projekt švedskoga sela treba podržati, ali da za osnivanje samostalne općine Dalj nema prostorne, gospodarske ni kadrovske preduvjete, kao i da inicijativa prikupljanja potpisa za raspisivanje referenduma nema nikakvu pravnu valjanost jer takve poteze može činiti jedino komisija koju ovlasti mjesna zajednica.³¹⁴ S obzirom na činjenicu da je plan izdvajanja Dalja u zasebnu općinu predviđao i neka sela općine Osijek i Vukovar, takav je scenarij potencijalno značio i stvaranje još jednoga Knina, sada na istoku zemlje. Prijedlog daljskoga SDS-a uznemirio je i Aljmašane pa su lokalni HDZ i mjesna zajednica organizirali 27. studenoga 1990. prosvjed na kojem su sudjelovali potpredsjednici osječkoga HDZ-a i mještani okolnih sela. Prisutni su se založili za suživot, dajući podršku općinskom i državnom vodstvu.³¹⁵

Nakon incidenta u Podravskoj Slatini početkom listopada kada je pri okupljanju pobunjenih Srba ispred policijske postaje (radi oduzimanja oružja pričuvnoga sastava policije) ranjen jedan civil hrvatske nacionalnosti, a policija intervenirala, Reihl-Kir je pozvao građane, posebno one srpske nacionalnosti, da „ne nasjedaju provokacijama iz drugih sredina“ ni da se povode za „gomilom i neorganiziranom masom koja poziva na linč“.³¹⁶ Reihl-Kir je tada ponešto zaoštrio retoriku rekavši da će SUP Osijek „svim sredstvima propisanim zakonom, pa čak i oružjem, onemogućiti da se iz policijskih postaja oduzima oružje rezervnog sastava milicije“, uz napomenu da SUP Osijek ima dokaze da se potezi destabilizacije „vuku iz drugih sredina i na duži rok“. U tom je kontekstu tada prvi i jedini put spomenuo da postoje „petokolonaši u službi“.³¹⁷

Osječki odbor SDS-a i više mjesnih općinskih odbora, poslali su ubrzo javno prosvjedno pismo Predsjedništva SFRJ, Hrvatske, Srbije i Crne Gore te SNV-u, ocijenivši da je „najnovijom akcijom 'hrvatskih redarstvenika' protiv 'srpskog pučanstva'... srpski narod izložen državnom teroru“, upitavši se „zašto hrvatsko redarstvo tuče i hapsi srpsko pučanstvo? Zašto se spaljuje jugoslavenska zastava?... Zašto su Srbi prisiljeni da bježe u zbjegove i prave barikade? Ne slažemo se s ekstremistima među Srbima, ali pitamo zašto su to postali... Čaša

³¹³ B. P., „Referendum u siječnju?“, *Glas Slavonije*, 17. prosinca 1990., 8.

³¹⁴ B. Petković „Švedsko selo' može – općina ne“, *Glas Slavonije*, 12. Siječnja 1991., 4.

³¹⁵ V. S., „Protestni skup“, *Glas Slavonije*, 29. studenoga 1990., 2.

³¹⁶ Ana Diklić, „Destabilizacija neće uspjeti“, 6. listopada 1990., 2.

³¹⁷ Ana Diklić, „Sposobni smo da očuvamo mir“, *Glas Slavonije*, 3. listopada 1990., 3.

žući, koju nam naliva 'nova demokratska hrvatska vlast', već je prepunjena. Našem strpljenju došao je kraj.“³¹⁸

Na smirivanje situacije i razumno ponašanje početkom listopada pozvao je IV SO Osijek, uputivši javnu podršku državnom vrhu. Svi građani srpske nacionalnosti u općini Osijek i cijeloj Hrvatskoj pozvani su da ne nasjedaju „ratno-huškačkoj atmosferi koju stvaraju beogradska sredstva informiranja i ne povode se za avanturistima i teroristima, čija djelatnost ugrožava miran i skladan suživot Hrvata i Srba u Hrvatskoj... Onima čiji je cilj rušenje suverene Hrvatske poručujemo da smo u obrani demokratski stečene slobode jedinstveni, a demokraciju i slobodu ćemo braniti svim sredstvima“.³¹⁹ S tim je ciljem na glavnom osječkom Trgu slobode 2. listopada 1990., ispred nekoliko desetaka tisuća građana, održan skup „Svi za Hrvatsku“ u organizaciji općinskoga HDZ-a. Skup je uputio „najodlučniju podršku hrvatskom državnom vrhovništvu za očuvanje demokratskoga ustrojstva vlasti i hrvatskoga državnoga teritorija“, iskazavši odlučnost da „svim demokratskim i pravnim sredstvima, štitimo hrvatski suverenitet, a granice Hrvatske države prema potrebi da branimo i svojim životima“. Državnom vrhu narod Slavonije i Baranje dao je pri tomu „bezrezervnu podršku u odlučnosti i nepopustljivosti u primjeni svih zakonskih mjera protiv svih izgrednika radi očuvanja javnoga reda i mira te spokoja svih građana na cijelom teritoriju hrvatske države“. Poručeno je i da Slavonci i Baranjski, zajedno s građanima drugih nacionalnosti koji Hrvatsku smatraju svojom domovinom „neće tolerirati šumske hajdučije, ulične prepade, razbojstva, krađe oružja, primitivizam i neshvaćanje vremena promjena“, a „velikosrpskim četničkim i svim ostalim huškačima 'Hrvatska nikada više na koljenima', 'nikada više pod šajkačom' ni bilo kojom tuđinskom vlasti.“³²⁰

Nakon pobune Srba na Banovini krajem rujna 1990., u javnosti se postavilo pitanje je li Slavonija sljedeća na redu. Potpredsjednik IO SDS-a, Vojislav Vukčević, tih je dana izjavio da „ljudi iz tih krajeva još uvijek pamte događaje iz Drugoga svjetskoga rata i najmanja sličnost s nečim što je tada bilo, izaziva nepovjerenje i strah. Kada ljudi prijeđu s racionalnoga na plan emotivnoga, jako je teško protumačiti opravdanost takvoga stanja. No, siguran sam da se ti ljudi takvim ponašanjem ne zabavljaju.“ Naglasivši da vjeruje u namjere nove hrvatske vlasti da očuva sadašnji poredak, pitao se je li u tom cilju ona napravila prave poteze, ili su oni mogli biti i drukčiji: „Smatram da se oružje nije trebalo poslije pola noći odnositi, nego je to trebalo

³¹⁸ „Protestno pismo SDS-a“, *Glas Slavonije*, 9. listopada 1990., 24.

³¹⁹ V. Sikora, „Podrška hrvatskoj vladi“, *Glas Slavonije*, 3. listopada 1990., 8.

³²⁰ Vera Kovačić, Darko Kovačević, „Poruka hrvatskom državnom vrhu“, *Glas Slavonije*, 3. listopada 1990., 24.

učiniti s više takta. Ovakav način odmah je izazvao sumnju i reakcije kakve vidimo. Nije to rezultat ničijega utjecaja sa strane, to su spontane reakcije srpskoga naroda.“³²¹

Unatoč svim događajima, načelnik Reihl-Kir u prosincu je tvrdio da je sigurnosna situacija u istočnoj Slavoniji najbolja od svih regija u Hrvatskoj u kojima je živjelo etnički miješano stanovništvo. Kazao je i da ne bi dopustio odvijanje kninskoga scenarija u Slavoniji, izrazivši spremnost policije da reagira i raščisti krizne situacije. Potencijalno problematičnim područjima na području PU Osijek ocijenio je slatinsko i osječko područje.³²²

S početkom nove 1991., osim političke situacije („Ultimatum o razoružanju svih paravojnih jedinica“, 9. siječnja 1991.), i gospodarske su prilike u zemlji nastavljale svoju silaznu putanju.³²³ No, sve lošiji ekonomski pokazatelji i sve veća nezaposlenost bili su zasjenjeni radikaliziranjem općega stanja i zaoštavanjem međunacionalnih i međuljudskih odnosa. Tih je dana zabilježena izjava predsjednika SNV-a SBZS, Ilije Končarevića, da Hrvatska Srbima uskraćuje osnovna ljudska prava i svodi ih na nacionalnu manjinu, što je suprotno saveznom Ustavu (koji također nije priznavao). I dok je hrvatsku demokratsku vlast smatrao ustašoidnom, SNV je smatrao jedinim legitimnim tijelom srpskoga naroda u Slavoniji.³²⁴ Uz masovne novogodišnje promjene imena osječkih gradskih ulica, naselja i trgova, u Osijeku su nastavljena masovna okupljanja građana, posebice na središnjem Trgu slobode.³²⁵ Kao još jedan u nizu, 26. siječnja je u organizaciji osječkoga HDZ-a održan prosvjedni skup na kojem su u znak zajedništva nastupili predstavnici osječke vlasti i svih jedanaest stranaka s područja općine. Okupljanje se događalo nakon prikazivanja šokantnoga dokumentarca o nezakonitom naoružavanju Hrvatske i prijetećega priopćenja SSNO-a o razoružavanju hrvatskih oružanih snaga. Sa skupa su upućene poruke podrške hrvatskom državnom vodstvu i poziv na razum, razboritost i odlučnost u obrani hrvatskoga suvereniteta.³²⁶ I dok je u Zagrebu na Trgu bana Jelačića pred stotinjak tisuća ljudi član Predsjedništva SFRJ Mesić ponavljao svoju rečenicu da će, ako bude trebalo, cijela Hrvatska biti na nogama za jedan sat, u isto je vrijeme na skupu u Osijeku Branimir Glavaš, premda s teretom međustranačkoga sukoba (s Ivanom Vekićem) i vlastitoga defenzivnoga položaja u stranci (ostavka na mjesto

³²¹ Dr. Vojislav Vukčević bio je profesor na Pravnom fakultetu u Osijeku. Brankica Petković, Goran Flauder, „Da li je Slavonija slijedeća?“, *Glas Slavonije*, 2. listopada 1990., 14.

³²² Ana Diklić, „Intervencija nema niti bismo ih prihvatili“, *Glas Slavonije*, 22. prosinca 1990., 11.

³²³ (HINA), „U Hrvatskoj 210 tisuća nezaposlenih“, *Glas Slavonije*, 16. veljače 1991., 3; Ljerka Antonić, „Tko i koliko“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 14; V. Latinović, „Reforma traži žrtve“, *Glas Slavonije*, 3. ožujka 1990., 4.; „Rekordnih 8.748 nezaposlenih“, *Glas Slavonije*, 10. ožujka 1991., 5.

³²⁴ Živan Lazić, „Mi smo jedini legitimni predstavnik srpskog naroda“, *Glas Slavonije*, 18. siječnja 1991., 9.

³²⁵ SO Osijek donio je odluku o promjeni imena njih šezdeset i sedam. Verica Sikora, Ivanka Sudar, „Adresar minulih vremena“, *Glas Slavonije*, 5. siječnja 1991., 10-11.

³²⁶ Darko Kovačević, Dragutin Olvitz, „Branit ćemo domovinu ako treba i oružjem“, *Glas Slavonije*, 28. siječnja 1991., 11-12.

predsjednika Općinskoga odbora HDZ-a), poručivao da je Hrvatska u stanju, ne bude li se druga strana držala dogovora, za manje od deset minuta podići ne samo cijeli pričuvni sastav policije, već i cijeli hrvatski narod.³²⁷ Slični prosvjedni skupovi zaredali su tada u većini gradova u Hrvatskoj.

Za to vrijeme, kampanja Predsjedništva SFRJ, SSNO-a i JNA te medijski pritisci i prijetnje Hrvatskoj, odrazili su se na cjelokupnu političku situaciju u zemlji. Napeta atmosfera odražavala se u međunacionalnim odnosima i na najmanjim lokalnim razinama. O šteti za hrvatsko-srpske odnose koju su na području Osijeka činili mediji, raspravljalo se i na sjednicama Predsjedništva SO i IV. U tom su kontekstu posebno prozvana osječka dopisništva beogradske „Politike“ i TV Beograda i njihovih novinara koji su lažnim pisanjem izazivali nepovjerenje, nemir i strah pa je općinska vlast protiv takvih najavila tužbe.³²⁸ Isti su osjećaji uzrokovali probleme i na početku drugoga polugodišta školske godine 1990./1991. u osnovnim školama u okolici Osijeka. U deset sela općine Osijek – Ernestinovu, Laslovu, Šodolovcima, Koprivni, Adi, Palači, Paulinu Dvoru, Petrovoj Slatini, Divošu i Silašu – roditelji djece srpske nacionalnosti odlučili su djecu ne slati na nastavu zbog straha od napada „naoružanih Hrvata“, a pojedine su obitelji svoju djecu poslale rodbini u Srbiju i Vojvodinu.³²⁹ Nakon sastanka predstavnika mjesnih zajednica i roditelja s osječkim čelnicima u Ernestinovu i Laslovu, postignut je dogovor da djeca ne bi smjela trpjeti posljedice razbuktalih nacionalnih sukoba, dok se na vlade Hrvatske, Srbije i JNA apeliralo da se prekine politika medijskoga uznemiravanja naroda te da se učenici nakon prva dva dana odsustva, pošalju na nastavu.³³⁰ No, i nakon toga bilo je pojedinih roditelja koji svoju djecu nisu željeli poslati na nastavu, na što je kritikom reagirao čak i član osječkoga SDS-a Milan Ilić.³³¹

Pomak prema ostvarivanju međunacionalnoga dijaloga u općini Osijek dogodio se u veljači 1991. nakon što je SDP izradio „Rezoluciju o razrešavanju međunacionalnih napetosti na području općine Osijek“. Rezolucija je govorila o uvažavanju svih posebnosti „naroda i narodnosti“, ostvarivanju nacionalnih prava i sloboda u skladu s novim hrvatskim Ustavom. Od skupštinskih zastupnika zahtijevano je da doprinesu smanjenju međunacionalnih napetosti i

³²⁷ D. Kovačević, „Želimo mirno rješenje“, *Glas Slavonije*, 29. siječnja 1991., 5.

³²⁸ V. Sikora, „Dosta je bilo laži“, *Glas Slavonije*, 9. Siječnja 1991., 5.

³²⁹ N. L., „Djeca idu u škole“, *Glas Slavonije*, 9. veljače 1991., 5.

³³⁰ Nevenka Levak, „Učenici kreću na nastavu“, *Glas Slavonije*, 6. veljače 1991., 3

³³¹ Verica Sikora, „SDS u Dalju ne priznaje Osijek!“, *Glas Slavonije*, 23. veljače, 13.

smirivanju političke situacije.³³² Premda je Komisija za zaštitu i unapređivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti SO Osijek dokument usvojila, općinska Skupština to nije učinila.³³³

Velikosrpski mitinzi protiv novoizabrane hrvatske vlasti, koji su se kao i u drugim dijelovima Hrvatske na kojima su u značajnoj mjeri živjeli pripadnici srpske nacionalnosti, uskoro počeli održavati i na istoku zemlje, pridonosili su porastu tenzija i dodatnom zaoštavanju međunacionalnih odnosa. Kao uvod i poticaj ostvarenju velikosrpskih planova u istočnoj Slavoniji, poslužio je događaj u središtu susjedne općine Podravske Slatine. Ondje je 14. siječnja čelnik SDS-a u Hrvatskoj, Jovan Rašković, u govoru prigodom komemoracije žrtava „ustaškog terora“, poručio da Srbi u Hrvatskoj ne žele konfederaciju i ne prihvaćaju republičke granice te da se u Slavoniji stvara „novi Knin“.³³⁴

Da će Dalj biti jedno od budućih žarišta srpske pobune na području općine Osijek nagovijestila je već i proslava pravoslavnoga Božića 1990. godine. Na Badnju večer 6. siječnja 1991. ondje je zabilježena kolona od dvadesetak vozila i dvjestotinjak sudionika koji su kroz Dalj nosili zastave Republike Srbije, Pravoslavne Crkve (s četiri ćirilična „S“) i SDS-a, pjevajući, osim vjerskih, i srpske pjesme te dižući u zrak tri prsta.³³⁵ Već sljedeći mjesec, 24. veljače 1991., upravo je u Dalju održan prvi miting SDS-a i pobunjenih Srba u općini Osijek koji je zbog sastava stanovništva (48% Srbi, 46% Hrvati i 6% ostali, većinom Mađari), uz Tenju, bio jedno od glavnih uporišta oružane pobune Srba na osječkom području.³³⁶ Tijekom demokratskih promjena u Hrvatskoj, na području PP Dalj, došlo je do organiziranoga i nezakonitoga naoružavanja tamošnjih Srba. U nadležnost PP Dalj, osim Dalja, pripadali su i Erdut, Aljmaš, Bijelo Brdo i Sarvaš pa je tu policijsku postaju određivao specifičan položaj – izravna veza s Vojvodinom i Srbijom od koje ju je dijelio samo Dunav. Daljski SDS teritorijalno se u međuvremenu otcijepio od općinskoga ogranka u Osijeku. Oko tristo članova daljskoga SDS-a izglasalo je pripojenje „aktivnijem krilu stranke“ – SDS-u općine Vukovar. Time su nagovijestili i svoja zalaganja za pripajanje Dalja toj susjednoj općini.³³⁷ U organizaciji MO SDS Dalj, unatoč zabrani PU Osijek, spomenuti je miting održan s oko 2500 Srba iz Dalja,

³³² Isto, 13.

³³³ V. Sikora, „Energično protiv emisara“, *Glas Slavonije*, 28. veljače 1991., 8.; V. Sikora, „Izostao dijalog“, *Glas Slavonije*, 21. veljače 1991., 8.

³³⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 11.

³³⁵ Hrvatska (HR)-Hrvatski državni arhiv (HDA)-Operativni štab Ministarstva unutarnjih poslova RH (1745), PU Osijek, Depeša broj 511-07-02-9-56/91, Osijek, 6. siječnja 1991. godine (u zaglavlju dokumenta naznačen je pogrešan datum – 6. siječnja 1990., dok je u podnožju ispravan)

³³⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, veljača 1991., Br. 194, 9; „Svi Srbi u jednoj državi“, *Glas Slavonije*, 25. veljače 1991., 3.

³³⁷ S. P., „Pasivni i inertni Osječani“, *Glas Slavonije*, 28. veljače 1991., 12; V. Sikora, „Izostao dijalog“, *Glas Slavonije*, 21. veljače 1991., 8.

Vukovara, Vinkovaca i drugih mjesta Slavonije i Baranje. Na osnovi procjene agresivnosti dijela sudionika skupa, koji su većinom bili naoružani te mogućih težih posljedica, prisutne policijske snage nisu intervenirale ni onemogućavale skup. Pojedinci su u okupljenoj masi vrijeđali i prijetili policajcima, a neki od njih ometali su rad snimatelju i reporteru HRT-a.³³⁸ Budući da se miting policiji nije prijavio sve do dan ranije, a lokalni SDS se ogradio od organizacije, događaj je ocijenjen visokorizičnim.³³⁹ Iako je skup na otvorenom policija zabranila, ona je ondje bila prisutna, blokiravši prilaz mjestu iz smjera Osijeka, Vukovara i Erduta.³⁴⁰ S pobunjenim Srbima koji su preuzeli posao regulacije prometa, izričući pri tome provokacije („Ustaše, Ustaše!“), zamalo je došlo do sukoba. No, zato je stradala novinarska ekipa HRT-a i njihova oprema,³⁴¹ dok su ekipe TV Beograda i jedne njemačke televizije, prema lokalnom tisku, mogle nesmetano izvještavati. Prije skupa Srbi su se počeli okupljati pred pravoslavnom crkvom u Dalju, a potom su se uputili prema pripremljenom podiju na kamionu u središtu mjesta. Skup pod parolom „Dogovor ili razlaz“ naposljetku je održan kod spomenika „palim borcima i žrtvama fašizma“. Opremljena dodatnom zaštitom i pod zapovjednikom Đurom Radakovićem, policija je bila udaljena od mjesta događaja. Iako je u policijskom sastavu bilo i Srba, policajce se vrijeđalo, provociralo, prijetilo i pokazivalo oružje. U govorima je izražavana ponovna težnja o životu svih Srba u jednoj državi, povezanoj s maticom Srbijom. Uz povike: „Ovo je Srbija“, „Dajte nam oružje“, iskazani su zahtjevi prema Vladi RH o pripajanju Dalja općini Vukovar, o zabrani HDZ-a, o raspisivanju novih izbora, raspuštanju Sabora, a od Predsjedništva SFRJ tražilo se potpuno razoružanje „paravojskih formacija“ u Hrvatskoj. Srbiji je, pak, upućen zahtjev da pokrene razgraničenje, ne poštujući unutarnje granice Jugoslavije koje se držalo tek administrativnima. Na skupu je izrečeno i da Srbi i Hrvati nikada nisu bili „braća“.³⁴² Za atmosferu se brinuo „Četnički orkestar iz Dalja“,³⁴³ a nedaleko pozornice je, navodno, stajala cisterna s gorivom predstavljajući dodatnu opasnost po sigurnost skupa.³⁴⁴ Načelnik Reihl-Kir kasnije je izvijestio da je na skupu bila prisutna samo jedna trećina Daljaca, dok je većina sudionika „uvezena“ iz okolice, Vukovara i Vojvodine. Cijeli je skup snimio kriminalistički tehničar PU Osijek, lažno se predstavljajući da je snimatelj TV

³³⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, veljača 1991., Br. 194, 9-10.

³³⁹ Verica Sikora, „Osijek – izvorište panonske orijentacije“, *Glas Slavonije*, 2. ožujka 1991., 11.; „Stanje se smiruje“, *Glas Slavonije*, 4. ožujka, 5.

³⁴⁰ Ana Diklić, „Zakašnjela intervencija policije“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 18.

³⁴¹ Snimatelj Mario Romulić cijeli je incident snimio usprkos opasnostima, „za što ga je pohvalio i kolega iz ekipe Nikola Kristić. D. Kovačević „Hrvatski novinari u ilegali“, *Glas Slavonije*, 26. veljače 1991, 8.; Mario Romulić snimio je i prizore razorenog Centra za obuku nakon napada na Erdut 24./25. srpnja 1991. koji je bio odsječen od Osijeka. „S kamerom i bombom u ruci“, *Glas Slavonije*, 29. srpnja 1991., 6.

³⁴² B. Petković „Svi Srbi u jednoj državi“, *Glas Slavonije*, 25. veljače 1991., 3.

³⁴³ Runtić, *Prije dvadeset godina*, 50.

³⁴⁴ Ana Diklić, „Zakašnjela intervencija policije“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 18.

Beograd.³⁴⁵ Nezadovoljstvo ponašanjem policije na daljskom skupu izrazio je mjesni HDZ-ov ogranak „Braća Radić“ koji je prozvao policiju zbog povlačenja i optužio za dogovor s pojedincima iz SDS-a, smatrajući da se tim propustima nanijela velika šteta odnosima između Hrvata i Srba u Dalju.³⁴⁶ S time se načelnik Reihl-Kir nije slagao, braneći policiju tvrdnjom da bi došlo do sukoba i „nesagledivih posljedica s ljudskim žrtvama“ da se policija nije u pravo vrijeme povukla.³⁴⁷ PU Osijek je tada još imala podršku i lokalnoga tiska koji je podržavao djelovanje policije i njezino ponašanje tijekom daljskoga skupa, navodeći da je policija bila izložena „pritislima usko ograničenih viđenja rješavanja situacije“, a da je isključivanjem emotivnoga elementa iz svojega djelovanja, izbjegnuto podlijevanje provokacijama i krvavom obračunu s pobunjenicima.³⁴⁸ S druge strane, IV SO Osijek objavio je da najoštrije osuđuje „pročetnička divljanja“ u Dalju, a od PU Osijek je, paradoksalno, zatraženo da se hitno obustave postupci za utvrđivanje kaznene odgovornosti organizatora i sudionika skupa.³⁴⁹

Nemiri u Dalju nastavljeni su i nakon neslavno završenoga mitinga. S 5./6. ožujka na prometnici Dalj – Borovo Selo, u ulici Đurice Dokića, eksplodirala je bomba ručne izrade.³⁵⁰ Krajem mjeseca, 26./27. ožujka, s benzinske postaje u Dalju skinuta je hrvatska zastava.³⁵¹ Dalj je u ožujku u organizaciji SDS-a s pratnjom obišao i Vojislav Šešelj koji je u svojim nastupima diljem istočne Slavonije i općina Vukovar, Vinkovci i Osijek isticao da se nacionalni interesi srpskoga naroda u Hrvatskoj mogu ostvariti jedino preko SDS-a.³⁵²

Incidenti na daljskom području početkom travnja, dodatno su intenzivirani. Nepoznati su počinitelji 2. travnja na željezničkoj pruzi između Borova Sela i Dalja na dva mjesta onesposobili željeznički kolosijek. Promet je tom dionicom prekinut, a popravak pruge onemogućavali su naoružani mještani Borova Sela.³⁵³ U to je vrijeme u tijeku bilo i masovno naoružavanje Srba iz Dalja i ostalih sela osječke i vukovarske općine, što je organizirano provodila JNA. Tada se došlo do saznanja o nezakonitoj pošiljci koja je Dunavom trebala biti isporučena za daljske pobunjenike. Načelnik PU Osijek usmenim je putem zapovijedio da se to spriječi. Postrojba SJP PU Osijek je 2. travnja oko 21 sat stigla u PP Dalj na dogovor u vezi razmjene podataka o smjerovima prijevoza oružja čamcima s lijeve na desnu obalu Dunava,

³⁴⁵ Ana Diklić, „Policiji prijekali oružjem“, *Glas Slavonije*, 26. veljače 1991., 19.

³⁴⁶ Ana Diklić, „Zakašnjela intervencija policije“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 18.

³⁴⁷ V. Sikora, „Energično protiv emisara“, *Glas Slavonije*, 28. veljače 1991., 8.

³⁴⁸ „Koliko ima Srba u hrvatskoj policiji“, *Glas Slavonije*, 2. ožujka, 8.

³⁴⁹ V. Sikora „Najenergičnija osuda“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 8.

³⁵⁰ Dogodilo se to pred kućom mještana Franje Čengića. S. P. „Eksplodija za dobro jutro“, *Glas Slavonije*, 7. ožujka 1991., 19.

³⁵¹ Ana Diklić, „Teroristi haraju Slavonijom“, *Glas Slavonije*, 2. svibnja 1991., 19.

³⁵² HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 195, ožujak 1991., 16.

³⁵³ Isto, 16.

kao i mjesta u šumi u neposrednoj blizini Dalja, gdje je oko 30 naoružanih Srba čekalo dovoz oružja. Teretna i osobna vozila pobunjenika bila su parkirana uz samu obalu jer se oružje planiralo odmah raspodijeliti po okolnim selima koji su bili većinski nastanjeni Srbima. Nakon 22 sata jedanaest pripadnika SJP s dvojicom pomoćnika, instruktorom i pomoćnikom zapovjednika PP Dalj, postavili su zasjedu na obali Dunava. Kada je patrolni čamac osvijetlio obalu, krijumčarska pobunjenička posada iz čamca, iako naoružana, bez uporabe oružja, uhićena je i pritvorena u PP Dalj. Nakon njihova uhićenja, na obalu Dunava spustilo se osobno vozilo crvene boje marke „Jugo“, koje je zadnjim štop-svjetlima u tri navrata davalo znak lijevoj obali. Vozač i suvozač ubrzo su uhićeni. Uskoro su na borovsku stranu krenula četiri čamca. Pripadnici SJP ostali su na položajima i tijekom noći kada je oko 2.30 sati prema njima prišla skupina od pet naoružanih pobunjenika. Neposredno prije nego što je pomoćnik zapovjednika SJP htio zapovijediti uhićenje, pri prijelazu obližnjega manjega mosta, čulo se repetiranje oružja na što je postrojba otvorila vatru. Na licu mjesta uhićen je jedan, a nakon pretrage terena i ostala četvorica pobunjenika. Idućega dana u jutarnjim satima, 3. travnja 1991., pobunjeni su Srbi iz Dalja odgovorili izvođenjem prvoga napada na daljsku policijsku postaju, u namjeri da zauzmu objekt, zarobe djelatnike hrvatske nacionalnosti i razmijene ih za zarobljene sunarodnjake.³⁵⁴ Nakon primitka ovih informacija 15 pripadnika SJP, po zapovijedi načelnika Reihl-Kira, upućeno je u Dalj sa zadaćom da to spriječi. U međuvremenu su daljski policajci srpske nacionalnosti napustili postaju i stavili se na stranu pobunjenih mještana koji su se u tom trenutku nalazili na ulazu u postaju, pokušavajući prodrijeti u objekt. Intervencijom osječke SJP spriječen je nasilan ulazak pobunjenika i uspostavljen javni red i mir. Dogovoreno je i puštanje iz istražnoga zatvora u Osijeku sedmorice pobunjenika zarobljenih u akciji prethodne noći.³⁵⁵ Protiv jednoga od uhićenih podnesena je kaznena prijava.³⁵⁶

Novi incidenti nastavljeni su već sljedeći dan. Željeznički promet kod Novoga Dalja (smjer Vinkovci – Subotica) obustavljen je jer je pod prugu podmetnut balvan, a u blizini se nalazilo pet naoružanih stražara koji su onemogućavali njezin popravak. Malo iza ponoći na brod u vlasništvu Kapetanije Vukovar koji je plovio između Vukovara i Dalja, kod Borova Sela u dva je navrata pucano iz automatskoga oružja. Osim nastalih oštećenja, ozlijeđenih nije bilo.³⁵⁷ Za usku povezanost s organizatorima terorističkih napada na daljskom području,

³⁵⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, Osijek, poč. kolovoza 1991., 11; Rajko Rakić, Branko Dubravica, *Kratak pregled vojnih djelovanja u Domovinskom ratu: 1991.-1995.*, Zagreb, 2009., 63-64 (dalje: Rakić, Dubravica, *Kratak pregled*); „Hajdučija preselila u Slavoniju“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., 1.

³⁵⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 29-30.

³⁵⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH 195, ožujak 1991., 16.

³⁵⁷ Isto, 19.

naoružavanje i sudjelovanje u oružanim sukobima s pripadnicima PP Dalj i PU Osijek od travnja do prve polovice svibnja 1991. optuženi su pripadnici „nelegalnih naoružanih skupina mještana Dalja“ Dobrivoj Šobot i Časlav Đekić iz Dalja te Željko Pajić iz Vukovara.³⁵⁸

Za vrijeme nemira u Dalju, predsjednik DPV-a SO Osijek, Ivan Cvitković, otvoreno je govorio o opasnosti od kninskoga scenarija na području Osijeka, zahtijevajući da IV SO zabrani najavljeni miting SDS-a koji je za 3. ožujka 1991. planiran ispred Doma JNA u Osijeku.³⁵⁹ Do zabrane osječkoga mitinga, ipak na kraju nije došlo, ali je osječka policija blokirala svih deset prilaza gradu. Policijska intervencija zabilježena je na prilazu iz Bilja i ispred Doma JNA u gradu Osijeku.³⁶⁰ Bilo je to vrijeme kada JNA još nije počela igrati značajniju ulogu u razdvajanju zaraćenih strana. Komanda osječkoga garnizona poručila je gradonačelniku Kramariću da se JNA distancira od četničkih postupaka i retorike na skupu ispred Doma JNA te da će braniti ulaz u Dom, ali ne i okupljanje ispred njega, čiji prostor nije bio u njihovoj nadležnosti. Uoči skupa, Kramarić je poručio da je „strpljenje ove države prema takvim provokacijama već pomalo iscrpljeno” te da PU Osijek i policija „znaju što im je činiti”.³⁶¹ Najveći je broj mitingaša – oko 400 – na taj je skup pokušao doći iz Baranje. Da bi ih se u tome spriječilo, uporabljen je suzavac. Jedna je skupina prosvjednika pokušala probiti policijski kordon na ulazu u Bilje kod odmorišta „Čingi-lingi čarda“, neki su se preko pješačkoga mosta pokušali domoći Osijeka, a treći su se okupili ispred Doma JNA u Osijeku gdje je došlo i do protuskupa, s nešto većim brojem protuprosvjednika. Iako nisu službeno stali iza organizacije skupova, ondje su se našli i čelnici HDZ-a i SDS-a, doprinoseći zajedno smirivanju verbalnoga sukoba i provokacija okupljenih. Kada poziv pomoćnika načelnika PU Osijek, Petra Biočića, na mirno razilaženje nije uspio, intervenirali su i pripadnici SJP primijenivši silu nad najradikalnijim pristašama.³⁶² Na koncu su privedene četiri osobe, a ozlijeđenih nije bilo. Na policijskim kordonima iz smjera Sarvaša dežurala je našička postrojba policije na čelu s Matom

³⁵⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjешće Istražnog centra Okružnog suda u Osijeku Predsjedništvu Okružnog suda u Osijeku“, 2.

³⁵⁹ V. Sikora, „Najenergičnija osuda“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 8.

³⁶⁰ Verica Sikora, „Osijek – izvorište panonske orijentacije“, *Glas Slavonije*, 2. ožujka 1991., 11; „Stanje se smiruje“, *Glas Slavonije*, 4. ožujka, 5.

³⁶¹ Verica Sikora, „Osijek izvorište panonske orijentacije“, *Glas Slavonije*, 2. ožujka 1991., 11.

³⁶² Biočić nastavlja: „Slijedio je dakle taj skup u Osijeku ispred Doma tzv. JNA kojeg smo mi zabranili, no i pored toga oni su se okupili“. Situacija nije bila nimalo naivna, jer se policija našla između zgrade Doma tzv. JNA i okupljenih bukača. Dakle, iz zgrade Doma su ih promatrali, ali i držali na nišanu oficiri tzv. JNA, a rulja ih je pritiskala, no tada je Biočić izdao zapovijed da se mirno razidu. Kada to nije učinjeno, slijedila je zapovijed za intervenciju. Biočić je znao da iza jednog prozora sve to promatra zapovjednik Osječkoga garnizona, zloglasni Bora Ivanović, no nije popuštao i kada je dao zapovijed i rekao: „Potiskuj!“, policajci su djelovali. Kada su uporabljene palice i suzavac, prosvjednici su se pokolebali i popustili i onda počeli bježati, a neki su završili u „marici“. Sve je bilo za čas gotovo, jer su i najgrlatiji uzmakli prema gimnaziji i Tvrdi, a Hrvatska policija je pokazala da može obaviti posao bez uporabe oružja. Runtić, *Prije dvadeset godina*, 50.

Šalinovićem, a na južnom prilazu kod Brijesta, gdje je bila đakovačka postrojba, dolasci prosvjednika nisu bili zabilježeni. Primijećeno je da su toga dana u vojarni „Narodni heroj Milan Stanivuković“ na snazi bile povećane mjere pripravnosti vojske.³⁶³

Pomoćnik Biočić kasnije je ovako svjedočio o skupovima u Dalju i Osijeku: „Mi smo zabranili skup u Dalju i ja sam osobno zapovijedao intervencijom, a tu su sa Savulje iz Borova Sela stigli četnici koji su na šubarama imali kokarde. Na zabranjeni skup je došlo nekoliko tisuća ljudi i mi smo tu za dlaku izbjegli masakr. Javio sam Josipu Reihlu-Kiru, svom nadređenom, kakva je situacija, i on se složio da odustanemo od intervencije. Kasnije smo utvrdili da su oni priželjkivali intervenciju i da su bili spremni napraviti masakr, a naša intervencija bi im bila dobar izgovor. Oni će se nakon našega popuštanja osiliti i najavit će poslije Dalja prosvjedni skup u Osijeku ispred Doma tzv. JNA. Tada smo shvatili da ni u Dalju, ni drugdje nismo trebali popustiti, jer ako smo nešto zabranili, onda smo trebali tako postupiti“.³⁶⁴ Takvi su kompromisni postupci bili dio taktike hrvatske politike u tom razdoblju 1991., nastojeći davati prednost pregovorima, kada god je to bilo moguće.

Nakon neuspjelog mitinga u Osijeku, istu se večer na vukovarskom, vinkovačkom i osječkom području (Sarvaš, Bijelo Brdo, Tenja, Dalj) proširila informacija da se pripremaju napadi hrvatske policije. Zbog toga je iz općine Osijek, najviše iz Dalja, Bijeloga Brda, Tenje i Sarvaša te u posebno velikom broju iz općine Vukovar – Borova Sela, Bobote, Negoslavaca, Berka, Vere, Klise – u organizaciji slavonskoga SDS-a organiziralo skupno (autobusima apatinske, somborske i bjeljinske registracije) i pojedinačno iseljavanje Srba, uglavnom žena i djece, u vojvođanske općine Sombor, Odžak, Bač, Bačka Palanka, Šid, Sremska Mitrovica i u Srbiju. Iseljavanje je trajalo i idući dan.³⁶⁵ Gradonačelnik Kramarić posjetio je Bijelo Brdo i Dalj pozivajući mještane na smirivanje situacije i, jamčeći im svojim životom sigurnost, pozvao da puste djecu na redovito pohađanje nastave. Zbog pritužbi tamošnjih Srba, založio se i za provjeru pripadnika pričuvnoga sastava policije i nošenja oružja, ali se i usprotivio ponavljanoj tezi da je netko šikaniran ili nezaposlen samo zato jer je srpske nacionalnosti. Iz osječke općine najviše je djece srpske nacionalnosti otišlo iz Dalja, a pojedini su Daljci već tada, prema navodima iz medija, najavili da će napasti mjesnu policijsku postaju.³⁶⁶ Budući da je

³⁶³ Ana Diklić, Brankica Petković, „Nitko ozlijeđen, četvoro privedenih“, *Glas Slavonije*, 4. ožujka 1991., 5; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, veljača 1991, Br. 194, 13.

³⁶⁴ Davor Runtić, *Prije dvadeset godina*, 50.

³⁶⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 11, 39; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 51; „Zloćudne seobe“, „Mir i razum“, „Izbjeglice' iz Slavonije i u Vojvodini“, *Glas Slavonije*, 5. ožujka 1991., 5.; „Na 'nepoznat' poziv u nepoznate kuće“, „Jedni se pripremili, drugi nisu znali“, „Dobra organizacija ili humanost“, *Glas Slavonije*, 6. ožujka 1991., 5.

³⁶⁶ Ana Diklić „Zloćudne seobe“, *Glas Slavonije*, 5. ožujka 1991., 5.

stanovništvo preko erduskoga mosta otišlo s 10 autobusa (sedam Severtransa iz Sombora i tri PIK-a iz Apatina) i 500-ak osobnih vozila, njihov se broj može procijeniti oko 2500 ljudi. Policijski izvori govore da je iz sela sa srpskom većinom u Vojvodinu tada otišla većina mještana.³⁶⁷ Kolone vozila na putu do hrvatsko-srpske granice pratili su aktivisti SDS-a, a na granici su ih dočekali policajci iz Srbije. Prebjegli su smješteni na područje Apatina, Prigrevice, Sombora, Srpskoga Miletića i ostalih vojvođanskih mjesta u kojima su podružnice SDS-a i SPO-a, skupštine općina i mjesne zajednice organizirale njihov prihvata po lokalnim štabovima.³⁶⁸ Prema izvješću MUP-a Srbije, tijekom 4. i 5. ožujka u Srbiju je došlo oko 4500 osoba.³⁶⁹ Stvaranje zbjegova Srba iz Hrvatske, poticali su i srbijanski mediji („Politika“, „Politika Express“, „Borba“ i „Večernje novosti“). Tako su plasirane informacije da je iz Slavonije izbjeglo oko 20.000 žena i djece, iako se, prema svemu sudeći, radilo o deset puta manjem broju. Mještani Borova Sela počeli su stizati među prvima. Osim odlazaka Srba, srbijanski je tisak pisao da su među izbjeglicima i Hrvati, Slovaci te Rusini. Već nakon dva-tri dana stanovništvo se počelo vraćati svojim domovima.³⁷⁰

Uznemireni dobivenim informacijama, 5. ožujka u Erdutu, iz kojega je izbjeglo 14 djece, održan je sastanak mještana hrvatske, srpske i mađarske nacionalnosti čime su htjeli poslati umirujuću poruku jedinstva i složnosti. Dnevni tisak ocijenio je da je višemjesečna kampanja protiv Hrvatske bila najžešća na prostoru Slavonije i Baranje te da je svoj vrhunac doživjela u insceniranim zbjegovima žena djece i starijega civilnoga stanovništva.³⁷¹ Stoga su se u središtu Slavonije, Osijeku, 7. ožujka susreli gradonačelnik Kramarić, načelnik policije Reihl Kir i predstavnici osječkih Srba. Na sastanku u SO Osijek otvoreno se govorilo o situaciji i međunacionalnim odnosima u Osijeku i šire.³⁷²

Dijalog s predstavnicima Srba nastavio se i tjedan dana kasnije u Zagrebu (13. ožujka) gdje je predsjednik Tuđman primio izaslanstvo slavonsko-baranjskoga odbora SDS-a koje je i iniciralo susret: predsjednik SDS-a Vukovar Goran Hadžić, predsjednik SDS-a Beli Manastir dr. Vojislav Vukčević, odvjetnik iz Podravske Slatine Ilija Sašić, čelnici SDS-a zapadne Slavonije Veljko Džakula i Dušan Ećimović (ujedno i članovi Glavnoga odbora SDS-a Knin). Povod susretu bilo je obnavljanje dijaloga nakon novonastaloga stanja uzrokovanoga sukobima

³⁶⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 11.

³⁶⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, br. 194, veljača 1991, 14.

³⁶⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 51.

³⁷⁰ Nevenka Levak, Ana Diklić, „Zbjeg zbog zabranjenog mitinga“, „Psihološki rat protiv Hrvatske“, „Očigledne laži srpskog tiska“, „Očekujemo bartolomejsku noć“, „Nije bilo prekida nastave“, *Glas Slavonije*, 7. ožujka 1991., 5.

³⁷¹ Nevenka Levak, „Obespravljena djeca“, *Glas Slavonije*, 9. ožujka 1991., 13.

³⁷² V. Sikora, „Zajedno i u različitostima“, *Glas Slavonije*, 7. ožujka 1991., 8.

u Pakracu, a teme položaj Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, razvoj gospodarstva u predjelima sa srpskim stanovništvom te kulturna autonomija Srba.³⁷³ Kako su izvijestili hrvatski mediji, predstavnici Srba iz Slavonije izjasnili su se za demokratski način rješavanja svih „konfliktnih slučajeva“ između Hrvata i Srba, istaknuvši da razgovore treba započeti neovisno o pregovorima o budućem ustrojstvu zemlje. Od predsjednika Tuđmana, kako se navodilo, dobili su informaciju da se o „novom ustrojstvu države i o županijama ne razmišlja određeno“.³⁷⁴ Na konferenciji nakon susreta rečeno je da će predstavnici Srba priznati hrvatsku državu.³⁷⁵ Iako su naglasili da se ne smatraju predstavnicima Srba u Hrvatskoj, ovime su pokazali nešto drugačiju politiku i želju za vođenjem samostalnije politike prema Zagrebu u odnosu na politiku kninske središnjice i njezinih samoproglšenih čelnika SAO Krajine.³⁷⁶ Srpski predstavnici bili su svjesni da će Zagreb taj sastanak protumačiti kao spremnost Srba na ustupke. Zbog svega navedenoga, nakon sastanka dobili su kritiku iz Beograda i Knina, ali i Beloga Manastira.³⁷⁷ Tamošnji SDS isti je dan oduzeo pravo spomenutim pojedincima da „pregovaraju sa Tuđmanom“ nazvavši taj susret „poklonjenjem Tuđmanu“. Hadžić je susret opravdavao događajima u Srbiji, Sašić je izjavio da je SDS pokušao institucionalnim putem riješiti određene probleme koji se tiču Srba u Hrvatskoj, a isti je na sjednici SNV-a 17. ožujka pokušao objasniti da se nije radilo o pregovorima već o „kontakta sa ustaškom vlašću“ te da se s „HDZ-ovcima nema šta puno raspravljati“, ali da za interese srpskoga naroda „treba progutati i više od ovoga“. Onaj tko je, prema ocjeni srpske strane, zasigurno vidio korist od ovoga susreta bio je Vojislav Vukčević koji je bio zagovornik srpske kulturne autonomije u Hrvatskoj (kao i izdvajanja Vojvodine iz sastava Srbije i pripajanja Hrvatskoj).³⁷⁸

Početak travnja donio je nastavak srpskih provokacija i u Tenji. Nakon informacija o sukobu na Plitvicama, istu je noć, 31. ožujka/1. travnja, na zgradu Mjesne zajednice, umjesto dotadašnje hrvatske zastave, postavljena srpska, a tijekom 1. travnja osvanule su i prve barikade.³⁷⁹ Kao reakcija na navedeno, sutradan se u osječkom Domu HDZ-a okupilo stotinjak tenjskih Hrvata. Dopredsjednik Općinskoga odbora HDZ-a upozorio je Srbe, posebno iz susjedne općine Vukovar i njegove političke predstavnike, da će formiranje njihovih naoružanih dobrovoljačkih odreda samo naštetiti cjelokupnoj sigurnosnoj situaciji Slavonije i

³⁷³ D. Korićančić, „Obnavljanje razgovora“, *Glas Slavonije*, 14. ožujka 1991., 1.

³⁷⁴ Ilija Petrović, *Srpsko nacionalno vijeće Slavonije, Baranje i zapadnog Srema*, Novi Sad, 1994., 60 (dalje: Petrović, *Srpsko narodno vijeće*).

³⁷⁵ HIC, *Kronologija*, 43.

³⁷⁶ Izaslanstvo SDS-a činili su Goran Hadžić, Vojislav Vukčević, Ilija Sašić, Veljko Džakula, Dušan Ećimović. D. Korićančić, „Obnavljanje razgovora“, *Glas Slavonije*, 14. ožujka 1991., 1.

³⁷⁷ Draško Korićančić, „Susreti dobre volje“, *Glas Slavonije* (nedjeljni magazin), 16. ožujka 1991., 9.

³⁷⁸ Petrović, *Srpsko nacionalno vijeće*, 60-61.

³⁷⁹ Drago Hedl, „Barikadama brane srpsku zastavu“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 4.

Baranje.³⁸⁰ Nakon srpskih provokacija u općini Vukovar u to vrijeme, načelnik Kir je najavio da će biti uklonjene sve barikade i prepreke na svim prometnicama na području PU Osijek, što je uključivalo i svih osam tadašnjih istočno-slavonskih općina. Takva se atmosfera odrazila i na stanje u osječkoj općini. U Tenji je 1. travnja barikada uklonjena, idući dan i „srpska zastava sa četiri slova 'S'“, a mjesni su se čelnici ogradili od objavljenoga proglašenja kojim je Tenja pripojena Vojvodini.³⁸¹

Poremećenost u odnosima nije postojala samo na međunarodnoj razini, već i na unutarstranačkoj. Kriza osječke općinske vlasti bila je rezultat prijepora unutar vladajućega HDZ-a, kako na državnom, tako i na lokalnom planu. Prvi znakovi da odnosi između osječkoga HDZ-a, vrha stranke u Zagrebu i osječke policije nisu idilični, mogli su se razaznati nakon Koordinacijskoga sastanka općinskih odbora HDZ-a Slavonije i Baranje održanoga u Vukovaru u veljači 1991. godine. Ondje je izrečena kritika da nitko iz nadležnoga resora ni Središnjega odbora stranke više od dva tjedna nije reagirao na ponašanje JNA ni na ispade srpskih ekstremista u Virovitici, što je potaknuto i napisima (u „Politici“) o planiranom provođenju referenduma o pristupanju SAO Krajini općina Grubišno Polje, Daruvar, Podravska Slatina, Beli Manastir, Vukovar, Virovitica i Osijek.³⁸² Najutjecajni Slavonac, ne samo u stranci, već i u Vladi, Vladimir Šeks, kao potpredsjednik Hrvatskoga sabora na sjednici HDZ-a Slavonije u Đakovu, održanom sredinom ožujka 1991., upozorio je da se „politika mora kreirati s jednog mjesta, bez disonantnih tonova u stranci“.³⁸³ Bila je to poruka upućena i osječkoj sredini. Iako je 12. ožujka Željko Krivić povukao svoju prethodno podnesenu ostavku na mjesto predsjednika IV SO Osijek zbog, kako se izvijestilo, otkrivanja njegove špijunske djelatnosti, već 20. ožujka svi su članovi IV SO Osijek stavili svoje mandate na raspolaganje.³⁸⁴ Osječki gradonačelnik za novoga je mandataru IV SO imenovao dotadašnjega sekretara Sekretarijata za urbanizam, građevinarstvo i stambeno-komunalne poslove, Srećka Lovrinčevića.³⁸⁵ No, uoči odabira novoga sekretara za narodnu obranu, MORH se usprotivio imenovanju Branimira

³⁸⁰ „Hrvatska neće tolerirati terorizam“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 4; V. Sikora, „Ni trgovanja, ni svojatanja“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 8.

³⁸¹ „Tenja se smirila“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 5.

³⁸² V. Sikora, „Velika Srbija s četničkim znakovljem“, *Glas Slavonije*, 20. veljače 1991., 5.

³⁸³ V. Sikora, „Obrana Hrvatske pod svaku cijenu“, *Glas Slavonije*, 18. ožujka 1991., 14.

³⁸⁴ Željko Krivić, predsjednik, Goran Zobundžija, potpredsjednik, Vladimir Kopf, sekretar Sekretarijata za privredu i rad, Srećko Lovrinčević, sekretar Sekretarijata za urbanizam, građevinarstvo i stambeno-komunalne poslove, Zoran Gucunski, sekretar Sekretarijata za društvene djelatnosti, Željko Čagalj, sekretar Sekretarijata za opće poslove, Anica Horvat, direktorica Uprave društvenih prihoda, Branimir Glavaš, sekretar Sekretarijata za narodnu obranu; vanjski članovi: Marijan Bulat, Katarina Gantar, Stjepan Lončar, Adam Meštrović, Ivica Suhan. Verica Sikora, „Mandati na raspolaganje“, *Glas Slavonije*, 22. ožujka 1991., 8.

³⁸⁵ „Ostavka osječke vlade“, 21. ožujka 1991., 1.; Verica Sikora, „Otkriveni špijuni“, *Glas Slavonije*, 29.-30. svibnja 1991., 9.

Glavaša kojem je, s druge strane, općinski HDZ konstantno davao čvrstu podršku.³⁸⁶ Na koncu je lokalna strana prevagnula: MORH je povukao odluku o Glavaševu razrješenju od 26. ožujka 1991., uz stav da će s punom suglasnošću uvažavati stav općinske skupštine.³⁸⁷ Sa sastavljanjem nove općinske vlasti bio je povezan i dolazak republičkoga izaslanstva iz Zagreba (potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Stjepan Mesić, predsjednik Vlade RH Josip Manolić, predsjednik DPV-a Hrvatskoga sabora Ivan Vekić) u Osijek 2. travnja 1991., koje se ondje susrelo s općinskim odborom HDZ-a, Predsjedništvom i IV SO Osijek. Ocjena je bila da je, unatoč pritiscima, na području općine Osijek stanje još uvijek „zadovoljavajuće“, premda je bilo očito da se, prema riječima gradonačelnika Kramarića, radilo na „obnovi stvaranja Velike Srbije“. Tom je prilikom još jednom potvrđeno da će Branimir Glavaš ostati na svojoj poziciji sekretara općinskoga Sekretarijata za narodnu obranu (SNO).³⁸⁸

Odnos Zagreba, kao glavnoga grada i središta političke moći, i Osijeka kao središta periferije – istočne Hrvatske – tijekom 1991. bio je specifičan. Naime, kao i mnogi drugi, ratom izravno ugroženi, hrvatski gradovi, i u Osijeku su u značajnoj mjeri do izražaja došli tzv. „lokalizmi“, u to vrijeme neizbježna pojava kod mjesta na prvoj crti hrvatskoga ratišta.³⁸⁹ Što se nacionalna situacija više zaoštravala, spomenuti „lokalizmi“ – animozitet i razilaženje između civilnih i vojnih struktura vlasti – u Osijeku je sve više dolazio do izražaja. Naime, načelnik Reihl-Kir intervjuima u dnevnom tisku pokušavao se oduprijeti zagrljajima lokalne vlasti koja je sve više isticala da nije u potpunosti zadovoljna radom policije. Ta je kritika do izražaja posebice došla nakon mitinga u Dalju koji, premda nezakonito organiziran, nije bio rastjeran.³⁹⁰ S druge strane, predsjednik republike i osječki gradonačelnik u prvoj su polovici 1991. bili na sličnim, pacifističkim, pozicijama oko političke krize u zemlji. Obojica su bili suglasni da je politika više stvar uma, nego srca, što je predsjednik Tuđman do tada više puta i javno naglašavao. Nadalje, Kramarić je nakon prijma kod predsjednika Tuđmana krajem veljače, u odnosu prema lokalnom HDZ-u imao, kako je rekao, „nešto slobodnije ruke“ u smirivanju eventualnih kriznih situacija i neprimjerenoga ponašanja pojedinaca.³⁹¹ Nakon siječanjskoga „dokumentarca“ i prijetnji JNA vojnom intervencijom, predsjednik Tuđman je u

³⁸⁶ „Odbor podržava Glavaša“, *Glas Slavonije*, 30. ožujka 1991., 5.

³⁸⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Centar za obavještavanje Sekretarijata za narodnu obranu, „Depeša ministra obrane Martina Špegelja predsjedniku Skupštine općine Osijek“, 277/81, Zagreb, 26. ožujka 1991.; Centar za obavještavanje Sekretarijata za narodnu obranu, „Depeša MORH Skupštini općine Osijek“, Klasa: 080-07/91-01/01, Ur. broj: 512-05-05-94-8, Zagreb, 30. ožujka 1991.

³⁸⁸ V. Sikora, „Spremni za obranu suvereniteta“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 1.

³⁸⁹ V. Sikora, „Nešto se ipak iza brda valja...“, *Glas Slavonije*, 1. travnja 2019., 1.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 91.

³⁹⁰ Ana Diklić, „Zakašnjela intervencija policije“, *Glas Slavonije*, 27. veljače 1991., 18.

³⁹¹ Verica Sikora, „Osijek – izvorište panonske orijentacije“, *Glas Slavonije*, 2. ožujka 1991., 10-11; Verica Sikora, „Nepredvidivost uz šarm“, *Glas Slavonije*, 23. ožujka 1991., 18.

to vrijeme nastojao držati ravnotežu između vođenja čvrste, ali i suzdržane politike. Stoga je bilo važno da se posebno na istoku zemlje vodi politika „tolerancije, dijaloga, mira” i „spremnosti na kompromis”.³⁹² Samo se na taj način mogao odgađati sve izgledniji (izravni) sukob s JNA i dobivati na vremenu potrebnom za podizanje vlastitih oružanih snaga bez kojih ne bi bilo moguće pružiti ikakav značajniji otpor nadolazećoj i isplaniranoj velikosrpskoj agresiji.

Nakon oružanoga sukoba u Pakracu, dva tjedna prije „Krvavoga Uskrsa“, 14. ožujka, održana je sjednica Predsjedništva SFRJ i Štaba Vrhovne komande OS SFRJ.³⁹³ Tada je Hrvatskoj po treći put zaprijetilo uvođenje izvanrednoga stanja, tj. vojnoga udara. Nakon što je ono izbjegnuto, Srbija je najavila povlačenje iz rada Predsjedništva, nepriznavanje njegovih odluka i dodatnu mobilizaciju pričuvnoga sastava milicije.³⁹⁴ Predsjednik Tuđman je nakon toga poručio da će ili doći do dogovora na razini suverenih republika ili će uslijediti „razlaz”. Smatrao je da do vojne intervencije nije došlo (a moglo je do tada tri puta – krajem 1990., krajem siječnja 1991. i 12.-15. ožujka 1991.), između ostaloga, i zbog europske i svjetske javnosti.³⁹⁵ Mnogi su (poput, primjerice, potpredsjednika Predsjedništva SFRJ Mesića), u ožujku 1991. smatrali da „građanski rat” međunarodna zajednica ne bi dopustila.³⁹⁶

Rat je svakako nagovijestio i sukob na Plitvicama koji se negativno odrazio i na zbivanja na istoku zemlje. Osim spomenutih nemira u Tenji, zbog sukoba i uhićenja čelnika vukovarskoga SDS-a, Gorana Hadžića i Borivoja Savića koji su se vraćali sa sjednice SNV-a u Kninu, reagirao je i SNV za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem, zaprijetivši 31. ožujka da će, ako hrvatski državni vrh i MUP RH u roku 24 sata ne obustave „državni teror nad srpskim narodom u Krajini“ i odmah ne povuku svoje „vojne i redarstvene snage s teritorija SAO Krajina“, dići slavonske Srbe na ustanak u „obranu srpske Krajine“, „sa svetim i plemenitim ciljem da sačuva svoju građansku slobodu i svoj nacionalni i ljudski integritet”.³⁹⁷ Istoga dana, na sjednici u Borovu Selu SNV je proglasio pripojenje „Autonomne oblasti Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema“ Srbiji, a sutradan je u Titovoj Korenici isto učinilo i „Izvršno vijeće SAO Krajine”.³⁹⁸

³⁹² (HINA), „Poziv na mir i razum”, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 1., 3-4.

³⁹³ „Krajnje neodgovoran i opasan čin”, *Glas Slavonije*, 16. ožujka 1991., 3.

³⁹⁴ „Izbjegnuto vojni udar?”, *Glas Slavonije*, 18. ožujka, 1.

³⁹⁵ HINA, „Ili savez ili razlaz”, *Glas Slavonije*, 20. ožujka 1991., 1.

³⁹⁶ „Sreća ili nesreća”, *Glas Slavonije*, 18. ožujka 1991., 9.

³⁹⁷ Riječi predsjednika SNV SBZS-a Ilije Petrovića upućene priopćenjem iz Vukovara.; Petrović je objasnio da „podizanje srpskog naroda“, znači „fizičku prisutnost Srba iz spomenutih krajeva na području Krajine i zajedničku borbu protiv napada ustaške države na goloruki srpski narod“. „Dići ćemo narod“, „Prijetnja ustankom u Slavoniji“, *Glas Slavonije*, 1. travnja 1991., 3.

³⁹⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 102; „Hadžić u Plitvicama – slučajno?!“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 4; „Legalna vlast i u Kninu?“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 3.

Nakon neuspjeha u provođenju vojne intervencije, Štab Vrhovne komande naveo je da će JNA „pouzdana osiguravati granice SFRJ od svih oblika ugrožavanja i neće dozvoliti njihovu promjenu...”, da „ni pod kojim uvjetima neće dozvoliti raspirivanje oružane sukobe i građanski rat u Jugoslaviji” te da se u rješavanju sukoba i međustranačkih i međurepubličkih sporova „neće dozvoliti nasilje s bilo koje strane”.³⁹⁹ No, Štab je izrečeno ubrzo prekršio.

Tih je travanjских dana predsjednik Tuđman javno govorio da „nema te vojske na svijetu koja će upotrijebiti topove i mitraljeze protiv golorukog naroda“, ali i da će se Hrvatska u slučaju ugrožavanja suvereniteta i integriteta braniti „ne samo s tim policijskim snagama nego sa silom cijelog naroda”.⁴⁰⁰ Navedeno se uskoro, ipak, ostvarilo.

4.2. Pripreme za obranu

Prvo razdoblje poduzimanja obrambenih aktivnosti na području općine Osijek, kronološki gledano od prosinca 1990. do lipnja 1991., obilježeno je organiziranjem građana, kako Hrvata, tako i Srba. Nakon prvih podjela naoružanja hrvatskoj strani (u početku samo pripadnicima HDZ-a) osnivane su prve naoružane skupine koje su kasnije prerasle u prve postrojbe i općinske Krizne štabove.⁴⁰¹ Prve konkretne pripreme za obranu osječkoga područja započele su u organizaciji nekoliko pripadnika i djelatnika bivšega općinskoga Štaba TO, užega zapovjedništva osječke brigade TO, općinskoga SNO i IV SO Osijek. U tom su razdoblju formirane i manje skupine koje su se redovito (mjesečno) nalazile na tajnim sastancima s tadašnjim „rezervnim oficirima“ TO Osijek nesrpske nacionalnosti, za koje se procjenjivalo da su skloni podržati aktualne demokratske promjene. Na sastancima su se davale izjave o odanosti („lojalnosti“) hrvatskoj državi i razmjenjivale detaljnije informacije o tadašnjoj vojno-političkoj situaciji na području Osijeka i okolice (poput naoružavanja srpskih pobunjenika, angažiranja postrojbi JNA i sl.), kao i na međunarodnom planu.⁴⁰² Organizacija tih sastanaka u to vrijeme nije bila jednostavna. Postojao je značajan rizik da karakter sastanaka prestane biti tajnovit i postane javno poznata informacija, što je značilo propast svih daljnjih dogovora. Treba uzeti u obzir i da je većina pozvanih sudionika bila u radnom odnosu, da je po odlasku s radnoga mjesta trebalo privlačiti što manje pažnje, da je na siguran način sudionicima trebalo dostavljati informacije o mjestu i vremenu održavanja sastanaka i načinu dolaska. Pri tome je trebalo paziti

³⁹⁹ „Armija će braniti granice Jugoslavije“, *Glas Slavonije*, 20. ožujka 1991., 4.

⁴⁰⁰ Govor predsjednika Tuđmana na 1. svjetskom saboru Hrvatske mladeži u Zagrebu. „Ne ugrožavamo nikoga“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 4.

⁴⁰¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 5.

⁴⁰² Isto, 8.

i na to da povjerljive informacije i imena sudionika ne dospiju izvan kruga sudionika u čemu je veći oprez trebalo obratiti na one iz miješanih brakova ili one drugih nacionalnosti. Sve navedeno dobiva dodatno na težini ako se ima u vidu činjenica da su većina djelatnika SDB-a i pripadnika JNA bili Srbi, kojima su poslovi nadzora i kontrole sigurnosnoga stanja bili među primarnim zadaćama.⁴⁰³ Takva tajna okupljanja osobito su pojačana tijekom travnja i svibnja 1991. kada su već bili napisani rasporedi svih dužnosti i zadataka za navedene pojedince. Posljednji sastanci s „rezervnim oficirima“ održani su krajem svibnja 1991. godine.⁴⁰⁴

U travnju i svibnju intenzivirala se i podjela oružja, čiji je nedostatak, kao i u ostatku Hrvatske, i na osječkom području bio kroničan problem.⁴⁰⁵ Osim skromnoga osobnoga (najčešće lovačkoga) i, za ozbiljnije ratovanje, nedostatnoga naoružanja, JNA je vojno naoružanje na osječkom području, kao i u ostatku zemlje, zaplijenila. Od prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj u travnju i svibnju 1990. do početka kolovoza 1990., JNA je iz osječkih „radnih organizacija“ (gradskih poduzeća) Saponia, OLT, Elektroslavonija i dr., sve naoružanje prebacila u vojno skladište „Lug“ kraj Čepina i stavila ga pod svoj nadzor. Time je TO Osijek bio praktički razoružan.⁴⁰⁶ Iako je cijela TO Hrvatske razoružana u svibnju 1990., a od kraja rujna 1991. joj je zabranjena i zakonita nabava oružja i vojne opreme (Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 713 SFRJ-u, 25. rujna 1991.), Hrvatska se taktički gledano, branila po koncepciji „naoružanog naroda“.⁴⁰⁷ No, da bi on to zaista postao bilo je potrebno omogućiti nešto više od lovačkih pušaka. Prva podjela naoružanja na području općine Osijek izvršena je 15. listopada 1990. u Tenji, a organizatori su bili sekretar SNO-a i predsjednik gradskoga odbora HDZ-a,⁴⁰⁸ Branimir Glavaš,⁴⁰⁹ i predsjednik IV SO Osijek Željko Krivić.⁴¹⁰ Podjela je izvršena članovima stranke, simpatizerima i povjerljivim pojedincima.⁴¹¹ Za tu je priliku

⁴⁰³ Isto, 9.

⁴⁰⁴ Isto, 11; HR-HMDCDR-BDAG, Mapa 94, Obrana Osijeka 1991. – zemljovidi i dokumenti (dalje: 94), Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997., 1.

⁴⁰⁵ Isto, 1.

⁴⁰⁶ Formacijski sastavi u gradskim poduzećima bile su čete, odnosno satnije. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 9; Hrvatska (HR)-Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR)-Digitalna zbirka arhivskog gradiva (BDAG), Mapa 37, Memoarsko gradivo (37), Intervju s Eduardom Bakarcem, 3. srpnja 2015.

⁴⁰⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 388.

⁴⁰⁸ Branimir Glavaš je kasnije postao predsjednik općinskog odbora HDZ-a. Ostavku na to mjesto, „uvažavajući kritičke primjedbe i ocjene“ predsjednika Tuđmana, podnio je 17. prosinca 1990. godine. Naslijedio ga je Adam Meštrović 28. prosinca 1990. godine. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Dopis Branimira Glavaša predsjedniku HDZ-a dr. Franji Tuđmanu“, Osijek, 1. siječnja 1991.

⁴⁰⁹ U početku formiranja osječke Vlade (lipanj 1990.), HDZ nije imao kandidata za mjesto sekretara NO-a. V. Sikora, „Prijedlog sastava nove vlade“, *Glas Slavonije*, 15. lipnja 1990., 6.

⁴¹⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 9.; Cijeli popis osoba nalazi se u: Dario Topić, Davor Špišić, *Slavonska krv: kronologija rata*, Osijek, 1992., 230-241 (dalje: Topić, Špišić, *Slavonska krv*).

⁴¹¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 10.

osigurano 650 pušaka („kalašnjikov“).⁴¹² Po stotinu pušaka tada je odvojeno za Vukovar i Baranju, a 50 za Orahovicu.⁴¹³ Tjedan dana kasnije Glavaš je za Vukovar, Vinkovce i Županju osigurao više stotina kilograma eksploziva i detonatora.⁴¹⁴ Oružje je sutradan dostavljeno i skupinama koje su od kolovoza nadzirale vojne i civilne objekte u gradu. S tim djelatnostima započelo se nakon 17. kolovoza 1990. kada su se u Domu HDZ u Županijskoj 11 okupili članovi Izvršnoga odbora stranke i dogovorili formiranje skupina koje će organizirano nadzirati važne gradske objekte. Pomoć u tome pružilo im je 386 „kalašnjikova“ koji su im 16. listopada 1990. podijeljeni.⁴¹⁵ Za to su se vrijeme neki djelatnici SNO i pripadnici Štaba TO Osijek te ŠTO zajednice općina (četnaest bivših općina, danas pet slavonskih županija) priključivali redovnim jedinicama JNA po vojarnama.⁴¹⁶

Sve lošijim hrvatsko-srpskim odnosima dodatno je pridonosila činjenica da je sredinom 1990. u Osijeku i općini na „rukovodećim mjestima“ bilo znatno više Srba nego Hrvata, što je bilo neproporcionalno sastavu stanovništva. Tako je bilo i u osječkoj PU (SUP). Na čelu PU Osijek od 21. kolovoza 1990. nalazio se Josip Reihl-Kir, koji je u PU Osijek došao iz Đakova. U tamošnjoj je policiji tijekom osamdesetih godina bio stručni djelatnik, šef odsjeka i načelnik Odjela javne sigurnosti PU Osijek, zatim načelnik Odjela za operativne poslove. Neposredno prije, od veljače 1990. imenovan je za pomoćnika načelnika PU Osijek (središnji SUP za sedam okolnih općina i grad Osijek), a u srpnju za načelnika Odjela za operativne poslove gdje je ostao svega mjesec dana do prelaska na svoju posljednju dužnost.⁴¹⁷

Nakon ljeta 1990., PU Osijek je pristupio popunjavanju „patrolno-pozorničkog kadra“ koji je toj policijskoj upravi nedostajao. Iako je bila činjenica da nacionalna struktura PU Osijek nije odgovarala sastavu stanovništva na području koje je ono pokrivalo (PP Osijek, Našice, Đakovo, Valpovo, Orahovica, Podravska Slatina, Donji Miholjac, Beli Manastir), Reihl-Kir je negirao da je kriterij za zapošljavanje novih djelatnika bila nacionalnost, odbacivši glasine da se radi o „specijalnim“ postrojbama policije.⁴¹⁸

⁴¹² Topić, Špišić, *Slavonska krv*, 206-207, 253-255.; Taj se podatak u susjednoj općini Vukovar koristio kao opravdanje da su se Hrvati prvi latili oružja, iako je prije toga u svibnju 1990. oduzeto oružje TO RH, u srpnju je predsjednik SO Vukovar Dokmanović otišao u Knin i postao članom SNV-a, potom su prve demonstracije i prosvjedne skupove Srbi održali u Boboti u srpnju, a u kolovozu održali referendum o autonomiji, 1. listopada 1990. prosvjedovali u Vukovaru zbog nemira na Banovini. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 48.

⁴¹³ Sanja Kapetanić, „Hrvatskoj ne trebaju mrtvi heroji“, *Vjesnik*, 12. prosinca 1991., 4.

⁴¹⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Revers o izdavanju oružja HDZ Osijek općinama Vinkovci, Županja, Vukovar“, 21. listopada 1990., Osijek., 1.

⁴¹⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 96-97.

⁴¹⁶ Isto, 5.

⁴¹⁷ Verica Sikora „Ovo je pravo vrijeme za velike promjene“, *Glas Slavonije*, 30. lipnja 1990., 12; „Profesionalac između dvije vatre“, *Glas Slavonije*, g. 48, 16. ožujka 1991., 13; „In memoriam – Josip Reihl-Kir“, *Glas Slavonije*, 3. srpnja 1991., 4; B. Petković, „Profesija iznad politike“, *Glas Slavonije*, 17. kolovoza 1990., 6.

⁴¹⁸ Ana Diklić, „HDZ ne naoružava“, *Glas Slavonije*, 9. studenoga 1990., 19.

S obzirom na oduzeto oružje na nacionalnoj razini i na sve češće narušavanje ustavnopravnoga poretka i ugrožavanja javnoga reda i mira diljem zemlje, MUP RH u rujnu je dao rok do 11. rujna 1990. da na područjima na kojima se odvijala oružana pobuna, narušavao suverenitet i teritorijalna cjelovitost RH, ugrožavao život i imovina građana, onemogućavalo kretanje i prometovanje te na kojima je poremećen rad državnih ustanova i tijela i stvaranja paralelne vlasti u Hrvatskoj, svi građani moraju vratiti oružje koje posjeduju.⁴¹⁹

Tijekom istoga mjeseca iz policijskih postaja PU Osijek povučeno je oružje pričuvnoga sastava policije, da bi u studenom 1990. po nalogu MUP RH ono istima bilo u potpunosti vraćeno. U jesen je PU Osijek imao sve više zahtjeva za zakonito nabavljanje, držanje i nošenje oružja. Činjenica je bila da je veći broj oružja podijeljen Srbima jer se u službi nalazio neproporcionalan odnos između broja stanovnika i zaposlenika prema kriteriju nacionalnosti. Prema tvrdnjama načelnika Reihl-Kira Srbi, Crnogorci i Bošnjaci bili su skloniji posjedovanju vlastitoga naoružanja od Hrvata. No, o tome tko će dobiti dozvolu za posjedovanje naoružanja, a tko ne, Reihl-Kir je poručio da se odlučivalo na temelju zakona, a ne nacionalnosti.⁴²⁰ Prema nalogu MUP-a RH u svih osam općina i postaja PU Osijek izvršen je prerasmjestaj oružja pričuvnoga sastava policije, dočim je suradnja s JNA tada ocijenjena korektnom.⁴²¹

Reihl-Kir je tih dan naveo da je „teško dati čvrste procjene“, ali da su „Slavonija i Baranja vrlo interesantne scenaristima koji hoće rušiti legalni poredak u Hrvatskoj“ i da se očekivalo veće zaoštavanje odnosa, ustvrdivši da „državni organi u Slavoniji i Baranji i policija imaju sposobnosti i snage da se nose sa svim događajima i sposobnosti da očuvamo mir i red među građanima.“⁴²² Da bi se to sprovelo, u prosincu 1990. formirani su štabovi općina koji su pokrivali nadležnost policijskih uprava. Načelnik Reihl-Kir bio je i na čelu Štaba za koordinaciju mjera na zaštiti ustavnoga poretka i sprečavanja terorističkih aktivnosti.⁴²³ Za njegova zamjenika u prosincu je imenovan Branimir Glavaš. Budući da je tih dana Reihl-Kir izvijestio o zamjećivanju veće koncentracije oficira JNA u vojarnama,⁴²⁴ na sjednici Štaba 8.

⁴¹⁹ HINA, „Rok za vraćanje oružja 11. rujna do 12 sati“, *Glas Slavonije*, 8. rujna 1990., 32.

⁴²⁰ Ana Diklić, „HDZ ne naoružava“, *Glas Slavonije*, 9. studenoga 1990., 19.; Ana Diklić, „Oružje samo prema zakonu“, *Glas Slavonije*, 11. listopada 1990., 8.

⁴²¹ U listopadu 1990. je došlo do smjena u SJS SUP-a Osijek. Osim u Osijeku (Reihl-Kir), promjene su izvršene i u Orahovici, Valpovu, Našicama, Đakovu i Donjem Miholjcu. Ana Diklić, „Destabilizacija neće uspjeti“, *Glas Slavonije*, 6. listopada 1990., 2.

⁴²² Ana Diklić, „Sposobni smo da očuvamo mir“, *Glas Slavonije*, 3. listopada 1990., 3.

⁴²³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapisnik o održanoj sjednici Štaba za koordinaciju mjera na zaštiti ustavnog poretka i sprečavanja terorističkih aktivnosti“, 8. prosinca 1990., 1.

⁴²⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Depeša Zajedničkog štaba Policijske uprave Osijek Ministarstvu unutrašnjih poslova“, Broj: 511-07-01-SP-93/5/90., nedatiran, 1.

prosina 1990., odlučeno je, između ostaloga, da se operativna služba treba trajno baviti zapažanjima pokreta, mjera i radnji jedinica JNA.⁴²⁵

Nakon razoružanja TO Hrvatske, glavna usredotočenost bila je na kadrovima MUP-a i nabavi oružja neregularnim, tj. nezakonitim putem u što su bili uključeni najviši predstavnici hrvatske vlasti. U rujnu i listopadu 1990. ministar obrane general Martin Špegelj dogovorio je nabavu 10.000 pušaka („kalašnjikova“) iz Mađarske. Akciju je preko doušnika pratila Služba bezbednosti OS SFRJ-a i sve prijavila SSNO-u koji je o tome početkom prosinca 1990. izvijestio Predsjedništvo SFRJ. Na temelju te „Informacije o neovlaštenom ustrojavanju oružanih sastava u SFRJ“, Predsjedništvo SFRJ-a 9. siječnja 1991. izdalo je zapovijed o razoružanju „neregularnih oružanih sastava“ (smjerajući na pričuvni sastav MUP-a i MORH-a) u roku od deset dana, što je pogoršalo sigurnosno stanje u državi.⁴²⁶

Sukladno tome, iz središta „ustaškog gnijezda“, kako je Slavoniju u to vrijeme nazivala beogradska „Politika“, PU Osijek i SNO Osijek uputili su „Priopćenje pučanstvu“ s područja Beloga Manastira, Donjega Miholjca, Đakova, Našica, Orahovice, Valpova, Podravske Slatine i Osijeka koje je nezakonito posjedovalo oružje, strjeljivo i minsko-eksplozivna sredstva da ih do 19. siječnja preda najbližoj policijskoj postaji.⁴²⁷ Sredinom siječnja JNA je zaprijetila će u slučaju neprovođenja spomenute zapovijedi, objaviti podatke o počiniteljima tih kaznenih djela, što je bila najava javnoga emitiranja filma Službe bezbednosti OS SFRJ-a o nezakonitom naoružavanju u Hrvatskoj.⁴²⁸ PU Osijek izvijestila je da je prikupljena veća količina strjeljiva i više desetaka komada oružja (od čega trideset i jedna automatska puška). U vezi povrata oružja JNA, komandant osječkoga garnizona, pukovnik Boro Ivanović (pogrdnoga nadimka „Konj“) nije želio dati nikakve informacije, pokazavši već tada nesklonost dijalogu.⁴²⁹ Nakon što je Hrvatska zatražila i dobila produljenje roka za razoružavanje za 48 sati, istoga je dana, 21. siječnja, svim policijskim upravama (tako i osječkoj) zapovijedeno aktiviranje 50% svojega pričuvnoga sastava.⁴³⁰ Nenaoružane i neopremljene postrojbe pričuvnoga sastava policije

⁴²⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapisnik o održanoj sjednici Štaba za koordinaciju mjera na zaštiti ustavnog poretka i sprečavanja terorističkih aktivnosti“, 8. prosinca 1990., 1.

⁴²⁶ Marijan, *Slom Titove Armije*, 231-234.

⁴²⁷ Priopćenje Branimira Glavaša, „Priopćenje pučanstvu“, *Glas Slavonije*, 18. siječnja 1991., 10; V. D., „Vratite oružje“, *Glas Slavonije*, 18. siječnja 1991., 19.

⁴²⁸ Marijan, *Slom Titove Armije*, 235.

⁴²⁹ Ana Diklić, „Vraćena 31 automatska puška“, *Glas Slavonije*, 19. siječnja 1991., 7.

⁴³⁰ S ciljem „njihove intenzivne obuke u obavljanju policijskih poslova“, i to onoga dijela koji je „opremljen i naoružan kako bi prema potrebi mogao pružiti pomoć aktivnom sastavu policije u obavljanju povećanog obima poslova uslijed najave ekstremističkih organizacija za izvršenje akcija na objekte i interese SAD i zemalja koje se solidariziraju i podržavaju politiku američke administracije povodom izbijanja rata u Perzijskom zaljevu“. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Depeša Ministarstva unutrašnjih poslova policijskim upravama“, 21. siječnja 1991., Broj: 511-01-54-SP-6/1-91, 1.

trebale su biti smještene u objekte uz stalnu borbenu spremnost, pojačati mjere zaštite i osiguranja i fizičko osiguranje „čvrstih” objekata te da se opreme sa svim preostalim naoružanjem iz policijskih uprava i postaja, uključujući i osobno naoružanje.⁴³¹

Ne samo da nije popustila pod pritiskom JNA, Hrvatska je demobilizaciju svojega pričuvnoga sastava policije uvjetovala smirivanjem stanja u Kninu i drugim općinama s pobunjenim Srbima, zaprijetila odcjepljenjem i prosvjedovala kod savezne Vlade zbog miješanja JNA u državni suverenitet Hrvatske. JNA je, stoga, 24. siječnja 1991. podigla bojnu spremnost i naredila raspuštanje mobiliziranih sastava, poručivši da ne će preuzimati ničiju vlast ni rušiti zakonite ustanove, ali da će osigurati da se sudski postupci privedu kraju.⁴³²

S druge strane, MUP RH isti dan izdao je zapovijed svim policijskim upravama i središtima Službe državne sigurnosti o očuvanju demokratskoga poretka i suvereniteta Republike Hrvatske i „njenih legalnih organa vlasti kao i osiguranja osobne sigurnosti svih građana”.⁴³³ Na temelju toga Reihl-Kir je zapovijedio „najhitnije” aktiviranje svega djelatnoga i pričuvnoga sastava policije.⁴³⁴

Kao kritičan datum za cijelu Hrvatsku poznat je 25. siječnja kada je na beogradskoj televiziji, potom i Radio-televiziji Zagreb, objavljen dokumentarni film Službe bezbednosti OS SFRJ-a („Šta je istina o naoružavanju terorističkih formacija HDZ-a u Hrvatskoj“), s ministrom Špegeljom u glavnoj ulozi.⁴³⁵ Među ostalim sudionicima, on je snimljen kako u razgovoru s dvojicom suradnika, osim o uvozu oružja i naoružavanju, govori o načinu obračuna s JNA i Srbima u Hrvatskoj. U uratku su u navedenom kontekstu sudjelovala i dvojica Osječanina, predstavljeni kao članovi HDZ-a, koji su spominjali „tihe likvidacije” Srba.⁴³⁶ Film je rezultirao

⁴³¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Depeša Ministarstva unutrašnjih poslova SRH“, 21. siječnja, Broj: 511-01-54-SP-6/3-91.

⁴³² Tanjug, „Zahtjev za raspuštanje svih oružanih sastava u Hrvatskoj“, *Glas Slavonije*, 24. siječnja 1991., naslovna.

⁴³³ HR-HMDCDR-BDAG, 61; „Depeša MUP RH Policijskim uprava u RH i centrima SDS u RH“, Broj: 511-01-54-SP-6/6-91, Zagreb, 24. siječnja 1991.; „Depeša Policijske uprave Osijek policijskim stanicama“, 24. siječnja 1991., Broj: 511-07-01-SP-10-95/91.

⁴³⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Depeša PU Osijek policijskim stanicama od 1 do 7 PU Osijek“, broj 511-07-01-SP-10-95/91.

⁴³⁵ Autentičnost snimke ni danas nije potvrđena. Marijan, *Slom Titove Armije*, 241.

⁴³⁶ U vrijeme „Naredbe“ od 9. siječnja 1991. o razoružanju beogradska „Politika“ je pisala da pripadnici HDZ-a kojih je ovdje veliki broj naoružan „do zuba“ prijete zastrašenom srpskom stanovništvu. Vladimir Šeks, prema pisanju beogradskih listova, jedan je od glavnih „ustaša“ i „antisrba“, tako da se prema „Politici ekspres“ hadezeovci naoružavaju financirani novcem koji stiže od krijumčarenja alkohola, kojim se bave osobni prijatelji Vladimira Šeksa. Prema istom listu, „Šeks dolazi svakog petka na područje Vukovara i Vinkovaca i ubire harač od šverca alkohola pa se onda od tog novca kupuje naoružanje za ilegalne formacije HDZ-a“. Jednu od ključnih uloga u filmu o Martinu Špegelju i naoružavanju i likvidacijama imao je i Goran Ribičić koji je, prema načelniku Uprave sigurnosti SSNO-a, Aleksandru Vasiljeviću, bio tajnik terorističke organizacije „Hrvatski državotvorni pokret“ u Osijeku. Iniciran sadržajem intervjua generala Kadrijevića „samoinicijativno je organima bezbednosti izneo da pripada ogranku HDP-a – ‘Hrvatske uzdanice’ koji koordinirano deluje s HDZ-om u pripremanju akcija protiv jedinica JNA u garnizonu“. Vladimir Šeks, 1991. *Moja sjećanja na stvaranje Hrvatske i Domovinski rat*,

siječanjskom krizom i prijetnjom hrvatskom državnom vrhu intervencijom JNA zbog naoružavanja svojih mobiliziranih oružanih sastava.⁴³⁷ Na sjednici Predsjedništva SFRJ 25. siječnja, prije emitiranja filma, dogovoreno je da se u Hrvatskoj demobilizira pričuvni sastav policije, a JNA vrati na mirnodopsko stanje pripravnosti.⁴³⁸ Pokazalo se da je količina vraćenoga oružja u cijeloj Hrvatskoj bila tek simbolična, da su mjere demobilizacije izostale te da je kriza homogenizirala hrvatski narod, a hrvatskoj je vlasti jugoslavensku krizu uspjelo internacionalizirati (slanjem pisma predsjedniku SAD-a) i povećati broj pripadnika pričuvnoga sastava MUP-a (ulaskom naoružanih građana u sastav policije).⁴³⁹

Prijetnje JNA da će razoružati „mobilizirane oružane sastave“, kao i činjenicu da je HDZ tijekom siječnja naoružavao građane, sekretar Glavaš i njegov zamjenik Pavlovsky odlučno su demantirali. Premda se u Osijeku tada znalo za manevre JNA na rubu grada, postavljanje topova prema bolnici, kasne šetnje vojnika bez oznaka i pokrete vojske u šumama kod Čepina i Beketinaca, ozbiljnijih provokacija nije bilo. SNO Osijek pozvao je građane da ne nasjedaju na eventualne provokacije, da se ponašaju razumno i dostojanstveno, a sve sumnjivosti dojavu općinskom COB-u.⁴⁴⁰ Bila je to predviđajuća poruka jer je samo nekoliko dana poslije JNA provela niz aktivnosti u Hrvatskoj koje su povećavale napetost i strah među stanovništvom. Dnevni je tisak izvijestio o postavljanju kolone od pedeset tenkova u punom borbenom rasporedu na prometnici Vinkovci – Osijek.⁴⁴¹

Veljača je bila vrijeme i prvih aktivnosti oko ustroja posebnih jedinica policije u Osijeku. SJP PU Osijek („Orao“) započela je svoj ustroj 24. veljače 1991., a službeno je osnovana 3. ožujka kada je za prvoga zapovjednika imenovan Marijan Ivić.⁴⁴² Prema broju pripadnika, osječka SJP bila je među najbrojnijim takvim postrojbama u Hrvatskoj (uz SJP PU Zagreb, PU Gospić, PU Sl. Brod i PU Karlovac).⁴⁴³ Postrojba je ukupno imala 230 pripadnika, a sastojala se od matične jedinice koja se nalazila u Osijeku sa 120 djelatnika te vodova: Đakovo s 50 pripadnika, Našice s 30 pripadnika i Orahovica s 30 pripadnika. Uz ovu postrojbu veže se i začetak Riječne ratne flotile (RRF) „Drava“ (službeno oformljena u listopadu 1991.). Temeljem usmene zapovijedi pomoćnika zapovjednika dana 4. svibnja 1991. okupljena je

sv. 1, Zagreb, 2015., 25.

⁴³⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Depeša MUP RH Policijskim uprava u RH i centrima SDS u RH“, Broj: 511-01-54-SP-6/6-91, Zagreb, 24. siječnja 1991.; „Depeša Policijske uprave Osijek policijskim stanicama“ 24. siječnja 1991., Broj: 511-07-01-SP-10-95/91.

⁴³⁸ Marijan, *Slom Titove Armije*, 239.

⁴³⁹ Marijan, *Slom Titove Armije*, 240-241.

⁴⁴⁰ V. Sikora, „Izbjegavati provokacije“, *Glas Slavonije*, 25. siječnja 1991., 8.

⁴⁴¹ Hina, „JNA počela i hapsiti“, *Glas Slavonije*, 26. siječnja 1991., 32.

⁴⁴² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 85; Nazor, *Počeci*, 107; Rakić, Dubravica, *Kratak pregled*, 63.

⁴⁴³ Nazor, *Počeci*, 105.

posada prvoga bojnoga broda „Ljutoč“, s osam aktivnih i dva pričuvna pripadnika SJP „Orao“. Zadaća im je bila patrolirati Dunavom od ušća kod Aljmaša pa sve do Borova Sela i tako spriječiti prebacivanje srpskih snaga iz Srbije u Hrvatsku.⁴⁴⁴

Osim policije, o sigurnosti civilnoga stanovništva u općini Osijek brinula je i Civilna zaštita (CZ). Od početka 1991. poduzimala je mjere pripremanja civila na ratnu opasnost. Tako je od siječnja do kolovoza 1991. obučavala građane o pružanju prve pomoći i higijensko-epidemiološke zaštite, uredila postojeća i izgradila dodatna javna skloništa, tijekom cijele 1991. u suradnji s drugim tijelima (Crveni križ, Vladin ured za prognanike, IV SO Osijek) sudjelovala je u evakuaciji stanovništva, organizirala telefonsko pružanje psihološke pomoći (od listopada 1991.), sanirala bunare i osigurala pričuve pitke vode, surađujući s iseljeničkim organizacijama nabavljala je humanitarnu pomoć, vršila je asanaciju terena, kasnije i razminiranje. Kao jedna od najvrjednijih akcija CZ-a izdvaja se zaštita žitnih polja od požara u travnju i svibnju 1991. godine.⁴⁴⁵

U tome su sudjelovali i pripadnici Narodne zaštite (NZ) koja je u sklopu CZ-a na državnoj razini osnovana sredinom ožujka 1991. godine.⁴⁴⁶ U travnju su na području općine Osijek započeli upisi u dragovoljačke Odrede NZ-a (ONZ) po mjesnim zajednicama.⁴⁴⁷ Odredi su bili podređeni SNO-u Osijek, a za zapovjednika općinskoga NZ-a imenovan je potpredsjednik SO Osijek Božidar Riba (nakon što je Kramarić tu dužnost odbio).⁴⁴⁸ ONZ je temeljno bio nenaoružan, uz mogućnost naoružavanja. Početkom svibnja na državnoj je razini određeno da ONZ obavlja i nadzor vojnih objekata te čuvanje ustanova i poduzeća. Odredi NZ-a tijekom svibnja i lipnja 1991. osnovani su u 39 (odnosno 42, ovisno o izvorima) od ukupno 58 mjesnih zajednica, kao i u većem broju gradskih poduzeća, brojeći tada 7000 do 8000 pripadnika. Pripadnici NZ-a u gotovo su svim mjesnim zajednicama izrađivali rovove, gudobrane, zapreke i sl., organizirali dežurstva, ophodnje, motrenja i osiguranja. Potonje se posebice odnosilo na poduzeća i polja te objekte u kojima su se nalazili pripadnici ZNG-a, vojna oprema i oružje. Time su preuzimali dio poslova koje je izvršavao ZNG. U početku su zadatci obavljani u suradnji s MUP-om i ZNG-om, a kasnije i samostalno. Posebna pozornost posvećena je obuci vatrenim oružjem pa je, počevši od kraja travnja do kraja rujna 1991., ona

⁴⁴⁴http://www.uvsjp-alfa.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=216:sjp-orao-osijek&catid=101:sjp-pu&Itemid=177, pristup lipanj 2018.

⁴⁴⁵ Ivan Toth, *Civilna zaštita u Domovinskom ratu*, Zagreb, 2001., 209-213 (dalje: Toth, *Civilna zaštita*).

⁴⁴⁶ *Narodna zaštita*, 32.; Toth, *Civilna zaštita*, 121.

⁴⁴⁷ „Proglas Hrvatskom narodu i svim građanima Slavonije i Baranje“, *Glas Slavonije*, 10. travnja 1991., 15.

⁴⁴⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 10.; *Narodna zaštita*, 82.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Molba za demobilizaciju Božidara Riba (Zapovjedništvo 1. D-bojne) upućen MORH GS OS HV“, VP Br. 8236, Broj: 104/92, 14. srpnja 1991.

provedena u cijeloj općini.⁴⁴⁹ Tijekom ljeta pripadnike NZ-a se naoružavalo te u velikom broju prevodilo u postrojbe ZNG-a i MUP-a.⁴⁵⁰ Od osnutka do kraja kolovoza 1991. NZ je strukturiran po rajonima, a u kolovozu je uveden vojni ustroj NZ-a te osnovan i općinski štab NZ-a (28. kolovoza).⁴⁵¹ Od listopada 1991. najveći dio pripadnika NZ-a postao je pripadnicima HV-a pa je u prosincu njihov broj pao na 2500. Tijekom prosinca NZ je preuzeo gotovo sve poslove oko izgradnje obrambenih objekata u općini Osijek: strjeljačkih zaklona i rovova, skloništa lakoga tipa, staza u postojećim melioracijskim kanalima i sl.⁴⁵²

Aktivnosti lokalnih stranaka također su bile usmjerene na obranu zemlje. Sukladno odluci Međustranačkoga vijeća RH o osnivanju međustranačkih vijeća za narodnu obranu na općinskoj razini, predstavnici 17 političkih stranaka u Osijeku 4. travnja osnovali su općinsko Međustranačko vijeće za narodnu obranu, izabравši pri tome i njegovo vodstvo. Svrha Vijeća bila je procjena ugroženosti, koordinacija aktivnosti i zaštita stanovništva i imovine.⁴⁵³ Vijeće je imalo 17 članova, a nadležni za njegov rad bili su načelnik Reihl-Kir, sekretar SNO Glavaš, predstavnik Saveza rezervnih vojnih starješina Đuro Takalić i gradonačelnik Kramarić.⁴⁵⁴

Do tada značajan četrnaesti dan u mjesecu travnju, 1991. više se nigdje nije spominjao kao „dan oslobođenja” Osijeka. Umjesto toga, sredinom travnja u SO Osijek do izražaja su došle sve međunacionalne razlike i napetosti. Skupština je, ipak, uspjela postići načelnu suglasnost i izglasati dokument pod kompromisnim nazivom „Dogovor o temeljima zajedničkoga života na području općine Osijek“ (prvotno zamišljen kao Rezolucija) kojim se u devet točaka pozivalo na miran i demokratski način rješavanja političke krize, funkcioniranje pravne države, povjerenje, toleranciju, uzajamno uvažavanje i suradnju među građanima i njihovim oblicima udruživanja. Referirajući o političko-sigurnosnoj situaciji u općini, načelnik Reihl-Kir ocijenio je da je ona, unatoč nekoliko incidenata, povoljna.⁴⁵⁵ Na istom tragu bila je

⁴⁴⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjешće Zapovjednika općinskog stožera Narodne zaštite o ustrojstvu i djelovanju Narodne zaštite u općini Osijek u 1991. godini“, Broj: 24/1992., 7. siječnja 1992., 1-4; Ivica Završki, Ivana Jurčević, Tamara Alebić, „Dragovoljački odredi Narodne zaštite na području bivše općine Osijek i njihova uloga u obrani grada“, *Domovinski rat, njegove gospodarske, demografske i socijalne posljedice i perspektive na području hrvatskoga Istoka*, Zagreb, 2017., 392-393.

⁴⁵⁰ *Narodna zaštita*, 81, 88.

⁴⁵¹ Štab u činili zapovjednik Božidar Riba, dozapovjednik Đuro Takalić, načelnik Jozo Javor, pomoćnici zapovjednika Ivica Šmit, Zlatko Savanović, Željko Rakitić, Miroslav Pavlinić i Margita Zorić. Završki, Jurčević, Alebić, Dragovoljački odredi, 395.

⁴⁵² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjешće Zapovjednika općinskog stožera Narodne zaštite o ustrojstvu i djelovanju Narodne zaštite u općini Osijek u 1991. godini“, Broj: 24/1992., 7. siječnja 1992., 1-4.

⁴⁵³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 10.; Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujčić, *Narodna zaštita u Domovinskom ratu*, Zagreb, 2002., 81 (dalje: *Narodna zaštita*).

⁴⁵⁴ „Oko Hrvatske nema pogodbe“, *Glas Slavonije*, 5. travnja 1991., 4.

⁴⁵⁵ Verica Sikora, „Napetosti i razlike“, *Glas Slavonije*, 13. travnja 1991., 15.; „Širiti povjerenje i uzajamno uvažavanje“, *Glas Slavonije*, 17. travnja 1991., 14.; Verica Sikora, „Dogovor i uz različitosti“, *Glas Slavonije*, 12. travnja 1991., 5.

i Reihl-Kirova izjava za javnost da nema ni jedne provjerene informacije o Šešeljevu boravku i kretanju „njegovih četnika” na području Slavonije i Baranje, iako je iz policijskih izvješća vidljivo da je policija u ožujku registrirala njegov dolazak u Dalj.⁴⁵⁶

A da se stanje na području Slavonije tih dana uistinu smirivalo, predstavnici osječkih vlasti izvijestili su predsjednika Tuđmana na marginama susreta Tuđman – Milošević, 15. travnja u Tikvešu.⁴⁵⁷ No, takvo je stanje, pokazalo se, bilo samo zatišje pred buru. Tijekom travnja i svibnja 1991. na području općine Osijek podjela oružja preko općinskoga SNO, pojačala se. Nakon novih prvosvibanjskih provokacija u obliku skidanja hrvatskih zastava u mjestima općine Osijek, Beli Manastir i Vukovar te sukoba u Borovu Selu 2. svibnja, postajalo je sve jasnije da se problem velikosrpske agresije na istoku Hrvatske ne će moći razriješiti mirnim putem.

5. PRVI ORUŽANI SUKOBI I POČETAK OTVORENE AGRESIJE NA OSJEČKOM PODRUČJU

5.1. Sukob na Savulji

Savulja je (močvarno) područje između Dalja i Borova Sela, uz desnu obalu Dunava, prije ulaza u selo. S obzirom na općinsku pripadnost, područje Savulje granično je područje između bivših općina Osijek i Vukovar. Osim vikend-naselja koje se ondje nalazilo, u vlasništvu obližnjih mještana, taj je prostor, kao i područje Borova Sela, gdje je u svibnju 1991. bila u tijeku izgradnja „skelskog mesta prelaza“, bio prihvatno mjesto za dovoz oružja i srpskih pobunjenika. Oni su preko skele, nosivosti tri kamiona i deset automobila,⁴⁵⁸ najčešće noću prevoženi s druge strane Dunava, tj. iz Srbije.⁴⁵⁹ Ondje je već početkom travnja uz asistenciju milicije Srbije

⁴⁵⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 195, ožujak 1991., 16; VS, „Dezinformacija“, *Glas Slavonije*, 12. travnja 1991., 5; Zanimljiva je bila konstatacija sekretara vukovarskoga SNO i predsjednika općinskoga odbora HDZ-a, Tomislava Merčepa, da „problemi nisu nacionalne nego ideološke prirode, jer otpor pružaju oni – prije svega Srbi doseljenici – koji gube povlašten položaj pred naletom društvenih promjena... Ova međunacionalna napetost nije rođena na našem području, već sve aktivnosti vodi dvadesetak ljudi potpomognutih od četnika Šešelja. Za takve ideje, smatra on, nije ni deset posto Srba, ali ih moraju podržavati da ne bi ispali izdajnici.” Zoran V. Sekulić, „Dijalog preko nišana“, *Glas Slavonije*, 11. travnja 1991., 3.

⁴⁵⁷ „Razgovori se nastavljaju“, *Glas Slavonije*, 16. travnja 1991., 1. Najviše je govora, prema riječima gradonačelnika Kramarića, bilo o gospodarskoj situaciji te rekonstrukciji osječke vlade. Predsjednik je obećao uskoro posjetiti Osijek. S. S. „Najviše o privredi“, *Glas Slavonije*, 18. travnja 1991., 6.

⁴⁵⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 10.

⁴⁵⁹ „Izvješća Organa bezbednosti Komande 5. korpusa RV i PVO Organu bezbednosti Komande RV i PVO o stanju u Vukovaru te sukobu u Borovo Selu 1. svibnja 1991.“. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi*

zabilježen dovoz oružja (navodno TO Srbije) i prebacivanje pripadnika četničkih dobrovoljaca SRS-a.⁴⁶⁰ Na istom su mjestu mjesecima uoči općega napada na istočnu Slavoniju, srpski civili s djecom iz Borova Sela i okolnih sela prelazili preko Dunava u Vojvodinu.⁴⁶¹ Iako je sukob u Borovu Selu označio prekretnicu u međunacionalnim odnosima u Slavoniji i točku njihova daljnje eskaliranja, prvi oružani sukob sa srpskim pobunjenicima u istočnoj Slavoniji datira od 6./7. travnja 1991., a zbio se na Savulji, tri tjedna prije sukoba u Borovu Selu.⁴⁶² Prema svjedočenju umirovljenoga pukovnika HV-a i zapovjednika hrvatskih snaga u savuljskom sukobu, Nikole Jamana, prve barikade u Slavoniji postavljene su 31. ožujka na Savulji, istoga dana kada i na Plitvičkim jezerima.⁴⁶³

Na dan plitvičkoga „Krvavoga Uskrsa“, 31. ožujka, u Borovu Selu došlo je do masovnoga okupljanja mještana Borova Sela i Dalja koji su se ondje sukobili s dvije ophodnje PP Vukovar. Ovaj napad na pripadnike hrvatske policije, Izvješće VS UN-a navelo je kao prvi angažman Šešeljevih jedinica.⁴⁶⁴ Tih je dana javno kružila infomacija da je Vojislav Šešelj 2./3. travnja sa svojim pristašama osobno pristigao u Borovo Selo preko Dunava iz Bačkoga Petrova Sela.⁴⁶⁵ Poslije toga, točnije od 2. travnja, Šešeljevi pristaše počeli su dolaziti u istočnu Slavoniju.⁴⁶⁶

Nakon sukoba na Plitvicama, situacija na osječkom području počela se naglo pogoršavati. Barikada na sjevernom ulazu u Borovo Selo (na potezu Savulja – Novo Borovo) od tada je trajno podignuta.⁴⁶⁷ Kao reakcija, barikade su 1. travnja postavljene i u Berku i

na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.), knjiga 1, dok. 53, 14. svibnja 1991., 132-133.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Centar za obavještavanje Sekretarijata narodne obrane Općine Vinkovci, „Izvješće za 13. 05. 1991. godine od 06,00 do 24,00 sati i od 14. 05. 1991. godine do 06,00 sati“; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Centar za obavještavanje Sekretarijata narodne obrane Općine Vinkovci, „Cjelovit izvještaj o prelasku Dunava kod Borova Sela dobivena neposredno s keja u Borovu Selu“, Vinkovci, 25. lipnja 1991, Ur. broj: 08-1134/1-81; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Komanda 12. korpusa Komandi 17. korpusa (pukovnik Polovina)“, Str. pov. br. 147-152, 26. svibnja 1991.

⁴⁶⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 58., 75.

⁴⁶¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, COB SNO Vinkovci, „Izvješća dobivena 25.06.1991. godine od 06.00 do 18 sati“, Ur. broj: 9/1-91, 25. lipnja 1991.; „Izvješće CO SNO Vinkovci za dan 27.06.1991. od 06,00 do 18,00 sati“, Kl. oznaka: 08-1196/1-91, Vinkovci, 27. lipnja 1991.; SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 5.

⁴⁶² Ivan Mihanović, „Uloga obrane grada Osijeka na Istočnoslavonskom bojištu 1991. godine“, *Domovinski rat, njegove gospodarske, demografske i socijalne posljedice i perspektive na području hrvatskoga istok*, knj. 53, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Zagreb, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Odjel za kulturologiju – Osijek, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2017., 376 (dalje: Mihanović, *Uloga obrane grada Osijeka*).

⁴⁶³ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Nikolom Jamanom, 10. travnja 2014.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 53-54.

⁴⁶⁴ ICTY, „Izvješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 34., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁴⁶⁵ M. Č., „Smiriti situaciju“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 24.; Ana Diklić, „Epicentar – Borovo Selo“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 5.

⁴⁶⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 38.

⁴⁶⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 12.; „Hajdučija preselila u Slavoniju“, „Divlji zapad u Dalju“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., 1.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 54.

Boboti, a prema podacima COB Osijek u Šodolovcima su 3./4. travnja primijećene naoružane noćne straže.⁴⁶⁸ Barikada je postavljena i u Trpinji gdje je cijeli dan opstruiran redoviti promet te je izvješena i srpska zastava. Na smjeru Borovo Selo – Erdut zbog miniranja je prekinut željeznički promet za što su odgovornost preuzeli članovi SDS-a. Na željezničkim postajama Trpinja – Borovo Selo i Bršadin, skinute su hrvatske zastave, a postaja je opkoljena. Unatoč normalizaciji cestovnoga prometa i pomicanju barikada uz prometnice,⁴⁶⁹ na njima je i dalje bio aktivno prisutan značajan broj naoružanih pobunjenika, čemu se osvjedočila i novinarska ekipa „Glasa Slavonije“ koja je, krenuvši iz Dalja, pred Borovim Selom doživjela pretres.⁴⁷⁰ Nakon što su 3. travnja 1991. uhićeni, Hadžić i Savić pušteni iz pritvora, barikade u navedenim mjestima, unatoč obećanjima, nisu uklonjene.⁴⁷¹ Prometnice Borovo Selo – Dalj i Trpinja – Pačetin bile su također blokirane.⁴⁷² Početkom travnja lokalni je tisak proglasio da je „građanski“ rat doista počeo,⁴⁷³ a gradonačelnik Kramarić govorio je da se agresija na Hrvatsku „očito provodi“.⁴⁷⁴

Ubrzo je došlo i do prvih provokacija od strane JNA u Osijeku: 3. travnja u jutro više je oklopnih vozila izišlo iz vojarnje „Narodni heroj Milan Stanivuković“ vozeći se središtem grada.⁴⁷⁵ Isti je dan i u Dalju prvi put napadnuta policijska postaja te su postavljene i prve barikade. Naime, noć prije hrvatska je policija u blizini Dalja uhitila petoricu naoružanih Daljaca srpske nacionalnosti (Vladimira Maletića, Sinišu Glodića, Veselina Orsića, Jovana Panišića, Milana Kikanovića) i jednoga Borovčanina (Saša Vulin) pri nezakonitoj podjeli oružja.⁴⁷⁶

Mediji u Srbiji također su javili vijest o uhićenju spomenute šestorice. Prema verziji „Politike“, Vladimir Maletić bio je vlasnik broda-restorana na Dunavu koji se, nakon što je čuo da mu se, kao članu SDS-a, sprema miniranje broda, odlučio naoružati „starom lovačkom puškom“ i s „nekolicinom prijatelja“ postaviti stražu. Pripadnici MUP-a Maletića, Orsića i Panišića napali su u parku uz Dunav; Glodića su uhitili dok se uz rijeku vraćao kući iz seoskih

⁴⁶⁸ V. Sikora, „Okolo hrvatske nema pogodbe“, *Glas Slavonije*, 5. travnja 1991., 4.

⁴⁶⁹ M. Č., „I dalje bez prometa“, *Glas Slavonije*, 9. travnja 1991., 14.

⁴⁷⁰ Ana Diklić, Davor Svoboda, Dragutin Olvitz, „'Okupacija' ili srpske puške na srpskom ramenu!“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 12.

⁴⁷¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 53-54.

⁴⁷² Ana Diklić, „Epicentar – Borovo Selo“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 5.

⁴⁷³ Drago Hedl, „Slavonija među tenkovima“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., 1.

⁴⁷⁴ V. Sikora, „Okolo Hrvatske nema pogodbe“, *Glas Slavonije*, 5. travnja 1991., 4.

⁴⁷⁵ Redakcija, „Hajdučija preselila u Slavoniju“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., 1.

⁴⁷⁶ M. Č., „Smiriti situaciju“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 24; Ana Diklić, „Epicentar – Borovo Selo“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 5.

kafića, a Kikanović i Vulin uhićeni su nakon što su kući pratili djevojke. Nakon ispitivanja, trojica su puštena (Glodić, Kikanović i Vulin), a ostali su zadržani u PU Osijek.⁴⁷⁷

Zbog toga je četiristotinjak naoružanih Srba zatvorilo sve prilaze policijskoj postaji, zahtijevajući puštanje preostale trojice, povlačenje policije i zabranu njihova boravka u selu preko noći te opravdavajući u razgovoru sa zapovjednikom policije, Željkom Vajdom, naoružavanje srpskoga naroda.⁴⁷⁸ O navedenim zahtjevima bilo je riječi na izvanrednoj sjednici SO i IV općine Osijek.⁴⁷⁹ Potpisavši se kao „Građani“, prosvjednici su dali ultimatum da se do 14 sati navedeni puste na slobodu, a kada to nije učinjeno na postaju su tjelesno nasrnuli, demoliravši prozore, vrata i natpisnu ploču, zaustavljajući vozila i pretresajući putnike u prometu. Na koncu je, u koordinaciji s načelnikom Reihl-Kirom, daljska policija popustila i povukla svoje pripadnike s ulaza u mjesto. U policijsku su postaju u popodnevnim satima došli istražni sudac Okružnoga suda u Osijeku Radoslav Arambašić i nadležni tužitelj. Nakon ispitivanja osumnjičenih, trojac je oko 18 sati pušten da se brani sa slobode.⁴⁸⁰ Iz daljske postaje tijekom dana izlazili su i ostali policajci srpske nacionalnosti i prelazili na stranu pobunjenih Srba (Duško Pivaš, Željko Čizmić, Bogoljub Ristić i Slobodan Bogdanović).⁴⁸¹ Na koncu je protiv Vladimira Maletića podnesena kaznena prijava zbog posjedovanja vojničke puške, strjeljiva i eksploziva, protiv Veselina Oršića i Jovana Panišića prekršajna prijava zbog neovlaštenoga posjedovanja oružja, dok su Milan Kikanović, Siniša Glodić i Saša Vulin potpuno oslobođeni optužbi.⁴⁸² Naknadno se saznalo da je među uhićenima bio i Branislav Očić, djelatnik Općinske uprave Osijek.⁴⁸³ Prizor koji se u sljedećim danima u Dalju mogao vidjeti, simbolički je ukazivao i na stvarnu podijeljenost sela: na mjesnoj zajednici izvješena je jugoslavenska zastava, a na policijskoj postaji hrvatska.⁴⁸⁴

Nikola Jaman je, kako svjedoči, nakon plitvičkoga sukoba kod načelnika Reihl-Kira pokušao inicirati uklanjanje barikade na Savulji, s čime Reihl-Kir u početku nije bio

⁴⁷⁷ Isti medij pisao je da je Maletić nakon kraćeg boravka u bolnici zbog „batinjanja“, otišao na oporavak u Srbiju. Rade Subotić, „Prepad u parku“, *Politika*, 9. travnja 1991., 13.

⁴⁷⁸ M. Č., „Smiriti situaciju“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 24; Ana Diklić, „Epicentar – Borovo Selo“, *Glas Slavonije*, 3. travnja 1991., 5.

⁴⁷⁹ Pristigla je infomacija da je tih dana i Vojislav Šešelj sa svojim pristašama došao na vukovarsko područje. M. Č., „Smiriti situaciju“, *Glas Slavonije*, 2. travnja 1991., 24.

⁴⁸⁰ „Divlji zapad u Dalju“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., naslovna; „Strpljiva policija i spontan narod“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., 3.

⁴⁸¹ Dragoljub Krizmanović taj dan nije došao na posao. Ana Diklić, „Policajci i 'policajci'“, *Glas Slavonije*, 5. travnja 1991., 24.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 12.

⁴⁸² A. D., „Krivične i prekršajne prijave“, *Glas Slavonije*, 6. travnja 1991., 7.

⁴⁸³ Verica Sikora, „Oblačno, kišno, vedro“, *Glas Slavonije*, 6. travnja 1991., 17.

⁴⁸⁴ N. V., „Dalj je umoran od svega“, *Glas Slavonije*, 5. travnja 1991., 4.

suglasan.⁴⁸⁵ No, tjedan dana kasnije, uoči pravoslavnoga Uskrsa, 7. travnja, odobrio je akciju. Stoga je kasno navečer 6. travnja dvadesetak pripadnika SJP iz Zagreba, osječke policije i dragovoljaca na čelu s Nikolom Jamanom krenulo u akciju razbijanja barikade. Plan je bio da akcija započne 6. travnja između 23 i 23.30 sati. U akciju se krenulo kamionom iz Nemetina, bez sredstava veze, radiouređaja tzv. „Motorola“, koje su prvotno bile obećane. Neposredno uoči početka akcije Reihl-Kir je sustigao postrojbu kod daljskoga naselja Mišino brdo i donio dalekozor. Od naoružanja, hrvatske su snage imale puške M-16, protutenkovske raketne bacače M-79 90 mm („ose“) i M-80 64 mm („zolje“) te ručne raketne bacače „armbrust“. Zapovjednik Jaman imao je „kalašnjikov“, snajper, „pumpericu“, nož i pištolj (za koji je kasnije rečeno da su ga izgubili Branimir Glavaš, Vice Vukojević i Gojko Šušak.⁴⁸⁶). Prema Jamanu, Reihl-Kirov plan bio je da se krene glavnim smjerom Dalj – Borovo Selo, no Jaman je poveo akciju sporednim putem, uglavivši se između Dalja, Vere, Bobote i Borova Sela. Hrvatske su snage prema Savulji krenule poljskim putevima preko Mišinoga brda i farme Marinovci. U akciju se neposredno uključila i daljska policija zaustavivši promet na potezu Dalj – Borovo Selo, kako bi hrvatske snage mogle neometano prići barikadi na Savulji (iako je Jamanu više odgovaralo da se promet tim smjerom nesmetano odvija kako bi pozornost pobunjenika bila na cesti, dok im se oni približavaju sporednim putevima). Prema podacima prethodnih policijskih izviđanja, prije same barikade trebale su se nalaziti tri predstraže srpskih pobunjenika. Ostavivši dio pripadnika u kamionu prije farme, s Andrijom Getošem, gdje su ostali čekati njihov povratak iz akcije, skupina od 12 pripadnika na čelu s Jamanom, nastavila je dalje. Na lokaciji farme ostala su šestorica pripadnika Jamanove skupine, a preostala petorica nastavila su put prema barikadi. Na predjelu farme gdje se računalo da postoji predstraža, naišli su na noćnoga čuvara koji je bio u obilasku mjesta, propustivši ga. Pozicija sljedeće predstraže (kombi vozilo) trebala je biti uz cestu, no ni ondje nije bilo nikoga. Uvidjevši da postoji veliki nesrazmjer između dobivenih podataka i stanja na terenu, utvrdilo se da pobunjeničke straže nisu postojale ni na jednoj lokaciji prije barikade. Zbog povlačenja u obližnji kanal radi dogovora o reorganizaciji i daljnjem napredovanju, cijela se akcija naposljetku oduljila za gotovo dva sata. Postrojba se, potom, vratila petstotinjak metara unatrag i poljskim putevima počela približavati barikadi, puzeći gotovo 900 metara. Uz barikadu je stajao i reflektor. Pretpostavljajući da pobunjenici ne

⁴⁸⁵ Jaman je u razdoblju od listopada do prosinca 1991. bio zapovjednik 3. bojne 106. br. HV-a. HR-HMDRCDR-61, Istražni centar Županijskoga suda u Osijeku, „Zapisnik o ispitivanju svjedoka Nikole Jamana od 1. ožujka 1997.“, Broj: Kio – 170/06-648, 2.

⁴⁸⁶ Nekoliko dana poslije, isti je pištolj na konferenciji za medije u Beogradu prikazao i Vojislav Šešelj, rekavši da je pripadao jednom poginulom hrvatskom policajcu. ICTY, „Transcript of interview Vojislav Šešelj for 'Death of Yugoslavia'“, March 1995., 11. www.icty.org, pristup veljača 2014.

računaju da bi itko mogao ići frontalno prema reflektoru, Jaman je odlučio igrati upravo na taj čimbenik iznenađenja. Dogovoreno je da neposredno prije barikade Jaman, s još jednim pripadnikom krene izravno na reflektor, a ostala četvorica sa strane vatreno djeluju po barikadi. Uspjevši joj se približiti, hrvatske su snage uspješno razbile barikadu. Od hrvatskih snaga nitko nije poginuo ni bio ozlijeđen. Po završetku paljbe nisu se odmah povukli natrag, već su krenuli južnim smjerom, prema ulazu u Borovo Selo. Tek došavši do autobusnoga okretišta i prvih kuća s desne strane ceste, da bi izbjegli protivničku vatru, započeli su povlačenje prema željezničkoj pruzi Borovo Selo – Dalj koja se nalazila zapadno od ulaza u selo. Tako je skupina pred barikadom tek oko dva sata u jutro s leđa prišla skupini koja ju je čekala kod kamiona. Nakon što je kontakt uspostavljen, zajedno su krenuli prema farmi gdje su se našli i s prvim dijelom svoje skupine, odakle su se uputili prema Osijeku. Jaman je, naposljetku, u PU Osijek stigao oko četiri sata u jutro. Zbog značajnoga oduljenja akcije kod Reihl-Kira je postojala sumnja u njezin uspjeh i sudbine sudionika te se nemalo iznenadio kada mu je Jaman usred noći ušao u ured u PU Osijek.⁴⁸⁷

Sutradan je na konferenciji za medije, prema pisanju beogradske „Borbe“, načelnik Reihl-Kir prepričao kako je došlo do sukoba, navevši da je policijska ophodnja provodila „operativno-preventivne mjere“ jer je imala informacije o mogućem napadu na PP Dalj. Prema njegovim riječima, pripadnici policije došli su „200 metara do mjesta na cesti gdje stoji barikada i ima naoružanih civila. Policajci su bili osvijetljeni iz pravca jakim reflektorom, a zatim je na policajce otvorena vatra iz automatskog oružja i vojničkih pušaka.“ Naveo je i da su „oni na to uzvratili vatrom iz automatskog oružja, a ispaljeni su i projektili iz lansirnih sredstava u pravcu barikada, odnosno na mjesto s kojeg je otvorena vatra“.⁴⁸⁸

Isti je dan i u beogradskoj „Politici“ objavljeno da su 8. travnja, oko 2.40 sati iz nepoznatoga pravca na Borovo Selo ispaljene dvije granate od kojih je jedna pala u polje nedaleko sela, a druga lakše oštetila kuću jednoga mještanina zbog čega je u selo došla JNA i započela istragu. Također, izvješteno je i da je „neko noćas iz mraka, pucajući iz mraka, a pretpostavlja se specijalci MUP-a“, ranio jednoga mještanina Borova Sela. U istoj vijesti objavljena je i informacija da su ministra Anđelića, također, iz Borova Sela, te noći presreli „specijalci“ i teško ga pretukli, a potom pustili.⁴⁸⁹ „Borba“ je, pak, izvijestila da su pripadnici PU Osijek ispalili projekte prema barikadi, ali da je načelnik Reihl-Kir na konferencije za

⁴⁸⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Nikolom Jamanom, 10. travnja 2014.

⁴⁸⁸ (Tanjug), „Puškaranje u cik zore“, *Borba*, 9. travnja 1991., 4.

⁴⁸⁹ R. C. – P. K., „Granata oštetila jednu kuću“, *Politika*, 9. travnja 1991., 8.

medije izvijestio da nije bilo stradalih ni na jednoj strani, ali je potvrdio oštećenja vozila uz barikadu.⁴⁹⁰

Ova je akcija pokazala i koliko je važna točnost i vjerodostojnost izviđačkih podataka i stanja na terenu. Mnoge nadolazeće akcije rezultirale su brojnim gubitcima i neuspjesima upravo zbog nepreciznosti u izvještavanju s terena i nedovoljno kvalitetno obavljenoga izviđanja. Činjenica da u sukobu nije bilo poginulih ni stradalih s hrvatske strane, ne umanjuje važnost ove akcije, štoviše, samo joj daje na vrijednosti.

Iduće je noći, 7./8. travnja, policijska ophodnja iz Dalja imala informacije da bi te noći iz Borova Sela moglo ponovno doći do napada na daljsku policijsku postaju i nezakonite podjele oružja pa se uputila u izviđanje terena. Prošavši dvije predstraže, na barikadama ispred Borova Sela na ophodnju je otvorena vatra na koju je odgovoreno. Žrtava na koncu, nije bilo ni na jednoj strani.⁴⁹¹ Nakon tih događaja, barikada pred Borovim Selom još je više pojačana.⁴⁹² Napad na daljsku policijsku postaju ponovno je zabilježen 9./10. travnja.⁴⁹³

Sve opisane događaje, koji će se kasnije u hrvatskoj historiografiji nazvati prikrivenom (ili pužajućom) agresijom, slavonski je tisak već tada znakovito nazvao „tihom okupacijom” te „slavonskom balvan-revolucijom”.⁴⁹⁴

Tijekom istoga dana, 8. travnja, na sjednici općinskoga Međustranačkoga vijeća za narodnu obranu, čiji su rad, među ostalima, koordinirali načelnik Reihl-Kir i sekretar Glavaš, ocijenjeno je da je Hrvatska u „tihom ratu”, okupirana od velikosrpskoga agresora i JNA. Pri tom je osuđeno puštanje na slobodu Hadžića i Savića, zatraženo proglašavanje SDS-a terorističkom organizacijom i zabrana djelovanja te formiranje vlade nacionalnoga spasa.⁴⁹⁵ Dva dana kasnije Vijeće je svim građanima izdalo znakovit proglas da se zajedno odlučno odupru „otvorenoj velikosrpskoj agresiji koja nemilosrdno ugrožava ustavno-pravni poredak, suverenitet pa čak i samu postojanost Hrvatske. Nema više popuštanja i nagodbi s onima koji bezobzirno prijete, ruše i ubijaju... Hrvatska neće više trpjeti teror, pljačku, nasilje bilo koje vrste, napade na policijske postaje, na mirno hrvatsko stanovništvo. Hrvatski će narod ukloniti barikade, onemogućiti miniranje cesta, pruga, upade četničkih hordi na hrvatsko tlo, spriječit će maltretiranje i ubijanje nevinih ljudi. Hrvatski narod ne mogu uplašiti ni tenkovi, ni borna kola. Nikakve terorističke grupe i paravojne naoružane organizacije... Hrvatski narod je

⁴⁹⁰ (Tanjug), „Puškaranje u cik zore“, *Borba*, 9. travnja 1991., 4.

⁴⁹¹ Ana Diklić, „Obračun na barikadama“, *Glas Slavonije*, 9. travnja 1991., 19.

⁴⁹² Ana Diklić, „Imovina založena u terorističke svrhe“, *Glas Slavonije*, 10. travnja 1991., 3.

⁴⁹³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 55.

⁴⁹⁴ Ana Diklić, „Bajka o proljetnim aktivnostima“, *Glas Slavonije*, 6. travnja 1991., 9.

⁴⁹⁵ V. Sikora, „Ne damo ni pedalj našega“, *Glas Slavonije*, 9. travnja 1991., 8.

spreman da zada posljedni udarac ovom općem zlu kojega nije pošteđen nijedan narod u Hrvatskoj. Ovo je posljednji trenutak da stranački i politički ujedinjeni oko vrhovništva Republike Hrvatske, duhovno jaki, definitivno obranimo tekovine demokracije, slobode i ljudskih prava koje smo zajednički ostvarili u našoj Hrvatskoj”, stajalo je u proglassu.⁴⁹⁶

Bilo je to priopćenje koje je nagovještavalo prekretnicu u događajima na istoku Hrvatske. Ona se dogodila 2. svibnja u Borovu Selu s napadom na hrvatsku policiju i ubojstvom dvanaestorice pripadnika PU Vinkovci kojima je u pomoć krenula i osječka policija.

5.2. Osječka policija u sukobu u Borovu Selu

Stanovništvo Borova Sela činili su većinom srpski doseljenici s područja planine Ozren (BiH), pridošli nakon Drugoga svjetskoga rata. Ta je činjenica početkom 1990-ih godina značajno odredila ponašanje mještana Borova Sela, među sukobima inače nesklonom slavonskom stanovništvu. Događaji na Plitvicama dosta su pridonijeli zaoštavanju međunacionalnih tenzija na području istočne Slavonije i među Srbima koji su počeli prosvjedovati.⁴⁹⁷ U večernjim satima 31. ožujka oko 2000 Srba okupilo se na ulicama prosvjedujući zbog uhićenja na Plitvicama predsjednika vukovarskoga SDS-a i SNV-a Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema, Gorana Hadžića i sekretara vukovarskoga SDS-a Borivoja Savića. Na mjesto događaja došli su policajci PP Vukovar koji su tom prilikom tjelesno napadnuti i razoružani. Pet policajaca je lakše ozlijeđeno, a jedan teže. U napadu je policajcima oteto sedam službenih pištolja, jedna puška, službeno vozilo i radio-postaja.⁴⁹⁸ Nakon dva tjedna, spomenuta dvojica puštena su iz pritvora. Poslije Plitvica, Hadžiću je ugled jako porastao, a od tada je njegova veza s Miloševićem postala iznimno bliska. Sigurnosno stanje u istočnoj Slavoniji od tada se dodatno pogoršalo, posebno na području općine Vukovar i u tamošnjoj općinskoj skupštini.⁴⁹⁹

Barikada koja je tada u mjestu postavljena postala je trajna pojava, a nakratko je uklonjena 13. travnja 1991., što je bio kratkotrajni rezultat nekoliko sastanaka s hrvatskom stranom. Prvo se 12. travnja predsjednik VO Hrvatskoga sabora, Luka Bebić, sastao sa

⁴⁹⁶ „Proglas Hrvatskom narodu i svim građanima Slavonije i Baranje“, *Glas Slavonije*, 10. travnja 1991., 15.

⁴⁹⁷ Radi smirivanja situacije, bilo je zahtjeva da se Hadžić i Savić puste, čak je i Ivica Račan kao predsjednik Vijeća općina Hrvatskoga sabora, saborskim zastupnicima SDP-SKH iz Vukovara, obećao da će se za to založiti kod predsjednika Tuđmana. ICTY, „Izjava svjedoka Milenko Milinković, 9, www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁴⁹⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, ožujak 1991., Br. 195, 12-13. Izvješće VS UN-a navodi da su tom prilikom napadnute dvije policijske ophodnje i uništena dva policijska vozila i ozlijeđeno pet policajaca koji su se spasili bijegom. ICTY, „Izvjeshće VS UN-a”, 27. travnja 1994., 34, www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁴⁹⁹ ICTY, „Izjava svjedoka Milenko Milinković, 10, www.icty.org, pristup veljača 2014.

stranačkim predstavnicima u Vukovaru, a sutradan su održani i pregovori načelnika Reihl-Kira s predstavnicima daljskoga i borovskoga SDS-a o normalizaciji prometa na području PU Vinkovci.⁵⁰⁰ No, ulaze u mjesto i dalje su nadzirale pobunjeničke straže.⁵⁰¹ Tjedan dana nakon sukoba na Savulji, u Borovu Selu je 14. travnja održan miting na kojem su, uz predstavnike mjesnoga SDS-a, sudjelovali i Goran Hadžić, Vojislav Šešelj, Milan Paroški i predstavnici skupština općina iz Vojvodine. Na skupu su odaslane nove prijetnje barikadama.⁵⁰² Idućega dana čelnici MUP RH održali su dva susreta: prvi u Vukovaru s predstavnicima tamošnjih Srba, PU Osijek i PU Vinkovci te u Vojvodini (Bačka Palanka) s ministrom UP RS i predstavnicima Narodne skupštine Srbije o sprječavanju međunacionalnih sukoba.⁵⁰³

Sukob u Borovu Selu bio je nastavak oružanih sukoba koji su se prethodnih dana događali i u ostatku zemlje. Baš na dan borovskoga sukoba, 2. svibnja 1991., tisak je izvijestio da se od 13. kolovoza 1990. do 29. travnja 1991. u Hrvatskoj dogodilo 89 oružanih napada, najviše od strane pobunjenika na barikadama te da su 154 eksplozivne naprave podmetnute pod razne objekte (kuće, željezničke pruge, automobile, spomenike, trgovine, crkve itd.), ne znajući da će skorašnji sukob uvelike utjecati na porast navedenih statističkih podataka.⁵⁰⁴

Sukob u Borovu Selu u bivšoj općini Vukovar prvi je oružani sukob na području istočne Slavonije u kojem se JNA izravno stavila na stranu pobunjenih hrvatskih Srba, a izgledno je da je bila uključena i u pripremu toga događaja, zajedno s MUP-om Srbije.⁵⁰⁵ Prema informacijama koje je imala policija, u Borovu Selu i okolici bilo je prisutno oko 1000 (vjerojatno naoružanih) pripadnika različitih četničkih i drugih paravojnih formacija iz Srbije koji su bili stacionirani na Savulji, a postojale su i informacije da se radi o pripremljenoj klopki.⁵⁰⁶

Povod za sukob u Borovu Selu dogodio se na mjestu gdje je razbijena prva barikada na Savulji. Ophodnja hrvatske policije iz PP Vukovar (od 19. lipnja sjedište samostalne PU Vukovar) obilazila je 1./2. svibnja područje Dalja i Erduta. U dva civilna vozila nalazila su se po dvojica hrvatskih policajaca u civilu. Krećući se prema Vukovaru oko 1.30 sati u jutro

⁵⁰⁰ M. Č., „Uklonjene barikade”, *Glas Slavonije*, 15. travnja 1991., 10.

⁵⁰¹ HIC, *Kronologija*, 49.

⁵⁰² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 56.

⁵⁰³ Postignuto je suglasje za šest od osam točaka vukovarskog SDS-a (osim vraćanja sjedišta PU u Vukovar, i osnivanje PP u pet sela sa srpskom većinom). *Isto*, 56.

⁵⁰⁴ (H.), „Osamdeset devet oružanih napada”, *Glas Slavonije*, 2. svibnja 1991., 3.

⁵⁰⁵ Preko Mihalja Kertesa, zamjenika ministra unutarnjih poslova Srbije. ICTY, „Oral Decision on Defence Motion for Acquittal Pursuant to Rule 98 bis”, 20. veljače 2014., 8., www.icty.org, pristup 2015.

⁵⁰⁶ Prepričava sudionik pripremna sastanka i sukoba u s. Borovu Milenko Turudić (PU Osijek). „Sukob u Borovu Selu 02.05.1991/Početak rata na prostoru Jugoslavije”. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

zaustavili su se pred Borovim Selom gdje je bila nezakonito istaknuta srpska zastava.⁵⁰⁷ Pri zaustavljanju na vozila je otvorena pješačka vatra. Budući da je jedan automobil osposobljen, dvojica policajaca (Jurica Tolj i Marijo Marinović) uspjela su produžiti prema PP Vukovar, dok su druga dvojica (Dalibor Križanović i Zvonimir Meković) ranjeni i zarobljeni u obližnjoj vikendici (vjerojatno je riječ o objektima u vikend-naselju na Savulji), gdje su brutalno zlostavljani. Tijekom noći i sljedećega jutra načelnik Reihl-Kir i načelnik PU Vinkovci Josip Džaja kontaktirali su s tzv. komandantom obrane Borova Sela Vukašinom Šoškočaninom radi puštanja zatočenih policajaca, no Šoškočanin je prvotno tvrdio da ne zna ništa o tom događaju, da bi u jutro iznio verziju prema kojoj su policajci pucali na mještane pri čemu je jedan i ranjen.⁵⁰⁸ Idući dan iz Osijeka je prema nalogu MUP RH izvršena interventna akcija policije u Borovu Selu radi oslobađanja zarobljenih policajaca, ne znajući da su oni već odvezeni u Vojvodinu. Sukladno usmenoj zapovijedi načelnika Reihl-Kira oko 10 sati dana je uzbuna svim vodovima SJP PU Osijek (Osijek, Našice, Đakovo, Orahovica) radi okupljanja u sjedištu SJP i odlaska prema Borovu Selu. Oko 12 sati 160-ak pripadnika SJP PU Osijek krenulo je oklopnim vozilom „TAB”, šest kombija, tri landrovera, dva civilna vozila i jednim civilnim kamionom prema Borovu Selu, smjerom Nemetin – Sarvaš – Bijelo Brdo – Dalj.⁵⁰⁹ Došavši do Savulje skupina je napadnuta te se ondje rasporedila i upustila u borbu s lokalnim pobunjenicima i Šešeljevim dobrovoljcima koje je za tu priliku, prema njihovom priznanju, naoružala srbijanska milicija.⁵¹⁰ Prije toga, nekoliko minuta nakon 12 sati u selo je ušla prva skupina pripadnika PU Vinkovci (dva autobusa i pet policijskih vozila) i upala u zasjedu. Načelnik vinkovačke PU zatražio je pomoć od PU Osijek.⁵¹¹ Bio je to početak (kraja) slabo isplanirane i nedovoljno iskoordinirane akcije. Uskoro su pokušani prodori novih skupina pobunjenika iz unutrašnjosti Borova Sela te Bobote i Dalja. Oko 14 sati iz smjera Bobote uočen je dolazak pedesetak pobunjenika koje je dvadeset osječkih policajaca uspješno blokiralo pa su se pobunjenici povukli u Bobotu. Istodobno, druga pobunjenička skupina pokušala je napad iz smjera Dalja. Osječka je policija zatražila pojačanje koje je stiglo sa snagama varaždinskih policajaca iz erdutskoga Nastavnoga centra, zapriječivši pobunjenicima prodor prema Borovu Selu. S južne strane, iz smjera Vukovara, do željezničke pruge stigla je interventna skupina SJP PU Vinkovci. Kada je otpor potpuno oslabio, a do ulaza u Savulju trebalo osvojiti još pedesetak metara, oko

⁵⁰⁷ ICTY, „Svjedočenje Slavka Dokmanovića”, 20. ožujka 1998., t. 1753, www.icty.org, pristup 2015.

⁵⁰⁸ „Memorijal 12 redarstvenika”, <http://stari.mup.hr/main.aspx?id=10351>, pristup svibanj 2018.

⁵⁰⁹ HMDCDR, Osijek u Domovinskom, 12-13.

⁵¹⁰ Vojislav Šešelj. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 964, *Smrt Jugoslavije*, BBC, 1995.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 59.

⁵¹¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 14.

14 sati iz smjera Dalja preko Savulje je ušla kolona od sedam transportera 12. pmb. JNA iz Osijeka, s načelnikom Štaba brigade potpukovnikom Dušanom Lončarom. Zapovjednik osječke SJP dobio je zapovijed za prekid napredovanja i propuštanje JNA koja je razdvojila strane i prekinula sukob, omogućivši izvlačenje hrvatskih policajaca. No, pri povlačenju na farmu Lovas između Dalja i Borova Sela, na njih je otvorena vatra s jednoga transportera JNA i iz pješackoga naoružanja pobunjenika koji su se pod zaštitom JNA vraćali na početne položaje. Pri tom su dvojica pripadnika policije ranjena. U 19 sati sve su postrojbe SJP dobile zapovijed o povlačenju u bazu, osim jedne skupine od dvadeset pripadnika koja je cijelu noć ostala na osiguranju Dalja zbog moguće pobunjeničke osвете iz Borova Sela.⁵¹² Nakon završetka sukoba postojale su informacije da se đakovačka i osječka policija spremaju napasti Borovo Selo i druga mjesta sa srpskom većinom, što je ostalo na razini glasine.⁵¹³ Zarobljene policajce zbog kojih je hrvatska policija i intervenirala, pobunjeni su Srbi nakon višestrukoga premlaćivanja, odvezli u Novi Sad i predali tamošnjoj miliciji.⁵¹⁴ Istu večer vraćeni su u Osijek.⁵¹⁵

Pojedini sudionici sukoba u Borovu Selu za neuspjeh intervencije okrivljuju načelnika Kira jer osječka policija nije reagirala na očekivani način – slanjem pojačanja iz Osijeka iz smjera Dalja.⁵¹⁶ Međutim, Petar Biočić negira te tvrdnje i objašnjava da je osječka policija krenula iz Dalja prema Borovu Selu, ali ju je spriječila JNA.⁵¹⁷

Večer i noć koja je uslijedila u Osijeku, bile su vrlo burne. Zbog napada u Borovu Selu, građani Osijeka su, kružeći automobilima po gradu i isticanjem hrvatskih nacionalnih obilježja,

⁵¹² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 12-13; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 59-61.

⁵¹³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 62.

⁵¹⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 59; Željko Garmaz, „Ispovijest policajca: Tukao me dva dana, a kazna je smiješna“, *24 sata*, 3. veljače 2012., 43; Suzana Lepan Štefančić, „Osječki policajac Meković: Tukli su nas grabljama, motikama...“, <https://www.vecernji.hr/vijesti/osjecki-policajac-mekovic-tukli-su-nas-grabljama-motikama-368014>

⁵¹⁵ Runtić, *Prije dvadeset godina*, 86.

⁵¹⁶ Sukob u Borovu Selu 02.05.1991/Početak rata na prostoru Jugoslavije. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁵¹⁷ U Osijeku je u ožujku osnovana postrojba za posebne namjene, s glavninom snaga u Osijeku, i po jedan vod u Đakovu, Orahovici i Našicama: „Toga su jutro svi oni pozvani na punu pripravnost u svojim stacionarima, koji su redovito izvan policijskih postaja, gdje su redovito vježbali. Načelnik Josip Reihl-Kir je otišao na dogovore s načelnikom Policijske uprave Vinkovci Josipom Đajom, a Petar Biočić je dobio zadatak da organizira intervenciju u Borovu Selu s osječke strane. Biočić kaže: „Bio sam siguran da je to veliko zlo, pa sam odlučio prikupiti sve ljude od Našica, Orahovice i Đakova i naravno, sve naše iz Osijeka. Prikupio sam jako puno ljudi i pripremili smo se stvarno dobro, a imali smo i oklopni transporter. Javio sam i Branimiru Glavašu da nam pomogne, a poslan je kamion i autobusi GSP-a Osijek koji su otišli u Erdut. Tamo su bili policajci iz Đurđevca i oni su svi trebali biti drugi ešalon i uključili bi se u slučaju potrebe“. Za pravu akciju je bilo sposobno stotinjak ljudi i oni su dobili zapovijed da se do dvanaest sati okupe u Policijskoj postaji Dalj. Dogovor je da se koordinirano uđe u Borovo Selo i to Vinkovčani od Vukovara, odnosno Borova Naselja, a recimo tako, Osječani od smjera Dalja, odnosno Savulje. Ipak je ta koordinacija izostala i kada Osječani stižu u Dalj, Vinkovčani su već ušli u Borovo Selo i bilo je poginulih. Osječani će krenuti, no tzv. JNA će ih onemogućiti i prva ući u Borovo Selo, a pripremili su otvaranjem vatre na naše i to su učinili pucajući na naš oklopni transporter“. Runtić, *Prije dvadeset godina*, 61.

prosvjedovali i skretali pozornost na alarmantnost situacije u susjednoj općini.⁵¹⁸ Nakon što je policija od građana zatražila da gradske prometnice učine prohodnim zbog potrebe intervencija, istu se večer na Trgu slobode okupilo više stotina građana na prosvjedu protiv JNA i pobunjenih Srba, dajući podršku državnom vrhu i policiji. Tom je prigodom zahtijevano i oružje za obranu. Osim na trgu, prolaženjem kraj vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“, iskazivan je suzdržani protest.⁵¹⁹ Osječani su na ulicama proveli gotovo cijelu noć, a prosvjedovalo se i u okolici: Tenjskom Antunovcu i Ivanovcu.⁵²⁰ Građanima su se u Osijeku obratili politički čelnici, među kojima gradonačelnik Kramarić, potpredsjednik SO Božidar Riba, sekretar Glavaš, predsjednik Okružnoga suda Petar Kljajić, predsjednik DPV SO Osijek i dopredsjednik Općinskoga odbora HDZ-a Ivan Cvitković.⁵²¹ No, netom prije održanoga skupa, zbog „pasivne politike“ službenoga Zagreba, održan je i sastanak Međustranačkoga vijeća narodne obrane općine Osijek s kojega je državnom vrhu poslana poruka: „Ovdje smo na hrvatskom tlu! Dok je nas – Hrvatska postoji“.⁵²² Borovsku je tragediju predsjednik Tuđman nazvao „najtragičnijim danom u kratkoj povijesti demokratske vlasti“, rekavši da se Hrvatska suočava s „početkom otvorenog rata protiv Republike Hrvatske“.⁵²³

Nakon sukoba, razni pokušaji analize i razumskih objašnjenja uzroka sukoba nisu imali mnogo učinaka u smirivanju neprijateljstava. Česta opstrukcija redovitoga funkcioniranja svakodnevice od tada je postala sve češća pojava. Ona se očitivalo u daljnjem postavljanju barikada, podmetanju eksploziva pod razne objekte u vlasništvu Hrvata i Srba, pljačkanju imovine, dnevnim i noćnim incidentima.

Gradonačelnik Kramarić je idući dan pozvao sve koji žele pomoći u obrani Hrvatske, da se pridruže nenaoružanim postrojbama NZ-a i da zadaću zaštite ustavnopravnoga poretka prepuste ovlaštenim snagama.⁵²⁴ No, malo je tko nakon borovskoga masakra takve poruke uzimao ozbiljno. Stanovništvo je htjelo djelovati na svoju ruku.

5.3. Sigurnosno stanje uoči početka rata

⁵¹⁸ B. K., „Spontano okupljanje građana“, *Glas Slavonije*, 3. svibnja 1991., 3.

⁵¹⁹ Ana Diklić i Branimir Kutuzović, „U koloni 400 automobila“, *Glas Slavonije*, 3. svibnja 1991., posebno izdanje, 2.

⁵²⁰ Verica Sikora, „Spremni za obranu Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 3. svibnja 1991., 4-5.

⁵²¹ Verica Sikora, Dario Topić, Vesna Latinović, Bojan Divjak, „Evo nas, Hrvatsko, jer si nas pozvala!“, 4. svibnja 1991., 3.

⁵²² V. Sikora, „Samoorganiziranje na svim frontovima“, *Glas Slavonije*, 5. svibnja 1991., 8.

⁵²³ HIC, *Kronologija*, 55.

⁵²⁴ Darko Kovačević, „Zaštitu integriteta prepustiti policiji“, *Glas Slavonije*, 3. svibnja 1991., 4-5.

Nakon 2. svibnja opća sigurnosna situacija na području istočne Slavonije, znatno se pogoršala. Sukob u Borovu Selu zaista je bio „razdjelnica nakon koje više ništa nije bilo isto“, kako za zbivanja u Slavoniji, tako i za Hrvatsku.⁵²⁵ Osjećaj uznemirenosti građana pojačao se, u Osijeku su zabranjeni svi javni skupovi, odgođene neke nogometne utakmice, a policija je zauzela sve važnije kontrolne točke u gradu. Gradonačelnik Kramarić tada je najavio obračun sa svim barikadama i njihovo uklanjanje, upozorivši da „nema više razgovora niti pregovora“.⁵²⁶ Premda je JNA bila glavna logistička podrška u naoružavanju srpskih pobunjenika već mjesecima prije sukoba u Borovu Selu, načelnik Reihl-Kir je nakon sukoba, na sjednici SO Osijek, odbornike izvijestio da se osječki garnizon JNA ponio korektno prema pripadnicima policije, pomažući oko izvlačenja dijela pripadnika iz blokiranih područja i izvlačenja ranjenih.⁵²⁷ No, pri tom je zanemario da je upravo JNA naoružavanjem srpskih pobunjenika sudjelovala u pripremi napada na hrvatsku policiju u Borovu Selu.⁵²⁸

Tek što je to izjavio, a komandant 17. korpusa general-major Savo Janković obećao da u općini Osijek s JNA ne će biti problema,⁵²⁹ oni su tek uslijedili. Već iste noći, s 4./5. svibnja iz donjogradske vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ JNA je izišla s 21 tenkom, dva transportera, jednim kamionom s vojnicima i dvije kampanjole, krećući se u koloni Vukovarskom ulicom u pravcu Brijesta. Na križanju s Klajnovom (danas Trpimirovom) srušili su dva semafora stupa te izazvali dimnu zavjesu nepoznatoga kemijskoga sastava, nakon čega se kolona vratila u vojarnu. Opisano ponašanje JNA kod građana Osijeka izazvao je strah, ali i veliko ogorčenje, zbog čega je na ulice izišlo dvjestotinjak građana koji su, vozeći se u osobnim automobilima, prosvjedovali po gradskim ulicama te ispred PU Osijek i spomenute vojarne. Dio revoltiranih pojedinaca htio je to učiniti i pred Domom JNA, no policija ih je od toga odvratila.⁵³⁰

Nadalje, zbog informacija o ruti krijumčarenja oružja iz Srbije, daljska je ophodnja policije početkom svibnja izviđala obalno područje Erduta, Dalja i Borova Sela. Deset pripadnika SJP PU Osijek uspješno je pri tom spriječilo prijelaz skupine dobrovoljaca iz Srbije koja se trebala preko Dunava prebaciti u Hrvatsku radi izvođenja diverzantskih akcija, posebice na području Erduta. U tim su aktivnostima na području Dalja pripadnici policije imali jednoga

⁵²⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 274.; „27 tisuća pripadnika Garde“, *Glas Slavonije*, 31. svibnja 1991., 6.

⁵²⁶ V. L., „Policija čuva red i mir“, *Glas Slavonije*, 5. svibnja 1991., 16.

⁵²⁷ N. Stanković, „Oružjem protiv Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 4. svibnja 1991., 6.

⁵²⁸ ICTY, „Oral Decision on Defence Motion for Acquittal Pursuant to Rule 98 bis“, 20. veljače 2014., 8., www.icty.org, pristup 2015.

⁵²⁹ Nada Stanković, „Za dogovor (još) nije prekasno“, *Glas Slavonije*, 4. svibnja 1991., 6.

⁵³⁰ HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša br. 511-07-01-3714/91. CP, Osijek, 5. svibnja 1991.

poginuloga te dvojicu ranjenih.⁵³¹ Nadalje, riječnu ophodnju na prvom bojnem brodu „Ljutoč“ kod Dalja je 4. svibnja presrela patrola JRM (iz Novoga Sada) zarobivši njihovo plovilo. Posada od deset policajaca je privedena, a oružje oduzeto.⁵³² JNA je brod privela na vojvođansku obalu, a posadu razoružala i cijeli idući dan zadržala u Vukovaru. Navečer 5. svibnja brod i posada pušteni su te su se vratili u Osijek.⁵³³ JRM je plovilo privela zbog, formalno, nepropisne označenosti, neprijavlivanja isplavlivanja i korištenja broda, čiji je vlasnik bio fizička osoba, u službene svrhe. Ustvrdivši da je policija na to imala zakonsko pravo, načelnik Kir je ocijenio da je JRM prekoračila svoje ovlasti.⁵³⁴

JNA je 4. svibnja 1991. ušla i u Laslovo u kojem su seoske straže bile postavljene od jeseni 1990. godine. Prema riječima Ladislava Ferenca, jednoga od istaknutih sudionika laslovačke obrane, od tada se stanovništvo toga mjesta masovno angažiralo u dežurstvima na straži, a takvo je stanje potrajalo do osnivanja lokalne postrojbe ZNG-a.⁵³⁵

Od 6. svibnja 1991. JNA je bila u stanju povišene bojne spremnosti, što je značilo mobilizaciju pričuvnoga sastava i spremnost za djelovanje. Radi rasterećenja osječke 12. mbr., 17. korpus pojačan je dvama mehaniziranim bataljunima iz Vojvodine koji su upućeni u Vukovar i Vinkovce.⁵³⁶ Tada su zauzeta i pod kontrolu stavljena dva od tri dunavska mosta: most kod Batine i kod Iloka. JNA je time stvarala preduvjete za nesmetani ulazak jedinica u istočnu Slavoniju i Baranju.⁵³⁷ Kao reakcija na protuarmijske demonstracije u Splitu, 6. svibnja 1991. tenkowska jedinica 36. mbr. JNA istoga je dana pod okriljem noći (23.30 sati) zauzela most na Batini, uspostavivši mostobran s vojvođanske strane (Bezdan) radi kasnijega nesmetanoga ulaska svojih snaga. Most kod Iloka, zauzela je sutradan.⁵³⁸ Veća kolona tenkova i oklopnih transporterata stacionirala se neposredno kod mosta i tamošnje benzinske crpke, na mjestu gdje se već nalazio kontrolni punkt belomanastirske policije. Potpukovnik JNA Đemail Nikšić ultimativno je zatražio da policija pomakne svoj punkt dalje od vojske, nakon čega ga

⁵³¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 29-30.

⁵³² „Vojska policiji oduzela oružje”, *Glas Slavonije*, 7. svibnja 1991., 24.; „JNA prekoračila ovlasti”, *Glas Slavonije*, 9. svibnja 1991., 32.

⁵³³ „Vojska zarobila policajce”, *Glas Slavonije*, 6. svibnja 1991., 19; B. P., „Vraćen policijski brod”, *Glas Slavonije*, 6. svibnja 1991., 7; „Vojska policiji oduzela oružje”, *Glas Slavonije*, 7. svibnja 1991., 24.

⁵³⁴ V. S., „JNA prekoračila ovlasti”, *Glas Slavonije*, 9. svibnja 1991., 32; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 64.

⁵³⁵ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad”, siječanj 2018.

⁵³⁶ 453. mbr. (S. Mitrovica) upućena je u Vukovar i 2. meh. bataljun 36. mbr. (Subotica) u Vinkovce. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 64; „Imena koja ubijaju”, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5.

⁵³⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 385.

⁵³⁸ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 64.; „Tenkovi iznenadili Baranjce”, *Glas Slavonije*, 10. svibnja 1991., 24. Akcijom je komandirao major Trajan Naumovski i stariji vodnik Zlatko Laskač. „Imena koja ubijaju”, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5.

je policija premjestila za 500-tinjak metara.⁵³⁹ Pri tome je JNA neuvjerljivo objašnjavala da je zauzimanje mosta u „funkciji zaštite građana“ i zajedničke vježbe policije i JNA na razini Hrvatske, pokrajine i općine. Promet preko mosta i kroz Batinu bio je slobodan, a na hrvatskoj strani prije mosta JNA je iskopala rovove, uspostavila punkt i provodila kontrolu vozila te tenkovima i patrolnim čamcima ispod mosta nadzirala riječni promet.⁵⁴⁰

Od lipnja JNA je u istočnoj Slavoniji angažirala i RRF 12. korpusa radi pojačanja nadzora nad Dunavom i mostovima od Batine do Iloka te kao topnička potpora jedinicama JNA na kopnu.⁵⁴¹ Nakon ulaska u Baranju, snage JNA i TO u Baranji su bile organizirane u Operativnu grupu (OG) Baranja koja se sastojala od 36. mbr. (bez jednoga mehaniziranoga bataljuna), 51. graničnoga bataljuna, Panonske partizanske brigade TO, Centralnobačke partizanske brigade TO i dva odreda TO iz Sombora i Kikinde.⁵⁴² S obzirom na zauzete položaje dalo se naslutiti da je JNA očekivala potencijalnu aktivnost hrvatskih snaga iz smjera Osijeka. Premda je ministar Špegelj tada predlagao da se u Baranju uputi 1. br. ZNG-a, značajniji pokreti hrvatskih snaga su izostali. Hrvatska je policija zauzela položaj na ulaznom raskrižju prema Dražu, Batini i Zmajevcu.⁵⁴³ Zbog pokreta JNA gradonačelnik Kramarić uputio je prosvjedni dopis komandantu osječkoga garnizona, pukovniku Bori Ivanoviću,⁵⁴⁴ pozvavši stanovništvo istočne Slavonije na suzdržanost od napada na vojsku, širenja lažnih i neprovjerenih informacija te protiv nasjedanja glasinama da bi se izbjeglo izazivanje panike.⁵⁴⁵

Iako je sredinom svibnja lokalni tisak stanje proglašavao još uvijek relativno mirnim, situacija u istočnoj Slavoniji nakon sukoba u Borovu Selu nije davala razloga za optimizam.⁵⁴⁶ Izjava Predsjedništva SFRJ o odluci o rješavanju međunacionalnih sukoba u Hrvatskoj, donesenoj 8. i 9. svibnja, dodatno je podigla tenzije. Osječki stranački čelnici izjavljivali su da se radi o odluci o okupaciji zemlje te da Hrvatska više ne bi trebala pregovarati s Predsjedništvom (HS); da se time šalje poruka o ograničavanju i narušavanju hrvatskoga suvereniteta i integriteta (SDP); drugi su Predsjedništvo SFRJ uvjetovali da se ne diraju suverenitet i teritorijalni integritet Hrvatske (HSL); da ta odluka znači „tihu okupaciju Hrvatske“ i da je hrvatska politika bila primorana popustiti (DAH); da se osporava suverenitet

⁵³⁹ HR-HDA-1745, PS Beli Manastir, Depeša MUP-u RH, PU Osijek, br. 511-07-11-3075/91., Beli Manastir, 7. svibnja 1991.

⁵⁴⁰ D. Topić, „Tenkovi iznenadili Baranjce“, *Glas Slavonije*, 10. svibnja 1991., 24.

⁵⁴¹ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 283.

⁵⁴² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 385.

⁵⁴³ D. Topić, „Tenkovi iznenadili Baranjce“, *Glas Slavonije*, 10. svibnja 1991., 24; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 79.

⁵⁴⁴ „Pukovniku ima tko da piše“, *Glas Slavonije*, 6. svibnja 1991., 24.

⁵⁴⁵ „Poruka osječkog gradonačelnika građanima“, *Glas Slavonije*, 7. svibnja 1991., 24.

⁵⁴⁶ D. Topić, „Uhićena dvojica terorista“, *Glas Slavonije*, 15. svibnja 1991., 23.

Hrvatske i da su potezi Predsjedništva SFRJ neprihvatljivi i ponižavajući te da se radi o suđenju Hrvatskoj (HNS).⁵⁴⁷ Kolika je bila važnost te odluke za srpsku stranu, govori i reakcija člana Predsjedništva Borisava Jovića.⁵⁴⁸

Na temelju zapovijedi Komande I. VO OS SFRJ 17. korpus je 14. svibnja svojim jedinicama izdao zapovijed za potpuno osiguranje svih vojnih objekata na svojem području odgovornosti.⁵⁴⁹ I dok su predstavnici osječke općine raspravljali o temama gospodarskoga razvitka i suradnje, protiveći se da istočna Slavonija postane „slijepo crijevo“ Hrvatske,⁵⁵⁰ sukobi hrvatske policije i pobunjenika u okolici Osijeka, nastavljeni su. Na kontrolnoj točki kod Erduta na smjeru Bijelo Brdo – Dalj, pri obavljanju redovite kontrole prometa, 18./19. svibnja, napadnuta je policijska ophodnja pri čemu je ranjen pripadnik pričuvnoga sastava MUP-a, Berislav Mišura.⁵⁵¹ Dva dana kasnije na smjeru Dalj – Borovo Selo uhićena su tri naoružana pobunjenika iz Borova Sela.⁵⁵²

Još krajem svibnja iz saveznoga SUP-a tvrdili su da na području istočne Slavonije ne postoje četničke formacije, već samo ekstremisti koji nose „stara srpska obilježja“, a koje se navodno pogrješno povezivalo s četništvom.⁵⁵³ No, opće stanje u Hrvatskoj početkom lipnja obilježavalo je porast nasilja i pojačavanje terorističkih aktivnosti, osobito „dobrovoljačkih odreda“, koji su preko Dunava kod Borova Sela ulazili na područje istočne Slavonije, krijumčarili oružje i osnivali „lokalne milicije“, potičući zaoštavanje, već ionako teško narušenih, hrvatsko-srpskih odnosa. Hrvatska policija očekivala je da će se tijekom lipnja 1991. dogoditi „konačni obračun“.⁵⁵⁴

Načelnik Reihl-Kir potvrdio je tada da se izvorište terorističkih djelatnosti na području PU Osijek nalazi u gradu Osijeku.⁵⁵⁵

Potaknuti nastavkom sukoba, u Osijeku je u svibnju 1991. osnovan Koordinacijski štab za zaštitu imovine općine Osijek (21. svibnja), čiji je predsjednik bio Božidar Riba, njegov zamjenik predsjednik IV SO Osijek, Srećko Lovrinčević, a Reihl-Kir jedan od članova.⁵⁵⁶

⁵⁴⁷ „Osporen suverenitet Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 11. svibnja 1991., 4.

⁵⁴⁸ Navedeno na str. 38 rada.

⁵⁴⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 68.

⁵⁵⁰ N. Stanković, „Slavonija se mora nametnuti“, *Glas Slavonije*, 13. svibnja 1991., 13; N. Stanković, „Ne želimo biti slijepo crijevo Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 15. svibnja, 7.

⁵⁵¹ B. Divjak i I. Korman, „Još jedna žrtva sulude mržnje“, *Glas Slavonije*, 21. svibnja 1991., 19; I. K., „Ranjen pripadnik rezervnog sastava MUP-a“, *Glas Slavonije*, 19. svibnja 1991., 19.

⁵⁵² HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 13-14.

⁵⁵³ Ana Diklić, „Situacija se smiruje – mira još nema“, *Glas Slavonije*, 29.-30. svibnja 1991., 23.

⁵⁵⁴ HR-HDA-1745, SZUP-Centar Osijek, Depeša MUP-u RH, SZUP-I. odjel, br. 30, Osijek, 7. lipnja 1991.

⁵⁵⁵ Ana Diklić, „Očekuju se incidenti“, *Glas Slavonije*, 26. lipnja 1991., 12.

⁵⁵⁶ Ostali članovi: Damir Junušić i Zdravko Kovač. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 13.

Početak lipnja, po nalogu MORH-a, preuzete su prostorije Štaba Teritorijalne obrane Osijek koji se nalazio u istoj zgradi gdje i SNO Osijek. Novi zapovjednik TO 10. lipnja 1991. postao je kapetan prve klase Mile Lulić. Od dotadašnjih djelatnika ŠTO Osijek na hrvatsku je stranu prešao samo rezervni kapetan Franjo Čebić koji je od srpnja postao i načelnik stožera 3. br. ZNG-a.⁵⁵⁷ U lipnju je u Osijeku osnovana i Koordinacijska grupa za Istočnu Slavoniju. Njezini su glavni članovi bili Eduard Bakarec, Branimir Glavaš, Vladimir Šeks, Stjepan Vukovac, Franjo Čebić, Mirko Grošelj.⁵⁵⁸ Na njihovu inicijativu u Erdutu se uskoro aktivirao bivši Nastavni centar za obuku TO.⁵⁵⁹ Posljednjega dana lipnja 1991. na području cijele Hrvatske po žurnom su postupku osnovani zajednički štabovi za područja policijskih uprava i općina, a cijeli proces formiranja trebao je isti dan biti i dovršen. Prema ustroju, štabovi su se trebali sastojati od načelnika policijskih uprava, sekretara SNO, zapovjednika štabova TO i zapovjednika postrojbi ZNG-a. Za osječko područje takav zajednički štab činili su načelnik PU Osijek Josip Reihl-Kir u ulozi koordinatora štaba, sekretar SNO Branimir Glavaš, zapovjednik Štaba TO Mile Lulić i zapovjednik 106. br. ZNG-a Eduard Bakarec. Zadaća zajedničkih štabova bila je koordinirati aktivnosti na zaštiti ustavnoga poretka svih subjekata: policije, TO, ZNG, CZ i stanovništva te blisko surađivati s nadležnim tijelima civilne vlasti. Također, naloženo je i intenzivno kontaktiranje s komandama garnizona JNA radi sprječavanja nekontroliranih događaja.⁵⁶⁰ Štab je djelovao kroz tri segmenta: političke poslove, poslove narodne obrane i poslove tijela vlasti.⁵⁶¹

U drugoj polovici lipnja na osječkom, vukovarskom, vinkovačkom i belomanastirskom području, terorističko djelovanje poput podmetanja eksplozivnih naprava pod automobile te javne i privatne objekte, uz stradavanje imovine i ljudi, postajalo je sve češće.⁵⁶² U lipnju je na vinkovačkom području JNA jasno poručila da „Armija nije tu da miče barikade, ona će se umiješati samo ako dođe do sukoba“.⁵⁶³ Stoga je u selima sa srpskom većinom u istočnoj Slavoniji nastavljeno podizanje barikada pod izgovorom „da ne bi netko upao u srpska sela, da

⁵⁵⁷ 3. gardijska brigada hrvatske vojske „Kune“, Josip Lucić, (ur.), Zagreb, 2012., 309 (dalje: *Kune*).

⁵⁵⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 10; Grošelj je u jesen 1991. formirao centar Sigurnosno-informativne službe (SIS) u Osijeku. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Županijski sud u Zagrebu, „Žalba iz predmeta 'Glavaš i dr.'“, Broj: K-rz-1/07 od 7. svibnja 2009. u Zagrebu, 59.

⁵⁵⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 3. srpnja 2015.

⁵⁶⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Naredba MORH o formiranju zajedničkih štabova za područja policijskih uprava i općina u Republici Hrvatskoj“, Ur. broj: 511-01-54-SP-28/1-91, Zagreb, 30. 6. 1991., 1-2.

⁵⁶¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zajednički štab PU Osijek Ministarstvu unutrašnjih poslova RH“, Br: 511-07-01-SP-93/5/90, 1.

⁵⁶² Ana Diklić „Teroristička akcija“, *Glas Slavonije*, 22. lipnja 1991., 7.; A. D., „Neprestano forsiranje straha“, *Glas Slavonije*, 23. lipnja 1991., naslovna; Ana Diklić i M. Č., „Diverzanti sve prisutniji u Osijeku“, 24. lipnja 1991., 19.; A. D., „Oštećena tri 'Borbina' kioska“, *Glas Slavonije*, 25. lipnja 1991., 16; A. D., „Baci i bježi“, *Glas Slavonije*, 26. lipnja 1991., 18; Ana Diklić, „Očekuju se incidenti“, *Glas Slavonije*, 26. lipnja 1991., 12.

⁵⁶³ M. Kevo, „'Armija nije tu da miče barikade!'“, *Glas Slavonije*, 11. lipnja 1991., 18.

ne bi došlo do pokolja“, kako je to priznao član SRS-a Rade Leskovac.⁵⁶⁴ U vrijeme napada JNA na Sloveniju, ionako složeno stanje, dodatno su opterećivali intenzivni pokreti JNA, posebno uz granični pojas prema Vojvodini gdje se stalno povećavala koncentracija četničkih grupacija koje su izazivale incidente, tražeći povod za oružani sukob širih razmjera.⁵⁶⁵ Rat (dez)informacijama s ciljem širenja straha, panike i uznemiravanja stanovništva, posebice se pojačao nakon proglašenja hrvatske samostalnosti.⁵⁶⁶

Uoči ljetne žetve u Osijeku su se sastali općinski dužnosnici i pokušali odgovoriti na pitanje mogu li nenaoružani odredi Civilne zaštite biti dovoljni za čuvanje žitnih polja od požara ili bi im se u tome trebao pridružiti i pričuvni sastav policije. Pripadnici CZ-a, premda brojčano na zavidnoj razini, s obzirom na opremu nisu mogli pružiti nikakav otpor. Štab NZ, nadležan za 35 mjesnih odbora u općini Osijek, brojio je tada oko 30.000 nenaoružanih pripadnika. CZ je osnovala i Službu za promatranje i zaštitu imovine koja je trebala surađivati s nekim općinskim poduzećima i TO. No, Reihl-Kir se prijedlogu usprotivio, dok su čelnici općine i zapovjedništva osječkoga CZ-a zagovarali suradnju s policijom radi što uspješnijega preventivnoga djelovanja, spremnosti na provokacije i, po potrebi, odgovarajućega odgovora.⁵⁶⁷ Na zasebnoj sjednici IV SO Osijek ocijenjeno je, pak, da je obrana žetve od podmetanja požara (o čemu su postojale najave) prioritetno pitanje u čije se rješavanje moraju uključiti svi pa i policija, u skladu s obvezama koje „proizlaze iz programa Vlade“. ⁵⁶⁸ To su krajem lipnja potvrdili i općinski štabovi CZ-a pod koordinacijom Sekretarijata za civilnu zaštitu MORH-a (osim predstavnika CZ-a Vukovara i Vinkovaca). Pri tome je zauzeto stajalište da se, bez obzira na tešku situaciju, oranice moraju zaštititi pod svaku cijenu.⁵⁶⁹

Nacionalna homogenizacija, organizirano i masovno naoružavanje stanovništva, koordinacija aktivnosti s političkim istomišljenicima iz Srbije te negiranje i nepriznavanje zakonito izabranih tijela vlasti u Hrvatskoj, bile su glavne značajke usložnjavanja sigurnosne situacije u Hrvatskoj na kriznim područjima. Od mjesta na osječkom području, Tenja i Dalj identificirani su kao „isturene točke“ i „krizna žarišta“ odakle su se upute, dobivene izvan Hrvatske (iz Srbije), hijerarhijski prenosile dalje po okolnim mjestima.⁵⁷⁰

⁵⁶⁴ Sukob u Borovu Selu 02.05.1991/Početak rata na prostoru Jugoslavije. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁵⁶⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 8.

⁵⁶⁶ Ana Diklić, „Očekuju se incidenti“, *Glas Slavonije*, 26. lipnja 1991. 12.

⁵⁶⁷ Nada Stanković, „Slavonsko žito neće gorjeti“, *Glas Slavonije*, 26. lipnja 1991., 12.

⁵⁶⁸ N. Stanković, „Obrana žetve – zadatak svih!“, *Glas Slavonije*, 27. lipnja 1991., 12.

⁵⁶⁹ I. K., „Zaštita njiva pod svaku cijenu“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 6.

⁵⁷⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 1-2.

Usljedi psihoze straha, stvorene svakodnevnim ugrožavanjem osobne i imovinske sigurnosti, osobito pucnjavom, paležom i podmetanjem eksploziva na području Slavonije, Baranje i Banovine, u mjestima s pretežno srpskim stanovništvom, intenzivirala se i evakuacija civila, osobito djece.⁵⁷¹ Obrazac prisilnoga iseljavanja lokalnih Srba uoči isplaniranih napada na hrvatska sela, JNA i srpski pobunjenici primjenjivali su i na osječkom području. Srbi su se nastavili iseljavati u, već unaprijed pripravljene, prihvatne centre u Vojvodini i Srbiji.⁵⁷² Tako je u selima istočno od Osijeka sa značajnim udjelom Srba (Bijelo Brdo, Sarvaš, Dalj) u srpnju preostalo, uglavnom, samo muško stanovništvo.⁵⁷³ Iseljavanje bi započelo neposredno prije početka napada koji bi bio najavljen samo mještanima srpske nacionalnosti. Dezinformiranje pučanstva i zastrašivanje istrjebljenjem od ustašoidnih Hrvata te pokoljem, paležom i pljačkom imovine, pojačalo se nakon sukoba u Pakracu i Borovu Selu.⁵⁷⁴ Takav je strah pojačavao i beogradski tisak. U kasnijim izvješćima Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava, navedeno je da su srpski pobunjenici prije napada na hrvatske položaje ili prije pokušaja preuzimanja hrvatskih državnih institucija i policijskih postaja, „posebno u istočnoj Slavoniji“, evakuirali žene i djecu zbog navodne sigurnosti. U gotovo svim slučajevima nesrpskom stanovništvu nikada nije rečeno da napusti područje prije srpskoga napada, a pobunjenici su plašili mještane, nagovarajući ih da bježe, tvrdeći da hrvatski „ustaše“ planiraju napad i pokolj Srba te spaljivanje i pljačkanje njihovih kuća. U TV intervjuima srpske su izbjeglice iz zapadne Slavonije „same poricale da su ih Hrvati prisilili da napuste svoje domove...“, kazavši da im je JNA „dala 48 sati da pobjegnū“.⁵⁷⁵

O neskrivenom prosrpskom karakteru agresije na istočnu Slavoniju i Hrvatsku, svjedoči i zapovijed Rade Bogojevića „Taška“, samoprozvanoga komandanta „Glavnog štaba odbrane“ TO u Boboti, drugom najjačem pobunjeničkom uporištu u općini Vukovar, koju je početkom ljeta uputio dvadeset i trima selima istočnoslavonske regije sa srpskom većinom. Njome je odredio da, uz odredbe poput obveznoga izabiranja komandanata „štabova obrane“, razdvajanje vojnih štabova od civilnih, utvrđivanje brojnosti pripadnika, određivanje opremljenih kurira,

⁵⁷¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 8.

⁵⁷² U tu svrhu korišteni su autobusi iz Sombora i Apatina. HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 16.

⁵⁷³ Izjava Miljenka Kolobarića. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad“.

⁵⁷⁴ ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 16., www.icty.org, pristup lipanj 2014.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 16.

⁵⁷⁵ ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 16., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

cijepljenja naoružanih pripadnika i oformljavanje prihvatnih centara za ranjenike sa sanitetskom opremom i liječnicima, sva sela uvedu i srpska obilježja (šajkače).⁵⁷⁶ Pretpostavka da su među tim selima, koje ovaj izvor izričito ne navodi, bila i neka iz općine Osijek, čini se vrlo realnom.

5.4. Napadi na hrvatsku policiju u Bijelom Brdu i okupacija

Nakon Savulje, prve barikade i oružani sukob sa srpskim pobunjenicima u osječkoj općini, dogodili su se u Bijelom Brdu.⁵⁷⁷ Uz Tenju i Dalj, smješteno 10 kilometara istočno od Osijeka i većinski naseljeno Srbima, Bijelo Brdo bilo je među najnemirnijim mjestima u općini. Bjelobrdsko područje osiguravala je 1. satnija 1. pješačke (pj.) bojne 3. br. ZNG-a, smještena u Erdutu, koja je s policijom iz Dalja uspostavljala obranu na području Dalja, Erduta i Aljmaša. Desetina satnije redovito je izviđala na smjerovima Erdut – Dalj – Bijelo Brdo – Sarvaš – Osijek i Aljmaš – Erdut i Dalj – Lovas – Borovo Selo. Obrana je bila organizirana kroz punktove na izlazima iz navedenih mjesta, kao i uz erdutiški most. Ophodnjama se nastojalo sprječavati postavljanje novih barikada, ometanje prometa i ugrožavanje lokalnoga stanovništva od pobunjenih Srba ili paravojskih skupina iz Srbije koje su se organizirano prebacivale, a koje su posebno bile prisutne na potezu Vukovar – Dalj – Sarvaš.⁵⁷⁸ Sva pomoć koja je iz Srbije stizala za Bijelo Brdo, dolazila je preko sela Vere. Od lokalnih pobunjenika, na bjelobrdskim barikadama sudjelovali su i oni iz Sarvaša koje je tijekom ljeta ondje regrutirao sarvaški čelnik SDS-a Đorđe Vujko.⁵⁷⁹

Napade srpskih pobunjenika na hrvatsku policiju nagovijestilo je iseljavanje pojedinih srpskih obitelji iz Bijeloga Brda i Sarvaša u Vojvodinu koji su započeli 16. lipnja 1991. godine.⁵⁸⁰ U ranim jutarnjim satima, 20. lipnja, na ulazu u Bijelo Brdo prilikom redovite ophodnje, pobunjeni su Srbi napali pripadnike 1. pj. satnije djelatnoga sastava PP Erdut. Iako bez borbenoga iskustva, hrvatske su snage učinkovito uzvratile vatrom iz pješačkoga naoružanja. Sukob je trajao oko jedan sat. Na strani pobunjenika dvije su osobe smrtno stradale, tri su ranjene, a četvorica zarobljena. Zarobljeni su odvezeni u Osijek, a ranjeni u osječku

⁵⁷⁶ U izvoru se točan datum ne navodi. Preko bobotskoga Štaba koordinirani su štabovi svih sela s (većinski) srpskim stanovništvom u istočnoj Slavoniji. HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 10, 44.

⁵⁷⁷ „Slavonija četnička meta“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 1.; „Armijaska ubijanja i razaranja“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 2.

⁵⁷⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 14-15.

⁵⁷⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji, poč. kolovoza 1991.“, Osijek, 30.

⁵⁸⁰ HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša MUP-u RH, br. 511-07-02/9-4786/91., Osijek, 16. lipnja 1991.

bolnicu. Tijekom povratka u Erdut, ophodnja je na ulazu u Bijelo Brdo, ponovno naišla na novopostavljenu barikadu. Nakon neuspjelih pregovora s lokalnim stanovništvom oko njezina uklanjanja, ophodnja je dobila zadaću da je prisilno ukloni. Za provedbu je angažiran jedan pješački vod koji je naišao na snažan pobunjenički otpor, nakon čega se prekinulo s napadom i povuklo u bazu. Iduće jutro, pobunjeni su Srbi u mjestu zarobili autobus s radnicima koji su išli na posao u Osijek. Rezultat pregovora između bjelobrdskih pobunjenika i civilnih vlasti Republike Hrvatske tijekom dana, bila je razmjena zarobljenih radnika za četiri pobunjenika koje je dan ranije zarobila policijska ophodnja. U ovom sukobu ljudskih gubitaka nije bilo ni na jednoj strani.⁵⁸¹

Sljedeći napad dogodio se 26. lipnja kada je redovita ophodnja napadnuta, a sukob je završio neuspjehom hrvatskih snaga da barikade uklone.⁵⁸² U vrijeme napada na policiju, naišao je kamion austrijske registracije čiji je vozač hitcima teško ozlijeđen, a na istom je mjestu oštećeno i vozilo poljskoga državljanina, no sve je, ipak, završilo bez smrtno stradalih.⁵⁸³

Iste noći 26./27. lipnja dogodio se sukob ophodnje ZNG-a i srpskih pobunjenika. Nakon što se vozilo vukovarskih oznaka, u vlasništvu srpskoga civila iz sela Vere (općina Vukovar), odbilo zaustaviti zbog provjere vozila, iz njega je u pokretu otvorena vatra na trojicu pripadnika ZNG-a koji su uzvratili vatru te je vozilo sletjelo u pokrajnji kanal. Uhićena su trojica pobunjenika i dvije osobe koje su prišle prevrnutom vozilu, a koje su bile naoružane s dvije automatske puške i puškomitraljezom te pripadajućim strjeljivom. S obzirom da se iz Bijeloga Brda zbog barikada nije moglo do Osijeka, trojica neozlijeđenih pobunjenika privedena su u policijsku postaju Dalj.⁵⁸⁴ Dvojica uhićenih ranjenika odvezena su u osječku bolnicu radi čijega je prebacivanja u Beograd JNA 27./28. lipnja helikopterom sletjela kod osječke bolnice. Iako su se liječnici, unatoč savjetima policije, tome usprotivili zbog njihova kritičnoga stanja, jedan je ipak prepušten JNA.⁵⁸⁵

Tijekom pregovora s načelnikom PU Osijek, Bjelobrđani su istaknuli da su barikade podignuli neodgovorni pojedinci „na svoju ruku“, izrazivši žaljenje zbog otvaranja vatre na policiju i vozila Hitne pomoći, uz obećanje da će 30. lipnja/1.srpnja 1991. sve prepreke na prometnicama biti uklonjene.⁵⁸⁶ Barikade su, zaista, oko šest sati u jutro nakratko i uklonjene, no s obzirom na pogibiju načelnika osječke policije 1. srpnja, one su tijekom dana ponovno

⁵⁸¹ Kune, 132.

⁵⁸² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 14.

⁵⁸³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 11., 13.

⁵⁸⁴ HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša MUP-u RH br. 511-07-02/9-5095/91, Osijek, 27. lipnja 1991.

⁵⁸⁵ „Narodna armija puca u narod“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 6.

⁵⁸⁶ A. Diklić, „Od danas bez barikada i straža“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 24.

vraćene.⁵⁸⁷ Tako se Bijelo Brdo samoizoliralo i, u sjeni prvosrpanjskoga incidenta, postalo okupirano, učinivši prostor istočno od Osijeka teško dostupnim hrvatskoj policiji i prvim vojnim postrojbama. I nakon sukoba u Bijelom Brdu bilo je sve očitije da su pobunjeni Srbi dobro naoružani pješačkim naoružanjem i strjeljivom, a da hrvatska policija na tom području više nije u mogućnosti osiguravati živote i imovinu hrvatskoga stanovništva.⁵⁸⁸

5.5. Prvi incidenti i sukob s JNA u gradu Osijeku

S temperaturom zraka, početkom ljeta na osječkom području rastao je i broj incidenata i terorističkih akata. Situacija u okolici Osijeka utjecala je i preslikavala se na prilike u užem i širem gradskom području. Na parkiralištu u središtu Osijeka, 20. lipnja 1991., u kanti za otpad aktivirana je eksplozivna naprava. Lakše su ozlijeđene dvije osobe, oštećena su četiri osobna automobila, jedna garaža, a stakla na okolnim stambenim, javnim i poslovnim prostorima popucala su. Iz automobila u vožnji, 24. lipnja, bačen je eksploziv pred kuću građanina hrvatske nacionalnosti, pri čemu su nastala manja oštećenja. Ispred ulaza privatnoga poduzeća „Pantrade“, 29. lipnja, aktiviran je eksploziv te je zabilježen pokušaj paljenja jednoga ugostiteljskoga objekta i prodavaonice u vlasništvu građanina srpske nacionalnosti. Budući da su se nezadovoljstvo i revoltiranost Hrvata sve više povećavali, osvetničko ponašanje nije bila rijetka pojava, pri čemu su često stradavali i objekti u vlasništvu Srba. Među tim objektima bio je i jedan gradski kiosk koji je 6./7. lipnja propucan vatrenim oružjem, kao i poslovni prostor trgovačkoga poduzeća koji je idući dan potpuno razrušen eksplozivom.⁵⁸⁹ S druge strane, Srbinu Bošku Bogojeviću koji je istupao protiv velikosrpske politike i tvrdnji o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, u poduzeću je 7. lipnja podmetnut eksploziv.⁵⁹⁰

Nepovoljnu atmosferu i raspoloženje poticalo je i pisanje beogradske „Politike“ i „Borbe“ pa su njihove prodavaonice u Osijeku nerijetko stradavale u noćnim napadima „nepoznatih počinitelja“. Tako su 23./24. lipnja eksplozivom oštećena tri kioska „Borbe“, 29. lipnja požarom je oštećen jedan kiosk,⁵⁹¹ a 13. srpnja eksplodirao je još jedan.⁵⁹² Zasiurno najzorniji primjer terorističke djelatnosti u gradu Osijeku razotkrivanje je „terorističkog gnijezda“ 10. srpnja 1991. i sukob srpskih pobunjenika i pripadnika SJP u kući srpske obitelji

⁵⁸⁷ D. Topić, „Noću i dalje barikade“, *Glas Slavonije*, 2. srpnja 1991., 3.

⁵⁸⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 14-15.

⁵⁸⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 14-19.

⁵⁹⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 15.

⁵⁹¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 18.

⁵⁹² Ana Diklić, „Četnički teror ne prestaje“, *Glas Slavonije*, 14. srpnja 1991., 4-5.

Peulić u gradskom Stadionskom naselju. U kući je držana značajna količina naoružanja, strjeljiva i eksplozivnih sredstava, a imala je i podzemni tunel. Opsada kuće u kojoj su se zabarikadirala trojica pobunjenika, trajala je deset sati. Po svršetku drame, pobunjenici su uhićeni, a u sukobu je poginuo hrvatski policajac Ivica Repušić (padobranac i prvi član Aerokluba Osijek), a dvojica policajaca su ranjena.⁵⁹³

Prvi sukob s JNA u Osijeku dogodio se 27. lipnja 1991. godine. Istoga je dana JNA napala Sloveniju, a radilo se i o reakciji na odluku hrvatskoga Sabora o proglašenju samostalnosti Republike Hrvatske. Svojevrsni uvod u ovaj osječki sukob zbilo se 26. lipnja kod Palače, kada je hrvatska policija pokušala spriječiti podjelu oružja Srbima iz Palače i Ade, pri čemu je napadnuta.⁵⁹⁴ Sukobi u spomenutim selima te napad na Laslovo nastavili su se tijekom iste noći, a završili sutradan u popodnevnim satima.⁵⁹⁵ Druga uznemirujuća vijest stizala je iz Laslova, gdje je ubijen prometnik na željezničkoj postaji, i Palače, gdje je ubijen jedan Hrvat. Na poziv načelnika Reihl-Kira, 27. lipnja 1991. popodne, radi istrage ondje je intervenirala JNA, zauzevši položaje između Palače i Laslova.⁵⁹⁶ Toga je dana prijepodne iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ po građanima otvorena vatra što su, prema pisanju medija, učinila četvorica pripadnika JNA: poručnik Slobodan Čanković, stariji vodnik Rajko Petrović, kapetan I. klase Milomir Milosavljević i kapetan Željko Obradović.⁵⁹⁷ Nakon toga je gradonačelnik Kramarić pozvao na prosvjed ispred vojarne s ciljem predaje objekta.⁵⁹⁸ Pred večer, oko 19 sati, iz vojarne je na izlaz prema Vukovarskoj ulici u smjeru prema Gornjem gradu izišla ojačana tenkovska četa 12. pmbr. JNA, s desetak tenkova (T-55) i oklopnih transporterata i vožnjom po osječkim prometnicama demonstrirala silu. Okupljeni građani negodovali su i prosvjedovali protiv samovoljnoga ponašanja vojske, na što su pojedina vojna vozila počela uništavati i oštećivati vozila parkirana uz rubove ulica. Pri tom je na okupljene građane pucao iz mitraljeza iz jednoga tenka pri čemu je jedan civil ranjen.⁵⁹⁹ U nastavku vožnje tri su tenka pregazila tri osobna vozila i oštetila jedan autobus gradskoga prometa. Treće vozilo koje je stradalo na raskrižju Vukovarske i tadašnje Klajnovce (danas Trpimirove ulice), bio je čuveni „crveni fićo“. Tenk kojim je upravljao ročnik Josip Ilić, po nacionalnosti Hrvat,

⁵⁹³ HIC, *Kronologija*, 75.; K. D., „Ispod kuće četničke katakombe“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 3; K. D., „I žena među teroristima“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 3.

⁵⁹⁴ „Dani užasa i krvi“, *Glas Slavonije, posebno izdanje za svijet*, 28. kolovoza 1991., 25.

⁵⁹⁵ „Tenkovi gaze građane“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 6.

⁵⁹⁶ Zbog toga su poteza negodovali općinski zastupnici HDZ na izvanrednoj sjednici Predsjedništva i Izvršnoga vijeća Skupštine općine Osijek održanoj 28. lipnja. „Narodna armija puca u narod“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 6.

⁵⁹⁷ B. B., „Pakleni armijski plan“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 3.

⁵⁹⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 15.

⁵⁹⁹ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN, Br. 780), „Kaznena djela protiv civilnog stanovništva (Čl. 142, stavak 1) sa popisom prijavljenih osoba“, 40.

pod prijetnjom zapovjednika prisilno je pregazio Zastavu 750 vlasnika Branka Breškića, koji je protestno dovezao vozilo nasred raskrižja i izišao neposredno prije no što ga je T-55 potpuno smrskao. Navedenim su aktivnostima po gradu rukovodili stariji vodnici JNA Ratko Trifunović i Danilo Đerić.⁶⁰⁰ Prizor nasrtaja i uništavanja crvenoga „fiće“, čija je snimka (snimatelja HTV-a Žarka Plevnika) obišla svijet, postao je simbolom agresije na Hrvatsku, pokazujući stvarni omjer snaga i šaljući snažnu i jasnu poruku o stvarnoj naravi rata u Hrvatskoj.

Pri tome je i pucano na građane uz prometnice te je Mladen Harald lakše, a Vladimir Stojić teže ozlijeđen. Ogorčeni su se građani oko 22 sata okupili na spontanom prosvjedu na glavnom trgu. Na povratku s prosvjeda oko 23 sata, formirana je kolona od petnaestak vozila koja je krenula Kapucinskom ulicom prema Gornjem gradu. Prilikom prolaska kraj bolnice na građane koji su se pješke, automobilima i javnim prijevozom kretali Ulicom cara Hadrijana, prvo je nestalo javne rasvjete da bi nakon kretanja prvoga u nizu automobila, s vojarne bila otvorena vatra.⁶⁰¹ Medijski izvori izvijestili su o 14 do 20 teško ranjenih punoljetnih i maloljetnih nenaoružanih civila,⁶⁰² dok su službena policijska izvješća navodila 16 ranjenih i nenaoružanih (13 teže, a troje lakše ozlijeđeno),⁶⁰³ odnosno 17.⁶⁰⁴

Izlazak tenkovima iz gradskih vojarni na ulice, JNA je opravdala izvođenjem vojne vježbe.⁶⁰⁵ Demantirajući da se radilo o mirnom prosvjedu građana i da je prva otvorila vatru, JNA je tvrdila i da je tijekom toga dana više puta pucano na vojarnu iz nebodera na tadašnjem Vijencu Borisa Kidriča, iz smjera podvožnjaka i, naposljetku, iz kolone koja je navečer prolazila kraj vojarne. Na to je vojska, temeljem sigurnosne procjene dežurnoga oficira Zlatka Salopeka, sa središnje zgrade samo uzvratila vatru te su prema njihovim saznanjima ranjena „dva lica“.⁶⁰⁶ Posebno teško bilo je na Dječjem odjelu bolnice odakle su se, već ranije hospitalizirana, djeca morala evakuirati u sigurnije dijelove objekta.⁶⁰⁷ Potpukovnik Branko

⁶⁰⁰ Josip Ilić nije mogao izbjeći takav čin jer bi u suprotnom, prema vlastitim riječima, dobio „metak u leđa“. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad“; „Imena koja ubijaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5.

⁶⁰¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 25; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 15; HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad“.

⁶⁰² Podatci o broju ranjenih variraju: Glas Slavonije navodi njih 14 („Noć koju će Osječani pamti“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991, 7), 16 („Krvavi pir JNA“, *Glas Slavonije*, 28. lipnja 1991., 1; „Rafali po bolnici i djeci“, *Glas Slavonije*, 28. lipnja 1991., 3), potom 17 („Opet vi!“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991, 32), 18 („Krv i suze“, *Glas Slavonije*, 28. lipnja 1991., 2; „Ubojice, da li ste zadovoljni“, *Glas Slavonije*, 28. lipnja 1991., 3.) te 20 („Noć koju će Osječani pamti“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991, 7).

⁶⁰³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 25.

⁶⁰⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 75.

⁶⁰⁵ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 118.

⁶⁰⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Demanti Komande Garnizona Osijek Hrvatskom radiju – studio Osijek i Redakciji „Glas Slavonije, Broj 21-33, Osijek, 28. lipnja 1991., 1; „Imena koja ubijaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5; „Priopćenje Komande garnizona Osijek ‘Netočni podaci’“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 6.

⁶⁰⁷ HIC, *Kronologija*, 71.

Kučeković kasnije je ustvrdio da je bolnica namjerno ispraznila sobe koje gledaju na vojarnu kako bi se iz njih moglo pucati, zbog čega je vojska morala uzvratiti vatru po građanima.⁶⁰⁸

Već je tada pri pokušajima sprječavanja sukoba i pregovora s JNA, došao do izražaja problem komunikacije s komandantom Ivanovićem koji je okarakteriziran kao vrlo arogantan, s „ponašanjem ispod svake razine”. Na hitnoj sjednici općinskih vlasti 28. lipnja 1991. predsjednik IV SO Osijek, Srećko Lovrinčević, predložio je da se zatraži Ivankovićeve smjena kako bi došao „čovjek s kojim se bar može razgovarati”. Na istoj je sjednici čelnik općinskoga HDZ-a, Ivan Cvitković, prigovorio načelniku Reihl-Kiru zbog propusta policije koja je „morala naći mudrosti, znanja i inicijative“ i predvidjeti pokrete JNA izvan vojarnе, predloživši da PU Osijek uputi zahtjev MUP RH i zatraži dozvolu za podizanje pune borbene spremnosti.⁶⁰⁹ Tri dana kasnije, cijeli je osječki sukob gradonačelnik Kramarić nazvao „zločinačkom agresijom... za koju ne postoji ni jedno valjano objašnjenje”.⁶¹⁰

Unatoč svemu, općinska vlast pozvala je građane na neosvetničko ponašanje i suzdržavanje od incidenata, dok su oficiri JNA upozoreni da zbog sudjelovanja u „akcijama protiv naroda“ postoji mogućnost osvete. Zatraženo je da se PU Osijek pojača ljudstvom i opremom te da se aktiviraju dragovoljački odredi iz gradskih poduzeća. Iz današnje perspektive, pomalo je egzotično zvučao prijedlog koji su tada iznijeli općinski čelnici da se, unatoč sve češćim provokacijama, incidentima i napadima, pokuša obnoviti zahtjev da Osijek postane demilitarizirana zona.⁶¹¹ Tijekom lipnja izvršene su pripreme za podizanje prvih osječkih ratnih postrojbi, što se dan nakon ovoga gradskoga sukoba s JNA i dogodilo.

5.6. Osnutak prvih ratnih postrojbi i prvi borbeni zadatci

U Osijeku je krajem svibnja 1991. započeo ustroj 1. bojne 3. br. ZNG-a djelatnoga (A) sastava osnovane 29. travnja iste godine. Kao povjerljiva osoba s prethodnim vojnim iskustvom, za prvoga zapovjednika brigade imenovan je dotadašnji komandant TO brigade Osijek major Eduard Bakarec.⁶¹² Zapovjedništvo osječke 1. bojne nalazilo se u zgradi SNO općine Osijek, a njezin prvi zapovjednik postao je Dragan Bagarić. Ustroj 1. bojne kadrovski i

⁶⁰⁸ „To što vidite – ne vidite“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 11.

⁶⁰⁹ „Narodna armija puca u narod“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 6.

⁶¹⁰ Ivanka Sudar, Verica Sikora, „Ponosan sam na Osječane“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 7; „Dani užasa i krvi“, *Glas Slavonije, posebno izdanje za svijet*, 28. kolovoza 1991., 25.

⁶¹¹ „Priopćenje IV SO Osijek i Predsjedništva SO Osijek“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 2.

⁶¹² Naslutivši razvoj političkih prilika u zemlji i porast velikosrpskoga nacionalizma u cijeloj Hrvatskoj, već se u listopadu 1990. stavio na raspolaganje gradskom HDZ-u. HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 3. srpnja 2015.

logistički organizirali su PU Osijek i SNO općine Osijek. Osnovu ustroja brigade činili su pripadnici postrojbi za posebne namjene PU Osijek.⁶¹³ Njih sedamdesetak prvotno je bilo smješteno u erdutskom Nastavnom centru MUP RH.⁶¹⁴ Kao jedina brigada djelatnoga sastava ZNG-a, 3. br. je imala ulogu glavne manevarske snage u istočnoj Hrvatskoj. Bila je najbrojnija postrojba djelatnoga sastava u Slavoniji. U lipnju je cijela postrojba imala 684 pripadnika, dok je za ostalih 1300 nedostajalo oružja, a bili su i bez ijednoga sredstva potpore.⁶¹⁵ U srpnju je broj pripadnika porastao na 955, u kolovozu na 1308, a krajem rujna na 1636 (bez 4. bojne u Vukovaru). Brigada je osnovana u Vinkovcima, a 22. srpnja dio Zapovjedništva prešao je u Osijek. Svi dislocirani dijelovi brigade prema nalogu Zapovjedništva ZNG do sredine rujna 1991. združili su se u Osijeku.⁶¹⁶ Tijekom lipnja i srpnja ustrojene su i 2. bojna (Vinkovci), 3. bojna (Slavonski Brod) i 4. bojna (Vukovar). Od ukupno četiri bojne koliko ih je brigada imala, prva i najbrojnija bojna bila je osječka.⁶¹⁷

Početak lipnja započele su pripreme i poslani prvi mobilizacijski pozivi za ustroj prvih dragovoljačkih postrojbi u gradu.⁶¹⁸ Uoči osnivanja prvih ratnih postrojbi, 8. lipnja 1991. izvedeno je prvo zaprječivanje prometnica na ulaznim, odnosno izlaznim mjestima u grad. Zapovijed se, osim na osječku policiju, odnosila i na pripadnike NZ te nenaoružane i naoružane dragovoljce po mjesnim zajednicama. Tada je izvršena procjena značajnih mjesta za postavljanje punktova i organizaciju ophodnji mješovitoga sastava. Prvi organizirani izlazak pripadnika NZ s pripadnicima MUP-a na nadzorne točke u gradu zbio se 10. lipnja. Zauzete su sljedeće lokacije: kod Poljoprivrednoga fakulteta, blokadni punkt INA, Željezničko-transportno poduzeće Osijek, ulaz u Tenju iz smjera Osijeka, prilaz Tenji iz smjera Klise (500 m istočno od vojnoga skladišta „Topolik”), izlaz iz Čepina, izlaz iz Sarvaša, prema pustarama Seleš – Bricin Bunar.⁶¹⁹ S obzirom na razvoj i zaoštavanje političke situacije i mogućnosti oružane pobune na teritoriju općine Osijek čelništvo općine zapovijedilo je SNO-u trenutnu „mobilizaciju i opremanje Zaštitne čete općine Osijek“.⁶²⁰ Uz to, naložena je i hitna mobilizacija djelatnika SNO i početak priprema za mobilizaciju vojnih obveznika te motorizirano-tehničkih sredstava za potrebe ZNG-a, uz provođenje mjera pojačane samozaštite. Za provođenje zapovijedi

⁶¹³ Te su postrojbe krajem lipnja 1991. i službeno iz sastava PU prešle u sastav ZNG-a i postale pješačke bojne. *Kune*, 68-70.

⁶¹⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 15. veljače 2015.

⁶¹⁵ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 24.

⁶¹⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 17, 21, 115.

⁶¹⁷ *Kune*, 58; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 86.

⁶¹⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 3. srpnja 2015.; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 11.

⁶¹⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 13-14.

⁶²⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Naredba IV općine Osijek SNO Osijek“, Klasa: Str. pov. 801-02/91-01/37; Ur. broj: 2158-03-06-91-2, 20. lipnja 1991.

određen je sekretar SNO Branimir Glavaš koji je izvršenju pristupio već isti dan.⁶²¹ Sutradan, 21. lipnja, na čelo Zaštitne satnije imenovan je Nikola Jaman.⁶²² Odazvao se 121 vojni obveznik što je iznosilo sto posto popune.⁶²³ Postrojba je imala zadaću osiguranja objekata općinske skupštine.⁶²⁴

ZNG je u lipnju 1991. započeo s prvom mobilizacijom pričuvnoga sastava. S pripremama za mobilizaciju prvih dviju bojni započelo se u sklopu SNO, među odanim pripadnicima Štaba TO i zapovjednim kadrom osječke TO (izbor zapovjednoga kadra i vojnika te pisanje poziva za mobilizaciju).⁶²⁵ Ono se odvijalo sukladno količini opreme i oružja kojega je tada još bilo vrlo malo. Prva velika mobilizacija ZNG-a izvršena je 28. lipnja 1991., za vrijeme napada na Sloveniju. Dio pričuve aktiviran je 27. lipnja, što je u Slavoniji značilo podizanje svih četiriju pričuvnih brigada 106., 107., 108. i 109. br. ZNG.⁶²⁶ Prve dvije bojne ustrojene su u kasnim popodnevnim satima 28. lipnja, a kao formalni datum njihova ustroja zaveo se 29. lipnja.⁶²⁷ Prema ustroju postrojbi ZNG-a na području istočne Slavonije i Baranje, te su bojne postale 106. br. ZNG-a sa sjedištem u Osijeku.⁶²⁸ Brigada je, kao i druge pričuvne postrojbe ZNG-a, imala odaziv ljudstva za puni formacijski sastav (1541 pripadnik), ali je i njoj nedostajalo naoružanja te je bilježila 76%-tnu popunjenost oružjem.⁶²⁹ Budući da je na mjestu zapovjednika 3. br. ZNG-a bio do 10. lipnja, za zapovjednika 106. br. ZNG-a imenovan je, također, Eduard Bakarec.⁶³⁰

Prva bojna 106. br. ZNG-a mobilizirana je u osječkoj strjeljani „Pampas“, a druga u gradskom poduzeću „Teina“ u naselju Retfala.⁶³¹ Pri ustroju 1. bojne od pozvanih 811 vojnih obveznika, pozivu se odazvalo 698, od kojih je pod naoružanjem bilo 540 pripadnika, a 158 vojnih obveznika zbog nedostatka osobnoga naoružanja vraćeno je kući. Kakvo je bilo stvarno

⁶²¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed Predsjednika Izvršnog vijeća Srećka Lovrinčevića Sekretarijatu za narodnu obranu Općine Osijek“, Klasa: Str. pov. 801-02/91-01, Ur. broj: 2158-03-02-91-1, Osijek, 20. lipnja 1991.

⁶²² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Naredba IV Općine Osijek SNO-u Osijek“, Klasa: Str. pov. 801-02/91-01/37, Ur. broj: 2158-03-06-91-4, Osijek, 21. lipnja 1991.

⁶²³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izješće o provedenoj mobilizaciji Sekretara SNO Branimira Glavaša Izvršnom vijeću skupštine Općine Osijek“, Klasa: Str. pov. 801-02/91-01/37, Ur. broj: 2158-03-06-91-3, Osijek, 20. lipnja 1991.

⁶²⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvršno vijeće Skupštine općine Osijek o osiguranju objekata SO Osijek načelniku stožera 3. br. ZNG Franji Čebiću i tajniku Skupštine općine Ivanu Sudaru“, Klasa: 815-07/91-01/1, Ur. broj: 2158-01-02-91-1, Osijek, 26. lipnja 1991.

⁶²⁵ HMDCDR, Osijek u Domovinskom, 13.

⁶²⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 76-77.

⁶²⁷ HMDCDR, Osijek u Domovinskom, 89.; HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 3. srpnja. 2015.; *Kune*, 58.

⁶²⁸ Zapovijed, Klasa: Str. pov. 801-01/91-01/07, Ur. broj: 512-06-05-91-03 od 29. srpnja 1991. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 89.

⁶²⁹ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 119.

⁶³⁰ *Kune*, 62.

⁶³¹ HR-HMDCDR-94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997.

stanje na terenu, govori i to da je većina na mobilizaciju došla u trapericama, tenisicama i majicama kratkih rukava, a samo je nekoliko pojedinaca ponijelo jaknu i ostalu toplu odjeću. Tijekom 29. i 30. lipnja 1991. izvršena je provjera osobnoga naoružanja i ustanovljeno je da su mobilizirani posjedovali: 148 lovačkih pušaka, 201 pušku M 48, 105 poluautomatskih puški, 81 automatsku pušku M 72, dva ručna bacača i pet puškomitraljeza M 72. Od toga je oko 20 pušaka, četiri automatske puške i jedan PM bilo neispravno. Dvadeset i dva komada oružja osposobljeno je naknadno, a ostalima su nedostajali pojedini dijelovi. Istodobno se provodila skraćena dvodnevna obuka pripadnika za rukovanje naoružanjem.⁶³²

„Glas Slavonije“ čija je uređivačka politika od kraja srpnja bila podređena obrani zemlje,⁶³³ prenio je informaciju sekretara Glavaša da se na poziv ZNG-a i SNO-a u dva dana odazvalo oko 2000 dragovoljaca.⁶³⁴ Značajan odaziv na mobilizaciju bio je i reakcija Osječana na ponašanje JNA i otvaranje vatre na građane ispred vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“.⁶³⁵ Krajem kolovoza 1991. 106. br. ZNG-a brojila je 1145 pripadnika.⁶³⁶ U početku nije imala sredstva za protuzračnu obranu, a za protuoklopnu borbu imala je četiri ručna bacača.⁶³⁷

S obzirom na to da je hrvatska strana za vrijeme rata u Sloveniji (27. lipnja – 6. srpnja 1991.) očekivala intervenciju JNA u Hrvatskoj, Zapovjedništvo ZNG-a je „u strogoj tajnosti“ 29. lipnja zapovijedilo angažman svega civilnoga i vojnoga potencijala radi zaprječivanja prometnica i puteva u svim graničnim općinama sa Srbijom. Bez obzira što je JNA već dan ranije za to doznala, zaprječivanja su započela vrlo brzo.⁶³⁸ Bojne su odmah po osnutku dobile i prve konkretne zadatke. U 22 sata 30. lipnja izdana je (pisana) zapovijed za odlazak na prvu borbenu zadaću. Prva bojna trebala je 1. srpnja u cijelosti izići na istočne prilaze gradu i blokirati Tenju iz smjera Vukovara i Bijeloga Brda. Pri tome se zapovjedništvo bojne s „Pampasa“ trebalo premjestiti na ekonomiju Klisa (općina Vukovar) i zauzeti je. Time bi se onemogućila komunikacija između pobunjeničkih uporišta u Bijelom Brdu, Tenji i Boboti.⁶³⁹ Prva satnija s pripadajućim vodovima trebala je zauzeti položaje u polju između Klise, Bijeloga Brda i Vere, sa zadaćom onemogućavanja protivničkoga kretanja i komunikacije na navedenom području. Druga satnija trebala je zauzeti položaje između poljoprivredne zračne luke u Klisi i

⁶³² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 16.

⁶³³ 25. srpnja 1991. promijenjeni su Upravni odbor i direktor te je list stavljen pod kontrolu općinskoga SNO-a.

⁶³⁴ „Osijek je spreman da se obrani“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 7.

⁶³⁵ Ivanka Sudar, Verica Sikora, „Ponosan sam na Osječane“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 7.

⁶³⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 18.

⁶³⁷ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 24-25.

⁶³⁸ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 76-77.

⁶³⁹ HR-HMDCDR-94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997.

Tenje, dok je 3. satnija trebala osiguravati zapovjedno mjesto. Sve su postrojbe trebale u sedam sati u jutro 1. srpnja biti na navedenim položajima, što je i izvršeno. Pri tom se komunikacija s nadređenim zapovjedništvom odvijala dvojako, redovnom telefonskom vezom zapovjedništva i radio-vezom RUŠ-2 Zapovjedništva (niže postrojbe od bojne sa zapovjedništvom su imale vezu samo teklićem).

No, poteškoće su se pojavile već uoči kretanja prvih bojni u borbene zadatke. Tijekom 30. lipnja/1. srpnja 1. bojna trebala je izraditi grudobrane na mobiliziranim kamionima te hodnim kolonama izići na zadane položaje. Sukladno dobivenom zadatku, 31. lipnja oko 21 sat, prvi je kamion upućen u luku „Tranzit“ gdje ga je očekivala skupina za izradu grudobrana od vreća pijeska na kamionima. Kamione je svakih petnaestak minuta upućivao zamjenik zapovjednika bataljuna. Nakon prvih pet kamiona, na Pampas se vratio prvi u kojem grudobran nije bio složen, već je u nj utovaren pijesak u rinfuzi uz veći broj vreća. To se dogodilo s još pet kamiona, nakon čega je aktivnost zaustavljena. Skupina nije imala ni jednu lopatu, a kamioni nisu ni imali opciju iskrcavanja tereta. Postrojbe su, stoga, preko SNO-a bile primorane organizirati dolazak novih kamiona. Oko dva sata u jutro na slaganje grudobrana stigli su novi kamioni. Tri sata kasnije zapovjednik 1. bojne izvršio je postrojavanje pripadnika obrativši im se s uputom za izvršenje zadatka. Postrojba se, potom, razdvojila u dvije hodne kolone; prva je krenula smjerom osječka obilaznica – Nemetin – cesta za Vukovar – ekonomija Klisa gdje je trebalo biti formirano zapovjedno mjesto; druga je upućena smjerom osječka obilaznica – Sarvaš – Ciglana gdje su trebali zauzeti položaje na poljskim putovima radi prekida pobunjeničke komunikacije između Bijeloga Brda, Vere i Klise. Prije polaska, pripadnici su upoznati da je za obje hodne kolone put osiguran policijskim punktovima i ophodnjama te da ne bi trebali imati poteškoća pri izvršavanju zadaće. Također, svi su upozoreni da se, u slučaju eventualnoga pobunjeničkoga napada, ne čeka nikakva zapovijed, već da se postrojba razvije za borbeno djelovanje u polju i uključi u sukob. Bitno je napomenuti da su se obavještajni podatci o protivniku i njegovu kretanju dobivali samo usmenim putem jer časnika za tu dužnost nije tada ni bilo.⁶⁴⁰

Dolaskom prve hodne kolone na 100 m od ekonomije Klisa, ista se zaustavila i rasporedila u borbeni poredak. Budući da su pripadnici kolone iz čelnoga vozila tvrdili da su vidjeli „četnike“, zamjenik zapovjednika je sa zapovjednikom 3. satnije i teklićem ušao na ekonomiju provjeriti zašto nisu ostvarene pretpostavke za primopredaju objekata koja je s upravom ekonomije i domarom prethodno dogovorena. Svi su objekti bili zaključani, a domara

⁶⁴⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 16.

koji je pripadnike hrvatskih snaga trebao dočekati, nije bilo. Tek provjerom posljednjega hangara, zamjenik zapovjednika zatekao je domara s dvoje male djece. Utvrđeno je da su se djelatnici ekonomije, vidjevši da dolazi „neka vojska“, iz straha sklonili. Zabunu s „četnicima“ kod vozača prednjega vozila kolone prouzročila je domareva brada. Tako je nakon sat vremena, postrojba s vozilima ušla na ekonomiju gdje se razmjestila i postavila stražu. Dio 2. satnije uputio se u polje prema Tenji sa zadatkom postavljanja zasjede te se uspostavila veza s zapovjedništvom bojne. Zamjenik zapovjednika bojne toga je dana u poslijepodnevnim satima krenuo u obilazak postavljenih zasjeda koje je 1. satnija postavila.⁶⁴¹

Druga hodna kolona koja se preko Sarvaša i tamošnje „Ciglane“ trebala na zadanim punktovima razmjestiti u obližnjem polju, naišla je na poteškoće. Budući da je tijekom noći padala kiša, prvi kamion je po izlasku iz Sarvaša i tamošnje ciglane zaglavio na poljskom putu pa cijela kolona nije mogla dalje. S obzirom da pripadnici postrojbe nisu uspjeli izvući vozilo ni nakon izbacivanja vreća s pijeskom, na zadane su punktove naposljetku otišli pješice, a zaglavljani je kamion kasnije izvučen uz pomoć traktora s ciglane. Iako suprotno najavama, preko noći 30. lipnja/1.srpnja i 1./2. srpnja padala je jaka kiša što se u kombinaciji s niskom temperaturom, pokazalo vrlo nepovoljnim za pripadnike 1. satnije i dijela 2. satnije koji su bili raspoređeni u polju.⁶⁴² Ljudstvo je bilo vrlo oskudno odjeveno; svi su pripadnici imali samo tenisice, traperice i majice, a tek su neki imali jaknu. Većina je mobiliziranih, naime, mislila da ide na neki dogovor o daljnjem radu i da će se istu noć vratiti kući. No, samo je oko 10% pripadnika iznimno bilo pušteno kući na vrlo kratko vrijeme.⁶⁴³ Zbog izgubljenoga vremena, nije se uspjelo izgraditi zaklone pa nije postojao nikakav objekt u koji su se mokri, promrzli i iscrpljeni pripadnici, bez odgovarajuće opreme i zaklona (kabanice, šatorska krila i dr.) mogli skloniti. Zbog loše organizacije i slabe razrade zapovijedi 2. srpnja oko četiri sata u jutro prvo su pripadnici 1. čete, a oko 10 sati i 2. čete, samovoljno napustili položaje i pješice se vratili na ekonomiju Klisa, inzistirajući na povratku u Osijek. Njihovu je zahtjevu udovoljeno pa je zapovjedništvo izvuklo cijelu postrojbu na Pampas. Dolaskom na zapovjedno mjesto, pripadnicima su se obratili zapovjednici Eduard Bakarec i Franjo Čebić te je dogovoreno da se cijela postrojba pusti kući na dva dana i 4. srpnja ponovno okupi.⁶⁴⁴

Nakon neuspjele akcije, uvidjelo se kolika je važnost postojanja odgovarajuće opreme i naoružanja, dobre pripreme za izlazak na teren i izbor kvalitetnoga zapovjednoga kadra. Svi

⁶⁴¹ Isto, 17-18.

⁶⁴² Isto, 16-18.

⁶⁴³ HR-HMDCDR-94, Vladimir Šimić, „Prvi bataljun grada Osijeka“, Osijek, 2.

⁶⁴⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 18.

koji iz različitih razloga više nisu htjeli biti angažirani, dobili su mogućnost da vrate oružje u skladište na Pampasu. U dogovorenom terminu na Pampas se vratilo stotinjak pripadnika i manji dio zapovjednoga kadra kojega se dulje vrijeme okrivljavalo za raspad bojne. Stoga je postavljen novi zapovjedni kadar.⁶⁴⁵ Za novoga je zapovjednika postavljen Tugomir Kuduz (zapovijedao svega desetak dana kada se bojna još jednom rasformirala).⁶⁴⁶ Tada su formirane dvije pješačke satnije: 1. satnija na čelu s Antom Čičkom i 2. satnija sa zapovjednikom Ivanom Bertićem. Postrojbe su odmah dobile i nove zadaće: blokirati Tenju s jugozapadne strane i simulirati napad od 5. do 7. srpnja na širem području Orlovnjaka i Bricina bunara.⁶⁴⁷ Tada je zapovjedništvo donijelo odluku da se vojni obveznici mobiliziraju po tadašnjim mjesnim zajednicama.⁶⁴⁸ Spajanjem ljudi koji se međusobno poznaju, prema riječima ratnoga zapovjednika 1. bojne 106. br. ZNG-a, Ivana Šoltića, nastojao se nadomjestiti opći nedostatak naoružanja, kao i umanjiti moguće napuštanje borbenih položaja.⁶⁴⁹

Zapovjedni kadar 2. bojne pripremao se tijekom svibnja i lipnja 1991. u prostorijama osječkoga veslačkoga kluba „Iktus“. Osobno naoružanje zaduživalo se 26. lipnja u SNO Osijek. Nakon mobilizacije i osposobljavanja pripadnika od 28. lipnja do 1. srpnja, 2. bojna ustrojena je u tri satnije s pratećim (protuoklopnim) vodovima. Pripadnici su prvotno bili smješteni u proizvodnim halama i skladištima gdje su se zadržali do 1. srpnja 1991. kada su zbog loših uvjeta prebačeni u OŠ „Vladimir Nazor“. Tristotinjak pripadnika 2. bojne, koliko ih je u postrojbi u tom trenutku bilo, imali su zadatak zauzeti položaje na južnim prilazima gradu Osijeku, onemogućiti prometovanje između sela Tenje, Ade i Markušice i osigurati pustare Orlovnjak, Bricin Bunar i Betin Dvor te Novi Seleš i Seleš. Prva satnija je zauzela položaj u Čelijama radi zaštite mještana od pobunjenika iz Bobote i Silaša, dok se prateći vod razmjestio na farmi Orlovnjak sa zadatkom sprječavanja prodora iz smjera Tenje ka Tenjskom Antunovcu. Druga je satnija trebala presjeći prometnicu Tenja – Silaš – Betin Dvor, a treća je zauzela položaje u Ernestinovu na prometnici prema Petrovoj Slatini i u Laslovu.⁶⁵⁰

Nakon početnih neuspjeha i izvršene konsolidacije ustrojenih postrojbi, brigade, vodovi i satnije počele su se popunjavati na teritorijalnom principu po mjesnim zajednicama čime je napušten dotadašnji klasični način popune. Osim toga, provedena je i reorganizacija ustroja

⁶⁴⁵ Isto, 16-18; HR-HMDCDR-94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997., 2.

⁶⁴⁶ HR-HMDCDR-94, Vladimir Šimić, „Prvi bataljun grada Osijeka“, Osijek, 1.

⁶⁴⁷ HR-HMDCDR-94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 1-9.

⁶⁴⁸ HR-HMDCDR-94, Vladimir Šimić, „Prvi bataljun grada Osijeka“, Osijek, 1.

⁶⁴⁹ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad“, siječanj 2018.

⁶⁵⁰ HR-HMDCDR-94, „2. bataljun 106. brigade“, Osijek, 1.

prištapskih postrojbi i popune PZO-a topništvom i minobacačima. Vojna djelovanja u obrani Osijeka brigada je nastavila na rubnim dijelovima grada i u Baranji. Nakon reorganizacije, ova su dva praktički nova bataljuna 5.-7. srpnja 1991. izvršavali zadaće u funkciji obrane Osijeka i okolice južno od grada. Prvi bojna 106. br. ZNG-a izvršila je zadatke na smjeru Orlovnjak – Bricin bunar s ciljem blokade Tenje. Postrojba je zauzela predviđene položaje i u zadanom vremenu simulirala napad. Sukladno dogovoru s osječkim gradonačelnikom da se poginulim Srbima u Tenji osiguraju mirni sprovodi, bez prisutnosti pripadnika hrvatskih postrojbi, pripadnici bojne napustili su punktove. Pobunjeni Srbi iskoristili su tu priliku i uz pomoć JNA, zauzeli spomenute položaje. Druga bojna od 1. srpnja bila je raspoređena na položajima Tenjski Antunovac – Orlovnjak – Betin Dvor i na području Laslova, Ernestinova i Čelija s ciljem blokade Tenje. Na tim položajima pripadnici ove postrojbe ostali su do 5. srpnja.⁶⁵¹

Nakon borbe u Tenji 7. srpnja 1991., 1. bojna se povukla na „Pampas“. Sukladno novoj organizaciji na teritorijalnoj popuni, zapovjedništvo 106. br. ZNG-a dodijelilo je 1. bojni zonu odgovornosti: na sjeveru naselja Tvrđavica i Podravlje; na istoku cestovni most preko Drave – Ul. kneza Trpimira – južna obilaznica (uključujući i Vijenac Ivana Meštrovića); na jugu prateći obilaznicu, uključujući naselja Filipovica i Briješće; na zapadu naselja Višnjevac i Josipovac. Na području tadašnjih mjesnih zajednica organizirane u tri satnije 1. bojne. Prva satnija sa zapovjednikom Zdenkom Jelašem, imala je za područje odgovornosti Mjesna zajednica (MZ) Višnjevac, MZ Josipovac, MZ Đuro Rajs, MZ Šandor Petefi. Druga satnija sa zapovjednikom Ivanom Šolčićem djelovala je na području MZ Kardinal Šeper, MZ Sv. Rok, MZ Adela Pavošević, MZ Ivan Filipović, MZ Moša Pijade, dok je 3. satnija kojom je zapovijedao Vlado Ručević bila na području MZ Zrinjevac, MZ Briješće, MZ Industrijska četvrt, MZ Milan Tomljenović, MZ Gornji grad, MZ Centar, MZ Vijenac Ivana Meštrovića, MZ Tvrđa, MZ Đuro Đaković, MZ Tvrđavica i MZ Podravlje.⁶⁵²

Od 10. srpnja 1. bojna branila je grad i okolicu na crti: na sjeveru Zoološki vrt – nasipi oko Tvrđavice – željeznička pruga Osijek – Beli Manastir – prometnica Osijek – Bilje, nasip oko Podravlja do rijeke Drave; na zapadu na području Josipovca i Višnjevca organizirati obranu od mogućega napada iz smjera Našica, Valpova i Čepina, odnosno iz smjera poligona Gašinci; na jugu, blokirati poligon „C” i, sukladno zahtjevima, osigurati angažiranje dijela postrojbe po smjenama u obrani Laslova i Tenje. Po navedenom smjeru započelo se s izgradnjom i utvrđivanjem crte obrane, a najviše su se za obranu koristili prirodni fortifikacijski objekti.

⁶⁵¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 16-18.

⁶⁵² HR-HMDCDR-94, Ivan Šolčić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješачke bojne 106. br. HV za 1991. godinu“, 2.

Osim zadaća obrane grada Osijeka na prilazima i mjestima koje okružuju grad u pripadajućoj zoni, pripadnici 2. satnije bili su angažirani na blokadi vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“, a pripadnici 3. satnije na blokadi vojnoga stacionara u Tvrđi i poligona „C“. Druga bojna dobila je zonu odgovornosti na južnom potezu: južna obilaznica – Poljoprivredni fakultet – Tufek – Brijest – Tenjski Antunovac, a na jugozapadu je imala zadaću zauzimanja položaja u Ivanovcu, Ernestinovu, Čepinu, Hrastinu i Laslovu.⁶⁵³

U zadnjim danima srpnja na području Osijeka osnovane su još dvije postrojbe. U vrijeme kada je u Čepinu ustrojena satnija HOS-a pod vodstvom Slobodana Tolja, 25. srpnja 1991. općinski HDZ je donio odluku o okupljanju i naoružavanju članova stranke, organiziranju „uličnih trojki“ za praćenje i prikupljanje obavještajnih podataka o neprijateljskim aktivnostima preko Doma HDZ-a, o prikupljanju podataka o dragovoljcima s vojnim kvalifikacijama i činovima, o pripremama za odgovor na moguću agresiju JNA, organiziranju obrane i zaštite ljudi i imovine. Uz to, dogovoreno je ustrojavanje postrojbe s dugim lovačkim i drugim osobnim naoružanjem u gradu Osijeku. Zadatak je povjeren Zvonimiru Valentekoviću koji je bio i zapovjednik te postrojbe podijeljene u tri mjesne zajednice. U MZ „Šandor Petefi“ voditelj je bio Ivan Matković. Okupljeno je 80 naoružanih dragovoljaca koji su raspoređeni u desetine radi čuvanja vitalnih objekata na području MZ (crpna postaja na r. Dravi; „Vodovod“ grada Osijeka; zapadni dijelovi obilaznice te stalni nadzor područja uz r. Dravu). U MZ „Centar“ pripadnike su vodili Emil Slivka i „Kralik“. Pozivu se odazvalo oko 70 naoružanih dragovoljaca sa zadaćom čuvanja svojega područja djelovanja od mogućih diverzija (sjeverno r. Drava s pješačkim mostom i južno od željezničke postaje grada Osijeka). Na čelu MZ „30. svibanj“ voditelj je bio Vinko Ivanković. Pozivu se odazvalo oko 80 naoružanih dragovoljaca radi nadzora prometnice Osijek – Tenja, kojom je intenzivno prometovala JNA s borbenom tehnikom iz gradskih vojarni.⁶⁵⁴

5.7. Osječke postrojbe u sukobu u Čelijama

Još se pripadnici prvih bataljuna 106. br. ZNG nisu ni vratili s neuspješno obavljenih prvih zadataka, a već je započinjao drugi oružani sukob – u Čelijama. Kao i Borovo Selo, Čelije

⁶⁵³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 16-18.

⁶⁵⁴ Na sastanku u SNO na kome su bili nazočni Tomo Matešić, Zvonimir Valenteković, Vinko Ivanković, Emil Slivka i g. Kralik. Svoj status, ove su postrojbe dobile 29. srpnja 1991. kada su po zapovijedi ušle u sastav novoustrojene 106. br. ZNG-a, s cjelokupnim ljudstvom i naoružanjem. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 28.

su pripadale općini Vukovar, ali su u tamošnjem sukobu, među ostalim, sudjelovali i pripadnici osječke policije, 106. br. ZNG-a i općinskoga SNO-a.⁶⁵⁵

To slavonsko selo s mještanima porijeklom iz Hrvatskoga zagorja,⁶⁵⁶ po svojem se zemljopisnom položaju nalazilo u trokutu između Bobote, Silaša i Tenje, mjesta velikom većinom naseljenih srpskim, ekstremistički nastrojenim, stanovništvom. Zbog toga je još od sukoba u Borovu Selu, mjesto trpilo prometnu izoliranost.⁶⁵⁷

Nakon prvih izbornih promjena malobrojno i nenaoružano hrvatsko pučanstvo Čelija, postalo je opreznije prema susjednim selima. Zbog mogućega ratnoga sukoba, čelništvo MZ Čelije ocijenilo je da je u slučaju zaoštavanja odnosa s Boboćanima, seoska „šljunčara” jedini izlaz iz sela i da ju je potrebno sanirati. Radovi na izgradnji ceste od Čelija do glavne prometnice Osijek – Tenja prema Silašu počeli su tijekom kolovoza 1990. u organizaciji općine Osijek. Bilo je potrebno izgraditi oko 1800 m ceste da bi se izbjeglo prometovanje kroz Bobotu. Nakon godinu dana pokazalo se da je taj put spasio mnoge živote. Prvoga vikenda nove 1991. na ulazu u Bobotu postavljene su prve barikade od posječenih vrba i okrenutih tanjurača. Zbog čestih problema pri prolasku kroz bobotsku barikadu došlo je do potpune obustave autobusnoga prijevoza, a uskoro su i radnici Kombinata Borovo dobili zabranu dolaska na posao. Mjesna vlast odlučila je postaviti noćne straže koje je organizirala seoska Civilna zaštita. Za zapovjednika straže određen je Anđelko Popek, član HDZ-a. Okolna uporišta – Bobota, Silaš i Ada – kao i druga sela s (većinski) srpskim stanovništvom u istočnoj Slavoniji, naoružavana su preko Borova Sela.⁶⁵⁸ Njihov je raspored bio takav da su se branitelji Čelija nalazili u okruženju. Pobunjeničke skupine iz Bobote i Silaša u početku su izviđale oko Čelija djelujući pri tom nerijetko iz pješačkoga naoružanja, ali bez upuštanja u otvorene sukobe i napade. Incidentne situacije bile su sve brojnije, od brze vožnje noću kroz selo, do zastrašivanja oružjem, verbalnih napada i prijetnji.⁶⁵⁹

U prvim mjesecima 1991. seoska straža raspolagala je sa svega šest lovačkih pušaka (jednom tipa karabin, dvije automatske tipa „Rumunj“, tri „pumperice“) i nekoliko pištolja. Nakon sukoba u Borovu Selu barikadama se zatvorio i Silaš. U lipnju se dvanaest mještana Čelija odlučilo dragovoljno prijaviti i uključiti u pričuvni sastav vinkovačke policije gdje su zadužili automatske puške i donijeli ih u selo. Na straži je od tada bilo uključeno trideset i osam

⁶⁵⁵ Isto, 20.

⁶⁵⁶ Anđelko Kralj, *Čelije*, Osijek, 1995., 17-21.

⁶⁵⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 63.

⁶⁵⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 17.

⁶⁵⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 20.

mještana. Krajem lipnja iz Bobote je upućen poziv, tj. ultimatum, za pregovore. Tri predstavnika Čelija pri dolasku u bobotsku veterinarsku stanicu – mjesni štab – vidjeli su veliki broj Bobočana i pripadnika JNA s četničkim obilježjima, ali i mnogo nepoznatih osoba za koje su pretpostavili da su dobrovoljci iz Srbije. U ime pobunjeničke strane pregovore su vodili zapovjednici obrane Čelija Božo Patković i bobotski četnički vojvoda Tašak. Izaslanstvo iz Čelija dobilo je rok da do 18 sati istoga dana Boboti predaju sve oružje. O svemu su radio-vezom obaviješteni PU i SNO Osijek od kojih je zatražena pomoć i zaštita.⁶⁶⁰ U Čelije je 28. lipnja 1991. stigla jedinica JNA s jedanaest redovnih vojnika i dva mlađa oficira na dva transportera, koja su mještani nastojali zadržati radi sprječavanja napada na selo.⁶⁶¹ Jedinica je iz sela otišla 1. srpnja, a istu su večer stigli pripadnici 1. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a i Zaštitne satnije SNO-a Osijek, koji su u Čelije upućeni samo s pješачkim naoružanjem te s ponešto lovačkoga naoružanja. Po dolasku podijeljeni su u osam skupina koje su zauzele osam punktova na rubnim dijelovima sela, bez ukopavanja, s izgrađenim nadzemnim grudobranima. Započelo je izviđanje, danonoćno dežuranje i zajedničko stražarenje s mjesnom stražom. Četiri dana poslije, 5. srpnja oko 10 sati, u Čelije je stiglo jedanaest policajaca predvođeni načelnikom Sigurnosno-informativne službe MORH-a Osijek Mirkom Grošeljom. Zbog uočenih propusta u organizaciji nadzora „šljunčare“, zapovjednik pristigle postrojbe smijenio je tadašnjega zapovjednika 1. satnije 2. bojne 106. br. ZNG-a i za novoga postavio Miru Tomljenovića. Da bi se kritični dio dionice osigurao od moguće zasede, upućena je skupina od šest pripadnika Grošeljeve skupine, a u Osijek je javljeno da se pošalje kamion s hranom, opremom i strjeljivom.⁶⁶² Na putu do odredišta, na skupinu je otvorena vatra iz pješачkoga naoružanja sa silosa u Silašu. Nakon kratkoga, ali intenzivnoga sukoba, skupina je pretrpjela gubitke. Dva poginula pripadnika ZNG-a (Dragutin Bedžula, Damir Pavičić) i jedan teško ranjeni pripadnik ostali su na mjestu stradanja, a ostala trojica, od kojih dva ranjena, uspjela su se izvući. Budući da su pješачkom vatrom onemogućavani svi prilazi napadnutim pripadnicima hrvatskih snaga, svi pokušaji da se ranjeni pripadnik koji je ostao u polju izvuce, bili su uzaludni. Ubrzo po završetku sukoba na „šljunčari“, započeo je pješачki napad iz Bobote na Čelije koji je uspješno odbijen. Zapovjednik Grošelj zatražio je iz Osijeka dolazak Hitne pomoći koju su na putu do Čelija dopratila dva tenka JNA. Njihovim odlaskom, Grošelj je s tri policajca napustio selo, dok su četvorica ostala s postrojbom ZNG-a u obrani mjesta. Poučeni prvim iskustvima, obrana

⁶⁶⁰ Isto, 20.

⁶⁶¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 77.

⁶⁶² U skupini koja je landroverom krenula na zadaću osiguranja kritične dionice ceste i dostave hrane bili su: Damir Pavičić, Antun Slivka, Branko Džanko, Dragutin Bedžula, Zoran Bušić i Zorislav Samardžija. Grošeljeva skupina kasnije je postala dio 3. br. ZNG. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 20.

Ćelija stala je inženjerijski uređivati obrambene položaje te izrađivati zaklone i zapreke na svim prilazima. Reakcija pobunjenika bila je povremena pješačko-snajperska vatra po osiguranju zapreka. Predstavnik bobotskoga štaba donio je 6. srpnja u Ćelije poziv za predaju oružja, s prijetnjom da će, ako se to ne učini u roku 24 sata, iz Bobote uslijediti napad. U tom trenutku branitelji Ćelija nisu znali da je obruč oko sela već zatvoren jer su pobunjenici iz Tenje tada okupirali Staru Tenju.⁶⁶³

Nakon odbijanja još jednoga ultimatumu bobotskih pobunjenika, minobacački napadi iz smjera Bobote i Silaša, počeli su 7. srpnja u dva navrata. Taj je dan na Ćelije ispaljeno 47 minobacačkih granata, a dvije su osobe ranjene. Većina je ćelijskoga stanovništva nakon toga evakuirana.⁶⁶⁴ Prateći stanje u Ćelijama, kao i nemogućnost redovite opskrbe hranom i drugom opremom, izvlačenje okupiranih Ćelijanaca i pomoć ranjenima pokušavalo se organizirati preko predsjednika SO i Kriznoga štaba općine Vinkovci. U suradnji s komandantom garnizona Vinkovci, pukovnikom JNA Mirom Vlašićem (kasnije prešao na hrvatsku stranu), uspjelo se osigurati slanje jednoga tenkovskoga voda i motorizirane čete JNA s kojom je došao i sanitet.⁶⁶⁵ Snage JNA u selo su stigle smjerom Gaboš – Markušica – Laslovo – Palača – Korođ – Silaš.⁶⁶⁶ Obrana Ćelija iskoristila je izlazak JNA za pratnju konvoja civila u Tenjski Antunovac gdje je dio mještana pronašlo spas. Time je završila evakuacija 150-ak stanovnika Ćelija. Tijekom priprema za evakuaciju, Ćelije je nadlijetao zrakoplov JNA MIG-21. U obrani sela ostala je skupina od devetnaest pripadnika ZNG-a i dva mještana. Nakon neuspjeha u Tenji, tijekom noći 7. srpnja iz Osijeka je stigla zapovijed o izvlačenju postrojbe iz opkoljenih sela. Izvlačenje je počelo oko 23.30 sati kroz polja prema zračnoj luci „Klisa“ gdje su ih prihvatile snage 106. br. ZNG-a i autobusom prebacile u Osijek. Nakon što su zbog četničkih oružanih napada, terora i pljački, iz Ćelija izbjegli svi mještani, 9. srpnja 1991. u selu je zapaljeno dvadesetak kuća.⁶⁶⁷ Vatrogasna služba zbog opasnosti od pobunjenika nije bila u mogućnosti intervenirati,⁶⁶⁸ a dolazak medija JNA i pobunjenici onemogućavali su još tjedan dana zbog devastacije mjesta.⁶⁶⁹ Tako su Ćelije postale prvo spaljeno selo u Domovinskom ratu, a odlazak prognanoga stanovništva bio je prvi masovni egzodus tijekom borbe za hrvatsku nezavisnost.⁶⁷⁰

⁶⁶³ Isto, 21; D. T., „Izrešetana patrola“, *Glas Slavonije*, 5. srpnja 1991., 4.

⁶⁶⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Broj 199, srpanj 1991., 7.

⁶⁶⁵ „Četnici napali selo Ćelije“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 24.

⁶⁶⁶ Kretanje su planirali organizirati preko s. Tordinci, ali su naišli na zapreke i nisu dobili dozvolu za prolaz, a ispred Laslova morali su ukloniti postavljene barikade. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 21.

⁶⁶⁷ Isto, 21; HMDCDR-BDAG, 61, HR-Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 8.

⁶⁶⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 8.

⁶⁶⁹ HIC, Kronologija, 72.

⁶⁷⁰ Dražen Živić, „Prognano stanovništvo iz hrvatskog Podunavlja i problemi njegovog povratka (1991.-2001.)“, 64. *Hrvatski geografski glasnik*, 65/1, 2003., 64 (dalje: Živić, Prognano stanovništvo iz hrvatskog Podunavlja).

U sukobu u Čelijama od hrvatskih snaga sudjelovale su 1. satnija 2. bojne 106. br. ZNG-a, dijelovi Zaštitne satnije SNO-a, vod mještana iz Čelija, desetina policajaca PU Osijek. Zbog neposjedovanja strojnica, protuoklopnih sredstava ni iskustva za bojno djelovanje u naseljenom mjestu, otporne točke bile su bazirane na nadzoru prometnica i nisu bile ukopane, već načinjene kao površinski grudobrani. Zbog navedenoga, kao i činjenice da su napadi JNA započinjali s oklopno-mehaniziranim snagama uz potporu pješništva, branitelji nisu mogli pružiti značajniji otpor.⁶⁷¹ Nakon okupacije Čelija, trokut između Vukovara, Vinkovaca i Osijeka (oko 1000 km²), s više od 10.000 Srba, postao je gotovo nacionalno kompaktno područje, omeđeno selima općine Osijek sa srpskom većinom: Tenjom, Bijelim Brdom, Silašem, Šodolovcima, odnosno općine Vukovar: Borovim Selom, Bobotom, Pačetinom, Trpinjom, Mirkovcima, Markušicom, Gabošem, Ostrovom, Šidskim Banovcima, Sremskim Lazama, Bršadinom. Izuzetak su bili Laslovo te Korođ, Antin i Tordinci u vukovarskoj općini.⁶⁷² Nakon okupacije, Čelije su postale sinonim za sudbinu koja je tada prijetila većini istočnoslavonskih mjesta.

5.8. Sukob u Palači i okupacija

Na samom jugu općine Osijek, Palača je bila još jedno uporište pobunjenih Srba. Bilo je okruženo na sjeveru mađarsko-hrvatskim Laslovom, na istoku Korođem (općina Vukovar) s većinski mađarskim stanovništvom i, južno, selima Podrinjem i Markušicom (općina Vinkovci) s većinski srpskim stanovništvom. Evakuacija civila iz sela započela je 14. lipnja 1991., a do 21. lipnja gotovo je sve stanovništvo iseljeno.⁶⁷³ U blizini sela, 26. lipnja, ophodnja hrvatske policije napadnuta je pri pokušaju sprječavanja podjele oružja stanovništvu Palače i Ade. Tada su u Palači podignute prve barikade.⁶⁷⁴ Sukobi u spomenutim selima te napad na Laslovo nastavili su se tijekom noći, završivši idući dan poslije podne.⁶⁷⁵ S obzirom na ubojstvo prometnika na laslovačkoj željezničkoj postaji (nepoznati počinitelj) i jednoga Hrvata u Palači, na poziv načelnika Reihl-Kira, 27. lipnja popodne, radi istrage je intervenirala JNA, zauzevši položaje između Palače i Laslova.⁶⁷⁶ Nakon što je hrvatska policija potisnula pobunjeničke snage, JNA je noću 27./28. lipnja ušla u Palaču. Pri tome je na ulazu u Laslovo policija

⁶⁷¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 21.

⁶⁷² M. Kevo, „Hrvatski 'bermudski trokut'“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1991., 4.

⁶⁷³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Centar za obavještanje SNO općine Vinkovci, „Obavijesti dobivene 21.06. 1991. godine od 06,00 do 18,00 sati“, Ur. broj: 08-1104/1-91, Vinkovci, 21. lipnja 1991., 1.

⁶⁷⁴ „Dani užasa i krvi“, *Glas Slavonije, posebno izdanje za svijet*, 28. kolovoza 1991, 25.

⁶⁷⁵ „Tenkovi gaze građane“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991, 6.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 23.

⁶⁷⁶ Tom su se potezu suprotivili općinski zastupnici HDZ na izvanrednoj sjednici Predsjedništva i Izvršnoga vijeća Skupštine općine Osijek održanoj 28. lipnja. „Narodna armija puca u narod“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 6.

napadnuta, što je završilo bez žrtava. Pri tom je zaplijenjena određena količina oružja i strjeljiva porijeklom vjerojatno od TO Srbije.⁶⁷⁷ Četrdeset pripadnika SJP nakon povratka iz Tenje 2. srpnja upućeno je u Laslovo gdje je bila postavljena barikada. Cilj akcije bio je ponovno ovladati Palačom, spriječiti zauzimanje Laslova i spajanje pobunjeničkih uporišta (Stare) Tenje, Silaša i Palače s obližnjom Adom, Podrinjem i Markušicom.

U sukobu u Palači od hrvatskih je snaga sudjelovala 1. satnija 1. pj. bojne 3. br. ZNG-a (od 23. srpnja), Zaštitna satnija SNO Osijek, vod laslovačkih dragovoljaca 106. br. ZNG, SJP PU Osijek. Pobunjeničke snage, naoružane lakim pješačkim naoružanjem, u Palači su bile raspoređene po kućama i zaprjekama na ulazu u selo. Pobunjeni Srbi raspolagali su i tehnikom JNA čije su snage bile povremeno prisutne na tom području pa su računali na njezin angažman. Kako je izvijestio lokalni tisak, na čelu snaga JNA u Palači bili su potpukovnik Stjepan Vičević i njegov pomoćnik potporučnik Živko Matić.⁶⁷⁸ Nakon dolaska u Laslovo, pripadnici SJP rasporedili su se po dominantnim točkama te je organizirano izviđanje lokacije na kojoj su postavljene barikade. Tijekom izvida hrvatska je strana otvorila vatru iz pješačkoga naoružanja te je došlo do kraćega sukoba. U noći 2./3. srpnja u Laslovu nije bilo borbenoga djelovanja. Trećega srpnja oko šest sati u jutro, postrojba SJP krenula je u razbijanje barikade. Postrojba je bila podijeljena u tri skupine i djelovala iz tri smjera. Barikada je uskoro probijena i postrojba je u potpunosti ovladala Palačom. Tijekom prijepodneva, u Palaču je stigla jedinica JNA s tenkovima, a postrojbi SJP bilo je zapovijedeno povlačenje u Laslovo gdje je organizirala crtu obrane (koja se ondje održala sve do 23./24. studenoga), nakon čega se povukla u matičnu bazu. U ovoj akciji postrojba SJP nije imala gubitaka.⁶⁷⁹

Raspored 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG tijekom 23. srpnja 1991. bio je na potezu Laslovo – Vendelovo, a crta obrane uspostavljena je duž željezničke pruge između Palače i Laslova te po dubini pustare Vrbik. Toga dana zapovijeden im je napad na pobunjeničke položaje u Palači prema sljedećem planu: brzom akcijom glavnina postrojbe trebala je protuoklopnim sredstvima napasti duž prometnice Laslovo – Palača, uništiti protivničke točke, ovladati crtom obrane te nastaviti daljnje napredovanje kroz selo. S druge strane, iz smjera Vendelova, manjim snagama trebalo se ubaciti u središte sela i s glavninom snaga satnije ovladati cijelim uporištem. Napad je započeo prema planiranom, a satnija je uspjela neutralizirati protivničke vatrene točke, ukloniti zaprjeke postavljene na cesti prema Laslovu i uspješno izvršiti napad do kraja sela. No, zbog dolaska oklopno-mehanizirane jedinice JNA preko Laslova iz smjera Osijeka (14 tenkova

⁶⁷⁷ „Vojska ušla u Palaču“, *Glas Slavonije*, 28. lipnja 1991., 5.

⁶⁷⁸ „Imena koja ubijaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5.

⁶⁷⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 26-27.

i nekoliko oklopnih vozila), zapovjedništvo 1. bojne zapovijedilo je povlačenje satnije iz već oslobođene Palače i zauzimanje početnih položaja na pruži u Vendelovu. Iako je JNA obećala da tijekom izvlačenja ne će otvarati vatru na pripadnike 1. satnije u slučaju povlačenja iz Palače, odmah po ulasku u selo otvorili su vatru po pripadnicima satnije u povlačenju. Iznenađna intervencija JNA dovela je u okruženje osam pripadnika postrojbe iz kojega su se, na koncu, uspjeli izvući. U sukobu je ranjeno šest pripadnika 1. satnije 1. pj. bojne 3. br. ZNG-a. Akcija je pokazala da su hrvatskim snagama neophodna ozbiljnija protuoklopna borbena sredstva.⁶⁸⁰ Na tom tragu bila je i izjava sekretara Glavaš koji je krajem srpnja izjavio da je tijekom sukoba u Palači dalekozorom osobno vidio da je JNA dostavila „vojni materijal“ pobunjenicima s kojima se i srdačno pozdravila, čime je želio još jednim primjerom pokazati da JNA više nije neutralna, već da se svojim djelovanjem u cijelosti priklonila srpskoj strani.⁶⁸¹

5.9. Sukob u Tenji i djelomična okupacija

Za vrijeme sukoba u Čelijama, u općini Osijek trajao je i sukob u Tenji. Ono što je za Dalmaciju i Zagoru bio Knin, a za Vinkovce Mirkovci, to je za Osijek bila Tenja. Pobunjena i okupirana Tenja, odnosno njezin južni dio (Stara Tenja), za JNA je predstavljala glavno uporište i točku za ostvarivanje svoje tzv. „bitke u prostoru“ na području općine Osijek.⁶⁸² Prema ustaljenom obrascu pobunjeničkoga djelovanja, lokalni su Srbi članove svoje obitelji prije napada evakuirali u Vojvodinu i Srbiju. Iseljavanje je započelo 21. lipnja 1991. godine.⁶⁸³ Uvod u prvosrpanjska zbivanja dogodio se 29. lipnja kada je u mjestu napadnuta policija. Tijekom redovne policijske ophodnje ispred kuće mještana srpske nacionalnosti uočen je istovar oružja te se pokušalo izvršiti pretres. No, na ophodnju je iz kuće otvorena vatra, na što je policija uzvratila. Ubrzo se okupilo desetak pripadnika pričuvnoga sastava MUP-a koji su kuću pokušali osvojiti. Kao dodatno pojačanje, iz Osijeka je stigla skupina od petnaest pripadnika SJP. Uzajamna vatra iz pješakoga naoružanja trajala je cijelu večer. Naposljetku su, nakon dogovora s PU Osijek, iz smjera Osijeka došla tri transportera JNA nakon čega je

⁶⁸⁰ Isto, 26.-27.; Kune, 148.

⁶⁸¹ Merčep i Glavaš – Srpanj 1991. – Domovinski rat – Kutina. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁶⁸² *Obrana i pad Vukovara*, 386.

⁶⁸³ „Teroristi molili da se prekine vatra“, *Glas Slavonije*, 6. srpnja 1991., 3.; Evakuacija stanovništva srpske nacionalnosti iz Tenje započela je već 21. lipnja 1991. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Centar obavješćivanja SNO, Ur. broj: 01-1096/1-91, 21. lipnja 1991.

vatra prekinuta. JNA je ranjenim pobunjenicima pomogla odvevši ih u vojni sanitet u Osijek.⁶⁸⁴ Na hrvatskoj strani ranjena su dvojica pripadnika MUP-a, Željko Livaja i Zdenko Valentić, koji su prevezeni u osječku bolnicu gdje su uspješno operirani.⁶⁸⁵

Nakon sukoba, hrvatska je obrana u Novoj Tenji organizirala stalne straže, a već započeto iseljavanje hrvatskoga stanovništva, nastavilo se.⁶⁸⁶ Iste su noći lokalni pobunjeni Srbi tromblonima napali kuće Hrvata za koje su znali da su članovi HDZ-a i da su angažirani u obrani. Tako su napadnute i oštećene kuće Antuna Gudelja, obitelji Valentić (Josipa i Ivice) i Trajković. Osim velike materijalne štete, ljudskih gubitaka nije bilo. Kako su prenosili mediji, Gudeljeva kuća bila je mjesto gotovo neprestanoga uznemiravanja njezinih ukućana: od automobilske trubljenja noću, udaranja po ogradi, pucanja po kući do prijetnji djeci.⁶⁸⁷ Iduće je noći 30. lipnja/1. srpnja ponovno došlo do sukoba i eksplozija.⁶⁸⁸ Poslije toga napada pobunjeni Srbi u Staroj Tenji postavili su prve barikade. Sutradan u jutro Josip Valentić i Marko Golek otišli su u sjedište PU Osijek radi dogovora s načelnikom Reihl-Kirom i zamjenikom Šalinovićem u vezi budućih aktivnosti. Za to se vrijeme hrvatsko pučanstvo organizirano povuklo u Novu Tenju. Na prijedlog PU Osijek dogovoreno je organiziranje pregovora s pobunjenim Srbima iz Tenje. Prvi pregovori započeli su već istoga 1. srpnja prijepodne. Na pregovore u mjesnu zajednicu službenim je vozilom otišao i načelnik Reihl-Kir. Nakon razgovora, predstavnici MZ Tenja, ujedno i pobunjenih Srba, Mirko Tubić i Milan Knežević, krenuli su Kneževićevim automobilom u Osijek gdje su u SO nastavili pregovore, dok je službeno vozilo načelnika Kira ostalo u Tenji. Bio je to potez kojim je Kir želio pokazati povjerenje prema predstavnicima srpske strane, priželjkujući uspješan ishod pregovora. Nakon završetka pregovora u Kneževićevu automobilu u Tenju su se, osim navedenih Srba, vraćali i Hrvati Josip Reihl-Kir i potpredsjednik IV SO Osijek Goran Zobundžija. Na blokadnom punktu koji je policija ranije postavila na ulazu u mjesto, hrvatski policajac Antun Gudelj zapucao je na njihovo vozilo pri čemu su smrtno stradali načelnik Reihl-Kir i Goran Zobundžija te zastupnik SO Osijek, Srbin Milan Knežević. Predsjednik MZ Tenja Mirko Tubić teško je ranjen.⁶⁸⁹ Načelniku Reihl-Kiru to je trebao biti posljednji zadatak prije premještanja na novu

⁶⁸⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 22; HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 17; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH 198, lipanj 1991., 12.

⁶⁸⁵ Ana Diklić, Branimir Kutuzović, Bojan Divjak, Renata Matić, „Ranjeni redarstvenici u osječkoj bolnici“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 8.

⁶⁸⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 22.; „Tenjani žele kući“, *Glas Slavonije*, 5. srpnja 1991., 16.

⁶⁸⁷ Zvonko-Kec Andrić, „Knin u Slavoniji i Baranji“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 14.

⁶⁸⁸ „Izvjješće Ivana Cvitkovića Josipu Manoliću“, Osijek, 4. srpnja 1991. www.branimirglavas.com, pristup svibanj 2015.

⁶⁸⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 22-23; „Trojica poginulih“, „Izrešetani u osobnom automobilu“, *Glas Slavonije*, 2. srpnja 1991., 2.

dužnost u Zagreb.⁶⁹⁰ Dužnost načelnika PU Osijek nakon toga preuzeo je dotadašnji Reihl-Kirov zamjenik Mato Šalinović.

Godinu dana nakon što je Tenja prvi put ‘buknula’, bio je to vrhunac tamošnjih napetosti koji je odjeknuo mnogo dalje od granica općine. Nastavak uspostave narušenoga javnoga reda i mira te obnova „mosta prijateljstva”, kako je najavljeno na komemoraciji trojice poginulih, na kraju nije uspio.⁶⁹¹

Toga 1. srpnja položaje oko Tenje zauzela je 2. pj. bojna 106. br. ZNG-a sa zadaćom razmještaja podređenih postrojbi: 1. satnija zauzela je položaj u Čelijama radi zaštite mještana od osвете iz Bobote i Silaša, 2. satnija dobila je zadaću da presiječe prometnicu Tenja – Silaš (Betin Dvor), a 3. satnija zauzela je položaje u Ernestinovu na smjeru prema Petrovoj Slatini i Laslovu. Prateći vod razmjestio se na farmi Orlovnjak s ciljem sprječavanja pobunjeničkoga prodora iz Tenje u Tenjski Antunovac. Hrvatska je strana imala informacije da su početkom srpnja 1991. tenjski Srbi imali oko 200 ljudi pod oružjem, organiziranih u TO jedinicu, ojačani dobrovoljcima iz Srbije, na čelu s oficirima JNA. Pri tom se sumnjalo da su od JNA dobili minobacače (MB) 60 mm te lako protuoklopno i protupješačko naoružanje („zolje“ i ručne bacače). Već u to vrijeme uočena je nazočnost po jednoga tenkovskoga i oklopno-mehaniziranoga voda JNA koji je svake noći bio smješten na istočnim prilazima Tenji, dok su tijekom dana izvršavali hodnje prema okolnim mjestima nastanjenim većinski srpskim stanovništvom.⁶⁹²

Prije sukoba iz Stare je Tenje evakuiran manji dio Srba (uglavnom žena i djece), a iz Nove Tenje, gdje je u funkciji bila još jedino policijska postaja, 29. lipnja 1991. izbjeglo je sve stanovništvo, većinom u Osijek.⁶⁹³ Izbjegli Tenjci 4. srpnja okupili su se prosvjedujući na Trgu Ante Starčevića, uputivši zahtjev vodstvu općine da osigura njihov povratak kućama i osigura uvjete za normalan život. No, dobili su samo izjavu da će se poduzeti sve da se njihove molbe i realiziraju.⁶⁹⁴

Sukobu u Tenji prethodilo je niz izviđanja koja su imala cilj prikupiti podatke o stanju kod pobunjeničkih snaga i njihovim namjerama, ali i stalno provociranje pobunjenika na zauzetim položajima, kako bi se odvušla pozornost od stvarnih namjera hrvatskih snaga. Jedna

⁶⁹⁰ Prema kazivanju Josipa Boljkovca, nekoliko dana prije ubojstva, kao tadašnjem ministru unutarnjih poslova RH Reihl-Kir mu se požalio, smatrajući da se na njega uskoro sprema atentat zbog čega je zatražio premještanje na novo radno mjesto u Zagreb. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 964, *Smrt Jugoslavije*, BBC, 1995.

⁶⁹¹ N. Stanković, „Neka ove žrtve budu i posljednje“, *Glas Slavonije*, 4. srpnja 1991., 8.

⁶⁹² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 23.

⁶⁹³ Helsinski Human Right Watch Report, Tom br. 3, Izdanje: 14, rujan 1991. „Jugoslavia; Zloupotrebe ljudskih prava tokom sukoba u Hrvatskoj“, 18.

⁶⁹⁴ R. M./V. L./T. J., „Tenjani žele kući“, *Glas Slavonije*, 5. srpnja 1991., 16.

od takvih akcija dogodila se i 5. srpnja kada su četvorica tenjskih dragovoljaca bojno djelovala iz ručnih raketnih bacača na pobunjeničku barikadu. Tijekom 6. srpnja na položaje hrvatskih snaga stigao je vod SJP iz Slavenskoga Broda radi zajedničkoga napada na pobunjeničke položaje, ali bez namjere ulaska u Staru Tenju. Noću 6./7. srpnja u Kriznom štabu općine Osijek održan je sastanak uz prisutnost članova Branimira Glavaša, Mirka Grošelja, Stjepana Vukovca, Eduarda Bakarca, predstavnika PU Osijek Mirka Pongraca, Tome Pintarića, Marijana Ivića i tenjskih dragovoljaca Josipa Valentića i Marka Goleka. Odlučeno je da će u zoru 7. srpnja započeti napad na pobunjeničke položaje u Staroj Tenji. Za koordinatora akcije određen je Mirko Grošelj, kao osoba koja je imala najviše informacija i dobro poznavala područje. Dogovoreno vrijeme za početak akcije bilo je između četiri i 4.30 sati. Plan je bio uspostaviti nadzor nad cijelim mjestom i tako omogućiti izvlačenje 1. satnije 2. pj. bojne iz okruženja u Čelijama.⁶⁹⁵

Druga bojna 106. br. ZNG-a imala je zadaću zauzeti komunikaciju Tenja – Bijelo Brdo radi onemogućavanja povlačenja pobunjenika iz Tenje. Na izvršenje zadatka upućen je jedan vod bojne. Položaji su zauzeti oko tri sata 6./7. srpnja, ali s obzirom na to da se situacija nije odvijala prema planu, postrojba se oko 9.30 sati premjestila u Tenju sa zadaćom da pomogne policiji. Ondje su bile raspoređene snage SJP PU Osijek, i to: na lijevom krilu radi razbijanja pobunjeničkih snaga na smjeru napada i zauzimanja položaja u visini bare Adice; na desnom krilu na prvoj crti snage 3. br. ZNG-a i samostalnoga voda iz Tenje sa zadaćom napada i zauzimanja položaja u visini Dunavske ulice. Na drugoj crti, u centru i na desnom krilu, nalazio se ostatak angažiranih postrojbi. Neposredno prije početka napada prekinuta je opskrba Stare Tenje električnom strujom, vodom i telefonskim vezama. Napad nije počeo u planirano vrijeme, već sat vremena kasnije. Uz to, otvaranje vatre iz pješakoga naoružanja započelo je prerano, s udaljenosti od 1500 m od pobunjeničkih položaja. Protivniku je to osiguralo vrijeme za izlazak na položaje i organiziranje obrane. U prilog konačnom neuspjehu akcije išla je i uporaba „Motorola“ koje je suprotna strana stalna ometala, što je negativno utjecalo na sustav zapovijedanja.⁶⁹⁶

Na lijevom krilu uspješno su napredovale postrojbe SJP koje su do 12 sati zauzele položaje u visini bare Adice i dijelovi 1. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a u prodoru prema Staroj Tenji do visine tzv. „vage“. Na desnom krilu dio 1. bojne 3. br. ZNG-a napredovao je duž glavne Osječke ulice, izbivši pred pobunjeničke položaje, a drugi dio 1. bojne 3. br. ZNG-a duž tadašnje ulice Boška Buhe izbivši do visine Dunavske ulice. Tijekom napada prekinula se veza

⁶⁹⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 23-25.

⁶⁹⁶ *Kune*, 138.

između vodova 3. br. ZNG-a, čime je dio 2. satnije 1. bojne u Osječkoj ulici dospio u kritičnu situaciju jer je, zbog brzoga napredovanja, postojala mogućnost da budu izloženi oružanom djelovanju hrvatskih snaga. Njihovim izbijanjem na Dunavsku ulicu došli su pod snažan udar protivnika iz smjera Zagrebačke ulice i trafostanice. Zapovjednik voda 2. satnije, Zvonimir Madunović, tada je teško ranjen. Po njega je ubrzo stigao transporter SJP i prevezao ga u osječku bolnicu. Preko sredstava veze čula se vijest o kritičnom stanju u kojem se nalaze na dostignutim položajima, ali se međusobna veza nije uspjela uspostaviti. Zbog ranjavanja zapovjednika, uz suglasnost svih pripadnika, odlučeno je da zapovijedanje preuzmu pripadnici Samostalnoga tenjskoga voda. Iako formalno nisu bili pripadnici voda, imali su vojno iskustvo i dobro poznavali teren. Napredovanje hrvatskih snaga se nastavilo, a pridružio im se i vod 107. br. ZNG-a te su nakon pola sata zajedničkoga djelovanja izbili na Cetinsku ulicu, neposredno ispred protivničkih položaja. Potom se užurbano pristupilo izradi fortifikacijskih objekata za vatreno djelovanje i zaštitu ljudi, provjeri stanja strjeljiva, ljudstva i opreme, a telefonska veza s koordinatorom Mirkom Grošeljom uspješno se uspostavila pa se čekalo daljnje upute. Po slobodnoj procjeni, prodor je ostvaren s otprilike 350 pripadnika i u prvoj fazi je polučio uspjeh. Međutim, tada su iz Osijeka stigli transporteri JNA i „tamponski“ stali između sukobljenih strana. Došavši na pobunjeničke položaje u Staroj Tenji, ukrcavala ih je i prevozila na područje Nove Tenje koja je već bila pod kontrolom hrvatskih snaga. Time su se snage 2. satnije 3. br. ZNG-a nakratko našle u okruženju iz kojega su se, ipak, ubrzo izvukle. Napad hrvatskih snaga je potom nastavljen, kao i povlačenje srpskih snaga. Tada se ponovno uključila JNA s tenkovima T-55 i oklopnim transporterima i između 11.30 do 12.00 sati izišla na prednji kraj pobunjeničkih položaja.⁶⁹⁷ Od JNA se očekivalo osiguravanje transportera koji je trebao izvući stradale na hrvatskoj strani. No, nakon što su pobunjenici inscenirali otvaranje vatre na tenkove JNA kako bi se dobio dojam da ih napadaju hrvatske snage, cijevi su se okrenule prema pripadnicima hrvatskih snaga.⁶⁹⁸ Istovremeno s njihovim izlaskom, otvorena je minobacačka vatra po hrvatskim postrojbama. U 12.30 sati koordinator akcije Grošelj dao je zapovijed za izvlačenje hrvatskih snaga na početni položaj u Novoj Tenji, u današnjoj Ulici Augusta Šenoa. Izvlačenje je bilo neorganizirano. U Novoj Tenji ostao je Samostalni tenjski vod i dijelovi policijskih postrojbi. Oklopne transportere JNA pobunjenici su koristili kao zaklon za potiskivanje hrvatskih snaga i nesmetano pucanje po ZNG-u i policiji. Istovremeno, JNA je pri zbrinjavanju i odvozu ranjenika otvarala vatru i na vozila Hitne pomoći pri čemu su četiri

⁶⁹⁷ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 2. www.icty.org, pristup veljača 2014.; Kune, 138.

⁶⁹⁸ V. Vazdar, „'Suradnja' s tzv. JNA?“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 7.

pripadnika ZNG-a ranjena, a jedno vozilo oštećeno.⁶⁹⁹ Takav nečuveni potez zabilježile su prisutne kamere najvećih svjetskih televizijskih kuća poput CNN, BBC, Reutersa, čiji su novinari toga dana bili u Tenji i pratili tamošnja zbivanja.⁷⁰⁰ Stradali na hrvatskoj strani nalazili su se u kući na adresi Antunovačka 1. Po njih se pomoć uspjela probiti tek oko 15 sati. Prema izjavama pomoćnika načelnika PU Osijek, Mate Šalinovića, 7. srpnja rano u jutro JNA je ušla u Tenju kako bi izvukla stradalnike kojih je tada već bilo od noćnoga sukoba. Razlog da se stavi na stranu tenjskih pobunjenika JNA je, prema pisanju medija, naišla u trenutku kada je iz snajpera poginuo podoficir Gavrica Gajinov.⁷⁰¹ Predsjednik IV SO Lovrinčević i pomoćnik načelnika PU Osijek Šalinović tražili su da se pričeka sa svim daljnjim potezima dok se ne utvrdi čija je odgovornost za počinjeno nedjelo. Policija je imala podatke da je na nj pucano s pobunjeničkoga položaja – kuće iz koje je do tada već otvarana vatra po hrvatskim snagama.⁷⁰² JNA je intervenirala s oklopnim bataljunom, a hrvatske su snage poštivale zabranu otvaranja vatre te su se povukle pa do sukoba s JNA nije došlo. Prema izjavi sekretara Glavaša, pobunjenicima je JNA osigurala bestrzajne topove (BST) i tromblonske mine, a oklopnim transporterima upravljali su rezervisti iz Srbije.⁷⁰³ Informacije o dovođenju rezervista s druge strane Dunava potvrdio je i gradonačelnik Kramarić.⁷⁰⁴ Prema pisanju tiska, ranjene je pobunjenike JNA odvozila, između ostaloga, u Bijelu vojarnu i stacionar u Tvrđi te Silaš gdje se nalazio armijski helikopter.⁷⁰⁵

Od snaga tenjske obrane u sukobu su smrtno stradali Damir Hornung i Zdravko Rittgasser, a treći je pronađen 8. srpnja.⁷⁰⁶ Ranjeni su zapovjednik Zvonimir Madunović, Marko Zegnal (preminuo nekoliko dana poslije), Stjepan Rukavina, Siniša Butko, Ivan Mihaljević, Josip Volarević, Pero Kovčić, Nino Bilandžić, Vjekoslav Vrdoljak, Tomislav Skoko, Zlatko Štulac, Zvonko Magdić, Stjepan Brezak, Rajko Nađ, Tomislav Golik, Branko Kovač, Zvonimir Kečkeš. Još devet ih je lakše ranjeno. Stradali pobunjenici izvlačili su se u svoju bazu u Boboti. Pretpostavlja se da je s tenka kojega su pobunjenici (pre)uzeli od JNA tijekom sukoba, ispaljena granata prema Osijeku, koja je potom razorila stan osječkoga nebodera u gradskom naselju Sjenjak. Izvlačenje stradalih na hrvatskoj strani JNA je uvjetovala povlačenjem hrvatskih snaga. Pukovnik Ivanović nakon pet mjeseci bojkota, oglasio se hrvatskim medijima i rekao da

⁶⁹⁹ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 2., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁷⁰⁰ „Slavonija u središtu zanimanja“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 4.

⁷⁰¹ „Teškim oružjem na policiju i Gardu“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 2.

⁷⁰² V. Vazdar, „Suradnja' s tzv. JNA?“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 7.

⁷⁰³ „Beskrupuloznost 'armijskog tampona““, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 2.

⁷⁰⁴ „I vojska protiv MUP-a i Garde“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 4.

⁷⁰⁵ „Armija = četnici“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 2; *Obrana i pad Vukovar*, 84.

⁷⁰⁶ V. C., „Pronađeno tijelo nestalog gardista“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 11.

JNA nije ni na čijoj strani, da joj je osnovni cilj smirivanje stanja i pomaganje u spašavanju stradalnika, optuživši osječki studio HTV-a, Radio Osijek i „Glas Slavonije“ za stvaranje protuarmijskoga raspoloženja.⁷⁰⁷

U akciji u Tenji sudjelovalo je dvadeset i pet mještana Nove Tenje, šezdeset pripadnika SJP PU Osijek, trideset pripadnika 2. pj. satnije, trideset i šest pripadnika 3. pj. satnije; dio 1. bojne 3. br. ZNG, stotinu pedeset pripadnika dijelova 106. br. ZNG, interventni ojačani vod (40-ak pripadnika) 107. brigade ZNG-a iz Valpova i Donjega Miholjca, nekolicina valpovačkih policajaca, Zaštitna satnija SNO Osijek, dragovoljci iz Osijeka. Na koncu su četvorica branitelja poginula, a jedan je teže ranjen.⁷⁰⁸ Minobacačko djelovanje pobunjenih Srba i aktivno uključivanje oklopno-mehaniziranih jedinica JNA, hrvatske je snage iznenadilo. Zbog lošega planiranja i iznenadnih premještanja postrojbi, na vrlo malom prostoru našao se prevelik broj ljudi pod oružjem, što je onemogućilo učinkovitost akcije i pravilno razvijanje postrojbi. Postrojbe su jedna drugoj smetale i nisu bile usklađene s aktivnostima ni bojevim djelovanjima, osobito nakon ometanja veze među postrojbama. Do izražaja je došla i velika izloženost ljudstva i stradavanje pri otvaranju minobacačke vatre i stavljanja oklopništva JNA na prednji kraj pobunjeničkih linija.⁷⁰⁹ Borba u Tenji trajala je više od deset sati.

Građani su u znak prosvjeda za to vrijeme spontano izlazili na ulice i vozili gradskim prometnicama da bi se nakon kraćega zadržavanja pred vojarnom „Narodni heroj Milan Stanivuković“ na koncu okupili na glavnom trgu na prosvjedu.⁷¹⁰ Bio je to odaziv na poziv gradonačelnika Kramarića koji se tijekom dana nekoliko puta obratio građanima preko osječkoga studija Hrvatskoga radija.⁷¹¹ Ponašanje JNA u borbi za Tenju primoralo je hrvatske snage na povlačenje, a pobunjenicima omogućilo zauzimanje već izgubljenih položaja i daljnju okupaciju staroga dijela mjesta. Prema Kramarićevim riječima, komandant Ivanović napadom u Tenji prekršio je „džentelmenški dogovor“ koji su njih dvojica postigli samo tjedan prije, da se svaki pokret JNA izvan vojarni najavi kako bi policija mogla osigurati pratnju radi preveniranja negativnih posljedica. Tim je činom JNA, prema njegovu mišljenju, prekršen i dogovor postignut početkom srpnja u Zagrebu između predsjednika Tuđmana, Kućana i

⁷⁰⁷ Na glavnom trgu obratio im se potpredsjednik SO Osijek, Božidar Riba, nakon čega su se razišli. „Osijek na pragu rata“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja, 1; „Žrtve četničkog terora“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 1.

⁷⁰⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 25; Merčep i Glavaš – Srpanj 1991 – Domovinski rat – Kutina. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno; Natko Martinić Jerčić, Slaven Ružić, *107. Vukovi s Drave*, Belišće, 2017., 32 (dalje: *107. Vukovi s Drave*).

⁷⁰⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 25.

⁷¹⁰ Na glavnom trgu obratio im se potpredsjednik SO Osijek, Božidar Riba, nakon čega su se razišli. „Osijek na pragu rata“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 1; „Žrtve četničkog terora“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 1; R. Balentović, „Miran prosvjed“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 3.

⁷¹¹ „Poziv na mirne demonstracije“, *Glas Slavonije*, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 3.

Markovića s predstavnicima međunarodne zajednice o povratku Armije u vojarnu.⁷¹² Prema tvrdnji predsjednika IV SO Lovrinčevića, Ivanović je i telefonski zaprijetio otvaranjem vatre po građanima ispred vojarnu i gađanje vitalnih objekata u gradu. Prema Kramarićevu mišljenju, razlog pokretanja združene akcije MUP-a i ZNG-a za oslobađanje Stare Tenje bio je postojanje pritiska na vodstvo grada koji su vršili prognani i izbjegli Tenjci, a koji su se htjeli vratiti poljoprivrednim radovima, s obzirom na to da se radilo o vremenu žetve.⁷¹³

U tjednima nakon okupacije Tenje, neke Hrvate i Srbe pobunjenici su zarobili prilikom njihova naknadnoga obilaženja svojih domova.⁷¹⁴ Procjenjivalo se da je u prvoj polovici srpnja oko 4000 Tenjaca prebjeglo u Osijek i pronašlo privremena utočišta u objektima poput hotela, studentskih i đačkih domova.⁷¹⁵ Osječki Crveni križ od izbjeglih je dobivao molbe za pomoć radi evakuacije zatočenih članova njihovih obitelji iz Stare Tenje. Crvenom križu 10. srpnja 1991. uspjele je evakuirati određen broj civila, za razliku od takvoga pokušaja tjedan dana poslije. Dva dana kasnije Crveni križ je u suradnji s osječkim CZ, policijom i SNO Osijek pokušao evakuirati dio stanovnika Nove Tenje, sanirati teren i odvesti poginule civile. Iako je JNA bila zadužena za osiguravanje ovoga pothvata, tzv. Štab Narodne obrane Tenje navodno je prekinuo akciju.⁷¹⁶ Novu Tenju tada je napustilo 35% Hrvata, dok je u Staroj Tenji, u kojoj je hrvatsko stanovništvo živjelo u samo dvije ulice, ostao dio mještana (do 50) kojima pobunjeni Srbi nisu dopuštali odlazak. Prema izvješću međunarodnoga Helsinškoga odbora za ljudska prava, Stara Tenja je primjer mjesta u kojem su Srbi držali Hrvate za taoce radi razmjene, što su Srbi i otvoreno priznali.⁷¹⁷

Nakon okupacije Stare Tenje, tzv. Štab obrane sela smješten je u kino-dvorani, a pored toga i zatvor. Zarobljene se odvodilo u Borovo Selo i Bač. Tijekom srpnja angažirani su na iskapanju rovova na Savulji („na kraju ekonomije smjer Dalju, sve do arheološkoga lokaliteta „Bajer“, rov za stojeći stav sa ispostima i grudobranima“) i Crepuljama između Borova Sela i Borova naselja („dugački poprečni kod hangara, a pojedinačni stojeći između kuća i uz prag“). Od istaknutih pobunjenika zabilježeni su bivši hrvatski policajac Bogdan Ugrića, kao

⁷¹² „I vojska protiv MUP-a i garde“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 4.

⁷¹³ V. Vazdar, „Suradnja' s tzv. JNA?“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 7.

⁷¹⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Spisak osoba koje drže teroristi/nestalih osoba, spisak pročišćen na dan 16. kolovoza 1991.“, 1-3.

⁷¹⁵ B. Bašić, „Približno 4.000 Tenjana u Osijeku“, *Glas Slavonije*, 10. srpnja 1991., 12.; „I vojska protiv MUP-a i Garde“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 4.

⁷¹⁶ „Teroristi ne poštuju ni Crveni križ“, *Glas Slavonije*, 20. srpnja 1991., 24.

⁷¹⁷ To je, prema HHW-u, predstavljao slučaj treće kategorije talaca zatočenih u mjestu. Helsinski Human Right Watch Report, Tom br. 3, Izdanje: 14, rujan 1991., „Jugoslavija; ICTY, „Zloupotrebe ljudskih prava tokom sukoba u Hrvatskoj“, 14., www.icty.org, pristup veljača 2014.

rukovodeći, i Božo Vidaković.⁷¹⁸ Komandi TO Tenje 25. srpnja 1991. podredilo se Prvo odjeljenje Kragujevačkoga četničkoga odreda od 13 pripadnika pod komandirrom Špire Ilića.⁷¹⁹

Najčešća meta u ljetnom razdoblju, uz Osijek,⁷²⁰ bila je gradu najbliža Nova Tenja,⁷²¹ posebice tamošnja policijska postaja,⁷²² obližnji Biotehnološki znanstveno-nastavni centar,⁷²³ Klisa,⁷²⁴ Dalj,⁷²⁵ Sarvaš.⁷²⁶ Od srpnja Stara Tenja postala je ishodištem svakidašnjih minobacačkih i, nešto rjeđe, raketnih napada na Osijek i okolicu, koji nisu prestali praktički do „Sarajevskoga primirja“ početkom 1992. godine.

Nakon tenjskoga sukoba, pripadnici SJP 15. srpnja 1991. premjestili su se iz Tenje, a zapovjednik 106. br. ZNG Bakarec isti je dan izdao zapovijed za osnutak Samostalnoga voda Tenja koji je preuzeo vođenje obrane Nove Tenje sve do prosinca.⁷²⁷

5.9.1. Samostalna tenjska satnija i daljnje borbe u Tenji

Za zapovjednika tenjskoga voda, kasnije satnije, imenovan je vođa skupine tenjskih dragovoljaca, Josip Valentić, koji je ujedno bio i zapovjednikom obrane Nove Tenje, dok je za zamjenika zapovjednika imenovan Marko Golek. Zapovjednik desetine veze bio je Damir Cvitković, a zapovjedno mjesto smješteno je u čvrstom objektu u Osječkoj 177, vlasnika Pave Krasnodembskyja. Za tu su svrhu okupljeni tenjski dragovoljci iz 1990., pripadnici Zaštitne

⁷¹⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Kreše Luca“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-4; „Službena zabilješka iskaza Mije (Miše) Černića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-2; „Službena zabilješka iskaza Renatom Jelošekom“, SZUP – Centar Osijek 16. kolovoza 1991., 1-3; Danijel Rehak (ur.), *Kroz pakao u slobodu*, Zagreb, 2003., 188-189 (dalje: Rehak, *Kroz pakao u slobodu*).

⁷¹⁹ U Tenju došli nakon završene obuke iz štabu za obuku u selu Prigrevica kraj Kragujevca. ICTY, „Ratni izveštaj o aktivnostima Srpske dobrovoljačke vojske od 19. 07. 1991. godine do 04. 9. 199. godine“ Štaba odbrane sela Šodolovci, Petrova Slatina i Koprivna“ (Izvešće podnio zamjenik komandanta odbrane sela Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina komandir čete Srećko Radovanović), 2., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁷²⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 15.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Aktuelne informacije“, Bilten Komisije za ostvarivanje Odluke Predsedništva SFRJ o neodložnom i apsolutnom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, Beograd, 19. kolovoza 1991., 5.

⁷²¹ A. Diklić, „Ranjena dva policajca“, *Glas Slavonije*, 23. srpnja 1991., 4; B. Bašić, „Kako evakuirati mještane Stare Tenje“, *Glas Slavonije*, 24. srpnja 1991., 11; A. D., „Teroristi granatama zasuli Laslovo“, 24. srpnja 1991., *Glas Slavonije*, 5.; Ana Diklić, „Armija izaziva, gubeći strpljenje“, *Glas Slavonije*, 25. srpnja 1991., 2; A. D. „Gore i žitna polja“, *Glas Slavonije*, 27. srpnja 1991., 3; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 13. kolovoza 1991., 18; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 16. kolovoza 1991., 26; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek, 21. kolovoza 1991., 2; „Aktuelne informacije“, Bilten Komisije za ostvarivanje Odluke Predsedništva SFRJ o neodložnom i apsolutnom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, Beograd, 19. kolovoza 1991., 5.

⁷²² S. N., „Novinari hoće u Čelije“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1991., 2; A. D., „Granate na policiju i Gardu“, *Glas Slavonije*, 18. srpnja 1991., 2; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 12.

⁷²³ V. Vazdar, „Pogođen Tehnološki fakultet“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 24.

⁷²⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 9.

⁷²⁵ A. D., „Granate na policiju i Gardu“, *Glas Slavonije*, 18. srpnja 1991., 2.

⁷²⁶ D. Špišić/I. Korman, „Ostvarene prijetnje terorista“, *Glas Slavonije*, 18. srpnja 1991., 3.

⁷²⁷ HR-HMDCDR-94, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Josip Valentić, Marko Golek, 28. veljače 1997., 1.

satnije SNO Osijek, mobilizirani pripadnici 106. br. ZNG-a iz Tenje i civili naoružani osobnim i lovačkim naoružanjem. Vod je u početku imao oko 50 pripadnika. Zapovjednici desetina bili su dragovoljci koji su sudjelovali u borbama u Tenji početkom srpnja. Zadatak postrojbe bio je, osim sprječavanja pljačke imovine i zaštita preostalog stanovništva, obraniti Novu Tenju i spriječiti prodor prema Osijeku. Odmah se pristupilo i uređenje crte obrane, izradi bunkera i komunikacija te uklanjanju svih prepreka. Od tada su u Tenji boravili i pripadnici 1. bataljuna 106. br. ZNG-a pod zapovjednikom Ivana Šoltića i zamjenikom Andrijom Hranićem te pripadnici 2. bojne 106. br. ZNG-a pod zapovjednikom Darkom Papalijem. Već 20. srpnja 1991. vod je bio izložen topničkim udarima, ali bez napada na crtu obrane. Nakon toga se pristupilo miniranju lijevoga i desnoga krila obrane protupješačkim minama. Minerskom skupinom zapovijedao je Marinko Cindrić. Dva dana poslije izvidničko-diverzantska desetina minirala je tenkoprohodne smjerove od šume Rosinjače, pustare Široko polje i Brijesta koje je JNA koristila za prijevoz ljudstva i tehnike iz vojarni u gradu i s poligona „C“ prema Staroj Tenji i obrnuto. Već 25. srpnja pobunjenička diverzantska skupina na desnom krilu tenjske obrane (položaj Šakić), u dvosatnom je okršaju razbijena, bez žrtava s hrvatske strane, dok je na suprotnoj, među dvadesetak poginulih, smrtno stradao i Ražnatovićev zamjenik Šaleta Vuković.⁷²⁸ Nakon sedam dana zapovjednik Valentić uspješno je organizirao zamjenu Vukotićeva tijela za živoga tenjskoga župnika vlč. Tomislava Cvenića zarobljenoga u Staroj Tenji.⁷²⁹

Tijekom 30./31. srpnja 1991. iz Stare je Tenje na položaje 1. bojne 106. br. ZNG-a u sat i pol vremena ispaljeno 108 minobacačkih projektila.⁷³⁰ Dan nakon velikoga napada na Erdut, Dalj, i Aljmaš, 2. kolovoza, uslijedio je topničko-pješački napad i na lijevo krilo tenjske obrane (pункtovi „Čubrilo“, „Lisica“, „Vukoja“, „Svelex“, „Ustaša“), pri čemu je tenjska obrana prvotno popustila. Nakon pregrupiranja na pričuvnom položaju, 2. bojna (Ivan Šoltić) i Samostalna tenjska satnija predvođena zapovjednikom Valentićem, zamjenikom Golekom, zapovjednikom 1. voda satnije Miroslavom Musom i zamjenikom zapovjednika 1. bojne 106. br. ZNG-a Andrijom Hranićem ponovno su potisnuli agresora, nanijevši mu značajne gubitke i vratili crtu obrane.

Tijekom 2./3. kolovoza 1991. u Tenji su se prvi put postavljale protuoklopne mine. Minirala se glavna cesta prema Staroj Tenji s pet protuoklopnih mina i dvije zapreke od osobnih

⁷²⁸ HR-HMDCDR-94, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Josip Valentić, Marko Golek, 28. veljače 1997., 2

⁷²⁹ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 440b („Arkan i Srpska dobrovoljačka garda“); Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske“, 36.

⁷³⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. bojne 106. br. HV za 1991. godinu“, 2; HR-HMDCDR-94, „1. pješačka bojna 106. brigade HV“, 3.

vozila te most na ulazu u Novu Tenju na kanalu iz smjera pustare Tufek.⁷³¹ Jedno od rijetkih uzvrćanja vatre hrvatske strane na položaje u Staroj Tenji zbio se 15. kolovoza iz pješakoga naoružanja od strane policije.⁷³² Istovremeno, pobunjeničke položaje u Staroj Tenji, kao „prvoj liniji fronte“,⁷³³ sredinom kolovoza preuzele su formacije Srpske dobrovoljačke garde (SDG) pod vodstvom Željka Ražnatovića.⁷³⁴

Istoga su dana (15. kolovoza) 1. i 2. bojna 106. br. ZNG-a napustile Tenju, a položaje je preuzela jedna pj. satnija 1. br. ZNG-a sa zapovjednikom Božom Kožulom. Brojno stanje se udvostručilo pa je 20. kolovoza 1991. tenjski vod sa stotinjak pripadnika prerastao u samostalnu satniju. Uz izvidničko-diverzantsku desetinu postojala je i desetina MB 82 mm i desetina za protuoklopnu borbu, a ustrojen je i prateći vod sa zapovjednikom Franjom Bertanjolijem. Zapovjednici vodova bili su Miroslav Musa, Ivica Relatić i, nešto kasnije, Milan Ćosić. Do kraja kolovoza dodatno je učvršćivana crta: lijevo krilo obrane minirano je protutenkovskim minama na smjerovima prema Ciglani i Grginoj pustari. Sredinom rujna brojnost Samostalne tenjske satnije dodatno je porasla te se crta obrane pomaknula udesno i inženjerijski uredila. Postrojba je u listopadu dodatno popunjena sa šezdeset mobiliziranih vojnih obveznika koji su raspoređeni po vodovima.⁷³⁵

Obrana Nove Tenje, predvođena Samostalnom satnijom Tenja, na svojim je položajima izdržala sve do početka prosinca i napada na obližnju šumu Rosinjaču.⁷³⁶

5.10. Početak otvorene agresije i prvi napadi na grad tijekom srpnja i kolovoza 1991. godine

Sukladno nalogu MORH-a od kraja lipnja prišlo se i zaprječavanju vojnih objekata u gradu. U Osijeku su postojala četiri vojna kompleksa (stacionar u Tvrđi, Dom JNA, vojarne „Maršal Tito“ i „Narodni heroj Milan Stanivuković“ te poligon „C“). Najveća opasnost prijetila iz tzv. Bijele vojarne gdje se nalazila najveća koncentracija ljudstva i oklopno-mehaniziranih

⁷³¹ Miniranje su izveli zapovjednik Tenjske čete Josip Valentić, zamjenik Marko Golek, zamjenik zapovjednika 2. čete 1. bataljuna Andrija Hranić, pionir-inženjerac Marinko Cindrić i Franjo Bertanjoli. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. bojne 106. br. HV za 1991. godinu“, 3.

⁷³² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Aktuelne informacije“, Bilten Komisije za ostvarivanje Odluke Predsedništva SFRJ o neodložnom i apsolutnom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, Beograd, 19. kolovoza 1991., 8.

⁷³³ Ražnatovićev odgovor na upit srpske novinarke. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 440b („Arkan i Srpska dobrovoljačka garda“).

⁷³⁴ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini srpskih vojnih i paravojnih postrojbi u hrvatskom Podunavlju 1991.-1995.*, Vinkovci, 1997., 20 (dalje: Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*); HIC, *Kronologija*, 85.

⁷³⁵ HR-HMDCDR-94, Josip Valentić, Marko Golek, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Osijek, 28. veljače 1997., 1-2.

⁷³⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 204, prosinac 1991., 7.

sredstava. Analiza stanja u gradu pokazala je koja gradska poduzeća na području grada i u bližoj okolici mogu učinkovito izvršiti mjere zaprječavanja u što kraćem roku. Zaključak je bio da se, osim telefonske veze, s dežurnim djelatnicima u gradskim poduzećima, napravi i radijska mreža, što je značilo da na dani znak svi dionici mreže u istom trenutku mogu izvršiti predviđene mjere zaprječavanja. Određeni signali odašiljali su se iz Centra za obavješćivanje Osijek (COB) koji tada nije imao dovoljan broj radio-postaja kojima bi se osigurala osmišljena radijska mreža. Stoga je odlučeno da se radio-postaje za potrebe ZNG-a i SNO-a izuzmu od Radio kluba Osijek i određenoga broja privatnih licenciranih radio-amatera operatera. U Radio klubu Osijek dobilo se na raspolaganje potrebne uređaje. Kod privatnih radio-amatera odaziv je također bio velik iako se angažiranje sprovело u određenoj tajnosti zbog još uvijek vrlo prisutnih vojnih i obavještajnih struktura u gradu. Određeno je da se punktovi s radio-postajama nalaze u gradskim poduzećima „Vodovod”, MZ Čepin (radio-klub), Čepin II (Kalnička 30), „Tehnika beton”, „Mobilija”, „Opeka” (pogoni u Sarvašu i Zelenom polju), „Panonija” (Čepinska cesta), „LIO” (Izlaz Jug prema Tenji), „OLT” (preko puta vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković”), „Unija papir” (zapadni izlaz iz grada prema Višnjevcu), MZ Višnjevac, „Tranzit” (luka Nemetin, istočni izlaz iz grada), INA-PLIN (južni izlaz iz grada, Brijest), „Cesta”, HŽP Osijek (pruga pokriva istok – jug – zapad), „Autotramvaj” (blokira izlaz iz vojarne Milan Stanivuković”) i MZ Josipovac (zapadni izlaz iz grada). Time je bilo pokriveno svih osamnaest ulaza/izlaza iz grada i blokirane sve ulice oko vojnih objekata. Cijeli je sustav napravljen s dvostrukim sustavom veza što znači da su svi u sustavu posjedovali i telefon i radio-postaju. Kod svih angažiranih poduzeća suradnja sa 106. br. bila je na visokoj razini. Kada je nakon zauzimanja vojnih objekata u rujnu radio-postajama prestala funkcija zaprječavanja, postaje su reorganizirane: one koje su zbog povoljne lokacije mogle kvalitetno obavljati motrenja, ostale su aktivne, dok su ostale bile ugašene, a dio ljudi (koji nisu bili iz poduzeća u kojima su bili punktovi) premješten je u postaje Službe motrenja i obavješćivanja gdje su nastavili s radom. Punktovi su u cijelosti bili u funkciji od 4. srpnja 1991. sve do konca veljače 1992. godine.⁷³⁷

Nakon sukoba u Tenji postavljalo se pitanje je li to bila samo „uvertira za Osijek”. No, nametalo se i pitanje što ako se vojska bude i dalje miješala i ako se budu i dalje stavljala u „funkciju tenjskih terorista”. Naime, ono što se u tom trenutku još nije znalo i što nije bilo jasno bilo je hoće li vojska promijeniti stav s obzirom na svoju osnovnu funkciju – zaštitu građana. Pri tom je sekretar Glavaš ustvrdio da će daljnja zbivanja uvelike određivati ponašanje JNA,

⁷³⁷ HR-HMDCDR-94, Stjepan Cickaji, Dubravko Maričić, Tihomir Tandarić, „Izvjешće”, Osijek, 1-9.

odnosno da će „Tenja zasigurno biti oslobođena ako ne bude narednih uplitanja jugoslavenske vojske.⁷³⁸ Osječki gradonačelnik Kramarić tih je dana ocijenio da je situacija u općini izvan kontrole te da politička sredstva više nisu dostatna za suprotstavljanje velikosrpskom terorizmu i politici.⁷³⁹ Zbog sukoba u Bijelom Brdu i Palači te sukoba u Čelijama i Tenji, o Osijeku se već u prvoj polovici srpnja govorilo kao o gradu u dvostrukom okruženju.⁷⁴⁰ Osijek je tada postao mjestom spasa prvih prognanika iz okolnih mjesta. Uslijedili su dramatični pozivi osječkih stranaka građanstvu.⁷⁴¹

„Građani, četnici su među nama!” – bila je početna rečenica proglasa kojega je početkom srpnja građanima uputilo zapovjedništvo Štaba dragovoljačkih postrojbi NZ-a, pozvavši ih na priključenje nenaoružanim odredima NZ-a. Početkom ljeta ljudstvo po mjesnim zajednicama najviše se regrutiralo u NZ. Njegova je uloga tada bila, u suradnji s Crvenim križom, ZNG-om, PU Osijek, SNO Osijek, osiguravati objekte i prognanicima pružati sigurnost te smještaj i logističku pomoć. Podsjetivši da je dužnost sviju doprinositi očuvanju demokracije u Hrvatskoj, Štab je naglasio koje su obveze i zadatci svakoga građanina: povećana pozornost zbog mogućih pobunjeničkih okupljanja, prijavljivanje sumnjivih okupljanja ili kretanja vozila, pomoć vlastima u obavljanju njihove dužnosti, „razotkrivanje provokatora” te zaštita ljudi i imovine. Osječke su mjesne zajednice tada zaista bilježile masovan odaziv građana u NZ.⁷⁴²

Sredinom srpnja MUP RH i MORH pristupili su preustroju obrambenih snaga jer je vladala velika neusklađenost u njihovu djelovanju. To se ponajprije tiče preklapanja nadležnosti vojnih i policijskih postrojbi, a sustav zapovijedanja bivao je „složen”. Republičko je Zapovjedništvo ZNG-a 14. srpnja 1991. svim podređenim postrojbama zapovijedilo hitno uklanjanje bilo kakvoga utjecaja državnih i stranačkih tijela na zapovijedanje postrojbama ZNG RH, uz napomenu da im je nadređeno isključivo Zapovjedništvo ZNG RH. Kao bitno je naglašeno da su zapovjednici postrojbi ZNG-a i članovi koordinacije u kojoj ravnopravno sudjeluju načelnici PU ili PP, zapovjednici ZNG-a, zapovjednici TO-a, predsjednici IV SO i sekretari NO te da je nadležnost koordinacije samo usuglašavanje djelovanja, a ne i

⁷³⁸ D. Topić, „Tenja – uvertira za Osijek?”, *Glas Slavonije*, 10. srpnja 1991., 11.

⁷³⁹ S. N., „Novinari hoće u Čelije“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1991., 2.

⁷⁴⁰ Ana Diklić, „Osijek u dvostrukom okruženju“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 1.

⁷⁴¹ Pismo su potpisali članice Vijeća: Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska stranka prava (HSP), Hrvatska demokratska stranka (HDS), Hrvatska stranka (HS), Hrvatska narodna stranka (HNS), Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSL), Stranka demokratskih promjena (SDP), Socijal-demokratska stranka Hrvatske (SDSH), Stranka demokratske akcije/muslimanska/ (SDA), Demokratska zajednica Muslimana Hrvatske (DZMH), Demokratska stranka Albanaca Hrvatske (DSAH) i Hrvatska kršćansko-demokratska stranka (HKDS). „Proglas građanima Slavonije i Baranje sveukupnoj javnosti“, *Glas Slavonije*, 17. srpnja 1991., 24.

⁷⁴² U svim je mjesnim zajednicama izdan i nalog za osposobljavanje skloništa i podruma za smještaj u nuždi. S. Asentić, „Građani pružaju pomoć i traže savjete“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 12; „Obrana je dužnost svih građana!“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 7.

zapovijedanje. Zapovijedanje postrojbama ZNG-a bilo je isključivo u nadležnosti zapovjednika ZNG-a RH, policijom u nadležnosti načelnika PU ili PP, a predsjednik IV SO zapovijedao je Narodnom zaštitom. Zapovijedeno je i uvođenje „željezne discipline” u sve postrojbe ZNG RH, a u slučaju neposlušnosti, uhićenje i dovođenje u Zapovjedništvo ZNG RH u Zagreb. Napomenom da „o dosadašnjem radu u svezi navedenoga nisu potrebna nikakva objašnjenja tko je i kako pokušavao zapovijedati jedinicama ZNG, smjenjivati ili postavljati kadrove u zapovjedništvu ZNG RH”, neizravno se priznalo da je navedenih radnji očito bilo.⁷⁴³ ZNG je 8. srpnja 1991. napustio brigadni sustav i prešao na regionalni sustav funkcioniranja i vođenje borbe na teritorijalnom načelu.⁷⁴⁴

Nakon osnivanja Kriznoga štaba Vlade RH (17. srpnja 1991.), u Osijeku je, kao sjedištu obrane istočne Hrvatske, 18. srpnja 1991. osnovano Zapovjedništvo ZNG-a za istočnu Slavoniju. To je tijelo započelo djelovati 21. srpnja kao Štab za obranu Slavonije i Baranje. Prije njegova osnutka, sve su brigade ZNG-a bile vezane za Zapovjedništvo ZNG-a RH u Zagrebu.⁷⁴⁵ Prvi zapovjednik Štaba bio je pukovnik Franjo Pejić, načelnik Štaba Zvonimir Ambrinac, načelnik operativnih poslova Ivan Petrinović (s pomoćnicima Zvonimirom Valentekovićem i Josipom Sićem), logističari Stanko Maloča, Josip Spahija i Blagoja Prodan, inženjerac Stanko Paradžiković, zapovjednik policijskih snaga Stjepan Krpičak, za političko djelovanje Vladimir Šeks te tajnica Barbara Baban.⁷⁴⁶ Štab je u tom trenutku imao 90% potpunosti svojega predviđenoga kapaciteta.⁷⁴⁷ Odmah po osnutku, „Regionalni krizni štab za istočnu Slavoniju i Baranju” dobio je odobrenje za privremeno korištenje nekoliko osnovnih i srednjih škola u gradu Osijeku.⁷⁴⁸ Uz objavu informacije da je osnovan „Krizni štab Slavonije i Baranje“, općinski HDZ pozvao je 20. srpnja sve „koji Hrvatsku priznaju svojom domovinom“ da se uključe u „svenarodnu obranu“.⁷⁴⁹

⁷⁴³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed Zapovjedništva ZNG zapovjednicima jedinice ZNG RH za jačanje borbene spremnosti jedinica ZNG RH“, Klasa: 8-01/91-01/02, Ur. broj: 512-03-91-1, Zagreb, 14. srpnja 1991., 1.

⁷⁴⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 87-88.

⁷⁴⁵ *Isto*, 23-24.

⁷⁴⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 101.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 87.

⁷⁴⁷ U razdoblju do sredine rujna 1991., korišteno je više naziva za to tijelo: Krizni štab za Slavoniju (i Baranju), Regionalni krizni štab za Slavoniju (i Baranju) i Zapovjedništvo ZNG za istočnu Slavoniju (i Baranju). Od 19. rujna pa sve do 7. studenoga 1991. rabio se naziv Zapovjedništvo obrambenih snaga istočne Slavonije i Baranje. Nakon 7. studenoga 1991. u uporabi je bio naziv Zapovjedništvo HV Operativne zone Osijek. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 24.

⁷⁴⁸ OŠ „Ivana Gorana Kovačića” (Ul. Ivana Gorana Kovačića 2), „Ljudevita Gaja” (Krstova 99), „Augusta Šenoa” (Drinska 14), „Frana Krste Frankopana” (Frankopanska 64), „Mladost” (Sjenjak 7), „EUBOC”/Upravna škola (Županijska 4), Građevinska škola (Crkvena 21). HR-HMDCDR-BDAG, 61, IV SO Osijek Regionalnom kriznom štabu za istočnu Slavoniju i Baranju, „Odobrenje privremenog korištenja objekata“, Osijek, 18. srpnja 1991., 1.

⁷⁴⁹ „Svi i sve u obranu Hrvatske”, *Glas Slavonije*, 22. srpnja 1991., 2.

Uz Krizni štab Republike Hrvatske, kao savjetodavno tijelo predsjednika RH, 29. srpnja uspostavljeni su i lokalni krizni štabovi nižih upravnih razina: regionalni, općinski, mjesni. Kao jedan od trinaest regionalnih kriznih štabova formiran je i Istočno-slavonski krizni štab koji je pod sobom obuhvaćao trinaest općina, među njima i općinu Osijek. Grad Osijek imao je ulogu štapskoga središta.⁷⁵⁰ Isti je dan za predsjednika Štaba imenovan Vladimir Šeks, za zapovjednika Franjo Pejić, a za članove Ivan Petrinović (zapovjednik 3. br.), Eduard Bakarec (zapovjednik 106. br. ZNG), Tomislav Merčep (sekretar SNO Vukovar), Branko Glavaš (Branimir, op. aut.) i Stjepan Galović (savjetnik za CZ MORH-a za općinu Osijek).⁷⁵¹ Taj je Štab u kolovozu imenovao članove općinskih kriznih štabova na svojem području nadležnosti. Regionalni štab je 7. kolovoza donio odluku da sve općine moraju organizirati obranu svojih mjesta, uskladiti planove djelovanja sa ZNG i TO, odrediti lokalne zapovjednike, obraniti važnije komunikacije po cijenu zaprječivanja. To je podrazumijevalo ne samo prometnice, već i željezničke pruge, sve riječne mostove i piste zračnih luka. Među njima bila su i dva smjera kojima je Osijek bio ishodište: Osijek – Čepin – Našice – Orahovica i Osijek – Valpovo – Donji Miholjac.⁷⁵²

Naposljetku su 27. kolovoza 1991., uz Krizni štab Vlade RH (sada kao koordinativnoga tijela), osnovani i općinski krizni štabovi.⁷⁵³ Prema toj *Odluci*, mjesto predsjednika kriznoga štaba u općinama koje su bile „lojalne” i funkcionirale „redovno”,⁷⁵⁴ trebali su biti predsjednici IV SO. U skladu s time, prvim čovjekom Kriznoga štaba općine Osijek imenovan je Srećko Lovrinčević.⁷⁵⁵ Konačno, 27. kolovoza 1991. određeni su novi ustroj i zadaća kriznih štabova

⁷⁵⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka Predsjednika RH dr. Franje Tuđmana o osnivanju i djelatnosti kriznih štabova u Republici Hrvatskoj”, Broj: 822/91, 29. srpnja 1991., 5.

⁷⁵¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka o imenovanju članova regionalnog kriznog štaba za Istočno-slavonsku regiju“, Broj: 820/2-91, 29. srpnja 1991.; Toth, *Civilna zaštita*, 212.

⁷⁵² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 90-91.

⁷⁵³ U općinama u kojima „lokalna tijela vlasti redovno obavljaju svoje zadaće i lojalna su Republici Hrvatskoj, predsjednik općinskog kriznog štaba je predsjednik izvršnog vijeća skupštine općine a članovi su voditelji općinskih upravnih tijela odgovornih za obranu, privredu i zdravstvo te policijskih uprava ili stanica. Predsjednik skupštine općine sudjeluje u radu općinskog kriznog štaba sa svim pravima i dužnostima člana. Vlada Republike Hrvatske može svojom odlukom odrediti drugačiji sastav pojedinog općinskog kriznog štaba i imenovati njegove članove. U ostalim općinama Vlada Republike hrvatske imenuje povjerenika koji s pomoćnicima obavlja zadaće općinskog kriznog štaba.“ „Radi koordinacije rada i djelovanja općinskih kriznih štabova Vlada Republike Hrvatske može osnovati krizni štab za područje više općina ili imenovati svojeg povjerenika za područje više općina. Izvršno vijeće skupštine općine može osnovati krizni štab ili imenovati povjerenika za područje pojedine mjesne zajednice, naselja ili za koje drugo uže područje“. Time su prestale važiti „Odluka o osnivanju i djelatnosti kriznih štabova u Republici Hrvatskoj” od 29. srpnja 1991, kao i sve odluke o osnivanju i imenovanju članova kriznih štabova koje su donesene na osnovi toga, uključujući i „Odluku o osnivanju i imenovanju članova Kriznog štaba” od 17. srpnja 1991. „Odluka o kriznim štabovima”, NN 44/1991, 27. kolovoza 1991.

⁷⁵⁴ Nazor, *Počeci*, 116.

⁷⁵⁵ „Odluka o kriznim štabovima”, NN 44/1991, 27. kolovoza 1991.

pa su od tada sve dotadašnje uredbe o kriznim štabovima prestale važiti. Od tada su krizni štabovi (svih razina) imali funkciju koordinacijskih tijela civilne vlasti.⁷⁵⁶

Od početka osnivanja, Zapovjedništvo ZNG-a za istočnu Slavoniju dobilo je zadaće napadnoga djelovanja prema srpskim paravojnim postrojbama i preventivnoga djelovanja prema JNA, stavljanje pod nadzor područja od Batine do Borova Sela i spremnost za zaprječavanje svih prometnih smjerova iz Vojvodine, uključujući i sve mostove na Dunavu. Uz to, za nužan prekid međusobne komunikacije srpskih pobunjenika s agresorskim snagama preko granice, posebno su istaknuta dva područja: Sarvaš – Tenja i Borovo Selo – Nuštar, a na prostoru Bijeloga Brda trebalo je izvesti „tihu ovlađivanje“, kao i nadzor Dalja.⁷⁵⁷

S ciljem prikupljanja podataka o hrvatskim snagama u zoni 17. korpusa, u srpnju su Osijek i okolica bili jedni od onih dijelova hrvatskoga teritorija kojima su se obavještajne i izvidničke službe Komande 17. korpusa JNA najviše bavile.⁷⁵⁸ Pod posebnom su pažnjom 17. korpusa bili smjerovi Osijek – Bijelo Brdo – Erdut, Osijek – Trpinja – Borovo Selo – Vukovar, Osijek – Tenja – Silaš, Osijek – Laslovo – Markušica – Gaboš, Borovo Selo – Dalj, Vinkovci – Mirkovci – Stari Jankovci. U prvoj polovici srpnja Osijek je bio u središtu sigurnosnih zbivanja u Slavoniji, a u drugoj polovici srpnja, kao sjedište obrane istočne Hrvatske, predstavljao je jedno od sedam središta obavještajne djelatnosti JNA (uz Beli Manastir, Vukovar, Vinkovce, Slavonski Brod, Borovo Selo, Našice) te se nalazio na većini smjera od obavještajnoga interesa u regiji.⁷⁵⁹ Ovladavanje peterokutom Osijek – Našice – Đakovo – Vinkovci – Vukovar – Osijek značilo je staviti pod kontrolu cijeli hrvatski istok.⁷⁶⁰

Srpanjsko izvješće MUP RH govorilo je o neskrivenom cilju velikosrpske politike i JNA – „otimanju“ hrvatskoga teritorija uz provođenje zastrašujućega ekstremizma i terora nad hrvatskim stanovništvom, napadima na ZNG i MUP, razaranje hrvatskih naselja te protjerivanje i nasilje nad civilnim stanovništvom.⁷⁶¹ Nizu takvih aktivnosti, svjedočio je i Osijek. Početkom

⁷⁵⁶ Nazor, *Počeci*, 116.

⁷⁵⁷ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 287-288.

⁷⁵⁸ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 85.

⁷⁵⁹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Komanda 17. korpusa o trenutnom stanju i rasporedu svih vanarmijskih sastava u vašim zonama odgovornosti Komandama 12. pmbr., 158. mpoabr., 12. MAP, 51.gb. i 670 pontb.“, Str. pov. Br. 18/101-148, 12. srpnja 1991., 1.

⁷⁶⁰ D. Topić, „Plan za osvajanje žitnice“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 11.

⁷⁶¹ Suprotstavljajući se otvorenoj agresiji terorističkih formacija te okupaciji jugoslavenske vojske, uz svakodnevna razaranja i egzoduse hrvatskoga življa, u ratnim okršajima i od terorističkih napada, tijekom srpnja smrtno su stradala 72 pripadnika MUP-a i ZNG-a, dok ih je 197 teže ili lakše ranjeno. Poginuo je i 21 građanin, a 55 ih je ranjeno. Materijalna šteta uzrokovana agresijom za ukupno je hrvatsko gospodarstvo neprocjenjiva. U ovom vremenu teroristi su na području Hrvatske, prema prethodnim podatcima, izvršili više od 120 oružanih napada na objekte i pripadnike MUP-a, a u 71 slučaju na naseljena mjesta nastanjena pretežno hrvatskim stanovništvom. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 6.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 194, veljača 1991.

srpnja grad je postao i žrtva prvih minobacačkih napada. Nakon što su prvoga tjedna srpnja u gradskom središtu zabilježena tri teroristička napada (2., 4. i 8. srpnja),⁷⁶² iz okupiranoga (staroga) dijela Tenje na Osijek je 7. srpnja ispaljena prva granata, kao što je već navedeno, iz tenka JNA. Pogodivši stan Zdenka Zrinušića u 12.40 sati na sedmom katu nebodera u naselju Sjenjak, kućni broj 5, granata je probivši zid prošla kroz zgradu na drugu stranu. Osim materijalne, ljudskih žrtava nije bilo.⁷⁶³ Prvo višestruko bombardiranje Osijek je doživio tri tjedna kasnije, u noći 30./31. srpnja, također iz Stare Tenje (a moguće i iz osječkih vojarni).⁷⁶⁴ Neposredno prije napada iznad gradskoga naselja Jug II, ispaljene su svijetleće rakete nakon čega je započela uzastopna vatra.⁷⁶⁵ Prve provokacije iz zraka, zrakoplovi JNA izvršili su 13. srpnja prelijetavši grad u tri navrata.⁷⁶⁶

Nakon što je općinsko čelništvo zatražilo od Beograda da smijeni komandanta osječkoga garnizona Ivanovića kojemu općinska vlast nakon napada na građane 27. lipnja više nije jamčila sigurnost,⁷⁶⁷ prvi minobacački napad na Osijek bio je povod da se protiv Ivanovića podigne kaznena prijava za ratni zločin prema civilnom stanovništvu.⁷⁶⁸ Osim saveznom javnom tužiteljstvu i SSNO-u, prijava je upućena i Međunarodnom sudu pravde u Hagu i UN-u pa je ovaj slučaj poslužio i za dodatnu internacionalizaciju napada na (istočnu) Hrvatsku.⁷⁶⁹ Početkom srpnja 12. korpus JNA pojačao je svoje snage na granici s Dunavom, zauzevši 2. srpnja i treći most kod Erduta (51. mbr. Pančevo). Idući su dan snage JNA na iločkom i batinskom mostu pojačane 1. proleterskom gardijskom mehaniziranom brigadom, odnosno dijelovima 36. mbr. 12. korpusa JNA. O tome je hrvatski vojni vrh imao pouzdane informacije. Mediji su izvijestili i da je istoga dana duž hrvatsko-srpske granice na području vinkovačke,

⁷⁶² „Eksplzivna naprava u 'Superu“, *Glas Slavonije*, 3. srpnja 1991., 1.; B. K./B. D., „Izrešeta ulaz“, *Glas Slavonije*, 5. srpnja 1991., 5.; D. Š. „Eksplzivna provjera živaca“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 11.

⁷⁶³ „Granata na stambenu višekatnicu“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 3.

⁷⁶⁴ „Osijek je bombardiran“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 12.-13.; Bogdan Savić, Ivan Šoltić, Dubravko Lažeta, Zdravko Štimac, *1. bataljun 106. brigade Hrvatske vojske Operativne zone Osijek. Na braniku domovine*, Osijek, 1992., 78. (dalje: *1. bataljun 106. br. HV OZO*); Petar Požar, „Meta ljudi“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 10.; B. K. „Realizacija paklenog plana“, *Glas Slavonije*, 8. kolovoza 1991., 13.

⁷⁶⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Centar za obavještavanje SNO Općine Osijek Republičkom centru za obavještavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i SNO Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 2.

⁷⁶⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 18.; Ana Diklić, „Četnički teror ne prestaje“, *Glas Slavonije*, 14. srpnja 1991., 4-5.

⁷⁶⁷ Predsjednik SO Osijek prof. dr. Zlatko Kramarić, Predsjednik IV SO Osijek Srećko Lovrinčević „Priopćenje“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1991., 2.

⁷⁶⁸ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (članak 142. stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba“, 98, 100.

⁷⁶⁹ N. Stanković, A. Diklić, „Slavonijo, nisi zaboravljena“, *Glas Slavonije*, 17. srpnja 1991., 2.

županijske i vukovarske općine razmješteno oko 150 tenkova, oklopnih vozila i nekoliko tisuća vojnika, što se vjerojatno odnosilo na aktiviranje prigraničnih jedinica TO Srbije.⁷⁷⁰

Batinski „Most 51. divizije“ s Augustinčićevim „Spomenikom pobjedi“ na desnoj obali Dunava, spomen-domom i zajedničkom grobnicom poginulih pripadnika Crvene armije i 51. divizije NOV-a, bio je dio spomen-područja od posebnoga značaja za općinu Beli Manastir.⁷⁷¹ No, osim kulturnoga, batinski je most 1991. za Baranju i osječku crtu obrane, imao i iznimno vojno značenje. Tako se 3. srpnja iz Beograda prema Hrvatskoj uputila kolona oklopnih vozila JNA i započela svoj ulazak preko Dunava.⁷⁷² U Baranju je 3. – 10. srpnja preko Batine, smjerom Zmajevac – Suza – Kneževi Vinogradi iz Srbije ušlo 60 tenkova i 40-ak oklopnih vozila JNA s rezervistima iz Srbije. Dio snaga smjestio se u Belom Manastiru, a drugi na granici s Mađarskom.⁷⁷³ Prema pisanju tiska, nekoliko je tenkova JNA 2. srpnja navečer ušlo u Baranju zauzelo položaje na raskrižju puteva Batina – Zmajevac – Draž, uz prometnicu Batina – Osijek. Osim mobiliziranih rezervista s kolonom je u Baranju ušao i određen broj srpskih pobunjenika. JNA je zapovjednika PP Beli Manastir Damira Klarića zatražila da policija smiri građane ako Armija dobije zapovijed za ulazak u unutrašnjost Baranje, što se isti dan i ostvarilo. Čelnik IV SO Beli Manastir Deneš Šoja pozvao je Baranjce na normalni nastavak svakodnevice, naivno vjerujući riječima JNA da će o svim pokretima na tlu Baranje obavještavati općinsko vodstvo.⁷⁷⁴ Jedinica se smjestila u belomanastirsku vojarnu „Kosta Nad“ i pograničnu vojarnu s ukupnim snagama oko 100 tenkova i samohotki te oko 4000 pješaka.⁷⁷⁵ Time je Baranji sudbina određena jer je od tada njezin teritorij, uz okruženost rijekama i državnom granicom, bio ispunjen i neprijateljski nastrojenom vojskom.

Ohrabreni dolaskom JNA i paravojnih formacija, ekstremisti SDS-a pri mjesnim ograncima diljem Baranje, krenuli su u završnu osvajačku fazu. Uskoro su započeli manji napadi na PP Beli Manastir, Čeminac, Branjin Vrh i Petlovac. Zbog nemogućnosti da se snage mjesne policije i dragovoljci ZNG-a odupru nadmoćnijem protivniku, po zapovijedi načelnika PU Osijek Mate Šalinovića, u Baranju se uputila cijela SJP.⁷⁷⁶ Zapovjedni vrh 1. VO 4. srpnja obišao je položaje 36. mbr. u Belom Manastiru radi utvrđivanja stanja, a dan poslije 17. korpus ponovno je podigao borbenu spremnost svojih jedinica, proglašivši pojačano stanje

⁷⁷⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 78-79.; B. Petković, „Slavonija opkoljena tenkovima“, *Glas Slavonije*, 4. srpnja 1991., 1.

⁷⁷¹ V. St., „Poseban značaj Batini“, *Glas Slavonije*, 6. veljače 1990., 12.

⁷⁷² HIC, *Kronologija*, 72.

⁷⁷³ „Slavonija opkoljena tenkovima“, *Glas Slavonije*, 4. srpnja 1991., 1.; HIC, *Kronologija*, 72-73.

⁷⁷⁴ B. Petković, „Tenkovi ušli u Baranju“, *Glas Slavonije*, 4. srpnja 1991., 6; D. Koričančić, „Baranja na udaru“, *Glas Slavonije*, 5. srpnja 1991., 4.

⁷⁷⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 36-37.

⁷⁷⁶ Isto, 36-37.

pripravnosti.⁷⁷⁷ Vlada RH pokrete JNA nazvala je „agresivnim aktivnostima“ i „prijetećim gomilanjem jedinica na hrvatskim granicama“.⁷⁷⁸ Prema mišljenju tadašnjega ministra (pomorstva, potom vanjskih poslova) Davorina Rudolfa, upravo je ulaskom JNA u Baranju 3. srpnja 1991., u međunarodnopravnom smislu započeo „napad Srbije na Hrvatsku“.⁷⁷⁹ Bila je to najava onoga što je tadašnji ministar unutarnjih poslova RH, Šime Đodan, predvidio riječima: „Koliko god da je bilo strašno, ovo u Sloveniji ipak je marginalni napad ako u Hrvatskoj ne dođe do poštovanja dogovora s predstavnicima Ekonomske zajednice“.⁷⁸⁰

Za to vrijeme, 5. srpnja, savezni sekretar za narodnu obranu general Veljko Kadijević prihvatio je Miloševićev zahtjev da JNA zauzme područja sa srpskim stanovništvom, što je značilo realizaciju plana o konačnom slomu Hrvatske i ostvarenju krnje Jugoslavije (Velike Srbije), odnosno unitarne i centralizirane jugoslavenske federacije. Taj je susret Jović nazvao odlučujućim.⁷⁸¹ Na istoku Hrvatske, ti su prostori trebali biti „u Baranji, oko Osijeka, na crti Vinkovci – Sava“. Na temelju toga obećanja Komanda 1. VO OS SFRJ 7./8. srpnja izdala je naredbu za angažiranje snaga u Slavoniji i prodor do crte Virovitica – Pakrac – Kutina. To je predviđeno izvršiti smjerovima Srijemska Mitrovica – Šid – Đakovo – Našice – Virovitica, Bogojevo – Osijek – Đakovo i Šid – Vinkovci – Vrpolje – Sl. Brod – N. Gradiška – Kutina. S glavnim snagama 1. VO OS SFRJ (1. pgmbr, 51. mbr. i dijelovima 12. pmbr.) zadatak je trebao biti izvršen do četiri sata u jutro 9. srpnja 1991. godine. Do toga na kraju nije došlo, a razlog se vjerojatno nalazi u potpisivanju Brijunskoga sporazuma i moratoriju oko proglašenja neovisnosti koji je Hrvatska potpisala samo dan ranije, 7. srpnja 1991. godine. Može se reći srećom, jer je unatoč dogovorenoj ofenzivi JNA svoje brigade (12. pmbr., 51. mbr., 36. mbr, 1. pgmbr.) i dalje držala na cijelom pograničnom području uz Dunav, a te su se ukupne oklopne snage tada procjenjivale na 900-tinjak vozila.⁷⁸²

U drugoj polovici srpnja 1991. sekretar Glavaš predviđao je da će se aktivnosti JNA i srpskih pobunjenika pojačati, čak i na gradskom području. Tu je procjenu temeljio na „Upozorenju“ koje je garnizon 12. mbr. JNA tih dana uputio osječkoj vlasti kojim je poručio da zbog navodnih napada hrvatskih snaga na vojarnu („Narodni heroj Milan Stanivuković“) JNA više nema strpljenja i da te provokacije ne može izdržati. Dopis je doživio kao pripremu alibija da, u trenutku kada JNA izazove incident, može tobože opravdano intervenirati.

⁷⁷⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 79.

⁷⁷⁸ HINA, „Povući armiju s istočnih granica Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 6. srpnja 1991., 24.

⁷⁷⁹ Rudolf, *Stvaranje hrvatske države 1991.*, 353.

⁷⁸⁰ D. Koričančić, „Hrvatska je za mir, ali je spremna i za rat“, *Glas Slavonije*, 4. srpnja 1991., 3.

⁷⁸¹ Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 349.

⁷⁸² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 81.

Ustvrdivši da je to „priprema za vojnu akciju i napad na grad“, Glavaš je predviđao da će u nadolazećim danima JNA u Osijeku izazvati „krvave incidente“.⁷⁸³ O postojanju takvih aktivnosti JNA bili su obaviješteni i svi štabovi mjesnih zajednica pa im je skrenuta pozornost da sprječavaju svako okupljanje u blizini vojarni koje bi JNA moglo poslužiti kao povod za djelovanje.⁷⁸⁴ Policija je tih dana izvijestila i da je osječka vojarna minirana s istočne i južne strane kako bi se iz nje spriječili bjegovi vojnika.⁷⁸⁵ JNA je tu informaciju demantirala.⁷⁸⁶

Kako su se nemiri i sukobi intenzivirali, glasine potaknute osjećajem ostavljenosti od strane hrvatske vlasti i prepuštenosti samim sebi, hrvatskim su istokom kružile sve više. Bio je to razlog za još jednu manifestaciju pojave „lokalizama“. Prve pritužbe na državni vrh mogle su se čuti već početkom 1991. nakon što je Vlada RH odredila svoju jadransku orijentaciju, no one su se odnosile prije svega na gospodarski razvoj zemlje.⁷⁸⁷ Intenziviranje takve atmosfere, izazvane agresijom na hrvatski istok, bio je jedan od razloga da se u Osijeku sredinom srpnja sazove sjednica općinske vlasti, Međustranačkoga vijeća, predstavnika PU Osijek i osječkoga garnizona JNA.⁷⁸⁸ U srpnju je sekretar Glavaš kritizirao ministra Đodana opovrgnuvši njegovu izjavu da se u Slavoniji ne „vode čarke“, već „krvavi rat“.⁷⁸⁹ Izjava koju je Glavaš u srpnju dao jednom talijanskom listu, rekavši da se „u Slavoniji brani Hrvatska“, nije bila tek obični odgovor na novinarsko pitanje, već i neizravna poruka Zagrebu.⁷⁹⁰ Da Zagreb nije zaboravio Slavoniju svojim je dolaskom 16. srpnja 1991. želio pokazati budući ministar u hrvatskoj Vladi nacionalnoga jedinstva Dražen Budiša.⁷⁹¹ Još dok su odzvanjala uvjerenja saveznoga sekretara SSNO-a Kadijevića upućena predsjedniku Tuđmanu da JNA ne će napasti Hrvatsku,⁷⁹² najviši je državni vrh 21. srpnja 1991. stigao u Osijek.⁷⁹³ Svrha posjeta bila je odaslati poruku zajedništva i ohrabrenja, demantirati glasine o izdaji i prodaji Slavonije te pozvati sve Srbe da se distanciraju i suprotstave velikosrpskoj politici te da se ostvari suživot sa svim drugim nacionalnostima. Svojim dolaskom predsjednik Tuđman želio je i otkloniti

⁷⁸³ Merčep i Glavaš – Srpanj 1991 – Domovinski rat – Kutina. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁷⁸⁴ „Napad na vojarnu?“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 4.

⁷⁸⁵ S. N., „Novinari hoće u Čelije“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1991., 2.

⁷⁸⁶ J. Katona, „Provjereno – mina nema“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 2.

⁷⁸⁷ B. P., „O Slavoncima ovisi“, *Glas Slavonije*, 9. siječnja 1991., 3.

⁷⁸⁸ B. B., „Vrhovništvo Hrvatske nije prodalo Slavoniju“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 3.

⁷⁸⁹ Merčep i Glavaš – Srpanj 1991 – Domovinski rat – Kutina. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁷⁹⁰ D. Koričančić, „Osijek u Kesselschlahtu“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 1.

⁷⁹¹ N. Stanković, „Slavonijo, nisi zaboravljena“, (Klasični bezobrazluk srbijanskih medija), *Glas Slavonije*, 17. srpnja 1991., 2.

⁷⁹² D. Koričančić, „Korak ka priznavanju“, *Glas Slavonije*, 20. srpnja 1991., 1.

⁷⁹³ Uz predsjednika Franju Tuđmana, u izaslanstvu su bili i Gojko Šušak, ministar useljeništa i zamjenik ministra obrane i Slavko Degoricija, zamjenik ministra unutarnjih poslova. Vladimir Šeks, *1991. Moja sjećanja na stvaranje Hrvatske i Domovinski rat, sv. 1*, Zagreb, 2015., 194.

glasine o ustupanju hrvatskoga teritorija istočne Slavonije i Baranje, rekavši da „ni pedlja... hrvatske zemlje nećemo ustupiti. Hrvatska će naći snage da potpomogne ovome puku ovdje u obrani istočne Hrvatske.“ Tom prilikom predsjednik je ustvrdio da se rat između Hrvatske i Srbije „već na svoj način vodi“.⁷⁹⁴ Iako Glavaš ni nakon Tuđmanova izvanrednoga dolaska u Osijek nije krio nezadovoljstvo odnosom između središnjice i glavnoga grada Slavonije, opći dojam koji je prevladao bio je ipak pozitivniji. I nakon toga posjeta Slavoniji, Glavaš je javno govorio da se još od ljeta 1990. osjećao „sputanim“ i poručivao „gospodi u Zagrebu koja su sudjelovala u našem sputavanju ruku i kritiziranju nekih ljudi na području Slavonije i Baranje“, da bi stvari bile drugačije, nego što su tada (srpanj 1991.), da su imali „odriješenije ruke“. Ipak, smatrao je da građanstvo i hrvatske snage imaju povjerenja i u lokalnu i u državnu vlast, bez obzira na povremene ispade, okarakteriziravši ih razumljivim za tadašnju situaciju. Štoviše, Glavaš je stao u obranu državnoga vrha odbacivši teze da je predsjednikov srpanjski posjet Osijeku došao prekasno, kao i glasine koje su proizvele „neprijateljske snage“ o tome da je došlo do pogodbe i da se državni vrh odrekao Slavonije i Baranje. Pri tom je istaknuo da je Osijek moralnu i materijalnu podršku uvijek dobivao iz Zagreba, iskazavši razumijevanje i za činjenicu da je potpora vrhovništva bila u skladu s tadašnjim mogućnostima. Smatrao je i da snage osječke obrane imaju dovoljno ljudstva i oružja za uspješan obračun s JNA i srpskim pobunjenicima i da nije potrebna potpuna mobilizacija.⁷⁹⁵ No, desetak dana kasnije situacija će biti znatno drugačija.

U isto vrijeme, dok se iz osječkoga garnizona JNA javno poručivalo da ne postoje planovi za mogući napad na općinu Osijek,⁷⁹⁶ sredinom srpnja 17. korpus zapovijedio je da se na otvaranje vatre na JNA i vojne objekte odgovara bez upozorenja „snažnom uništavajućom vatrom svim sredstvima“,⁷⁹⁷ uz potpuni angažman na propagandnom te obavještajno-izviđačkom radu, izviđanje i promatranje objekata od mogućega djelovanja svim raspoloživim sredstvima, angažman pasa čuvara u objektima JNA i formiranje skupina za „hvatanje živih pripadnika“ hrvatskih snaga u svakom garnizonu.⁷⁹⁸ Zadnjih dana srpnja 17. korpus JNA zatražio je od podređenih jedinica informacije o točnom rasporedu snaga i sredstava hrvatskih snaga s uputom o obveznom javljanju eventualnih promjena u njihovim pokretima i

⁷⁹⁴ „Slavonija i Baranja – zauvijek Hrvatska“, *Glas Slavonije*, 22. srpnja 1991., 1, 3.

⁷⁹⁵ Merčep i Glavaš – Srpanj 1991 – Domovinski rat – Kutina. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁷⁹⁶ Josip Kantona, „Osijek neće biti napadnut“, *Glas Slavonije*, 18. srpnja 1991., 2.

⁷⁹⁷ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Upozorenje u vezi realizacije zadataka Komande 17. korpusa komandama 12. pmbr., 158. mpoabr., 12. MAP, 17. lap. PVO, 670. pontb., 51. gbr., 17. RIV, poligon Nabrdje, 327. mtbr, 395. mtbr., 11. partd., 38. partd.“, Pov. br. 1085-38, 14. srpnja 1991., 1.

⁷⁹⁸ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Mere i aktivnosti u jedinicama, Naredjenje Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Str. pov. br. 1035-37, 14. srpnja 1991., 1.

aktivnostima.⁷⁹⁹ Također, naloženo je „do maksimuma, svim raspoloživim snagama i sredstvima jedinica i komandi“ intenziviranje obavještajno-izviđačke djelatnosti.⁸⁰⁰ Posljednjega dana srpnja 17. korpus je od podređenih jedinica zatražio podatke o mjestima na svojem području odgovornosti i nacionalnostima koje ondje prebivaju.⁸⁰¹

Nakon napada na Sloveniju, dodatni problem za JNA u srpnju 1991. posebno je predstavljalo dezerterstvo „s tendencijom povećavanja“.⁸⁰² Tu je pojavu komentirao i tadašnji sekretar SNO općine Vukovar, Tomislav Merčep, rekavši da se JNA žuri s napadom zbog sve većega dezerterstva i pada motivacije vojnika.⁸⁰³

Temeljem proživljenih napada na grad i okolicu, član Štaba za obranu Slavonije i Baranje i tadašnji predsjednik općinskoga HDZ-a, Ivan Cvitković, krajem srpnja realno je ustvrdio: „Riječi su se potrošile, sada nam predstoji obrana i napad na one koji su došli da nas razaraju“.⁸⁰⁴ O te riječi Osječani su se posebno osvjedočili doživljavajući granatiranja s poligona „C“ tijekom cijeloga ljeta.⁸⁰⁵ Najveća ugroza po sigurnosnom pitanju na osječkom području početkom i sredinom kolovoza 1991. bila je na smjeru Bijelo Brdo – Sarvaš, Tenji te u Baranji oko Beloga Manastira. Oko Osijeka uočena su intenzivna kretanja 12. pmb. JNA koja se grupirala na poligonu „C“, a što je izazivalo uznemirenost građana.⁸⁰⁶ I to, pokazalo se, opravdano jer su s poligona (i Stare Tenje) minobacački, topnički i raketni napadi bivali sve češći. Pri tom su stradavali najrazličitiji objekti: civilni i trgovački, automobili, gradski prijevoz, industrijski pogoni, crkve, policijske postaje.⁸⁰⁷ Svakodnevna pojava tijekom kolovoza bili su i noćni teroristički napadi i postavljanje eksploziva pod automobile i kuće civilnoga, većinom hrvatskoga, stanovništva.⁸⁰⁸ Stoga je gradskim poduzećima zapovijedeno zaprječavanje prometnica u gradu, oko vojarni i vojnih objekata te na rubnim dijelovima grada.⁸⁰⁹ Gradski

⁷⁹⁹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naređenje Komande 17. korpusa Komandi 12. pmb., 158. mpoabr., 12. MAP, 17. lap. PVO, 670. pontb i 51. gbr.“, Str. pov. br. 1085-48, 23. srpnja 1991., 1.

⁸⁰⁰ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naređenje Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Str. pov. br. 18/101-189, 25. srpnja 1991., 1.

⁸⁰¹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Komanda 17. korpusa podatke o naseljenim mestima 12. pmb., 51. gbr., 158. mpoabr., 12. MAP i 670. pontb.“, Pov. br. 1085-62, 30. srpnja 1991., 1.

⁸⁰² HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Upozorenje Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr. u vezi samoudaljenja – bekstva iz jedinice“, Str. pov. br. 1085-42, 16. srpnja 1991., 1-2.

⁸⁰³ B. B., „Pakleni armijski plan“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 3.

⁸⁰⁴ V. Sikora, „U Slavoniji okupacija Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 27. srpnja 1991., 3.

⁸⁰⁵ S. Asentić, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 6. kolovoza 1991., 19; I. Korman, 12. kolovoza 1991., 16.; B. P., „Oštećene kuće i automobili“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 21.

⁸⁰⁶ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 103; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek, 21. kolovoza 1991., 1.

⁸⁰⁷ „Moguća djelomična mobilizacija“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 2; „Hitno u Krizni štab“, *Glas Slavonije*, 5. kolovoza 1991., 3.

⁸⁰⁸ S. Asentić, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 6. kolovoza 1991., 19; „24 sata u gradu i okolici“, 12. kolovoza 1991., I. Korman, 16; B. P., „Oštećene kuće i automobili“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 21.

⁸⁰⁹ To su bila spadala poduzeća: „Unija-papir“, „Unija – metal“, tvornica žigica „Drava“, „Panonija“, „Autoreparatura“, „Mobilija“, „Auto-tramvaj“, „OLT“, „Cesta“, „LIO“, „Opeka“, „Standard“, „INA“, „HŽP“. HR-

štab Civilne zaštite je tijekom ljeta, sukladno uputi MORH-a, pripremio podrumska skloništa u slučaju zračnih napada na grad. To je omogućeno i zahvaljujući obnovi tih kapaciteta tijekom 1990. godine.⁸¹⁰

Još polovicom srpnja predsjednik Tuđman govorio je da se u Hrvatskoj vodi „ograničeni rat“.⁸¹¹ Već nekoliko dana poslije, 24. srpnja, nakon pregovora proširenoga Predsjedništva SFRJ na Ohridu (Makedonija), pozvao je hrvatsko stanovništvo da tih dana budu spremni i na „sveopći rat“ za obranu Hrvatske.⁸¹² Nakon napada JNA i srpskih snaga diljem zemlje, posebno u istočnoj Slavoniji, Vlada RH uputila je krajem srpnja 1991. Predsjedništvu SFRJ, saveznoj Vladi i SSNO-u oštar prosvjed zbog sve otvorenije agresije JNA na hrvatski teritorij, zahtijevajući hitnu istragu o svim napadima, posebice na Erdut i Bogojevo, sprječavanje svake uporabe oružja JNA protiv stanovništva i policije i ZNG-a RH, povlačenje JNA u vojarne u skladu s Brijunskom deklaracijom, utvrđivanje odgovornosti nadređenih pripadnika JNA čije su jedinice odgovorne za „ratne zločine“. Ako se zahtjevi ne ispune, naglašeno je, smatrat će se da je JNA izvan kontrole saveznih tijela te će se doživljavati okupatorskom vojskom čiji je jedini cilj uništenje hrvatskoga civilnoga stanovništva, zauzimanje hrvatskoga teritorija i svrgavanje hrvatske vlasti.⁸¹³

Nakon napada na grad te Erdut, Dalj i Aljmaš (1. kolovoza), Osijek je definitivno prešao na ratni režim funkcioniranja.⁸¹⁴ Ministar unutarnjih poslova RH Ivan Vekić pozvao je toga dana sve vojne obveznike građane koji su prognani ili izbjegli iz svojih mjesta, da se priključe pričuvnom sastavu ZNG-a.⁸¹⁵ Predsjednik Kriznoga štaba za Slavoniju i Baranju, Vladimir Šeks, najavio je tada skori protunapad i mogućnost djelomične mobilizacije, pozvavši stanovništvo na ostanak, nepodlijevanje panici, defetizmu i na „sveopći otpor“, a sve koji su posjedovali oružje i nisu bili u postrojbama MUP-a ili ZNG-a, na priključivanje obrani.⁸¹⁶

Dan nakon što je Predsjedništvo SFRJ odbilo prihvatiti Mesićev zahtjev o povlačenju JNA u vojarne, Vlada RH 3. kolovoza objavila je zamrzavanje odnosa sa Srbijom. Istoga je dana Predsjedništvo SFRJ donijelo „Rezoluciju o prekidu vatre u Jugoslaviji“ kojom je zatražilo prekid vatre u Hrvatskoj „svih strana“, održavanje tampon-zona pod nadzorom MUP-ova

HMDCDR-BDAG-94, Referat načelnika inženjerije 106. br. HV Tihomira Tandarića „Stvoriti samostalnu državu Hrvatsku jedina je zadaća s kojom smo krenuli u srcu i duši“, 1.

⁸¹⁰ „Sklonište za svakog građanina“, *Glas Slavonije*, 19. srpnja 1991., N. Vukadinović, 17.

⁸¹¹ (Hina), „Ograničeni rat u Hrvatskoj“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1991., 5.

⁸¹² (Hina), „Internacionalizirati krizu“, *Glas Slavonije*, 24. srpnja 1991., 6.

⁸¹³ „Zahtijevamo hitnu i temeljitu istragu“, *Glas Slavonije*, 27. srpnja 1991., 4.

⁸¹⁴ B. P., „Jug II noći ne vjeruje“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 24.

⁸¹⁵ HIC, *Kronologija*, 81.

⁸¹⁶ „Moguća djelomična mobilizacija“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 2; „Hitno u Krizni štab“, *Glas Slavonije*, *Glas Slavonije*, 5. kolovoza 1991., 3.

Slovenije, Bosne i Hercegovine, Makedonije te suradnjua s EZ-om po razmatranju dolaska promatrača EZ-a.⁸¹⁷ Jedan od najžešćih topničkih napada na Osijek iz Stare Tenje i Bijeloga Brda, uslijedio je 6. kolovoza 1991., a nekoliko je granata ispaljeno i iz Bijele vojarne. Meta je bio INA-in kompleks, ali je taj put katastrofa izbjegnuta. Sljedeći dan, 7. kolovoza, odluka PSRFJ o prekidu vatre i odvajanju „zaraćenih strana“ i formalno je stupila na snagu.⁸¹⁸

Za prvokolovoške napade gradonačelnik Kramarić naveo je da se nisu slučajno vremenski poklopili s početkom izvanrednoga zasjedanja Hrvatskoga sabora 3. kolovoza.⁸¹⁹ Na sjednici su, uz predstavljanje treće hrvatske vlade – Vlade demokratskoga jedinstva – izglasani „Zaključci Sabora o prilikama u Hrvatskoj“. Time je, između ostaloga, utvrđeno da: „komunistička vlast Republike Srbije uz pomoć Jugoslavenske narodne armije vodi prema Republici Hrvatskoj agresivnu i ekspanzionističku politiku...“; da „dio armije direktno stoji na strani terorista“ te da se JNA „nije povukla u vojarnе čime se kršio sporazum s Europskom zajednicom“ i zbog čega RH na određenim područjima svojega teritorija nije mogla uspostaviti pravni poredak. S obzirom na navedeno i na zaključak da se JNA smatra okupacijskom silom, izrečen je zahtjev i da se JNA povuče u vojarnе radi konačnoga povlačenja iz Hrvatske.⁸²⁰ Nakon sukoba krajem srpnja i početkom kolovoza 1991., JNA je upozorila na moguće manje akcije i diverzije hrvatskih snaga prema vojarnama i vojnim objektima, naloživši pojačano osiguranje, mjere zaštite i preventive te obavještajni rad s ciljem otkrivanja podataka o hrvatskim snagama i njihovu naoružanju.⁸²¹

Prešavši bogojevski most 1. kolovoza svojom 51. mbr., 12. korpus JNA dospio je do Bijeloga Brda čime se njegova zona odgovornosti proširila prema zapadu.⁸²² Radi koordinacije zajedničkoga djelovanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, posebice na području Beloga Manastira, Bijeloga Brda, Erduta i Dalja, Komanda 17. korpusa JNA je 4. kolovoza 12. p. naređila suradnju s jedinicama 12. korpusa.⁸²³

Do tada najsnažniji napad na Osijek dogodio se kada i završni napadi na Baranju. Grad je 19. kolovoza višestruko pogođen minobacačima i iz zraka. Oštećena je katedrala, objekti u središtu grada, dječji vrtić, industrijska postrojenja, a četvero civila je ubijeno i 30-ak ranjeno.

⁸¹⁷ Predsjednik Predsjedništva SFRJ, Stjepan Mesić, protivio se Rezoluciji. HIC, *Kronologija*, 80-81.

⁸¹⁸ *Isto*, 82-84.

⁸¹⁹ „Nije slučajno“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 7.

⁸²⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 98; Franjo Gregurić, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Zagreb, 1998., 16-17.

⁸²¹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Upozorenje Komande 17. korpusa komandi 158. mpoabr. o obezbjedjenju objekata, ljudi i MTS“, 1. kolovoza 1991., 1.

⁸²² Rakić, Dubravica, *Kratak pregled*, 64; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 98.

⁸²³ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naređenje Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Str. pov. br. 11/1598-2, 4. kolovoza 1991., 1-2.

Prema podacima iz medija, Željko Ražnatović je već 21. kolovoza pozvao osječke vlasti da predaju grad u roku 24 sata.⁸²⁴

Osim na Osijek, napadi su se, napose u drugoj polovici kolovoza 1991., nastavili i na mjesta osječke okolice – Laslovo, Brijest, Tenjski Antunovac, Sarvaš, Podravlje.⁸²⁵ Stoga se sredinom kolovoza započela uspostavljati gradska crta obrane. Za njezinu izgradnju bio je nadležan Krizni štab općine Osijek, provođenjem je upravljala inženjerija 106. br. ZNG-a, a u svemu je operativno značajno sudjelovala i NZ, čiji je štab 10. kolovoza 1991. dobio zadaću utvrditi obrambene položaje u gradu i oko njega.⁸²⁶ Prva bojna 106. br. ZNG-a u to je vrijeme zauzela i branila crtu na sjevernom dijelu grada: Zoološki vrt – nasipi za obranu od poplave oko Tvrđavice – željeznička pruga Osijek – Beli Manastir – cesta Osijek – Bilje – nasip za obranu od poplave oko Podravlja – Drava. Puntkove na ovoj crti držali su pripadnici njezine 3. satnije iz Podravlja, Biljske ceste i Tvrđavice uz pomoć branitelja iz Tvrđe i Vijenca Ivana Meštrovića. Pripadnici 3. satnije blokirali su i poligon „C“.⁸²⁷

Za zauzimanje hrvatskoga teritorija istočno od Sarvaša, JNA je u ljeto 1991. imala i značajan gospodarski razlog. Općina Osijek obuhvaćala je sjeveroistočni dio tzv. slavonske žitnice – plodnoga peterokuta između Osijeka, Našica, Đakova, Vinkovaca i Vukovara. Područja u općini Osijek na kojima se žetva obavljala nalazila su se na potezu Tenja – Dalj – Bobota – Bijelo Brdo – Silaš – Palača.⁸²⁸ Urod pšenice te je sezone bio vrlo dobar.⁸²⁹ Najvećoj opasnosti za žetvu – požarima – općina Osijek se uspješno suprotstavljala, ali je pljačka pšenice s polja i stoke s farma postala još jedan oblik velikosrpske agresije, poprimivši „karakter ratne štete“.⁸³⁰ Samo IPK Osijek imala je oko 2500 ha pšenice na kriznom području (Bijelo Brdo, Borovo Selo, Vera, Tenja, Palača, Čelije, Silaš, Ada, Šodolovci) te oko 4500 ha ostalim poljoprivrednih kultura na području Dalja, Aljmaša i Erduta.⁸³¹ Unatoč prvotnim prijetnjama da će srpski pobunjenici polja pšenice paliti, to se ipak nije dogodilo. Razlog tomu bio je što se na pšenicu ipak računalo, a to se uskoro i potvrdilo. Komanda 17. korpusa JNA navodno je željela posredovati u žetvi, a zauzvrat je hrvatska strana trebala predati naoružanje. Hrvatska je

⁸²⁴ HIC, *Kronologija*, 86.

⁸²⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek za dan 20/21.08. g. u vremenu od 08.00-08.00 sati“, Osijek, 21. kolovoza 1991., 1-3.

⁸²⁶ Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujčić, *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991. (svjedočanstva i prilozi o Domovinskom ratu)*, knj.1., Zagreb, 2004., 308 (dalje: *Blokade i osvajanja vojarni*); HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 34.

⁸²⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, „1. pješačka bojna 106. brigade HV“, 3.

⁸²⁸ Ana Diklić, „Kruh jedu svi“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 4.

⁸²⁹ B. Berečić, „Sačuvati život i živote“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 6.

⁸³⁰ B. Berečić, „Straža uz svaku njivu“, *Glas Slavonije*, 22. srpnja 1991., 2.

⁸³¹ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 290.

strana pretpostavljala da bi nakon toga uslijedila okupacija i osvajanje punih silosa.⁸³² Ono što je 17. korpus u drugoj polovici srpnja službeno postavio kao preduvjete za angažiranje JNA u osiguranju žetvenih radova i prijevozu žita, bio je obostrani prekid „neprijateljstava, napada i ugrožavanje života ljudi“, prekid blokada sela, povlačenje MUP-a i ZNG-a, razoružanje civila i angažiranje na radovima, uklanjanje barikada na prometnicama i bezuvjetni prekid vatre.⁸³³ Prema tvrdnjama srpske strane, SNV SBZS predložio je hrvatskom državnom vrhu sporazum o dvotjednom prekidu vatre radi obavljanja žetve, no tu ponudu nisu prihvatili ni njihovi vlastiti čelnici. Ona je, i prema njihovu vlastitom priznanju, predstavljala mamac za hrvatsku stranu koja bi eventualnim pristajanjem na to priznala legitimitet toga samoproglāšenoga nezakonitoga tijela.⁸³⁴

Komanda 17. korpusa JNA 14. srpnja upozorila je MUP i ZNG da napuste silose u Slavoniji zbog navodnoga pucanja po selima i jedinicama JNA. Krajem srpnja žetva je prekinuta,⁸³⁵ a početkom kolovoza 1991. na osječkom području gotovo u potpunosti onemogućena zbog stalnih oružanih napada i blokada prometnica.⁸³⁶ Uslijedila je pljačka pšenice i njezin odvoz u Vojvodinu (skelom prema selu Vajska).⁸³⁷

U Baranji se žetva tijekom srpnja 1991., za razliku od prometa, odvijala bez problema, tj. barikada i opstrukcija srpskih pobunjenika i prisutne JNA. Ondje se pokupilo dvostruko više pšenice, nego na osječkom području.⁸³⁸ U zaštiti polja, uz policiju, i ovdje su veliku ulogu imali pripadnici Civilne zaštite.⁸³⁹ Na zaštiti polja od podmetanja požara i osiguravanja žetve, uz stanovništvo, uključio se i ZNG.⁸⁴⁰

5.11. Okupacija Erduta i Aljmaša

Iako je u Erdutu uoči rata bilo manje od trećine stanovništva srpske nacionalnosti, prema riječima tamošnjih Hrvata, zauzimali su najbolja radna mjesta. Unatoč tome, hrvatsko-srpski

⁸³² Josip Katona, „Počela ratna žetva“, *Glas Slavonije*, 17. srpnja 1991., 1.

⁸³³ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naređenje Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Pov. br. 1585-45, 20. srpnja 1991., 1-2.

⁸³⁴ Petrović, *Srpsko narodno vijeće*, 105.

⁸³⁵ V. Sikora, „U Slavoniji okupacija Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 27. srpnja 1991., 3.

⁸³⁶ B. Berečić, „Između dvije kiše“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., 9.

⁸³⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 99.; J. Katona, „Žetva se mora obaviti“, *Glas Slavonije*, 17. srpnja 1991., 4.

⁸³⁸ B. Berečić, „Žetva bez barikada“, *Glas Slavonije*, 19. srpnja 1991., 7.

⁸³⁹ B. Berečić, „Straža uz svaku njivu“, *Glas Slavonije*, 22. srpnja 1991., 2.

⁸⁴⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 99.

odnosi u Erdutu prije višestranačkih izbora bili su „gotovo savršeni“. Razlog tomu je djelomice bio i velik broj etnički mješovitih brakova. Nakon izbora odnosi su se znatno pogoršali.⁸⁴¹

Pripadnici SJP PU Osijek u travnju 1991. osiguravali su erdutski Nastavni centar i pomogli u ustroju 1. bojne 3. br. ZNG-a. Centar je krajem lipnja 1991. predan 1. br. ZNG.⁸⁴² COB SNO Osijek u svibnju 1991. je zabilježio da je s vojvođanske strane cestovno-željezničkoga mosta „Bratstvo i jedinstvo“ kod Erduta uočeno okupljanje tenkova i minobacača JNA te da pojedini Srbi prelaze na drugu stranu.⁸⁴³ Bili su to dijelovi 51. mbr. (Subotica) 12. korpusa JNA. Cilj im je bio ovladati Erdutom, Daljom i Aljmašom, spojiti se sa snagama pobunjenih Srba iz Bijeloga Brda i Borova Sela i u daljnjim djelovanjima ovladati cijelim područjem do Osijeka.⁸⁴⁴ Prvi napad srpskih pobunjenika na Centar, koji su prodrli kroz šumu s istočne strane, dogodio se 14./15. svibnja 1991. godine. Točnije, radilo se o dva napada. Prvo je oko ponoći skupina od tridesetak „sumnjivih osoba“ idući od Dunava prema Nastavnom centru, otvorila vatru prema objektu. U idućem napadu oko tri sata u jutro broj „naoružanih civila“ povećao se te je, prema procjeni policije, iznosio oko 100. Sedamdesetak pripadnika specijalne policije Osijek oba su puta uzvratili vatru, a napadi su završili bez žrtava na hrvatskoj strani.⁸⁴⁵ Iste je noći na Dunavu kod Aljmaša eksplozivom potpuno uništeno plovilo u vlasništvu Osječanina srpske nacionalnosti.⁸⁴⁶ Početkom lipnja Nastavni centar preuzela je osječka 1. bojna 3. br. ZNG-a.⁸⁴⁷ Srpski izvori naveli su da je kao reakcija na proglašenje hrvatske samostalnosti pucnjave bilo i 26. lipnja 1991., a da se u to vrijeme u erdutskom „kampu“ nalazilo „600 redarstvenika pristiglih iz cele Hrvatske“.⁸⁴⁸

Početkom srpnja 1991. Erdut i Aljmaš bili su u izolaciji, a povezanost s Osijekom kopnenim putem nije postojala.⁸⁴⁹ U početku je lokalno hrvatsko stanovništvo lovačkim naoružanjem držalo straže na ulazu u mjesto. Prvi korak ka kontroli obiju obala Dunava kod Erduta i Bogojeva učinjen je 7./8. srpnja 1991. kada je Centar ponovno napadnut, što su

⁸⁴¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjешće o dnevnim zbivanjima Centra za obavješćavanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Republičkom centru za obavješćavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i Sekretarijatu za narodnu obranu Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 1-3.

⁸⁴² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 29-30.; Prilog o napadu na erdutski Centar u emisiji TV kalendar (25. srpnja 2016.). HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁸⁴³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjешće o dnevnim zbivanjima Centra za obavješćavanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Republičkom centru za obavješćavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i Sekretarijatu za narodnu obranu Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 1-3.

⁸⁴⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 33-34.

⁸⁴⁵ Rakić, Dubravica, *Kratak pregled*, 64.; HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša MUP RH br. 511-07-02/10-3982/91, Osijek, 15. svibnja 1991.; Općina Osijek, SNO, COB, Depeša MORH-u, RCOB Odjel za međupćinske poslove obrane-Osijek, Skupština općine Osijek, br. 534/91, Osijek, 15. svibnja 1990.

⁸⁴⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 15.

⁸⁴⁷ *Kune*, 65.

⁸⁴⁸ Petrović, *Srpsko narodno vijeće*, 98.

⁸⁴⁹ T. J., „Prema Aljmašu ni autobusi ni vlakovi“, *Glas Slavonije*, 14. srpnja 1991., 4.

pripadnici ZNG-a odbili.⁸⁵⁰ U Aljmašu su pri napadu 9. srpnja 1991. srpski pobunjenici ubili pripadnika ZNG-a Jerka Bukića.⁸⁵¹ Dana 9. srpnja 130 pripadnika 1. br. ZNG upućeno je iz Osijeka riječnim „šlepom za rasute terete“ u Aljmaš i Erdut. U Erdutu je ostalo 40 pripadnika, a ostali su smješteni u odmaralište osječkoga Vodovoda u Dalju.⁸⁵² U Aljmaš su 10. srpnja 1991. upućena i dva voda 2. satnije 3. bojne 3. br. ZNG-a. U erdutski Nastavni centar u srpnju došlo je i 65 pripadnika 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG-a radi obrane mjesta i pomoći policiji u Dalju.⁸⁵³

U noći 17./18. srpnja pucano je s lijeve obale Dunava na položaje ZNG-a u Erdutu u blizini mosta, što je prošlo bez žrtava.⁸⁵⁴ Bio je to uvod u, do tada, najjači napad na Erdut koji se zbio 20./21. srpnja 1991., kada je oštećen i tamošnji vodotoranj.⁸⁵⁵ S bogojevske strane JNA je počela noću ispaljivati svjetleće metke. Nekoliko dana kasnije dogodio se još žešći napad, kada su istovremeno minobacačima napadnuti i Erdut i Aljmaš.⁸⁵⁶ Toga 24. srpnja 1991. JNA je nadlijetala erdutsko područje i pripremala se za napad koji je potpukovnik JNA Aleksandar Cvetković te noći zapovijedio.⁸⁵⁷ Oko dva sata u noći 24./25. srpnja 1991. JNA je s vojvođanske strane mosta izvršila minobacački napad na postrojbe ZNG-a i MUP-a u Erdutu i Aljmašu. U napadu su razoreni objekti poput erdutske kule, ambulante, Nastavnoga centra, vinarije, privatne kuće te odmaralište osječkoga „Vodovoda“ gdje se nalazila satnija 1. br. ZNG-a.⁸⁵⁸ Odmaralište je potpuno razoreno pri čemu je šest pripadnika 1. br. ZNG-a poginulo, a 15 teško ranjeno. U odmaralištu su se potom zaprimali poginuli i ranjeni kojima je aljmaška liječnička ekipa ipak uspjela pružiti prvu pomoć.⁸⁵⁹ No, budući da je JNA tijekom noći zatvorila prolaz

⁸⁵⁰ Davor Runtić, *Vukovar i istočno bojište*, knj. prva, Vinkovci, 2008., 263., 345.-359. (dalje: Runtić, *Vukovar i istočno bojište*); „Garda odbila napad“, *Glas Slavonije*, 8. srpnja 1991., 5.

⁸⁵¹ HIC, *Kronologija*, 74.

⁸⁵² Zapovjednik 2. satnije 1. bojne 1. br. ZNG, Božo Kožul. „Šlep za rasute terete“ (HRT), HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁸⁵³ Kune, 140, 150.

⁸⁵⁴ HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša MUP-u RH, br. 511-07-02/9-5465/91, Osijek, 18. srpnja 1991.

⁸⁵⁵ „Pokreti vojske i sporadično pucanje“, *Glas Slavonije*, 22. srpnja 1991., 4; I. K., „Oštećen vodotoranj“, *Glas Slavonije*, 22. srpnja 1991., 4; Rakić, Dubravica, *Kratak pregled*, 64.

⁸⁵⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjeshće o dnevnim zbivanjima Centra za obavještavanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Republičkom centru za obavještavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i Sekretarijatu za narodnu obranu Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 1.-3.

⁸⁵⁷ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvjeshće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, od 5. 10. 1992.), „Kaznena djela protupravnog ubijanja i ranjavanja neprijatelja (članak 146, stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba“, 1; D. Pavić, „Identificirani tek poslije tri dana“, *Glas Slavonije*, 29. srpnja 1991., 6.

⁸⁵⁸ D. Topić, „Rado pružaju zaštitu“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 2; HIC, *Kronologija*, 74.

⁸⁵⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 18.; Marko Doganić, Tomislav Golubić, Antun Belić, Stjepan Bančić, Darko Kralj, Jurica Horvatović, Zlatko Furlan, Milan Rukavina, Ivan Car, Janko Mužar, Darko Križanac, Dražen Herceg, Ivica Rukavina, Ivan Tominković, Zvonko Ključarić, Borislav Šafer, Zoran Gavranović. D. Pavić „Identificirani tek poslije tri dana“, *Glas Slavonije*, 29. srpnja 1991., 6.

Podatci o stradalima, razlikuju se. Policijski govore da je u tom napadu poginulo devet pripadnika hrvatskih snaga, a ranjeno 17. (HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991.), dok prema vojnim izvješćima pet ih je poginulih, a 11 ranjeno (Marijan, *Bitka za Vukovar*, 96.).

kroz Bijelo Brdo i za vozila Hitne pomoći, oni su riječnim šlepom i čamcima u osječku luku Nemetin, a potom i u bolnicu, stigli tek u jutarnjim satima i tijekom dana.⁸⁶⁰ Od trenutka stradanja do njihova dolaska u Osijek proteklo je i do 10 sati.⁸⁶¹

JNA je na konferenciji za medije, 25. srpnja 1991., tvrdila da je ZNG prvi napao pješačkim naoružanjem, a potom i minobacačima položaje JNA koja je samo uzvratila te da im nitko nije dostavio zahtjev za osiguravanje sigurnoga prolaska vozila Hitne pomoći radi izvlačenja stradalih iz Erduta.⁸⁶² Tek nakon nekoliko sata čekanja, potpukovnik JNA Stojančev propustio je pomoć za ranjenike.⁸⁶³ Erdućani su od tada počeli noćiti u podrumima i iseljavati.⁸⁶⁴

Nakon oštre reakcije Vlade RH prema Srbiji, jugoslavenski SSNO je kao i mnogo puta do tada, priopćio da je samo uzvratio vatru koju su na nj otvorili pripadnici hrvatskih snaga.⁸⁶⁵ Za te je napade bio odgovoran pukovnik Enes Taso, jedan od rijetkih oficira JNA nesrpske nacionalnosti (Mađar). Komandiri minobacačkih jedinica bili su kapetan Željko Naglić i poručnik Borče Nakev, komandir tenkovske jedinice Mišo Grbić, a jedinicom PZO dvocijevnih topova u blizini mosta, zapovijedao je vodnik I. klase Zvonko Bošković.⁸⁶⁶ Cvetković je sljedećega dana za TV Novi Sad rekao da je to tek opomena i da će sljedeći put biti „još žešći“.⁸⁶⁷ Protiv Cvetkovića su hrvatske vlasti kasnije podigle prijavu zbog ratnoga zločina.⁸⁶⁸

Napad na Erdut predsjednik Tuđman ocijenio je novim korakom u eskalaciji rata protiv Hrvatske, naglasivši da otvoreni rat podrazumijeva i potrebne oružane snage koje do tada Hrvatska nije imala. Napomenuo je i da su JNA i Srbija u pobunjeničkom pokretu u Hrvatskoj „dugo vremena bile prikrivene“ te da međunarodna javnost ne bi razumjela da se Hrvatska prije ovih napada uključila u rat, jer se sada JNA sama razotkrila.⁸⁶⁹

Zadnjega dana srpnja 1991. u COB SNO Osijek stizale su informacije o intenzivnom iseljavanju erdutskoga stanovništva u Vojvodinu, što je potvrdila i MZ Aljmaš. Odatle do

⁸⁶⁰ R. R., „Do sada 69 poginulih“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 1.

⁸⁶¹ „Šlep za rasute terete“ (HRT). HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno

⁸⁶² D. Topić, „Rado pružaju zaštitu“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 2.

⁸⁶³ HIC, *Kronologija*, 79.; Runtić, *Vukovar i istočno bojište*, 263, 345-359.

⁸⁶⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvjješće o dnevnim zbivanjima Centra za obavješćavanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Republičkom centru za obavješćavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Zbora Narodne garde Osijek i Sekretarijatu za narodnu obranu Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 1-3.

⁸⁶⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 96-97.

⁸⁶⁶ „Imena koja ubijaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5.

⁸⁶⁷ Prilog o napadu na erdutski Centar u emisiji TV kalendar (25. srpnja 2016.). HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁸⁶⁸ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvjješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (članak 142. stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba“, 98, 100.

⁸⁶⁹ Intervju Franje Tuđmana britanskom „Guardianu“. (Hina), „Armija se sama razotkrila“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 24.

Osijeka žene, djeca i starci različitih nacionalnosti, trebali su ići zaobilaznim putem.⁸⁷⁰ I izaslanstvo Mađara istočne Hrvatske obavijestilo je državni vrh o nepodnošljivim uvjetima života u okruženju srpskih pobunjenika.⁸⁷¹

Dan nakon što je erdutski dvorac oštećen u napadu JRM s Dunava,⁸⁷² 30./31. srpnja 1. pj. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a dobila je zapovijed za organiziranje obrane Erduta, Dalja i Aljmaša. Postrojba je izvršila hodnju na smjeru Osijek – plovni put Dravom – Aljmaš – Nastavni centar, a po dolasku u Erdut, obrana je organizirana po otpornim točkama u koordinaciji s pripadnicima PP Dalj, NZ i dijela 1. bojne 106. br. ZNG-a.⁸⁷³ Osim pješačkoga naoružanja, satnija je imala i nekoliko ručnih bacača RB-57. Zadaća hrvatskih snaga bila je onemogućiti dolazak jedinica JNA i pobunjenika preko erduskoga mosta na područje Erdut – Dalj – Aljmaš i spriječiti mogući upad iz smjera Borova Sela i Bijeloga Brda. Obranom otpornih točaka cilj je bio i osigurati koridor za izvlačenje stanovništva iz okruženja do Osijeka vodenim putem Dunav – Drava. Pripadnici 3. br. ZNG držali su koridor za izvlačenje, NZ i 106. br. držali su mostobran i brinuli za ukrcaj ljudstva na šleper pripadnici PP Dalj pod borbom su se izvlačili kroz dravske ritove do Sarvaša. U borbi je sudjelovala i prva riječna postrojba (kasnije RRF Drava).

Od snaga JNA sudjelovao je 1. oklopni mehanizirani bataljun (okmb.) 51. okbr. (Pančevo), 1. okmb. 36. okbr. (Subotica), 18. pješačka brigada (pbr.) (Novi Sad), 1. topnički divizion (td) 12. korpusa JNA i pobunjenici iz Borova Sela i Bijeloga Brda.⁸⁷⁴ Na ulazu u Aljmaš JNA je 31. srpnja 1991. pozicionirala dva oklopna transporter.⁸⁷⁵ Iste noći u Erdutu se oko tri sata u jutro čula prva vatra iz pješačkoga naoružanja iz smjera mosta.⁸⁷⁶ Prilaz mostu bio je djelomično zapriječen s prijenosnim ježevima i osiguran s protutenkovskim minama.⁸⁷⁷ Unatoč tome, jedinice 51. mbr. JNA prešli su 1. kolovoza 1991. na erdutsku stranu i napali satniju 1. bojne 3. br. ZNG-a.⁸⁷⁸ Oko 10 sati kroz Erdut je prema Dalju u tri navrata prošlo oko

⁸⁷⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Centar za obavještavanje SNO Općine osijek Republičkom centru za obavještavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i SNO Osijek“, 31. srpnja 1991., Osijek, 3.

⁸⁷¹ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 20.

⁸⁷² HIC, *Kronologija*, 80.

⁸⁷³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 33-34.

⁸⁷⁴ Isto, 33-34.

⁸⁷⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izješće o dnevnim zbivanjima Centra za obavještavanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Republičkom centru za obavještavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i Sekretarijatu za narodnu obranu Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 1-3.

⁸⁷⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće COB SNO Osijek Republičkom centru MORH“, Broj 1123/91, Osijek, 1. kolovoza 1991., 1.

⁸⁷⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 33-34.

⁸⁷⁸ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 98.

150 tenkova JNA. Prolazeći kroz selo, usput su ga i granatirali.⁸⁷⁹ RRF JNA gađao je Erdut s Dunava.⁸⁸⁰ Za to vrijeme bjelobrdske Srbi napali su Sarvaš kako bi spriječili moguću intervenciju hrvatskih snaga prema Erdutu. Jedan dio pripadnika ZNG-a i mještana povukao se u Aljmaš, a potom šlepovima u Osijek.⁸⁸¹

Oko 3.30 sati započela je 30-minutna topnička priprema JNA po ekonomiji Marinovci, Erdutu i Dalju. Iz više smjerova uslijedio je istovremeni kombinirani napad oklopno-mehaniziranih i pješačkih snaga JNA na Erdut i Dalj. U Erdut je oko 10 sati ušlo tridesetak tenkova JNA i zaustavilo se kod vinarije. Već oko 9.30 sati cijeli je Erdut bio gotovo potpuno iseljen (ostale su samo četiri osobe). Civili su se ubrzano izvlačili jedinom slobodnom prometnicom prema Aljmašu. Oko devet sati u jutro pobunjenici su zauzeli položaje prema Aljmašu.⁸⁸² U Aljmašu su pripadnici hrvatskih snaga trpjeli ozbiljne gubitke te je bilo izgledno da će vrlo skoro i odatle morati uslijediti novi zbjeg. MORH-ova su izvješća navodila da su povlačenje i evakuacija mogući jedino Dravom pa su iz Osijeka prema Aljmašu upućeni gliser i šleper. JNA je topnički djelovala po ranjenicima koji su se povlačili iz Aljmaša i Erduta, a kao zračna potpora nad Erdutom i Aljmašom nadlijetao je zrakoplov JNA (djelovao po Borovu Naselju).⁸⁸³

Nakon intenzivne borbe, zbog nedostatka protuoklopnih sredstava i strjeljiva, hrvatske su se snage postupno izvukle prema Aljmašu iza civila. Jedna skupina pripadnika daljske policije sa zapovjednikom Ivom Kovčalijom stigla je u Aljmaš tek u noći 2./3. kolovoza pružajući otpor agresoru.⁸⁸⁴

Budući da je tih dana u tijeku bila vršidba žita, za potrebe prijevoza bili su angažirani riječni šleповi. Međutim, oni su na kraju dobili sasvim drugu ulogu. Dolazak šlepa u Aljmaš, najavljen 31. srpnja, pokazao se spasonosnim za civile koji su se izvlačili prema Osijeku. Došavši 1. kolovoza u ispražnjeni Aljmaš, počelo se s ukrcavanjem na šlep.⁸⁸⁵ Prvi je šlep iz

⁸⁷⁹ Prema izjavi svjedoka, posljednja, treća skupina bila je iz pančevskoga, novosadskoga i somborskoga tenkovskoga korpusa. ICTY, „Izjava svjedoka Luke Šutala u Erdutu 13. i 17. travnja 1999. za Međunarodni sud za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991.“, 1.-10., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁸⁸⁰ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 20.

⁸⁸¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 98.

⁸⁸² Svjedočanstvo pripadnika 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG Antuna Luburića. Nevenka Špoljarić, „Njih više nema“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 13.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće Centra za obavješćivanje SNO Osijek Republičkom centru MORH“, Osijek, 1. kolovoza 1991., 1.

⁸⁸³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Dnevna informacija Republičkog centra za izvješćivanje MORH-a“, Klasa: 811-02/91-01-01, Ur. broj: 512-03-12/91-152, Zagreb, 1. kolovoza 1991., 1.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće Centra za obavješćivanje SNO Osijek Republičkom centru MORH“, Osijek, 1. kolovoza 1991., 1.

⁸⁸⁴ Iskaz zapovjednika PP Dalj Ive Kovčalije. Dokumentarni filmski serijal „Pobjednici“, 1. epizoda Osijek 1. dio, www.studio23.hr, pristup prosinac 2018.

⁸⁸⁵ Svjedočenje Marinka Romića, PI Aljmaš. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2974, „Hrvatska policija u Domovinskom ratu“.

Aljmaša prema Osijeku krenuo oko podneva, a pri kretanju je gađan topovskim projektilima. Drugi je krenuo oko 15 sati.⁸⁸⁶ Tijekom dana veći se broj izbjeglica ukrcao na šlep te Dunavom i Dravom prebacio u Osijek.⁸⁸⁷ Iz Aljmaša je u Osijek Dunavom prebjeglo oko 600 mještana hrvatske nacionalnosti.⁸⁸⁸ Zajednička evakuacija uspješno je izvršena plovnim putem do Osijeka. Zbog toga pothvata, 1. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a dobila je pohvalu predsjednika Tuđmana.⁸⁸⁹ Ukrcavanje civila, ponajprije staraca, žena i djece koje je tom prigodom snimljeno, postalo je jedan od najupečatljivijih i najpoznatijih prizora u cijelom Domovinskom ratu.

U borbama za Erdut i Aljmaš hrvatske su se postrojbe prvi put na Istočnoslavonskom bojištu našle u situaciji da istovremeno vode borbu u okruženju i izvlače civilno stanovništvo s napadnutoga područja.⁸⁹⁰ Nakon tih napada, JNA je nastavila s napadnim djelovanjima. Tijekom okupacije Aljmaš je naselilo oko 400 Srba s Papuka, a naziv sela promijenjen je u Papuk-Dol.⁸⁹¹

5.11.1. Erdut i Nastavni centar nakon okupacije

Od ukupno 1500 stanovnika Erduta prije rata, nakon 1. kolovoza 1991. u mjestu je ostala samo trećina. Od ukupno 798 Hrvata ostalo ih je između 150 i 200.⁸⁹² Obrazac života preostalog stanovništva bio je više manje isti u svim okupiranim hrvatskim mjestima: kretanje je bilo posve ograničeno, svakodnevno se moralo javljati lokalnoj okupatorskoj vlasti, ispitivanja i mučenja su također bila gotovo svakodnevna, za svako kretanje i djelatnost bila je potrebna propusnica, Hrvati i ostalo stanovništvo nesrpske nacionalnosti radilo je teške fizičke poslove, hrana im je bila i više nego ograničena, a praktički su služili kao taoci i preventivna obrana od eventualnih napada hrvatskih snaga. Kao i u Dalju, preostali Hrvati koji su ondje bili u svojevrsnom kućnom pritvoru, imali su radne obveze, fizičke poslove i zadatke po selu, često ispitivani, obvezni redovito javljati se miliciji. Ispitivanja su se vršila svakodnevno i bila su najčešće popraćena batinjanjem i premlaćivanjem s više-manje uvijek istim pitanjima: „Tko je

⁸⁸⁶ Svjedočanstvo pripadnika 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG Antuna Luburića. Nevenka Špoljarić, „Njih više nema“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 13.

⁸⁸⁷ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2974, „Hrvatska policija u Domovinskom ratu“.

⁸⁸⁸ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 4., www.icty.org, pristup 5. veljače 2014.

⁸⁸⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 33-34.

⁸⁹⁰ Mihanović, „Uloga obrane grada Osijeka“, 379.

⁸⁹¹ HR-HMDCDR-BDAG, „Ratna stradanja Dalja, Erduta, Dalj planine, Aljmaša i Sarvaša 1991-93“, 3; HR-HMDCDR-BDAG, Caritasov Dom Sv. Vinka Biskupskom ordinarijatu Đakovo „Izvještaj o posjeti župama Aljmaš i Dalj, župnika A. Markića i J. Pavića“, Ante Markić, 26. studenoga 1992., 2.

⁸⁹² ICTY, „Glas Slavonije o zločinima u Slavoniji i Baranji“, 25, www.icty.org, pristup veljača 2014.

bio član HDZ-a, tko ZNG-a, tko policije? Tko je za koga glasovao?“ i sl. Kuće izbjeglih Hrvata, prema iskazima svjedoka, pljačkali su i JNA i milicija.⁸⁹³

Pripadnici JNA smjestili su se u erdutskoj osnovnoj školi, a školsko igralište postalo je heliodrom.⁸⁹⁴ Nakon okupacije, JNA nije odmah uvela policijski sat ni vojnu vlast. No, već 5. kolovoza, to se promijenilo. Tada je pod vodstvom pukovnika JNA Božidara Košutića u erdutskom Dvoru održan sastanak sa stotinjak sudionika, predstavnika svih triju nacionalnosti: Srba, Hrvata i Mađara. Određeno je da će se odabrati članove nove lokalne Vlade. Marko Lončarić iz Dalja rekao je da to više nije Hrvatska, već Srbija i da Hrvati ne će biti dio nove vlasti. Nakon toga, u Erdutu je prekinuta opskrba strujom i telefonske veze te je uveden policijski sat. JNA je dežurala u skoro svakoj ulici. Gotovo je u potpunosti zabranjeno kretanje po selu i izvan kuće, a izvan Erduta moglo se izići samo s dozvolom srpske vlasti.

Glavni štab JNA u Erdutu se nalazio u kući Dobrislava Šutala u predjelu Orašje 2, kraj prometnice Osijek – Erdut. Sjedište milicije smjestilo se u Malom Dvoru u Erdutu (dvorac), a komandir je bio Božidar Bolić. Vrlo brzo po zauzimanju sela, mnogi su lokalni Srbi (i oni izvan Erduta) postali pripadnici milicije, između ostalih: Milorad Gogić, Zoran Oljača, Nikola Kovačević, Milenko Simić, Gojko Drinić i braća Ivošević.⁸⁹⁵ Nastavni centar ubrzo je postao i sjedištem „dobrovoljaca“ SDG-a.⁸⁹⁶ Prema iskazima hrvatskoj policiji, njihov je komandant Ražnatović, zajedno sa Slobodanom Došljanovićem, Jordanom Vučićevićem, Danilom Jankovićem minirao i srušio mjesnu rimokatoličku crkvu.⁸⁹⁷

Za ponašanje tih skupina drži se odgovornim JNA i Vladu SFRJ-a koja je izravno ili neizravno naoružavala lokalne pobunjenike i paravojne skupine iz Srbije, osiguravajući im logistiku, a moguće i obavještajne podatke. Prema podacima Međunarodnoga helsinškoga odbora Ražnatovićeve i Jovićeve formacije podržavala je Vlada Srbije.⁸⁹⁸

⁸⁹³ ICTY, „Izjava svjedoka Luke Šutala u Erdutu 13. i 17. travnja 1999. za Međunarodni sud za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991.“, 1.-10, www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁸⁹⁴ Mirko Vuković, „Natrug samo pod hrvatskim stijegom“, *Glas Slavonije*, 4. veljače 1992., 7.

⁸⁹⁵ ICTY, „Izjava svjedoka Luke Šutala u Erdutu 13. i 17. travnja 1999. za Međunarodni sud za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991.“, 11.-15., www.icty.org, pristup, veljača 2014.

⁸⁹⁶ *Hrvatska policija u Domovinskom ratu 1990-1991. Svjedočenja o herojskom vremenu*, Zagreb, 2011., 60. (dalje: MUP RH, *Hrvatska policija*)

⁸⁹⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Komisija za kontrolu primirja OZ Osijek Novosadskom korpusu i Misiji Evropske zajednice „Nestanak civilnih osoba u Erdutu“, 1.

⁸⁹⁸ Formacije pod vodstvom Šešelja, istaknutoga oponenta Miloševiću režimu, prepoznate su kao najbrutalnije. ICTY, „Izvjeste Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 2., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

U istočnoj Slavoniji bilo je više paravojnih srpskih skupina, što onih koje su osnovane na području RH, što onih pristiglih iz Srbije. Oslanjanje na te postrojbe i/ili njihovo toleriranje, služilo je JNA i političkom vodstvu Srbije da prikriju, odnosno smanje mogućnost osumnjičenja za zapovjednu odgovornost za počinjene zločine koje su, zapravo, prešutno odobrile.⁸⁹⁹ Paravojni sastavi pobunjenih Srba nastali su na prostornoj strukturi TO RH, formirajući se po selima sa srpskom većinom. Do studenoga 1991. u cijeloj je istočnoj Hrvatskoj bilo oko 4500 pripadnika svih sastava pobunjenih Srba iz Hrvatske kojima je „pljačkanje i izživljavanje nad hrvatskim civilima bilo ispred borbe protiv neprijatelja“.⁹⁰⁰

Od sastava iz Srbije na širem osječkom području djelovale su i četničke formacije predvođene čelnikom SRS-a Vojislavom Šešeljem i srbijanskim kriminalcem, suradnikom SDB-a Srbije, Željkom Ražnatovićem zv. „Arkan“.⁹⁰¹ Najaktivnije razdoblje njihova djelovanja u Hrvatskoj bilo je tijekom listopada 1991.,⁹⁰² te u studenom 1991., posebice na vukovarskom području.⁹⁰³ Ražnatovićev SDG osnovan je u listopadu 1990. u Manastiru Pokajnica (Srbija).⁹⁰⁴ U istočnoj je Slavoniji počeo djelovati od svibnja 1991. godine. Od 6. kolovoza SDG je postao dijelom TO SBZS-a.⁹⁰⁵ Ražnatović je izražavao zadovoljstvo što se njegova jedinica bori „protiv ustaškog režima i fašizma u Hrvatskoj“.⁹⁰⁶ Većina pripadnika bili su kriminalci, baš kao i njihov zapovjednik.⁹⁰⁷ Poznato je da su za tu postrojbu bile karakteristične pljačke, krađe, ucjene i krijumčarenja.⁹⁰⁸ U jesen 1991. smatralo se da SDG nema više od 200 pripadnika, dok se broj stalnih snaga procjenjivao oko 60. Iako je Ražnatović

⁸⁹⁹ Područja u kojima je prijavljen najveći broj paravojnih aktivnosti u Hrvatskoj bili su Knin, Podravska Slatina i Vukovar. Prvo izvješće UN-a o paravojnim operacijama bilo je o Šešeljevim trupama na području Vukovara. ICTY, „Izvješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 14.-15., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹⁰⁰ Prema haškom svjedočenju pomoćnika komandanta divizije za moralno vaspitanje i personalne poslove potpukovnika Milana Eremije. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 37.-38.

⁹⁰¹ U Trpinji je djelovao četnički odred pod komandom Branislava Gavrilovića Brne, u zapadnom Srijemu bili su Odred Dušan Silni povezan sa Srpskim pokretom obnove Mirka Jovića, Odred Crnogorac koji su zajedno s Ražnatovićevim SDG-om činili Brigadu milicije MUP-a Srbije pod komandom Radovana Stojičića Badže. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 39; Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 209.

⁹⁰² ICTY, „Izvješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 14.-15., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹⁰³ Zapovijedili napad 2. studenoga na vukovarsko naselje Lužac. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 236.

⁹⁰⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 208.; ICTY, „Transkript TV intervjua sa Željkom Ražnatovićem Arkanom“, V000-0268 M, Srpska Radio Televizija, Studio Sarajevo, srpanj-kolovoz 1994., 16, pristup siječanj 2018.

⁹⁰⁵ MUP RH, *Hrvatska policija*, 60.

⁹⁰⁶ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 1. studenoga 1991., 3.

⁹⁰⁷ ICTY, „Informacija organa bezbednosti Komande 1. VO o ponašanju k-ta specijalnih snaga Slavonije, Baranje i Z. Srema, Ražnatović Željka – ‘Arkana’ u Erdutu“, Str. pov. br. 56-582, od 25. 10. 1991., 1-3, www.icty.org, pristup 3. veljače 2014.; ICTY, „Izjava Marka Crawforda Wheelera od 12. siječnja 1998.“, Prijevod, 22., www.icty.org, pristup veljača 2014.; HIC, REG0130-Srpski tisak o ratnim zločinima, A. Popović, „Garda čista obraza“, *Novosti*, 29. listopada 1994., 20.

⁹⁰⁸ ICTY, „Izvješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 18., www.icty.org, pristup veljača 2014.

kasnije tvrdio da njegovih pripadnika ima 8000, neovisna izvješća procjenjivala su da se broj kretao od 500 do 1000 te da su bili dobro naoružani minobacačima, tenkovima, snajperskim i automatskim puškama AK-47 i „šorpionima“.⁹⁰⁹

Osim boravka, u Centru su „dobrovoljci“ SDG-a provodili petodnevnu obuku s naglaskom na kretanje po bojištu, proučavanju mina, rukovanju osobnim naoružanjem i gađanju te pružanju prve pomoći. Svakoga se podučavalo da pri upadu u hrvatsku kuću sve što zatekne „da se ubija, bez razlike da li su deca, stari, nemoćni, žene i sl.“ otvaranjem vatre s desna na lijevo. Prema svjedočenju sudionika, onoga tko bi počinio neki prekršaj, Ražnatović bi osobno premlaćivao, a zarobljenici koje je TO ondje dovodila, osobno bi ubijao, nerijetko strašnim mučenjima. Nakon završene obuke, povjerljivi bi ostajali u jedinici, a nepouzdana bi se slali u TO.⁹¹⁰ Vladala je vrlo stroga disciplina, posebice glede prehrane, a konzumacija alkohola bila je zabranjena.⁹¹¹

Na Ražnatovića i njegovo ponašanje u erdutskom Centru, žalila se i JNA i lokalno stanovništvo. Komanda 12. korpusa JNA u svojem izvješću sredinom listopada Ražnatovića je nazvala „poznatim kriminalcem“ koji je povećao broj zaposlenoga osoblja Centra, u odnosu na vrijeme kada je Centar bio namijenjen obuci TO. Kapacitet Centra bio je 270 ležajeva. Zamjeralo mu se rasipništvo jer je Štabu TO Erdut naredio obvezu da svaki dan mora 19 zaposlenika dovoziti i odvoziti s posla; da je trošio agregat namijenjen erdutskoj „Vinariji“ koji troši 700 litara goriva; da po svojem nahođenju pojedincima dijeli oružje iz skladišta Centra čiji je kapacitet bio velik (navode se velike količine raznih vrsta pješačkoga naoružanja, trombloni, ručne bombe, „zolje“). Pritužba se ticala i Ražnatovićeva odnosa prema velikom broju „dobrovoljaca“ koji su dolazili u Centar gdje je on vršio njihov odabir, a koje je pri tom maltretirao i šikanirao. U zonama borbenih djelovanja također je bilo prisutno rivalstvo između „Tigrova“, JNA i TO jer je Ražnatović želio preuzeti kontrolu nad punktovima i erdutskim mostom, uz prijetnje da će i JNA i miliciji poskidati petokrake. Navedeno je i da raspolaže s „ogromnim količinama novčanih i deviznih sredstava“ koje rasipno troši. Prema izvoru JNA,

⁹⁰⁹ Isto, 36.

⁹¹⁰ „Promatrao je kako su jednog tukli bejzbol palicom, a potom ga stavili na najlon da iskrvari i tako umre. Promatrao je kako su četvorici stavili cijevi od pušaka s prigušivačem cijevi na potiljak i tako ih usmrtili. Poslije ubojstva te četvorice osobno je čistio krv, a isti su bačeni u Dunav” (razgovor s Milovanom Balaćem). ICTY, „Informacija organa bezbednosti Komande 1. VO o ponašanju k-ta specijalnih snaga Slavonije, Baranje i Z. Srema, Ražnatović Željka – ‘Arkana’ u Erdutu”, Str. pov. br. 56-582, od 25. 10. 1991., 1.-3., www.icty.org, pristup veljača 2014., www.icty.org, pristup veljača 2014.; ICTY, „Izjava Marka Crawforda Wheelera od 12. siječnja 1998.“, Prijevod, 22., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹¹¹ ICTY, „Informacija Komande I. Vojne oblasti Br. 68-443, od 18. listopada 1991. o „Aktivnostima tzv. Srpske dobrovoljačke garde“ u bivšem Centru za predvojničku obuku u s. Erdut“, 1.-2., www.icty.org, pristup veljača 2014.

lokalno stanovništvo je, također, bilo revoltirano ponašanjem Ražnatovića i njegovih pristaša koji su nakon odlaska ZNG-a, Centar priredili za potrebe JNA.⁹¹²

Ražnatović je i osobno profitirao od agresije na Hrvatsku. Na okupiranom hrvatskom području bavio se pljačkanjem i krijumčarenjem nafte iz Đeletovcima i drvnom građom, kao primjerice iz šume Rosinjače kraj Tenje gdje je imao položaje. Prema izjavama svjedoka, sam Ražnatović je u Erdutu imao pizzeriju, a svojem je stricu dodijelio vođenje seoske gostionice („Podunavlje“) u Daljskoj planini, koju je preoteo od obitelji Senaši, čiji su muški članovi zarobljeni u Erdutu i odvedeni u Borovo Selo.⁹¹³

O razilaženju s pripadnicima JNA, svjedoče i neki strani novinari koji su 1991. boravili, među ostalim, i na području istočne Slavonije: „Arkan je igrao na antikomunističku kartu, a od sebe je učinio branitelja svojeg naroda... Vidio je sebe kao narodnog heroja i vrlo omiljenoga. Osjećao je da je njegova dužnost da pomogne oslobađanju Srba od ustaša. Međutim, nevoljko je bio u ulozi vojnika. Uvijek mi je govorio kako se želi povući i skinuti uniformu [...] Nije imao vojnog iskustva, pa prema tome nije ni bio ukalupljen na način stare JNA. Mrzio je JNA. Između njega i JNA bilo je dosta napetosti. U nijednom trenutku nije bio pijun JNA. Teško je reći kako velikom vojnom snagom je raspolagao. Činilo se da ih u Erdutu ima oko dvjesto, ali nesumnjivo je da su se smjenjivali. Uvijek je želio da povjerujete da je njegova vojna sila snažnija nego što je uistinu bila... Arkan je sebe vidio kao vođu elitne grupe komandosa i specijalnih postrojbi. Mislim da je bio spreman da djeluje uz JNA, to jest paralelno uz nju. Analogiju bih u ovom slučaju uspostavio usporedbom sa odnosom između bosanske armije i Mudžahedina. Mislim da je sam birao svoje mete, kao što je primjerice bio slučaj s Laslovom. Pitao bih ga tko mu izdaje naređenja, međutim svaki put bih stekao utisak da se on od početka samooorganizirao i samofinancirao...“⁹¹⁴ Svjedok Bell, međutim, ovdje nije istaknuo činjenicu da je Ražnatović imao logističku podršku JNA te MUP-a i Ministarstva obrane Srbije, koja tvrdnju o njegovu „samoorganiziranju i samofinanciranju“ stavlja u realniji okvir.

S druge strane, prema stranom tisku, Ražnatović je nakon okupacije Vukovara izjavio da su njegove snage bile pod izravnom komandom JNA.⁹¹⁵ Godine 1994. i javno je priznao suradnju s JNA i TO SBZS.⁹¹⁶ Da su Ražnatović i SDG bili povezani s Beogradom, odnosno

⁹¹² ICTY, „Informacija 12. korpusa JNA: Reagovanje pripadnika JNA i stanovništva u vezi ponašanja Ž. Ražnatovića-Arkana i pripadnika 'Srpske nacionalne garde'“ od 18. listopada 1991., 1.-2. www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹¹³ ICTY, „Izjava svjedoka Boriške Kalozi“, Osijek, 27. kolovoza 1992., 1, prilog dokumentu Podatci o traženoj osobi, www.icty.org, 1.-11., pristup veljača 1994.

⁹¹⁴ ICTY, „Izjava svjedoka Martina Bella“, 5.-6., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹¹⁵ ICTY, „Izvjješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 232., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹¹⁶ HR-HIC, REG0130- Srpski tisak o ratnim zločinima, A. Popović, „Garda čista obraza“, *Novosti*, 20. listopada 1994., 20.

vladama SRJ, JNA i „SAO krajinama“, više je dokaza: srbijanski ministar obrane izjavio je da je Ražnatović zaštićen od strane dužnosnika MUP-a Srbije; Vojislav Šešelj izjavio je da su „Tigrovi“ djelovali po instrukcijama Službe sigurnosti JNA; 28. studenoga 1990. Ražnatović je sudjelovao na sastanku 'ratnog saveta' na kojem je planiran ustanak u Kninu, zajedno s Milanom Martićem, tadašnjim sekretarom SUP SAO Krajine (kasnije predsjednik); SDG je s JNA djelovao zajedno na 11 područja; tijekom napada na Vukovar, Ražnatović je sâm izjavio da su njegovi ljudi pod komandom JNA; opljačkana dobra iz istočne Slavonije Ražnatović je konstantno prevozio u Srbiju s očitim dopuštenjem srbijanske vlasti, a Miloševićeva mu je Vlada, zbog uspješnoga šverca naftnim proizvodima, dala kontrolu nad formalno državnim benzinskim crpkama.⁹¹⁷ Izvori JNA potvrđuju da su Ražnatovićeve snage opskrbu hranom, naoružanjem, strjeljivom i tehnikom (MES) dobivale od MUP-a i Ministarstva obrane Republike Srbije koje je on dalje slao štabovima TO Erduta, Sarvaša i Borova Sela.⁹¹⁸ Komandant Novosadskoga korpusa JNA Andrija Biorčević cijenio je Ražnatovića.⁹¹⁹

Ražnatović je usko surađivao ne samo s Beogradom, već i s lokalnom vlašću, „SAO SBZS“. To se posebno odnosi na samovoljno postupanje prema zarobljenicima, njihovo pritvaranje i puštanje prema vlastitom nahođenju, u čemu mu je uvelike pomagao „predsjednik Vlade SAO SBZS“, Goran Hadžić, koji nije poštivao nadležnost policijske vlasti samoproglašene oblasti na čijem je bio čelu.⁹²⁰ Za TV Novi Sad 31. listopada 1991. Ražnatović je izrazio zadovoljstvo što je njegova jedinica u sastavu TO.⁹²¹ Ražnatović je vlastito djelovanje i ono svojih jedinica argumentirao nužnom obranom i zaštitom Srba od genocida hrvatskih snaga, provodeći tako parolu „do istrage naše ili vaše“.⁹²²

SDG je djelovao do 1993. kada je u prvoj polovici godine jedinica rasformirana, a Nastavni centar u Erdutu predan krajiškim paravlastima. Ražnatović je, s nekoliko svojih

⁹¹⁷ ICTY, „Izvješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 37.-38., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹¹⁸ ICTY, Informacija Komande I. Vojne oblasti Br. 68-443, od 18. listopada 1991. o „Aktivnostima tzv. Srpske dobrovoljačke garde“ u bivšem Centru za predvojničku obuku u s. Erdut“, 1.-2., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹¹⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 123.

⁹²⁰ ICTY, „SAO Slavonije, Baranje i Zapadni Srem, Stanica milicije Dalj, Ministru unutrašnjih poslova AO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema, Predaja zatvorenika iz SM Dalj“, br.2/91, Dalj, 23. rujna 1991., 1., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹²¹ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 1. studenoga 1991., 3.

⁹²² Nakon okupacije Vukovara Ražnatović je izjavio da je uništenje hrvatskih fašista bilo neophodno kako bi se zaštitili od genocida. ICTY, „Izvješće VS UN-a“, 27. travnja 1994., 232., www.icty.org, pristup veljača 2014.

pristaša, osumnjičen za kazneno djelo genocida nad mještanima Šodolovaca i Koprivne počinjenoga sredinom veljače 1992. godine.⁹²³

5.12. Sukob u Dalju i okupacija

Unatoč tome što je ubrzo nakon višestranačkih izbora u općini postao jedno od mjesta s intenzivnom pobunjeničkom aktivnošću, i Dalj je prikazivan kao mjesto visoke međunacionalne snošljivosti i suživota različitih nacionalnosti, posebice Hrvata i Srba.⁹²⁴ Ovo podunavsko mjesto nalazilo se, izuzev Aljmaša na sjeveru, u okruženju sela sa srpskim stanovništvom: na zapadu Bijelo Brdo, a na (jugo)istoku Klisa (općina Osijek) te Vera, Trpinja i Bobota (općina Vukovar) u kojima se, uz lokalne i pridošle pobunjenike, nalazila i JNA. S južne strane nalazilo se Borovo Selo. Dovoz ljudstva, naoružanja i logistike iz Srbije na skelskom je prijelazu kod Borova Sela tijekom ljeta 1991. bio posebno intenzivan. Odatle se njihov razvoz obavljao po ostalim mjestima u okolici sa srpskom većinom.⁹²⁵ Skeli su za te svrhe pridodana i dva broda Lučke kapetanije.⁹²⁶

Još jedno mjesto krijumčarenja oružja i nezakonitoga prebacivanja dobrovoljaca iz Srbije bilo je Kamarište, šumski predio na desnoj obali Dunava nasuprot riječnoga otoka Tanja između Erduta i Dalja. Od oružja prevladavale su automatske puške „Thompson“ i „Špagin“ (PPŠ-41), a preuzimali su ih daljski Srbi koji su postali pripadnicima lokalnoga TO Dalj. Oružje je čuvano u privatnom smještaju mještana.⁹²⁷

Nakon borovskoga sukoba incidenti u Dalju su nastavljeni. U svibnju 1991. započeto miniranje željezničke pruge Dalj – Borovo Selo, nastavljeno je i u lipnju.⁹²⁸ U Daljskoj planini

⁹²³ Osumnjičeni su Željko Ražnatović, Luka Milisavljević, Srećko Radovanović, Zoran Stojčić, Stojan Živković. HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela genocida (članak 141.) sa popisom prijavljenih osoba”, prilog 1, 9-10.

⁹²⁴ „Kad su u pitanju međunacionalni odnosi meštani Dalja bili su i ostaju najbolji primer istočnoj Slavoniji pa i celoj Hrvatskoj. Kao retko gde velik broj mešovitih brakova, zar ne potvrđuje tu našu konstataciju. Ni drugi svetski rat nije mogao uzdrmati dobrosusedske odnose Hrvata i Srba u mestu. U tom skupu od 6. 5., tradicionalno osim Srba bilo je i Hrvata. To nikoga ništa ne treba da čudi, mi to u Dalju radimo oduvek – tradicionalno. Prošlogodišnjoj poseti nj. p. arhejepiskopa Germana, prisustvovao je vrlo velik broj meštana Hrvata. To je za nas normalno. Na svetoga Antuna gotovo da ima jednako Srba i Hrvata. Ovo ima svoje dublje korene i nije ništa na brzinu i nuždu stvoreno. Mnoga ovakva zajednička druženja: „Juda“, „Preobraženje“, „Gospa“... vezana su za tradiciju dugu nekoliko stotina godina. Sveštenici i pravoslavne i katoličke crkve tradicionalno dobro surađuju i redovito se posećuju. Odnos pravoslavnih i katolika u Dalju, nije nikakva vešto postavljena kulisa, iza koje treba nešto vešto da se krije... Mi imamo veliko poverenje jedni u druge...“ „Demanti mještana Dalja“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1990., 9.

⁹²⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 19.

⁹²⁶ Runtić, *Prije dvadeset godina*, 53.

⁹²⁷ MUP RH, *Hrvatska policija*, 54.

⁹²⁸ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 19.

(između Dalja, Erduta i Aljmaša) 14./15. lipnja 1991. aktiviran je eksploziv pod vikendicom umirovljenoga djelatnika PU Osijek. Idući dan u Dalju je i u dvorištu mještanina srpske nacionalnosti aktivirana eksplozivna naprava, što je završilo bez ljudskih gubitaka.⁹²⁹ Bojazan od ponavljanja ćelijskoga scenarija u mjestima istočnoslavonskoga trokuta Aljmaš – Erdut – Dalj bila je vrlo izražena. Mještani toga područja od kraja lipnja nisu odlazili na posao, a ostajali su i bez opskrbe svakodnevnim potrepštinama. Od tada je i Dalj ostao trajno odsječen od ostalih mjesta u općini, a započeli su i prvi zbjegovi Srba. Počevši od 21./22. lipnja 1991., plan je navodno bio da se u nadolazećim danima, do 26. lipnja, sve žene i djecu iseli u Čačak.⁹³⁰ Za poticanje zbjegova i pobune služilo je stvaranje atmosfere straha čega nije bio lišen ni Dalj. Početkom srpnja 1991. srpskom je stranom kolao podatak da se daljska ciglana preuređuje u budući logor za Srbe.⁹³¹ S druge strane Dunava, vojvođanske organizacije Crvenoga križa znale su da se na Dalj sprema napad. U Sonti su dan uoči napada već bili spremni za prihvrat izbjeglih Srba.⁹³² Prema nekim izvorima, samo 6. srpnja 1991. iz Borova Sela u Vajsku skelom je izbjeglo 128 žena s djecom.⁹³³

Tijekom srpnja 1991. na područje Izdvojenoga komandnoga mjesta (IKM) 51. mtbr. kod Odžaka u Vojvodini okupljali su se pripadnici TO Borovo i pobunjenici iz Borova Sela, Dalja, Erduta, Bijeloga Brda.⁹³⁴ Sredinom srpnja iz Dalja u Osijek počeli su dolaziti pozivi za pomoć.⁹³⁵ U to je vrijeme Dalj bio svakodnevno izložen vatri iz Borova Sela.⁹³⁶ Ondje su se potajno održavali sastanci na kojima se dogovarao napad na Dalj.⁹³⁷ U dogovorima je sudjelovala i JNA.⁹³⁸

S druge strane, daljski su pobunjenici bili dobro naoružani, a isti je slučaj bio i s pobunjenicima u zabarikadiranom Bijelom Brdu. S istoka, na Dunavu je patroliralo nekoliko borbenih brodova RRF-a JNA, a na erdutskom mostu položaje je držala oklopno-mehanizirana jedinica JNA jačine bataljuna. Pobunjenici u Klisi i Trpinji blokirali su i nadzirali prometnice, držeći položaje prema Dalju u okolnim poljima. Pobunjenici iz Savulje i Borova Sela u mjesto

⁹²⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 15-16.

⁹³⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Centar za obavještavanje SNO općine Vinkovci, „Obavijesti dobivene 21.06.1991. godine od 06,00 do 18,00 sati”, Ur. broj: 08-1104/1-91, Vinkovci, 21. lipnja 1991., 1.

⁹³¹ Petrović, *Srpsko narodno vijeće*, 99.

⁹³² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Marjanom Kamenarom“, SZUP – Centar Osijek, 12. kolovoza 1991., 1.-2.

⁹³³ Petrović, *Srpsko narodno vijeće*, 104.

⁹³⁴ MUP RH, *Hrvatska policija*, 54.

⁹³⁵ D. T., „Poziv za pomoć“, *Glas Slavonije*, 15. srpnja 1991., 24.

⁹³⁶ D. Špišić, „U četničko-armijskom obruču“, *Glas Slavonije*, 16. srpnja 1991., 1.

⁹³⁷ ICTY, „Završna riječ Tužiteljstva na suđenju u slučaju ‘Stanišić – Simatović’, 1. ožujka 2013. http://www.icty.org/x/cases/stanistic_simatovic/custom5/en/130228.pdf, 197., pristup veljača 2014.

⁹³⁸ Isto, 45.

su ušli tijekom napada. Mjesno hrvatsko stanovništvo nije se moglo pridružiti borbama jer osim pojedinačnoga osobnoga naoružanja, nije bilo opremljeno za vođenje ozbiljnije oružane borbe.⁹³⁹ Hrvatsko stanovništvo očekivalo je napad, ali nije znalo kada će se to zbiti, za razliku od srpskoga koje je to znalo. Srpska strana imala je informacije da je svaki Hrvat naoružan automatskim oružjem pa je napad tempirala onda kada je smatrala da je bila nadmoćnija u tom aspektu.⁹⁴⁰

Pripadnici PP Dalj sa zapovjednikom Ivanom Kovčalijom, koji je od svibnja 1991. preuzeo zapovijedanje postajom, u to su vrijeme izvršavali redovni nadzor stanja i prometa u Dalju i na blokadnim punktovima na prometnici Dalj – Borovo Selo. U PP Dalj bilo je angažirano 60 policajaca, 30 djelatnih i 30 mobiliziranih. Jedina slobodna prometnica iz Dalja bila je prema Aljmašu, odakle se riječnim putem Dunavom i Dravom moglo do slobodnoga Sarvaša i Osijeka. Raspored i brojnost protivnika, pripadnicima PP Dalj nisu davali mogućnosti za dulju i učinkovitiju obranu. U neoštećenom dijelu erdutskoga Nastavnoga centra, na obuci se nalazilo stotinjak pripadnika ZNG-a (dio buduće 3. br. ZNG-a).⁹⁴¹ Prema iskazu pripadnika 1. bojne 3. br. ZNG-a Damira Buljevića, početni zanos i moral pripadnika njegove postrojbe postupanju u djelatni sastav brzo je pao zbog „loše i neprimjerene taktike ratovanja, neadekvatne opreme i naoružanja, dezorganizacije rukovodjenja“.⁹⁴²

Prvi minobacački napad na Dalj zbio se 25. srpnja 1991. godine.⁹⁴³ Bio je to uvod u 1. kolovoza kada se dogodio završni napad na to mjesto. Događaj koji je neposredno prethodio napadu na PP Dalj zbio se u noći 31. srpnja/1. kolovoza kada su se pobunjenici počeli prebacivati s otoka Tanja (pri čemu je jedan poginuo, a trojica su ranjeni).⁹⁴⁴ Nakon toga je iz Borova Sela i s farme Lovas započeo minobacački, topnički te na koncu i pješачki napad na

⁹³⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Filipa Đanka“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-3; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Petra Čičina“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-2.

⁹⁴⁰ Jedan od onih koji su u Dalj dovozili oružje bio je i Đuro Zmijanac. HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Mate Dujića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1.-3.; „Službena zabilješka iskaza Miroslava Vida“, SZUP – Centar Osijek, 12. kolovoza 1991., 1-3.

⁹⁴¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Filipa Đanka“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1.-3; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Petra Čičina“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-2.

⁹⁴² Nakon okupacije Dalja, uhićen je pa je „po uhićenju od strane mještana Dalja – četnika, bio 'smješten' u tzv. zatvor [...] Isto veče tj. jutro sa njim su 'razgovarali'... Nakon 'razgovora' ispitanik je ostao u besvjesnom stanju sa polomljenom kosti podlaktice na dva mjesta. Sutradan, kada je došao k svijesti i male okrijepe, 'razgovor' je nastavljen.“ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Damirom Buljevićem“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-4.

⁹⁴³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 14-34.

⁹⁴⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Slavka Krtalića“, SZUP – Centar Osijek, 12. kolovoza 1991., 1-2.

Dalj.⁹⁴⁵ Oko tri sata u jutro pobunjenici su napali ophodnju daljske policije od jedanaest pripadnika ZNG-a i MUP-a (četiri pripadnika ZNG, dva pripadnika djelatnoga i dva pričuvnoga sastava policije) u blizini Dalja. U napadu je jedan pobunjenik smrtno stradao, a ostali su se povukli. Pretpostavka je da je pobunjenička skupina izviđala za napad koji je uslijedio za nekoliko sati. Tijelo pobunjenika dovezeno je u PP Dalj gdje je dežurni policajac tada bio Josip Glibušić.⁹⁴⁶ Ophodnja se potom uputila na položaj crpilišta prema Borovu Selu.⁹⁴⁷ Oko 4.20 sati Dalj je napadnut minobacačkom vatrom istovremeno iz tri smjera: s RRF-a na Dunavu, iz Borova Sela i Bijeloga Brda. Prvi projektili pali su na punkt „Vodovoda“.⁹⁴⁸ Ondje je bilo sedam pripadnika ZNG-a, pet pričuvnoga sastava PU Osijek, dragovoljci Željko Kamenar i Filip Đanko te dežurni u „Vodovodu“ Stjepan Bačko. U prvih deset minuta napada, na Dalj je palo dvadesetak granata.⁹⁴⁹ Nakon početnoga udara, skupina se povukla u kuću policajca Dragana Tomića, odakle se kontaktiralo s PP Dalj. Po uspostavljanju telefonskoga kontakta dežurni Glibušić im je kazao da je postaja u okruženju i zatražio da im dolaskom pokušaju pomoći. No, pobunjenici su tada već preuzeli nadzor nad lokalnom poslovnicom Hrvatske pošte, što je značilo i nadzor nad komunikacijama, a to hrvatska strana nije znala. Navedeni je razgovor 'uhvaćen' pa je kod kuće policajca Filipa Džanka, nedaleko Tomićeve, napravljena zasjeda. U tom je naletu poginuo zapovjednik punkta Dragan Cesarec.⁹⁵⁰ Nakon dvosatne izmjene vatre skupina je prema danoj uputi iz PP Dalj nastavila povlačenje prema Aljmašu i Erdutu gdje se nalazila 1. bojna 3. br. ZNG-a.⁹⁵¹ I 1. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a bila je razbijena te se u skupinama povlačila prema Aljmašu.⁹⁵² Načelnik Šalinović uputio je poziv Armiji da u Dalju izvrši tamponsku ulogu, no JNA je u jutarnjim satima poslala 14 tenkova i pet samohotki, stavši iza pobunjenika koji su nastavili napade na hrvatske položaje.⁹⁵³ Koordinirani napad na Dalj agresor je počeo istodobnim djelovanjem iz smjera Borova Sela, Erduta, Bijeloga Brda te

⁹⁴⁵ Svjedočanstvo pripadnika 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG Antuna Luburića. Nevenka Špoljarić, „Njih više nema“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 13; „Šlep za rasute terete“ (HRT). HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁹⁴⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 20-25.

⁹⁴⁷ Zdravko Kovčalića i Ivan Horvat iz djelatnoga sastava. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Tomislava Hajdukovića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1.-7.; „Službena zabilješka iskaza Josipa Sušića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-3.

⁹⁴⁸ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 3-4, www.icty.org, pristup 5. veljače 2014.

⁹⁴⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Damirom Buljevićem“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-4.

⁹⁵⁰ MUP RH, *Hrvatska policija*, 57.

⁹⁵¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Tomislava Hajdukovića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-7; „Službena zabilješka iskaza Josipa Sušića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-3.

⁹⁵² *Kune*, 154.

⁹⁵³ Svjedočanstvo pripadnika 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG Antuna Luburića. Nevenka Špoljarić, „Njih više nema“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 13., „Šlep za rasute terete“ (HRT). HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

oružanom pobunom lokalnih Srba u Dalju. JNA je i zrakoplovima i helikopterima nadlijetala Dalj. U zoru je iz Bijeloga Brda napadnuta farma Marinovci gdje su ranjena tri hrvatska policajca. Kada je zapovjednik 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG-a došao u Osijek i izvijestio o stanju, 3. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a (dva voda s topništvom B-1 i MB 120 mm) krenula je u napad na pobunjeničke položaje u Bijelom Brdu kako bi se omogućilo izvlačenje vojske, policije i civila. No, njihov se kamion kod Nemetina prevrnuo pri čemu su četvorica pripadnika poginula pa su pripreme za napad obustavljene, premda je nakon toga dio topništva pokušao udarima oslabiti napade JNA.⁹⁵⁴

Iz Borova Sela, napad JNA i srpskih snaga na Dalj vodio se iz tri smjera. Prva je skupina nadirala uz obalu Dunava s ciljem ulaska u Dalj kod osnovne škole, druga se mjestu približavala glavnom prometnicom koja spaja Borovo Selo i Dalj, a treća zapadno od navedene prometnice, uz željezničku prugu Vinkovci – Dalj – Erdut s ciljem prodora u selo kod pravoslavnoga groblja. Svima je konačni cilj bio dolazak u središte mjesta, a treća je skupina imala zadaću osvojiti policijsku postaju. Napadima iz Borova Sela iz pješakoga je naoružanja pružen otpor s blokadnih punktova. Jedna od pozicija otpora i meta početnih minobacačkih udara bila je osnovna škola kod koje su se hrvatske snage pozicionirale kako bi spriječile prodor skupine koja se kretala uz obalu Dunava. Ubrzo je ta skupina bila primorana predati se nakon čega su pobunjenici automatskim oružjem likvidirali petoricu do gola svučениh pripadnika ZNG-a (Tunica Belečetić, Ivan Dizdar, Dražen Kiš, Darko Sekulić, Đuro Lončarek), a jednoga pripadnika policije (Josip Kemenji) zaklali. Za to vrijeme, pobunjenici koji su dolazili sa zapadne strane natjerali su hrvatske snage kod punkta „Vodovod“ na povlačenje prema Aljmašu. Povlačeći se uz željezničku prugu, u poljima su upali u zasjedu u kojoj je poginulo šest pripadnika hrvatske obrane (Zdravko Kovčalića, Ivan Horvat, Ivica Abramović, Dragan Cesarec, Željko Roguljić i Vlado Varga), a petorica su se predala (Tomislav Hajduković, Siniša Maušić, Slavko Vileta, Željko Kamenar i Filip Džanko). Napad na PP Dalj na kraju je izvršila treća spomenuta pobunjenička skupina.⁹⁵⁵ Sat vremena nakon početka napada, oko 5.30 sati, lokalni su pobunjenici napali PP Dalj u središtu sela. U isto vrijeme započeli su i preleti dva zrakoplova JNA.⁹⁵⁶ Kroz Dalj je tijekom noći prema Aljmašu prošlo 18 tenkova JNA, a prema

⁹⁵⁴ Kune, 155-156. Drugi izvor govori da su se u kamionu nalazili pripadnici policije pri čemu je smrtno stradao jedan policajac, a osam ih je bilo ozlijeđeno. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće Centra za obavješćivanje SNO Osijek Republičkom centru MORH“, Osijek, 1. kolovoza 1991., 1.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće COB SNO Osijek Republičkom centru MORH od 1. kolovoza“, broj. 1123/91, Osijek, 1. kolovoza 1991., 1.

⁹⁵⁵ MUP RH, *Hrvatska policija*, 56-57.

⁹⁵⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Ištvan Bačko“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-3; „Službena zabilješka iskaza Tomislava Hajdukovića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-7.

PP Dalj 17 transportera.⁹⁵⁷ Pješačkim naoružanjem suprotstavili su im se preostali pripadnici daljske policije koji su se našli u okruženju.

Pobunjeni Srbi iz smjera Bijeloga Brda i oklopno-mehanizirane snage JNA iz smjera Erduta, također su ušle u Dalj, zatvorivši obroč oko središta sela i blokiravši sve prilaze postaji.⁹⁵⁸ Vojna izvješća od 1. kolovoza 1991. govore da se na Dalj to prijedodne pucalo „iz Borova Sela i Bačke, sa svih strana, tromblonima i mitraljezima“ te da su u mjestu u tijeku ulične borbe.⁹⁵⁹ Prema zapovjedi zapovjednika PP Dalj Kovčalije, policajci s punktova trebali su se, ako uvide da nemaju mogućnost obrane punktova i ulaza u selo, povući u PP, što su i učinili.⁹⁶⁰ U objektu PP Dalj ostao je dežurni Josip Glibušić sa skupinom policajaca. Došavši oko 9.30 sati pred PP Dalj s tenkom i transporterom, JNA je uputila ultimatum za predaju, no on je odbijen.⁹⁶¹

Pripadnik policije Mijo Đanko nalazio se u pokrajnjoj ulici Ivana Horvata-Bečara gdje su ga zarobili pobunjenici i odveli ga prema PP gdje je trebao tražiti predaju objekta i oružja. Ispred postaje ustrijeljen je s transporterom JNA.⁹⁶² Tijekom vatre zatraženo je da se iz podruma prostorija PP u kojoj su se nalazili stanovi za djelatnike policije, pusti lakše ozlijeđena supruga policajca Đure Butorca, Zorica Butorac s dva malodobna sina. Nakon što je dežurni Glibušić preko kontakta s PU Osijek tražio od JNA prekid vatre radi evakuacije civila, između devet i 10 sati vatra je nakratko prekinuta te je Glibušić obitelj Butorac, ozlijeđenu od granatiranja objekta, evakuirao iz objekta u kuću nasuprot PP. Odmah potom otvorena je vatra na preostale policajce i objekt. Nakon što su policajci (Josip Čičak, Dario Dujmović, Antun Mihaljev) na čelu s Glibušićem kroz prozor postaje istaknuli bijelu tkaninu i pokazali namjeru za predaju, tenk kod pravoslavne crkve, stotinjak metara udaljene od PP, s tri je projektila uništio policijsku postaju. Smrtno su stradali svi osim Josipa Čička koji je uspio pobjeći sa stražnje strane objekta te se nekoliko dana uspješno skrivao po seoskim kućama, da bi na koncu i on pao u zarobljeništvo.⁹⁶³ Pri tom udaru stradali su i mještani koji su se sklonili u postaju.⁹⁶⁴ Do

⁹⁵⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Slavka Krtalića“, SZUP – Centar Osijek, 12. kolovoza 1991., 1-2.

⁹⁵⁸ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 3-4, www.icty.org, pristup 5. veljače 2014.; MUP RH, *Hrvatska policija*, 56.

⁹⁵⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Dnevna informacija Republičkog centra za izvješćivanje MORH-a“, Klasa: 811-02/91-01-01, Ur. broj: 512-03-12/91-152, Zagreb, 1. kolovoza 1991., 1.

⁹⁶⁰ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2974, „Hrvatska policija u Domovinskom ratu“.

⁹⁶¹ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 3-4, www.icty.org, pristup 5. veljače 2014.; MUP RH, *Hrvatska policija u Domovinskom ratu*, 59.

⁹⁶² MUP RH, *Hrvatska policija*, 58.

⁹⁶³ MUP RH, *Hrvatska policija*, 57-58; „Šlep za rasute terete“ (HRT), HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

⁹⁶⁴ ICTY, „Neki slučajevi zajedničkog djelovanja pojedinih vojnih jedinica i terorističkih grupacija“, 20. kolovoza 1991., 3-4, www.icty.org, pristup 5. veljače 2014.

zadnjega trenutka, Glibušić je preko „Motorole“ održavao vezu s PU Osijek, a svojim je posljednjim riječima najavio dolazak tenkova i otvaranje vatre po postaji.⁹⁶⁵ JNA je nakon završnoga udara ušla u postaju koja je bila teško oštećena ne samo od njihove vatre, nego i zbog napada srpskih pobunjenika.⁹⁶⁶

U Aljmašu je tijekom 1. kolovoza 1991. dolaskom nekoliko policajaca koji su se uspjeli probiti iz Dalja, uspostavljena veza s PU Osijek te im je obećana pomoć.⁹⁶⁷ No ni javni poziv preko radija osječkoga gradonačelnika od 1. kolovoza kojim je poručio pripadnicima ZNG-a da krenu u obranu Dalja, nije mogao pomoći zaustavljanju višestruko nadmoćnijega protivnika koji je to mjesto posljednjih mjesec dana praktički držao u izolaciji i okruženju.⁹⁶⁸ Nekolicina pripadnika PI Aljmaš pokušala je iz smjera Aljmaša pružiti pomoć okruženom Dalju, ali bezuspješno jer su na ulazu iz toga smjera već bili JNA i pobunjenici pa su bili primorani na povlačenje na početne položaje. Isti se slučaj dogodio i pripadnicima PI Erdut.⁹⁶⁹ Od šest autobusa koje je grad Osijek poslao radi evakuacije civila iz Dalja, pet su ih 1. kolovoza popodne oteli pobunjeni Srbi u Bijelom Brdu. Ta opstrukcija spašavanja prognanika provedena je u suradnji s JNA koja, suprotno dogovorenom, nije osigurala dolazak autobusa u Dalj.⁹⁷⁰ Navečer 1. kolovoza oko 20 sati civili su formirali kolonu i počeli napuštati Dalj. Koloni su se skriveno priključili i pripadnici policije i ZNG-a u civilu koji su prethodno odbacili oružje.⁹⁷¹ No, kraj željezničke postaje u Dalju zaustavila ih je JNA i ondje zadržala do sljedećega jutra. Tada su autobusima odvezeni prema Osijeku i Bogojevu, tj. u Srbiju. Prolaskom kroz Bijelo Brdo, autobus su zaustavili srpski pobunjenici i izdvojili presvučene pripadnike hrvatskih snaga i članove njihovih obitelji te ih vratili u Dalj.⁹⁷²

Prema nalogu zapovjednika, preživjeli pripadnici policije trebali su se zajedno s otprilike 2500 nesrpskih civila probiti do Aljmaša, jedinoga mjesta odakle su (Dravom) mogli doći do Osijeka.⁹⁷³ Dio policajaca sa zapovjednikom Vajdom s punktova u centru sela izvukli su se prema katoličkom groblju. Ondje su čekali noć kako bi se kroz ritove i polja između

⁹⁶⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 32.

⁹⁶⁶ „Izvjješće SSNO-a o angažiranju JNA kod Dalja 1. kolovoza 1991.“. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, knjiga 1, dok. 117, 15. kolovoza 1991., 238-239.

⁹⁶⁷ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2974, „Hrvatska policija u Domovinskom ratu“.

⁹⁶⁸ ICTY, „Izjava svjedoka Luke Šutala u Erdutu 13. i 17. travnja 1999. za Međunarodni sud za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991.“, 7., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹⁶⁹ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2974, „Hrvatska policija u Domovinskom ratu“.

⁹⁷⁰ S. A./B. D., „Hajdučija u Bijelom Brdu“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 7.

⁹⁷¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Petra Ivića“, SZUP – Centar Osijek, 12. kolovoza 1991., 1-8.

⁹⁷² MUP RH, *Hrvatska policija*, 59.

⁹⁷³ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2974, „Hrvatska policija u Domovinskom ratu“.

okupiranoga Bijeloga Brda i Drave probili iz okruženja i priključili postrojbama policije i ZNG-a u Sarvašu.⁹⁷⁴ Civilno stanovništvo Dalja cestom se povlačilo prema Aljmašu uz pomoć 2. satnije 1. bojne 3. br. ZNG-a iz Erduta, koji su se s mještanima na čamcima, također, povlačili u smjeru Aljmaša.⁹⁷⁵

Prema službenom izvješću PU Osijek, u daljskom su sukobu sudjelovala 54 policajca, 24 iz djelatnoga i 30 iz pričuvnoga sastava. Poginulo ih je 14, uhićeno četiri, nestalo šest, a preživjelo 30.⁹⁷⁶ Neki od preživjelih privedeni su, zarobljeni, ispitivani i tjelesno zlostavljani. Navedene radnje izvršavale su se u Dalju, odakle se zarobljene odvozilo u Savulju, Borovo Selo, Bogojevo, Beograd.⁹⁷⁷ Tijekom napada granatiralo se i daljski dječji vrtić.⁹⁷⁸

Prikrivanje stvarnoga broja poginulih u Dalju i zabrana ulaska u selo novinarima, trajalo je tijekom cijeloga kolovoza.⁹⁷⁹ Tijela 22 poginulih 1. kolovoza, većinom pripadnika ZNG-a, odvezena su u osječku bolnicu na obdukciju tek nakon četiri dana.⁹⁸⁰ Među ubijenima je bio i novinar HRT-a Stjepan Penić koji je identificiran tek 17. kolovoza jer mu je tijelo spaljeno radi prikrivanja dokaza.⁹⁸¹

Nakon okupacije Dalja, Erduta i Aljmaša, na osvojenom je području formirano najviše civilno i vojno tijelo okupacijske vlasti. Sjedište VŠ TO SBZS bilo je u Dalju, a komandantom je imenovan Radovan Stojičić Badža, dužnosnik SDB-a Srbije, organizacije koja je stajala općenito iza postojanja i djelovanja srbijanskih paravojnih formacija u Hrvatskoj.⁹⁸² Mjesni štab nalazio se u kino-dvorani.⁹⁸³ Daljska osnovna škola uskoro je postala sjedište Komande

⁹⁷⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 32.

⁹⁷⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 16.

⁹⁷⁶ U tom trenutku, preživjeli su bili: Mato Kovčalijski, Dragan Tomić, Zoran Frančić, Branislav Milin, Stjepan Matin, Mato Matošević, Miroslav Kovčalijski, Zlatko Nikolić, Mato Majdandžić, Ivica Krtalić, Antal Pustaj, Zdenko Valentić, Slaven Bakić, Željko Penić, Tomislav Šimić, Silvestar Majdandžić, Ivan Kovčalijski, Josip Duvnjak, Tomislav Duvnjak, Ivan Butković, Ivan Ivanković, Željko Luketić, M. Pavle, Nedjeljko Bakić, Jozo Nikolić, Antun Hum, Josip Andabak, Ištvan Bačkov, Pišta Bačkov, Zoran Bertić. Poginuli su: Stjepan Pavić, Ivan Horvat, Antun Mihaljević, Vinko Dujčić, Josip Čičak, Josip Kemenji, Mijo Džanko, Zlatko Takač, Boško Paradžik, Dario Dujmović, Željko Svalina, Jovica Matin, Mladen Palinkaš, Petar Kovčalijski. Uhićeni (i prema neslužbenim podacima i poginuli u Dalju): Vlatko Nikolić, Krešimir Strganac, Nedjeljko Putnik, Marko Andabak; Nestali: Goran Mihaljević, Predrag Akerman, Josip Glibušić, Slavko Putnik, Đuro Butorac, Zdravko Kovčalijski. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće PU Osijek 31. srpnja-1. kolovoza 1991. u Dalju“, 1.

⁹⁷⁷ Dragan Tomić, Marko Kovčalijski. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Tomislava Hajdukovića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-7; „Službena zabilješka iskaza Josipa Sušića“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-3.

⁹⁷⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Petra Ivića“, SZUP – Centar Osijek, 12. kolovoza 1991., 1-8.

⁹⁷⁹ Robert Matić, „Ponovo prevareni“, *Glas Slavonije*, 10. kolovoza 1991., 40; S. A., „Novinari protiv cenzure“, *Glas Slavonije*, 10. kolovoza 1991., 40.

⁹⁸⁰ D. Kć., „Dovezena tijela ubijenih u Dalju“, *Glas Slavonije*, 6. kolovoza 1991., 14.

⁹⁸¹ HIC, *Kronologija*, 85.

⁹⁸² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 37-38.

⁹⁸³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Josipa Čička“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1-3.

12. korpusa JNA.⁹⁸⁴ Milicijska postaja nalazila se u zgradi poljoprivrednoga kombinata u blizini pravoslavne crkve.⁹⁸⁵ Pritvor i zatvor nalazili su se u prostorijama mjesne zajednice i Doma kulture. Glavna mjesta zatočenja i mučenja Hrvata u Dalju bio je omladinski dom, mehanička radionica kraj željezničke postaje, tzv. „mrcinište“ nedaleko od pravoslavne crkve i ciglana u daljskom naselju pod nazivom Bogaljevci.⁹⁸⁶ Jedno od mjesta velikih zlostavljanja hrvatskoga i ostaloga nesrpskoga stanovništva, čak i male djece, bila je i daljska tržnica. Nakon početnoga razdoblja intenzivnih psihičkih i tjelesnih tortura, preživjeli civili, kao jedini uvjet za preživljavanje, prisiljavani su na rad u domaćinstvima srpskih obitelji, a dio žena postao je žrtvom višemjesečnih silovanja po okupiranim mjestima istočne Slavonije.⁹⁸⁷

U borbama u Dalju 1. kolovoza poginulo je 20 pripadnika MUP-a, 15 ZNG-a i četiri Civilne zaštite.⁹⁸⁸ U prvih tjedan dana okupacije u Dalju je ubijeno 25, a ranjeno 14 civila.⁹⁸⁹ Za ratne zločine nad civilima hrvatske i mađarske nacionalnosti na području Dalja, Erduta i Aljmaša u razdoblju 1.-8. kolovoza 1991., kao nalogodavci i izravni sudionici osumnjičeni su Milorad Stričević, Marko Lončarević i dr. Nakon masakriranja, žrtve su prebacivane kamionima u Vojvodinu kraj mjesta Irig, zgrtane buldožerima i na taj način sahranjivane.⁹⁹⁰ Na području Dalja nakon reintegracije Hrvatskoga Podunavlja identificirane su četiri masovne grobnice (tri 1998. i jedna 2001.) od kojih dvije na daljskom katoličkom groblju, jedna na daljskom imanju Glogovac i jedna na farmi Lovas.⁹⁹¹

Smjer ovih napada ukazivao je na namjere da se trokut od Borova Sela, preko Dalja do Bijeloga Brda potpuno osvoji, kako bi se s juga i istoka okružilo Osijek.⁹⁹²

⁹⁸⁴ ICTY, „Izjava svjedoka Milana Milanovića“, www.icty.org, pristup veljača 2014., 1-34.

⁹⁸⁵ ICTY, „Izjava svjedoka Luke Šutala u Erdutu 13. i 17. travnja 1999. za Međunarodni sud za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991.“, 11.-15., www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹⁸⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Ratna stradanja Dalja, Erduta, Dalj planine, Aljmaša i Sarvaša 1991.-93“, 1.; MUP RH, *Hrvatska policija*, 59.

⁹⁸⁷ Marijan Gubina, *260 dana*, Osijek, 2011.

⁹⁸⁸ MUP RH, *Hrvatska policija*, 59.

⁹⁸⁹ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Popis stradalih osoba nad civilnim stanovništvom koji su događaji opisani u priložima od 1 do 6“, Prilog 7, 22.-24.

⁹⁹⁰ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (članak 142. stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba“, 96.-97.; Lončarević je bio i onaj koji je pucao s tenka na PS Dalj. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka iskaza Petra Čičina“, SZUP – Centar Osijek, 16. kolovoza 1991., 1.-2.

⁹⁹¹ ICTY, „Dalj – broj stanovnika, prognani, nestali, ekshumirani, identificirani, poginuli“, www.icty.org, pristup veljača 2014., 1.-5.; ICTY, „Podatci o traženim osobama i popisi ekshumacija, 1.-99.“, www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹⁹² HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 16.

Tablica 1. Poginuli pripadnici hrvatskih snaga 1. kolovoza 1991. MUP RH, *Hrvatska policija u Domovinskom ratu 1990.-1991. Svjedočenja o herojskom vremenu*, Zagreb, 2011., 59.

MUP RH	Đuro Butorac, Mijo Džanko, Vinko Dujić, Dario Dujmović, Josip Glibušić, Stanislav Guljašević, Ivan Horvat, Josip Kemenji, Petar Kovčalija, Zdravko Kovčalija, Josip Kraštek, Jovica Matin, Antun Mihaljev, Goran Mihaljević, Mladen Palinkaš, Boško Paradžik, Stjepan Pavić, Slavko Putnik, Željko Svalina, Zlatko Takač
ZNG	Ivica Abramović, Tunica Belečetić, Dragan Cesarec, Ivan Dizdar, Željko Đakalović, Stanislav Eljuga, Dražen Kiš, Dario Ligenza, Đuro Lončarek, Marko Poplašen, Željko Roguljić, Brano Sabljo, Darko Sekulić, Vlado Varga Mario Vuknić
Civilna zaštita	Ile Galić, Drago Kovčalija, Franjo Kovčalija, Andrija Ripić

Tablica 2. Ranjeni i ubijeni civili 1.-8. kolovoza 1991. HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Popis stradalih osoba nad civilnim stanovništvom koji su događaji opisani u prilogima od 1 do 6”, Prilog 7, 22-24.

Ubijeni	Desanka Lazić, Marko Poplašen, Josip Radičević, Branka Sabljo, Zlatko Takač, Dario Ligenza, Ivica Abranović, Željko Svalina, Vinko Dujić, Željko Đakalović, Pjetar Đevlekaj, Nikola Tadija, Mladen Palinkaš, Darko Sekulilć, Josip Kraštek, Stanislav Eljuga, Mario Vuknić, Stanislav Guljašević, Dražen Kiš, Đuro Lončarić, Dragan Cesarec, Antun Mihaljević, Dario Vić, Tomica Belečekić, Zorka Petrović
Ranjeni	Boško Paradžik, Drago Zeko, Stjepan Bikić, Bože Šimić, Zlatko Stojaković, Milenko Vujičkić, Zdravko Pavošević, Branka Šavala, Marjana Kamenar, Mate Dujić, Mate Pintar, Zoran Marjanović, Rajko Vukojević, Luka Radević

Tablica 3. Lokacije grobnica u Dalju i vrijeme otkrića poginulih civila. ICTY, „Dalj – broj stanovnika, prognani, nestali, ekshumirani, identificirani, poginuli“, 1.-5., www.icty.org, pristup veljača 2014.; ICTY, „Podatci o traženim osobama i popisi ekshumacija, 1-99“, www.icty.org, pristup veljača 2014.

Lokacija (i vrijeme otkrića)	Poginuli
katoličko groblje (26. veljače 1998.)	ekshumirano je i identificirano: Đuro (Mijo) Butorac i Josip (Ilija) Glibušić
3 parcela od pravoslavnog groblja (26. veljače 1998.)	identificiran Stjepan (Franje) Penić
5 lokacija na katoličkom groblju (27. veljače 1998.)	ekshumirano je i identificirano: Andrija (Pavao) Ripić, Mijo (Pavao) Đanko, Goran (Dimitrije) Mihaljević, Jovica (Emil) Matin, Petar (Ante) Kovčalija, Zdravko (Stipo) Kovčalija i Josip (Antun) Kemenji
katoličko groblje (2. ožujka 1998.)	ekshumirano tijelo Marije (Vaso) Mjazge
pored pruge (24. ožujka 1998.)	ekshumirano tijelo čiji identitet tada nije identificiran
katoličko groblje (2. travnja 1998.)	otkriveni posmrtni ostatci Ilije (Marijan) Galića
pravoslavno groblje (27. veljače 1998.)	identificiran Slavko (Jozo) Putnik
preko puta pravoslavnog groblja (27. veljače 1998.)	ekshumirani su i identificirani posmrtni ostatci Nikole Kovača
preko puta pravoslavnog groblja (3. ožujka 1998.)	ekshumirano 11, a identificirano sedam osoba: Dragutin Šusto, Zvonimir (Josip) Škoc, Drago (Ilija) Dalić, Davor (Ivan) Šimundža, Ivan (Petar) Redžić, Zvonimir (Živko) Šimć, Ivan (Petar) Katić, Ivan (Franjo) Sabo, Franjo (Mato) Kovčalija, Drago (Stjepan) Kovčalija

<p>bunar Glogovac (26.-28. 10. 1998.)</p>	<p>ekshumirano je 23 i identificirano je 17 osoba: Franjo (Mihajlo) Pap, Josip (Rudolf) Zoretić, Barica (Mirko) Majstorović, Ana (Pavle) Terzić, Aleksandra (Pajo) Rajić, Đuro (Ivan) Albert, Helena (Josip) Albert, Viktorija (Imra) Albert, Pavle (Petar) Beck, Matej (Ivan) Butković, Ivan (Pavao) Kovačević, Manda (Mato) Maj, Andrija (Antun) Matin, Franjo (Franjo) Pittl, Stjepan (Ivan) Tešanac, Andrija (Stjepan) Šimek, Milorad Stričević</p>
<p>farma Lovas (17. travnja-10. svibnja 2001.)</p>	<p>ekshumirano je 24, a identificirano sedam osoba: Josip (Pavo) Brajdić, Antun (Nikola) Dragić, Dragan (Stipo) Jelečanin, Anto (Mato) Kovčalija, Ivan (Josip) Potočni, Jandre (Ivan) Prša, Nikola (Ivan) Rašić</p>

5.13. Okupacija Šodolovaca

Srpski pobunjenici iz Šodolovaca u lipnju i srpnju 1991. ugrožavali su funkcioniranje prometa i sigurnost putnika na prometnicama prema Osijeku. Zaustavljanje putnika hrvatske nacionalnosti, privođenje, ispitivanje, fizičko zlostavljanje i prijetnje, bila je sve češća pojava. Stoga su hrvatske snage iz Đakova iz smjera Koritne 7. srpnja intervenirale u Šodolovcima radi razoružanja pobunjeničkih uporišta i stabilizacije stanja na tom području. U sukobu do kojega je došlo dva su pobunjenika smrtno stradala, a sedam ih je privedeno.⁹⁹³ Nakon toga događaja u Šodolovce su došli dobrovoljci iz Srbije te je mjesto zatvoreno barikadama, a promet na neko vrijeme prekinut. Većina mještana napustila je selo, prebjegavši u Markušicu (muški dio stanovništva) i Srbiju (žene, djeca). Radi normalizacije odnosa uspostavljen je kontakt između pobunjenika i osječkoga gradonačelnika Kramarića.⁹⁹⁴

U susjednu Adu, između Šodolovaca i Laslova, 29. srpnja 1991. iz Srbije je stigao dio čete Kragujevačkoga četničkoga odreda (KČO) od 21 pripadnika koji se priključio mjesnoj TO.

⁹⁹³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 84.

⁹⁹⁴ ICTY, „Ratni izveštaj o aktivnostima Srpske dobrovoljačke vojske od 19. 07. 1991. godine do 04. 09. 1991. godine“ Štaba odbrane sela Šodolovci, Petrova Slatina i Koprivna“ (Izvešće podnio zamjenik komandanta odbrane sela Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina komandir čete Srećko Radovanović)“, 1.-8., www.icty.org, pristup veljača 2014.

Jedinica naoružana lakim pješačkim naoružanjem imala je zadaću stražarenja i utvrđivanja položaja u selu, koji do tada ondje nisu postojali.⁹⁹⁵

Nakon pregovora s osječkim vlastima Šodolovci su doista bili deblokirani, ali samo nakratko. Već 2. kolovoza 1991. u selo je stigla skupina od 30-ak dobrovoljaca iz Srbije na čelu s Radovanom Dulovićem zvanim „Crnogorac“. To je značilo zatvaranje svih prilaza i konačnu okupaciju. Civilna je vlast prestala postojati, a u mjesnoj zajednici formiran je mjesni Štab (na čelu MZ Šodolovci do tada je bio Željko Keskenović, a predsjednik Skupštine MZ Pero Kličković).⁹⁹⁶ U tome su im pomogli i dobrovoljci iz Ade čiji je jedan dio Komanda Štaba Ade po nalogu Štaba iz Markušice uputila za „oslobađanje Srpskog sela Šodolovci“. Iz Ade su uputili vod Kragujevčana koji su s TO Markušica i izbjeglim Šodolovčanima okupirali Šodolovce. Tom su prilikom zarobljena tri hrvatska policajca te autobus i tri putnička vozila (u vlasništvu MUP-a). Komandir Radovanović preuzeo je zapovijedanje selom prema neokupiranoj Koritni. Ondje se prema njihovim saznanjima nalazilo dvjestotinjak pripadnika ZNG-a, dvadesetak policajaca i stotinjak naoružanih civila. Šodolovačka crta razdvajanja imala je četvu sastavljenu od dva voda: 12 pripadnika iz Kragujevca i 14 dobrovoljaca iz Stanišića (Vojvodina). Za komandira prvoga voda postavljen je dobrovoljac iz Kragujevca, Dragan Prodanović, a za komandira drugoga voda dobrovoljac iz Stanišića, Dušan Badža.⁹⁹⁷

Prema hrvatskom stanovništvu počeo je teror i sprovođenje u zatvor u Markušicu odakle ih se, nakon 'ispitivanja', ubrzo pustilo. Iz smjera Šodolovaca i Petrove Slatine krajem srpnja započeli su minobacački napadi prema Ernestinovu, a krajem kolovoza slijedio je pješački i minobacački napad na pumpnu postaju u Paulinu Dvoru.⁹⁹⁸ Šestoga kolovoza u okupiranim je Šodolovcima održan sastanak na kojem je uređena struktura TO SBZS-a.⁹⁹⁹

Započelo je utvrđivanje položaja, izgradnja fortifikacije i držanje straže te dovoz naoružanja, strjeljiva i opreme, kao i obuka mjesnih Srba za bojna djelovanja. Sustav nasipa i

⁹⁹⁵ Kragujevački četnički odred formiran je 7. srpnja 1991. u selu Grošnici kod Kragujevca u Srbiji. Sukladno naređenju Komande Srpskoga četničkoga pokreta od 19. srpnja, odred je smješten u selu Prigrevici radi izvršavanja obuke (poznavanje pješačkoga naoružanja, taktičkoga manevra napada i obrane i specijalno fizičku pripremu). Za obuku su bili zaduženi komandir čete Mirko Lavadinović i komandir drugoga voda Srećko Radovanović. Isto, 1-8.

⁹⁹⁶ „Presuda Županijskog suda u Osijeku Goranu Vušireviću“, Kazneni predmet protiv Gorana Vuširevića, Željka Keskenovića, Pere Kličkovića, Vuje Halavanje, i Marinka Stankovića, K-73/94-257, Osijek, 27. svibnja 1999., 1-10, http://www.centar-za-mir.hr/uploads/Goran_Vusirevic_presuda_1999.pdf

⁹⁹⁷ ICTY, „Ratni izvještaj o aktivnostima Srpske dobrovoljačke vojske od 19. 07. 1991. godine do 04. 09. 1991. godine“ Štaba odbrane sela Šodolovci, Petrova Slatina i Koprivna“ (Izvješće podnio zamjenik komandanta odbrane sela Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina komandir čete Srećko Radovanović), 1-8, www.icty.org, pristup veljača 2014.

⁹⁹⁸ „Presuda Županijskog suda u Osijeku Goranu Vušuroviću“, Kazneni predmet protiv Gorana Vušurovića, Željka Keskenovića, Pere Kličkovića, Vuje Halavanje, i Marinka Stankovića, K-73/94-257, Osijek, 27. svibnja 1999., 17., http://www.centar-za-mir.hr/uploads/Goran_Vusirevic_presuda_1999.pdf

⁹⁹⁹ MUP RH, *Hrvatska policija*, 60.

bunkera izgrađen je za tjedan dana. Komandanti Štaba TO Šodolovci bili su Milan Miljković „Šuber“, Đorđe Rkman, Željko Keskenović. Sredinom kolovoza došlo je do promjene u komandama TO Šodolovci i Petrova Slatina: umjesto Drulovića za komandanta selâ imenovan je „šodolovački vojvoda“ Đorđe Rkman (prethodni komandant Šodolovaca kojega su hrvatski policajci zarobili pri napadu na Šodolovce 7. srpnja) i njegov zamjenik, Srećko Radovanović, komandir prve čete (uz Rkmana, tada su još uhićeni i Šodolovčani Đuro Delić, Zdravko Drljić, Jovan Šiklić, Simo Srdić, Stojan Aleksić, Milanko Stančić).¹⁰⁰⁰ Novi štab Šodolovaca predočio je komandantima Koprivne (dobrovoljcu iz Smedereva u Srbiji) i Petrove Slatine (rezervni kapetan JNA iz Novoga Sada Jovan Kulić) cjelokupni plan „odbrane“ sela pa je i njihov fortifikacijski sustav uskoro uređen. Hrvatske snage srpska je strana procjenjivala na pet do deset puta jače od njihovih. Do sukoba je došlo 24. kolovoza 1991. popodne nakon čega više nije bilo pomicanja crte. Informacija koju je preko JNA komandant Radovanović dobio od liječnika čete, da su hrvatske snage imale 23 mrtva i teško ranjena pripadnika, nije bila točna.¹⁰⁰¹ Toga dana hrvatske snage na tom području nisu imale ni jednoga poginuloga pripadnika.¹⁰⁰²

Krajem kolovoza i početkom rujna 1991. u Šodolovce je stigla JNA, preuzevši položaje od rubnoga dijela Šodolovaca prema Koritni do kraja šume Tomin hrast gdje su bili najbliži položaji hrvatskih snaga. Crtu je ojačala dodatnim naoružanjem (MB 60 mm, 82 mm, 120 mm, BST 82 mm, protuzračni top 20 mm, „ose“ 90 mm). JNA je bila nadležna za operativnu razinu djelovanja, a štab TO za taktičku. TO Šodolovci imao je jednu pješачku četvu ojačanu s 20-ak dobrovoljaca iz Srbije. JNA je stalno imala nekoliko stotina pripadnika, a ondje se nalazila i Komanda Štaba te skladište strjeljiva. Štabovi Šodolovaca i okolne Ade, Koprivne, Petrove Slatine i Markušice koordinirano su djelovali prema zoni od Tenjskoga Antunovca do Hrastina koja je bila u nadležnosti 130. br. HV-a, a crtu prema Đakovu držala je 122. br. HV-a.¹⁰⁰³ Značajnije snage u Šodolovce su došle krajem studenoga kada je stiglo i pojačanje u naoružanju.¹⁰⁰⁴ S dolaskom lakoga i teškoga naoružanja, Šodolovci i okolna sela sa srpskom većinom postali su ishodište opasnosti za južni dio osječke bojišnice u jesen 1991. godine.

¹⁰⁰⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Istražnog centra Predsjedništvu Okružnog suda u Osijeku“, 7-8.

¹⁰⁰¹ Fortifikacija se utvrđivala gradnjom nasipa visine 1 – 1,5 m iza kojeg su se nalazili bunker i zemlje, a ispred nasipa u dužini 400-500 m očišćen prostor. ICTY, „Ratni izveštaj o aktivnostima Srpske dobrovoljačke vojske od 19. 07. 1991. godine do 04. 9. 1991. godine“ Štaba odbrane sela Šodolovci, Petrova Slatina i Koprivna“ (Izvješće podnio zamjenik komandanta odbrane sela Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina komandir čete Srećko Radovanović), 6-8, www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁰⁰² Toga dana, kao ni dan prije i poslije, prema popisu poginulih branitelja koji se vodi u HMDCDR-u, na području Šodolovaca nije poginuo ni jedan hrvatski branitelj.

¹⁰⁰³ Vladimir Rajtar, *Nebeski ratnici*, Zagreb., 1995., 136 (Rajtar, *Nebeski ratnici*).

¹⁰⁰⁴ „Presuda Županijskog suda u Osijeku Goranu Vušireviću“, Kazneni predmet protiv Gorana Vuširevića, Željka Keskenovića, Pere Kličkovića, Vuje Halavanje, i Marinka Stankovića, K-73/94-257, Osijek, 27. svibnja 1999., 1-10, http://www.centar-za-mir.hr/uploads/Goran_Vusirevic_presuda_1999.pdf

Navedeno se odrazilo pojačanim pritiskom na južni dio osječke bojišnice pri pokušaju prekida komunikacije Osijek – Đakovo.

6. SIGURNOSNO STANJE U BIVŠOJ OPĆINI BELI MANASTIR 1990.-1991. I OKUPACIJA BARANJE

Iako predstavlja zasebnu općinu, teritorij bivše općine Beli Manastir koji je obuhvaćao gotovo cijelo područje Baranje, nije moguće zaobići u kontekstu napada na Osijek i okolice 1991. godine. Ne samo administrativno, već i zemljopisno gledano, riječ je o posve izdvojenoj teritorijalnoj cjelini. Ipak, baranjski je dio bojišta prirodno i strateški upućen na Osijek. Podravski smjer kojim su snage agresora planirale prodrijeti u unutrašnjost Slavonije, odnosno Hrvatske, obuhvaćao je Osijek kao stratešku točku toga smjera. Do Osijeka je preko Baranje vodila jedna od tri najvažnije točke koje su povezivale Vojvodinu i istočnu Hrvatsku – dunavski most na Batini. Zauzimanje mosta snagama JNA u svibnju 1991. te masovan dolazak JNA i pobunjenika iz Srbije početkom srpnja te godine, bio je posljednji čin pred potpunu okupaciju Baranje. Baranja je u kolovozu 1991. okupirana u vrlo kratkom vremenu. Od jednako brze okupacije grad je krajem ljeta 1991. sačuvala najveća pomoć koju su hrvatske snage tada imale prema nadmoćnijem protivniku – rijeka Drava. Koliko je opasnost bila velika i stvarna, dokazuje i potez gradske obrane koja je minirala cestovni most na Dravi kao vitalnu prometnicu i poveznicu s Baranjom gdje su se na tek četiri do pet kilometara udaljenosti, u okupiranom Bilju, nalazile Hrvatima neprijateljske snage. Jednu od najvećih prijetnji gradu, Osijek je u prosincu 1991. doživio upravo iz Baranje pa je na istom području bio prisiljen izvesti zasigurno jedan od najzahtjevnijih vojnih pothvata: ofenzivu u okolnostima višemjesečnoga poluokruženja. No, razlog brzom okupaciji Baranje i neodgovarajućoj, odnosno nepovoljnim okolnostima uvjetovanoj, reakciji hrvatske obrane, valja tražiti, između ostaloga, i u nacionalnom sastavu toga područja, što se nakon prvih višestranačkih izbora odrazilo i na tamošnje političke prilike.

Naime, Baranja je u vrijeme demokratskih promjena slovila kao „oaza mira“. Osim te krilatice, dotadašnje su partijske strukture nadolazeće izbore planirale dobiti i na osnovama „bratstva i jedinstva“. No, Baranja je bila i jedna od sredina s istaknutim elementom jugoslavenstva. Ono se nije odnosilo samo na značajan udio Jugoslavena na popisu stanovništva 1991. u vidu kvazinacionalne odrednice, već i na političku zbilju. To se najviše očitovalo nakon prvih višestranačkih izbora na kojima je, kao jednom od samo dvije istočnoslavonske općine

(uz općinu Vukovar), pobijedila reformirana komunistička partija pod novim imenom SKH–SDP.¹⁰⁰⁵

U pripremama uoči izbora, općinski odbor SKH–SDP-a odlučio je staviti na stranu neriješena unutarstranačka pitanja, ne bi li anulirao potencijalnu štetu na izborima, tj. gubitak vlasti. Stoga su se u započetoj predizbornoj kampani u jednom javnom proglasu, baranjski komunisti založili za jedinstven SKJ, očuvanje socijalističke federacije, a protiv separatizma kakav su zagovarale „nacionalne partije“. Član CK SKJ iz Baranje, Marko Brdarić, na kraju je sjednice rekao: „Kad je to narod u Baranji bio nejedinstven, kada je to neka nacija bila ugrožena. Ja tvrdim da tog u Baranji nismo imali, a ako netko tvrdi da jest, onda je to politizacija“.¹⁰⁰⁶ Međutim, teško da se politizacijom moglo nazvati ono što se u Baranji tada počelo događati. Pobjeda partije (SKH–SDP) na izborima ipak se dogodila, ali se stranačka slika Baranje počela mijenjati. U općinskoj skupštini većinu su mjesta dobili članovi SKH–SDP-a, potom socijalisti i neovisni kandidati, a HDZ samo dva mjesta (iz Čeminca).¹⁰⁰⁷ Svi saborski zastupnici iz Baranje bili su iz redova SKH–SDP-a. Prava afirmacija novoosnovanih stranaka započela je tek nakon izbora pa su zabilježeni brojni prijelazi izabranih zastupnika iz jedne stranke u drugu, ovisno o osobnim opredjeljenjima i afinitetima. U jesen 1990. stranačka slika belomanastirske skupštine još uvijek nije bila do kraja definirana. Stoga je u rujnu 1990. SO Beli Manastir odlučila da će se među zastupnicima provesti anketa o stranačkoj pripadnosti. Anketa je početkom prosinca 1990. utvrdila da se najviše zastupnika (108 od 140) izjasnilo za SKH–SDP 22, HDZ 12, SDS sedam, Mađarsku narodnu stranku Hrvatsku (MNSH) tri, Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju (SK–PJ) dva, Socijalističku partiju Hrvatske – Partiju jugoslavenske orijentacije (SPH–PJO) četiri, HNS tri, HSS jedan, Savez socijalista pet i nezavisne 44.¹⁰⁰⁸ Od 140 članova općinske skupštine, njih 50 bilo je srpske nacionalnosti, a Klub zastupnika SDS-a formiran u rujnu 1990., imao je ukupno 30 članova od čega 24 zastupnika SDS-a.¹⁰⁰⁹ IV SO Beli Manastir u mirnoj je atmosferi izabran tek krajem rujna 1990. godine, a dotadašnji predsjednik, Deneš Šoja, izabran je na tu dužnost i za nadolazeće razdoblje.¹⁰¹⁰ Tijekom ljeta i jeseni 1990. u Baranji su se masovno osnivali stranački ogranci HDZ-a, SDS-a i SPH–PJO. U

¹⁰⁰⁵ Klemenčić, „Izbori u Hrvatskoj 1990“, 99.

¹⁰⁰⁶ B. Petković, „O neslaganju nakon izbora“, *Glas Slavonije*, 24. veljače 1990., 4.

¹⁰⁰⁷ B. Petković, „Tko je opozicija“, *Glas Slavonije*, 27. studenoga 1990., 5; Marija Keler, „Stradanje Baranje“, Hrvatski žrtvoslov: zbornik radova Prvog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, Zagreb, 19. do 21. lipnja 1998., knjiga druga (ur. Zvonimir Šeparović), Zagreb, 2000., 152.

¹⁰⁰⁸ V. St., „Promjenjiv sastav“, *Glas Slavonije*, 30. siječnja 1991., 14.

¹⁰⁰⁹ V. St., „Klub zastupnika SDS-a“, *Glas Slavonije*, 21. rujna 1990., 12.

¹⁰¹⁰ Ostali članovi IV izabrani su Stipan Kovačić, Milan Miljatović i Zdravko Štiht (Darda), Ladislav Juhas i Borislav Kovačević (Beli Manastir) i Zvonko Bošnjak (Osijek). V. St., „Izabrana općinska vlada“, *Glas Slavonije*, 26. rujna 1990., 14.

tome je, pak, najviše prednjačio lokalni HDZ koji je imao logističku pomoć osječkoga HDZ-a.¹⁰¹¹ Nakon što je 28. lipnja 1990. osnovan općinski inicijativni odbor HDZ-a zadužen za koordinaciju osam, do tada osnovanih baranjskih ogranaka, kao i za osnivanje novih,¹⁰¹² 18. rujna 1990. u Belom Manastiru osnovan je općinski odbor HDZ-a.¹⁰¹³ Prvi mjesni ogranci osnovani su i u Bilju (lipanj) i Kneževim Vinogradima (kolovoz), a potom i u ostalim mjestima: Popovcu, Duboševici, Čemincu, Belom Manastiru, Vardarcu, Mecama, Dardi.¹⁰¹⁴ Preko stranačkih ogranaka kasnije se organiziralo čuvanja mjesta postavljanjem mjesnih (seoskih) straža, a mjesni odbori HDZ-a počeli su sastavljati popise dragovoljaca za pristupanje prvim nenaoružanim postrojbama. Tako se u mjestima s hrvatskom većinom počelo ustrojivati postrojbe NZ-a, naoružane osobnim i lovačkim naoružanjem, a koje su se kasnije reorganizirale u postrojbe ZNG-a. Prve postrojbe ustrojivale su se i u selima s pretežito mađarskim pučanstvom, među kojima se isticalo Kopačevo.¹⁰¹⁵

Osim kroz osnivanje ogranaka, temeljne aktivnosti SDS-a 1990. u Baranji očitovale su se i u okupljanju što većega broj Srba oko stranačkoga programa, stvaranju incidenata na nacionalnoj osnovi i isticanju ugroženosti Srba od strane „hrvatskih nacionalista“ (pripadnika HDZ-a), suradnji s ekstremistima u Srbiji i Hrvatskoj, kao i s JNA u naoružavanju te ustrojavanju TO Baranje s isključivo srpskim kadrom.¹⁰¹⁶

Stranački skupovi i mitinzi organizirani su i na ovom području. Kao i u Osijeku, glavni gradski trg općinskoga središta, Beloga Manastira, bio je poprištem najnapetijih događaja i okupljanja Hrvata i Srba. Prvi poslijeizborni skup HDZ-a na tamošnjem Trgu slobode održan je 9. lipnja 1990. godine. Prije početka skupa na Trgu su se okupili i protuprosvjednici s transparentima i zastavama Jugoslavije i Srbije pa je radi sprječavanja fizičkoga sukoba morala

¹⁰¹¹ D. Kovačević, „Promicanje ideja i programa HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 16. studenoga 1990., 5.; B. Petković, „Nesporazum ili urota“, *Glas Slavonije*, 20. studenoga 1990., 11.

¹⁰¹² Za predsjednika Matko Perković, potpredsjednika Marko Barišin, tajnika Emil Stošić, blagajnika Marko Kvesić i članovi Stipo Vlahović, Tomislav Ilić, Ivan Topolovec, Stjepan Perišin, Zdravko Roškar i Vinko Matijević. B. P., „Općinski odbor HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 29. lipnja 1990., 8.

¹⁰¹³ Uz prisustvo predsjednika općinskoga odbora HDZ Osijek, Petra Kljaića, i političkog tajnika općinskoga odbora HDZ-a Osijek, Antu Lovrića, na osnivačkoj je skupštini prisustvovao 71 poslanik iz 18 do tada osnovanih mjesnih ogranaka HDZ-a u Baranji, pod predsjedanjem Matka Perkovića, predsjednika inicijativnoga odbora općinskoga HDZ-a Beli Manastir (osnovan 21. lipnja 1990.). Na koncu je izabran 21 član općinskoga odbora HDZ-a Beli Manastir. Za predsjednika je izabran Marko Kvesić. D. Kć., „Izabran općinski odbor“, *Glas Slavonije*, 20. rujna 1990., 12.

¹⁰¹⁴ B. P., „Ogranak HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 28. lipnja 1990., 12; D. Kć., „Osnivačka skupština ogranka HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 4. kolovoza 1990., 4; D. Kovačević, „Mir i međusobno uvažavanje“, *Glas Slavonije*, 13. kolovoza 1990., 16; „Šesnaesti ogranak HDZ-a u Baranji“, *Glas Slavonije*, 20. kolovoza 1990., 10; D. Kć., „Osnivanje mjesnih ogranaka“, *Glas Slavonije*, 25. kolovoza 1990., 5.; „Osniva se ogranak HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1990., 12.; D. Kć., „Novi ogranci HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 22. rujna 1990., 5; D. Kć., „Osnivanje ogranka HDZ-a“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1990., 5.

¹⁰¹⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 7.

¹⁰¹⁶ Isto, 8.

intervenirati PU Beli Manastir.¹⁰¹⁷ Mjesec dana kasnije, nakon održavanja „zboru svih Srba istočne Slavonije” u Boboti (općina Vukovar) 22. srpnja 1990., isti je dan u Belom Manastiru osnovan općinski odbor SDS-a. Na skupu su, između ostalih, prisustvovali predsjednik SDS-a Hrvatske Jovan Rašković, predsjednik inicijativnoga odbora SDS-a za Baranju Milovan Vakanjac, potpredsjednik SDS-a za Baranju Vojislav Vukčević te potpredsjednik inicijativnoga odbora SDS-a za Slavoniju i Baranju Drago Njegovan. Potonji je u svojem govoru kazao da su Srbi u Baranji „svoji na svome” i da ne će dopustiti da im Hrvatska, ako već nije majka, bude maćeha. Da su Srbi u Baranji „na svojoj zemlji” zaključio je i Rašković izrazivši u završnom govoru zahtjev za autonomijom srpskoga naroda u Hrvatskoj (u sklopu Jugoslavije), uz poštivanje suvereniteta Hrvatske. Pri tom je otvoreno izrazio sumnju u popise stanovništva iz 1971. i 1981. jer je u Austrougarskoj (na području današnje Hrvatske), prema njegovim riječima, bilo oko stotinu tisuća Srba više od Hrvata.¹⁰¹⁸

Tijekom kolovoza 1990. referendumska su „izjašnjavanja“ Srba organizirana i u Baranji, započevši od 19. kolovoza i to u mjestima gdje je djelovao SDS: Bolman, Uglješ, Jagodnjak, Švajcarnica, Novi Čeminac, Kneževi Vinogradi, Darda, Popovac, Beli Manastir. Za razliku od situacije u osječkoj općini, općinska skupština za tu je priliku biračka mjesta pri mjesnim zajednicama stavila potpuno na raspolaganje.¹⁰¹⁹

Ostatak godine prošao je uglavnom u mirnom tonu, ali je nova, 1991., donijela prve nemire. Etničku stvarnost na tlu Baranje, vodstvo baranjskoga SDS-a nije prihvaćalo pa je početkom godine pojačalo svoj rad na destabilizaciji regije i izazivanju međunacionalnih sukoba. Osim SDS-a, u Baranji su prosrpski usmjerene bile i druge stranke. Miting u organizaciji SDS-a, SPH-a i SPO-a u Belom Manastiru policija je zabranila, no on je 2. veljače 1991. ipak održan, nakon što su organizatori preuzeli svu odgovornost. Na mitingu je iskazana podrška Predsjedništvu SFRJ i JNA u smislu mjera iz Naredbe Predsjedništva od 9. siječnja 1991. o razoružanju hrvatske policije. Naglašen je ponos zbog odbijanja „milicionara“ da potpišu izjave odanosti MUP-u RH (osmorica iz Beloga Manastira), a izraženi su i zahtjevi da Vlada RH podnese ostavku, da se raspusti Sabor, zabrani HDZ, raspišu novi parlamentarni izbori, povrati SUP Beli Manastir, privede ministar Špegelj i drugi sudionici spornoga 'dokumentarca' o naoružavanju Hrvatske. Sažetak poruka bio je da će Srbi iz Baranje zahtijevati

¹⁰¹⁷ B. Petković, „Nismo došli izazivati“, *Glas Slavonije*, 11. lipnja 1990., 2.

¹⁰¹⁸ Ana Diklić, „Zahtjev za autonomijom“, *Glas Slavonije*, 24. srpnja 1990., 16.

¹⁰¹⁹ Pri tome je Nikola Živković, povjerenik SDS-a za provođenje referenduma u Baranji, potvrdio da su u nekim mjestima glasovali i Srbi koji ne žive u njima, već su pridošli iz drugih mjesta, republika ali i izvana. Tako je, primjerice, u Bolmanu glasovalo 120% stanovništva. B. Petković, „Baranja glasa“, *Glas Slavonije*, 27. kolovoza 1990., 11.

njezino odcjepljenje iz Jugoslavije, ako Hrvatska proglasi samostalnost i ne bude poštovala zastupljenost Srba u formiranju kotara i županija. Predstavnik bačkoga SDS-a, Jovo Ostojić, pobrinuo se za stvaranje poznate atmosfere straha. U svojem je govoru naglasio da je „Baranja uvijek bila srpska zemlja“, da se zna „gde je Srbija – do Virovitice, Karlovca i Obrovca“, da je nova hrvatska vlast Baranju odredila za „novi Jasenovac“ te da će Srbi, bude li potrebno, doći s druge strane Dunava.¹⁰²⁰ Miting je održan bez incidenata, ali je belomanastirska policija, ne želeći primijenjivati silu u sprječavanju nezakonitoga skupa, podnijela kaznenu prijavu protiv Ostojića zbog izazivanja rasne i vjerske mržnje te prekršajnu prijavu protiv mjesnoga SDS-a. Ostojić je organizirao i prihvate za srpske civile nakon njihova organiziranoga zastrašivanja u okolici Osijeka.¹⁰²¹ Tim je porukama najavljeno ono što će se pet mjeseci poslije u Baranji stvarno i dogoditi.

Od tada su se na baranjskom području zaredali incidenti. Od 13. do 19. veljače 1991. iz muzeja „Batinska bitka“ u Batini, ukradeno je nekoliko komada oružja koje je do tada bilo u funkciji eksponata. Da dio njih nije bio ispravan, nepoznati su počinitelji saznali naknadno.¹⁰²² Za to je vrijeme u Belom Manastiru, 17. veljače 1991., vatrenim hitcima pogođen stan Vojislava Vukčevića. Policija je tijekom obrade pretpostavila da je napad posljedica nesuglasja između vodstava općinskoga i gradskoga SDS-a.¹⁰²³ Naime, općinski SDS predstavljao je drugačiju politiku od belomanastirskoga odbora stranke koji se zalagao za razdruživanje Baranje od Hrvatske i pripajanje Vojvodini radi „uklanjanja povijesne nepravde“.¹⁰²⁴ Zbog takve retorike, gradski odbor SDS-a većina baranjskih Srba navodno nije podržavala.¹⁰²⁵

Početkom veljače belomanastirski je SDS, komentirajući slučaj osam „nelojalnih“ policajaca PP Beli Manastir, zahtijevao da se iz Baranje povuku pripadnici hrvatske policije jer Srbi, nisu htjeli prihvatiti da ih „tobože čuvaju i brane nelegalne oružane formacije“ koje su osnovane radi zastrašivanja i provociranja Srba, ističući da bi radije dobili otkaz, nego da „slepo služe šahovnici i državi koja sve agresivnije afirmiše ustaštvo“.¹⁰²⁶ Zbog sve agresivnijega i protudržavnoga ponašanja SDS-a, u veljači je u općinskoj skupštini oformljen blok hrvatskih

¹⁰²⁰ B. Petković, „Baranja je srpska“, *Glas Slavonije*, 4. veljače 1991., 2.

¹⁰²¹ Ana Diklić, „SDS se plaši mina (?)“, *Glas Slavonije*, 7. veljače 1991., 19; B. Petković „Baranja u Srbiji?!“, *Glas Slavonije*, 27. ožujka 1991., 3.

¹⁰²² Jedan puškomitraljez, dva karabina, jedan pištolj i 159 komada strjeljiva raznih kalibara. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 195, veljača 1991., 15.

¹⁰²³ Isto, 15.

¹⁰²⁴ Nevenka Levak, Ana Diklić, Brankica Petković, „Na nepoznat poziv u nepoznate kuće“, „Rekli su nam – pakujte se“, „Jedni se pripremili, drugi nisu znali“, „Narod nikamo ne ide“, *Glas Slavonije*, 6. ožujka 1991., 5; HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 11.

¹⁰²⁵ B. Petković, „Baranja u Srbiji?!“, *Glas Slavonije*, 27. ožujka 1991., 3.

¹⁰²⁶ Ana Diklić, „Pišem brišem“, *Glas Slavonije*, 9. veljače 1991., 8.

stranaka kojem su pristupili HDZ, HNS i Socijalistička stranka Hrvatske. Stranke bloka tako su se htjele što snažnije oduprijeti velikosrpskoj politici koja nije priznavala zakonitu hrvatsku vlast. Pri tom se postavljalo pitanje i koliko je sastav općinske skupštine odražavao sastav baranjskoga stanovništva.¹⁰²⁷

Reakcija na događaje u Pakracu, u Belom Manastiru bila je slabija, nego na osječkom području. Pred policijskom postajom u Belom Manastiru, poduprti SPH–PJO-om i SDS-om, 2. ožujka 1991. okupili su se prosvjednici, iskazavši podršku Jugoslaviji te se ubrzo u miru razišli.¹⁰²⁸ Isti su dan na zgradu skupštine u Belom Manastiru u prisustvu 500-tinjak Srba, uz hrvatsku izvješene i jugoslavenska zastava i ona SDS-a.¹⁰²⁹ U vezi toga problema belomanastirsko općinsko vodstvo obratilo se Hrvatskom saboru. Odgovor je glasio da na objektima poput općinske skupštine mogu biti izvješene samo hrvatska i jugoslavenska zastava, ako se ocijeni da to domaće stanovništvo želi, dok stranačke zastave mogu biti istaknute samo na stranačkim, privatnim ili crkvenim objektima.¹⁰³⁰

Početak ožujka 1991. u Baranji je održana sjednica stranačkoga vrha, IV SO BM i baranjskih saborskih zastupnika. Predsjednik SO Beli Manastir, Rudolf Emert, demantirao je glasine da se u Baranji sprema odcjepljenje toga dijela hrvatskoga teritorija i pripajanje „SAO Krajini“. Ocijenjeno je da među stanovništvom Baranje nema ugroženosti, ali ima zabrinutosti i nepovjerenja. Općinsko vodstvo Baranjcima je javno zajamčilo sigurnost te ih pozvalo na mir i dobrosusjedstvo.¹⁰³¹

Pokušaj poluprisilne evakuacije zastrašenih Srba u Vojvodinu, gdje su, prema podacima iz medija, štabovi za prihvata bili organizirani već u veljači, u ožujku uglavnom nije uspio jer je općinski SDS nastojao smiriti situaciju.¹⁰³²

Sastav baranjske policije, kao i u drugim dijelovima Hrvatske, nije odgovarao njezinu etničkom sastavu. Pripadnici policije bili su većinom srpske nacionalnosti, baš kao i zapovjednik glavne baranjske policijske postaje Beli Manastir Dragan Todorović. Izjave

¹⁰²⁷ Zbog toga se hrvatski blok zalagao za opoziv i ponovni izbor nekih odbornika, raspuštanje skupštine i nove izbore. B. Petković, „Baranja je hrvatska“, *Glas Slavonije*, 15. veljače 1991., 16.

¹⁰²⁸ V. St., „Protest u Belom Manastiru“, *Glas Slavonije*, 4. ožujka 1991., 4.

¹⁰²⁹ B. Petković, „Predsjednik općine danas u Saboru“, *Glas Slavonije*, 5. ožujka 1991., 14.

¹⁰³⁰ U vezi naziva ulica i mjesta određeno je da osim na latinici, mogu biti i na ćirilici i na mađarskom jeziku. B. Petković, „Natpisi ćirilicom prema dogovoru“, *Glas Slavonije*, 7. ožujka 1991., 14.

¹⁰³¹ Isto, 14. Kolika je bila izgubljenost SDP–SKH-ove politike na baranjskom području, u tom je trenutku pokazivao i komentar tajnika stranke o neredima u Beogradu i nasilnom gušenju opozicijskoga prosvjeda pri čemu je branio komunističkoga i, tada očitoga, velikosrpskoga vođu, Slobodana Miloševića. Vera Kovačić, Nada Stanković, „Demokracija se ne može zaustaviti“, *Glas Slavonije*, 10. ožujka 1991., 11.

¹⁰³² Nevenka Levak, Ana Diklić, Brankica Petković, „Na nepoznat poziv u nepoznate kuće“, „Rekli su nam – pakujte se“, „Jedni se pripremili, drugi nisu znali“, „Narod nikamo ne ide“, *Glas Slavonije*, 6. ožujka 1991., 5.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 11.

odanosti hrvatskoj državi veći je dio Srba odbio potpisati i od tada su se nalazili na bolovanjima, dok je stvarnost govorila da su mnogi za to vrijeme bili na barikadama u selima sa srpskom većinom.¹⁰³³

Po apsurdnosti se ističe zahtjev SNV-a iz toga vremena koji je državnom vrhu početkom ožujka 1991. uputio radi razoružanja paravojnih sastava (sukladno naredbi Predsjedništva SFRJ iz siječnja) i smanjenja broja policajaca u istočnoj Hrvatskoj na stanje prije višestranačkih izbora. U sklopu toga od hrvatske Vlade tražilo se stvaranje međuopćinske policijske uprave za područje Baranje i Vukovara. Za sastav baranjske policije koja bi, u vrijeme jugoslavenske krize bila izravno podređena „Saveznom SUP-u“, SNV je predvidio da bi većinski bio srpski.¹⁰³⁴

Skidanje hrvatskih zastava diljem Baranje s različitih objekata započelo je u travnju 1991., a nastavilo se i u svibnju. U blizini policijske postaje u Belom Manastiru 1./2. travnja 1991. bačena je eksplozivna naprava, a zaprimljena je i lažna dojava o miniranju željezničke pruge na području Baranje.¹⁰³⁵ Kao jedan od pokušaja rješavanja nekonstruktivne situacije u SO BM i međunacionalne napetosti na tlu Baranje, spomena je vrijedan onaj odbornice Vijeća udruženoga rada (VUR) SO Beli Manastir Dušanke Ilić. Ona je inicirala osnivanje kluba nezavisnih odbornika kojih je nakon prvih demokratskih izbora bilo oko 30%. Otvoreno izražavajući odanost hrvatskoj državi, ustajala je protiv njezina teritorijalnoga komadanja i odbijala teorije o ugroženosti baranjskih Srba.¹⁰³⁶

Na prijedlog nezavisnih odbornika i Kluba SDP-a 5. travnja 1991. u skupštini je usvojena „Rezolucija o mirnom suživotu građana Baranje“. U dokumentu je istaknuto da je „Baranja sastavni dio Republike Hrvatske i da bi svako drukčije posezanje za tim teritorijem značilo mijenjanje granica, odnosno poziv na građanski rat“ te da Hrvati i ostali stanovnici Baranje ne ugrožavaju Srbe. Rezolucijom su svi Baranjski pozvani da se javno ograde od ekstremizma u vlastitim redovima, kako bi se dalo do znanja da Hrvati i Srbi nisu u sukobu.¹⁰³⁷ No, činjenicu postojanja suvereniteta Republike Hrvatske i na tom najsjeveroistočnijem dijelu državnoga teritorija, mnogi Srbi nisu prihvaćali.

Odnosi u baranjskom SDS-u bili su sve polariziraniji. Baranjski Srbi i SDS bili su razdijeljeni između pristalica pregovora s hrvatskim vlastima i ekstremnijega krila iz Beloga

¹⁰³³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 2.

¹⁰³⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 52.

¹⁰³⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 195, ožujak 1991., 14.

¹⁰³⁶ „Samo demokratska rješenja“, *Glas Slavonije*, 5. travnja 1991., 24.

¹⁰³⁷ (T), „Rezolucija o mirnom suživotu“, *Glas Slavonije*, 6. travnja 1991., 38.

Manastira. Općinski odbor SDS-a koordinirao je radom devet (od deset) mjesnih stranačkih odbora u općini, dok je belomanastirski pridružen bačkom SDS-u.¹⁰³⁸ Kao čelnik baranjskoga SDS-a Vukčević je slovio za predstavnika umjerenije struje, jamčeći da kod (većinskoga) dijela Srba koje on predstavlja, ne će biti oružane pobune ni barikada.¹⁰³⁹ Ususret najavljenom mitingu u Jagodnjaku vodstvo općinskoga SDS-a Vukčević i suradnici (potpredsjednici odbora Mirko Mrđenović i Ognjen Plavšić) 17. travnja 1991. podnijeli su ostavke na stranačke dužnosti zbog radikalizama i agresivnosti pojedinaca u stranci te nemogućnosti njihove kontrole, poručivši da ne žele snositi posljedice nerazumnoga ponašanja. Odbor se ogradio i od odluke SNV-a za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem od 2. travnja 1991. o pripajanju Slavonije i Baranje Srbiji, nazvavši taj čin neozbiljnim i neodgovornim. Trojka u ostavci imala je saznanja da ih se treba „rušiti“ nakon čega je trebala uslijediti podjela oružja. U vezi najavljenoga dolaska Šešelja u Jagodnjak, Vukčević je komentirao da „ako Šešelj i dođe, mještani Jagodnjaka neće doći, nego će doći ljudi sa strane“.¹⁰⁴⁰

Ipak, skup u prvom baranjskom mjestu sa srpskom većinom (prema popisu stanovništva 1910.), održan je i uz prisustvo lokalnih Srba.¹⁰⁴¹ Prema medijskoj procjeni 1000, a prema policijskim oko 1500 sudionika okupilo se na mitingu koji je uznemirio cjelokupno nesrpsko pučanstvo u Baranji. Organizator skupa bio je Regionalni odbor za Baranju SDS-a Srbije, a gosti su bili srbijanski ministar za Srbe izvan Srbije, Stanko Cvijan, predsjednik SRS-a Vojislav

¹⁰³⁸ Prvi pregovori počeli su u rujnu 1990., a u ime baranjskoga SDS-a vodio je ih Vojislav Vukčević. On je ovako komentirao pokretanje „izjašnjavanja“ Srba u Hrvatskoj: „Kad su se formirale stranke s hrvatskim predznakom i hrvatski se narod stao uključivati u njih, srpski je narod ostao zbunjen, a vođen stečenim navikama da se vezuje uz Savez komunista, ostao je dosledan. Uzdrman, doduše, ali bez ljudi koji će ga povesti u drugu organizaciju. Kad je u februaru osnovan SDS, ljudi su se bojali i izreći to ime. Nitko se nije usudio da nešto uradi. Za to vreme je karavana krenula, a Srbi uskočili u kola SKH–SDP. Kad su uvideli da ta kola ne idu putem koji su očekivali, izbori su već prošli. Nije se moglo natrag. Pet SDS-ovih zastupnika je simbolično prisustvo u Saboru. Nastupilo je razočaranje i svest da hrvatski Sabor ni nazivom ni po sastavu nije srpski. Što sad? Odlučili smo napraviti naš sabor. Bio je to impozantan skup za koji je hrvatska vlast rekla da tamo nisu bili u većini Srbi iz Hrvatske, da deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda nije volja tog naroda u Hrvatskoj. A srpski narod, onda, revoltiran, odgovara: ne vjerujete? E pa vidjećete da jest. I organizira plebiscit, ide se od Srbina do Srbina da se vidi je li za autonomiju ili nije. Tako nastaju posledice uzroka, tako jedna grudva pravi lavinu.“, Brankica Petković, „Uklonjene međustranačke barikade“, *Glas Slavonije*, 1. rujna 1990., 13.

¹⁰³⁹ B. P., „Moćni ili nemoćni“, *Glas Slavonije*, 4. travnja 1991., 4. To je bilo u suprotnosti s podacima hrvatske protuobavještajne službe – Sekretarijata za zaštitu unutarnjeg poretka – koji su navodili da je Vukčević u svojem početnom djelovanju isticao potrebu „povratka Baranje u sastav R. Srbije“ zbog čega je stupao u vezu s ekstremistima iz Vojvodine, ali i Beograda te vodstvom SNV-a. Za nj stoji da je sudjelovao u većini aktivnosti SNV-a i, kao doktor prava, pružao pravne savjete oko organiziranja političkoga otpora prema hrvatskoj vlasti. Prema istom izvoru, imao je jednu od glavnih uloga u izradi teksta deklaracije Srba iz Hrvatske kojom se davala podrška akcijama srpskih ekstremista u Hrvatskoj. Dogovarao je i pravnu proceduru oko provođenja „izjašnjavanja“ Srba u Hrvatskoj i sastavljao popratne promidžbene tekstove. Tijekom ljeta 1991. prekinuo je suradnju s krajiškim vodstvom u Kninu, povukao se iz članstva SNV-a i razišao s čelnicima SDS-a u Baranji. (HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 36-37.). S druge strane, čelnik SNV Ilija Petrović za Vukčevića je naveo da je zastupao izdvajanje Vojvodine iz Srbije i pripojenje Hrvatskoj (Petrović, *Srpsko nacionalno vijeće*, 60-61).

¹⁰⁴⁰ B. Petković, „Vukčević podnio ostavku“, *Glas Slavonije*, 18. travnja 1991., 11.

¹⁰⁴¹ *1. bataljun 106. br. HV OZO*, 94.; Klemenčić, „Baranja, povijesno-geografski pregled“, 18.

Šešelj, zastupnik Narodne skupštine Srbije i predsjednik Narodne stranke Srbije Milan Paroški, član SNV-a za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem Ilija Petrović (Novi Sad), predsjednik SDS-a za Bačku Jovan ostojić, zastupnik Narodne skupštine Srbije Tode Vojvodić i predsjednici skupština općina Bačka Palanka, Sombor i Odžaci iz Srbije.¹⁰⁴² Na „mitingu za mirno rješavanje jugoslavenske krize“ Šešelj je poručio da su Srbi u Baranji najugroženiji i „u prvim redovima obrane srpstva“, da je „jedini operativni zadatak osiguravanje granica srpstva“, da je „ustaška vlast u Hrvatskoj ponovno srpskom narodu stavila kamu pod grlo“ i da „srpski narod neće prihvatiti nikakvu konfederaciju, a da Hrvati svoju državu mogu formirati zapadno od linije Karlobag – Ogulin – Karlovac – Virovitica“. U policijskim izvješćima prije okupacije Baranje, ocijenjeno je da Šešeljeva prisutnost na teritoriju istočne Slavonije i Baranje, ima višestruki psihološki značaj za tamošnje Srbe jer je on postao „simbol zaštite“. Kao argument te tvrdnje navodilo se da nudi pomoć svojih naoružanih dobrovoljaca čiji broj seže i do 35.000 pripadnika, da isporučuje oružje preko Dunava i da je bliski suradnik predsjednika Srbije Miloševića, zadužen za „najsirovije i najekstremnije aktivnosti“ u Hrvatskoj.¹⁰⁴³

Jedan od najpoznatijih huškačkih govora iz 1991. održao je i najaktivniji zastupnik srbijanske Narodne skupštine Milan Paroški.¹⁰⁴⁴ Samim nastupom na mitingu, pokazao je da je granice svojega zastupničkoga imuniteta shvaćao preširoko, baš kao i zapadne granice Srbije. Baranja pripada, po njegovu mišljenju, uz Slavoniju i dio Moslavine – Srbiji. Poručio je i da se ne zalaže za veliku Srbiju jer bi se o tome radilo „kad bismo htjeli uzeti Ljubljanu“ te da ono što traže je „samo taman Srbija“. Paroški je kazao i da će Srbi, „obzirom da su izbrisani iz hrvatskoga Ustava, stvarati srpsku državu gdje god postoji srpsko selo i srpska kuća“.¹⁰⁴⁵ Vrlo je otvoreno pozvao na nasilje i prolijevanje krvi: „One koji prodaju srpsku krv, te treba u krvi i naplatiti. Izdajica ne smije da postoji u srpskom narodu“. Pri tome je iznio tvrdnje da je hrvatsko stanovništvo u Baranji kolonizirao Pavelić i to zato jer su bili „dobri koljači“, nazvavši ih dođošima koji „ako neće s vama, morat će kupiti kofere“, dodavši da onoga tko „kaže da to (Baranja, op. aut.) nije srpska zemlja, imaju pravo ubiti kao kera kod tarabe“. Istovremeno je ustvrdio da u srpskoj vojničkoj tradiciji ne postoji izraz „klanje“. Na kraju je pozvao na jedinstvo Srba i poslušnost SNV-u Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema.

¹⁰⁴² U medijima se procjenjivalo da se radilo o pridošlicama iz Vojvodine i Srbije, a da je mještana bilo svega stotinjak. Ana Diklić, Brankica Petković, „Krojači velike Srbije“, *Glas Slavonije*, 22. travnja 1991., 7; „Nije primijenjena sila“, *Glas Slavonije*, 26. travnja 1991., 2.

¹⁰⁴³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 2.

¹⁰⁴⁴ Poznat i po izjavi da „Albanci jesu ljudi, ali ne oni koji mogu uživati građanska prava“. Ana Diklić, „Demokratski stil Šešelja i Paroškog“, *Glas Slavonije*, 23. travnja 1991., 1.

¹⁰⁴⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 2.

Jovo Ostojić zapitao se zašto ga zaustavljaju na dunavskom mostu kada „Dunav nije granica“. Isti dan mitinga, sedan od jedanaest mjesnih odbora SDS-a pristupilo je Regionalnom odboru za Baranju na čelu s Vidom Mandićem. Ostala četiri odbora ostala su pod općinskim odborom SDS-a pod vodstvom Vojislava Vukčevića.¹⁰⁴⁶

Sve se to dogodilo na skupu koji je PU Osijek odobrila, da bi nakon skupa ustvrdila da će se u slučajevima pozivanja na rušenje ustavnoga poretka u Hrvatskoj ubuduće primijenjivati sila, što se u ovom slučaju dogodilo. U slučaju Jagodnjaka ona nije primijenjena zbog prisustva određene količine naoružanja u neposrednoj blizini visokih dužnosnika Srbije te prethodnoga dogovora MUP-a RH, Pokrajinskoga SUP-a Vojvodine i MUP-a Srbije o sprječavanju ekstremističkih pohoda u Republici Hrvatskoj.¹⁰⁴⁷

Miting u Jagodnjaku izazvao je velike reakcije. Zbog izazivanja nacionalne i vjerske mržnje te pozivanja na razbijanje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, PU Osijek podigla je kaznene prijave Okružnom tužiteljstvu u Osijeku protiv Šešelja, Paroškoga i Ostojića. Na Batinskom mostu pripadnici SJP PU Osijek u civilnoj odjeći prepriječili su prolazak i zaustavili kolonu od dvadesetak automobila u kojoj se nalazio Šešelj. Pri tom su ga uhitili i priveli na obavijesni razgovor u policijsko vozilo. No, mediji su izvijestili da je pušten zbog pritiska njegove naoružane pratnje.¹⁰⁴⁸ Na pitanje zašto je pušten, načelnik Reihl Kir je, prema informacijama iz medija, odgovorio zato što hrvatska policija nije „ustaška“, kako je to tvrdio Šešelj.¹⁰⁴⁹ Ovaj se slučaj vjerojatno ne bi dogodio da je za Šešeljem tada bila raspisana tjeratica, što je nekoliko dana kasnije, 6. svibnja 1991., zbog Šešeljeva pozivanja na nasilnu promjenu ustavnoga ustrojstva Republike Hrvatske, učinio Okružni sud u Osijeku.¹⁰⁵⁰

Širi kontekst ovih događaja bio je taj da su u to vrijeme vođeni intenzivni pregovori predsjednika jugoslavenskih republika u kojima je Hrvatska nudila labavu federaciju ili miran razlaz pa je hrvatska vlast stalno slala upute o smirivanju situacije.¹⁰⁵¹

S obzirom na to da je za Šešeljem potom raspisana tjeratica, ovdje je potencijalno bila riječ o situaciji koju je Vladimir Šeks još u kolovozu 1990. opisao kao onu „u kojoj se nije postupilo onako kako se u takvim situacijama normalno postupaju, jer bi to možda bila upravo

¹⁰⁴⁶ Ana Diklić, Brankica Petković, „Krojači velike Srbije“, *Glas Slavonije*, 22. travnja 1991., 7.

¹⁰⁴⁷ Svoju turneju Šešelj je sa svojim ekstremistima imao tijekom cijeloga travnja 1991., boraveći prvo u Kninu 3. i 7. travnja, potom u Borovu Selu 14. travnja te Jagodnjaku 21. travnja. „Nije primijenjena sila“, *Glas Slavonije*, 26. travnja 1991., 2.

¹⁰⁴⁸ A. D., „Krivične prijave protiv Šešelja, Paroškoga i Ostojića“, *Glas Slavonije*, 24. travnja 1991., 18; http://www.uvsjp-alfa.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=216:sjp-orao-osijek&catid=101:sjp-pu&Itemid=177, pristup lipanj 2018.

¹⁰⁴⁹ HIC, *Kronologija*, 52.

¹⁰⁵⁰ HR-HDA-1745, MUP RH, Operativno dežurstvo, Obavijest MUP-u BiH, br. 511-01-35-D-13428/91, Zagreb, 6. svibnja 1991.

¹⁰⁵¹ Runtić, *Prije dvadeset godina*, 48.

ona iskra koja bi dovela do velikih nereda i ostvarenja“ kosovskoga scenarija u Hrvatskoj – upotrebu oružja i uvođenje izvanrednoga stanja uz upotrebu JNA.¹⁰⁵² Šeljev SRS bio je jedna od onih organizacija (uz Udruženje Srba iz Hrvatske, Srpsku demokratsku stranku, Srpsku narodnu obnovu i Narodnu stranku) koja je radila na organizaciji slanja dobrovoljaca iz Srbije u Hrvatsku.¹⁰⁵³ Šeks se već tada nedvosmisleno odvažio prognozirati smjer prema kojem je vodila politika SDS-a u Baranji, ocijenivši da zastrašivanje baranjskih Srba „ustašama, klanjem i drugim glupostima“ znači pripremanje javnosti za odcjepljenje toga kraja od Hrvatske.¹⁰⁵⁴ Bilo je to potpuno u skladu s ciljem SRS-a koje je Šešelj javno obznanio u lipnju 1991. za lokalne kninske novine: uspostava srpske države na Balkanu koja će obuhvatiti „celokupno srpstvo, sve srpske zemlje“.¹⁰⁵⁵

Imajući u vidu da se miting održao nedugo nakon otkrivanja i uhićenja članova lanca krijumčarenja oružja u Baranji, čelnik baranjskoga HDZ-a Marko Kvesić javno se upitao jesu li velikosrpski ideolozi došli utvrditi nove puteve za krijumčarenje oružja jer „kako će ubijati uz tarabu bez oružja!“¹⁰⁵⁶

Vukčević je nakon jagodnjačkih zbivanja izjavio da SNV za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem nije legitimno tijelo toga teritorija „jer je srpski narod izabrao i plebiscitom prihvatio SNV za cijelu Hrvatsku, da volja srpskog naroda nije izražena na zakonit način i da je volja srpskog naroda valjana i zakonito iskazana plebiscitom za Deklaraciju kojom se opredijelio da živi u Jugoslaviji“, ustvrdivši da odlukom o pripajanju Srbiji „Jugoslavija se menja i ruši.“¹⁰⁵⁷ Tijekom ljeta 1991. belomanastirska struja SDS-a otcijepila se i osnovala novi ogranak, pripojivši ga SDS-u Srbije, tj. regionalnom odboru za Vojvodinu (Sombor). Tu je frakciju predvodio nastavnik iz Beloga Manastira, Đorđe Latas, koji je u Baranji bio organizator javnih tribina i mitinga SDS-a, dajući otvorenu podršku SNV-u za priključenje Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema Srbiji.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵² Citirano je izrekao u kontekstu komentiranja Sabora u Srbu koji je Jovan Rašković nazvao „srpskim ustankom bez oružja“. Dubravka Drača, „Memorandum SANU-a iz Raškovićeve kuhinje“, *Glas Slavonije*, 4. kolovoza 1990., 10.

¹⁰⁵³ Ljiljana Habjanović-Đurović „Ko se boji četnika, taj je ustaša“, *Duga*, 13. rujna 1991., 35-38.

¹⁰⁵⁴ Dubravka Drača, „Memorandum SANU-a iz Raškovićeve kuhinje“, *Glas Slavonije*, 4. kolovoza 1990., 10.

¹⁰⁵⁵ Nikica Barić, „Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.-1995.

(s naglaskom na Slavoniju i Baranju)“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 10, br. 1, Slavonski Brod, 2010., 500.

¹⁰⁵⁶ V. Sikora, „Sprega s krijumčarima oružja“, *Glas Slavonije*, 24. travnja. 1991., 10.

¹⁰⁵⁷ B. Petković, „Pitati Hrvate i Mađare“, *Glas Slavonije*, 26. travnja 1991., 5.

¹⁰⁵⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 37.

6.1. Baranja uoči napada i okupacija

Budući da se „rukovodstvo“ općine Beli Manastir vodilo činjenicom da je Baranja višenacionalna sredina i „Jugoslavija u malom“, nije se mnogo pažnje pridavalo nužnosti formiranja postrojbi ZNG-a. Doduše, hrvatsko je stanovništvo u nekoliko mjesta (gdje su osnovani ogranci HDZ-a) pokušalo oformiti takve postrojbe veličine 30 do 80 pripadnika.¹⁰⁵⁹ S druge strane, početkom svibnja 1991. MUP RH imao je provjerene informacije da u Slavoniju i Baranju iz Srbije povremeno pristiže i više stotina terorista.¹⁰⁶⁰ Informacija koja je početkom svibnja stigla u PU Vukovar, a bila je uglavnom točna, govorila je da mobilizirani dijelovi JNA imaju zadaću 8. ili 9. svibnja 1991., uz Vukovar i Vinkovce, okupirati i Baranju. Već je ranije navedeno da je iz Srbije 6. svibnja preko batinskoga mosta ušla prva manja jedinica 36. mbr. (Subotica) i uspostavila mostobran.¹⁰⁶¹ Stoga su 7./8. svibnja i Hrvati u Baranji blokirali promet, postavivši straže u selima oko Batine.¹⁰⁶²

I dok su se sve hrvatske stranke u Osijeku (HDZ, HDS, HSLS, SDP, HNS, HKDS, SDSH, DSAH, SDA) izjasnile za državni referendum,¹⁰⁶³ čelnici pojedinih baranjskih stranaka (SDS, SPH–PJO, SK–PJ, SRS) 12. svibnja 1991. izjasnili su se protiv najavljenoga referenduma za hrvatsku samostalnost i najavili njegov bojkot, zajedno sa svim članstvom. Predsjedniku SO Beli Manastir iz redova SDP-a, Rudolfu Emertu, iznijeli su pri tom zahtjeve da se razoružaju sve paravojne jedinice i smanji broj pričuvnoga sastava policije zbog straha lokalnih Srba od „stalnog naoružavanja hadezeovaca“.¹⁰⁶⁴ Nakon održanoga referenduma, noć 19./20. svibnja 1991. bila je vrlo bučna zbog slavlja građana. Na referendum u Baranji izišlo je nešto više od 66% ukupnoga broja birača, tj. oko 27.337 građana. Za hrvatsku samostalnost glasovalo je malo više od 89% izišlih birača, a protiv je bilo oko 8% (2257), odnosno malo više od 59% ukupnoga baranjskoga stanovništva glasovalo je za hrvatsku samostalnost, dok je manje od 5,5% bilo protiv. Srbi su masovno bojkotirali referendum. U istaknutim pobunjeničkim središtima, Belom Manastiru i Dardi, odaziv je bio oko 50%. Noćne straže i

¹⁰⁵⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Josip Bartolić „Dogadjaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, 1 (dalje: HR-HMDCDR-BDAG, 94).

¹⁰⁶⁰ Intervju zamjenika ministra MUP-a RH Slavka Degoricije za Vjesnik. „Narod to nije zaslužio“, *Glas Slavonije*, 7. svibnja 1991., 7.

¹⁰⁶¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 64.

¹⁰⁶² B. P., „Vojska u Batini“, *Glas Slavonije*, 8. svibnja 1991., 10.

¹⁰⁶³ Renata Matić, „Samo jedan put – u suverenitet“, *Glas Slavonije*, 19. svibnja 1990., 11.

¹⁰⁶⁴ V. St., „Za mir i toleranciju“, *Glas Slavonije*, 13. svibnja 1991., 10.

dežurstva bile su prisutne na obje strane, a psihoza, strah, napetost i glasine o međusobnim napadima na vrhuncu.¹⁰⁶⁵

Od lipnja 1991. zaredali su incidenti. U okolici Beloga Manastira 15./16. lipnja iz pješačkoga je oružja pucano u vinogradarsku kućicu u vlasništvu građanina hrvatske nacionalnosti.¹⁰⁶⁶ U središtu istoga mjesta, 19. lipnja, izvješena je četnička zastava s mrtvačkom glavom i porukom: „S verom u Boga, braćo Srbi, mi smo stigli“.¹⁰⁶⁷ Dva dana kasnije u Belom Manastiru ispred kuće predsjednika baranjskoga SDS-a podmetnut je eksploziv pri čemu je nastala manja materijalna šteta. Na mjestu događaja okupilo se 100 do 200 članova SDS-a koji su provocirali i vrijeđali policiju. U susjednom Petlovcu 24./25. lipnja na uličnom prometnom znaku postavljena je i aktivirana dimna kutija.¹⁰⁶⁸

U srpnju 1991. svako je baranjsko selo već imalo organiziran određeni oblik obrane. Na sjednici SO Beli Manastir, 2. srpnja, konstatirano je zadovoljstvo što unatoč svim nemirima, napetostima, incidentima i pojedinačnim kaznenim djelima u općini Beli Manastir i izvan nje, na tlu Baranje do tada ipak nije bilo oružanih sukoba.¹⁰⁶⁹ U prvim danima srpnja, komunikacija između općinske vlasti i JNA bila je redovita i korektna, unatoč prisutnosti mnogih tenkova u belomanastirskoj vojarni, kao i rezervista iz Vojvodine, što je davalo razloga za zabrinutost. Zbog toga su brojni Hrvati i ostalo stanovništvo nesrpske nacionalnosti odlazili na sigurnija mjesta, posebice u mađarski Pečuh.¹⁰⁷⁰ Da je sigurnosna situacija u Baranji izmaknula kontroli, posebice nakon masovnog ulaska oklopa JNA i srpskih rezervista 3. srpnja, državnom je vrhu dano do znanja dva dana kasnije na susretu predsjednika Tuđmana s osječkim izaslanstvom u Zagrebu. Tom je prigodom skrenuta pažnja na humanitarni problem zbog sve težega zbrinjavanja izbjeglica u Osijeku iz okolnih mjesta.¹⁰⁷¹ Iako je predsjednik Tuđman iskazao zabrinutost i pozvao da se problemi rješavaju političkim putem, u tom trenutku nešto više od toga očito se nije moglo i/ili, zbog političkih, točnije, vojnostrateških razloga, smjelo učiniti.

Pod izgovorom da tampon-zonama sprječava međunacionalni sukob, JNA je 7.-10. srpnja 1991. provela invaziju i potihom okupirala Baranju, stavivši se na stranu pobunjenih Srba.¹⁰⁷² U Baranju je, prema nekim procjenama, tada ušlo oko stotinu tenkova i samohotki i

¹⁰⁶⁵ Nevažjećih listića je bilo 690 što je iznosilo 1,6% ukupnoga baranjskoga stanovništva, odnosno 2,5% od ukupnoga broja izišlih na izbore. B. Petković, „Nisu straže, nego noćne šetnje“, *Glas Slavonije*, 23. svibnja 1991., 10.

¹⁰⁶⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 19.

¹⁰⁶⁷ (T), „Četnički simboli u središtu grada“, *Glas Slavonije*, 20. lipnja 1991., 22.

¹⁰⁶⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 17.

¹⁰⁶⁹ St., „Sačuvati mir u Baranji“, *Glas Slavonije*, 3. srpnja 1991., 5; B. K., „Ubijen radnik na benzinskoj stanici“, *Glas Slavonije*, 3. srpnja 1991., 5.

¹⁰⁷⁰ „Kasarna puna tenkova“, *Glas Slavonije*, 6. srpnja 1991., 6.

¹⁰⁷¹ T. Jovanović, „Predsjednik Tuđman upoznat s kriznom situacijom“, *Glas Slavonije*, 6. srpnja 1991., 24.

¹⁰⁷² Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 19.

oko 4000 pješaka.¹⁰⁷³ Taj je broj vojnika odgovarao procjeni komada pješaškoga oružja koje je TO Beli Manastir posjedovao prije nego ga je JNA zaplijenila u svibnju 1990. godine.¹⁰⁷⁴ Nakon odustajanja od velike napadne operacije u Slavoniji 8. srpnja (dan ranije potpisan je sporazum na Brijunima), JNA je tenkove iz belomanastirske vojarne utvrdila na položajima na obližnjem Banovu Brdu.¹⁰⁷⁵ Prema podacima iz medija, 10. srpnja namjeravala je izvesti vojnu vježbu kod Batine i Beloga Manastira, no do toga ipak nije došlo.¹⁰⁷⁶ Jedinice JNA bile su razmještene i po graničnim karaulama: u Torjancima, Luču, Kneževu, graničnom prijelazu Udvar, Buđaku kraj Draža.¹⁰⁷⁷

I dok su početkom srpnja 1991. policijska izvješća, uz prisutnost seoskih straža, javljala o mirnoj situaciji u Baranji, već sredinom istoga mjeseca ocijenjeno je da je stanje „na granici mira i sukoba“. O tome su svjedočile noćne straže, čuvanje sela i žitnih polja te prijeteće Komande belomanastirskoga garnizona JNA da će u slučaju napada na vojsku, grad „savrnuti sa zemljom“. Predsjednik SO Beli Manastir Rudolf Emert demantirao je informacije o planiranim napadima na belomanastirsku vojarnu, a u proglasu baranjskim mjesnim zajednicama i strankama tada je poručivao da se Baranja može braniti jedino mirom. Pozivajući građane da se ne sukobljavaju s JNA kao ni s pripadnicima drugih nacionalnosti, izražavao je vjeru u obećanja JNA da Baranjsima ne će praviti probleme ako ne bude bila napadnuta. Bio je to naivni pacifizam prvaka baranjske općine koji se vrlo brzo pokazao neuspjelim jer već krajem mjeseca mir ondje više nije postojao ni u kojem obliku.¹⁰⁷⁸

Kao u Osijeku, i u Baranji je postojao osjećaj zapostavljenosti. Prva nagađanja o izdaji i prodaji Baranje u lokalnom se tisku pojavila već u prvoj polovici srpnja 1991. godine. Ta je informacija došla od predsjednika općinskoga odbora SK–PJ koji je na međustranačkom skupu izjavio da ima informacije da je državni vrh dogovorio prodaju Baranje Mađarskoj u zamjenu za oružje.¹⁰⁷⁹ No, osjećaj zaboravljenosti, u Baranji se osjećao i ranije. Na godišnjoj skupštini HDZ-a u lipnju 1991., izražena je zabrinutost zbog loše komunikacije sa središnjicom stranke čiji je baranjski ogranak članstvom najbrojniji bio u općini Beli Manastir.¹⁰⁸⁰ Predsjednik

¹⁰⁷³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 1-10.

¹⁰⁷⁴ Zapovjednik Međimursko-baranjske bojne 106. br. HV, Josip Bartolić, procjenjuje da se radilo o 3500 do 4000 cijevi. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad“.

¹⁰⁷⁵ B. Petković, „Tenkovi ukopani u brdo“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 8.

¹⁰⁷⁶ D. Špišić, I. Korman, „Tenkovi čuvaju Baranju“, *Glas Slavonije*, 10. srpnja 1991., 6.

¹⁰⁷⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilježka SZUP – centar Osijek“, Osijek, 26. srpnja 1991., 1.

¹⁰⁷⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće o sigurnosnoj situaciji terena SO Beli Manastir SZUP Centra Osijek“, Osijek 18. srpnja 1991., 1-4; B. Petković, „Tenkovi ukopani u brdo“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 8.; B. Petković, „Straža u Jagodnjaku pucala“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 2.

¹⁰⁷⁹ B. Petković, „Tenkovi ukopani u brdo“, *Glas Slavonije*, 9. srpnja 1991., 8.

¹⁰⁸⁰ V. S., „Središnjica zanemarila Baranju“, *Glas Slavonije*, 17. lipnja 1991., 10.

općinskoga HDZ-a, Marko Kvesić, ocijenio je da su pojačane provokacije, kao i glasine o prodaji i izdaji Baranje, u Baranju počele pristizati s dolaskom JNA.¹⁰⁸¹ Taj je proces kulminirao nakon okupacije Beloga Manastira i većega dijela Baranje 22. kolovoza.¹⁰⁸²

Ni medijska „propaganda“ iz Srbije nije bila pasivna. TV Beograd je krajem srpnja 1991. objavio lažnu informaciju da je 700 gardista okupiralo vojarnu u Belom Manastiru.¹⁰⁸³ Nadalje, kada je tih dana grom zapalio krov kuće Srbina u Popovcu, a susjedi pomagali u gašenju požara, TV Novi Sad prenio je vijest da je kuću zapalio ZNG, a da su vlasnika zaklali.¹⁰⁸⁴

Što se situacije sa žetvom pšenice tiče, stanje u Baranji tijekom srpnja 1991. još uvijek je omogućavalo njezino, uglavnom nesmetano, obavljanje. Početkom kolovoza, unatoč već započetim napadima, žetva je privedena kraju s više od 85% požnjevenih usjeva, što je po tom pitanju belomanastirsku općinu predstavljalo najuspješnijom u istočnoj Slavoniji.¹⁰⁸⁵ U to je vrijeme belomanastirski Crveni križ nudio smještaj izbjeglim Baranjcima i osiguravao tone hrane.¹⁰⁸⁶

Glavni smjer intenzivnih terorističkih aktivnosti bio je Uglješ – Novi Čeminac – Jagodnjak – Bolman – Novo Nevesinje.¹⁰⁸⁷ Na tom su području, kao uvod u prve otvorene napade JNA i pobunjenih Srba na Hrvate, 23. srpnja 1991. iz smjera Kneževih Vinograda u Jagodnjak došla dva kamiona u pratnji JNA iz Bolmana. Kamioni s ceradama i prekrivenim registarskim oznakama dostavili su oružje, strjeljivo i vojnu opremu (šatori, šatorska krila, maskirne odore za izviđače, strjeljivo za pištolje i automatske puške, granate za minobacače). Mještanima Uglješa, Jagodnjaka i Bolmana podijeljene su 102 automatske puške, s 105 komada metaka po puški.¹⁰⁸⁸ Prema pisanju medija, u Jagodnjaku je uspostavljena i oružarnica za pohranu oružja.¹⁰⁸⁹ Već iduće noći, 24./25. srpnja, na smjeru Čeminac – Uglješ otvorena je vatra, a JNA je transporterima 25. srpnja 1991. ušla u Jagodnjak.¹⁰⁹⁰

Osim JNA, u Baranji je djelovao TO Baranje, nelojalni pripadnici policije iz PP Beli Manastir i Darda, domaći pobunjenici i dobrovoljci iz Srbije. TO Baranja svoju je popunu planirala izvršiti iz mjesta većinski nastanjenih Srbima. Najekstremnije skupine SDS-a nalazile

¹⁰⁸¹ B. Petković, „Vojska vježba gađanje, građani, strahuju!“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 5.

¹⁰⁸² R. R., „Ne pedalj, nego cijela regija...“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1991., 15.

¹⁰⁸³ Ana Diklić, „Armija, izaziva, gubeći strpljenje“, *Glas Slavonije*, 25. srpnja 1991., 2.

¹⁰⁸⁴ „Požar gasili i Hrvati i Srbi“, *Glas Slavonije*, 25. srpnja 1991., 4.

¹⁰⁸⁵ V. St., „Žetva pri kraju“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 7.

¹⁰⁸⁶ Siniša Kraml, „Spremni za prihvati“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., 9.

¹⁰⁸⁷ Damir Svoboda i Roberta Balentović, „Baranja na nišanu“, *Glas Slavonije*, 14. kolovoza 1991., 11-12.

¹⁰⁸⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 30.

¹⁰⁸⁹ Damir Svoboda i Roberta Balentović, „Baranja na nišanu“, *Glas Slavonije*, 14. kolovoza 1991., 11-12.

¹⁰⁹⁰ B. Petković, „Iz Uglješa pucano na Čeminac“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 4.

su se u Jagodnjaku, Uglješ, Bolmanu, Novom Čemincu, Dardi, Belom Manastiru, Popovcu, Kneževim Vinogradima, Švajcarnici, Bilju, Novom Nevesinju i Kneževu.¹⁰⁹¹ Središta pobune u Baranji bila su mjesta većinski nastanjena Srbima: Jagodnjak, Uglješ, Novi Čeminac, Bolman.¹⁰⁹² Uglješ i Jagodnjak slovila su za „najveća krizna žarišta“. To su bila mjesta u kojima su živjeli doseljeni ekstremni Srbi iz Bosne, s Banovine i Korduna.¹⁰⁹³ „Štab otpora“ nalazio se u mjesnoj zajednici u Jagodnjaku.¹⁰⁹⁴

Samo mjesec dana prije okupacije Baranje, policijska izvješća bilježila su da do otvorenoga sukoba u Baranji još nije došlo, uz naznaku da je realno očekivati da će se to dogoditi. Bila je to prognoza temeljena na dobivenim informacijama o dolasku rezervista, oružja i opreme JNA iz Vojvodine, stacioniranju JNA u belomanastirskoj vojarni, boravku na Banovu Brdu, (navodnom) postavljanju raketnih rampi prema Osijeku, blokiranju ulaza u Jagodnjak, postavljanju straža u Uglješ i Bolmanu, provokacijama prema Čemincu.¹⁰⁹⁵ Zadnjega srpanjskoga dana JNA se s četiri višecjevna bacača raketa (VBR) ukopala u Dražu, zauzevši položaje prema Batini.¹⁰⁹⁶ Dojave o pripremanju veće količine hrane, poput one u Jagodnjaku iz sredine srpnja, dodatno su upućivale na skorašnje napade na Baranju.¹⁰⁹⁷

Krajem srpnja 1991. pucnjave u Starom Čemincu i oko Jagodnjaka postale su redovite, a u nekim mjestima u večernjim i noćnim satima policija više nije mogla patrolirati.¹⁰⁹⁸ Napad na PP Beli Manastir u kojoj se nalazio pričuvni sastav policije, zbio se 28./29. srpnja, pri čemu su ranjena dva policajca.¹⁰⁹⁹ Procjena policije s početka kolovoza da je, s obzirom na brojnost JNA, dobru naoružanost srpskih pobunjenika i započete provokacije, situacija u Baranji zrela za izbijanje otvorenoga sukoba, uskoro se pokazala točnom.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 7.-8.

¹⁰⁹² To nisu bila jedina mjesta sa srpskom većinom. Dražen Badun, „Rasplamsale terorističke strasti“, *Glas Slavonije*, 30. srpnja 1991., 6.

¹⁰⁹³ Držalo da su potpuno pod utjecajem Vojislava Šešelja, Milana Paroškoga, Ilije Petrovića i Jovana Ostojića. HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 37.

¹⁰⁹⁴ Članovi Štaba bili su Mile Torbica, Dragan Suzić, Dušan Drobac, Jovan Kelebuda, Pero Rakas, Dragana Veselinović, Mirko Đujić, Ilija Ninković, Vaso Jocić. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Službena zabilješka SZUP – centar Osijek“, Osijek, 26. srpnja 1991., 1.

¹⁰⁹⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 37.

¹⁰⁹⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće o dnevnim zbivanjima Centra za obavještavanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Republičkom centru za obavještavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Osijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i Sekretarijatu za narodnu obranu Osijek“, Osijek, 31. srpnja 1991., 2.

¹⁰⁹⁷ HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša MUP-u RH, br. 511-07-02/9-5506/91, Osijek, 19. srpnja 1991.

¹⁰⁹⁸ Načelnik PU Beli Manastir Damir Klarić u srpnju je smijenjen. „Baranja nikada neće biti srpska“, *Glas Slavonije*, 30. srpnja 1991., 6.

¹⁰⁹⁹ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 20; Ana Diklić, „Armija, izaziva, gubeći strpljenje“, *Glas Slavonije*, 25. srpnja 1991., 2.

¹¹⁰⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 34.

U kolovozu 1991. okolnosti su bile znatno nepovoljnije nego one srpanjske. Baranja je u kolovozu 1991. bila najugroženiji dio istočne Hrvatske.¹¹⁰¹ Prvoga dana kolovoza zbio se teroristički napad na željezničku prugu Beli Manastir – Osijek kod Meca, čime su se strah i nemir u Baranji pojačali.¹¹⁰² Desetak dana nakon napada na policijsku postaju, na Beli Manastir je 7. kolovoza 1991. izvršen topnički napad.¹¹⁰³ Tada je zrakoplovstvo JNA povrijedilo zračni prostor Mađarske i na njezin teritorij, gdje je izbjeglo civilno stanovništvo, izbacilo više bombi.¹¹⁰⁴

No, područje od Bilja do Osijeka još nije bilo okupirano. Za „konačno oslobođenje“ toga dijela Baranje bio je zadužen komandir TO Baranja, rezervni major Borivoj Dobrokeš.¹¹⁰⁵ Novi su napadi, nastavljeni pojačanim intenzitetom na svakodnevnoj razini. S nogometnoga igrališta u Novom Čemincu 7. i 8. kolovoza 1991. napadnut je Čeminac, selo s hrvatskom većinom, a kod Darde je pješačkom vatrom napadnuta policijska ophodnja. Barikade su podignute i u Kneževim Vinogradima, a napadnut je i Petlovac. U predjelu šume Haljevo na južnoj strani Beloga Manastira, pobunjenici su 8. kolovoza otvorili vatru na vlak Osijek – Pečuh pri čemu je nastala znatna materijalna šteta. U Belom Manastiru 9./10. kolovoza 1991. razoružana je tročlana policijska ophodnja čije su pripadnike pobunjenici u podrumu obližnje kuće vezali i tjelesno maltretirali do jutra. Policijske ophodnje idući su dan oko Beloga Manastira napadane više puta: prvo na ulazu u mjesto pri čemu nije bilo stradalih, dok su u napadu na prilaznoj cesti ranjena dva policajca, Vlado Matija i Robert Kraljić. Sutradan je ponovno minirana željeznička pruga Osijek – Beli Manastir, a tijekom iduće noći (12./13. kolovoza) i dana izvršeni su snažni minobacački napadi iz Uglješa na Beli Manastir i policijsku postaju, a iz Jagodnjaka na Čeminac i Petlovac.¹¹⁰⁶ Neuspješni pokušaji gađanja PP Beli Manastir dogodili su se u noći 13. kolovoza 1991., pri čemu je lakše ranjen jedan pripadnik ZNG-a. Idući dan u mjestu su, na magistrali kod „Remonta“, srpski pobunjenici otvorili vatru iz smjera Kozarca na dvanaest policajaca pri obavljanju redovnih zadataka. U obostranoj dvosatnoj pucnjava, poginula su dva pripadnika PP Beli Manastir, Marijan Kuzman i Zoran

¹¹⁰¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 101-102.

¹¹⁰² B. P., „Minirana pruga“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., 28.

¹¹⁰³ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 20.

¹¹⁰⁴ Zbog toga čina Mađarska je uložila prosvjed, a krajem mjeseca zaprijetila i rušenjem zrakoplova JNA. Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 20-21.

¹¹⁰⁵ „Baranja krvavi“, *Glas Slavonije*, 5. kolovoza 1991., 23.

¹¹⁰⁶ Damir Svoboda i Roberta Balentović, „Baranja na nišanu, 14. kolovoza 1991.“, *Glas Slavonije*, 11-12; B. D., „Minirana pruga“, *Glas Slavonije*, 13. kolovoza 1991., 20; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 13. kolovoza 1991., 20; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1991., 30.

Sinanović, a Ivica Guskić, Stjepan Pejcin i Darko Maltar teško su ranjeni. Bili su to prvi poginuli hrvatski policajci na tlu Baranje.¹¹⁰⁷

Iste večeri oko 22 sata SJP iz Osijeka je došla zapovijed da se krene prema mjestu sukoba. Dolaskom u Kozarac, skupina od četrdesetak pripadnika zaustavila se, bivajući prisiljena pronaći zaobilazni put do Beloga Manastira. Dio policajaca koji su kod pružnoga prijelaza u Švajcarnici naišli na barikadu, krenuo je u izvid okolnoga terena. S tom skupinom u policijskom vozilu bio je i načelnik PP Beli Manastir. U sukobu je poginuo pripadnik Vidoje Marić, a zapovjednik SJP Mirko Pongrac i Josip Županić su ranjeni. Istovremeno, na PP Dardu bačena je ručna bomba te je minirana pruga.¹¹⁰⁸ U Dardi je postojala istaknuta pobunjenička skupina koja je radila na presijecanju komunikacije prema Osijeku i zaprječivanju prometnice Osijek – Darda – Beli Manastir. Ta je skupina bila odgovorna za postavljanje barikada kod pružnih prijelaza na ulazu u Dardu i susjednu Švajcarnicu.¹¹⁰⁹ U večernjim je satima otvorena vatra iz Meca na Švajcarnicu kod Tvornice stočne hrane „Darda“ i „Svinjogojstva“. Novi minobacački napadi na Beli Manastir zabilježeni su 15. kolovoza i iz belomanastirske vojarne „Kosta Nađ“.¹¹¹⁰

Četrnaestoga kolovoza 1991. PP Beli Manastir preuzeo je Anto Prgomet. Stanje koje je zatekao odražavalo je nesređenost i manjak kontrole: djelatnici srpske nacionalnosti na bolovanju i dalje su dolazili u postaju, dobivajući na uvid situaciju na terenu, podatke o aktivnim djelatnicima postaje itd. (na ispomoći je bilo 20 djelatnika iz PP Valpovo i PP Donji Miholjac, a u PI Darda bili su djelatnici iz PP Našice naoružani samo puškama i pištoljima).¹¹¹¹

Mjesna policijska postaja gađana je oko tri sata u jutro sa šezdesetak granata. JNA je nijekala da se puca iz vojarne tvrdeći da je riječ o paljbi s „vašarišta“. Poginulih i ranjenih u tom napadu nije bilo, već je počinjena materijalna šteta na objektu postaje i okolnim kućama. Zbog događaja u posljednja 24 sata i napada na policijsku postaju, 15. kolovoza 1991. u 10 sati sastao se Krizni štab općine Beli Manastir u sastavu Anto Prgomet, predsjednik IV SO Deneš Šoja, generalni direktor „Belja“ Stevan Kišpal, njegov zamjenik Vencel Čuljak, u ime općinskoga Crvenoga križa Zlatko Marković, direktor belomanastirskoga Doma zdravlja dr.

¹¹⁰⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 36; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 2; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1991., 30.

¹¹⁰⁸ Isto, 2.; Isto, 30.

¹¹⁰⁹ Pripadnici skupine bili su: Dragiša Radić, Sime Mitrić, Milan Knežević, Dragan Vujasin, Adam Grubor i Jovo Malivuk. Mjesta okupljanja pobunjenika u Dardi bili su ugostiteljski objekt Dragiše Radića i stan Sime Mitrića. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Dopuna izvješća za 15.08.1991. godine. Zapovjedništva 3. br. ZNG Kriznom štabu za istočnu Slavoniju“, Osijek, 15. kolovoza 1991., 1.

¹¹¹⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, MUP RH PU Osijek, „Priopćenje za tisak“, 15. kolovoza 1991., Osijek, 1.

¹¹¹¹ Isto, 1.

Mutavdžić, dr. Kovačić iz Darde, predstavnik Novosadskoga korpusa JNA major Matko Kanjerić i kapetan Pero Lozukić u ime SDB-a. JNA je demantirala da je pucala na postaju te da ima „naređenje“ da razoruža sve paravojne formacije. Poslijepodne komandant Kanjerić pozvao je zapovjednika Prgometa „na kafu“, koji je sluteći da se radi o zamci, poslao policijsku izvidnicu nakon čega je ustanovljeno da je bio u pravu. Osim toga, otkriveno je da su barikade postavljene i u Karancu i da JNA aktivno sudjeluje u pobunjeničkim aktivnostima razvozeći pobunjenike po punktovima.¹¹¹²

Samo tjedan dana uoči okupacije, predstavnici belomanastirske vlasti u Zagrebu su se 15. kolovoza susreli s članovima hrvatske Vlade. Predsjednik SO Rudolf Emert, predsjednik IV SO Beli Manastir Šoja Deneš i direktor gospodarstva „Belje“ Stevan Kišpal, ustvrdili su da je Baranja zadnjih dana zahvaćena terorizmom i da je proglašeni prekid vatre JNA iskoristila za početak sukoba na, do tada, mirnijem baranjskom tlu. Baranjski su prekasno ocijenili da će Baranja morati organizirati obranu. Predsjednik Emert iznio je svoje predviđanje, koje se uskoro pokazalo točnim, da će funkcioniranje lokalne vlasti „za koji dan“ biti potpuno onemogućeno.¹¹¹³ Unatoč svemu, lokalno hrvatsko i mađarsko pučanstvo još je uvijek naivno gajilo nade u mirno rješenje.¹¹¹⁴

Istu je večer minirana pruga kod Šumarina pri čemu je belomanastirska ophodnja još jednom napadnuta, ovaj put bez ozlijeđenih. Između Branjina Vrh i Kneževih Vinograda također su postavljene barikade. Skupina pobunjenika privela je toga dana u Kneževim Vinogradima više mještana na ispitivanje.¹¹¹⁵ Uslijedio je skromni odgovor hrvatskih snaga kada se uspješno minobacački djelovalo na agresorske položaje oko Uglješa pa je vatra na hrvatske položaje nakratko suzbijena.¹¹¹⁶ Nešto kasnije iz Uglješa je uslijedio noćni minobacački udar na Čeminac, Branjin Vrh i okolicu Bilja.¹¹¹⁷ Više minobacačkih i tromblonskih napada izvršeno je 15. i 16. kolovoza 1991. i na policijsku ophodnju i postaju u Belom Manastiru.¹¹¹⁸ Jedini slobodan smjer od Beloga Manastira do Osijeka sredinom kolovoza 1991. išao je preko Kozarca i Grabovca.¹¹¹⁹

¹¹¹² HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 3.

¹¹¹³ D. K., „Kako obraniti Baranju“, *Glas Slavonije*, 15. kolovoza 1991., 3.

¹¹¹⁴ Damir Svoboda i Roberta Balentović, „Baranja na nišanu“, *Glas Slavonije*, 14. kolovoza 1991., 11-12.

¹¹¹⁵ Skupinu je prevodio Miloš Marković. I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 17. kolovoza 1991., 30.

¹¹¹⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Dopuna izvješća za 15.08.1991. godine. Zapovjedništva 3. br. ZNG Kriznom štabu za istočnu Slavoniju“, Osijek, 15. kolovoza 1991., 1.

¹¹¹⁷ „Na meti Čeminac, Bilje, Branjin Vrh“, *Glas Slavonije*, 15. kolovoza 1991., 24.

¹¹¹⁸ I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1991., 30.

¹¹¹⁹ Nevenka Špoljarić, Siniša Kraml, „Samoobrana u režiji domaćina“, *Glas Slavonije*, 9. kolovoza 1991., 15.

Novi snažni minobacački napad na policijsku postaju u Belom Manastiru dogodio se oko pet sati u jutro 16. kolovoza 1991. kada je oko objekta palo oko 150 granata. Mnogi policajci hrvatske nacionalnosti tada su zbog straha, prijetnji Srba i radikaliziranja cjelokupne situacije dali otkaz. Toga dana započeo je napad i na Branjin Vrh, a u Popovcu je došlo do podjele sela na hrvatski i srpski dio. Srbi su preko Crvenoga križa 16. kolovoza deportirali djecu u Srbiju, a zapovjednik Prgomet isto je zatražio i za djecu Hrvata pa je dogovoren njihov odlazak u Medenu kraj Trogira.¹¹²⁰

U završnoj fazi okupacije, velikosrpske snage kojima se priključila i 36. mbr. JNA pod komandom pukovnika Drage Romića i potpukovnika Stojana Mladenovića,¹¹²¹ pojačale su napade prema rubnim predjelima Baranje, s ciljem ostvarenja reduciranoga plana agresije – okupiran i etnički čist teritorij. Od 17. do 20. kolovoza 1991. zaredali su minobacački napadi na mjesta s hrvatskom većinom Branjin Vrh, Čeminac, Petlovac i Dardu te Beli Manastir (srpska većina). Napadi su zabilježeni i na području Valpovštine.¹¹²² JNA je Kriznom štabu 17. kolovoza 1991. svoj izlazak iz vojarne opravdala podatkom da je ZNG otvorio minobacačku vatru po Švajcarnici i Uglješju.¹¹²³

Dotadni problem za stanje u Baranji bio je nedostatak ljudstva u djelatnom sastavu policije jer su preostali otišli u pričuvni sastav, a iz SNO Osijek odgovarali su da su svi „dobili ratni raspored za vojarne”. Iz Kriznoga štaba za Slavoniju i Baranju baranjskoj je policiji 18. kolovoza 1991. javljeno da se JNA više ne smije slobodno kretati bez prethodne najave, o čemu je JNA u Baranji obaviještena isti dan.¹¹²⁴ Policijska postaja u Belom Manastiru 18. kolovoza pogođena je s trideset granata.¹¹²⁵ Od toga dana pod pobunjeničkom kontrolom bili su i Popovac, Švajcarnica, Karanac i pustara Mitrovac (između Grabovca i Kozarca).¹¹²⁶ Sutradan je kod Širina iz zasjede napadnut autobus radnika „Belja” pri čemu su dvije osobe poginule, a dvije teže ranjene. Poslijepodne su u Belom Manastiru postavljene barikade. Istovremeno je iz

¹¹²⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 4.

¹¹²¹ „Imena koja ubijaju”, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 5.

¹¹²² ICTY, „Kronologija oružanih terorističkih napada na pripadnike MUP-a i ZNG-a te civilno stanovništvo od stupanja na snagu odluke o prekidu vatre 7. kolovoza u 06.00 sati od 17. 8. 1991.“, str. 00501213-005012320, www.icty.org, pristup veljača 2014.; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, 18. kolovoza 1991., 20; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, 19. kolovoza 1991., 20; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek“, Osijek, 21. kolovoza 1991., 2; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Aktuelne informacije“, Bilten Komisije za ostvarivanje Odluke Predsjedništva SFRJ o neodložnom i apsolutnom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, Beograd, 19. kolovoza 1991., 4.

¹¹²³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 4.

¹¹²⁴ Isto, 4.

¹¹²⁵ HIC, *Kronologija*, 85.

¹¹²⁶ N. Špoljarić, „I Popovac – novi Bejrut“, *Glas Slavonije*, 19. kolovoza 1991., 19.

Švajcarnice minobacački napadnuta policijska postaja u Dardi i civilni objekti. Zapovjednik postaje Franjo Kozma postavio je promatrače na silosu u Dardi i punkt na izlazu iz Darde prema Švajcarnici. Nakon informacije o okupljanju pobunjenika u Belom Manastiru (kod „Jugodrava”), oko 23 sata poslana je policijska ophodnja koja je napadnuta. Dok se dvojicu ranjenih policajaca zbrinjavalp (Vladimir Lisjak i Dragan Grujić), JNA je obavijestila baranjsku policiju o svojem izlasku sa sedam tenkova i tri transportera, zanimajući se za raspored policije na terenu. Zapovjednik Prgomet, ne govoreći da je povukao svoje pripadnike s položaja, odgovorio je da se nalaze u obližnjem polju kukuruza gdje su se zapravo nalazili srpski pobunjenici. Dolaskom na lokaciju JNA je otvorila vatru po njima, a oružani je sukob potrajao više od pola sata.¹¹²⁷ Konačno, 20. kolovoza 1991. nakon još jednoga od brojnih napada na policijsku ophodnju i postaju u Belom Manastiru, ovoga puta iz Šećerane, Banske Kose, Vašarišta i Tešićeva objekta, pripadnici policije ostali su u okruženju pa je od JNA zatražena intervencija. Pojačanje iz Osijeka policiji nije stiglo, a sve veze s PU Osijek prekinute su. Preostalo oružje podijeljeno je civilima za obranu.¹¹²⁸ Tek je tada PU Osijek izdala zapovijed za uspostavu baranjske crte obrane. Za tu zadaću zadužena je postrojba SJP PU Beli Manastir čiji su pripadnici raspoređeni u četiri skupine – jedna je skupina upućena u Petlovac, a ostale tri u Dardu. S obzirom na započeti napad na postaju, toga su dana i preostali policijski djelatnici dali otkaz, a potom ni djelatnici s ispomoci nisu željeli ostati. Posljednji u PP Beli Manastir ostali su zapovjednik Anto Prgomet i Ivica Tomin. Od načelnika PU Osijek Šalinovića dobili su usmeno dopuštenje za izvlačenje i potvrdu da će ih vod SJP iz Osijeka čekati u Petlovcu. Znajući da ih se prisluškuje, u razgovoru je rečeno da će se izvući preko Šećerane, ali su pošli kroz središte Beloga Manastira. Smjerom Osijek – Valpovo – Belišće (skelom na lijevu obalu) – Novo Nevesinje (pored karaule JNA) – Baranjsko Petrovo selo, SJP PU Osijek izvršio je hodnju i oko 11.30 sati stigao u Petlovac. Dolaskom na zapovijedeno mjesto, zatekli su autobus s pripadnicima PP Đakovo koji su se već izvukli iz Beloga Manastira. Zapovjednik voda SJP PU Osijek Antun Blažević ondje je okupio dvadesetak pripadnika policije. Nedugo zatim u Petlovac je došao i zapovjednik Prgomet potvrdivši da mu je stotinjak policajaca vratilo službene iskaznice i dalo otkaz. Iz Osijeka je, potom, najavljena pomoć u ljudstvu što je i izvršeno slanjem 58 naoružanih baranjskih policajaca-vježbenika.¹¹²⁹

¹¹²⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 5.

¹¹²⁸ Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek za dan 20/21.08.g. u vremenu od 08.00-08.00 sati“, Osijek, 21. kolovoza 1991., 3.; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1991., 20.

¹¹²⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 5.

Tijekom noći 20./21. kolovoza 1991. organizirana je kružna obrana Petlovca, posebice nadzor prometnica prema Belom Manastiru, Jagodnjaku i Bolmanu, koju je SJP minama ojačao na mogućim smjerovima napada. Istodobno, ostale tri skupine dolaskom u Dardu rasporedile su se po rubnim dijelovima mjesta i zajedno s dijelovima 3. br. ZNG-a i 106. br. ZNG-a uspostavile crtu obrane. Te su noći pobunjeničke snage napale uspostavljene položaje obrane. Obostrana vatra trajala je nekoliko sati, a hrvatske su snage prvotno napad uspjele odbiti. Tom prilikom zarobljeno je pet pobunjenika. Borba se nastavila i sljedećega dana, a agresor je uspio probiti sjevernu crtu obrane kod silosa. Tijekom 21./22. kolovoza u Dardi i Mecama ZNG i MUP sukobili su se sa snagama agresora.¹¹³⁰ U jutro 22. kolovoza 1991. u borbu se umiješala i JNA stavivši se otvoreno na stranu pobunjenika. Zajedničkim snagama, s četiri tenka i tri transportera, probili su crtu obrane pa su se hrvatske snage morale povući. Dvanaest pripadnika nije se uspjelo pravovremeno izvući na pričuvne položaje te su ostali u okruženju u zgradi OŠ Darda. Ondje su nastavili pružati otpor sve dok su imali strjeljiva. Potom su se pregovorima pokušali izvući iz okruženja, nudeći petoricu zarobljenika u zamjenu za siguran izlazak. Budući da pregovori nisu uspjeli, odlučili su se predati. Druga skupina od 10 pripadnika SJP uspjela je prema planu bez borbe zauzeti položaj u Dardi na silosu u smjeru Švajcarnice. Ondje su postali meta pobunjeničke vatre na koju nisu odgovorili. U poslijepodnevnom satima otvorena je vatra iz smjera Švajcarnice, a nakon snažnoga snajperskoga i minobacačkoga udara, skupina je napustila položaje.

Oko silosa se potom razvila borba u koju su se uključili i pripadnici mjesne policije. Hrvatske su se snage postupno izvukle prema dardanskoj osnovnoj školi, gdje se nalazila druga skupina hrvatske policije. Kada je u večernjim satima borba prestala, skupina policije sa silosa dobila je zadaću da se od osnovne škole probije do policijske postaje, što je uspješno ostvareno. U međuvremenu, iz Petlovca se, sukladno zapovijedi, vod SJP vratio u Osijek, što je dodatno otežalo položaj hrvatskih snaga. U jutro 22. kolovoza prema školi je krenula kolona od sedam tenkova i transportera JNA iz smjera Beloga Manastira. Zbog nemogućnosti pružanja otpora JNA, zapovjednik PP Darda izdao je zapovijed za povlačenje prema Bilju i Osijeku. Tom prilikom povukla se i treća skupina od 12 pripadnika SJP koja je imala zadaću zauzeti obrambene položaje u policijskoj postaji i oko nje. U prijepodnevnom satima 22. kolovoza okupirani su Beli Manastir i Darda, a JNA je zaustavljena u Bilju.¹¹³¹ Oko podneva skupina SJP PU Osijek, s dijelovima 3. satnije 1. bojne 3. br. ZNG-a i dijelovima 106. br. ZNG-a, krenula

¹¹³⁰ Isto, 6; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 23. kolovoza 1991., 27.

¹¹³¹ Pogoden i tzv. „turski most“ kod Čingi-lingi čarde. I. K./S. A., „Okupacija Belog Manastira“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1991., 24.

je u Dardu radi osiguravanja izvlačenja skupine SJP koja se našla u okruženju. Kao dodatno ojačanje sudjelovali su i vodovi iz Orahovice i Našica. Dolaskom u Bilje stotinjak pripadnika hrvatskih snaga podijelilo se u dvije manje skupine, započevši napredovanje prema pogonu Mesne industrije „Belje“ i Mecama. Ondje je došlo do otvorenoga sukoba s JNA čije su se zračne snage uključile u sukob. Kamionima „Belja“ uspjele se izvući na pričuvene položaje u Bilje, gdje je sa snagama ZNG-a organizirana kružna obrana. Za to vrijeme dio hrvatskih snaga probio se do PP Darda, odakle se počelo izvlačiti preostale policajce. Oko 20 sati postrojba SJP povukla se iz Bilja u bazu, a na položajima su ostali samo pripadnici ZNG-a. U navedenim borbama poginuo je pripadnik SJP Miro Mehić, a četvorica su ranjena. U napadu agresora na Dardu 21. kolovoza zarobljena su 22 pripadnika PU Osijek (12 iz SJP PU Osijek, četiri iz I. PP Osijek i šest iz PP Darda). Sudionici su svjedočili da se prema zarobljenicima, podijeljenim na skupinu u Belom Manastiru i Jagodnjaku, postupalo humano.¹¹³² Taj je dan i na Petlovac krenulo osam tenkova JNA i tri transportera te pobunjenici iz Jagodnjaka, Bolmana i Beloga Manastira. Uslijedilo je povlačenje prema Baranjskom Petrovom Selu gdje je policiju napalo zrakoplovstvo JNA. Nakon traženja pomoći, iz Valpova je stiglo pojačanje koje je uspostavilo mostobran za izvlačenje kod Belišća gdje je Baranju napustio i zapovjednik Prgomet.¹¹³³ Isti dan uočena su velika prebacivanja JNA i tenkova iz Vojvodine preko mosta na Batini.¹¹³⁴ Prema podacima MUP RH u borbama 22. kolovoza 1991. na području Bilja ukupno je poginulo 13 pripadnika ZNG i MUP, a 10 ih je ranjeno.¹¹³⁵

Srpska strana potvrdila je da su „iz policijske stanice isterani policajci i gardisti, a kontrolu svih ključnih položaja preuzeli su Srbi.“ Štab TO Beli Manastir priopćio je 25. kolovoza 1991. da je „od jučer Baranja slobodna“ te da su pod njihovom kontrolom sva naselja, tj. njih trideset i devet.¹¹³⁶

Procjene su da je iz Baranje tijekom kolovoza izbjeglo više od 20.000 civilnoga stanovništva.¹¹³⁷ Osim Hrvata, iz Baranje je izbjegao i dio Srba koji su Hrvatsku prihvaćali kao svoju domovinu (tzv. Raci). Kasnije su osnovali Vijeće Srba hrvatske Baranje.¹¹³⁸ Veliki broj

¹¹³² Među zarobljenima nalazili su se i sin načelnika PU Vinkovci Petra Biočića, pripadnik SJP PU Osijek Siniša Biočić i brat načelnika PU Vukovar Stipe Pole, Marko Pole. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Depeša PU Osijek MUP RH, n/r ministra Ivana Vekića“, Broj: 511-07-02/1-210-1060/91, Osijek, 4. rujna 1991., 1-4.

¹¹³³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 7.

¹¹³⁴ M. Wranka, „Linija fronte nadomak Osijeku“, *Glas Slavonije*, 24. kolovoza 1991., 24.

¹¹³⁵ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvešće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (članak 142. stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba“, 41.

¹¹³⁶ Petrović, *Srpsko nacionalno vijeće*, 128.

¹¹³⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 35-38.

¹¹³⁸ Pokret za oslobođanje Baranje, „I Raci uz Hrvate“, *Glas Slavonije*, 12. studenoga 1991., 24.

vojno sposobnih prognanika ubrzo je pristupio postrojbama MUP-a i ZNG-a, najvećim dijelom 135. brigade.¹¹³⁹

Osijek je od tada bio posebno ugrožen i s okupiranoga područja Baranje. Za minobacačke i raketne napade na Osijek i okolicu iz Baranje od sredine kolovoza 1991., odgovornima se smatralo komandanta TO Baranje Borivoja Dobrokeša, njegova zamjenika Lazara Brnovića i pomoćnika Boška Jančića.¹¹⁴⁰ U vezi zbivanja 20. kolovoza 1991. na području Beloga Manastira zbog mogućega počinjenja kaznenih djela genocida osumnjičeni su: Mile Bekić, Milan Bogunović, Stevan Delić, Boško Dubaić, Mladen Horvat, Blagoja Kusić, Milutina Lazar, Jakov Malivuk, Slavko Marjanović, Miloš Marković, Boško Mileusnić, Milan Mrđa, Dragiša Radić, Savo Stojanović, Dragomir Tošić, Radoslav Zdjelarević, Borivoj Živanović, Damir Žužić.¹¹⁴¹

Obrana Baranje nastavljena je i nakon 22. kolovoza 1991. godine. Od borbi istaklo se izvlačenje iz Bilja četvorice pripadnika 3. satnije 1. bojne 3. br ZNG koji su ondje izviđali protivničke položaje i, upavši u zasjedu, trojica od njih bili ranjeni. U pomoć je krenula 3. satnija koja je, uz tri poginula pripadnika, nakon trosatne borbe uspjela izvući svoje suborce i uništiti jedan protivnički tenk i kamion, osvojivši dio pješačkoga naoružanja i sanitetsko vozilo.¹¹⁴² Za to vrijeme, u Osijeku se okupila jedna satnija 106. br. ZNG i krenula natrag na baranjsko tlo.

6.2. Biljska satnija i pokušaj oslobađanja Bilja

U borbama za Dardu 22. kolovoza 1991., uz snage SJP, temeljne osječke policije i 106. br. ZNG-a, sudjelovali su i pripadnici njezine Biljske satnije koji su pomagali u izvlačenju ranjenika i evakuaciji civilnoga stanovništva iz Bilja prema Osijeku. Budući da JNA nakon okupacije nije ušla u ispražnjeno Bilje, već je 23. i 24. kolovoza 1991. započela pljačka privatne imovine izbjeglih stanovnika, pojedini su mještani samoinicijativno počeli dolaziti u Bilje i hraniti svoju ostavljenu stoku.¹¹⁴³ U športskoj dvorani PU Osijek u Osijeku 23. kolovoza okupio se dio baranjskih policajaca koji se konsolidirao i, predvođen zapovjednikom Prgometom, idući

¹¹³⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 35-38.

¹¹⁴⁰ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (članak 142. stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba”, 98, 100.

¹¹⁴¹ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela genocida (članak 141.) sa popisom prijavljenih osoba”, prilog 1.

¹¹⁴² Trojica poginulih pripadnika satnije. *Kune*, 164.

¹¹⁴³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1367/91, 2.

dan zauzeo položaje između Tvrđavice i Podravlja, nadzirući cestovni most na Dravi.¹¹⁴⁴ Od 24. kolovoza 17. korpus JNA očekivao je protunapad prema mostovima na Dravi, no hrvatske snage nisu bile u stanju za veće aktivnosti od zapriječivanja smjera.¹¹⁴⁵ Ipak, 26. kolovoza 1991. u osječkoj Tvrđi formirao se Krizni štab za Baranju s članovima: povjerenik Vlade RH za Baranju Marko Kvesić, zamjenik Josip Kompanović, zapovjednik baranjske bojne Stipan Šašlin, predsjednik kriznoga štaba poduzeća „Belje“ Drago Dropulić i jedan predstavnik poduzeća „Hrvatske šume“. Tema sastanka bila je osnivanje „Baranjskog bataljuna“ i nabava oružja i odora.¹¹⁴⁶ Kao jedan od organizatora Civilne zaštite Bilja i naoružane mjesne straže, Vladimir Velki je sa zapovjedništvom 106. br. ZNG-a dogovorio da će u sklopu te postrojbe okupiti dragovoljce iz Bilja koji su nakon 22. kolovoza ostali u Osijeku. Sukladno tome, Biljska satnija dobila je određenu količinu maskirnih odora s oznakama ZNG i dvadesetak pušaka AK-47 („kalašnjikov“). Uz osobno naoružanje posjedovali su još samo jedan ručni raketni bacač s četiri protuoklopne rakete, jedan jednokratni raketni bacač („zolja“) i dva puškomitraljeza. Okupljeni dragovoljci vratili su se u prazno Bilje gdje su organizirali danonoćnu prisutnost. Krajem kolovoza 1991. mediji su objavili da se u Bilju uspostavlja civilna vlast u sklopu koje će biti organizirano otvaranje postaje temeljne policije. U Bilje je 2. rujna 1991. došao zapovjednik IV. PP Anto Prgomet s četrdesetak naoružanih pripadnika temeljne policije. Budući da u Bilju još nisu bili osigurani uvjeti za njihovo noćenje i da su između Vardarca i Luga uočeni tenkovi JNA, istoga su se dana vratili u Osijek. Navečer je zapovjednik satnije Vladimir Velki od zamjenika zapovjednika 106. br. ZNG-a dobio zapovijed da sastavi popis svih pripadnika satnije koji su se tada nalazili na obrambenim položajima u Bilju, kako bi mogli dobiti vojne iskaznice. Tako je evidentirano da su 3. rujna 1991. u tri sata u jutro ondje bila 72 dragovoljca. Oko šest sati u jutro 3. rujna započeo je kraći minobacački napad na Bilje i, već ranije razoreno Mece, na koje je palo četrdesetak granata.¹¹⁴⁷ U svojim dnevničkim bilješkama, zapovjednik Prgomet zabilježio je da je na Bilje 3. rujna od tri sata u jutro palo od 400 do 500 projektila i da je iz Meca, Luga i Kopačeva krenuo pješачko-tenkovski napad JNA koji je trajao do 15 sati.¹¹⁴⁸ Nad Biljem su bombardirala i dva zrakoplova,¹¹⁴⁹ a zarobljeno je pet pripadnika

¹¹⁴⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 7.

¹¹⁴⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 101.-102.

¹¹⁴⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 8.

¹¹⁴⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG Zagreb (n/r Imri Agotiću)“, Pov. br. 525-25/1-91, 3. rujna 1991.

¹¹⁴⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 8.

¹¹⁴⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG od 3. rujna u 14 sati“, 3. rujna 1991., Osijek, 2.

satnije, dok je jedan ranjen.¹¹⁵⁰ JNA se ubrzo tenkovima i s 900-tinjak pobunjenika „probila do centra Bilja“ i okupirala ga.¹¹⁵¹

Prema vlastitom svjedočenju, pripadnici Biljske satnije nisu se mogli održati na svojim položajima bez pomoći iz Osijeka. Na temelju zapovijedi o povlačenju iz Bilja koju je Velki dobio od zamjenika zapovjednika 106. br. iz Osijeka, pripadnici Biljske satnije uzvratili su na pješачke napade i započeli s izvlačenjem koje je završilo u popodnevnim satima. Do Osijeka se čuvenom Biljskom cestom uspjelo probiti samo 50 pripadnika.¹¹⁵² U opisanim borbenim djelovanjima poginulo je 10 pripadnika satnije i 20 ranjeno. Hladnjačom „Panonije“ navečer su poginuli uspješno odvedeni s mjesta pogibije. Agresor je svoje položaje 4. rujna 1991. utvrdio na smjeru željeznički most – Mece – Čingi-lingi čarda – Bilje – Kopačevo – lijeva obala Drave, a hrvatske snage zauzele su smjer željeznička pruga (prema Mecama) – Kovačke livade – cesta Osijek – Bilje – lovište „Jelen“ – nasip prema Kopačevu. Dužina baranjskoga dijela bojišnice iznosila je oko trideset kilometara.¹¹⁵³

Tako je Biljska satnija sa svojom ofenzivom demantirala glasine o tome da je Baranja pala šaptom i „bez ispaljenog metka“.¹¹⁵⁴ No, dio odgovora na neodumice i pitanja o tzv. „tihom padu“ Baranje, tj. okupaciji bez velikoga otpora koji bi, s obzirom na veličinu teritorija i broj hrvatskoga stanovništva koje je ondje živjelo, bilo logično očekivati, vjerojatno leži u izjavi predsjednika Tuđmana koji je za vrijeme trajanja borbe u Bilju, o padu Baranje kazao da se Hrvatska ondje suočila s „jakom vojnom tehnikom“ i da se nije htjelo stupati u opći rat i tako riskirati velike žrtve, sve „dok se ne odigraju sve karte“.¹¹⁵⁵

Okupacijom Bilja 3. rujna 1991. okupirano je cijelo područje općine Beli Manastir.¹¹⁵⁶ O značaju pruženoga otpora Biljske satnije 106. br. ZNG-a hrvatskih snaga svjedoči i podatak da je tijekom godina okupacije istočne Hrvatske, srpska strana upravo 3. rujna obilježavala kao „dan oslobođenja“ Baranje.¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1371/91, 1.-4; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG od 3. rujna u 15,20 sati“, 1.

¹¹⁵¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1367/91, 2.

¹¹⁵² Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 21.; <http://oraosijek.blogger.index.hr/post/pad-baranje--1991/12746063.aspx>, pristup kolovoz 2016.

¹¹⁵³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 8.

¹¹⁵⁴ D. Kovačević, „Zašto je pala Baranja?“, *Glas Slavonije*, 26. kolovoza 1991., 5.

¹¹⁵⁵ „Dr. Tuđman najavljuje žestoku obranu“, *Glas Slavonije*, 31. kolovoza 1991., 9.

¹¹⁵⁶ Baranja nikada nije zapravo u potpunosti okupirana zbog činjenice da su baranjska mjesta Tvrdavica i Podravlje bili pod nadležnošću ZOG Osijek, kao i ostali najistureniji dijelovi sjeverne crte osječke gradske obrane koji nisu nikada osvojeni.

¹¹⁵⁷ Petrović, *Srpsko nacionalno vijeće*, 28.

Toga 3. rujna Gradsko vijeće Beloga Manastira obratilo se prognanima i preostalom stanovništvu Baranje, poručivši da ne priznaju okupatorsku vlast te da su jedini zakoniti predstavnici lokalne vlasti oni koji su izabrani na izborima. Građane su pozvali na nepriznavanje i neposluh prema nezakonitoj i samoprogllašenoj vlasti SAO SBZS, nepristupanje paravojnim postrojbama i JNA te na pružanje otpora.¹¹⁵⁸ Dvanaest policajaca zarobljenih u Bilju odvezeni su u zatvor u Borovu Selu gdje su brutalno pretučeni.¹¹⁵⁹ U Belom Manastiru, za vrijeme napada srpskih snaga, 29. kolovoza 1991. ubijen je Đuro Podboj, tehničar HRT-a.¹¹⁶⁰

Prema izvješću Vijeća sigurnosti UN-a, 260 baranjskih Hrvata u kolovozu 1991. ubili su lokalni Srbi i „Šešeljevci“. Prema predstavniku Vlade RH za Beli Manastir, Marku Kvesiću, Hrvatima u Baranji zapovijedeno je da napuste svoje domove, a oni koji su to odbili učiniti, pobijeni su. Oni koji su, pak, uspjeli izbjeći u Mađarsku, imali su polomljene udove i izobličena lica. Prema istom izvoru, postoje indicije da je „Martićeva milicija“ na tom području izvodila borbena djelovanja i osnivala kampove i zatvore u kojima su zarobljeni civili i pripadnici ZNG-a trpjeli teška zlostavljanja i/ili su ubijeni.¹¹⁶¹ Oko 35.000 ljudi napustilo je Baranju i izbjeglo u Mađarsku (85% Hrvati), a sve vrijedno opljačkano je i otuđeno u Vojvodinu.¹¹⁶² Hrvatske su vlasti kasnije davale preporuku za iseljavanjem iz Baranje, a vojne obveznike iz Baranje da se prijave u vojnu evidenciju „Povjereništva Vlade Republike Hrvatske za općinu Beli Manastir“ u Osijeku (Gundulićeva 61 F).¹¹⁶³

Agresorske su snage nakon 3. rujna utvrđivale crtu obrane zauzevši položaje na području Kopačevo – Stara Drava – Bilje – PG Topolik – obrambeni nasip do Torjanaca.¹¹⁶⁴ Time je, što se osječškoga i baranjskoga područja tiče, završena početna faza u osvajanju hrvatskoga Istoka. U nadolazećim mjesecima pokazalo se da je srpska okupacija Baranje bila posebno kobna za Osijek jer su najučestaliji napadi na grad i okolice dolazili upravo s toga

¹¹⁵⁸ HIC, *Kronologija*, 91.

¹¹⁵⁹ „Njih su cijelu noć jednog po jednog tukli srpski policajci u uniformi. Morali su kleknuti, a oni bi ih tukli štapovima. Kad bi se skljkali, podigli bi ih i nastavili tući. Jednom su policajcu u čelo nožem urezali slovo „U“. Onesvijestio se. Polili su ga vodom da dođe k sebi. Te su iste noći srpski policajci teško pretukli i Ivana Zelembera iz Batine. Mislim da je on bio predsjednik batinskog ogranka HDZ-a. Tako su ga prebili da su pozvali liječnike da dođe k sebi“. ICTY, „Izjava svjedoka Luke Šutala u Erdutu 13. i 17. travnja 1999. za Međunarodni sud za kazneno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991.“, 11., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹¹⁶⁰ ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 17., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

¹¹⁶¹ ICTY, „Izvješće VS UN“, 27. svibnja 1994., 214., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹¹⁶² HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 13, War Diary, 11.

¹¹⁶³ B. Vrbošić, „Baranjske noći strave“, *Večernji list*, 6. prosinca 1991., 9 (br. 10.166, god. 35).

¹¹⁶⁴ *Kune*, 132.

okupiranoga područja. Na vukovarskom dijelu Istočnoslavonskoga bojišta borbe su se tada vodile već danima. Nadolazeće borbe u rujnu, za cijelu su se Hrvatsku pokazale presudnim za suprotstavljanje hrvatskih oružanih snaga velikosrpskoj agresiji do kraja 1991. godine. Presudni trenutak za obranu Osijeka 1991. bilo je zauzimanje vojarni, vojnih objekata i oružja JNA koja se, posljedično, suočila sa strategijskim neuspjehom pa je bila primorana drastično promijeniti svoj početni plan.

7. OPĆINA I GRAD OSIJEK U RUJNU 1991. GODINE

7.1. Borba za vojarne, vojne objekte i oružje JNA i TO

Proces demilitarizacije Osijeka započeo je još 1975. kada su općinska vlast i JNA započeli s pregovorima oko premještanja vojnih objekata izvan grada. Prva faza toga procesa ostvarila se kada je JNA, uz manju naknadu, općini i zajednici općina Osijek ustupila vojne objekte na tadašnjem Partizanskom trgu te ulicama Nikole Demonje i Matije Petra Katančića. Druga faza trebala je uključiti ustupanje vojarni „Narodni heroj Milan Stanivuković“ i „Maršal Tito“. Prema ondašnjem Generalnom urbanističkom planu gradska područja na kojima su se nalazile vojarne imala su status „posebne namjene“, tj. nisu bila definirana, a vojne vlasti su više vojnih objekata u Osijeku i okolici proglasili „neperspektivnim“. U te su spadale spomenute vojarne, objekti u Tvrđi i na Donjodravskoj obali, strjeljani Pampas, Podrumi u Čepinu i Rezova Bara kod Tenje. Od svih objekata, JNA je kao njoj potreban izdvojila Komandu, stacionar, Dom JNA, poduzeće „22. decembar“ i gradske stanove. Planovima za demilitarizaciju u ljeto 1990. aktivno se pridružila i stranka Lista za Osijek. U okolnostima raspada istočnoga bloka te demilitarizacije 50 kilometara graničnoga područja i reduciranja oružanih snaga koje je najavljivala Mađarska, Lista za Osijek založila se da SFRJ učini isto i na hrvatskoj strani: demilitarizira svoj granični pojas (u kojem se nalazio i Osijek) i u potpunosti napusti grad, ponajprije istočni dio Tvrđe. Također, predlagalo se da se vojarne prenamijene u potencijalni informacijsko-knjižnični centar, odnosno bolnicu i Medicinski fakultet. U ljeto 1990. JNA je navodno bila potrebna samo Bijela vojarna, dok je „Crvenu vojarnu“ i onu u Tvrđi uz naknadu bila spremna prepustiti općini. Gradonačelnik Kramarić u vezi te inicijative izjavio je da se „prijedlog za demilitarizaciju graničnog pojasa uz Mađarsku ne bi trebalo prihvaćati kao napad na vojsku“ te da će „i sama armija morati dio rada staviti na uvid javnosti i u tom dijelu biti podložna kritici“. Pri tomu je izdvojio da „neki istupi pokazuju da su armijski krugovi

spremní tako raditi, voditi otvoreni dijalog pa se nadam da će to biti moguće i ovom prilikom”.¹¹⁶⁵

No, tomu na koncu nije bilo tako. Lista za Osijek, pokazalo se, na koncu nije bila u mogućnosti ispuniti svoje predizborno obećanje jer za isplaćivanje simbolične naknade općina Osijek 1990. više nije imala finansijskih mogućnosti, a već dogodne za to nisu postojale realne okolnosti, prije svega zbog međunacionalnih napetosti, sve češćih sukoba s pobunjenim Srbima i uloge JNA u jugoslavenskoj krizi.¹¹⁶⁶ Da su se kojim slučajem gradske vojarne uspjele prenamijeniti prije rata, hrvatske bi snage u rujnu 1991. imale ponešto lakši zadatak u istjerivanju JNA iz Osijeka i zauzimanju prijeko potrebnoga naoružanja.

U Osijeku i njegovoj užoj okolini nalazilo se više vojnih objekata. Vojarna „Narodni heroj Milan Stanivuković“ i „Maršal Tito“, garnizonski vojni stacionar u Tvrđi i garnizonski Dom JNA nalazili su se u gradu, a u gradskoj okolini garnizonsko skladište „Lug“ kraj Čepina, jugozapadno od Osijeka, i garnizonski vojni poligon „C“, kraj Brijesta, južno od Osijeka. Još jedno manje vojno skladište, „Topolik“, nalazilo se jugoistočno od Osijeka, u Tenji. U „Topoliku“ se čuvala vojna oprema, a bio je i sjedište vojne ekonomije. Ondje je bila smještena mehanizirana četa s četiri tenka M-84. Za vrijeme borbi za vojarne, sve snage JNA iz osječkih vojarni i dio s poligona „C“, izvlačile su se u ovo skladište. Tom objektu hrvatske snage nisu nikada ostvarile pristup.¹¹⁶⁷

Na poligonu „C“ u ljeto 1991. nalazilo se teško naoružanje 12. pmbr. JNA iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“. Mediji su poligon nazvali „zloglasnim“ jer je to bilo mjesto odakle je JNA topništvom najviše gađala civilne ciljeve u gradu i okolini.¹¹⁶⁸ Osim iz vojnih objekata, Osijeku je prijetila opasnost i unutar grada. Tzv. „snajperisti“ bili su najočitiiji oblik popularnoga naziva „peta kolona“. Ta je opasnost prijetila s gradskih višekatnica u Donjem gradu (Vijenac Ivana Meštrovića) i Jugu I. (Ulica Sjenjak) gdje se nalazilo najviše stanova oficira JNA. Nakon što su locirani, problem snajperista je riješen rujanskih nakon borbi za vojne objekte.¹¹⁶⁹ U gradu je vladao i još jedan oblik subverzivnoga djelovanja u obliku širenja dezinformacija o nužnim evakuacijama i napuštanju grada što je Štab za obranu Slavonije i Baranje demantirao ocijenivši to KOS-ovim glasinama, uz najavu da je pitanje dana

¹¹⁶⁵ B. Petković, „Pogađanje oko Crvene kasarne“, 1. kolovoza 1991., *Glas Slavonije*, 6; B. Petković, „Što je moguće, a što nije“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1990, 6; B. Petković, „Nastaviti pregovore o dislokaciji“, *Glas Slavonije*, 7. kolovoza 1990., 6.

¹¹⁶⁶ V. S., „Za demilitarizaciju Osijeka“, *Glas Slavonije*, 23. srpnja 1990., 6.

¹¹⁶⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 48.

¹¹⁶⁸ Ivan Mihanović, „Borba za vojarne i oružje u Osijeku 1991. godine“, 25. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 19, Br. 37., Zagreb, 2016. (dalje: Mihanović, Borba za vojarne)

¹¹⁶⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 15. veljače 2015.; Topić, Špišić, *Slavonska krv*, 154.

kada će se JNA raspasti.¹¹⁷⁰

Uz JNA, i pobunjeni su Srbi tijekom kolovoza na Osijek i općinska naselja počeli napade teškim naoružanjem i minobacačima.¹¹⁷¹ S ciljem što uspješnije obrane, hrvatska je strana poduzela protumjere. Sredinom kolovoza 1991. započela se uspostavljati crta gradske obrane. Osim javno objavljenih dugova koje su vojarna „Narodni heroj Milan Stanivuković“, Dom JNA i poligon „C“ dugovali za struju, snažan noćni napad na Osijek 19./20. kolovoza 1991. vjerojatno je bio izravni povod da se svim vojnim objektima osječkoga garnizona 21. kolovoza isključi opskrba električnom energijom, vodom i hranom, a prilazi miniraju, za što se založio predsjednik Štaba za obranu Slavonije i Baranje Vladimir Šeks.¹¹⁷² Nadalje, Štab TO općine Osijek izdao je 22. kolovoza 1991. proglas svim Kriznim štabovima mjesnih zajednica o nužnoj organizaciji obrane naloživši obvezan odaziv i uključenje u obranu te zabranu kretanja civila i rada ugostiteljskih objekata nakon 23 sata.¹¹⁷³ Istoga dana Tuzlanski je korpus zapovijedio miniranje i dodatno osiguranje skladišta po svojim garnizonima.¹¹⁷⁴ To je, između ostaloga, uključivalo skladište „Lug“, poligon „C“, vojarnu „Narodni heroj Milan Stanivuković“, skladište u Tenji te Samostalni centar veze Osijek.¹¹⁷⁵ Idući je dan regionalni Štab zapriječio prilazne puteve k Osijeku radi pritiska na JNA i što većega onemogućavanja razarajućih napada.¹¹⁷⁶ Štab je JNA dopustio kretanje samo uz prethodnu najavu i iz isključivo opskrbnih razloga.¹¹⁷⁷ Komanda Garnizona Osijek na to je reagirala uputivši općinskoj vlasti i PU Osijek zahtjev za deblokadu prometnica i omogućavanje opskrbe garnizonu, zaprijetivši uporabom sile u slučaju oglašivanja o zahtjeve.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁰ (R), „Pitanje je dana kada će se vojska raspasti“, *Glas Slavonije*, 27. kolovoza 1991., 2.

¹¹⁷¹ „Priopćenje za tisak PU Osijek, za dan 20/21. 08. 1991. g. u vremenu od 08.00-08.00 sati“, Osijek, 21. kolovoza 1991., 1-3; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten „Aktuelne informacije“, (treći broj, 19. kolovoza 1991.) Komisije za ostvarivanje Odluke Predsjedništva SFRJ o neodložnom i apsolutnom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, Broj: 4/65, 20. 8. 1991.

¹¹⁷² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zahtev komande garnizona Osijek za deblokadu snabdevanja predsjedniku SO Osijek, Kriznom štabu i Elektroslavoniji“, Osijek, 21. kolovoza 1991. No, voda je kasnije ipak uključena s obzirom na prijetnje JNA. „Osijek će se braniti“, *Glas Slavonije*, 25. kolovoza 1991., 8.; „Uzvratiti istom mjerom“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1991., 8; „Povratak ratnika“, *Vjesnik u srijedu*, 28. kolovoza 1991., 3; Šeks, *Temeljci hrvatske državnosti*, 158; „Formiran krizni štab“, *Glas Slavonije*, 28. kolovoza 1991., 31.

¹¹⁷³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Proglas Štaba TO općine Osijek zapovjednicima Kriznih štabova svih mjesnih zajednica“, 22. kolovoza 1991.

¹¹⁷⁴ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naredba Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Str. pov. br. 15/908-62, 22. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁷⁵ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naredba Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Str. pov. br. 15/908-63, 22. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁷⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zahtjev za otvaranje puteva u gradu Osijeku Komande garnizona Kriznom štabu Slavonije i Baranje“, 23. kolovoza 1991.

¹¹⁷⁷ „S vojskom više ne razgovaramo“, *Glas Slavonije*, 24. kolovoza 1991., 2.

¹¹⁷⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zahtev Komande Garnizona Osijek Skupštini općine Osijek i PU Osijek za otvaranje puteva u gradu Osijeku“, Osijek, 23. kolovoza 1991.

Tuzlanski je korpus 24. kolovoza 1991. podređenim jedinicama izdao upozorenje o mogućim napadima na vojne objekte i jedinice JNA, naredivši punu borbenu pripravnost za napadna djelovanja.¹¹⁷⁹ Komanda je od 26. kolovoza odlučila, umjesto do tada „primenjivane defanzivne taktike, izvršavanju zadataka prilaziti ofanzivnije“.¹¹⁸⁰ Komandant Janković, nakon svih dotadašnjih sukoba JNA i hrvatskih snaga, pretpostavio je da će hrvatske snage uskoro poduzeti akcije s ciljem da „zaustave sve vojne pokrete, prekinu snabdevanje, spreče intervencije na ugroženim pravcima i objektima i potpuno da blokiraju, ugroze i zauzmu kasarne i druge vojne objekte sa ciljem nanošenja što većih gubitaka u MTS [materijalno-tehnička sredstva, op.a.], a i u ljudstvu, kao i zaplene težeg naoružanja i municije.“ Zbog toga je naredio provođenje sigurnosno-zaštitnih mjera i obavjesnoga osiguranja jedinica u području Nuštra, Bilja, Borova Sela, Vukovara, Osijeka i mostova preko Save i Drave.¹¹⁸¹ Toga je dana Komanda 17. korpusa ustvrdila da je na području Slavonije došlo do znatnoga pogoršanja situacije te da umjesto razgovorima, na sve provokacije i napade treba odmah uzvraćati oružanim putem.¹¹⁸² Početkom rujna 1991. Komanda je jedinicama dala upute o ponašanju u borbenim djelovanjima u zoni korpusa. Naloženo je da se intenzivira obuka, pojačaju procjene kretanja i sigurnosne mjere, pojačaju borbene jedinice i izviđanja tijekom sukoba, povećá spremnost na zasjede i prepreke te osigura stalna spremnost svih komandira na upravljanje jedinicama za vrijeme borbenih djelovanja.¹¹⁸³

S nužnošću povećanja stupnja pripravnosti, nesrpski kadar JNA se osipao. Što se tiče prebjega u Osijeku tijekom ljeta 1991., situacija je za JNA bila nepovoljna. Prvi prebjeci iz vojarni u Osijeku i Belom Manastiru, kao i dolasci srpskih civila i rezervista u osječke vojarne, zabilježeni su već u srpnju 1991. godine.¹¹⁸⁴ Značajan broj dezerterstava događao se za vrijeme

¹¹⁷⁹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Upozorenje o gotovosti jedinica za izvođenje borbenih dejstava Komande 17. korpusa za obaveštajno obezbedjenje Komandama 12. pmbr., 158. mpoabr., 395. mtbr., 12. map., 17. lap. PVO, 51. gbr., 670. pontbr., poligon ‘Nabrđe’ i 17. RIV”, Str. pov. br. 1085-104, 24. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁸⁰ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Upozorenje Komande 17. korpusa primene taktičkih radnji i postupaka Komandama 12. pmbr., 158. mpoabr., 12. map., 17. lap. PVO, 51. gbr., 670. pontbr.”, Str. pov. br. 1085-111, 26. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁸¹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naredjenje Komande 17. korpusa za obaveštajno obezbedjenje Komandama 51. gb., 12. pmbr., 12. map., 158. mpoabr., 670. pontbr., 327. i 395. mtbr.”, Str. pov. br. 18/101-179, 26. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁸² HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Preduzimanju mera zaštite ljudi na kriznim područjima komandama Komande 17. korpusa za obaveštajno obezbedjenje Komandama 12. pmbr., 395. mtbr., 38. partd., 327. mtbr., 11. partd., 172. pmb, 670. pontb., 12. map., 17. lap. PVO, poligon ‘Nabrđe’”, Str. pov. br. 1085-109, 26. kolovoza 1991., 1-2.

¹¹⁸³ „Informacija Komande 17. korpusa OS SFRJ podređenim postrojbama o sukobima oko Vukovara i Osijeka, i upute o ponašanju u borbenim djelovanjima”. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, knjiga 1, dok. 144, 2. rujna 1991., 279-280.

¹¹⁸⁴ K. D., „Pet vojnika uhićeno u bijegu“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 24; S. N., „Novinari hoće u Čelije“, *Glas Slavonije*, 13. srpnja 1991., 2.

posjeta vojnicima. Zato je sredinom srpnja 1991. u 17. korpusu zapovijedeno praćenje, hvatanje, otimanje, prihvata odbjeglih vojnika, njihovo korištenje za „propagandne“ svrhe, postupanje kao s izdajnicima i, izuzetno, likvidaciju.¹¹⁸⁵ Do kraja srpnja iz osječke je vojarne, prema podacima iz medija, dezertiralo 85 oficira i vojnika, a 50 „nelojalnih“ policajaca prešlo je u pobunjeničke redove.¹¹⁸⁶ No, prema svjedočenjima iz redova JNA, stanje je bilo mnogo bolje s aspekta kadrovske, tehničke i financijske pomoći koja je u garnizone JNA stizala iz Srbije. Tako je 23./24. srpnja 1991. u vojarnu „Narodni heroj Milan Stanivuković“ iz Srbije stiglo oko 240 rezervista koji su zauzeli položaje oko vojarne.¹¹⁸⁷ Naznake o dolasku srpskih rezervista u osječke vojarne, u srpnju 1991. počeo je dobivati i MUP RH.¹¹⁸⁸ Da su lokalni Srbi od JNA dobivali logistiku, bilo je poznato, a sekretar Glavaš je preko središnjega Dnevnika objavio hrvatskoj javnosti da je dio Srba bio prisilno naoružan, pozvavši Srbe da oružje predaju policiji ili ZNG-u, jamčeći im pri tom nekažnjavanje.¹¹⁸⁹

Krajem kolovoza 17. korpus izvijestio je o povećanom broju dobrovoljaca iz rezervnoga sastava koji su se u posljednje vrijeme javljali u jedinice korpusa na području Slavonije i Baranje da bi, kako se navodi, izbjegli opću mobilizaciju koja se u Hrvatskoj provodila.¹¹⁹⁰ Uoči isteka vojnoga roka ročnicima tzv. „rujanske klase“ (iz 1990.) naloženo je poduzimanje radnji potrebnih za produljenje služenja roka za dvadeset dana. Kao najvažniji zadatak komandi svih razina „rukovođenja i komandovanja“ krajem kolovoza 1991. bio je stalno održavanje borbene spremnosti jedinica.¹¹⁹¹

Ako je vjerovati dopisu odbjegloga vojnika JNA predsjedniku regionalnoga Štaba Šeksu od 9. rujna 1991., u osječkim se vojarnama pred početak borbi za vojarne nalazilo najviše vojnika iz Vojvodine i jedan dio iz uže Srbije. Suprotno tvrdnjama komandanta garnizona JNA u Osijeku Bore Ivanovića,¹¹⁹² izvor svjedoči da njihov moral i motiv nisu bili na visokoj

¹¹⁸⁵ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Mere i aktivnosti u jedinicama, Naredjenje Komande 17. korpusa Komandi 158. mpoabr.“, Str. pov. br. 1035-37, 14. srpnja 1991., 1-2; HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Upozorenje Komande 17. korpusa komandi 15. mpoabr. u vezi poseta i izlazaka u rad“, Pov. br. 1084-54, 26. srpnja 1991., 1.

¹¹⁸⁶ V. Sikora, „U Slavoniji okupacija Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 27. srpnja 1991., 3; HIC, *Kronologija*, 78.

¹¹⁸⁷ Iz svjedočenja oficira JNA iz vojarne MS Slave Kostovskog. HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 29.

¹¹⁸⁸ „Rezervisti i 'presvlačenje'“, *Glas Slavonije*, 14. srpnja 1991., 8; „Dio Srba naoružan pod prisilom“, 14. srpnja 1991., 8.

¹¹⁸⁹ „Dio Srba naoružan pod prisilom“, *Glas Slavonije*, 14. srpnja 1991., 8.

¹¹⁹⁰ Iako je opća mobilizacija u Hrvatskoj provedena tek sredinom listopada 1991. godine. HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Komanda 17. korpusa Komandi 12. mpr., 51. gb., 158. mpoabr., 395. mtr., 670. pontb.“, Str. pov. br. 1263-3, 26. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁹¹ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Naredba Komande 17. korpusa o zadacima postavljenim od saveznog sekretara za narodnu obranu Komandama 51. gb., 395. mtr., 38. partd., 327. mtr., 11. partd, 158. mpoabr., 12. pmbr., 670. pontbr., 12. map., 17. lap. PVO“, Str. pov. br. 1711-2, 28. kolovoza 1991., 1.

¹¹⁹² „Šeksovi jastrebovi nisko lete“, *Narodna armija*, (Beograd), 7. rujna 1991., 23.

razini.¹¹⁹³ S obzirom na podatke Komande 17. korpusa o nesretnim slučajevima koji su se dogodili tijekom kolovoza 1991., spomenuti navodi ne čine se netočnim. Naime, komandant 17. korpusa Savo Janković početkom rujna 1991. izvijestio je o velikom broju smrtnih slučajeva, ubojstava i samoubojstava, prometnih nesreća, prekomjernoga konzumiranja alkohola, neopreznoga rukovanja oružjem na straži, nesretnim slučajevima poput pada s terase i sl. U odnosu na godinu prije bilo je to izrazito povećanje navedenih pojava koje je pravdao utjecajem složenih zbivanja u zemlji, krajnje nepovoljnom sigurnosnom situacijom i angažmanom jedinica na izvršavanju složenih zadataka.¹¹⁹⁴

U spomenutom dopisu Šeksu, stajalo je i da su na strani JNA bili uključeni i umirovljeni oficiri, najviše iz naselja Sjenjak i nekadašnje ulice Vijenac Borisa Kidriča u blizini vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“, koji su raspolagali sa značajnom količinom privatnoga naoružanja. Nadalje, u izvoru se navodi da su skeptičnost u vlastite obrambene mogućnosti i strah od napada hrvatskih snaga na vojarne, u vojarnama bili uvelike prisutni. Također, navodi se da su u vojarne potajno dovođeni „četnički“ vođe iz Srbije, Baranje i okolnih naselja, a da je Kontraobavještajna služba JNA u slučaju napada na vojarne, planirala izvršiti diverzije na važne gradske objekte.¹¹⁹⁵

Ove navode potvrdila je informacija koju je hrvatska policija krajem srpnja 1991. dobila iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“. Njome je dojavljeno da se na poligonu „C“ u Osijeku izvršilo ukopavanje i maskiranje VBR-a (s 36 cijevi) i minobacača s koordinatama prema PU Osijek, općinskoj Skupštini, TV centru i drugim značajnim objektima općine, što je trebalo biti aktivirano u slučaju napada na vojarnu.¹¹⁹⁶ Budući da su hrvatske snage u kasnijem zauzimanju vojarni iskoristile tamošnju prisutnost vojnika JNA, dobivajući od njih potrebne informacije o situaciji u vojarnama, i ta se informacija ubrzo pokazala točnom.

I Osijeku je, kao i drugim dijelovima Hrvatske, za uspješnu obranu i pružanje ikakvoga značajnijega otpora agresiji, nedostajalo oružja i opreme. Uz osobna naoružanja i osnovno oružje koje su imali policija i prve postrojbe ZNG-a, sredstva koja su građani Osijeka imali početkom rujna 1991. bila su više nego skromna, u odnosu na kapacitete kojima je raspolagala

¹¹⁹³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 25.

¹¹⁹⁴ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Komanda 17. korpusa Komandi 158. mpoabr., Smrti slučajevi kao posledica VO“, Str. pov. br. 1762-2, 7. kolovoza 1991., 1-2.

¹¹⁹⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Pismo odbjeglog vojnika JNA 'Brace' (iz BiH) s poligona 'C' i vojarne 'NH Milan Stanivuković' Vladimiru Šeksu“, Osijek, 9. rujna 1991., 1-2.

¹¹⁹⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 25.

JNA.¹¹⁹⁷ Zato su hrvatske snage do rujna pribjegavale raznim načinima kojima su dolazili do bilo kakvoga naoružanja, kao što su bile diverzije na željezničke vagone kojima se prevozilo oružje JNA.¹¹⁹⁸ No, i ta se skromna količina naoružanja pokazala dostatnom za uspješan napad na JNA i njihove objekte. Oružane snage koje su početkom rujna branile Osijek činili su pripadnici 106. br. ZNG-a, nekoliko satnija NZ-a, dvije bojne 3. br. ZNG-a, dvije satnije SJP PU Osijek i jedna satnija pripadnika HOS-a, reorganizirana u satniju 2. bojne 106. br. ZNG-a.¹¹⁹⁹

Osijek je rujna 1991. dočeka u ratnom stanju i poluokruženju. Gotovo je svakodnevno granatiran iz okolnih sela: iz smjera Baranje, s istoka iz Bijeloga Brda i Klise, s jugoistoka iz Stare Tenje, ali i iz uporišta JNA unutar grada.¹²⁰⁰ Za napade iz smjera Baranje, počevši od sredine kolovoza 1991., osumnjičeni su komandant TO Baranje Borivoj Dobrokeš, Lazar Brnović i Boško Jančić.¹²⁰¹ Već su prvi napadi pokazali svu nehumanost i dvoličnost agresora. Unatoč činjenici da je 1. rujna 1991. u Beogradu potpisan prekid vatre i uvođenje promatračke misije EZ-a, što je srpsko-crnogorski blok neuspješno pokušavao spriječiti, već je idući dan, uz posljednju ofenzivu na Baranju, uslijedio i cjelodnevni topnički napad na Osijek.¹²⁰² Insceniranje napada „rafalnom paljbom“ na vojarnu „Narodni heroj Milan Stanivuković“ 2./3. rujna,¹²⁰³ JNA je iskoristila kao povod za otpočinjanje intenzivnoga minobacačkoga i zračnoga napada na grad, koji je započeo 3. rujna 1991. u zoru s poligona „C“.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁷ Tome u prilog govore i činjenice da je Regionalni krizni štab poslao zahtjevnice za skladišta. Na ispunjenim zahtjevnicama nalazilo se nešto više od 50.000-ak strjeljiva i oko 7000 komada različitoga eksploziva; iz dokumentacije (izdatnice i tablice) koju je 4. rujna 1991. ministar unutarnjih poslova Ivan Vekić uputio predsjedniku Vlade RH Franji Greguriću (broj 744/91) o količini naoružanja koje je dobiveno, bilježi se da je ZNG 30. kolovoza 1991. iz slovenskoga kontingenta dobio 18.000 metaka 7,9mm, 20.000 20mm, 17.780 7,62mm, 300 82mm, 40 TMA, 20 mina ZU RB M 57, 1 kom. PM M 53., 300 mina 60 mm, 240 mina 60 mm, osam „zolja“, 120 ROB M 75 i 40 mina za RBM57, dok je iz JNA transporta PU Osijek dobila 100 „zolja“, 60 mina 120mm te 30 raketa 90mm. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Obavijest Zapovjedništva ZNG Regionalnom kriznom štabu za Slavoniju i Baranju“, 20. kolovoza 1991., 1; Regionalni krizni štab Osijeka 1. rujna zaprimio je oružje: šest raketa Strijela 2, jedan lanser raketa, 80 „zolja“, 120 ručnih bomba M79, 180 ručnih bomba M 75, 1000 metaka PA 20 mm, 40 mina tromblonskih M 60. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izdatnica“ br. 20/A-91 od 1. 9. 1991., ZNG Osijek, 1.

¹¹⁹⁸ HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Komanda 17. korpusa, Uredjenje za obaveštajno obezbeđenje Komandama 12. pmbr., 12. MAP, 158. mpoabr. i 670. pontb.“, Str. pov. br. 18/101-198, 2. rujna 1991., 1.

¹¹⁹⁹ Mihanović, „Borba za vojarne“, 12.

¹²⁰⁰ Isto, 14.

¹²⁰¹ HR-HIC, REG0031, MUP RH – Izvješće (Dokumenti za Rezoluciju VS UN Br. 780, 05. 10. 1992.), „Kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (članak 142. stavak 1.) sa popisom prijavljenih osoba“, 41.

¹²⁰² U prisustvu čelnika mirovne misije EZ-a Hansa Van den Broeka, dokument su potpisali predsjednik Predsjedništva SFRJ Stjepan Mesić, premijer Ante Marković i republički čelnici. Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 21.

¹²⁰³ Napad je zabilježen i iz Stare na Novu Tenju. MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 2.9./3.09.1991.“, Ev. br. 131, u posjedu autora.

¹²⁰⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG Zagreb (n/r Imri Agotiću)“, Pov. br. 525-25/1-91, 3. rujna 1991.

Osim iz osječke okolice i vojarne, gradski objekti i civili tada su gađani i iz stacionara u Tvrđi (MB 60 mm),¹²⁰⁵ a grad su nadlijetali zrakoplovi JNA iz Novoga Sada.¹²⁰⁶ U južnom prigradskom naselju Brijest oštećen je vodotoranj,¹²⁰⁷ zrakoplovstvo je bombardiralo željeznički most na Dravi, iz stacionara se pucalo na lijevu obalu Drave i Nemetin, a iz Darde su prema Tvrđavici krenuli tenkovi JNA.¹²⁰⁸ U Kneževe Vinograde prispjela su, najvjerojatnije iz Srbije, tri autobusa dobrovoljaca.¹²⁰⁹ Iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ taj je dan, osim topovima, pucano i „iz tenka po bolnici topovskom granatom i mitraljezima“.¹²¹⁰ S Rosinjače i Tenje 20 granata je bačeno na farmu Orlovnjak.¹²¹¹ Istovremeno s napadima na Osijek, napadnuti su i Tenjski Antunovac i Sarvaš.¹²¹²

„Snajperisti“ su s nebodera „Žeželj“, sa Sjenjaka („osmerokatnica prva do stadiona“, broj 101.) te s Doma željezničara i „Ljepotice“ otvarali vatru na pripadnike ZNG-a i MUP-a, a pripadnici JNA su pucali i sa stacionara.¹²¹³ Pogođen je i nadvožnjak u blizini križanja Vukovarske i Klajnovе ulice gdje je dva mjeseca ranije pregažen „crveni fičo“.¹²¹⁴ U ranim poslijepodnevним satima Štab je svim postrojbama zabranio da prve otvaraju vatre prema „jedinicama okupatorske armije“ pod prijetnjom najstrožih sankcija za zapovjednike.¹²¹⁵ Toga „paklenog osječkog utorka“ Zapovjedništvo ZNG-a za istočnu Slavoniju ocijenilo je da su „jedinice JA u istočnoj Slavoniji van kontrole svojih komandi i samostalno izvode akcije“ te da

¹²⁰⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG RH od 3. rujna 1991. u 14 sati“, Osijek, 3. rujna 1991, 1.

¹²⁰⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1367/91, 1-2.

¹²⁰⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovjedništvo ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG od 3. rujna u 13,15 sati“, 1.

¹²⁰⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG Zagreb (n/r Imri Agotiću)“, Pov. br. 525-25/1-91, 3. rujna 1991.

¹²⁰⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1371/91, 1.-4; „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG od 3. rujna u 15,20 sati, 1.

¹²¹⁰ HR-HMDCDR-BDAG, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG, 3. rujna 1991. u 15,20 sati“, 1.

¹²¹¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed Zapovjedništva ZNG za istočnu Slavoniju zapovjedništvima svih brigada ZNG, 3. rujna 1991. u 14 sati“, Osijek, 2.

¹²¹² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1367/91, 1-2; „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1371/91, 1.-4; „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG RH od 3. rujna 1991. u 14 sati“, Osijek, 3. rujna 1991, 1.

¹²¹³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1371/91, 1-4; „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG od 3. rujna u 15,20 sati“, 1.

¹²¹⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG, Osijek, 3. rujna 1991.“, 1.

¹²¹⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed Zapovjedništva ZNG za istočnu Slavoniju zapovjedništvima svih brigada ZNG“, 3. rujna 1991., Osijek, 1.

po Osijeku djeluju svim raspoloživim naoružanjem.¹²¹⁶ U petosatnom napadu na grad poginulo je 14 civila, a 28 je ranjeno.¹²¹⁷ Među njima je bila i do tada najmlađa osječka žrtva – trinaestogodišnja djevojčica Ivana Vujić čiji je stan u naselju Sjenjak, nedaleko od Bijelega vojarne, pogođen granatom, a čiji su roditelji (Ivan i Branka) također teško ozlijeđeni.¹²¹⁸

Dva dana kasnije, 5. rujna 1991., na Osijek je iz Baranje palo 100-tinjak granata na uže središte grada i groblje. Prema podacima Ministarstva informiranja RH, pojedini vojnici JNA odbili su pucati na građane Osijeka pa su dvojica strijeljana.¹²¹⁹ Istoga su dana predsjednik Štaba Šeks, zamjenik komandanta I. VO general-major JNA Vidak Vujović i predstavnik lokalnih Srba potpisali „Protokol o specifičnim primjenama u Istočnoj Slavoniji i Baranji” kojim su se strane obvezale na neotvaranje vatre.¹²²⁰ Idući su dan općinska vlast i policija s predstavnicima međunarodne zajednice (predstavnik Predsjedništva EZ-a Henry Wijnaendts i posebni izaslanik predsjedatelja Ministarskoga vijeća EZ-a Hans van den Broeka) dogovorili da bi sporazum od 1. rujna na području Slavonije i Baranje trebao uskoro stupiti na snagu.¹²²¹ Doista, Komanda I. VO 6. rujna 1991. obavijestila je 17. korpus JNA da je Zapovjedništvo ZNG zapovijedilo prekid svih borbenih djelovanja i radnji prema JNA te deblokadu vojarni, vozila i opskrbe.¹²²²

Napad na Osijek 6. rujna 1991. prekinut je samo sat vremena prije dolaska predstavnika EZ-a i nastavljen ubrzo nakon njihova odlaska pa je u dnevnom tisku s pravom nazvan „primirjem za naivne”.¹²²³ U ponovljenom napadu osječka je katedrala doživjela razaranje kakvo nije tijekom cijeloga Drugoga svjetskoga rata.¹²²⁴ Izaslanstvo je svoj dolazak u Osijek ponovilo nekoliko dana kasnije kada su hrvatske snage krenule u blokadu i zauzimanje vojarni

¹²¹⁶ Nevenka Špoljarić „Zlikovački napad na grad”, *Glas Slavonije*, 11. rujna 1991., 27.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Zapovjedništva ZNG RH za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG 3.09.1991., u 13.20 sati“, Osijek, 3. rujna 1991., 1.

¹²¹⁷ Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, *Ratni zločini*, 14.

¹²¹⁸ Majka ostala paralizirana. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Izvješće Centra za obavješćivanje SNO općine Osijek Republičkom centru MORH“, 3. rujna 1991., Broj: 1367/91, 2.

¹²¹⁹ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 5, War Diary, 5.

¹²²⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Protocol on specific implementation in the region of Eastern Slavonia and Baranja of the Memorandum of understanding, signed in Belgrade on 1 September 1991”.

¹²²¹ Na sastanku su sudjelovali predsjednik Štaba Vladimir Šeks, predsjednik IV SO Osijek Srećko Lovrinčević, gradonačelnik Zlatko Kramarić, načelnik MUP RH Mate Šalinović i predstavnici JNA na čelu s general-majorom Vidakom Vujovićem.

¹²²² HR-HIC, REG0024, Tuzlanski korpus (Dokumenti 1991. godina), „Komanda 17. korpusa Komandama 12. pabr., 158. mpoabr., 12. MAP, 17. lap. PVO, 51. gb., 670. pontb., poligon 'Nabrdje', 17. RIV“, Str. pov. br. 1772-2, 6. rujna 1991., 1.

¹²²³ T. Jovanović, „Primirje za naivne“, *Glas Slavonije*, 7. rujna 1991., 12.-13.

¹²²⁴ HIC, *Kronologija*, 91.

JNA.¹²²⁵ Uoči početka blokade vojarni, u Hagu je 7. rujna započela Mirovna konferencija o Jugoslaviji pod pokroviteljstvom EZ-a.¹²²⁶

Osim na Vukovaru, gdje se od kraja kolovoza najbolje moglo vidjeti otvoreno stavljanje na stranu pobunjenih Srba, JNA je takvo ponašanje provodila i na području Osijeka. Budući da ono hrvatskoj strani više nije davalo izbor oko nastavljanja dotadašnje prakse izbjegavanja sukoba i otvaranja vatre na JNA, 6. rujna 1991. Zapovjedništvo ZNG-a RH izdalo je prvu zapovijed za napadno djelovanje u Slavoniji i zapadnom Srijemu koja je podrazumijevala sukob s JNA, što je do tada hrvatskim snagama bilo izričito zabranjeno.¹²²⁷ Zapovijed je točno procjenjivala da se najveći udar 12. korpusa JNA planira izvršiti na Osijek, s ciljem presijecanja Slavonije na smjeru Šid – Vinkovci – Đakovo – Donji Miholjac, što je trebao izvršiti 12. korpus uz podršku 1. pgmbr., razmještaj u području Šid – S. Mitrovica također točno procjenjen. Snage 12. korpusa trebale su se spojiti sa snagama 5. korpusa JNA koji je nastojao prodrijeti na smjeru Bosanska Gradiška – Novska – Virovitica.¹²²⁸ Zadaća glavnine snaga 12. korpusa, zajedno s Operativnom grupom Baranja, bila je vezivati hrvatske postrojbe na osječko-valpovačkom dijelu bojišta.¹²²⁹

Uoči početka napada na vojarne i vojne objekte JNA, u Osijeku je 9. rujna 1991. uveden policijski sat od 23 do pet sati.¹²³⁰ Idući dan, grad je, uz nadlijetanja zrakoplova, trpio cjelodnevne minobacačke udare iz Baranje, Stare Tenje i Bijeloga Brda.¹²³¹ Grad je granatiran u sedam navrata. Objekti koji su pogođeni bili su franjevački samostan, dječji vrtić, glavni trg, općinska skupština, a industrijska zona je pogođena nakon čega je izbio požar na postrojenjima. Poginuo je jedan civil, a šestero ih je ranjeno. Materijalna šteta bila je velika, a mnoge trgovine i uredi prestali su raditi. Za vrijeme napada zabilježeno je da su „snajperisti“ otvarali vatru iz pješačkoga naoružanja iz bolnice i napuštenih vojnih stanova okolnih zgrada.¹²³² Kasnije se

¹²²⁵ S. A., „Vojni stacionar u rukama Garde“, *Glas Slavonije*, 12. rujna 1991., 32.; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 39.

¹²²⁶ Mario Nobile, *Hrvatski Feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990.-1997.*, Zagreb, 2000., 113.-116.

¹²²⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 113-114; „Gardijske snage istočne Slavonije, u sadejstvu sa policijskim snagama i snagama narodne zaštite imaju zadatak da organiziraju obranu zone odgovornosti, osloncem na prirodne objekte, naseljena mjesta i gradove, uz masovno i raznovrsno zaprečavanje u zahvatu osnovnih pravaca, naseljenih mjesta i gradova, elastičnom obranom i aktivnim djelovanjem na osnovnim pravcima i upornom obranom gradova, nanositi agresoru što veće gubitke u živoj sili i borbenoj tehnici, sprječavati mu brzo presjecanje i zauzimanje teritorije“. Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 293.

¹²²⁸ *Isto*, 113-114.

¹²²⁹ Mihanović, *Borba za vojarne*, 13.

¹²³⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 278.

¹²³¹ V. L., „Divljački po Osijeku“, *Glas Slavonije*, 11. rujna 1991., 30.

¹²³² HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 10, War Diary, 8; HIC, *Kronologija*, 92.

utvrdilo da se radilo o djelatnicima bolnice srpske nacionalnosti koji su uhvaćeni (njih četiri).¹²³³

Nakon što je vojni vrh kao protuzakonitu odbacio zapovijed aktualnoga vrhovnoga zapovjednika OS SFRJ i predsjednika Predsjedništva SFRJ Stjepana Mesića od 11. rujna o povlačenju JNA u vojarnu u roku 48 sati, predsjednik Tuđman zapovjedio je 12. rujna 1991. zauzimanje, blokiranje i razoružavanje vojarni JNA diljem Hrvatske.¹²³⁴ Početkom akcije zauzimanja vojarni i vojnih objekata te oružja JNA u Osijeku može se smatrati 11. rujna, kada je zauzet prvi vojni objekt – vojni stacionar u Tvrđi.¹²³⁵

7.1.1. Zauzimanje vojnoga stacionara u Tvrđi

Projekt revitalizacije Tvrđe započeo je početkom osamdesetih godina, no zbog financijskih poteškoća općina nije izdvajala značajnija sredstva za stvarnu obnovu i oživljavanje života u tom dijelu grada. Među vojnim objektima na popisu za demilitarizaciju bio je i vojni stacionar u staroj gradskoj jezgri Tvrđi na sjeveru grada uz Dravu. Od 1975. do 1990. u vojarnu u Tvrđi koja je već jednim dijelom bila izvan funkcije, namjeravalo se iz neodgovarajućih prostora preseliti Muzej Slavonije. Godine 1988. pregovori su obnovljeni, a u travnju 1990. dogovoreno je da JNA praznu vojarnu od nekoliko stotina četvornih metara muzeju iznajmi bez najamnine, dok se ne riješe imovinsko-pravni odnosi između JNA i općine. U ljeto 1990. potpisano još uvijek nije bilo ostvareno, a godinu kasnije bilo je jasno da od dogovorenoga ne će biti ništa. Urbanistički plan za Tvrđu usvojen je tek 1990. pa se iste godine započelo s obnovom nekih značajnih objekata i infrastrukture.¹²³⁶ U obnovu se ne bi kretalo da se znalo kakvo će stradanje u posljednjem kvartalu 1991. pogoditi ovu jedinstvenu i zaštićenu urbanu cjelinu.¹²³⁷

Stacionar u Kuhačevoj ulici i Dom JNA u njegovoj blizini bili su objekti koji zbog prisutnosti manjega broja vojnika, kao i namjene objekta, nisu predstavljali veći problem za zauzimanje.¹²³⁸ Stacionar je imao funkciju vojne bolnice (prije toga Doma zdravlja), površine 3008 m², a kapaciteta 75 osoba, s ukupno 20 oficira i vojnika.¹²³⁹ Bio je namijenjen liječenju

¹²³³ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 954, Vijesti HTV Osijek o osvajanju vojarni u Osijeku i stanje u osječkoj bolnici.

¹²³⁴ Marijan, Hrvatsko ratište 1990.-1995., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 125.

¹²³⁵ Mihanović, Borba za vojarnu, 15.

¹²³⁶ Dražen Bađun, „Tvrđa hoće puni život“, *Glas Slavonije*, 11. svibnja 1990., 8-9.

¹²³⁷ B. Petković, „Muzej bi kasarnu u Tvrđi“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1990., 6.

¹²³⁸ Mihanović, Borba za vojarnu, 15.

¹²³⁹ HR-HMDCDR-Zbirka memoarskoga gradiva (17), dvd inv. br. 3537, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 21. (dalje: Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku)

pripadnika osječkoga garnizona JNA, a ondje su se tijekom oružanih sukoba 1991. dovozili i ranjeni srpski pobunjenici iz osječke okolice.¹²⁴⁰ Danima prije zauzimanja, i iz ovoga su objekta pripadnici JNA nesrpske nacionalnosti bježali (preko zida između stacionara i Doma tehnike). Početkom rujna u stacionar je pristiglo više desetaka rezervista pa su hrvatske snage htjele pojačati nadzor nad objektom. Za to im je bilo potrebno naoružanje kojega tada nije bilo. O tome koliko je ono zaista kritično nedostajalo svjedoči i čin nekolicine pripadnika voda 3. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a koji su bez suglasnosti nadređenih početkom rujna 1991. oduzeli oružje od pripadnika JNA. Jednoga jutro predvođeni zapovjednikom Vladimirom Blaževićem zaustavili su vojno vozilo kojim je JNA svakoga dana dostavljala hranu za svoje objekte u gradu i oduzeli nekoliko automatskih pušaka, strjeljivo i kacige.¹²⁴¹

Prema izvješću tadašnjega zapovjednika 3. satnije 106. br. ZNG-a, samostalni vod pod vodstvom Igora Vrandečića nekoliko je puta pokušavao zauzeti objekt, ali neuspješno. Noć prije početka akcije 10./11. rujna „nepoznati počinitelj” na stacionar je bacio eksploziv, o čemu je obaviješten i MUP.¹²⁴² Bili su to pripadnici 3. satnije 1. bojne 106. br. koji su 10. rujna iz RB-a ispalili granatu na prvi kat objekta, počinivši značajniju materijalnu štetu, što je završilo bez ljudskih žrtava.¹²⁴³ Brzo izvedenu akciju pripadnika 3. satnije 106. br. ZNG-a i dijela voda Vojne policije (VP) 106. br. ZNG-a, vodili su zapovjednici 1. odjeljenja 3. satnije Vladimir Blažević i VP 106. br. ZNG Goran Vrban.¹²⁴⁴ Budući da se taj dan nalazila u Osijeku, stacionar je posjetila i promatračka komisija EZ-a. Nakon što su pripadnici hrvatskih snaga bez većih problema ušli u stacionar, preostala posada u objektu se predala. Cijeli događaj hrvatske su snage snimale kamerom. U akciji su zarobljena 24 pripadnika JNA i tridesetak automatskih pušaka, a pronađena je i određena dokumentacija koja je predana SZUP-u. Svi su zbrinuti i pušteni kućama, a nekoliko ih se htjelo priključiti hrvatskim snagama.¹²⁴⁵ Prema izvješću zapovjednika 3. satnije Marinka Zanze, trojica pripadnika JNA bila su teško ranjena te su svi evakuirani i zbrinuti u OB Osijek.¹²⁴⁶

¹²⁴⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 39.

¹²⁴¹ Vinko Vrbanac, Mirko Košćak, *Osječki rujna 1991. – kazivanja osječkih branitelja izravnih sudionika u bitkama za oslobođenje vojarni*, Osijek, 2016., 28.-29. (dalje: *Osječki rujna 1991.*)

¹²⁴² „24 sata u gradu i okolici”, *Glas Slavonije*, 12. rujna 1991., 27.

¹²⁴³ *Osječki rujna 1991.*, 26.

¹²⁴⁴ Osim zapovjednika Blaževića, u akciji su sudjelovali pripadnici 1. odjeljenja 3. satnije: dozapovjednik satnije Vladimir Jovanovac, Vladimir Kockar, Josip Samardžić, Jure Glavaš, Franjo Čete, Zvonimir Gotal, Darko Vidaković, Roberto Arambašić. *1. bataljun 106. br. HV OZO*, 94.

¹²⁴⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 39.; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hrančić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 4.; *Osječki rujna 1991.*, 27., 30-31.

¹²⁴⁶ *1. bataljun 106. br. HV OZO*, 94.

Unatoč tome, zamjenik saveznoga sekretara za narodnu obranu, admiral Stane Brovet, obavijestio je MORH o saznanjima da je iz stacionara nasilno odvedeno 10 vojnika JNA.¹²⁴⁷ Sav vojni materijal preuzeo je ZNG, a ključevi zgrade su, prema medijskim napisima, predani mirovnoj komisiji EZ-a.¹²⁴⁸ Premda uspješno, taj dan za hrvatske snage i Osijek nije prošao nimalo mirno: na grad i okolice ispaljeno je više od 120 projektila.¹²⁴⁹

Za vrijeme zauzimanja stacionara, došlo je do promjene u Zapovjedništvu za istočnu Slavoniju. Nakon podnošenja izvješća o stanju na bojištima diljem Hrvatske, 10. rujna 1991., i nedovoljno jasnoga odgovora koji je dobio od zapovjednika Franje Pejića u vezi održivosti obrane Vukovara, predsjednik Tuđman je za novoga zapovjednika „obrambenih snaga Republike Hrvatske u istočnoj Slavoniji i Baranji“ imenovao osobu koju je smatrao najboljim zapovjednikom u Hrvatskoj vojsci – člana GS OSRH pukovnika Karla Gorinška.¹²⁵⁰ Taj je potez učinjen i kako bi se pokazalo da se istočnoj Hrvatskoj, suprotno neutemeljenim optužbama, pridaju adekvatna pažnja i tretman.¹²⁵¹ Zapovjedništvo OZ Osijek kadrovski je bilo ustrojeno nakon tjedan dana.¹²⁵²

Idući je dan, 12. rujna 1991., Vladimir Šeks imenovan povjerenikom Vlade za koordinaciju općinskih kriznih štabova na području PU Osijek, PU Vukovar i PU Vinkovci, a koje su obuhvaćale tadašnje općine Osijek, Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Orahovicu, Podravsku Slatinu i Valpovo.¹²⁵³ Na toj funkciji ostao je sve do kraja listopada 1991. kada je na temelju vlastitoga prijedloga razriješen dužnosti.¹²⁵⁴

Istoga dana, 12. rujna, predsjednik Tuđman je općinskim kriznim štabovima i zapovjedništvima postrojbi izdao zapovijed o poduzimanju mjera pripravnosti: da se „odmah pristupi isključenju svih komunalnih usluga JNA i onemoguću snabdijevanje istih (hrana, voda,

¹²⁴⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Obavijest zamjenik saveznog sekretara za narodnu obranu admiral Stane Broveta ministru obrane RH Luki Bebiću”, Br. Št. 730-55, Beograd, 15. rujna 1991.

¹²⁴⁸ Mihanović, *Borba za vojarne*, 15.

¹²⁴⁹ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 8, War Diary, 9.

¹²⁵⁰ S primopredajom dužnosti 12. rujna 1991. godine. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka Predsjednika RH“, Klasa: 112-01/91-01/09, Ur. broj: 512-03-91-1, Zagreb, 11. rujna 1991., 1.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 317.

¹²⁵¹ Dužnost od zapovjednika Pejića formalno je preuzeo 25. rujna. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 24, 285.

¹²⁵² Karl Gorinšek je imenovan za zapovjednika Operativne zone Osijek 3. listopada 1991. godine. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka predsjednika RH o imenovanju zapovjednika u Hrvatskoj vojsci“, Broj: 1026/91, Zagreb, 3. listopada 1991.

¹²⁵³ Na istu funkciju za krizne štabove u ostalim slavonskim općinama koje obuhvaćaju PU Slavonski Brod (područje općina: Slavonski Brod, Nova Gradiška, Sl. Požega), Bjelovar (područje općina: Bjelovar, Čazma, Daruvar, Đurđevac, grubišno Polje, Koprivnica, Križevci, Pakrac, Virovitica), Kutina (područje općina: Kutina, Garešnica, Ivanić-Grad, Novska) imenovan je Vladimir Gredelj. „Rješenje o imenovanju povjerenika Vlade RH za koordinaciju kriznih štabova više općina Vlade Republike Hrvatske“, NN 47/1991, 13. rujna 1991.

¹²⁵⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Prijedlog za razriješenje dužnosti povjerenika Vlade Republike Hrvatske za koordinaciju kriznih štabova više općina Potpredsjednika Sabora Republike Hrvatske Predsjedniku Vladi Republike Hrvatske“, Zagreb, 22. listopada 1991., 1.

električna energija...); „aktivno i pasivno zapriječe vojarne, skladišta i drugi objekti i putni smjerovi koje JNA koristi“; da „krizni štabovi u suradnji s nadležnim tijelima i poduzećima razrade dinamiku provedbe narečenih mjera“; da „zapovjedništva postrojbi ZNG odmah razrade dinamiku iz stavka 2 u suradnji s MUP-om i državnim tijelima“; da se ovlašćuju zapovjednici postrojbi „na poduzimanju i drugih radnji s ciljem pasiviziranja neprijatelja“; da su „zap. postrojbi ZNG obvezni svakodnevno podnositi izvješća zap. ZNG, a predsjednici KZ ministru obrane.“¹²⁵⁵

Bila je to zapovijed za blokadu vojarni u cijeloj Hrvatskoj. Sukladno tomu, ZOZ Osijek i PU Osijek donijeli su odluku o žurnom i neodgodivom napadu. U takvim okolnostima došao je dan kada je Osijek do tada najviše stradao.

7.1.2. Napadi na grad 13. rujna 1991. godine

Predsjednik Kriznoga štaba općine Osijek, Srećko Lovrinčević, primio je 13. rujna 1991. u 13.30 sati „Ultimatum“ komandanta 17. korpusa Save Jankovića koji je zahtijevao prestanak napada ZNG na JNA, vojarne i vojne objekte u Osijeku i okolici, obustavu „propagande“ i uzurpacije „vojnog stambenog fonda“, deblokadu putova oko spomenutih objekata, povratak zarobljenih vojnika, naoružanja i opreme. Isti je dan zaprijetio i da će u slučaju neispunjenja navedenih zahtjeva, JNA „po prvi put otvoriti vatru po svim vitalnim objektima u gradu“.¹²⁵⁶ Upravo to se i dogodilo. Napadi na grad 13. rujna bili su zapravo nastavak napada koji su do tada trajali već danima, a nastavili su se i idućih dana.¹²⁵⁷ Da bi pružila podršku okruženim snagama u vojarnama i vojnim objektima, JNA je 13. rujna iz Baranje, Tenje, Bijeloga Brda, poligona „C“ i vojarni, razarala civilne ciljeve u Osijeku, Brijestu, Sarvašu, Josipovcu, Višnjevcu i Novoj Tenji. Prvi jutarnji napadi započeli su već nešto prije pet sati. Grad je gađan s više strana: iz Baranje, Tenje i 'iznutra': s poligona „C“ i vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ te naselja Sjenjak.¹²⁵⁸ Dugotrajnom vatrom iz tenkova, VBR-a, teškoga topništva i minobacača, spomenuta su naselja sustavno razarana. Tom je

¹²⁵⁵ Zapovijed, Kl. DT 801-03/91-01/01, Ur. br. 512-06-02-91-1, Zagreb, 12. rujan 1991., u: HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 7.

¹²⁵⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće Zapovjedništva ZNG za istočnu Slavoniju Zapovjedništvu ZNG RH“, Osijek, 13. rujna 1991.

¹²⁵⁷ Mihanović, Borba za vojarne, 15.

¹²⁵⁸ MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 13. 9./14. 9. 1991.“, Ev. br. 142, u posjedu autora; MUP RH, Operativni štab ministarstva, „Dnevnik događaja 13. rujna 1991.“, 1-16, u posjedu autora.

prilikom ranjeno oko dvije stotine civila, a poginulo četrnaest civila i vojnika (dvojica poginulih i petorica teško ranjenih hrvatskih branitelja u vojarni „Narodni heroj Milan Stanivuković“).¹²⁵⁹

Prema nekim medijskim informacijama, na položajima u Staroj Tenji i na poligonu „C“ nalazilo se po četiri VBR-a tipa „Oganj“.¹²⁶⁰ Tijekom noći 12./13. rujna i u jutro, na Osijek je već palo sedamdesetak granata. Tada je posebno stradala osječka bolnica čiji su očni i neurološki odjeli višestruko pogođeni.¹²⁶¹ Osim po stambenim objektima, pucano je i po odjelu za granične poslove policijske postaje u luci „Tranzit“. Uz granatiranje, osobito snažna snajperska vatra na cijeli grad započela je u kasnim popodnevnim satima s raznih objekata u gradu, posebno iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“. Oko 19.30 sati zapovjednik Štaba za obranu Slavonije i Baranje, Franjo Pejić, proglasio je zračnu uzbunu.¹²⁶² Gradski autobus pogođen je s tri granate pri čemu je jedan civil smrtno stradao, a jedan ranjen.¹²⁶³ Tada se u Osijeku pucalo „sa raznih objekata“ i „iz svih mogućih oružja“.¹²⁶⁴ Ukratko, na području Osijeka bio je „pravi rat“.¹²⁶⁵ Na Osijek je palo više stotina različitih granata.¹²⁶⁶ Noć 13./14. rujna brojila je 500-ak palih granata. Pogođen je ponovno i hotel Osijek gdje se nalazio i međunarodni press centar, a čija su dvojica novinara u napadu ozlijeđena. Izvješća su govorila da je grad pod neprekidnom 30-satnom vatrom tijekom koje su pogađani Poljoprivredni fakultet, skladište hrane Crvenoga Križa, toplana i spremište mazuta koji su zapaljeni, uredski prostori gradskih poduzeća „Panonke“ i „Interšpeda“, stambene zgrade, tri osnovne škole, športski objekti, katedrala i dr. Posebno je na neprestanom udaru bila osječka bolnica u koju su tijekom dana dovedene 33 ranjene osobe.¹²⁶⁷ Napadi su trajali punih 15 sati; stanika je nastupila tek 14. rujna od devet do 11.30 sati.¹²⁶⁸

Od važnijih infrastrukturnih objekata teško su oštećeni Poljoprivredni fakultet i hotel Osijek, skladište s hranom Crvenoga križa („Panonka“), skladište „Mladosti“, predstavništvo „Interšpeda“, postrojenje HEP-a u dvorištu TE-TO (s rezervoarom od 5000 tona s ekstra lakim uljem) na Zelenom Polju i dalekovod u naselju Višnjevac.¹²⁶⁹ Vojni izvori zabilježili su da je

¹²⁵⁹ HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 25.

¹²⁶⁰ „Branimir Glavaš, šef obrane Osijeka“, *Glas Slavonije*, 21. rujna 1991., 17.

¹²⁶¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, PU Osijek, Depeša Br. 511-07-02/10-210-6692/91 od 13. 9. 1991., 4; SNO općine Osijek COB, „Dnevno izvješće za 13. rujna 1991.“, Br. 1437, 2.

¹²⁶² MUP RH, Bilten Operativnog štaba, Dnevnik događanja od 13. rujna 1991., 11, u posjedu autora.

¹²⁶³ HIC, *Kronologija*, 93.

¹²⁶⁴ Mihanović, *Borba za vojarne*, 16.

¹²⁶⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „PU Osijek, „Depeša Br. 511-02-07/9 od 14. 9. 1991.“, 1.

¹²⁶⁶ Mihanović, *Borba za vojarne* 15.

¹²⁶⁷ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja/Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 14, War Diary, 12.

¹²⁶⁸ „Totalno pomračenje uma“, *Glas Slavonije*, 15. rujna 1991., 16.

¹²⁶⁹ „500 granata na Osijek“, *Glas Slavonije*, 15. rujna 1991., 18.

poginula i ranjena po jedna osoba, dok policijski navodi dvije poginule i jednu ranjenu osobu.¹²⁷⁰ Krizni štab osječke bolnice evidentirao je 31 ranjenu osobu, od čega 13 civila, tri policajca, 14 pripadnika ZNG-a i jedno „vojno lice“.¹²⁷¹ Dnevni tisak izvijestio je o više od 40 osoba zaprimljenih u bolnicu.¹²⁷²

I idućih su nekoliko dana trajali intenzivni napadi na grad. Izvješća su 15. rujna 1991. zabilježila da su „svi dijelovi grada napadnuti svim vrstama naoružanja“.¹²⁷³ Među teško stradalim metama ponovno se posebno izdvajala osječka bolnica: bolnička kuhinja (14. rujna) te odjeli (novosagrađene) ginekologije, dječje pedijatrije (15. rujna) i zaraznih bolesti, kirurgija i interni odjel, očni odjel. Pri tomu je jedna medicinska sestra smrtno stradala, a jedna liječnica i pripadnik bolničkoga osoblja, teško su ranjeni.¹²⁷⁴ Ni jedan bolnički objekt ni odjel nisu pošteđeni oštećenja. Za dio bolesnika osigurano je liječenje izvan Osijeka, a bolnica je uglavnom funkcionirala u svojim podrumskim prostorijama.¹²⁷⁵ Opća bolnica je najviše stradala od svih drugih gradskih objekata.¹²⁷⁶

U navedenim napadima uništeni su ili teško oštećeni i mnogi stambeni i infrastrukturni objekti: autobusni kolodvor, Dravski most,¹²⁷⁷ policijska postaja, silos u Huttlerovoj ulici i Industrijska zona (14. rujna); nanesena je velika šteta postrojenjima INA-e, a oštećen je i jedan dječji vrtić (15. rujna); potom nadvožnjak na Tenjskoj cesti i kvartovi Josipovac, Brijest i Retfala (16. rujna);¹²⁷⁸ Vatrogasni centar, Dom željezničara, nekoliko osnovnih škola, poduzeća „Autotramvaj“, rezervoar mazuta poduzeća „Elektroslavonija“, „Mio standard“, „LIO“, INA (zapaljen rezervoar ulja) i INA-plin, skladište Općega trgovačkoga poduzeća „OTP“, luka „Tranzit“, silosi „Croatia“, „IPK“, Saponia, silos i skladište Šećerane, rimokatoličke crkve u Beogradskoj i Crkvenoj ulici, kino „Papuk“, hotel „Osijek“, stadion NK „Osijek“, plinska

¹²⁷⁰ MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 13. 9./14. 09. 1991.“, Ev. br. 142, u posjedu autora; MUP RH, Bilten Operativnog štaba, Dnevnik događanja od 13. rujna 1991., 6.-11., u posjedu autora.

¹²⁷¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, PU Osijek, Depeša Br. 511-07-02/10-210-1060/91. od 14. rujna 1991., 1.

¹²⁷² „Ranjeni i mrtvi“, *Glas Slavonije*, 15. rujna 1991., 18.

¹²⁷³ Isto, 13.

¹²⁷⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće, Pov. br. 525-64-1/91, Osijek, 14. rujna 1991., HMDCDR, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 6.; „Teško ozlijeđen portir“, *Glas Slavonije*, 16. rujna 1991., 5.; MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 15. 9./16. 09. 1991.“, Ev. br. 144, u posjedu autora.

¹²⁷⁵ „Liječenje uz cvrkut ptica“, *Glas Slavonije*, 24. rujna 1991., 12-13.

¹²⁷⁶ HIC, *Kronologija*, 95.

¹²⁷⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, SNO općine Osijek, COB, „Dnevno izvješće 14. rujna 1991.“, 1; „Vanredno izvješće, Pov. br. 525-64-1/91, Osijek, 14. rujna 1991., HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 6.; Most su minirali pripadnici 106. br. ZNG-a iz preventivnih sigurnosnih razloga, na prijedlog zapovjednika obrane grada, a prema zapovijedi zapovjednika Zapovjedništva ZNG-a za istočnu Slavoniju i Baranju Franje Pejića. HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 15. veljače 2015.; Topić, Špišić, *Slavonska krv*, 256.

¹²⁷⁸ MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 15. 9./16. 09. 1991.“, Ev. br. 144, u posjedu autora; HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 16, War Diary, 15.

mreža u Crkvenoj ulici i plinovod (Ul. Marije Vidović), a u cijelom gradu isključen je plin (17. rujna).¹²⁷⁹ Nakon gađanja energetskih postrojenja električne energije, tijekom dva dana izgorjelo je više od 10.000 tona mazuta pa je iznad grada bio crni dim.¹²⁸⁰ Koliko su napadi bili siloviti svjedoče i zapisi iz vojnih i medijskih izvješća: „Skoro svi objekti su oštećeni“¹²⁸¹ te „Petak i subota dani su kada je život u Osijeku potpuno zamro“.¹²⁸² Ponovljeni napad na Osijek ukupno je trajao više od 30 sati, sve do 18. rujna.¹²⁸³ U osječku je bolnicu od 13. do 17. rujna primljeno oko 190 ranjenih, a 16 ih je smrtno stradalo.¹²⁸⁴ Za vrijeme napada na grad, trajali su i napadi na okolice: 12. rujna napadnuti Nova Tenja, Sarvaš, Višnjevac, na Laslovo je 13. rujna izvršen napad, na Ernestinovo je 16. rujna palo 80 granata.¹²⁸⁵

U jeku napada hrvatskih snaga na objekte JNA iz kojih je Osijek razaran, 14. rujna peteročlana je mirovna misija EZ-a od zapovjednika Gorinška zatražila da se do 20 sati prekinu vatru, što je i prihvaćeno. Međutim, JNA nije poštivala primirje, a pridruženi član u mirovnoj misiji, pukovnik JNA Dušan Lončar, napustio je misiju.¹²⁸⁶ Isti je dan i cijela Promatračka komisija napustila grad zbog „opasnosti koja je ugrožavala njihovu opstojnost“.¹²⁸⁷ Kasno navečer toga su dana hrvatske snage nastavile započeto zauzimanje prvoga armijskoga objekta u gradu Osijeku – Doma JNA.

7.1.3. Zauzimanje Doma JNA

Između Istarske i Cesarićeve ulice s velikim natpisom „Bratstvo – Jedinstvo – Narod – Armija“ i slikom Josipa Broza Tita u sredini, nalazio se nekadašnji Dom Jugoslavenske narodne armije. Ovaj objekt površine 6914 m² bio je mjesto Komande 12. pmb. JNA i TO Osijek. Komadant Boro Ivanović, već je u siječnju 1991. s najužim štabom napustio Komandu u Domu

¹²⁷⁹ MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 16. 9./17.09. 1991.“, Ev. br. 146, u posjedu autora.

¹²⁸⁰ „Rane na savjesti“, *Glas Slavonije*, 5. listopada 1991., 24-25.

¹²⁸¹ Mihanović, *Borba za vojarne*, 16.

¹²⁸² Bojan Divjak, „Trideset sati pakla u Osijeku“, *Glas Slavonije*, 16. rujna 1991., 12.

¹²⁸³ Mihanović, *Borba za vojarne* 15.

¹²⁸⁴ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 17, War Diary, 17.

¹²⁸⁵ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 12-16, War Diary, 11-15.

¹²⁸⁶ Izvor navodi samo prezime, no najvjerojatnije je riječ o Dušanu Lončaru, kasnijem generalu-majoru JNA i komandantu 11. Slavonsko-baranjskoga korpusa SVK-a. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed Zapovjednika obrane grada 1/3. br. ZNG, 106. br. ZNG“, Osijek, 12. rujna 1991.; „Izvješće Zapovjednika ZNG za Istočnu Slavoniju i Baranju Zapovjedništvu ZNG RH“, Pov: 525/66-1/91, Osijek, 16. rujna 1991., 22, u: HR-HMDCDR-17, „Osvajanja vojarni i vojnih objekata u Osijeku“.

¹²⁸⁷ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 13, War Diary, 11, 22.

JNA i preselio je u vojarnu „Narodni heroj Milan Stanivuković“. U Domu je ostao centar veze s dijelom Komande u koju Ivanović navodno nije imao povjerenja pa je za privremenoga komandanta imenovan pukovnik Slobodan Nikolić.¹²⁸⁸ Kao i stacionar, Dom je imao malobrojno osiguranje,¹²⁸⁹ no njegovo je zauzimanje predstavljalo nešto teži pothvat.

Hrvatske snage činili su pripadnici 1. bojne 3. br. ZNG-a i satnije („Sjenjak“) 2. bojne 106. br. ZNG-a.¹²⁹⁰ U akciju su se nakratko uključili i pripadnici SJP PU Osijek, ali su odmah upućeni na drugu lokaciju. Cijelu je akciju hrvatska strana snimala kamerom. Objekt su danima prije nadzirali pripadnici 3. satnije 1. bojne 106. br. iz parka na sjevernoj strani i okolnih zgrada. U zoru 13. rujna 1991. prema Domu je ispaljena prva granata, odnosno na transporter koji se cijelo vrijeme nalazio pred ulazom u Dom i predstavljao najveću prepreku hrvatskim snagama.¹²⁹¹ Istu je večer JNA zaprijetila da će otvoriti vatru na zgradu Policijske uprave, ako se s napadima ne prestane. Pred jutro 13. rujna na obližnje automobile u prolazu otvarana je vatra te su zabilježene i eksplozije.¹²⁹²

U akciju se 14. rujna uključila 3. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a na čelu sa zapovjednikom Markom Lekom. Tri skupine satnije okružile su objekt sa svih strana.¹²⁹³ Položaje s južne strane Tvrđe i na dijelu tadašnjega Bulevara JNA (danas Europska avenija) zauzela je jedna satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a, a preostale dvije raspoređene su u objektima kraj Doma: Elektrometalskom školskom centru (EMŠC), gradskoj „vili“, objektu vojne „vile“, stambenim zgradama nasuprot Doma JNA u ulici Dobriše Cesarića i Zavoda za zdravstveno i mirovinsko osiguranje. Pri opsadi hrvatske su snage uglavnom koristile pješačko naoružanje, a samo nekoliko puta i ručne minobacače.¹²⁹⁴ Pripadnike JNA megafonom se pozivalo na predaju što su oni odbijali učiniti.¹²⁹⁵ Komandant Nikolić je u jednom trenutku tražio pomoć od nadređenoga komandanta Ivanovića, a on mu je, navodno, poručio da nema pojačanja, već da se do kraja obračunaju s hrvatskim snagama.¹²⁹⁶

U konačno zauzimanje objekta krenulo se 16. rujna u jutro kada je, nakon koordinacijskoga sastanka u zgradi EMŠC-a na istočnoj strani, zapovjednik Leko izložio plan da se napad izvrši s južne strane objekta (iz Cesarićeve ulice).¹²⁹⁷ Nakon što je transporter

¹²⁸⁸ HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 19.

¹²⁸⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 40.

¹²⁹⁰ Mihanović, Borba za vojarne, 16.

¹²⁹¹ *Osječki rujna 1991.*, 39, 42-43.

¹²⁹² Mihanović, Borba za vojarne, 17.

¹²⁹³ *Osječki rujna 1991.*, 38, 41, 42.

¹²⁹⁴ Mihanović, Borba za vojarne, 17.

¹²⁹⁵ *Osječki rujna 1991.*, 38, 41, 42.

¹²⁹⁶ Mihanović, Borba za vojarne, 17.

¹²⁹⁷ *Osječki rujna 1991.*, 45-47.

konačno onesposobljen, iz Doma je oko podne izviješen bijeli znak za predaju. Dio pripadnika se predao prijepodne, a dio je zarobljen nakon ulaska hrvatskih snaga. Na koncu je zarobljeno 15 oficira, 30 vojnika i dva civila.¹²⁹⁸ Od naoružanja je osvojeno pet sanduka AP, 10 snajperskih pušaka, automatski pištolji s prigušivačima, pedesetak RB („zolja“). Pri početnom pokušaju onesposobljavanja transportera teže je ranjen jedan pripadnik 3. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a, Vladimir Jovanovac, isti onaj koji je tri dana ranije uputio granatu na vojni stacionar.¹²⁹⁹ Smrtno stradalih nije bilo.¹³⁰⁰

Imena nekih vojnika i časnika JNA koji su privedeni, bila su i javno objavljena: Zvonimir Pifat, vodnik 1. klase Atila Molnar, kapetan 1. klase Radovan Šmitran, pukovnik Zlate Gerasimovski, potpukovnik Slobodan Nikolić, major Nandor Mazak, potpukovnici Vasilije Zrnić i Risto Kocev, umirovljeni major Eduard Mesarić, major Nikola Stjepanović, zastavnik 1. klase Jovo Kovačević i stariji vodnik Momir Vranješ.¹³⁰¹ Zarobljenici iz ove akcije razmijenjeni su 10. prosinca 1991. u Slavanskom Šamcu.¹³⁰²

Dom JNA bio je prvi gradski vojni objekt koji su hrvatske snage zauzele pa je taj pothvat bio od velikoga psihološkoga značenja za Osječane i snage obrane grada.¹³⁰³

7.1.4. Zauzimanje gradskih vojarni

Vojarna „Maršal Tito“, zvana i „Crvena“ i „Gajeva“, nalazila se u Gornjem gradu.¹³⁰⁴ U prijeratnim pregovorima s općinskim vlastima oko demilitarizacije Osijeka, vojne su je vlasti okarakterizirale neperspektivnim vojnim objektom. Najčešće se spominjalo rješenje koje je za ovaj vojni objekt predviđalo prenamjenu u sveučilišnu i gradsku knjižnicu.¹³⁰⁵ Imala je površinu od 6000 m² i kapacitet za 420 vojnika. U njoj se nalazila logistika 12. pmbr. JNA s pozadinskim postrojbama te sredstva veze i radionica srednjega remonta sredstava veze.¹³⁰⁶ Informacije uoči

¹²⁹⁸ Mihanović, *Borba za vojarne*, 17.

¹²⁹⁹ *Osječki rujna 1991.*, 39, 45-47.

¹³⁰⁰ Mihanović, *Borba za vojarne*, 17.

¹³⁰¹ N. Špoljarić, „Dvanaest prokletnika“, *Glas Slavonije*, 3. kolovoza 1991., 24. Najzvučnije ime pokazalo se ono predsjednika osječkoga SUBNOR-a i SK–PJ-a, Ede Mesarića, koji je u medijima prokazan kao hrvatski kvisling. „Hrvatski kvisling – Edo Mesarić“, *Glas Slavonije*, 23. rujna 1991., 9.

¹³⁰² Mihanović, *Borba za vojarne*, 17.

¹³⁰³ *Kune*, 165.

¹³⁰⁴ Tako se nazivala jer se nalazila na Gajevu trgu. HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 14.

¹³⁰⁵ Zbog nedostatka općinskih sredstava za naknadu JNA za ustupanje objekta, postojala je i opcija da objekt postane i trgovački centar. B. Petković, „Pogađanje oko Crvene kasarne“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1990., 6.

¹³⁰⁶ HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 14.

napada govorile su da su se u toj vojarni nalazila četiri vojnika JNA naoružana pješačkim naoružanjem (što se kasnije pokazalo točnim).¹³⁰⁷

Objekt je zauzet 15. rujna, a akcija je izvršena brzim ulaskom u vojarnu. U tome su sudjelovali pripadnici Zaštitne satnije SNO-a Osijek, 106. br. ZNG-a i PU Osijek. Od ranoga jutra pripadnici Zaštitne satnije SNO-a zauzeli su položaje po stambenim zgradama oko vojarnje. Akcija je započela otvaranjem pješačke vatre po objektu, a ulazna su vrata pogođena i razorena vatrom iz oklopnoga transportera.¹³⁰⁸ Hrvatske snage nisu naišle na otpor iz vojarnje pa ni ljudskih gubitaka na kraju nije bilo. Nakon ulaska u objekt, predala su se tri pripadnika JNA. U dvorištu je zatečen jedan tenk T-55 i tri oklopna transportera u neispravnom stanju. Vojarna „Maršal Tito“ je tako postala prva osječka vojarna na kojoj se zavijorila hrvatska zastava.¹³⁰⁹ Vojarna „Narodni heroj Milan Stanivuković“, zvana i „Karaula“ i „Bijela vojarna“, na zapadnoj strani bila je omeđena Ulicom kralja Petra Svačića, na južnoj Vukovarskom, na sjevernoj Ulicom cara Hadrijana i Matije Gupca, a na istočnoj Huttlerovom.¹³¹⁰ Njezina je površina bila 33.518 m² sa smještajnim kapacitetom za 1300 vojnika.¹³¹¹ U vojarni se od siječnja 1991. nalazila Komanda garnizona Osijek i glavnina snaga 12. pmb. JNA te skladišta oružja, strjeljiva i logistike.¹³¹² Prema formacijskom ustroju, mehanizirana brigada trebala je imati dva mehanizirana i dva oklopna bataljuna, jedan mješoviti artiljerijski divizion, mješoviti protuoklopni artiljerijski divizion, laki samohodni raketni divizion PZO, inženjerijski bataljun, pozadinski bataljun, dok je od podštapskih postrojbi bila komanda, komanda stana, izvidnička četa, četa veze, četa VP i vod ABKO (atomska-biološka-kemijske obrane). Mehanizirani bataljun imao je dvije čete tenkova i mehaniziranu četvu s 27 borbenih vozila pješaštva, 13 tenkova ili borbenih vozila, uz bitnicu od šest MB 120 mm te 500 ljudi. Oklopni je bataljun također imao dvije čete tenkova i mehaniziranu četvu (40 borbenih vozila: 27 tenkova, 13 borbenih vozila pješaštva). Od vozila i naoružanja brigada je trebala imati 81 tenk te 80 borbenih vozila pješaštva ili oklopnih transportera, tri izvidnička tenka, 12 samohodnih ili vučnih haubica 122 mm, šest VBR 128 mm („Plamen“), 12 dvocijevnih samohodnih protuzračnih topova 57 mm gusjeničara ili 12 protuzračnih topova 20 mm na kotačima, šest lakih samohodnih protuzračnih oruđa S-1M, tri izvidnička oklopna vozila, 12 MB 120 mm, 12 samohodnih topova 90 mm, šest samohodnih borbenih vozila POLO M83 i 21 protuzračno

¹³⁰⁷ Mihanović, *Borba za vojarne*, 18; *Osječki rujan 1991.*, 34.

¹³⁰⁸ *Osječki rujan 1991.*, 35.

¹³⁰⁹ Mihanović, *Borba za vojarne*, 18.

¹³¹⁰ HR-HMDCDR-17, *Osijek u Domovinskom ratu*, 42.

¹³¹¹ Mihanović, *Borba za vojarne*, 18.

¹³¹² *Blokade i osvajanja vojarni*, 302.

raketno oruđe S-2M te 680 raznih motornih vozila. Broj pripadnika mehaniziranih brigada na Istočnoslavonskom bojištu 1991. kretao se između 1400 i 2000 ljudi po mirnodopskom te od 3860 do 3940 po ratnom ustroju.¹³¹³ Postrojba je od naoružanja posjedovala oko 60 oklopnih transportera pješništva tipa OT M-60 i oko 70 tenkova T-55.¹³¹⁴ Snaga borbenoga dijela 12. pmbr. JNA bila je jačine ojačanoga oklopno-mehaniziranoga bataljuna.¹³¹⁵

Prvim pripremama za zauzimanje ove vojarne mogu se smatrati tajni pregovori s oficirima JNA koje su vodili pričuvni časnici iz Komande osječke brigade TO (Eduard Bakarec, Slavko Barić, Zvonimir Valenteković, Stjepan Vukovar, Vladimir Šimić). U ožujku 1991. planovi za napad na vojarnu su konkretizirani, ali su uskoro i propali jer se za njihovo izvođenje nije moglo osigurati obučeni kadar u SNO Osijek. Isto se dogodilo i s planom miniranja vojnih vozila i opreme unutar vojarni i vojnih objekata, koji je izrađen nešto kasnije.¹³¹⁶

Vojarna je blokirana početkom rujna. Od pripadnika hrvatskih snaga u ovoj su akciji sudjelovali pripadnici SJP PU Osijek („Orao“), dijelovi 106. br. ZNG-a (1. i 2. satnija 1. bojne, 2. satnija 2. bojne, bitnica PZO, bitnica MB 120 mm), MB posada 82 mm IV. PP Beli Manastir, Zaštitna satnija SNO Osijek i dijelovi 3. br. ZNG-a. Druga satnija 1. bojne 106. br. ZNG-a pod zapovjedništvom Ivana Šoltića branila je položaje prema bolnici koja se nalazila nasuprot vojarni, Carinarnici i OTP-u s ciljem blokade sa sjevera i sprječavanja upada JNA u bolnicu (1. satnija se uključila 16. rujna). Na lijevom boku, 2. bojna pod zapovjedništvom Dubravka Pancića trebala je blokirati glavni ulaz u vojarnu i, po potrebi, napasti s juga. Zadatak voda SJP pod zapovjedništvom Antuna Blaževića trebao je napasti s istočne strane iz Ulice Josipa Huttlera.¹³¹⁷ Zapovijed za oslobađanje vojarne nalagala je da se blokadom i okruženjem vojarne onemogućiti izlazak pripadnika JNA koji su, pretpostavljalo se, bolničko osoblje namjeravali uzeti za taoce, ali i onemogućiti svim pripadnicima JNA iz ostalih vojarni i vojnih objekata sigurno napuštanje Osijeka s naoružanjem i tehnikom. Razgovor o tom planu navodno je uhvaćen prisluškivanjem razgovora između garnizona u Bijeloj vojarni i komandanta tuzlanskoga vojnoga okruga.¹³¹⁸ Predvečer 14. rujna, tadašnji načelnik PZO 106. br. ZNG Damir Beneta usmeno je prenio Ivanu Bekavcu Bakaračevu zapovijed da 15. i 16. rujna provodi

¹³¹³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 32-33.

¹³¹⁴ *Blokade i osvajanja vojarni*, 302.

¹³¹⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 42.

¹³¹⁶ Traženo je 500 pješaka, 25 vozača, 12 poslužitelja, po šest računara, vezista, komandira i izviđača. Iz vojarne se namjeravalo izvesti bitnicu samohodnih habica 122 mm, šest samohotki, tri oklopna oruđa, bitnicu mb 120 mm i topova 76 mm, kamioni sa strjeljivom i opremom. *Osječki rujna 1991.*, 50-51.

¹³¹⁷ Mihanović, *Borba za vojarnu*, 19; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 5.

¹³¹⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 8.

protuzračnu obranu za vrijeme trajanja akcije zauzimanja vojarne; osigura bokove 1. bojne na sjevernoj strani i 2. bojne na južnoj; u slučaju izlaska oklopništva JNA odmah stupi u protuoklopnu borbu. Izlazi kod HEP-a na sjeverozapadnoj strani (križanje Svačićeve i Hadrijanove) potpuno su blokirani postavljanjem zapreke od željezničkih teretnih vagona napunjenih kamenjem. Topništvo se nalazilo na vatrenim položajima na željezničkom kolodvoru i pješačkom mostu preko Drave u Donjem gradu.¹³¹⁹

Sukladno zapovijedi načelnika PU Osijek Šalinovića pripadnici SJP raspoređeni u četrnaest skupina, u suradnji sa ZNG-om 15. rujna vojarnu su potpuno okružili.¹³²⁰ Te su skupine bile raspoređene na sljedeći način: na sjevernoj strani prema luci „Tranzit“ skupina pod vodstvom zapovjednika granične policije, Stjepana Adžića, s orijentacijom na zgradu VP JNA u sklopu kompleksa vojarne; na sjeveru i sjeverozapadu prema poduzećima „OLT“ i „OTP“ skupine pod vodstvom „Miškića“ i „Banovića; prema dravskom mostu bile su pripadnici PP Beli Manastir („Mambe“) s dva MB (60 i 82 mm) pod zapovjednikom Antom Prgometom; južno od vojarne prema groblju i Naselju Ivana Česmičkoga na Vukovarskoj, nalazila se desetina pod vodstvom Borisa Čalete-Cara; na istočnoj strani nalazila se Blaževićeva skupina. Zapovjedno mjesto voda SJP nalazilo se u poduzeću „Sloboda“, jugoistočno od vojarne. Svaka se skupina sastojala od desetak pripadnika.¹³²¹

Prva bojna 106. br. ZNG-a uoči napada zauzela je položaje sjeverno i zapadno od vojarne (objekti „OTP“, „Tranzit“, OB Osijek, „Sloboda“); 2. satnija 1. bojne 106. br. ZNG-a dobila je zadaću blokiranja mogućega upada JNA u bolnicu, 2. bojna 106. br. ZNG-a je osiguravala južne prilaze vojarni (od naselja Feđe Milića do kraja naselja Đure Salaja) sa zadaćom spajanja s 1. bojnomo 106. br. ZNG-a, a Zaštitna satnija SNO-a Osijek s BST-om nalazila se na jugoistočnim izlazima iz grada prema Nemetinu i Tenji. U akciji su sudjelovale i bitnica PZO s MB 120 mm 106. br. ZNG i PZO 106. br. ZNG s topovima Oerlikon 20 mm na kamionima.¹³²² Topničke snage činio je i interventni raketni vod s nadograđenim protugradnim raketama „krmačama“, koje su težile 60 kg i bile dometa 800 metara.¹³²³ Njih više desetaka ispaljeno je iz dvorišta poduzeća Slobode nasuprot vojarni s jugozapadne strane i iz smjera

¹³¹⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Bekavac Hrvatskom časničkom zboru grada Osijeka, „Uloga i aktivnosti voda PZO 106. brigade ZNG (elementi za prilog knjizi s osobnog gledišta zapovjednika)“, Osijek, travanj 2016., 7, 9.

¹³²⁰ Mihanović, Borba za vojarne, 19.

¹³²¹ *Osječki rujna 1991.*, 56.

¹³²² Mihanović, Borba za vojarne, 19.

¹³²³ O nastanku interventnoga raketnoga voda 106. br. HV. „Osijek 1991 – Domovinski rat HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno; Sanja Kapetanić, „Hrvatskoj ne trebaju mrtvi heroji“, *Vjesnik*, 12. prosinca 1991., 4.

naselja Feđe Milića.¹³²⁴ Pripadnici 3. br. ZNG-a djelovali su protugradnim raketama, također, s kamiona.¹³²⁵

Uoči početka napada na vojarnu, kao pojačanje je stigla postrojba iz Čepinske bojne 106. br. pod vodstvom Ante Tolja zv. „Sandokan” koja je bila raspoređena između Naselja Ivana Česmičkoga i željezničke pruge.¹³²⁶ U akciji je sudjelovalo i nekoliko pripadnika HOS-a koji su se priključili raznim hrvatskim postrojbama.¹³²⁷

Nakon što je od vatre iz kruga vojarne 13. rujna ranjen jedan pripadnik SJP dok se kretao vozilom po prometnici u blizini vojarne, Zapovjedništvo je donijelo odluku o zauzimanju toga objekta JNA. Iste su noći kod vojarne zabilježena prva vatrena djelovanja.¹³²⁸

To jutro, uoči napada, zapovjednik Blažević je dobio plan vojarne s opisom objekata na temelju kojega je mogao preciznije planirati akciju. Za vrijeme akcije prostor oko vojarne bio je pod minobacačkom vatrom JNA s položaja iz okolice grada (Tenje, Klise, Baranje...). Iz vojarne je JNA, osim iz pješачke, otvarala i tenkovsku vatru.¹³²⁹

Nakon višestrukih poziva na predaju pripadnicima JNA, koji nisu prošli uspješno, 14. rujna su pripadnici 2. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a napali sa sjeverne i zapadne strane. Pri tome je jednoga od njih pod otvorenom vatrom izvukao zapovjednik Ivan Šoltić (te je uskoro uspješno operiran).¹³³⁰ Kao pojačanje, stigla je pričuvna skupina od pedesetak pripadnika 3. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a pod zapovjedništvom Vladimira Draženovića. Njihova je zadaća bila da s pripadnicima 2. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a iz smjera „Tranzita“ Huttlerovom ulicom ovladaju zgradom VP JNA kao jednom od glavnih uporišnih točaka. No ni taj pokušaj nije uspio pa je uslijedilo povlačenje.¹³³¹ Dodatno pojačanje predstavljalo je i dolazak pripadnika iz antunovačke satnije 106. br. ZNG-a s protugradnim raketama.¹³³²

Pokušaji zauzimanja vojarne trajali su 15.-17. rujna. Petnaestoga rujna planiran je napad sa zapadne strane, a eksplozivom se namjeravalo probiti zid vojarne prema zgradi uprave „Slobode“. Nakon što se eksplozivom nije načinilo dovoljno velik prolaz, odustalo se od proboja.¹³³³ Četvorica pripadnika Zaštitne satnije SNO-a Osijek (Igor Vrandečić, Zoran Brekalo, Luka Šarić, Gordan Čačić) uputili su se na četvrti kat zgrade u Huttlerovoj ulici kako

¹³²⁴ 160. br. HV, Zapovjedništvo 160. osječke brigade, Osijek, 1992., 44 (dalje: 160. br. HV).

¹³²⁵ HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 8.

¹³²⁶ *Osječki rujan 1991.*, 56.

¹³²⁷ *Isto*, 102.

¹³²⁸ Mihanović, *Borba za vojarne*, 19.

¹³²⁹ Anonimni civil na službi u JNA došao je do Blaževića i predao mu nacrt vojarne. *Osječki rujan 1991.*, 57.

¹³³⁰ *Isto*, 84.

¹³³¹ HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 11.

¹³³² *Osječki rujan 1991.*, 69.

¹³³³ Mihanović, *Borba za vojarne*, 20.

bi ambrustom onesposobili tenk u vojarni. Međutim, skupina je pokušala proboj u vojarnu i pri tome su trojica ranjeni, a Brekalo je poginuo. Na južnoj strani ranjen je i Ante Tolj iz čepinske satnije 106. br. ZNG. Nakon toga, 17. rujna zapovjednik 106. br. ZNG Bakarec zapovijedio je da se s vatrom prestane do 15 sati toga dana.¹³³⁴

Vod inženjerije 106. br. ZNG-a, predvođen zapovjednikom Tihomirom Tandarićem (zajedno sa zapovjednikom voda Vladom Bertovićem i pripadnikom Sinišom Deleostom), pokušao je izvesti diverziju na vojarnu podzemnim putem. Na dubini od sedam metara ispod zemlje uputili su se kanalizacijskim putem sa istočne strane iz Huttlerove u smjeru prema vojarni. Što su više odmicali od polazne točke, to su cijevi kroz koje su se provlačili bivale sve uže pa su naposljetku morali odustati od napada tim putem.¹³³⁵

Tijekom borbe za vojarnu opasnost je prijetila i iz osječke bolnice u čijoj se neposrednoj blizini odvijala borba i čiji su glavni objekt osiguravali pripadnici 1. bojne 106. br. ZNG-a. Premda je 60% liječničkoga i drugoga osoblja bolnicu napustilo već u svibnju 1991., s Odjela ginekologije je iz vatrene oružja kao snajperist djelovao i jedan liječnik.¹³³⁶

JNA je u borbu uvela i zrakoplove tipa MIG. Tijekom borbi bačeno je i nekoliko bombi pa je na više gradskih lokacija teško stradala infrastruktura (stambene zgrade, vodovod, kanalizacija, tramvaj). Kao posljedica toga, 16. rujna poginulo je šest civila.¹³³⁷

Nakon uvođenja snaga SJP PU Osijek koordinaciju završnim aktivnostima u zauzimanju vojarnje preuzeo je vod SJP na čelu sa zapovjednikom Antunom Blaževićem. Jedna skupina SJP uspjela je zauzeti zgradu VP JNA, a druga je pomoću BST probila ogradu vojarnje i zauzela njezin jugoistočni dio. Na koncu je 17. rujna vod SJP predvođen Blaževićem izvršio prodor kroz prošireni prolaz na zapadnoj strani vojarnje. Tom je prilikom poginuo jedan pripadnik SJP (Damir Furdi), a dvojica su teško ranjena (Željko Špehar i Stjepan Strahonja). Istovremeno, u vojarnu je iz smjera poduzeća „Tranzit“ na sjevernoj strani prodrła i desetina voda 2. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a pod vodstvom Josipa Talapka. Nakon toga, ušli su i ostali pripadnici 2. satnije 1. bojne 106. br. ZNG-a pod zapovjedništvom Ivana Šoltića. Vojarna je u cijelosti zauzeta 17. rujna oko 17 sati.¹³³⁸

Tijekom akcije u obraćanju javnosti gradonačelnik Kramarić izvijestio je da je otpor u vojarni pružalo još stotinjak pripadnika JNA srpske nacionalnosti te da se najveći broj njih

¹³³⁴ *Osječki rujna 1991.*, 57.

¹³³⁵ Da se kanalizacijom zaista postojala određena prohodnost govori i slučaj svjedoči i slučaj kada je u danima uoči zauzimanja vojarnje nekolicina vojnika makedonske nacionalnosti pobjegla iz vojarnje i, kako akteri tih događaja pretpostavljaju, podzemnim putem izišla u bolnici. *Osječki rujna 1991.*, 103, 114.

¹³³⁶ *Osječki rujna 1991.*, 80, 83, 121.

¹³³⁷ Mihanović, *Borba za vojarnje*, 20.

¹³³⁸ Isto, 21.

nalazio u središnjoj zgradi. Ubrzo po ulasku hrvatskih snaga u kompleks vojarne, preostali vojnici predali su se policiji. Podatci o zarobljenim vojnicima i osvojenom naoružanju razlikuju se. Tako stoji da je zarobljeno 70 pripadnika JNA.¹³³⁹ Prema policiji zarobljena su 226 pripadnika JNA, a mediji su izvijestili o predaji oko 150 vojnika, 50 oficira i 25 „petokolonaša”.¹³⁴⁰ Osim vojske bilo je tu i žena i srpskih pobunjenika. Zarobljenici su odvezeni u PU Osijek i zbrinuti; neki su upućeni kućama, a oficiri u zatvor.¹³⁴¹ Prema podacima JNA u borbi je ranjeno pet pripadnika JNA. Tijekom trodnevnih borbi, od topničkoga granatiranja i zračnih napada stradalo je više od 50 osječkih civila. Zaplijenjena je veća količina naoružanja te dva tenka i više oklopnih transportera.¹³⁴² Kao i u slučaju s poligonom „C“, i kod osvajanja oružja u vojarni „Narodni heroj Milan Stanivuković“ nastala je „gužva“ i „otimačina“, unatoč osiguranju policije u čije je sjedište sve oružje trebalo biti odneseno.¹³⁴³

Dnevni je tisak nakon osvajanja vojarne objavio informaciju da je osnovan prvi tenkovski „bataljun“. No, bila je to tek promidžbena vijest.¹³⁴⁴

O različitoj složenosti zauzimanja osječkih vojnih objekata svjedoči i podatak o broju stradalih pripadnika hrvatskih snaga. Tako je u osvajanju vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ poginulo četiri branitelja (Zoran Brekalo, Mijat Čarapović, Damir Furdi, Stipo Matović) i jedan vatrogasac (Pavle Osvald), a ranjeno ukupno 29 pripadnika, dok su u borbama za Dom JNA ranjena dva pripadnika.¹³⁴⁵

Dok se dio vojnika predao, suočen s gubitkom dijela vojarne i okruženjem, dio pripadnika JNA 17. rujna odlučio se na proboj s nekoliko tenkova, transportera, vozilom saniteta i Pinzgauerom. Probivši zid ograde na jugozapadnoj strani kompleksa vojarne JNA je nastojala preko Vukovarske ulice kroz položaje hrvatskih snaga pobjeći prema Tenji. No, Inženjerija 106. br. ZNG-a blokirala je Vukovarsku s 24 teretna željeznička vagona čime su presječene Huttlerova i Svačićeva. JNA je prvo krenula prema Svačićevoj, ali se zbog prepriječenih vagona okrenula na istok i, prešavši prugu, Bosanskom ulicom kraj Novogradske groblja opet izbila na Svačićevu i uputila se k Tenji. Proboj je navedenim smjerom uspio jer su vagoni na tom dijelu Vukovarske iz nekoga razloga bili razmaknuti. U izvještajima iz borbe, JNA je navela da je jedna motorizirana jedinica s poligona „C“ krenula u

¹³³⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 43.

¹³⁴⁰ Mihanović, Borba za vojarne, 21.

¹³⁴¹ *Osječki rujan 1991*, 54-55.

¹³⁴² Mihanović, Borba za vojarne, 21.

¹³⁴³ *Osječki rujan 1991.*, 99, 103.

¹³⁴⁴ Mihanović, Borba za vojarne, 21.

¹³⁴⁵ *Osječki rujan 1991.*, 135-137, 141-142.

pomoć posadi u vojarni i nakon probijanja opsade, transporterima izvukla svoje pripadnike prema Tenji. Druga je jedinica, oklopno-mehanizirani vod 12. pmbr. JNA, za to vrijeme simulirala ulazak u Nemetin čime je skrenuta pozornost posada na BST hrvatske strane koji su zato bili rastrgani između Nemetina i izlaska prema Tenji. Ovaj događaj na smjeru sjeverozapadno od Klise, JNA je prikazala kao preventivni napad da bi spriječila mogući napad hrvatskih snaga iz Nemetina. JNA je odlazeći uništavala civilne objekte u gradskim četvrtima Jug I i Jug II te Novoj Tenji pri čemu su stradali i civili. Mediji su izvijestili da je kolona tenkova JNA na južnom izlazu iz grada granatirala objekte poduzeća „LIO“ i okolne zgrade.¹³⁴⁶

U Tenji su u prvom naletu poginuli pripadnici Samostalne tenjske satnije: Franjo Bertanjoli (zapovjednik pratećega voda), Miroslav Grgić i Petar Hauptert. U okršaju koji je uslijedio, pripadnik protuoklopne desetine Željko Buljević je ispred punkta VIR-17 uništio tenk JNA T-55, a u borbi su još onesposobljeni po jedan „pinzgauer“ i oklopni transporter, dok su dva tenka i jedan transporter pri povlačenju naišli na mine. Na strani JNA poginulo je dvadesetak pripadnika, među njima i oficir, pukovnik Jordan Ivanović, dok je jedan ročnik zarobljen.¹³⁴⁷ Komandant Ivanović iz Stare je Tenje izbjegao u Bobotu, a IKM 12. pmbr. formirano je u Tenji.

Jedan dio svojih snaga i naoružanja, 12. pmbr. je tijekom srpnja 1991. iz ove vojarne prebacila na poligon „C“.¹³⁴⁸

7.1.5. Zauzimanje vojnoga poligona „C“

Vojni poligon „C“ nalazio se jugozapadno od Osijeka, kraj naselja Brijest i pustare Ankin Dvor. Površine 1,22 km² i smještajna kapaciteta za 25 vojnika, na ovom poligonu i vježbalištu nalazio se operativni razmještaj oklopno-mehaniziranih sredstava (OMS) i atomsko sklonište. Također, ondje je bilo i IKM 12. pmbr., odakle se kasnije premjestilo u Bobotu. Poligon je imao važno taktičko značenje za cjelokupnu obranu Osijeka, Tenje, skladišta „Lug“ i nadzor prometnica. Zauzimanje ovoga vojnoga objekta bilo je jedno od zahtjevnijih pothvata osječkih snaga u rujanskim borbama.¹³⁴⁹

Tijekom svibnja i lipnja 1991. komandant Ivanović je na poligonu „C“ izgradio atomsko sklonište te se ondje i preselio. Na poligonu se u ljeto 1991. nalazilo teško naoružanje 12. pmbr.

¹³⁴⁶ *Osječki rujan 1991.*, 101., 116.; Mihanović, *Borba za vojarne*, 20.

¹³⁴⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Josip Valentić, Marko Golek, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Osijek, 28. veljače 1997., 2.

¹³⁴⁸ Mihanović, *Borba za vojarne*, 19.

¹³⁴⁹ Isto, 25.

JNA iz Osijeka. Pod izgovorom izvođenja vojne vježbe JNA je početkom srpnja intenzivirala kretanja i zauzela prometnice u smjeru iz grada.¹³⁵⁰ Sredinom srpnja, gotovo je cijeli redovni sastav 12. mbr. iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković” premješten na strateške položaje u okolici Osijeka, a najjači dio smješten je na poligon.¹³⁵¹ Radilo se o dovođenju oklopništva, topništva i mehaniziranoga pješništva s ciljem osiguranja prometnica te zaštite i opskrbe srpskih pobunjenika.¹³⁵²

S te se lokacije stalnim granatiranjem prigradskih naselja Brijest, Nova Tenja, Višnjevac, Josipovac, kao i cijeloga Osijeka, teroriziralo i zastrašivalo civilno stanovništvo.¹³⁵³ Nerijetko su se događali i povremeni iznenadni izlasci s poligona, uz razaranja civilnih objekata i stradavanje civila. Tako je 28. kolovoza prilikom praćenja pregovora između ZNG i JNA u vezi povlačenja tenkova JNA s položaja u Brijestu kraj poligona „C“, kod obližnje trafostanice pucano na novinarsku ekipu HRT-a. Tada je snimatelj Žarko Kaić ubijen, a novinar Dragan Krička teško ranjen.¹³⁵⁴ Tu je lokaciju nakon stradavanja novinara posjetilo i predstavnici Predsjedništva EZ-a, predvođeni nizozemskim veleposlanikom (u Parizu) Henryjem Wijnaendtsom, koji se i osobno na terenu uvjerio u nepostojanje volje JNA za mirno rješenje jugoslavenske krize.¹³⁵⁵

Gotovo na istoj lokaciji, kod Brijesta je 31. kolovoza zapaženo kretanje JNA na smjeru od poligona „C“ preko Josipina Dvora prema Tenji. Nakon prekida opskrbe električnom energijom, vodom i hranom Armijinih objekata u gradu i okolici, komunikacija prema Tenji posebno je dobila na važnosti za JNA. Stara Tenja, kao većinski nastanjena Srbima, bila je okupirana od srpnja, a ondje se nalazilo i skladište JNA „Topolik“. Pripadnici Zaštitne satnije SNO-a Osijek toga su dana pokušali spriječiti odvoženje naoružanja u Tenju i povratak pripadnika JNA na poligon. Stoga su zapriječili poljski put između poligona i Tenje, postavivši plinske boce. Komandant Ivanović na povratku je nekoliko puta kontaktirao sa zapovjednikom skupine Zaštitne satnije koja se ondje nalazila, Josipom Fehirom, i ultimativno naredio da se

¹³⁵⁰ Isto, 25.

¹³⁵¹ SZUP-ov Centar Osijek bio je u kontaktu s oficijom JNA iz osječke vojarne Slavom Kostovskim. HR-HMDCDR-BDAG, 61, SZUP Centar Osijek, „Rezime saznanja o zbivanjima u Slavoniji i Baranji“, poč. kolovoza 1991., Osijek, 29.

¹³⁵² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Centar za obavještavanje SNO Općine osijek Republičkom centru za obavještavanje, Predsjedništvu Skupštine općine Soijek, Zapovjedništvu Narodne garde Osijek i SNO Osijek“, 31. srpnja 1991., Osijek, 3; HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 26.

¹³⁵³ HMDCDR, Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku, 26.

¹³⁵⁴ U ekipi se još nalazio i HRT-ov novinar Saša Kopljar. Mihanović, Borba za vojarne, 25; Taj je slučaj zabilježen i u Izvješću HOLJP SAD-a. ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 17., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

¹³⁵⁵ HMDCDR, BDAG, Mapa 40, Vijesti 1991 (44).

put oslobodi zaprijetivši otvaranjem vatre. Budući da su hrvatske snage to odbile učiniti, nekoliko je tenkova, transporterata i kamiona JNA tenkovskom vatrom raznijela boce čime je započeo kraći oružani sukob. Unatoč tomu što su hrvatske snage sa skromnim naoružanjem (pješačko oružje, dva RPG-7, četiri mine) uspjele pogoditi dva armijska transporterata, naposljetku su se morale povući prema južnoj obilaznici. U okršaju su smrtno stradala četiri pripadnika JNA, a sedam ih je ranjeno. Prilikom povlačenja na hrvatske je snage iz kuća u vlasništvu Srba u Brijestu otvorena pješačka vatra pa je ranjen jedan pripadnik satnije.¹³⁵⁶ Bio je to svojevrsni uvod u konačni napad na poligon „C“.

Početak rujna kod vodstva obrane grada razmišljalo se kako anulirati napade koji su se s poligona na Osijek redovito izvršavali. To se namjeravalo postići snagama Poljoprivredne avijacije Osijek (PAO), točnije zrakoplovom M-18 „Dromader“. No, zbog loše pripreme i neizvedivosti akcije, na način na koji je zamišljena, od svega se nakon višesatnih pregovora odustalo, što su zagovarali i piloti. Zbog nediskretnosti u organizaciji, 7./8. rujna dogodio se prvi zračni napad na zračnu luku u Klisi pri čemu je pogođen hangar Aerokluba Osijek (AKO), uz nastalu manju materijalnu štetu.¹³⁵⁷

Kada su pripadnici ZNG-a i dragovoljci MZ Industrijska četvrt zapriječili jedini put od poligona prema gradu – podvožnjak Vinkovačke ulice i osječke obilaznice – poligon je ostao bez povezanosti s vojarnom „Narodni heroj Milan Stanivuković“ i redovite opskrbe hranom i strjeljivom. Izuzev prometnice prema Tenji, šire područje poligona nije bilo minirano. Prema informacijama dobivenim od odbjeglih vojnika JNA s poligona „C“, krajem kolovoza 1991. na poligonu se nalazilo desetak ukopanih T-55 tenkova, dvadesetak haubica 122 mm, pet-šest protuzrakoplovnih topova, desetak oklopnih transporterata te 300-tinjak slabo motiviranih pripadnika JNA.¹³⁵⁸

Dezertiranja s poligona pojačala su se nakon prekida opskrbe električnom energijom te vodom i hranom iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“. Vojnici koji su uspjeli pobjeći, zbrinuti su i pušteni kućama, a zauzvrat su se od njih dobivale korisne informacije o stanju na poligonu.¹³⁵⁹ U bijegu je ročnicima pomagala 3. satnija 1. bojne 106. br. ZNG-a iz osječkih naselja Filipovica i Industrijske četvrti koja je blokirala poligon.¹³⁶⁰ Većina pripadnika JNA je

¹³⁵⁶ 160. br. HV, 9.-10., 33; *Osječki rujnan 1991.*, 17-19; Robert Pauletić, „Trojica na frontu smrti“, *Slobodni tjednik*, 5. rujna 1991., 6-7.

¹³⁵⁷ Josip Klobučar, *Rat prije i poslije rata 1990.-1993.*, „Privredna avijacija Osijek – Aeroklub Osijek“, Osijek, 2013., 10-11.

¹³⁵⁸ S obzirom na to da je brigada prema formaciji imala 12 haubica, ovaj je podatak upitan. Mihanović, *Borba za vojarne*, 25.

¹³⁵⁹ *Osječki rujnan 1991.*, 19-20.

¹³⁶⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 4.

do 1. rujna 1991. napustila poligon, a komandant Ivanović je 12./13. rujna s poligona otišao u Tenju s nekolicinom ročnika.¹³⁶¹

Akciju je odobrilo Zapovjedništvo ZNG-a za istočnu Slavoniju, a glavni je zapovjednik akcije bio načelnik osječkoga SIS-a Mirko Grošelj. Njegov je pomoćnik u zapovijedanju akcijom bio zapovjednik Slobodan Tolj.¹³⁶² U zauzimanju poligona sudjelovalo je 300-tinjak pripadnika čepinskoga NZ-a i HOS-a pod zapovjedništvom Slobodana Tolja. U drugom pojasu, zoni Livane, Brijesća, Tenjskoga Antunovca, Ivanovca, Rudina i Čepina, nalazilo se njih 360. Poligon je okružen 15. rujna. JNA je uzvratila vatru po civilnim ciljevima u Brijestu, Josipovcu, Višnjevcu i Sjenjaku, u suradnji s topničko-tenkovskim snagama iz Tenje. I ovdje su djelovali MIG-ovi gađajući plinsku postaju i poduzeće „OLT“. Pri tomu je u Brijestu poginulo četiri civila, a u Osijeku tri.¹³⁶³

U jutro 17. rujna s poligona je zapovijeden proboj prema Staroj Tenji.¹³⁶⁴ Budući da se na tom smjeru nalazio samo dio hrvatskih snaga s vrlo malo protuoklopnih sredstava, JNA je proboj uspjela ostvariti.¹³⁶⁵

Postrojba koja je 17. rujna na poligon ušla prva bio je 2. vod 3. satnije 2. bojne 106. br. ZNG-a, sa zapovjednikom Mirom Barišićem. Od naoružanja i opreme osvojen je jedan transporter, granate, vojna vozila i oprema za razminiranje.¹³⁶⁶ Osvojeni transporter (s dva BST) dovezen je u dvorište SO Osijek.¹³⁶⁷

Zbog kaznenoga djela terorizma nad civilima i razaranja civilnih objekata u gradu i okolici čime je, nakon proboja, rukovodio iz Bobote, Okružno javno tužiteljstvo u Osijeku izdalo je tjeralicu za pukovnikom Ivanovićem.¹³⁶⁸ Za iste zločine optuženi su i kapetan 1. klase Budimir Popadić koji je komandirao u borbama oko vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“, komandant oklopno-mehaniziranoga bataljuna kapetan Ilija Bekić te Milomir Milosavljević Pirke, komandir čete oklopnoga bataljuna u Staroj Tenji.¹³⁶⁹

Na dan osvajanja poligona „C“, u Igalu (Crna Gora) je potpisan sporazum o prekidu vatre između predsjednika Tuđmana i Miloševića te sekretara SSNO Kadrijevića, uz prisutnost predstavnika EZ-a. Prekid je isti dan trebao stupiti na snagu. Bio je to još jedan pokušaj JNA

¹³⁶¹ Mihanović, *Borba za vojarne*, 25.

¹³⁶² *Osječki rujna 1991.*, 121.

¹³⁶³ Mihanović, *Borba za vojarne*, 26.

¹³⁶⁴ HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 16.

¹³⁶⁵ No, i tako malobrojne uništile su jedan tenk, dva transportera i jedan top. Mihanović, „Borba za vojarne“, 26

¹³⁶⁶ Isto, 26.

¹³⁶⁷ *Osječki rujna 1991.*, 21.

¹³⁶⁸ Nevenka Špoljarić, „Tjeralica za Borom Ivanovićem“, *Glas Slavonije*, 8. listopada 1991., 24.

¹³⁶⁹ N. Špoljarić, „Čeka ih zaslužena kazna“, *Glas Slavonije*, 9. listopada 1991., 24.

da prekine hrvatske akcije.¹³⁷⁰ Hrvatska je strana vojarnama vratila opskrbu energentima i hranom, a radi poštivanja sporazuma, predsjednik Tuđman zapovijedio je 18. rujna potpuni prekid vatre (od 12 sati), osim u slučajevima napada na hrvatske snage. Budući da je JNA i taj sporazum prekršila, hrvatske su snage dovršile planirano zauzimanje objekata i oružja JNA.

7.1.6. Zauzimanje vojnoga skladišta „Lug“

Vojno skladište „Lug“ nalazilo se u šumi kraj prigradskoga naselja Čepin. Kompleks se prostirao na 8080 m², a u šest skladišnih objekata bilo je pohranjeno cijelo naoružanje i oprema TO Osijek i 12. pmbr. JNA. Ondje se nalazila Komanda, tri skladišta TO sa strjeljivom, pješačkim naoružanjem i minobacačima, skladišta s protuoklopnim sredstvima, tenkovskim granatama, haubicama, dva podzemna skladišta s tenkovima i rezervoari s gorivom te nadstrešnice za kamione i haubice.¹³⁷¹ Iz razgovora nekih oficira doznalo se da u „Lugu“ navodno postoji uskladišteno 500 do 600 granata za svaki tenk na području Vukovara, Osijeka i Našica.¹³⁷²

Broj pripadnika JNA koji su se u to vrijeme nalazili u skladištu kretao se između 64 i 92.¹³⁷³ Izvješće zapovjednika 1. satnije 2. bojne (Čepin) 106. br. ZNG, Ante Tolja, govori da se u vojarni nalazilo 60-70 ročnika (klase prosinac 1990. i lipanj 1991.), od čega sedam hrvatske, četiri mađarske, sedam do osam muslimanske, osam albanske i ostalih srpske nacionalnosti. Prema dokumentu, naoružanje s kojim je JNA raspolagala činila su tri oklopna transportera, BST za 12 granata na glavnom ulazu, šest topova „Praga“, 17 nervnih šok-bombi, tri kamiona s opremom, automatsko pješačko naoružanje sa šest stražarskih mjesta među kojima nije postojala komunikacija. „Lug“ je imao stalnu radijsku vezu s vojarnom „Narodni heroj Milan Stanivuković“ i poligonom „C“. Dokidanje opskrbe električnom energijom nadomještalo se akumulatorskim i agregatskim napajanjem. Nekolicina oficira koja se ondje nalazila, unatoč nezavidnoj situaciji i uvjetima u kojima su se pripadnici JNA nalazili, prema obavještajnim podacima, nisu ni pomišljali na predaju (za razliku od vojnika nesrpske nacionalnosti), već su bili odlučni da se bore do posljednjega čovjeka.¹³⁷⁴

¹³⁷⁰ „Naredba Predsjednika RH dr. Franje Tuđmana o prekidu vatre Oružanim snagama RH temeljem Sporazuma zaključenog u Igalu 17. rujna 1991. god.“, u: HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 22.

¹³⁷¹ Mihanović, Borba za vojarne, 22.

¹³⁷² HR-HMDCDR-BDAG, 61, Zapovjednik I. čete 2. bataljuna 106. br. ZNG Ante Tolja, „Obavještajni podatci o vojnom skladištu Lug Zapovjedništvu 106. br. ZNG“, Str. pov. 538, Osijek, 3.

¹³⁷³ Mihanović, Borba za vojarne, 22.

¹³⁷⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Zapovjednik I. čete 2. bataljuna 106. br. ZNG Ante Tolja, „Obavještajni podatci o vojnom skladištu Lug Zapovjedništvu 106. br. ZNG“, Str. pov. 538, Osijek, 1-3.

Za vrijeme trajanja borbi za vojarnu „Narodni heroj Milan Stanivuković“, na sjednici regionalnoga Štaba 16. rujna dogovoreno je da se krene u zauzimanje skladišta. Akciju je odobrio zapovjednik Gorinšek. Pohvat je trajao od 16. do 19./20. rujna, a izveli su ga pripadnici 106. br. ZNG-a i NZ-a.¹³⁷⁵ NZ je imala u Čepinu četiri satnije po stodvadesetak pripadnika, ali se s obzirom na manjak oružja, ustrojila jedna satnija.¹³⁷⁶ Na prijedlog NZ-a dvije satnije NZ-a i pripadnici HOS-a iz Čepina spojili su se 16. rujna u 3. bojnu 106. br.

Akcija je započela u 17 sati. Zamjenik zapovjednika 106. br. ZNG Franjo Koržinek dobio je zadaću izvidjeti situaciju oko skladišta. On je još od ranije posjedovao plan skladišta s cjelokupnim rasporedom oruđa za njegovu obranu, a koji je dobio od jednoga odbjegloga vojnika JNA iz Dubrovnika.¹³⁷⁷ Plan je bio da se za blokadu skladišta angažira Čepinska satnija iz novoustrojene bojne.¹³⁷⁸

Nakon što je kompleks stavljen pod nadzor, od 16. do 20. rujna Čepinska satnija, vod VP 106. br. ZNG-a i dio SJP PU Osijek zauzeli su i nadzirali položaje duž željezničke pruge Osijek – Čepin. Oko skladišta su formirane dvije opsadne crte u dužini oko osam kilometara sa 700-tinjak pripadnika hrvatskih snaga (na prvoj pripadnici 106. br. ZNG-a zapovjednikom Antom Toljem, a na drugoj 400 pripadnika NZ Čepin i Višnjevac).¹³⁷⁹ Štab NZ-a uspostavio je topnički vod s četiri MB 120 mm i protuzrakoplovnim 20 mm topom. S obzirom na pozicioniranost JNA, NZ je imao zadaću osiguravati moguće napade JNA iz smjera poligona „C“ i Tenje. S istim je ciljem na istočnoj strani skladišta, prema poligonu postavljeno 200-tinjak protutenkovskih mina.¹³⁸⁰ Satnija 5. bojne 3. br. ZNG-a, s jednim tenkom i transporterom, rasporedila se na pustari Batrnek s južne strane skladišta.¹³⁸¹

Zapovjednik Bakarec zapovijedio je i da se osigura razglas preko kojega bi se provociralo i pozvalo vojnike u kompleksu skladišta na predaju i napuštanje objekta. Razglas su osigurali pripadnici 3. bojne 106. br. ZNG-a.¹³⁸² Psihološki pritisak na JNA bio je svakodnevan, čime je brojnost pripadnika JNA do početka rujna, prema pisanju tiska, umanjena

¹³⁷⁵ Mihanović, *Borba za vojarne*, 22.

¹³⁷⁶ *Osječki rujan 1991.*, 124.

¹³⁷⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Franjo Koržinek, „Napad na skladište oružja i MTS-a „Lug“ kod Čepina“, Osijek, 25. rujna 1996., 1-3.

¹³⁷⁸ Mihanović, *Borba za vojarne*, 22.

¹³⁷⁹ Zapovjednik Općinskoga štaba NZ općine Osijek, Božidar Riba, govori o nekoliko desetaka vojnika JNA u skladištu (*Blokade i osvajanja vojarni*, 306.), podatci o broju angažiranih pripadnika NZ-a variraju od 700 (HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 46.), do ukupno 700 pripadnika hrvatskih snaga pod oružjem, od čega 400 pripadnika NZ (Svjedočanstvo zapovjednika NZ-a Božidara Ribe. *Blokade i osvajanja vojarni*, 306.).

¹³⁸⁰ Mihanović, *Borba za vojarne*, 23.

¹³⁸¹ *Osječki rujan 1991.*, 132; Polovicom rujna se 2. satnija 1. bojne 3. br. preustrojila u 5. bojnu 3. br. i od 19. rujna sudjelovala u zauzimanja skladišta „Lug“. *Kune*, 83.

¹³⁸² HR-HMDCDR-BDAG, 94, Franjo Koržinek, „Napad na skladište oružja i MTS-a „Lug“ kod Čepina“, Osijek, 25. rujna 1996., 1-3.

za pola.¹³⁸³ Na taj je način iz skladišta prebjeglo i predalo se nekoliko desetaka pripadnika JNA.¹³⁸⁴ Uoči napada, pripadnici 106. br. ZNG-a s tenkovima su se razmjestili na sjevernoj i zapadnoj strani skladišta, Čepinska satnija na južnoj, a na istočnoj NZ. U to je vrijeme kao pojačanje u naoružanju iz Đakova 106. br. ZNG-a stiglo jedanaest topova T-12 100 mm, nakon zauzimanja vojnoga skladište Gaj (16./17. rujna) i vojarne Dračice (18. rujna).¹³⁸⁵

Prvoga dana napada, Mirko Grošelj, doveo je u civilu pukovnika Zlatu Gerasimovskoga iz osječkoga zatvora, koji je preko megafona pozivao skladište na predaju, ali bezuspješno.¹³⁸⁶ Provokacije su se bez značajnijih uspjeha provodile do 19. rujna u 13 sati.¹³⁸⁷ Nakon trodnevnoga okruženja i neuspješnih poziva na predaju, 18./19. rujna u tri sata u jutro, zapovjednik 106. br. ZNG Bakarec dobio je zapovijed od Zapovjedništva ZNG-a Istočne Slavonije i Baranje sa zadaćom „pripremiti, organizirati i izvesti napad na skladište... Sa zadatkom: ovladati objektima skladišta putem poziva posade na predaju, a u slučaju otpora isto zauzeti primjenom oružane sile; po zauzimanju skladišta izvršiti pregled terena i objekata i ukloniti eventualne mine, a zatim isto osigurati stražom, a MTS će preuzeti pozadinska baza ovoga ZZNG. Spriječiti svaki pokušaj otimanja imovine pomoću i oružane sile“.¹³⁸⁸

Zauzimanje skladišta ubrzano se nastavilo. Zapovjednik voda VP-a Damir Vrban dobio je zadaću približiti se ogradi skladišta i izvidjeti stanje unutar skladišnoga kompleksa. S obzirom na činjenicu da su 18. rujna pripadnici Čepinske satnije bili na položajima uzduž željezničke pruge, Koržinek i zapovjednik 1. satnije 2. bojne (Čepin) Ante Tolj, dogovorili su puštanje pripadnika na odmor. U zapovjedništvu je potom dogovoreno da se oforme tri skupine SJP koje su tijekom noći 18./19. rujna trebale neutralizirati stražu koja se nalazila na tri mjesta s istočne strane skladišta. Na tim su mjestima pripadnici Čepinske satnije trebali prodrijeti u skladište i zauzeti ga. Zapovjednici Koržinek i Tolj uputili su se u Čepin na dogovor sa SJP u vezi daljnjega djelovanja. Na putu do tamo Koržinek se zbog rafalne paljbe po njegovu vozilu iz skladišnih objekata morao skloniti na obližnju pustaru Batrnek. Odande je preko „Motorole“

¹³⁸³ Samo je 10. rujna poligon „C“ napustilo 20 vojnika JNA: šest Albanaca, šest Muslimana, šest Hrvata, jedan Srbin i jedan Rom. Dvojica su pristupila ZNG-u. I. K., „Pobjeglo dvadeset vojnika“, *Glas Slavonije*, 11. rujna 1991., 32.

¹³⁸⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 46.

¹³⁸⁵ Mihanović, *Borba za vojarne*, 23.

¹³⁸⁶ *Osječki rujna 1991.*, 124.

¹³⁸⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Franjo Koržinek, „Napad na skladište oružja i MTS-a „Lug“ kod Čepina“, Osijek, 25. rujna 1996., 1-3.

¹³⁸⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 94, „Zapovijed Zapovjedništva ZNG Istočne Slavonije i Baranje Zapovjedniku 106. br. ZNG“, Ur. broj: 525-79-1/91, Osijek, 19. rujna 1991., 1.; Mihanović, *Borba za vojarne*, 23.

stupio u vezu sa zapovjednikom Vrbanom koji se sa svojim pripadnicima nalazio na zapadnoj strani. Tako su pred večer 19. rujna, hrvatske snage napale skladište.¹³⁸⁹

Hrvatske su snage posjedovale maljutke i snajpere i jedan protuzrakoplovni top. Tenk T-55, zarobljen tijekom osvajanja vojarni u Osijeku, postavljen je na cesti prema Ivanovcu kod željezničke pruge. Značajnu opasnost za hrvatske snage predstavljali su protuzrakoplovni topovi „Praga” kojima je JNA uzvratila na vatru s T-55. Tijekom borbe teže je ranjen zapovjednik Čepinske satnije Ante Tolj. Konačni otpor JNA skršen je tek 19. rujna kasno navečer.¹³⁹⁰ Na prostor „Luga“ ušli su pripadnici voda VP 106. br. ZNG-a, a potom i Čepinske satnije.¹³⁹¹ U noći 19./20. rujna iz Stare Tenje započeo je minobacački napad na „Lug“.¹³⁹²

U zoru 19./20. rujna, 50-ak vojnika JNA krenula su iz skladišta u proboj prema Tenjskom Antunovcu, odnosno Tenji.¹³⁹³ Krećući se Salaj kanalom prema Vladislavcima do Bobotskoga kanala prema Ernestinovu i Čelijama, stigli su do k. 86 ispred šume Matice i primijetili položaje hrvatskih snaga. Budući da nisu bili spremni za borbu, vratili su se natrag tri kilometra do spojnoga kanala prema Tenjskom Antunovcu i izbili u šumu između trafostanice kod Divoša i ekonomije Novi Seleš. Pretpostavlja se da su kretanje nastavili smjerom: Šuma – k. 85 – sabirni kanal ispred Ekonomije Stari Orlovnjak – k. 89, a s ciljem spajanja s JNA u Tenji. Na tom su ih smjeru mještani Tenjskoga Antunovca primijetili pa su pripadnici Antunovačke satnije koji su držali obranu prema Tenji, krenuli u postavljanje zasjede (osim Antunovačke satnije, u zasjedi je bio u pripremi za intervenciju i jedan vod na ekonomiji Novi Seleš). Oko 13 sati odbjegli vojnici upali su u zasjedu te se naposljetku predali.¹³⁹⁴

Zapovjednik voda VP 106. br. ZNG Goran Vrban dobio je zadaću izvidjeti stanje unutar skladišta. Prva skupina od dvadesetak pripadnika hrvatskih snaga ušla je u skladište sa zapadne strane.¹³⁹⁵ Ubrzo su cijelo skladište pripadnici VP-a i Čepinske satnije stavili pod nadzor.

¹³⁸⁹ Nekoliko sati prije, toga 19. rujna oko podneva, zabilježeno je da je iz smjera Tenje preko šume Rosinjače do ekonomije Josipin Dvor krenula oklopno-mehanizirana kolona (s bijelom zastavom na prvom tenku). Ničim izazvane navedene snage otvorile su vatru iz topova prema položajima Antunovačke čete na sjevernim prilazima Tenjskoga Antunovca. Tom prilikom pogođen je jedan kamion iz Ernestinovačke čete (navedeno vozilo stjecajem okolnosti našlo se na izlazu iz Tenjskoga Antunovca). HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 47.

¹³⁹⁰ Mihanović, *Borba za vojarne*, 24.

¹³⁹¹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Franjo Koržinek, „Napad na skladište oružja i MTS-a „Lug“ kod Čepina“, Osijek, 25. rujna 1996., 2.

¹³⁹² I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 21. rujna 1991., 15.

¹³⁹³ Podatci o broju pripadnika JNA koji su krenuli u proboj, razlikuju se. Sudionici antunovačke obrane navode da su zarobili 52 vojnika JNA (Antunovac – bili smo vojnici. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.), dok zapovjednik NZ-a Božidar Riba spominje manji broj vojnika JNA koji su krenuli u proboj, oko 40. (*Blokade i osvajanja vojarni*, 307.). Kako bilo, s obzirom na početni procijenjeni broj, očito je dio vojnika JNA (najmanje desetak, do nekoliko desetaka) pobjegao iz vojarne prije ili za vrijeme toga proboja.

¹³⁹⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 47.-48.; „Izvešće Zapovjednika 106. br. ZNG Zapovjedništvu ZNG RH“, Str. pov. 1-100/91, Osijek, 20. rujna 1991. g., u: HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 17.

¹³⁹⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 94, „Izvešće o nastanku V.P. Osijek“, 1.; Mihanović, *Borba za vojarne*, 24.

Ljudskih gubitaka nije bilo. Od ljudstva su zarobljeni jedan kapetan I. klase, poručnik, zastavnik, stariji vodnik I. klase i 54 vojnika (u zasjedi nakon proboja).¹³⁹⁶

Radi uništenja i sprječavanja odnošenja naoružanja iz skladišta, JNA je 21. rujna poduzela zračne napade na Čepin i „Lug“.¹³⁹⁷ JNA iz skladišta „Lug“ od naoružanja osječke TO brigade nije uspjela odnijeti „gotovo ništa“.¹³⁹⁸ Hrvatske su snage, prema tvrdnji zapovjednika Bakarca, osvojile cjelokupno naoružanje osječke pješačke brigade TO koje joj je po formaciji pripadalo.¹³⁹⁹ Formacijski ustroj takve postrojbe predviđao je 515 automatskih pušaka, 579 poluautomatskih pušaka, 84 snajperske puške, 320 raznih pištolja, 88 puškostrojnica, 82 ručna bacača „zolja“, 43 ručna bacača „osa“, 18 MB 60 mm, 18 MB 82 mm, šest MB 120 mm, 10 netrzajnih topova 82 mm, četiri protuoklopna lansera raketa „maljutka“, četiri protuavionska jednocijevna topa 20 mm i tri lansirna mehanizma za rakete Strijela-2M.¹⁴⁰⁰

Precizniji je podatak da je osvojeno oko 5000 mina, šest topova B1 i šest protuzračnih topova Praga, 54 automatske puške, četiri „škorpiona“, jedan pištolj TT, oko 150 ručnih bombi i razno strjeljivo.¹⁴⁰¹ Zalihe goriva cisternama su prebačene u INA-inu crpku u Čepinu. Premda je bilo zapovijedeno da se oružje treba odvesti u PU Osijek, to se uglavnom nije poštivalo te je uslijedila prava „grabež oružja“.¹⁴⁰² Postojala je opasnost da zrakoplovstvo JNA uništi oružje pa je trebalo vojarnu isprazniti što prije. Zbog nedovoljnoga osiguranja, ono je na kraju došlo u ruke ne samo vojsci, nego i civilima. Zato je zapovjednik Gorinšek 26. rujna pozvao Osječane da vrate sve naoružanje i opremu koju su neovlašteno prisvojili nakon zauzimanja skladišta.¹⁴⁰³ U vezi otuđivanja oružja iz skladišta, Gorinšek je kasnije komentirao da je „ovdašnji narod, zbog svoje fizičke ugroženosti, jednostavno žudio za oružjem i da je činio sve da ga se domogne“... U nekoliko je navrata i osobno, „preko televizije javno pozvao sve one koji neovlašteno posjeduju oružje da ga vrate u naše Središnje skladište ili u najbližu policijsku postaju“. Suprotno medijskim navodima da je većina naoružanja, kao i ono topničko, u idućih

¹³⁹⁶ Mihanović, *Borba za vojarne* 24.

¹³⁹⁷ Isto, 24.

¹³⁹⁸ „Lug je naš“, *Glas Slavonije*, 22. rujna 1991., 12-13.

¹³⁹⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 15. veljače 2015.

¹⁴⁰⁰ Brigada TO bila je postrojba od 1420 pripadnika, a sastojala se od zapovjedništva, zapovjedništva stana, izvidničkoga voda, voda veze, voda Vojne policije, tri bataljuna TO, lake minobacačke artiljerijske baterije 120 mm, mješovite protuoklopne baterije, lakoga artiljerijskoga raketnoga voda protuzračne obrane, pionirskoga voda i logističke (pozadinske) čete. *Bitka za Vukovar*, 23.

¹⁴⁰¹ „Prage“ su bile jedino oružje osvojeno izvan naoružanja osječke TO. HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 47; Mihanović, *Borba za vojarne*, 24.

¹⁴⁰² *Osječki rujna 1991.*, 123, 125.

¹⁴⁰³ Mihanović, *Borba za vojarne*, 24.

nekoliko tjedana vraćena,¹⁴⁰⁴ Gorinšek je ustvrdio da „odaziv građana nije bio najznačajniji“ jer je policija poduzela i neke akcije kako bi pronašla i oduzela otuđeno oružje, no, s obzirom na rezultate“, nije bio zadovoljan „ni s tom akcijom.“ Neke kasnije dobivene informacije ukazivale su na postojanje organiziranih radnji radi plasmana robe na crno tržište.¹⁴⁰⁵

O izuzetnom značaju toga naoružanja svjedoči i činjenica da su osvojene protutenkovske i protupješačke mine („desetci tisuća“) korištene u utvrđivanju crte gradske obrane.¹⁴⁰⁶

7.2. Značaj borbe za vojarne i crta obrane grada

Rujanske borbe s JNA u Osijeku jedan su od najvažnijih događaja za obranu najvećega slavonskoga grada u Domovinskom ratu. U tzv. „bitki za vojarne“ osvojen je dio oružja TO koje je JNA oduzela u svibnju 1990. godine. Snage obrane grada vratile su cjelokupno formacijsko naoružanje osječke partizanske brigade TO, dok je 12. pmbr. JNA bila prisiljena na odlazak iz grada i vojnih objekata u gradu i bližoj okolici.¹⁴⁰⁷ Osijek se tim postignućima pridružio „sistemu domina“ prema kojem su vojarne JNA 'padale' u cijeloj Hrvatskoj.¹⁴⁰⁸ Slični pothvati uspješno su izvedeni i u drugim mjestima (istočne) Slavonije – 16. rujna u Podravskoj Slatini, 17. rujna bez borbe zauzeta je vojarna u Sl. Požegi, 18. rujna u Đakovu, 21. rujna u Našicama, dok je u Vinkovcima 26. rujna JNA dogovorno napustila grad (za razliku od Vukovara).¹⁴⁰⁹ Granični prijelaz kod Donjeg Miholjca preuzele su snage 107. br. HV (16. rujna), a 108. br. HV zauzela je skladišta JNA kod Slavenskoga Broda (15.-16. rujna).¹⁴¹⁰

Zauzimanje vojarni, vojnih objekata te osvajanje oružja i opreme JNA jedan je od ključnih događaja i u cjelokupnoj obrani Republike Hrvatske, posebice tijekom najvećih napada na Hrvatsku. Zahvaljujući uspjesima u blokadi vojarni diljem zemlje, hrvatske su snage došle do većih količina oružja i opreme pa su u drugoj polovici rujna i početkom listopada OSRH doživjele svoju prvu veliku reorganizaciju u Domovinskom ratu.¹⁴¹¹ Ključni element uspjeha hrvatskih snaga u zauzimanju vojarni diljem zemlje, bilo je izvršiti to u pravom trenutku.

¹⁴⁰⁴ M. W., „Sigurno zaleđe“, *Glas Slavonije*, 10. listopada 1991., 19.

¹⁴⁰⁵ Draško Celing, „Špegelj – otac hrvatske vojske“, *Glas Slavonije*, 27. listopada 1991., 4-6.

¹⁴⁰⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Referat načelnika inženjerije 106. br. HV Tihomira Tandarića „Stvoriti samostalnu državu Hrvatsku jedina je zadaća s kojom smo krenuli u srcu i duši“, 2.

¹⁴⁰⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 116.

¹⁴⁰⁸ Intervju s Martinom Špegeljom. Mario Marković, „Vojarne padaju po planovima koje sam ja izradio“, *Glas Slavonije*, 26. rujna 1991., 16-17.

¹⁴⁰⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 116; *Blokade i osvajanja vojarni*, 362, 372.

¹⁴¹⁰ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 295.

¹⁴¹¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 132.

Strateški rečeno, Hrvatska je na „puzajuću strategiju“ JNA, primijenila „strategiju neizravnoga pristupa“ kojom je dobivala na vremenu za pripremu, naoružavanje i mobilizaciju.¹⁴¹² Odgađanje početka napada na vojarne, što je kasnije potvrdio i general Kadrijević, nije odgovaralo JNA.¹⁴¹³ Hrvatska je tako više puta uspjela odgoditi početak rata i „brzi vojnički poraz na samom početku ratnog procesa“, što je bio jedan od ciljeva provedenoga plana *Jedinstvo*.¹⁴¹⁴

Osim osvajanja značajnoga oružja, uspjeh zauzimanja vojarni i vojnih objekata u Osijeku rezultirao je i odbacivanjem agresora na topničku udaljenost, omogućivši dodatno učvršćenje kružne crte obrane grada te ustroj novih postrojbi HV-a (130., 135. i 160. br. te topničkih, protuoklopnih i protuzračnih snaga).¹⁴¹⁵

Osječka crta obrane počela se formirati još tijekom ljeta 1991. godine. Okupacijom Baranje u kolovozu, odnosno rujnu 1991., došlo je do pojačanoga pritiska na sjevernu crtu obrane grada. Crta bojišta na potezu Tvrđavica – Podravlje stoga je inženjerijski pojačana, a tenkoprohodni smjerovi minirani su. Pripadnici 1. bojne 106. br. HV-a izradili su skloništa, uspostavili žičnu vezu, instalirali poljske telefone.¹⁴¹⁶ Osvajanje novoga naoružanja omogućilo je i dodatne radove na utvrđenju crte gradske obrane koji su početkom listopada pojačani. Povezani sustav rovova, bunkera i skloništa protezao se na istoku od utoka Karašice u Dravu do Nemetina na zapadu; na sjevernoj, baranjskoj strani, od Zoološkoga vrta do nasipa za selo Kopačevo, a južno od grada crta obrane nalazila se na smjeru od Poljoprivrednoga fakulteta do pustare Tufek i dalje do Brijesta, Tenjskoga Antunovca, Ivanovca i Vladislavaca. Preciznije, cijela crta obrane slijedila je smjer: Drava – Nemetin – Močari – Kriva Bara – Kolarvica – Tufek – Brijest – Brijesće – Livana – Graškovina – Đurđevo polje – (tt. 91,9) – K-89,3 – Poganovačko – Brondin kanal (tt. 99,2) – Ugljenište (tt. 90,0) – ušće Karašice – Drava – Zoološki vrt – nasip – Tvrđavica – nasip – benzinska postaja – Podravlje – nasip do tt. 85,5 – vanjska strana zelenoga pojasa do rajona Rasadnici uključno – Drava.¹⁴¹⁷ Ukupna dužina osječkoga dijela bojišta bila je 52 kilometra i u konačnici imala je trostruku crtu obrane.¹⁴¹⁸

¹⁴¹² Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, 68.

¹⁴¹³ Kadrijević, *Moje viđenje raspada*, 129.

¹⁴¹⁴ Marijan, 'Jedinstvo' – Posljednji ustroj JNA, 27.

¹⁴¹⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 51-52.

¹⁴¹⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 4.

¹⁴¹⁷ Mihanović, *Borba za vojarne*, 27.

¹⁴¹⁸ *Blokade i osvajanja vojarni*, 305; HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Eduardom Bakarcem, 15. veljače 2015.

I dok su po završetku rujanskih borbi hrvatske snage zbrajale zaplijenjeno naoružanje iz vojarni, JNA je zbrajala dezertere. Najveće dezerterstvo u JNA, ne samo u Osijeku, već općenito za vrijeme napada na Hrvatsku, dogodilo se upravo tijekom rujanskih borbi.¹⁴¹⁹

Probleme s mobilizacijom i dezerterstvom priznali su generali JNA, zamjenik saveznoga sekretara za NO Stane Brovet i Veljko Kadijević. Prvi je sredinom studenoga u Narodnoj skupštini u Beogradu rekao da JNA ne može učinkovitije „štititi ugrožene Srbe zato što odaziv na mobilizaciju nije optimalan i zato što rezervisti na frontu napuštaju jedinice“, požalivši se na težak položaj vojske bez države, Predsjedništva, Vlade i Skupštine, kako je prenijelo beogradsko „Vreme“.¹⁴²⁰ General Kadijević koji je tih dana u „Politici“ napadnut, 4. prosinca za „Narodnu armiju“ u istom je kontekstu govorio o „unutarnjem raslojavanju“ u vojsci. Da se autoritet Vrhovne komande ne bi dovodio u pitanje, četvorica članova krnjega Predsjedništva SFRJ zatražila su 10. studenoga 1991. da se poveća pritisak na tisak u Srbiji.¹⁴²¹ Tako je hrvatski državni vrh koji je do tada, svjestan stvarnoga odnosa snaga, strpljivo izbjegavao opći sukob s JNA, u rujnu 1991. svjedočio najvećem postignuću svoje politike koje se očitovalo u dvostrukom uspjehu: u osvajanju oružja JNA i istovremenom rasulu njezina kadra.

Ojačan naoružanjem i konsolidiranjem crtom obrane, Osijek je svoju sustavnu obranu tek trebao započeti. Iako je nakon napada na vojarne 17. korpus JNA praktički nestao iz Slavonije, u Baranji je ostao 51. granični bataljun, a 12. pmbr. je najkasnije do 19. rujna potpala pod 12. korpus JNA.¹⁴²² Najteži dani tek su slijedili. JNA je sredinom rujna 1991. ostvarila prodor na smjeru Klisa – Brezova Međa – Nemetin, a napredovanje na smjeru Borovo Brdo – ciglana kod Nemetina – trigonometrijska točka 93 – Tenja uspjeli su zaustaviti pripadnici 1. bojne 3. br. ZNG-a (zbog ondje pruženoga otpora su i odlikovani). U nadiranju s južne strane, JNA je 16. rujna dospjela do crte Brijest – pustara Tufek što je do tada predstavljalo najveću prijetnju za odsijecanje grada i prekid komunikacija s te strane. Da bi se to spriječilo, počelo je dovođenje dijela 2. bojne 3. br. ZNG-a iz Županje na smjerove Sarvaš – Nemetin – Osijek – Donji grad i Klisa – Nemetin.¹⁴²³ Pojačanje JNA iz Vojvodine krenulo je 17. rujna 1991. s ciljem odsijecanja Vukovara i Vinkovaca. Predsjednik Tuđman i sekretar Kadijević postigli su

¹⁴¹⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 117.

¹⁴²⁰ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 15. studenoga 1991., 12.

¹⁴²¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 110, 3. prosinca 1991. godine, Beograd, 1-3; HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 15. studenoga 1991., 12.

¹⁴²² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 26.

¹⁴²³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 117.; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 45.

22. rujna 1991. još jedan u nizu dogovora o prekidu svih napadnih aktivnosti. Hrvatska je ponovno pokrenula opskrbu energentima svih vojarni JNA na tlu Hrvatske pod kontrolom Beograda. Nakon izvršenja dogovora o stvarnom prekidu vatre, trebali su početi pregovori o ostvarivanju Igalskoga sporazuma od 17. rujna i razdruživanju OS SFRJ i RH.¹⁴²⁴

No, prekid vatre kako u Hrvatskoj, tako i na osječkom području nije bio vidljiv. Prema izvješćima hrvatske strane, u razdoblju od 22. rujna do 1. listopada 1991. na području cijele Hrvatske JNA i srpski pobunjenici sklopljeno su primirje prekršili 131 put.¹⁴²⁵ Krajem rujna granatiranje iz Baranje po Biljskoj cesti, Nemetinu, Laslovu i naselju Jug II, trajalo je danima.¹⁴²⁶ Osijek je sve više poprimao obilježje grada s odsudnom obranom, kao prevladavajućom taktikom hrvatske obrane 1991., posebice na istoku Hrvatske.¹⁴²⁷ Od strategijskoga značenja za odsudnu obranu grada bilo je zaprječivanje komunikacija i utvrđivanje položaja. Priznanje za to snagama ZOZ Osijek, u svojim je izvješćima dala i I. VO OS SFRJ.¹⁴²⁸

Spomenute borbe u rujnu presudno su djelovale na daljnji tijek obrane Osijeka, i konačno, na njegov ostanak na slobodnom dijelu hrvatskoga teritorija tijekom agresije na Hrvatsku i okupacije 1991.-1995./1998. godine. Time je obrana grada utjecala i na obranu dijela Istočnoslavonškoga bojišta u jesen i zimu 1991. godine.

7.3. Borba za Sarvaš i okupacija

Sarvaš je bio prvo selo do Osijeka, između gradskoga predgrađa Nemetina i Bijeloga Brda. U rujnu 1991. bio je jedino slobodno mjesto istočno od grada, udaljeno desetak kilometara od njegova središta. Prema riječima predsjednika Skupštine MZ Sarvaš, Vlade Čerine, s 3000 stanovnika i relativnom hrvatskom većinom, Sarvaš je predstavljao, etnički gledano, Jugoslaviju u malom. U tom urbaniziranom mjestu do Drugoga svjetskoga rata živjeli su isključivo stanovnici njemačke nacionalnosti, da bi nakon njihova protjerivanja, selo kolonizirali Hrvati i Srbi iz raznih krajeva. U mjestu je, prema podacima iz medija, vladao

¹⁴²⁴ „Naredba predsjednika Tuđmana“, *Glas Slavonije*, 23. rujna 1991., 3.

¹⁴²⁵ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 30, War Diary, 31.

¹⁴²⁶ Krajem rujna JNA je iz Baranje granatirala Osijek i Valpovštinu, a svojim zračnim snagama nadlijetala grad. A. Diklić, „Teroristi ne miruju“, *Glas Slavonije*, 26. rujna 1991., 15.; „Nisu slušali Kadijevića“, *Glas Slavonije*, 23. rujna 1991., 24.; „Ne poštuju prekid vatre“, *Glas Slavonije*, 24. rujna 1991., 16.

¹⁴²⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 367.

¹⁴²⁸ *Isto*, 417.

visok stupanj međunacionalne kohezije,¹⁴²⁹ ali su se nemir i strah među do tada složnim stanovnicima, ipak počeli osjećati. Kada su 15. travnja 1991. obilježili uvođenje plinske i telekomunikacijske mreže i premještanje telefonske centrale iz Bijeloga Brda te položili vijence u spomen na poginule mještane u Drugom svjetskom ratu, Sarvašani nisu ni slutili da će se uskoro zbiti događaji zbog kojih će u budućnosti polagati vijence za poginule te, 1991., godine. Najavljeni planovi izgradnje športsko-rekreacijskoga centra, kosturnice, uređenje nogostupa te proširenje Doma kulture i osnovne škole, ubrzo su se pokazali samo lijepim željama.¹⁴³⁰ Pravoslavni Đurđevdan (23. travnja) 1991. pravoslavni i katolički mještani još su proslavili zajedno.¹⁴³¹

O povjerenju koje je iščezavalo govori i podatak da su se dragovoljačke skupine u Sarvašu počele okupljati već u siječnju 1991. godine. Nadzor se u početku provodio noćnim ophodnjama i postavljanjem punktova na izlazu prema susjednom Bijelom Brdu, odakle je prijetila najveća opasnost. Obrana mjesta organizirana je uređenjem crte obrane, izradom zaklona i postavljanjem zapreka na prometnici Sarvaš – Bijelo Brdo, dok su nadzorni punktovi kasnije prerasli u otporne točke. Tijekom ljeta 1991. pobunjenici i JNA topništvom i zrakoplovstvom pokušavali su zastrašiti stanovništvo Sarvaša i slomiti moral hrvatskih snaga.¹⁴³² Napadi srpskih pobunjenika započeli su od sredine srpnja 1991. godine. Prve naznake izravnije ugroženosti, Sarvašani su uočili 10. srpnja kada je iz smjera Bijeloga Brda kroz selo prošla kolona vozila JNA.¹⁴³³ Prvi napad dogodio se 17./18. srpnja iz Bijeloga Brda kada je na mjesto i ciglanu osječškoga poduzeća „Opeka“, u kojoj je radilo najviše mještana, palo više desetaka granata.¹⁴³⁴ Pri otvaranju vatre na policijski punkt u selu, ozlijeđen je jedan hrvatski policajac.¹⁴³⁵ Za vrijeme prvokolovoških napada srušen je zvonik župne crkve, a mjesec dana kasnije, crkva je pogođena više puta.¹⁴³⁶ Nakon okupacije Bijeloga Brda te Dalja, Erduta i Aljmaša, Sarvaš je ostao jedino neokupirano selo istočno od Osijeka. Početkom kolovoza odatle je iselilo više od polovice mještana.¹⁴³⁷

¹⁴²⁹ To se najviše očitovalo na referendumima za samodoprinos na kojima su svi mještani „u gotovo stopostotnom broju uvijek bili 'za'“, što je rezultiralo razvijenom infrastrukturnom. „Sloga selo gradi“, *Glas Slavonije*, 13. travnja 1990., 8.

¹⁴³⁰ S. Hofman, „Selo gradskih obilježja“, *Glas Slavonije*, 16. travnja 1991., 10.

¹⁴³¹ Vera Kovačić, Nada Stanković, „Mi hoćemo zajedno“, *Glas Slavonije*, 18. svibnja 1991., 20.

¹⁴³² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 44.

¹⁴³³ B. B., „Sarvašani očekuju napad“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 4.

¹⁴³⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 10-11.

¹⁴³⁵ Riječ je o pričuvnom policajcu Anti Čurkoviću. HR-HDA-1745, PU Osijek, Depeša MUP-u RH, br. 511-07-02/9-5465/91, Osijek, 18. srpnja 1991.

¹⁴³⁶ V. L., „Žestoka minobacačka paljba“, *Glas Slavonije*, 11. rujna, 30; Nedim Ostojić, „Vratit ću se u svoj Dalj“, *Glas Slavonije*, 5. kolovoza 1991., 14.

¹⁴³⁷ D. S. „Rat snajpera“, *Glas Slavonije*, 5. kolovoza 1991., 22.

Napadi na Sarvaš i Nemetin tijekom kolovoza 1991. iz Bijeloga Brda, Stare Tenje, poligona „C“ i Klise, bili su redovita pojava.¹⁴³⁸ Na farmi u Klisi tada se nalazilo skladište goriva i VBR-ova.¹⁴³⁹ Nakon jednoga od mnogih minobacačkih napada iz Bijeloga Brda, 7. kolovoza stupilo se u kontakt s osječkim garnizonom JNA te se pripadnicima PU Osijek zaprijetilo da će, ako policija prva otvori vatru, Sarvaš biti uništen.¹⁴⁴⁰ Sredinom mjeseca u mjestu je nastala epidemija zbog pokvarene hrane i izgladnjele stoke koju su ljudi ostavili bježeći pred agresijom. Radi suzbijanja pojave u mjesto je pokušala ući sanitarna inspekcija, ali je na njih otvorena vatra iz pobunjeničkih položaja u Bijelom Brdu.¹⁴⁴¹ Policija je dan poslije opetovanih napada, 18. kolovoza, uzvratila vatru na Bijelo Brdo. Tri dana kasnije, Sarvaš su bombardirala tri zrakoplova JNA.¹⁴⁴² S poligona „C“ mjesto je prvi put pogodeno 29./30. kolovoza.¹⁴⁴³

U rujnu je Sarvaš postao prva crta obrane grada. Završne borbe trajale su od 6. do 17. rujna. Selo su branile 2. satnija 1. pj. bojne 3. br. ZNG-a (zapovjednik Branko Kovač), 1. satnija 3. pj. bojne 106. br. ZNG-a (zapovjednik Ivan Obrovac), stotinjak pripadnika ONZ Sarvaš, jedan vod Đakovčana koji se izmjenjivao s vodom iz Županje i desetina policije PU Osijek. Na protivničkoj strani nalazila se jedna oklopno-mehanizirana satnija, bitnica MB 120 mm, topnički divizion (td), 51. mbr. JNA i pobunjeni Srbi raspoređeni u pješništvo, zajedno s oklopništvom prema Sarvašu, smješteno ispred Bijeloga Brda na potezu lijevo r. Drava – desno Dobro polje. Bitnica MB nalazila se na položaju u parku OŠ „Bijelo Brdo“ u kojoj se nalazila komanda. Topnički divizion bio je raspoređen kod Mišinoga brda. Za izviđanje JNA je koristila i zrakoplove. Mjesto su desetak puta raketirali MIG-21 i MIG-29.¹⁴⁴⁴

Po dolasku u Sarvaš, 2. kolovoza, 1. bojna 3. br. ZNG-a preuzela je obranu od sarvaškoga ONZ-a s kojim je po otpornim točkama uredila crtu obrane prema Bijelom Brdu. U jednom od brojnih napada iz Bijeloga Brda, 2. kolovoza, mjesto su branili i pojačani dijelovi 3.

¹⁴³⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 14-34.; HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 13; A. D., „Beskrupulozni četnički napadi“, *Glas Slavonije*, 26. srpnja 1991., 4; S. A., „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 5. kolovoza 1991., 19; I. Korman, „Španciranje“ okupatorske armije, *Glas Slavonije*, 13. kolovoza 1991., 18; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 16. kolovoza 1991., 26; „Posljednja Neزيدina vožnja, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza 1991., 8; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 19. kolovoza 1991., 20; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza 1991., 19.

¹⁴³⁹ Rajtar, *Nebeski ratnici*, 136.

¹⁴⁴⁰ I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1991., 30.

¹⁴⁴¹ HIC, *Kronologija*, 85.

¹⁴⁴² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Aktuelne informacije“, Bilten Komisije za ostvarivanje Odluke Predsjedništva SFRJ o neodložnom i apsolutnom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, Beograd, 19. kolovoza 1991., 6.

¹⁴⁴³ I. K./M. W., „Novi napadi armije i terorista“, *Glas Slavonije*, 30. kolovoza 1991., 32; J. Kn., „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 31. kolovoza 1991., 18.

¹⁴⁴⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 44.

br. ZNG iz Slavanskoga Broda i Nove Gradiške.¹⁴⁴⁵ Prilikom intenzivnih borbi tijekom ljeta 1991. zabilježeno je da su se hrvatskim snagama početkom kolovoza ondje pokvarila dva gorska topa 76 mm.¹⁴⁴⁶ Izviđanjem manjih diverzantskih skupina, prikupljani su podatci o jačini i položaju neprijateljskih snaga. Pri jednom od njih 13. rujna na ekonomiji Klisa hrvatske su snage zarobile tenk JNA s posadom i uništili jedan kamion.¹⁴⁴⁷

Prije osvajanja oružja iz skladišta JNA, sarvaška je obrana oskudijevala protuoklopnim sredstvima. Ona su počela stizati tek nakon prvih uspjeha u borbama za vojarnje.¹⁴⁴⁸ Zapovjedništvo 3. br. ZNG-a dobilo je 16. rujna više vrsta protutenkovskih raketnih bacača (školske, bojeve, protuoklopne, protupješačke), a gotovo polovica je podijeljena sarvaškoj obrani. No, tada je bilo prekasno. Nakon mjesec i pol dana borbe, hrvatske postrojbe u Sarvašu dospjele su u okruženje. Naime, 17. rujna oko devet sati uslijedio je topnički napad na selo, a oko 11 sati i tenkovsko-pješački napad iz Bijeloga Brda i ekonomije Klisa s ciljem presijecanja prometnice prema Osijeku. Početni uspjeh pobunjenici su ostvarili s južne, kliške strane. Nakon neuspješnih pokušaja hrvatskih snaga da djeluju dobivenim „zoljama“ (školske) koje su samo stvarale dimnu zavjesu, zauzeta je ciglana, a potom i presiječena prometnica. Zbog nadmoći u tehnici i ljudstvu pobunjenici su uspjeli osvojiti veći dio mjesta, a branitelji su se organizirano, uz korito Drave, izvukli preko Nemetina do Osijeka. Izvlačenje je osiguravao protuoklopni vod 3. satnije 3. br. ZNG-a uništivši jedan tenk JNA. U borbi za Sarvaš poginulo je pet pripadnika 2. satnije 1. bojne 3. br. ZNG-a, a dva su pripadnika nestala. Zbog zasluga u obrani Sarvaša 2. satnija dobila je pohvalu vrhovnoga zapovjednika OSRH. Nakon okupacije Sarvaša, pripadnici 2. satnije zauzeli su crtu u Nemetinu koji je u medijima nazvan „kamenom obrane“ Osijeka.¹⁴⁴⁹

Bez obzira na visok moral, hrvatske snage bez topništva, tenkova i protuoklopnih sredstava nisu mogle pružiti značajniji otpor protivniku čije su snage po treći put do tada (na osječkom području) pokazale da se s nekoliko tenkova M-84 i T-55 može izvršiti prodor i bez potpore pješaštva. Sarvaš je, nakon povlačenja JNA dva dana bio prazan. Tek su treći dan pobunjeničke snage s komandantom Milanom Koricom, ušle u selo i zauzele prednji kraj prema Nemetinu, postavivši dva topa „Praga“ te borbeno oklopno vozilo na prometnicu prema Osijeku.¹⁴⁵⁰ U okupiranom Sarvašu kasnije je uspostavljen radni logor za ratne zarobljenike.¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 100.

¹⁴⁴⁶ *Isto*, 21.

¹⁴⁴⁷ *Kune*, 168.

¹⁴⁴⁸ „Rigorozno s 'ljudskim šljmom!', *Glas Slavonije*, 10. studenoga 1991., 6.

¹⁴⁴⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 45; *Kune*, 169-170; S. Asentić, M. Kramer, „Nemetin – kamen obrane“, *Glas Slavonije*, 9. studenoga 1991., 916-917.

¹⁴⁵⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 49; S. Hofman, „Sarvaš jučer i danas“, *Glas Slavonije*, 15. studenoga 1991., 15.

¹⁴⁵¹ Rehak, *Kroz pakao u slobodu*, 163-165.

Padom Sarvaša (preimenovanoga u Jelenovo i Karavukovo) Osijek je postao ugroženiji nego ikada prije, a crta obrane istočno od grada približila se na jedva pet kilometara zračne udaljenosti od njegova središta. Od granice na Dunavu do Nemetina cijeli je prostor bio pod kontrolom agresorskih snaga. Sjeverno od grada nalazila se okupirana Baranja s crtom obrane uz Tvrđavicu i Podravlje na lijevoj obali Drave. S obzirom na to da je na navedenom području agresor, uz prevlast na kopnu i u zraku, uveo i snage JRM-a, Osijeku je ugroza prijetila i s plovnooga puta na Dravi. Stoga je ZOZ Osijek stanje kod protivnika odlučio detaljnije izvidjeti duboko u teritoriju pod njegovom kontrolom.

7.4. Ubacivanje izvidničke skupine na područje Aljmaša

U okupiranom Aljmašu nalazilo se skladište strjeljiva.¹⁴⁵² ZOZ Osijek zadužilo je 3. br. ZNG-a da organizira ubacivanje jedne svoje skupine na okupirano područje Aljmaša radi prikupljanja podataka o namjerama i snazi srpskih snaga te uništenja što većega broja plovila RRF JRM. Radi provedbe dobivene zadaće, Zapovjedništvo 3. br. ZNG-a angažiralo je izvidničku skupinu od 14 pripadnika koja se kroz okupirani teritorij trebala probiti smjerom Nemetin – desna obala Drave – vikend-naselje Ušće (r. Drava) – Aljmaš. Srpske su snage bile raspoređene na crti Drava – Sarvaš – Tenja – Palača/Korođ, koji su krajem rujna okupirani.¹⁴⁵³ Snage RRF-a JRM nalazile su se uzvodno od Aljmaša na desnoj obali Dunava, dok je RRF na Dravi trebao davati borbenu potporu napadnim djelovanjima kopnenih snaga i osiguravati mjesta prijelaza na Dravi. Za osiguranje plovila bila je angažirana jedinica jačine voda. Na potezu Sarvaš – Tenja bile su raspoređene snage 51. mbr. i lokalnih pobunjenika, tri patrolna borbena čamca kod Aljmaša, na području Mišino brdo – pustara Marinovci topnička brigada te raketna baterija između Erduta i Dunava.¹⁴⁵⁴

Izvidnička skupina 1. bojne 3. br. ZNG-a 22. rujna oko 10 sati prošla je kroz crtu obrane

¹⁴⁵² *Isto*, 122.

¹⁴⁵³ Srpske paravojsne postrojbe napale su Korođ već 4. srpnja 1991., ali ga nisu uspjele osvojiti. Korođ je bio u okruženju od ljeta 1991. te se tada počinju evakuirati žene i djeca. Snažni minobacački napad započeo je 27. rujna, a 29. rujna izravno je pogođen objekt Reformirane kršćanske (kalvinske) crkve (izgrađene još 1879.). Toga je dana mjesto napustilo 120 posljednjih mještana i branitelja. Od 800 korođskih stanovnika (150 katolici, ostali kalvini), po nacionalnosti su bili u potpunosti Mađari koji su tu živjeli više od 500 godina. Nakon povlačenja, JNA i srpski pobunjenici okupirali su Korođ i preimenovali ga u „Srpska Palača“. Dan kasnije okupiran je i Antin, a svi su civili napustili i susjedno hrvatsko selo Tordince. Denis Njari, „Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu“, 157.-164., *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015. (dalje: Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu); Davor Runtić, „Tordinci 1991. – fenomen obrane“, 197.-222., *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.

¹⁴⁵⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 49.

u Nemetinu i na Dravi, probivši se do prednjega kraja agresorskih položaja. Prošavši prepreku skupina je oko 23 sata odlučila uspostaviti svoju bazu u šumi Vrbak na desnoj obali Drave nasuprot Bijeloga Brda. Tijekom 23., 24. i 25. rujna izvidnici su poduzeli više ophodnji radi prikupljanja obavještajnih podataka o položajima protivnika na širem prostoru Sarvaša – vikend-Naselja Ušće – Aljmaša i snimanja prometa na komunikaciji Sarvaš – Aljmaš. Nakon analize prikupljenih podataka isplaniran je napad na plovila RRF na Dunavu kod Aljmaša. U popodnevnim satima 25. rujna 1991. skupina je ušla u vikend-Naselje Ušće gdje se, prema planu, podijelila na tri dijela. Istovremenim napadom na dogovorene ciljeve oko 19.30 sati skupina je uništila tri plovila RRF-a, stanicu za napajanje električnom energijom, sukobivši se sa snagama osiguranja plovila. Nakon akcije, iste je večeri izdana zapovijed o uzvodnom izvlačenju prema Osijeku desnom stranom obale Drave. Međutim, poslije 21 sat tijekom izvlačenja skupina je upala u zasjedu.¹⁴⁵⁵ Nakon višesatne borbe, bila je prisiljena forsirati Dravu, a povlačenje nastaviti po lijevoj strani obale na koju je stigla preplivavši Dravu, sve do prvih hrvatskih položaja kod Podravlja.¹⁴⁵⁶ U akciji je jedan pripadnik hrvatskih snaga poginuo, a jedan nestao.¹⁴⁵⁷

Ishod akcije mogao je biti poguban i za cijelu skupinu jer se početno izviđanje na kraju pretvorilo u diverzantsko djelovanje. Izvidnička skupina nije bila uvježbana za vođenje borbe u okruženju na okupiranom području, a zbog dubine lokacije na kojoj je diverzija izvršena, protivnik je imao dovoljno vremena da prosudi mogućnosti izvlačenja i postavi zasjede. Iako je, osim uspješno izvršenoga izviđanja, akcijom unesen određeni nemir u protivničke redove, akcija je pokazala da je za izvršavanje takvih i sličnih zadaća potrebna bolja oprema za noćno izviđanje i kretanje, kao i uklanjanje protivničkoga osiguranja te dobra psihofizička pripremljenost, obučenost i zapovijedanje.¹⁴⁵⁸

7.5. Početak i kraj velike napadne operacije JNA i njen utjecaj na stanje na osječkoj bojišnici

Još prema planovima Komande I. VO JNA od 8. srpnja 1991. („Zapovest za angažovanje snaga 1. VO u Slavoniji”) cilj JNA bio je ostvariti brz prodor po dubini hrvatskoga teritorija.¹⁴⁵⁹ Za vrijeme završnih borbi za skladište „Lug“ u Komandi 1. VO OS SFRJ napisana je direktiva za djelovanje JNA u Slavoniji što je za Hrvatsku trebao biti konačni udarac. Blokada

¹⁴⁵⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 50.

¹⁴⁵⁶ Dokumentarni filmski serijal „Pobjednici“, 1_ epizoda_ Osijek 1_ dio, www.studio23.hr, pristup prosinac 2018.

¹⁴⁵⁷ Isto, 50.

¹⁴⁵⁸ Isto, 50.

¹⁴⁵⁹ Isto, 81, 363-366.

vojarni i vojnih objekata JNA koju su hrvatske snage započele sredinom rujna 1991., bio je dugoočekivani izravni povod JNA za početak velike napadne operacije, koja je pripremana već od napada Armije na Sloveniju.

Direktivu za djelovanje u Slavoniji Komanda 1. VO JNA izdala je 19. rujna 1991. (za okupaciju Dalmacije postojala je direktiva GŠ OS SFRJ iz srpnja 1991.).¹⁴⁶⁰ Istočnu Slavoniju trebala je okupirati najjača grupacija oklopno-mehaniziranih snaga JNA: 12. korpus i Gardijska mehanizirana divizija, kao glavna manevarska snaga. Plan je predviđao potpunu blokadu Hrvatske iz zraka i mora, a smjerove napada glavnih snaga što izravnije vezati za „srpske krajeve u Hrvatskoj“ i garnizone JNA u dubini hrvatskoga teritorija. Cilj je je bio presjeći Hrvatsku na smjerovima Nova Gradiška – Virovitica, Bihać – Karlovac – Zagreb, Knin – Zadar, Mostar – Split. Nakon zauzimanja istočne Slavonije, predviđeno je spajanje sa snagama u zapadnoj Slavoniji i produžetak prema Zagrebu i Varaždinu do Slovenije, dok je na jugu trebalo blokirati Dubrovnik i prodrijeti do Neretve spajajući se sa snagama na smjeru Mostar-Split. Nakon što se osiguraju granice „srpske krajine“ u Hrvatskoj, predviđeno je povlačenje JNA iz Slovenije i Hrvatske.¹⁴⁶¹ Direktiva je uključivala završetak (treće, op. aut.) mobilizacije i prelazak u napad glavnim (do crte Našice – Sl. Brod, odnosno prema Koprivnici i Okučanima) i pomoćnim snagama (5. korpus; Okučani – Pakrac – Virovitica i Okučani – Kutina) s konačnim ciljem razbijanja hrvatskih snaga u Slavoniji, deblokiranja vojnih objekata i jedinica i izbijanja na smjer Našice – Slavonski Brod. To se planiralo izvršiti uz zračnu i topničku podršku i u suradnji s TO. Time bi se postigla spremnost za daljnji prodor prema Koprivnici i Okučanima.¹⁴⁶²

Planirano je da se cijela operacija provede kroz tjedan dana u dvije etape. U prva dva do tri dana, trebalo se deblokirati snage JNA u Vinkovcima, ovladati crtom Našice – Sl. Brod, a u preostala četiri do pet dana doseći crtu Suhopolje – Okučani radi nastavka prodora prema Varaždinu i Koprivnici. Istočna Slavonija podijeljena je na sjeverni i južni smjer napada. Sjeverno od smjera Sotin – Vukovar – Markušica – Krndija – Papuk bilo je područje 12. korpusa JNA, a južno od toga Gardijske mehanizirane divizije. Dvanaesti korpus trebao je smjerom Osijek – Našice – Virovitica izbiti na crtu Donji Miholjac – Našice i dalje prema Bjelovaru.¹⁴⁶³ Gardijska mehanizirana divizija je na smjeru Vinkovci – Đakovo – Sl. Požega trebala izbiti na

¹⁴⁶⁰ Marijan, *Zamisao i propast*, 261, 263.

¹⁴⁶¹ Kadijević, *Moje viđenje raspada*, 134-137.

¹⁴⁶² Marijan, *Zamisao i propast*, 261, 263.

¹⁴⁶³ 12. korpus imao je 36. mbr. (Subotica) i 18. pmtbr. (Novi Sad), a bio je ojačan 211. oklopnom brigadom (Niš), 12. pmtbr. (Osijek, bez jednoga meh. bataljuna); iz TO Vojvodine dodane su mu četiri partizanske brigade TO (1. novosadska, Šajkaška, Centralnobačanska, Panonska) i jedan odred TO. Isto, 261.

crtu Đakovo – Sl. Brod i dalje prema Pakracu i Okučanima radi spajanja s 5. korpusom JNA (Banja Luka).¹⁴⁶⁴ Taj je korpus Slavoniju trebao presjeći na smjerovima Okučani – Daruvar – Virovitica (glavni) i Okučani – Kutina (pomoćni) i spojiti se sa snagama 12. korpusa JNA i Gardijske mehanizirane divizije.¹⁴⁶⁵

Na Slavoniju se na oba smjera planiralo poslati ukupno oko 57.000 ljudi i 4900 u logistici. Veća mjesta trebalo je zaobilaziti, a za njihovu blokadu bile su zadužene jedinice TO. Operacija je praktično trebala započeti 21. rujna, a spremnost za napad bila je 19. rujna u 22 sata.¹⁴⁶⁶ No, već su istoga dana u OS SFRJ postali svjesni neuspjeha cijeloga strateškoga plana. Za mobilizaciju, pripremu mobiliziranih ili domobiliziranih jedinica i njihovo dovođenje na planirane smjerove napada predviđeno je 10 do 15 dana. Upravo je na tom segmentu napadna operacija propala i prije nego što je započela.¹⁴⁶⁷

Čak se i na „vitalnom sektoru“ istočne Slavonije, gdje je JNA planirala uporabiti svoje glavne snage, odaziv vojnih obveznika mogao nazvati katastrofalnim, posebice što se pješačkih postrojbi tiče.¹⁴⁶⁸ Ukupni odaziv na mobilizacijske pozive u 1. VO od 10. do 20. rujna 1991. bio je 64%, a u Ratnom zrakoplovstvu s PZO samo 6%. Imajući u vidu ukupni odaziv (i u 3. VO 70% i VPO 58%) ratna je popuna bila ukupno 73%-tna. Gledajući regionalno, u Vojvodini je odaziv bio 93%, a u Srbiji tek 26%.¹⁴⁶⁹ Glavni uzrok slabe mobilizacije u rujnu leži u prethodnim dvjema mobilizacijama (pričuve) koje su bilježile veći odaziv (u svibnju 90-95%), točnije što tada mobilizirani kadar nije dobio konkretne zadatke za djelovanje.¹⁴⁷⁰ Razlozi za neodaziv na mobilizacijske pozive, što mirnodopskih, što pričuvnih sastava, bili su i malodušje, neprihvatanje ciljeva rata, nejasnoća cilja, ratovanje na teritoriju druge države, „izdaja vojnog vrha“, čak i strah (pričuve TO) od masakra od strane hrvatskih snaga, pad morala, nespremnost za borbu i njezino dugo trajanje.¹⁴⁷¹ Dio uzroka mobilizacijskoga neuspjeha zasigurno je i u političkoj situaciji koja je tada vladala u Srbiji. Tadašnji vođa radikala u Srbiji, Vojislav Šešelj, smatrao je da je za to odgovoran Srpski pokret obnove, politički pokret i oporbena stranka predvođena Vukom Draškovićem s kojim se Šešelj 1990. politički razišao, a koji je optuživan

¹⁴⁶⁴ Divizija je ojačana 252. oklbr. (bez jednoga okl. bataljuna), 80. mtbr. (Ćuprija), bataljunom 305. inž. br. (Obrenovac), četom 402. pont. bataljuna (Šabac), dijelom 57. part. br. TO i odredom TO Srbije iz Čačka, uz logističku podršku 373. pozadinske baze i dijelova 524. pozadinske baze iz Beograda. *Isto*, 261-262.

¹⁴⁶⁵ Peti je korpus ojačan 544. mtbr. (12. korpus), 130. mtbr. (Smederevska Palanka), 24. Kragujevačkim korpus), 46. part. divizijom (bez 20. part. br. i bataljuna minobacača 120 mm. *Isto*, 262.

¹⁴⁶⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 124-128, Marijan, *Zamisao i propast*, 261.

¹⁴⁶⁷ Kadijević, *Moje viđenje raspada*, 134-137.

¹⁴⁶⁸ CIA, Office of Russian and European Analysis, *Balkan battlegrounds: a military history of the Yugoslav conflict, 1990-1995.*, Washington, 2002., 98.

¹⁴⁶⁹ Marijan, *Zamisao i propast*, 264.

¹⁴⁷⁰ *Isto*, 271; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 395.

¹⁴⁷¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 362, 395, 397, 399.

da je opstruirao mobilizaciju diljem zemlje. Zbog nejasnoga ratnoga cilja, odnosno tvrdeći da je glavni cilj JNA bio „razdvajanje sukobljenih strana i deblokada okruženih vojnih objekata“, Šešelj je u Srbiji javno prozivao vojni vrh.¹⁴⁷²

Uz neuspješnu rujansku mobilizaciju, glavni uzrok neuspjeha napadnoga plana bio je neuspjeh Gardijske divizije. Plan je bio osvojiti cijelu Slavoniju u tjedan dana, a Gardijska mehanizirana divizija u prosjeku je ostvarivala napredak od jednoga kilometra dnevno.¹⁴⁷³ Još jedan od razloga bilo je i rasulo (rezervnih) jedinica, ne samo u istočnoj Slavoniji, već i na svim hrvatskim bojištima: 1. pgmd., kao i 12. korpusa i TO Vojvodine.¹⁴⁷⁴ Ne smije se zaboraviti ni činjenica da su oficiri pokazali nedoraslost zapovijedanju većim sastavima.¹⁴⁷⁵ Dakako, možda i najvažnije, na neuspjeh rujanske mobilizacije JNA utjecao je odlučan otpor hrvatskih snaga i spoznaja da se u Hrvatskoj stradava.

Zbog svih okolnosti načelnik Generalštaba JNA Blagoje Adžić objavio je čelnicima Srbije i Crne Gore 20. rujna vijest o općem rasulu vojvođanskih snaga JNA u istočnoj Slavoniji. To je značilo da JNA nema snage potpuno poraziti Hrvatsku vojsku i da je „napadna operacija“ doživjela poraz (isto je navedenim akterima 8. listopada priopćio i general Kadijević).¹⁴⁷⁶ Stoga je JNA, u roku od samo deset dana, prešla na njezin prepravljeni, „reducirani“ plan.¹⁴⁷⁷ To znači da su se napadi na Osijek, Vukovar, Vinkovce i ostale dijelove Istočnoslavonskoga bojišta (i cijele Hrvatske) počeli voditi ne računajući više na veliki vojni i politički poraz Hrvatske, već na postupno teritorijalno zaokruživanje etnički homogenoga (i prethodno očišćenoga) teritorija koji bi ujedno tvorio i zapadne granice nove homogene države srpskoga naroda. Tako su Beograd i JNA propustili priliku tromjesečnoga razdoblja (moratorija) za rješenje jugoslavenske krize pa je uslijedilo razdoblje političkih pregovora i dobivanja na vremenu tijekom čega je JNA nastojala okupirati dodatne dijelove hrvatskoga teritorija na kojem su Srbi bilo većinsko stanovništvo ili su bili u velikom broju.¹⁴⁷⁸

Imajući to u vidu, agresorova primarna usmjerenost na civilne ciljeve i, na prvi pogled, besmislenost takve taktike, postaje jasnija – smanjenjem broja civila, moralno i vojno slabiti i poraziti hrvatske snage koje su nakon okupacije Vukovara očekivale snažnu ofenzivu, do koje

¹⁴⁷² Marijan, *Zamisao i propast 272-273*.

¹⁴⁷³ Marijan, *Sudionici*, 63.

¹⁴⁷⁴ Marijan, *Zamisao i propast*, 265-267.

¹⁴⁷⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 362., 395.; Marijan, *Zamisao i propast*, 272.

¹⁴⁷⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 131.

¹⁴⁷⁷ *Isto*, 361, 141.

¹⁴⁷⁸ Marijan, *Sudionici*, 60.

ipak nije došlo u očekivanom opsegu.¹⁴⁷⁹ Tako se između 20. i 30. rujna dogodio temeljni zaokret u planovima koje je JNA odredila za Hrvatsku, a time i za njezin istok.¹⁴⁸⁰

Nova direktiva, znatno drugačija od prve, objavljena je 30. rujna nakon sjednice Vrhovne komande OS SFRJ i zapovjednika operativnih i strategijskih sastava. Ona više nije bila usmjerena na značajniji prodor u dubinu i rušenje hrvatskoga političkoga vodstva, već na pretvaranje okupiranoga područja u etnički jedinstvenu cjelinu. Za istočnu Hrvatsku to je značilo okupirati područje istočno od smjera Šid – Vinkovci – Osijek.¹⁴⁸¹

8. OBRANA GRADA LISTOPAD – PROSINAC 1991. GODINE

8.1. Stanje na bojištu i u gradu

Osijek i njegova okolica, uz vinkovački i vukovarski te novogradiški dio Istočnoslavonskoga bojišta, u jesen 1991. bili su jedno od tri stalna krizna žarišta na istoku Hrvatske.¹⁴⁸² Zbog obrane od otvorene agresije, Hrvatska je 30. rujna podijelila državni teritorij na šest operativnih zona. Operativna zona je 1991. kao regionalno vojno sjedište bilo podređeno GŠ OSRH, a predstavljala je sastav jačine oslabljenoga korpusa JNA ili divizije Kopnene vojske.¹⁴⁸³ Na istoku Hrvatske formirana je 1. OZ koja je obuhvaćala bivše općine Osijek, Beli Manastir, Vinkovci, Vukovar, Županja, Slavonski Brod, Đakovo, Našice, Valpovo, Donji Miholjac, Podravska Slatina, Sl. Požega i Orahovica.¹⁴⁸⁴ U reorganizaciji OSRH početkom listopada, regionalna područja ZNG RH postala su Zapovjedništvo Operativne zone pa je sukladno tome Zapovjedništvo za obranu Slavonije i Baranje postalo 1. Operativna zona Osijek, tj. Zapovjedništvo Operativne zone Osijek (ZOZ Osijek).¹⁴⁸⁵ Kao sjedište zapovjedništva 1. OZ, Osijek je bio i ishodište obrane za cijelu istočnu Hrvatsku.

U sklopu novoga, reduciranoga, plana JNA prva na udaru bila je istočna Hrvatska. Od 20. do 30. rujna 1991. trajao je preustroj snaga JNA i TO Srbije te promjene u sustavu zapovijedanja. Tako je, između ostaloga, 5. banjolučki korpus izdvojen iz 1. VO i podređen

¹⁴⁷⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 365.

¹⁴⁸⁰ *Isto*, 124.

¹⁴⁸¹ *Isto*, 364.

¹⁴⁸² Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 292.

¹⁴⁸³ *Isto*, 16.

¹⁴⁸⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka o vojnopodručnoj podjeli Republike Hrvatske”, Broj: 1014/91., Zagreb, 30. rujna 1991.

¹⁴⁸⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 23-24.

Komandi Štaba Vrhovne komande. Provedba novoga plana trebala je trajati svega pet dana, od 30. rujna do 4. listopada. Plan je nalagao blokadu dijelova Hrvatske, nanošenje poraza u Dalmaciji i istočnoj Hrvatskoj, a udarima po vitalnim objektima prisiliti državni vrh da omogući izvlačenje snaga JNA na granice srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj.¹⁴⁸⁶

Gardijska je divizija imala zadaću vezati hrvatske snage oko Vinkovaca i Iloka, a 12. korpus kod Osijeka i prema Đakovu. Za to su angažirani 12. p.mbr., 18. p.mbr., dio 51. mbr., TO Vojvodina i pobunjeni Srbi.¹⁴⁸⁷ Jedinice JNA i TO sjeverno od Osijeka organizirane su u OG Baranja sa zadaćom sličnom većini jedinica 12. korpusa – vezivanje hrvatskih snaga na osječko-valpovačkom dijelu bojišta i desnoj obali Dravi. Na vukovarskom dijelu bojišta za osvajanje Vukovara formirane su OG Jug i Taktička grupa (TG) Sjever.¹⁴⁸⁸ Te je promjene Kadijević kasnije prokomentirao rekavši da se za „ovakav rat JNA nije pripremala“ te da „mnoga klasična shvatanja i vrijednosti na kojima smo zasnivali odbrambeni sistem nisu nam bili od koristi“, zbog čega se moralo pristupiti preobrazbi JNA i njezine doktrine.¹⁴⁸⁹

JNA je ljudstvom i naoružanjem bila mnogo nadmoćnija od hrvatskih snaga, ali ne i fleksibilnija. Glavne snage JNA za napad bile su oklopno-mehanizirane jedinice kao najbrojniji dio oružanih snaga po mirnodopskoj formaciji, dok su na hrvatskoj strani prevladavale lako pokretne pješačke postrojbe (samo snage Gardijske mehanizirane divizije iz Beograda koja je upućena na smjer Šid – Vinkovci – Đakovo – Sl. Požega bile su u jesen 1991. vatreno moćnije od cijele Hrvatske vojske).¹⁴⁹⁰ Uoči početka rata u JNA se držalo da je sama pojava oklopno-mehaniziranih sastava na terenu dovoljna da se neredi spriječe.¹⁴⁹¹ No, u borbenim djelovanjima često se znalo događati da je oklopno-mehaniziranim sastavima JNA nedostajalo pješačke i inženjerijske snage te topničke potpore, dok su se pripadnici TO pokazali neodgovarajućom zamjenom za pričuvu. Zbog toga je dolazilo do prekomjerne i krive uporabe oklopništva pa su se ciljevi za pješaštvo ili manje topništvo, razarali tenkovskom vatrom.¹⁴⁹²

Do druge polovice rujna pješaštva JNA u istočnoj Slavoniji (osim u vojarnama) gotovo da i nije bilo – ono je mobilizirano trećim valom mobilizacije krajem rujna i tijekom listopada.¹⁴⁹³ Neodaziv na mobilizacijske pozive pričuvnoga sastava u Srbiji u listopadu je

¹⁴⁸⁶ Marijan, *Zamisao i propast*, 268-269.

¹⁴⁸⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 141-142, 433.

¹⁴⁸⁸ U TG-u su se nalazile 36. mbr. (bez jednoga meh. bataljuna), 51. granični bataljun, Centralnobačka parizanska brigada TO, Panonska partizanska brigada TO i TO Sombora i Kikinde. *Isto*, 29, 142.

¹⁴⁸⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 110, 3. prosinca 1991. godine, Beograd, 1-3.

¹⁴⁹⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 30, 388.

¹⁴⁹¹ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 20.

¹⁴⁹² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 406-407.

¹⁴⁹³ *Isto*, 409.

dosezao i do 50%.¹⁴⁹⁴ Da bi se navedeni gubitak nadoknadio, mobiliziralo se pripadnike TO Srbije, općinske pričuve i neraspoređene pojedince. To je rezultiralo pojavom velikoga broja neškoloranih pričuvnika u postrojbama zbog čega se dogodio pad kadrovske kvalitete. Također, za usklađeno djelovanje pješništva i oklopništva (mehanizirano pješništvo) trebalo je obučiti dobrovoljce, pobunjenike i pripadnike TO za što te jedinice, kao lake partizanske brigade, nisu bile predviđene.¹⁴⁹⁵ No, zbog vremenskih uvjeta i prirodnih čimbenika, mehanizirane snage JNA, čija je uporaba prevladala, nisu bile dobar odabir. Jesenske kiše natopile su i omekšale zemlju, znatno otežavajući manevre kroz slavonska polja koja se JNA ionako nije usudila mnogo koristiti zbog straha od postavljenih mina po nepokošenim tratinama i poljima s neobavljenom žetvom i berbom (posebno kukuruza). Ta je činjenica oklopna vozila navodila na češća kretanja po prometnicama.¹⁴⁹⁶

Od druge polovice rujna JNA je u istočnoj Slavoniji imala angažiranih sedam mehaniziranih brigada i dvije oklopne. Novosadski je korpus na području od Osijeka do Vinkovaca imao šest oklopnih i četiri mehanizirana bataljuna, sa 184 tenka i 135 borbenih vozila pješništva te oklopnih transportera, dok su u Baranji bila dva oklopna bataljuna, jedan mehanizirani bataljun sa 60 tenkova i 57 borbenih vozila pješništva te oklopnih transportera.¹⁴⁹⁷ Ukupne agresorske snage u jesen i zimu 1991. još su činile i snage JRV-a, RRF-a na Dunavu i Dravi, TO ustrojene od domaćih Srba, četničke formacije iz Srbije (SDG, „Beli orlovi“).

Činjenica da je nakon okupacije Baranje srpski agresor, predvođen 12. korpusom JNA, glavnim snagama napadno djelovao prema Vukovaru, a prema Osijeku pomoćnim, bitno je utjecalo na stanje na osječkoj bojišnici.¹⁴⁹⁸ Crta istočnoga dijela osječke obrane od listopada do prosinca 1991. bila je sukladna rasporedu pješništva JNA duž smjera r. Drava – Sarvaško polje – voćnjak – piramida – Tenja. Oklopno-mehanizirane snage JNA bile su raspoređene uz prometnice Sarvaš – Nemetin, Sarvaš – Klisa i željezničku prugu Sarvaš – Osijek.¹⁴⁹⁹ Nakon završetka borbi za vojarnu, napadi iz Baranje i Stare Tenje na Osijek i okolicu nastavljeni su na svakodnevnoj razini. Relativni mir od nedjelje do četvrtka (22.-26. rujna) glavni je zapovjednik hrvatskih snaga na (istočno)slavonskom bojištu, Karl Gorinšek, nazvao zatišjem pred buru, predviđajući nadolazeću ofenzivu na cijelu crtu obrane, ne samo Osijeka, nego i istočne Slavonije. Za razliku od ranijih uzimanja i pozivanja na dijalog i pregovore, retorika je sada

¹⁴⁹⁴ Razlozi su bili loše provođenje mobilizacije, nejasnoća ratnih ciljeva, nedefiniran status Srbije, prevelik broj radnika i seljaka. *Isto*, 395, 397, 399.

¹⁴⁹⁵ *Isto*, 395, 409.

¹⁴⁹⁶ *Isto*, 405.

¹⁴⁹⁷ *Isto*, 405.

¹⁴⁹⁸ Marijan, Slavonija u ratnoj 1991. godini, 296.

¹⁴⁹⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 51.

bila odrješitija. Gorinšek je najavio protuudar hrvatskih snaga i suzbijanje svih protivničkih napada.¹⁵⁰⁰

Udar JNA koji se slutio, ubrzo je i uslijedio. Među zaredalim napadima iz smjera Bilja, Stare Tenje, Sarvaša, Bijeloga Brda, Klise na Osijek i užu neokupiranu okolicu po razmjerima se izdvaja napad na Nemetin 28. rujna kada je na nj ispaljeno pedesetak granata.¹⁵⁰¹ Već idući dan hrvatske su snage PZO-a 3. br. ZNG-a iznad Nemetina srušile zrakoplov JNA.¹⁵⁰² Sve intenzivnije napade trpjela su i mjesta na južnom dijelu osječke bojišnice: Ernestinovo (iz S. Tenje i Palače), Laslovo (iz Markušice, Ade i Palače) i Tenjski Antunovac.¹⁵⁰³

No, između 20. rujna kada je objavljena direktiva za napadnu operaciju JNA i 30. rujna kada je objavljena direktiva s „reduciranim“ planom, odnos snaga na ratištu se promijenio. Hrvatske su snage za to vrijeme zarobile naoružanje iz vojarni JNA diljem Hrvatske, a kao najveće postignuće u borbama za vojarne izdvaja se zarobljavanje 32. korpusa JNA u Varaždinu. Nakon prvih tjedan dana listopada bilo je vidljivo da nije uspio ni taj plan skraćenih dosega. Stoga je državni vrh Srbije 8. listopada 1991. odlučio da se rat privede kraju, zadovoljavajući se s osvojenim, a daljnja su djelovanja JNA bila „nastavljena na razini taktike“.¹⁵⁰⁴ Pod takvo je djelovanje potpadao sav prostor istočne Hrvatske, uključujući i Osijek. Na njegovo se osvajanje računalo i nakon te, posljednje, strateške promjene ratnoga plana JNA.

Sukladno reduciranom planu, glavna meta JNA na Istočnoslavonskom bojištu postao je Vukovar.¹⁵⁰⁵ Kao rubni grad zamišljenoga, etnički kompaktnoga teritorija, vukovarski je scenarij očekivao i Osijek (kao i Vinkovce). Isto je bilo predviđeno i direktivom od 19. rujna prema kojoj je, radi pohoda do Zagreba, nakon brzoga osvajanja Vukovara, trebalo uslijediti osvajanje Osijeka i Županje.¹⁵⁰⁶ Takva je bila procjena i ZOZ Osijek koji je u svojoj zapovijedi od 29. rujna predviđao da je cilj odsijecanje, ne samo Vukovara, već i Vinkovaca i Osijeka sa spajanjem svih snaga kod Čepina. Stoga je zapovijed nalagala odsudnu obranu, makar i po cijenu velikih gubitaka. S obzirom na ciljeve, zapovijed je imala strategijsku narav, dugoročnu

¹⁵⁰⁰ A. Diklić, „Imamo jake snage“, *Glas Slavonije*, 27. rujna 1991., 24.

¹⁵⁰¹ I. Korman, „Teroristi ne miruju“, *Glas Slavonije*, 28. rujna 1991., 15; M. Wranka, „Napadi ne prestaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna, 24; M. Kramer, „Ispaljeno pedeset granata“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 32.

¹⁵⁰² HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 29, War Diary, 29; D. Kć., „Srušen još jedan okupatorski zrakoplov“, *Glas Slavonije*, 30. rujna 1991., 2; *Kune*, 107.

¹⁵⁰³ M. Wranka, „Napadi ne prestaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna 1991., 24; A. Diklić, „Uništavanje grada i okolice“, *Glas Slavonije*, 30. rujna 1991., 19.; D. Kć., „Srušen još jedan okupatorski zrakoplov“, *Glas Slavonije*, 30. rujna 1991., 2.

¹⁵⁰⁴ Marijan, *Zamisao i propast*, 273.

¹⁵⁰⁵ Isto, 268-269.

¹⁵⁰⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 81, 363-366.

orijentaciju i, zapravo, karakter direktive: nalagala je dugotrajnu borbu, oslobođenje Baranje, Vukovara i potpuno izbacivanje agresora iz Hrvatske.¹⁵⁰⁷ Zapovijed takvoga opsega u tom je trenutku bila daleko iznad stvarnih mogućnosti hrvatskih snaga.¹⁵⁰⁸

Osijek je, uz Vukovar i Vinkovce, kao grad na prvoj crti Istočnoslavonskoga bojišta, od listopada trebao biti pripremljen za obranu na najvišem stupnju dugoga trajanja i obranu u okruženju. Vidljivo je to iz zapovijedi ZOZ Osijek od 15. listopada koja je bila u skladu s okružnicom GS OSRH, koji ju je istoga dana poslao operativnim zonama radi intenziviranja priprema i osposobljavanja snaga za napadna djelovanja. Glavni je stožer zapovijedio upornu i djelatnu obranu i intenzivno gerilsko ratovanje na okupiranom teritoriju, dok su gradovi na crti bojišta trebali biti spremni za obranu na najvišoj razini. Zapovjedništvu OZ Osijek zapovijedeno je ubrzanje mobilizacije, osposobljavanje za borbu te pojačavanje prve crte i priprema pripadnika za ponovni angažman. OZ Osijek naloženo je i da praktički sve sastavnice oružanih snaga mora podrediti obrani Vukovara, uz angažiranje svih obrambenih snaga na području svoje nadležnosti i stanovništva na području općina Osijek, Vinkovci, Vukovar, Županja i Đakovo. S tom je svrhom 18. listopada 1991. osnovan i OG Vukovar, Vinkovci i Županja (OG VVŽ). Zagreb je time poručio ZOZ Osijek da ne treba računati na pomoć iz drugih dijelova zemlje. Bila je to stvarnost ondašnjega stanja i razina mogućnosti hrvatskih oružanih snaga.¹⁵⁰⁹

Na temelju zapovijedi GS OSRH, u Osijeku je, kao i u drugim gradovima, (tek) sredinom listopada provedena opća mobilizacija.¹⁵¹⁰ Ona je omogućena zahvaljujući naoružanju koje je zarobljeno u rujanskim borbama. Krajem rujna ono je u Osijek počelo stizati i iz drugih dijelova Hrvatske (Varaždin).¹⁵¹¹ U vezi njezina kasnoga provođenja zapovjednik Gorinšek ocijenio je da Hrvatska nije imala snage za njezino ranije provođenje te da Glavni stožer i Zapovjedništvo OZ Osijek provode mobilizaciju sukladno „materijalno-tehničkim sredstvima“ s kojima je raspolagala. No, i onda kada je poduzeta, količina naoružanja i opreme je i dalje bila „limitirajući faktor“ koji je utjecao na broj mobiliziranih oružanih snaga u OZ Osijek.¹⁵¹²

¹⁵⁰⁷ *Isto*, 143.

¹⁵⁰⁸ Svoje je konačno ispunjenje doživjela tek završetkom rata, odnosno mirnom reintegracijom hrvatskoga Podunavlja 1998. godine. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 143.

¹⁵⁰⁹ GS OSRH je tada očekivao napade na smjerovima Vukovar – Našice – Podravska Slatina i Vinkovci – Slavonski Brod pa je planirano zaprječivanje tih smjera. *Isto*, 175-176.

¹⁵¹⁰ S. A., „Mobilizacija“, 19. listopada 1991., *Glas Slavonije*, 15; HIC, *Kronologija*, 105.

¹⁵¹¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 134.

¹⁵¹² Draško Celinj, „Špegelj – otac hrvatske vojske“, *Glas Slavonije*, 27. listopada 1991., 5.

Zamisao protuudara hrvatskih snaga koji je Gorinšek najavio krajem rujna, svakako bi bila realnija da su obavještajni podatci općinskih centara bili precizni kao što su bili za vrijeme borbi za vojarne. Od listopada su, naime, procjene hrvatske strane o agresorskim snagama u istočnoj Hrvatskoj bile upola manje, nego što je bilo njihovo stvarno stanje.¹⁵¹³ Da je procjena o agresorskim snagama krajem rujna bila pogrešna, ZOZ Osijek saznao je početkom listopada.¹⁵¹⁴ Uz pobunjene Srbe, JNA je do rujna 1991. imala angažiranih pet mehaniziranih brigada, mješovitu protuoklopnu brigadu u Đakovu, mješoviti artiljerijski puk i laki artiljerijski puk u Vinkovcima. S druge strane, hrvatske su snage bile na razini dviju pješaćkih brigada koje gotovo da nisu imale potporu.¹⁵¹⁵ Regionalno zapovjedništvo imalo je angažirano oko 8000 ljudi što je predstavljalo oko 70-80%-tnu popunjenost vojnih postrojbi, dok se naoružanost procjenjivala na 55-60% (prema ustroju).¹⁵¹⁶

Većina aspekata Hrvatske vojske, kao vojske u nastajanju, bila je 1991. u začetcima. Malo je reći da su topništvo, logistika, protuoklopna sredstva, u odnosu na protivnika, bili nedostatni. Najveći problem svih hrvatskih postrojbi bilo je naoružanje za protuzračnu obranu, protuoklopnu borbu i sredstva za potporu.¹⁵¹⁷ Da je ista situacija vladala i na Istočnoslavonskom bojištu potvrdio je zapovjednik Gorinšek, rekavši da protuoklopna i protuzračna sredstva nisu dostatna da bi se ozbiljnije ugrozilo nadmoć protivnika.¹⁵¹⁸

O izrazito lošem stanju na Istočnoslavonskom bojištu Gorinšek je 15. listopada izvijestio GS OSRH. Nepovoljan odnos snaga bila je samo jedna od brojnih poteškoća: manjak naoružanja i strjeljiva te stručnoga kadra u zapovjedništvima postrojbi i OZ-a, samovolja, neposluh, napuštanje bojišta, neizvršavanje zadataka, čak i djelatnoga sastava HV-a (3. br. ZNG/HV).¹⁵¹⁹ Krajem listopada dao je i stvarni prikaz stanja u Osijeku. Za koncipiranost obrane slavonsko-baranjskoga prostora naveo je da je „u osnovi dobro postavljena“, ali da je pitanje „u kojoj će mjeri biti efikasna“. Jasno je pri tom napomenuo da snage s kojima je ZOZ Osijek tada raspolagao „a koje su borbene spremne, nisu svakako dovoljne da učine veće pomake“, dodavši da se mora imati u vidu i borbena situacija u ostalim dijelovima Hrvatske, kao i to da je „specifičan geostrateški položaj dodatni moment koji razvlači hrvatske oružane snage na izuzetno velikoj fronti.“¹⁵²⁰ Kao dodatni problem uočio je spremnost za obranu samo

¹⁵¹³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 402.

¹⁵¹⁴ *Isto*, 175.-176.

¹⁵¹⁵ *Isto*, 115.

¹⁵¹⁶ *Isto*, 114.

¹⁵¹⁷ *Isto*, 114.

¹⁵¹⁸ Draško Celing, „Špegelj – otac Hrvatske vojske“, *Glas Slavonije*, 27. listopada 1991., 5.

¹⁵¹⁹ GS OSRH je tada očekivao napade na smjerovima Vukovar – Našice – Podravska Slatina i Vinkovci – Slavonski Brod pa je planirano njihovo zaprječivanje. Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 175-176.

¹⁵²⁰ Draško Celing „Špegelj – otac Hrvatske vojske“, *Glas Slavonije*, 27. listopada 1991., 4-6.

na razini svoje općine.¹⁵²¹ Tom je prilikom komentirao i propuštenu priliku rušenja mostova na Dunavu, ocijenivši to „velikom greškom“ i kazavši da su borbe „pred samim vratima Osijeka“ posljedica toga jer je s obzirom na odnos snaga „okupator faktično bio u objektivnoj mogućnosti da to ostvari“.¹⁵²² Gorinšek je zasigurno bio u pravu kada je ustvrdio da je prelazak mostova na Dunavu, „automatski značilo gubitak obrambenih pozicija“. No, iz navedenoga nije poznato je li prilika za rušenje mostova propuštena prije ili poslije Armijina zauzimanja batinskoga i iločkoga (svibanj), odnosno erduskoga mosta (srpanj). Činjenica je da je Hrvatska prije tragedije u Borovu Selu, nakon koje je ozbiljnost kriznoga stanja dodatno eskalirala, osnovala svoje vojne snage. Također, u trenutku kada je general Šegelj kao ministar obrane RH, prema njegovim riječima, zapovijedio rušenje dunavskih mostova (18. srpnja, što je predsjednik Tuđman navodno spriječio), JNA je preko mostova prešla dva tjedna prije toga, pripremajući se za izvršenje zapovijedi od 7./8. srpnja, koja na koncu nije ostvarena.

Kako bilo, veća opremljenost i naoružanost hrvatskih snaga u listopadu nego u razdoblju do rujna 1991., nije omogućila isključivo obrambenu orijentaciju hrvatskih snaga, već i određene napadačke pothvate koje su u daljnjim borbama izvođene na osječkom dijelu bojišta. O tim aktivnostima na pojedinim dijelovima bojišta Gorinšek je ustvrdio da „ta aktivna djelovanja imaju određene efekte, ali su još uvijek lokalnoga karaktera u odnosu na teritorij i angažirane snage... Dakle, s jedne strane defenziva, gdje smo na nju prisiljeni, a s druge strane ofenzivne akcije tamo gdje smo u mogućnosti da tako djelujemo. Treba znati da još vlada nepovoljan odnos snaga, koji je i dalje u korist napadača, pogotovo kada se radi o oklopno-mehaniziranim jedinicama, avijaciji i helikopterima. Morate priznati da je to situacija kada pretežno pješачki sastavi ne mogu učiniti mnogo više bez silnih gubitaka u ljudstvu, a bilo bi nerazumno ići ljudstvom na tenkove. To danas nitko ne radi. To su samoubilački potezi. Mi smo našli taktiku koja će parirati nadmoći neprijatelja u oklopnoj tehnici, avijaciji, itd.“¹⁵²³ Na osječkom dijelu bojišta hrvatske su snage poduzimale ograničene pokušaje protuudara tijekom studenoga i prve polovice prosinca 1991. godine. Kulminaciju tih aktivnosti na razini cijeloga bojišta svakako predstavlja akcija „Đavolja greda“.

Kako su vojna djelovanja i potrebe tijekom 1991. bivale sve veće, tako je sektor logistike imao sve veću važnost. GS OS HV-a tražio je od hrvatskih postrojbi da u svojim zahtjevima budu realni i u skladu s materijalnim mogućnostima zemlje. Od svih operativnih zona, prioritet

¹⁵²¹ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 379.

¹⁵²² Draško Celing, „Špegelj – otac hrvatske vojske“, *Glas Slavonije*, 27. listopada 1991., 5.

¹⁵²³ Isto, 5.

u popuni dan je OZ Osijek.¹⁵²⁴ To se ponajviše odnosilo na Vukovar. S obzirom na spomenutu zapovijed GS OSRH od sredine listopada 1991. o nužnoj pomoći Vukovaru, dio snaga osječke obrane sudjelovao je u bitki za grad, koji je početkom listopada došao u potpuno okruženje. U pokušaju proboja 13. listopada preko Marinaca angažirana je i 2. satnija 106. br. HV-a (proboj je odgođen zbog prolaska humanitarnoga konvoja prema Vukovaru).¹⁵²⁵ ZOZ Osijek dao je 106. br. HV-a zadaću da organizira slanje jedne pješačke satnije u Nuštar, kao pomoć postrojbama 109. br. HV-a u obrani toga mjesta. Za provedbu zadaće od 2. do 28. listopada poslana je 2. satnija 1. bojne i jedna satnija 3. bojne. Druga satnija bila je ojačana pratećim vodom (četiri kom MB 82 mm, jedan kom BST 82 mm), jednim PZ topom Oerlikon 20 mm te dijelom Izvidničkoga voda bojne, s ukupno 140 pripadnika. U Nuštru su na kraju sudjelovale sve četiri satnije 1. bojne, izmjenjujući se po smjenama. U obrani mjesta poginuo je jedan pripadnik bojne, dvojica su teško, a osmorica lakše ranjena. Teže je ranjen zapovjednik 2. satnije Stipe Vuković.¹⁵²⁶ Sedamdeset pripadnika 3. satnije 1. bojne 106. br. HV-a otišlo je na ispomoć na dva dana 1. bojni 3. br. ZNG/HV-a u Nemetin.¹⁵²⁷ Tijekom listopada dio osječke bojišnice Nemetin – Klisa – južna obilaznica branila je 3. satnija 1. bojne 3. br. ZNG/HV-a.¹⁵²⁸

S obzirom na sporazum s JNA u Hagu od 10. listopada 1991. kojim je odlučeno da se u roku od 30 dana JNA mora povući iz Hrvatske, Krizni štab Vlade RH svim je općinskim kriznim štabovima 15. listopada prenio svoje zaključke o nastavku pregovora s JNA oko povlačenja i o polaznim stajalištima hrvatske strane. Ona su nalagala da povlačenje JNA mora započeti povlačenjem onih jedinica koje su došle izvan Hrvatske, a što se odnosilo između ostaloga, i na jedinice 12. korpusa JNA koje su okupirale istočnu Slavoniju.¹⁵²⁹ Međutim, to se nije ostvarilo. Pod komandom generala-potpukovnika Živote Panića, koji je mjesto komandanta I. VO JNA od Aleksandra Spirkovskoga preuzeo krajem rujna 1991., ostvarena su sva napredovanja JNA i TO do kraja godine u agresiji na istočnu Slavoniju.¹⁵³⁰ Hrvatska su izvješća zabilježila da je od 8. do 15. listopada, JNA prekršila primirje 125 puta.¹⁵³¹

¹⁵²⁴ Marijan, *Bitka za Vukovar*, 37-38.

¹⁵²⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 163, 166.

¹⁵²⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 6; HR-HMDCDR-17, *Osijek u Domovinskom ratu*, 51-52.

¹⁵²⁷ Isto, 6.

¹⁵²⁸ *Kune*, 72.

¹⁵²⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zaključci Kriznog štaba Vlade Republike Hrvatske Općinskim kriznim štabovima, Kriznom štabu Grada Zagreba i Povjerenicima Vlade Republike Hrvatske za rad kriznih štabova“, Kl: 800-01/91-01/08, Ur. broj: 5030101-91-42, Zagreb, 15. listopada 1991., 1-3.

¹⁵³⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 367.

¹⁵³¹ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), October 15/16, *War Diary*, 17.

Osijek je i dalje neprekidno trpio svakodnevne napade iz svih vrsta naoružanja: pješackoga, tenkovskoga, minobacačkoga, topovskoga, raketnoga i iz zraka, a 17. listopada na središnji i industrijski dio grada tijekom višestrukih zrakoplovnih napada na grad bačene su kazetne bombe, tzv. „krmače“.¹⁵³² Osječka obrana toga je dana oborila jedan zrakoplov JNA.¹⁵³³

Za JNA je bilo posebno važno da Osijek bude stalno pod pritiskom, što je značilo i kontrolom. To je do izražaja posebice došlo u studenom. Posljedice takve taktike očitovale su se u oštećenju gradske toplane, nakon čega je više od 10.000 stambenih i poslovnih jedinica te gradska bolnica s više od 1500 pacijenata ostala bez grijanja. Granatiranjem je teže oštećena i zgrada osječkoga HNK-a iz 1886., obnovljena šest godina prije izbijanja rata.¹⁵³⁴ Kao jedan od značajnih problema osječke obrane, Gorinšek je u listopadu smatrao nepostojanje zapovjednika obrane grada što bi „ako ne bitno, onda svakako pozitivnije utjecalo na koordinaciju snaga u obrani Osijeka“.¹⁵³⁵ Uskoro je na temelju „ukazane potrebe, a u cilju osiguranja jedinstvenog rukovodjenja i komandiranja cjelokupnim obrambenim snagama na području grada Osijeka“, 2. studenoga zapovijedio formiranje Zapovjedništva obrane grada (ZOG) s prigradskim naseljima, davši za to rok od tjedan dana. Pod ZOG-om su se nalazile 106. br. HV-a sa zapovjednikom Franjom Koržinekom, 130. br. HV-a sa zapovjednikom Živkom Mijićem, 160. br. HV-a sa zapovjednikom Dubravkom Jezerčićem-Lukićem, 135. br. HV-a sa zapovjednikom Milom Vukičevićem, PP Beli Manastir sa zapovjednikom Antom Prgometom i Služba promatranja i prisluškivanja i protuzračne obrane („Strijele“). ZOG je osiguravalo tehničko osiguranje 106. br. HV-a i 160. br. HV-a, zdravstvenu potporu pružao je sanitet 106. br. HV-a, a opskrbom je bio naslonjen na OZ Osijek.¹⁵³⁶

Sjedište ZOG-a, koje je s radom započelo 7. studenoga 1991., bilo je u Tvrđi, u istoj zgradi gdje i Zapovjedništvo 106. br. HV-a te je bilo izravno podređeno ZOZ-u Osijek. Za zapovjednika obrane grada Osijeka imenovan je Eduard Bakarec, koji je ujedno bio i zapovjednik 106. br. HV, a za ostale članove ZOG-a: načelnik Štaba ZOG-a (kapetan) Franjo Čebić, pomoćnik zapovjednika za koordinaciju s teritorijem i kontakte s javnošću Branimir

¹⁵³² Isto, 18.

¹⁵³³ HIC, *Kronologija*, 105.; MORH, „Dnevni pregled aktivnosti i pokreta vojnih jedinica za dan 11. 10./18. 10. 1991.“, Ev. br. 176, u posjedu autora.

¹⁵³⁴ HIC, *Kronologija*, 110., 113.; Davor Špišić, „Materijalizacija duhovnog gubilišta“, *Glas Slavonije*, 12-13.

¹⁵³⁵ Draško Celing, „Špegelj – otac Hrvatske vojske“, *Glas Slavonije*, 27. listopada 1991., 4-6.

¹⁵³⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Zapovjedništvo obrane grada“, Osijek, 28. listopada 1997., 1-3.

Glavaš, prvi operativni časnik (kapetan) Vladimir Šimić, drugi operativni časnik (kapetan I. klase) Alfred Polonji, načelnik topništva (kapetan) Viljem Marolt i Tihomir Jalžetić.¹⁵³⁷

Primarna zadaća ZOG-a bila je pripremiti područje grada Osijeka i prigradskih naselja za kružnu i odsudnu obranu te uvježbati i pripremiti podređena zapovjedništva za borbu u okruženju i vođenje elastične obrane. Granice ZOG-ova područja odgovornosti bile su: Drava – Nemetin – Močari – Kriva Bara – Kolarevica – pustara Tufek – Brijest – Briješće – Livana – Graškovica – pustara Đurđevo polje (tt. 91,9) – k. 89,3 – Poganovačko Brdo – Brondički kanal (tt. 99,2) – Ugljenište (tt. 90) – ušće Karašice – Drava – Zoološki vrt – obrambeni nasip – Tvrđavica – obrambeni nasip – benzinska postaja (na cesti Osijek – Bilje) – Podravlje – obrambeni nasip do tt. 85,5 – vanjska strana zelenoga pojasa do područja „Rasadnici” (uključno) – Drava.¹⁵³⁸ Navedeno područje branile su kao lijevi i desni susjed (pod zapovjedništvom OZ Osijek): 3. br. ZNG/HV-a, 132. br. HV-a, 101. br. HV-a, 107. br. HV-a. Značajan doprinos djelovanjem svojega topništva dala je 122. br. HV (posredno) koja je podupirala obranu 101. br. HV-a na južnom dijelu osječke crte bojišnice.¹⁵³⁹

Budući da Osijek, uza sve aktivnosti na utvrđivanju crte obrane, do studenoga praktički i „nije bio ukopan“, prva i najvažnija zadaća ZOG-a bila je neposrednim zapovijedanjem i svakodnevnim obilascima postrojbi i bojišnice izvršiti potpuno ukopavanje ljudstva, izraditi obrambene rovove, rovove za izvlačenje, bunkere i druge fortifikacijske objekte za dugotrajan boravak i obranu grada; uvježbati i pripremiti zapovjedništva podređenih postrojbi da su spremni pružiti upornu i elastičnu obranu i spriječiti prodor na područje odgovornosti.¹⁵⁴⁰

Nakon drugoga neuspješnoga proboja hrvatskih snaga prema Vukovaru (12.-13. studenoga), daljnje napade Komanda 1. VO JNA očekivala je na smjeru Nemetin – Sarvaš, Osijek – Stara Tenja i Laslovo – Palača. Sredinom studenoga 12. korpus je na spomenutim smjerovima pojačao spremnost 211. okbr., 12. pbr. i 51. mbr. JNA. Nakon informacije da je JNA zauzela Borovo Naselje i preusmjerila jednu tenkovsku brigadu prema Osijeku, 106. br. HV-a, 130. br. HV-a i 122. br. HV-a podignule su bojnu pripravnost za slučaj prodora agresora sa smjera Trpinja – Klisa – Osijek i Bobota – Čelije – Vrbik – Petrova Slatina – Šodolovci.¹⁵⁴¹ Nakon zamaha dobivenoga okupacijom Vukovara i prelaskom rijeke Bosut prema Vinkovcima, na osječkom je dijelu bojišta JNA nastavila svoj osvajački niz ostvarivanjem manjih pomaka,

¹⁵³⁷ Isto, 1-3.

¹⁵³⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 94, „Zapovijed Zapovjednika Zapovjedništva obrambenih snaga istočne Slavonije i Baranje”, Str. Pov., Ur. Br.: 525-124-140/91, Osijek, 2. studenoga 1991., 1-2.

¹⁵³⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 53-54.

¹⁵⁴⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Zapovjedništvo obrane grada“, Osijek, 28. listopada 1997., 1-3.

¹⁵⁴¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 196.

budući da za veće nije imala moći. U ZOZ Osijek povećala se bojazan od prodora JNA na smjeru Šid – Osijek te Morović – Cerić – Đakovo, koji je bio područje odgovornosti OG VVŽ.¹⁵⁴² No, i tako ograničenih mogućnosti JNA je, u odnosu na moć hrvatskih snaga, predstavljala stvarnu opasnost za potpuno okruživanje Osijeka, kojega bi, potom, čekala sudbina Vukovara.¹⁵⁴³

Uz povećanje pritiska, od studenoga su se sve više širile informacije o dolasku novih snaga iz Srbije i Bosne i Hercegovine na Istočnoslavonsko bojište. Iako je većina od njih bila netočna, pojačanje ofenzive bilo je očigledno, posebice na vukovarskom dijelu bojišta.¹⁵⁴⁴ O takvim namjerama JNA izvijestio je početkom studenoga i zapovjednik Gorinšek objavivši da se agresorske snage pregrupiraju na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine i u Srbiji, očito pripremajući nove napade na istok Hrvatske.¹⁵⁴⁵ Sredinom studenoga u okupiranom Erdutu JNA je održala konferenciju za medije gdje je objavljeno da je pad Vukovara pitanje sati i da će armija uskoro ući u središte Vukovara. Jedna od lažnih vijesti bila je da se sve više Hrvata i Mađara prijavljuje „vojnom odseku Slavonije, Baranje i zapadnog Srema“ za stupanje u „dobrovoljce“, kao i da su navodna neslaganja u ZOG Osijek sredinom studenoga 1991. dosegla vrhunac u obliku oružanoga sukoba, kako je prenosila TV Beograd.¹⁵⁴⁶

S ciljem stvaranja pretpostavki za deblokadu Vukovara od polovice listopada do početka studenoga na vinkovačkom i vukovarskom dijelu bojišta, kod hrvatskih je snaga prevladavala kombinirana taktika obrane i napada na protivničke položaje s boka i iz zaleđa.¹⁵⁴⁷ Komandant Panić naredio je 4. studenoga podređenim jedinicama da Vukovar osvoje, a da za to vrijeme topništvom djeluju po Osijeku, Vinkovcima i smjeru Nijemci – Privlaka. Istoga je dana zapovjednik Gorinšek zapovijedio pojačavanje obrane na smjeru Laslovo – Ernestinovo – Tenjski Antunovac – Josipin Dvor, računajući na prodor JNA po dubini prema Đakovu, Valpovu i Našicama. Za tu zadaću bile su zadužene 106. br. HV-a, 3. br. HV-a i 122. br. HV-a Đakovo.¹⁵⁴⁸ Radi obrane toga poteza radilo se i na dovođenju pojačanja iz drugih dijelova zemlje. Tako je nakon neuspješnih pokušaja dovođenja 104. br. HV-a iz Varaždina i 105. br. HV-a iz Bjelovara, dovedena zagrebačka 101. br. HV-a (gradska četvrt Susedgrad). To se pokazalo od velike važnosti za južni dio osječke bojišnice (Tenjski Antunovac – Ivanovac –

¹⁵⁴² *Isto*, 209.

¹⁵⁴³ *Isto*, 83.

¹⁵⁴⁴ *Isto*, 185.

¹⁵⁴⁵ HIC, *Kronologija*, 110.

¹⁵⁴⁶ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 15. studenoga 1991., 1.

¹⁵⁴⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 175.

¹⁵⁴⁸ *Isto*, 184.

Hrastin – Vladislavci – Ernestinovo) jer su se procjene hrvatske strane o planiranim napadima JNA nakon pada Vukovara, pokazale točnima.¹⁵⁴⁹ Pojačanja hrvatskim snagama iz drugih dijelova Hrvatske sredinom studenoga počela su pristizati i na druge dijelove Istočnoslavonskoga bojišta – na vinkovačku bojišnicu 105. br. HV (14. studenoga), na našičku 101. br. HV (20. studenoga) i 11. okl. br. HV (čiji su dijelovi dodani 107., 130. i 132. br. HV).¹⁵⁵⁰

Osim na Osijek, u drugoj polovici studenoga i prosincu 1991. napadi JNA pojačani su na području Valpovštine, Vinkovaca i Županje. Napadima iz Baranje na valpovačkom dijelu bojišta težilo se presijecanju podravske magistrale i prelasku Drave, čime bi Osijek došao u potpuno okruženje.¹⁵⁵¹ I medijima je bilo sve jasnije kakav bi scenarij nakon pada Vukovara mogao zapasti i Osijek. S obzirom na primarni cilj napada na Osijek – protjerivanje civilnoga stanovništva iz grada – predviđalo se da će se topnički napadi nastaviti. Pri tom se ukazivalo na učestale napade na Nard kod Valpova, gdje je bilo pogodno mjesto za prijelaz Drave, odakle se grad mogao okružiti. Procjenjivano je i da će se glavnina bitke za Osijek voditi na području Podravske Slatine jer bi se presijecanjem magistrale u potpunosti zatvorio grad.¹⁵⁵² Do okupacije Vukovara agresor je i na županjskom području ostvario napredak te, prešavši rijeku Bosut, došao nadomak vinkovačkoga Otoka. Zbog toga su u Osijeku strahovali da ne dođe do blokade Vinkovaca i spajanja sa snagama JNA kod Osijeka.¹⁵⁵³

Usljed još jednoga od gotovo svakodnevnih minobacačkih, tenkovskih i raketnih napada, 16. studenoga agresorske su snage pokušale ostvariti proboj prema Osijeku, ali su snage obrane grada napad odbacile. Posljednjih dana okupacije Vukovara (16.-21. studenoga), napadi na Osijek bili su danonoćni.¹⁵⁵⁴ Takvim snažnim pritiskom osječke snage vezivale su se za svoju bojišnicu, čime se onemogućavao njihov eventualni angažman na drugim dijelovima Istočnoslavonskoga bojišta. Krajem studenoga snage JNA pregrupirale su se i prebacile s vukovarskoga na osječki dio bojišta. Na položaje u Tenji došao je odred TO Tenja i dio jednoga motoriziranoga bataljuna 544. mtbr., drugi dio bataljuna došao je u Bijelo Brdo, u Erdutu su se nalazile 51. mbr. (Pančevo), 12. laki artiljerijski puk (lap.) PVO (Novi Sad) i SDG, oko Ernestinova i Tenjskoga Antunovca 169. mtbr. (Loznica, ZM u Korođu), u Boboti 12. mješovita

¹⁵⁴⁹ Davor Marijan, *Domovinski rat*, Zagreb, 2016., 97.

¹⁵⁵⁰ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 301.

¹⁵⁵¹ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), December 11, 14, War Diary, 6, 8.

¹⁵⁵² D. Špišić, B. Divjak, „Hoće li i kraj biti isti?“, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1991., 6.

¹⁵⁵³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 209.

¹⁵⁵⁴ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), November 16-21, War Diary, 16-19.

artiljerijska brigada (mabr.) (Sombor, ZM u Veri), u Veri 16. mabr. (Ruma) te jedan haubički divizion (HAD) u Klisi i jedan oko Silaša.¹⁵⁵⁵ Tada je Osijek doživljavao najveći pritisak na svoju crtu obrane.

Radi preuzimanja dijela odgovornosti OG VVŽ 20. studenoga osnovan je sektor Županja.¹⁵⁵⁶ Isti su dan pojačani napadi i na tom dijelu bojišta. Vidljivo je to iz izvješća JNA od 20. studenoga 1991. koje navodi da „neprijatelj je i pored pada Vukovara i dalje veoma uporan i ne odustaje od svojih namera“. Isti je dan zabilježena topnička i minobacačka vatra radi obrane na smjeru Osijek – Vinkovci u predjelu Tenjski Antunovac – Ernestinovo te manja djelovanja na smjeru Komletinci – Donje Novo Selo (općina Vukovar). JNA je navela i da očekuje pokušaje napada hrvatskih snaga radi daljnjega jačanja crte obrane na smjeru Osijek – Vinkovci – Županja i po dubini.¹⁵⁵⁷

Neposredno nakon okupacije Vukovara, na zajedničkom sastanku predstavnika ZOG Osijek i općinskih vlasti, načelnik Štaba ZOG-a Franjo Čebić izvijestio je gradonačelnika Kramarića o odluci da se stanovništvo iz sve okruženijega Osijeka evakuira. Glavaš se tomu, prema vlastitim riječima, oštro usprotivio smatrajući da time svaki daljnji otpor i obrana grada gube smisao. Založio se za potpuno suprotni plan: da se Osijek promidžbeno prikazuje kao grad čija će obrana uništiti dvostruko više tenkova, nego što su ih hrvatske snage uništile u borbama za Vukovar te za „konceptiju borbe do posljednjega čovjeka“. Također, ZOZ Osijek je, prema nekim izvorima, koncem studenoga svoje zapovjedništvo planirao premjestiti u Našice, čemu se Glavaš iz istih razloga suprotstavio i 6. prosinca 1991., iznio taj svoj prosvjed ministru obrane Gojku Šušku.¹⁵⁵⁸

Daljnja napredovanja agresora i sukobi „širih razmjera“ ostvarili su se na osječkom dijelu bojišta, što je u svojim internim izvješćima potvrđivala i JNA.¹⁵⁵⁹ Iako su primirja potpisana 16. i 23. studenoga 1991., to se na terenu nije očitovalo pa su napadi na Osijek nastavljeni jednakom žestinom.¹⁵⁶⁰ Kao jedni od najtežih dana zabilježeni su 26. i 27. studenoga

¹⁵⁵⁵ Kune, 210.

¹⁵⁵⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 209.

¹⁵⁵⁷ ICTY, „Borbeni izveštaj načelnika štaba Komande 1. VO general-potpukovnika Vladmira Stojanovića Operativnom centru Generalštaba OS SFRJ, I upravi Generalštaba“, Str. pov. 1614-177, od 20. 11. 1991., 1-3, www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁵⁵⁸ Predstavnici općine Osijek bili su predsjednik IV SO Osijek Srećko Lovrinčević, sekretar za urbanizam Ivan Štark, predstojnica službe za zajedničke poslove SNO Ksenija Zbožil, sekretar SNO i pomoćnik zapovjednika obrane grada za odnose s javnošću, Branimir Glavaš. HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Završna riječ Branimira Glavaša u kaznenom predmetu K-RZ-1/07 Županijskog suda u Zagrebu“, 43-44.

¹⁵⁵⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 101, 24. studenoga 1991., Beograd, 2-3.

¹⁵⁶⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 254., 256.; I. K., „Nema primirja, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1991., 17; N. V., „Prividno primirje“, *Glas Slavonije*, 27. studenoga 1991., 18.; D. S., „Šest poginulih“, *Glas Slavonije*, 27. studenoga 1991., 20; „Prizori rata“, *Glas Slavonije*, 28. studenoga 1991., naslovna; I. K., „Nove žrtva bezumlja“,

kada je gradsko središte neprekidno granatirano, pri čemu je 19 civila poginulo, a 24 ranjeno.¹⁵⁶¹ U samo tjedan dana okupirano je više mjesta. Gubitkom Ernestinova i Divoša, i Laslovo je dospjelo u okruženje. Za nepoštivanje primirja, neprovođenje deblokade vojarni i objekata JNA te premještanja jedinica JNA iz Hrvatske, krnje Predsjedništvo SFRJ optužilo je Hrvatsku, prozivajući „ustaške snage“ za kršenje primirja na smjerovima Osijek – Tenjski Antunovac, Tenjski Antunovac – Stari Seleš i Hrastin – Ernestinovo. JNA je, prema svojim uobičajenim tvrdnjama, samo odgovarala na vatru.¹⁵⁶² Izvješća JNA navodila su i da je od 24. studenoga, kada je primirje stupilo na snagu, do 2. prosinca 1991. hrvatska strana izvršila više od 200 napada na pripadnike i objekte JNA. Pri tom je istočna Slavonija navedena kao područje posebnoga kršenja primirja, i to pješачkim, topničkim i oklopnim te poljoprivrednim zrakoplovstvom, prilagođenim za vojna djelovanja. Kao dodatni pokazatelj da Hrvatska ni ubuduće ne namjerava poštivati sporazum, navedeno je uočeno koncentriranje njezinih snaga diljem zemlje, a posebice na širem području Osijeka.¹⁵⁶³

Pokušaji protunapada hrvatskih snaga na južnom dijelu osječke bojišnice 22. i 23. studenoga, nisu bili uspješni pa je propao pokušaj da se pomogne laslovačkoj obrani koja je 23. studenoga, na koncu, popustila.¹⁵⁶⁴ Vijesti u Srbiji izvijestile su 25. studenoga o žestokim okršajima u Osijeku i okolici, navevši da je grad s tri strane opkoljen snagama JNA i „srpskih teritorijalaca“.¹⁵⁶⁵

Pustare Orlovnjak, početkom listopada, i Stari Seleš, krajem studenoga, hrvatske su snage napustile bez borbe, a početkom prosinca zauzeta je i pustara Novi Seleš. Paulin Dvor i Hrastin hrvatske su snage 4. prosinca uspjele obraniti. Petoga prosinca uslijedio je opći napad po cijelom ratištu u Hrvatskoj.¹⁵⁶⁶ Uoči općega napada JNA (na Osijek) čak je 70% stambenoga fonda u gradu bilo oštećeno, a svaka treća kuća ili stan više nisu bili pogodni za stanovanje.¹⁵⁶⁷ Na osječkoj crti obrane kombiniranim napadom oklopno-mehaniziranih snaga s lako-pješачkim

Glas Slavonije, 28. studenoga 1991., 19; „16 mrtvih u jednom danu“, *Glas Slavonije*, 28. studenoga 1991., 24; I. K., „Iznenadni napadi, *Glas Slavonije*, 29. listopada 1991., 14.

¹⁵⁶¹ HIC, *Kronologija*, 116.

¹⁵⁶² ICTY, „Izveštaj Komande 1. Vojne oblasti Operativnom centru Generalštaba OS SFRJ Radnoj grupi kontraadmirala Jovana Popovića“, Pov. broj 823-86/146, 24. 11. 1991., 1., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁵⁶³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 110, 3. prosinca 1991., Beograd, 1-3.

¹⁵⁶⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 60-63.

¹⁵⁶⁵ ICTY, Transkript TV vijesti u Srbiji od 25. studenoga 1991., 8.

¹⁵⁶⁶ *Blokade i osvajanja vojarni*, 305.

¹⁵⁶⁷ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), December 5, War Diary, 3.

brigadama, pokušalo se slomiti obranu grada pri čemu su izgubljeni najistureniji dijelovi osječke obrane: Tenjski Antunovac i šuma Rosinjača kod Tenje.¹⁵⁶⁸

Zbog toga napada na Osijek (i Dubrovnik) za što nije bilo „nijednog razloga“, posebni izaslanik glavnoga tajnika UN-a, Cyrus Vance, poslao je prosvjednu notu sekretaru Kadrijeviću.¹⁵⁶⁹ I nakon posljednjega općega udara na cijelo bojište 5. i 6. prosinca, ratna djelovanja su nastavljena, unatoč potpisanom primirju. Kao djelovanja kojima se krši primirje, Međunarodna zajednica navela je „taktička kretanja jedinica JNA i srpskih neregularnih oružanih grupacija u smjeru Osijeka“, a pokušaji optužbi JNA da je hrvatska strana kriva za provokativna kršenja Sporazuma, odbačeni su kao „uglavnom neosnovani“. Međunarodna zajednica tada je ispravno zaključila da će se, čak i ako dođe do brzoga okončanja sukoba, negativne posljedice sukoba nastaviti trpjeti još dulje vrijeme.¹⁵⁷⁰

Kraći prekid napada na grad dogodili su se tijekom posjeta izaslanstva Promatračke komisije EZ-a koje je 1. i 3. prosinca u Osijek stiglo radi zaštite civila i uvida u stanje na terenu.¹⁵⁷¹ Pri drugom dolasku izaslanstvo se podijelilo u dvije skupine. Jedna je „izviđala“ u Tenjskom Antunovcu, a druga, predvođena posebnim izaslanikom glavnoga tajnika UN-a za bivšu Jugoslaviju, Cyrusom Vanceom, obišla je osječku bolnicu te središnji i istočni dio grada.¹⁵⁷² Izvješće Promatračke misije EZ-a optužilo je JNA da vodi kukavičku kampanju granatiranja civilnih objekata u Hrvatskoj, većinom škola i bolnica.¹⁵⁷³ Vanceovo negativno izvješće VS UN-a po pitanju prekida vatre, koje je došlo deset dana kasnije, odgodilo je dolazak mirovnih snaga i sklapanje prvoga primirja koje bi se uistinu poštivalo, nakon što su prethodna primirja agresorske snage neprestano i intenzivno kršile.¹⁵⁷⁴

Još jedno izaslanstvo, francusko, u Osijek je stiglo 5. prosinca. Predvođeni ministrom za humanitarna pitanja Bernardom Kouchnerom zbog napada su morali provesti noć u podrumu. Osječka općinska i gradska vlast zatražila je od njih te Promatračke komisije i predstavnika UNICEF-a da se na smjerovima Osijek – Vinkovci, Osijek – Čepin – Đakovo, Osijek – Našice – Podravska Slatina – Virovitica, Osijek – Valpovo – Donji Miholjac uvede

¹⁵⁶⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 66-72.

¹⁵⁶⁹ (H), „Bijesan sam“, *Glas Slavonije*, 7. prosinca 1991., 2.

¹⁵⁷⁰ ICTY, „Izveštaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija u skladu sa Rezolucijom Saveta bezednosti br. 721 (1991) S/23280, 0031-3261-0031- 3269-BCST/Prevod, od 11. prosinca 1991., www.icty.org, pristup veljača 2014., 4-5.

¹⁵⁷¹ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), December 3, War Diary, 2.

¹⁵⁷² HIC, *Kronologija*, 118.

¹⁵⁷³ Jerry Blaskovich, „Razaranje Osijeka i tinjajući pepeo Vukovara“, *Medicinski vjesnik*, 1997., 29 (1-2), 76.

¹⁵⁷⁴ „Neumoljivo protiv Hrvatske“, *Glas Slavonije*, 13. prosinca 1991., 10.

humanitarni koridor.¹⁵⁷⁵ Koliko je poznato, to nije ostvareno.

Razdoblje nakon velike ofenzive, točnije od 7. prosinca do sredine prosinca 1991. bilo je nešto mirnije pa se naslućivalo da se JNA pregrupira i priprema za nove napade.¹⁵⁷⁶ Povećanje pritiska i koncentracija agresorskih snaga tada bilo je na smjeru Klisa – Nemetin.¹⁵⁷⁷

Hrvatska je strana znala što učiniti kada je 15. prosinca agresor izbio na lijevu obalu Drave nasuprot Donjogradskoga groblja, luke „Tranzit“ i Nemetina, aktualiziravši tako mogućnost uspostave izravne komunikacije svojih snaga preko Kopačkoga rita sa snagama istočno od Osijeka. Hrvatski su položaji na prednjem kraju postali izloženi izravnoj vatri s boka, dok se istočni dio grada našao na dometu čak i pješačkom naoružanju. Budući da je područje južno od Bilja izrazito tenkoprohodno, postojala je opasnost od osvajanja Podravlja, kao i prodora iz smjera Tenjskoga Antunovca preko Brijesta prema Klajnovoj ulici s ciljem presijecanja grada na pola, gdje bi se agresorske snage, južno i sjeverno od grada, spojile. O povlačenju hrvatskih snaga i podjeli na slobodni zapadni i okupirani istočni dio, Osijekom su glasine kružile tijekom prosinca, a možda i u kasnijim mjesecima. Prema nekim izvorima, priče o tome kolale su i u najvišim razinama lokalnih vojnih struktura.¹⁵⁷⁸ Zbog toga je 16. prosinca, isti dan kada je okupiran i Paulin Dvor, ZOG Osijek pokrenuo prvu uspješnu napadnu i oslobodilačku akciju na Istočnoslavonskom bojištu 1991. pod nazivom „Đavolja greda“ (16.-18. prosinca). Ishod akcije bio je potiskivanje agresora u dubinu Baranje i stabiliziranje sjeverne crte gradske obrane. Svojevrsnu nagradu ovom uspješno izvedenom pothvatu hrvatske su snage dobile 19. prosinca s viješću o najavi međunarodnoga priznanja Hrvatske od strane vodećih europskih zemalja, što je dodatno ohrabrialo hrvatsku obranu u posljednjim danima do okončanja agresije. Još jedna kritična situacija dogodila se u to vrijeme pri pokušaju presijecanja prometnice Osijek – Đakovo i probijanjem crte obrane iz smjera Ernestinova i Koprivne, čije je područje JNA smatrala najslabijim dijelovima hrvatske obrane. Usprkos značajnim gubitcima u ljudstvu, pripadnici 130. br. HV-a, 101. br. HV-a i dijelovi 132. br. HV-a uspjeli su zaustaviti agresora na crti Amalijino polje – Hrastin i tako definitivno zaustaviti pokušaje okruživanja grada.¹⁵⁷⁹

U posljednjem tromjesečju 1991. Osijek i neokupirana okolica svakodnevno su granatirani minobacačkom vatrom. Nakon intenzivnih napada na grad krajem rujna, u Osijeku

¹⁵⁷⁵ Takav je apel, osim Coughneru, upućen i Cyrusu Vanceu, Jamesu Grantu, Hansu van den Broeku, Jacquesu Delorsu, Francoisu Mitterrandu i Francescu Cossigi. „Spasite Osijek“, *Glas Slavonije*, 7. prosinca, 9.

¹⁵⁷⁶ D. Špišić, B. Divjak, „Osjećaj kvazi-sigurnosti“, *Glas Slavonije*, 13. prosinca 1991., 5.

¹⁵⁷⁷ A. Diklić, „Neprijateljsko pregrupiranje“, 13. prosinca 1991., 14.

¹⁵⁷⁸ O navodnim borbama u Klajnovoj ulici navodno je izvještavala i TV Novi Sad. Tihomir Čuljak, *Rat, Osijek*, 2003., 77.

¹⁵⁷⁹ Mihanović, Uloga obrane grada Osijeka, 383.

je već u listopadu bilo lakše pobrojiti nepogođene i neoštećene objekte, nego one koji to nisu bili. Na užem gradskom području od približno 32.000 stambenih jedinica, oštećeno ili potpuno uništeno bilo je oko 20.000.¹⁵⁸⁰ Redoviti napadi dolazili su iz okupiranih mjesta Stare Tenje, Sarvaša, Bilja, Klise, Palače, Silaša. Posebno je teško bilo držati obranu u Nemetinu. Jedan od najžešćih uzvrata vatre hrvatskih snaga na Istočnoslavonskom bojištu dogodio se 27. listopada kada se 14 sati topnički djelovalo po agresorskim položajima.¹⁵⁸¹ Istu je noć uslijedio odgovor u vidu zračnih napada na Osijek, Ernestinovo, Ivanovac, a tenkovski na Tenjski Antunovac i Laslovo.¹⁵⁸² Na osječkom se primjeru vrlo zorno moglo vidjeti u kojoj se mjeri u agresiji na Hrvatsku radilo o ratu usmjerenom na civilno stanovništvo i etničko čišćenje (okupiranoga) teritorija.

Unatoč napadima na Osijek, izbjeglice iz okolnih mjesta i dalje su pristizale u grad, a njihov se broj postupno povećavao. Dok je prije borbi za vojarne zabilježeno oko 13.500 prognanika,¹⁵⁸³ a krajem rujna oko 14.300,¹⁵⁸⁴ sredinom listopada 1991. prema Regionalnom uredu za izbjeglice u Osijeku se nalazilo oko 15.500 izbjeglica, a krajem istoga mjeseca već preko 22.000. U isto vrijeme broj onih koji su izbjegli iz Osijeka bio je 19.783.¹⁵⁸⁵ Broj izbjeglica u Osijeku pristiglih od početka agresije, u prosincu je brojio oko 18.500 osoba.¹⁵⁸⁶

Za ostanak branitelja i obranu grada bilo je vrlo važno da, u presudnom razdoblju za grad, ondje ostane što više stanovništva.¹⁵⁸⁷ Beogradski mediji mnogobrojne odlaske iz grada nastojali su objasniti činjenicom da se mnogi Hrvati „kao ekstremni hadezeovci sele iz grada, jer su svesni kakva su zlodela počinili“.¹⁵⁸⁸ ZOZ Osijek je sredinom listopada 1991. obavijestio državni vrh o masovnom iseljavanju civila s područja općina Vukovar, Vinkovci i Županja, kao i vojnih obveznika. Pri tom je naznačeno da je iz Vukovara otišlo 75% stanovnika, a iz Vinkovaca oko 60%.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁰ A. Diklić, „Dvadeset tisuća oštećenih objekata“, *Glas Slavonije*, 11. listopada 1991., 17.

¹⁵⁸¹ M. Kevo, „Slavonija traži Špegelja“, *Glas Slavonije*, 29. listopada 1991., 28.

¹⁵⁸² S. Asentić, „Okupator nastavlja zločine“, *Glas Slavonije*, 29. listopada 1991., 27.

¹⁵⁸³ Lj. B., „13.500 prognanika“, *Glas Slavonije*, 12. rujna 1991., 27.

¹⁵⁸⁴ Lj. B., „14.300 prognanika u Osijeku“, 23. rujna 1991., 15.

¹⁵⁸⁵ A. D., „15,5 tisuća prognanika i izbjeglica“, *Glas Slavonije*, 11. listopada 1991., 11; HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, “30 days in Croatia” (May 1991 – April 1992.), Croats refugees in their own country, October 1991, 1.

¹⁵⁸⁶ T. J., „Osamnaest tisuća izbjeglica“, 13. prosinca 1991., 14.

¹⁵⁸⁷ Ukupan broj stanovnika na području općine 1991. iznosio je 165.253, dok je sam grad brojio 104.761 stanovnika. Prema nacionalnom sastavu u općini je živjelo 110.934 Hrvata (67,1%), 33.146 (20%) Srba te 8351 izjašnjenih kao Jugoslaveni (8%). U gradu Osijeku bilo je 74.254 Hrvata (70,9%) i 15.985 Srba (15,2%) te 6015 Jugoslavena (5,7%). *Popis stanovništva*, 146-147.

¹⁵⁸⁸ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 23. studenoga 1991., 2.

¹⁵⁸⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 279.

Smanjenju broja stanovnika doprinijeli su i odlasci Srba koji su davali otkaz ili su ga, zbog samovoljnoga napuštanja radnih mjesta, dobivali.¹⁵⁹⁰ Poznat je podatak da se krajem listopada u Osijeku dnevno proizvodilo oko 25.000 komada kruha pa se procjenjuje da je u Osijeku tada bio podjednak broj građana.¹⁵⁹¹ Prema izvješću ZOZ Osijek iz druge polovice studenoga 1991., masovni odlasci domicilnoga stanovništva nakon okupacije Vukovara, bili su najveći problem za osječko i vinkovačko područje.¹⁵⁹² U studenom je stanovništvo koje je već jednom izbjeglo iz hrvatskih sela i manjih mjesta u gradove, moralo ponovno izbjeći iz tih gradova jer su napadi združenih snaga JNA i pobunjenih Srba na njih bivali sve jači. Među gradovima čijih nekoliko stotina izbjeglih građana u studenom nije imalo riješeno pitanje smještaja, bio je (uz Zadar i Slunj) i Osijek. Tu su skupinu građana činile uglavnom žene, djeca, stari i bolesni. Procjenjivalo se da je oko 5.000 djece smješteno u ostale mirnije krajeve Hrvatske: Hrvatsko zagorje, Hrvatsko Primorje i Istru.¹⁵⁹³

Zbog pojačanih odlazaka stanovništva iz grada, ZOG Osijek počeo je upućivati građanima apele za ostanak i obranu. Nakon pogoršanja situacije na južnom dijelu bojišnice – neuspješnoga prodora u Ernestinovo – 22. studenoga ZOG izdao je nekoliko zapovijedi: da se vojni obveznici koji su otišli iz grada, moraju vratiti, javiti u SNO te staviti na raspolaganje HV-u; da svi koji posjeduju teže naoružanje iz privatnih izvora, da ih vrate u SNO i da se podrumi osposobe za boravak u ratnim uvjetima, uz stvaranje zaliha živežnih potrepština.¹⁵⁹⁴ Uz to, zabranjen je izlazak iz grada svim muškarcima od 18 do 60 godina s obrazloženjem da ta mjera nije znak kritičnosti stanja u općini, već preventivna mjera da stanovništvo masovno ne napusti svoje domove.¹⁵⁹⁵ Navedeni izgovor bio je djelomično istinit, a kao mjera pokazao se uglavnom kao neučinkovit.

Problem velikoga broja civila koji su napuštali Osijek i javno je problematizirano u dnevnom tisku, priznajući da je u „tim kolonama... bilo mnogo onih muškaraca kojima je obrana [trebala biti, op. aut.] imperativ“. Nazivajući to „civilnim nesmotrenostima“ počelo se postavljati pitanje: „Da li će Osijek ipak biti Ocek?“. Predviđalo se i da će se topnički napadi na grad nastaviti, a učestali napadi na Nard kod Valpova kao pogodnoga mjesta za prijelaz

¹⁵⁹⁰ N. Vukadinović, „Osamdesetak otkaza“, *Glas Slavonije*, 9. listopada 1991., 15; Josip Horvat „Tvornica mlijeka u prahu“, *Glas Slavonije*, 16. kolovoza 1991., 11; N. Špoljarić, „Otkaz tridesetorici djelatnika“, *Glas Slavonije*, 18. listopada 1991., 17.

¹⁵⁹¹ „Kruha će biti“, *Glas Slavonije*, 25. listopada 1991., 15.; Mijo Dimšić, „Milijunske štete“, *Glas Slavonije*, 8. studenoga 1991., 24-25.

¹⁵⁹² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 276.

¹⁵⁹³ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), Displaced persons and refugees from the crisis areas in the Republic of Croatia, November 1991, 1-2.

¹⁵⁹⁴ „Hitno natrag kućama“, *Glas Slavonije*, 23. studenoga 1991., 20.

¹⁵⁹⁵ I. K., „Zabrana odlazaka“, *Glas Slavonije*, 22. studenoga 1991., 20; D. Celing, „Osijek – nepokoren grad!!!“, *Glas Slavonije*, 21. studenoga 1991., 21.

Drave, upućivali su na presijecanje podravske magistrale čime bi se grad u potpunosti okružio.¹⁵⁹⁶

U zadnjem tjednu studenoga napadi na Osijek trajali su neprestano.¹⁵⁹⁷ Iz Osijeka i istočne Slavonije samo je 24. studenoga preko graničnoga prijelaza kod Donjega Miholjca izbjeglo između 1000 i 1500 stanovnika.¹⁵⁹⁸ U posljednjim danima studenoga Krizni štab Vlade RH donio je odluku o organiziranom napuštanju ugroženih područja za trudnice, ranjenike, djecu, stare, nemoćne i bolesne te da se stanovništvo na tim područjima mora u sklopu radne obveze uključiti u oružane snage RH radi obrane Hrvatske ili u djelovanje Civilne zaštite.¹⁵⁹⁹ Do kraja studenoga grad je dodatno napustilo oko 6000 izbjeglica.¹⁶⁰⁰

Prema podacima srbijanske strane, u Osijeku se krajem studenoga 1991. nalazilo 40.000 Srba. Na upit što će biti s tolikim brojem Srba koji su ondje „zatočeni“, pomoćnik ministra obrane „SAO SBZS“, Mihajlo Zorić, kazao je da oni ne će biti „ostavljeni sami i prepušteni na nemilost ustašama“.¹⁶⁰¹ Navedeni podatak nije bio točan jer toliki broj Srba u Osijeku nije bio ni prije početka rata, a kamoli za vrijeme najvećih napada na grad i masovnih iseljavanja.¹⁶⁰²

Simbolično ili sukladno stvarnim potrebama, Osijek je 29. studenoga 1991. određen za sjedište Kriznoga štaba Vlade RH čija je jedna od zadaća bila organizacija povratka privremeno iseljenoga stanovništva i normalizacija životnih uvjeta. Zadaća toga tijela bila je i redovita opskrba i pružanje pozadinske pomoći oružanim snagama.¹⁶⁰³

U zahtjevima za pomoć (u ljudstvu i naoružanju) daleko je prednjačila obrana Vukovara. ZOZ Osijek je na vukovarski i vinkovački dio bojišta dostavio količinu strjeljiva, posebno topničkoga, koja je bila mnogo veća od količine poslana na sva ostala bojišta u Hrvatskoj, ugroživši time druge dijelove svoje, više stotina kilometara duge, crte bojišnice.¹⁶⁰⁴

¹⁵⁹⁶ D. Špišić, B. Divjak, „Hoće li i kraj biti isti?“, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1991., 6.

¹⁵⁹⁷ I. K., „Agresor ne popušta“, *Glas Slavonije*, 24. studenoga 1991., 20.

¹⁵⁹⁸ HR-HIC C003, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 26. studenoga 1991., 1; (H), „Prognanici iz Osijeka“, *Glas Slavonije*, 25. studenoga 1991., 3.

¹⁵⁹⁹ „Objediniti sve snage“, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1991., 24.

¹⁶⁰⁰ T. J., „Osamnaest tisuća izbjeglica“, *Glas Slavonije*, 13. prosinca 1991., 14.

¹⁶⁰¹ ICTY, Transkript TV vijesti u Srbiji od 25. studenoga 1991., 5.

¹⁶⁰² Prema popisu stanovništva u ožujku 1991. u gradu je živjelo nešto više od 33.000 Srba (*Popis stanovništva, 24-26*). Postoji podatak, opet iz srpskih izvora, da je u kolovozu 1992. u Osijeku živjelo 6000 do 7000 Srba (Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 136).

¹⁶⁰³ Predstavnicima Vlade za općine Osijek, Donji Miholjac, Beli Manastir, Đakovo, Našice, Valpovo, Orahovica, Podravska Slatina, Vukovar, Vinkovci, Županja imenovani su Milan Ramljak, potpredsjednik Vlade RH i ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ivan Tarnaj. (H), „Osijek, kao odabir“, *Glas Slavonije*, 3. prosinca 1991., 3.

¹⁶⁰⁴ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 412., 434., HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 649 („Nebeski vitezovi slavonske ravni“).

Kako su napadi dulje trajali, a obruč oko grada sve se više stezao, osječkoga je stanovništva i izbjeglica, bilo sve manje. S obzirom na to da je nakon okupacije Vukovara u Osijeku započeo pravi egzodus civila i da se broj poduzeća koja su proizvodila kruh tijekom jeseni i zime smanjio tri puta, procjena broja stanovnika koji je u prosincu ostao u gradu proteže se od 15.000 do 20.000 ljudi.¹⁶⁰⁵ Tako se pokazalo da je procjena s početka srpnja 1991. tadašnjega potpredsjednika općine Osijek, Božidara Ribe, da se na osječkom području nalazi 80.000 ljudi koji su spremni braniti Osijek, pokazala nerealnom.¹⁶⁰⁶ Što manjem gubitku stanovništva nastojao je doprinijeti i lokalni tisak. Tako se pisalo o odbijanju napada (Ernestinovo i Divoš) i oslobađanju sela (Divoš) te neizvjesnim borbama za mjesta koja su u to vrijeme već bila okupirana (Laslovo).¹⁶⁰⁷

Priče o izdaji, zaboravljenosti i prodanosti Osijeka i Slavonije i dalje su bile prisutne u javnosti, a s povećavanjem ratnih zbivanja, intenzivirale su se. Kao i u slučaju Vukovara, i za Osijek su kolale dezinformacije o žrtvovanju slavonskih gradova od strane „gospode u Zagrebu“, koji je percipiran „zlom mačehom“, a periferna Hrvatska „glinenim golubovima“.¹⁶⁰⁸

Unatoč svakodnevnim ratnim nedaćama, kod mnogih se Osječana javio velik inat. Život se s obzirom na ratne uvjete u svim aspektima vodio ograničeno, ali je stanovništvo redovito nastojalo ići na svoje poslove, tvornice su (ograničeno) funkcionirale, kao i ona poduzeća čiji su poslovi bili vezani uz infrastrukturne, komunalne i slične djelatnosti u službi obrane grada (bolnica, „Vodovod“, HPT, HTV Osijek, Radio Osijek, „Sloboda“, „Elektroprivreda“ i sl.).¹⁶⁰⁹ I dok odgojno-obrazovne ustanove nisu imale nikakve mogućnosti za rad, trgovine su uglavnom radile, a opskrba hranom i ostalim namirnicama bila je redovita. Zbog toga u Osijeku ni u jednom trenutku nije bilo velike nestašice, unatoč povremenom prekidu opskrbe gorivom, električnom energijom i vodom te izostanka grijanja u većem dijelu grada. Nakon svakoga granatiranja građani su se samoinicijativno organizirali u popravljanju štete po stambenim objektima i ulicama.¹⁶¹⁰ Takvoj je atmosferi svojom ulogom doprinosila i lokalna radijska postaja kolokvijalnoga naziva „Žuta podmornica“ koja je u prosincu 1991. započinjala sa svojim djelovanjem. Ideja projekta nastala je u studenom 1991. kod pripadnika voda 3. bojne

¹⁶⁰⁵ D. Pavić, „Otežana opskrba“, *Glas Slavonije*, 29. studenoga 1991., 15.

¹⁶⁰⁶ Vjerojatnije je da je to izrečeno iz preventivnih i promidžbenih, odnosno psiholoških razloga. „Osijek neće pasti“, *Glas Slavonije*, 1. srpnja 1991., 8.

¹⁶⁰⁷ „Povoljnija situacija“, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1991., 24.; „Napadi odbijeni“, *Glas Slavonije*, 26. studenoga 1991., 24.; D. S., „Laslovo se drži“, *Glas Slavonije*, 25. studenoga 1991., 20.

¹⁶⁰⁸ „Pisma – Zaboravljena Slavonija“, *Glas Slavonije*, 7. studenoga 1991., 30.

¹⁶⁰⁹ HR-HMDCDR-94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Zapovjedništvo obrane grada“, Osijek, 28. listopada 1997., 2-3.

¹⁶¹⁰ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), November 25, War Diary, 22; Z. Kalazić, „Benzina ima i nema“, 25. studenoga 1991., *Glas Slavonije*, 16.

160. br. HV-a koji su preko „Motorola“ među pripadnicima obrane grada podizati moral sve do srpnja 1992. godine.¹⁶¹¹

Nakon okupacije Vukovara, Ernestinova, Laslova i Tenjskoga Antunovca u studenom i izbijanja agresora nasuprot luke „Tranzit“, zauzimanja Rosinjače, približavanja prometnici Đakovo – Osijek te okupacije Paulina Dvora u prosincu 1991., gradu je prijetilo potpuno okruženje. Tadašnji novinski naslovi, poput „Agresor ne miruje“ i „Agresor ne popušta“, dobro su ukazivali na zbivanja na osječkoj bojišnici.

S druge strane, to je razdoblje u kojem su nastale najčuvenije osječke ratne parole. Natpis „Osijek nikada neće biti Ocek“ postajao je sve češćom pojavom na ulicama i u dnevnom tisku, a tom su porukom Osječani sebe i javnost ohrabivali i uvjerali da grad ne će doživjeti sudbinu „Vukowara“ (kako je u općoj kampanji internacionalizacije blokade Vukovara taj grad nazivan).¹⁶¹² Nakon okupacije Vukovara, čuveni naziv „Osijek – nepokoren grad“ prvi se put na ulicama Osijeka pojavio kao natpis na zidu na križanju današnje Trpimirove i Divaltove ulice, a u lokalnom tisku 21. studenoga i kao naslov anketnoga članka.¹⁶¹³ Ostvarenju te antologijske sintagme značajno su doprinijele novoustrojene postrojbe HV-a, čiji je osnutak omogućen osvajanjem oružja JNA i TO u rujnu.

8.2. Osnivanje novih postrojbi Hrvatske vojske

Prema vojnom ustroju koji je Hrvatska naslijedila od OS SFRJ, Osijek je imao svoju postrojbu TO koja je bila sastavni dio OZ Osijek. Operativna zona je 1991. kao regionalno vojno sjedište bila podređena GŠ OSRH, a predstavljala je sastav jačine oslabljenoga korpusa JNA ili divizije Kopnene vojske. U reorganizaciji OSRH krajem rujna i početkom listopada 1991., regionalna su područja ZNG RH postala Operativne zone pa je sukladno tome Zapovjedništvo za obranu Slavonije i Baranje postalo Zapovjedništvo 1. Operativna zona, tj. Zapovjedništvo Operativne zone Osijek (ZOZ Osijek),¹⁶¹⁴ a Zapovjedništvo ZNG-a Glavnim stožerom HV-a. Nadalje, TO je postao pričuvni sastav Hrvatske vojske (HV), a pričuvni sastav

¹⁶¹¹ Naziv je dobila po činjenici da se nalazila ispod zemlje, u skloništima, kao i većina osječkoga stanovništva. Jedno takvo u koje su se smjestili, obojili su žutom bojom. S jenjavanjem izravne opasnosti za opstojnost grada s radom je prestala u srpnju 1992. godine. Gordana Lesinger, Davor Vrandečić, *Žuta podmornica*, Osijek, 2018.

¹⁶¹² „Sjećanje na budućnost...“, *Glas Slavonije*, 6. studenoga 1991., naslovna; M. Dimšić, „Podrumski dani“, *Glas Slavonije*, 22. studenoga 1991., 8.

¹⁶¹³ Autor murala bio je Predrag Sušac, a u novinskoj anketi izrekao ga je osječki student Bruno Rastija. D. Celing, „Osijek – nepokoren grad!!!“, *Glas Slavonije*, 21. studenoga 1991., 21.

¹⁶¹⁴ Marijan, Sudionici, 49.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 23-24.

ZNG-a pričuvni sastav HV-a.¹⁶¹⁵ Postrojbe ZNG-a 3. studenoga 1991. preimenovane su u postrojbe HV-a (3. br. ZNG-a postala je 3. A gardijska br. HV-a).

Ustroj novih postrojbi počeo je od dijela TO.¹⁶¹⁶ Najveća manevarska postrojba Hrvatske vojske 1991. bila je pješачka bojna s nedostatnom topničkom, protuoklopnom i protuzračnom potporom.¹⁶¹⁷ Prema formaciji trebala je imati 540 pripadnika, tri strojnice, 45 ručnih bacača, šest protuavionskih lansirnih oruđa Strijela-2M, četiri MB 60 ili 82 mm, devet borbenih vozila i devet oklopnih transportera. No, u to je vrijeme malo koja bojna imala predviđeno ljudstvo i opremu.¹⁶¹⁸ U listopadu i studenom 1991. osnovane postrojbe HV-a bile su jačine lakih brigada.¹⁶¹⁹

Nakon zauzimanja vojarni u rujnu, ne samo da se ustroj postojećih postrojbi promijenio, već su ustrojene i nove pa se ukupni broj brigada u istočnoj Slavoniji povećao tri puta. S obzirom na to da su od sredine rujna u istočnu Slavoniju počele stizati nove snage JNA, Zapovjedništvo ZNG za obranu Slavonije i Baranje uputilo je 17. rujna Zapovjedništvu ZNG RH zahtjev za osnivanje sedam novih brigada, a do 23. listopada osnovano ih je ukupno dvanaest (jedanaest pričuvnih).¹⁶²⁰ Dvadeset i petoga rujna osnovane su četiri nove brigade i novi bataljun u, među ostalim, 106. br. HV-a.¹⁶²¹ Od 7. listopada u sastav 1. bojne 106. br. HV-a ušla je cijela Josipovačka satnija koja je postala 4. satnija te bojne s dvjestotinjak dragovoljaca. Zapovjednik satnije bio je Ivan Majhen, a zamjenik Stjepan Job. U 2. satniju 1. bojne 106. br. HV-a ušli su i jedan vod s Konjičkoga kluba (hipodroma), sa zapovjednikom Ivanom Karjakovićem te ojačani vod iz osječkoga „Vodovoda“ i jedan vod s „OTP“-a (Diskont).¹⁶²²

Prva bojna 106. br. HV-a doživjela je svoje brojčano i organizacijsko-ustrojbeno ojačanje te se kvalitetnije ustrojila i reorganizirala. Umjesto dotadašnjega zapovjednika 1. bojne Tugomira Kuduza i zamjenika Đure Koledića koji su otišli na novu dužnost u zapovjedništvo brigade, novi zapovjednik 1. bojne postao je Ivan Šoltić sa zamjenikom Andrijom Hranićem. Pri zapovjedništvu bojne ustrojen je 1. listopada Izvidničko-diverzantski vod sa zapovjednikom Krešimirom Lekićem („Condor“), Inženjerski vod sa zapovjednikom Mijom Gibičarom, Sanitetski vod sa zapovjednikom Bogdanom Savićem, Tehnički vod sa zapovjednikom

¹⁶¹⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 16.

¹⁶¹⁶ *Isto*, 132.

¹⁶¹⁷ *Isto*, 388.

¹⁶¹⁸ *Isto*, 16-17.

¹⁶¹⁹ *Isto*, 265.

¹⁶²⁰ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 295, 299.

¹⁶²¹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 425.

¹⁶²² HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješачke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 6.

Željkom Bosakom te Informatička služba na čelu s referentom Josipom Galićem te djelatnicima Rankom Hosuom i Marinom Kristek.¹⁶²³ Pripadnici 1. bojne 106. br. HV-a posebnu važnost dali su Pratećem vodu-satnji sa zapovjednikom Miroslavom Jularićem i zamjenikom Zlatkom Bratićem. Postrojba je nastala 7. listopada na području mjesnih zajednica Josipovac i Višnjevac. Okosnica su bila dva odjeljenja minobacača, a kasnije su joj pridružena odjeljenja LPA, BST i raketno odjeljenje. Za tu postrojbu drži se da je odigrala možda ključnu ulogu u obrani položaja u Nemetinu 5. prosinca.¹⁶²⁴ Područje odgovornosti 1. bojne protezalo se od ušća Karašice, Stara Drava – Pampas – Konjički klub, Zoološki vrt – Tvrđavica – Podravlje. Od početka studenoga 1. bojna 106. br. HV preuzela je položaje sjeverne crte obrane od 135. br. HV-a i 1. bojne 3. gbr. HV-a pa od tada djeluje na području odgovornosti: Nemetin – desna obala Drave – Lugarnica (uključno), voćni rasadnik, nadvožnjak, cesta Osijek – Vukovar (isključno). Ta je crta obrane 1. bojne ostala nepromijenjena do kraja godine. Dodatno je područje odgovornosti prošireno na: ušće Karašice, Josipovac, Konjički klub, Pampas, Stara Drava.¹⁶²⁵

Međutim, crta obrane kod Nemetina koju je u drugoj polovici rujna preuzela 106. br. HV-a (od 1. bojne 3. br. ZNG-a), nije bila uređena ni utvrđena, a nije imala ni sustav veze. Ubrzo se pristupilo izradi skloništa, prometnica, miniranju tenkoprohodnih smjera i postavljanju mina ispred prednjega kraja obrane. Najviše se radova na uređenju prve crte obavljalo noću. Do kraja studenoga iskopane su i uređene dvije crte obrane te položaji za topništvo (BST, MB 82 mm), uspostavljena je žična i radijska veza s centrom veze uz Zapovjedništvo obrane Nemetina, a obučene su i organizirane skupine za protuoklopnu borbu.¹⁶²⁶ Tijekom listopada i studenoga 1. satnija 1. bojne nalazila se u obrani Laslova, a 3. satnija bila je od 1. listopada na crti obrane Tenjski nadvožnjak – voćnjak – poduzeće Niveta (Nemetin). Navedene snage bile su „jedva dostatne“.¹⁶²⁷

Broj i ustroj novih postrojbi bio je sukladan priljevu naoružanja. Do sredine listopada na Istočnoslavonskom bojištu ustrojene su 122. br. HV (Đakovo), 123. br. HV (Sl. Požega), 124. br. HV (Vukovar), 130. br. HV (Osijek), 131. br. HV (Županja), 132. br. HV (Našice), 135. br. HV (Beli Manastir), 136. br. HV (Slatina), 139. br. HV (Slavonski Brod), 157. br. HV

¹⁶²³ Isto, 6.

¹⁶²⁴ *I. bataljun 106. br. HV OZO*, 100.

¹⁶²⁵ Od ušća Karašice – Pampas – Konjički klub – Hipodrom tijekom 1991. nije bilo značajnijih vojnih djelovanja. Ušće Karašice u Dravu nalazi se na 26. kilometru Drave od njezina ušća u Dunav, a lokacija Stara Drava nalazi se na zapadnom dijelu Osijeka 24,5 kilometra od ušća Drave u Dunav. HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šolčić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješake bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 6-7.

¹⁶²⁶ Isto, 7.

¹⁶²⁷ *Kune*, 176.

(Slavonski Brod), Samostalni zrakoplovni vod Osijek.¹⁶²⁸ Sve navedene brigade bile su postrojbe pričuvnoga sastava.¹⁶²⁹

Okosnicu 135. br. HV-a činilo je nekoliko ranije osnovanih postrojbi: Samostalna baranjska bojna ustrojena 26. kolovoza 1991. u Osijeku, sa zapovjednikom pričuvnim poručnikom Stipanom Šašlinom; Baranjsko-međimurska bojna, ustrojena 21. rujna u Čakovcu sa zapovjednikom Josipom Bartolićem; 3. baranjska bojna ustrojena u Marijancima (kraj Valpova), sa zapovjednikom pričuvnim satnikom Draganom Šimićem.¹⁶³⁰ Od 106. br. HV postrojba je preuzela sjevernu crtu obrane grada i položaje u Baranji.

Dana 31. listopada 1991. usmenom zapovijedi zapovjednika Gorinška, iz Slavonskoga Broda pozvan je Mile Vukičević i postavljen za zapovjednika 135. br. HV-a „R“ (pisana zapovijed načelnika GS OSRH došla 1. studenoga). Od tada je započeo ustroj nove 135. br. HV-a. Samostalna baranjska bojna postala je 1. bojna, a Baranjsko-međimurska bojna postala je 2. bojna 135. br. HV-a „R“. Zapovjedništvo brigade oformljeno je nakon što su se Uredi za obranu Beloga Manastira, Osijeka, Valpova i Donjega Miholjca odazvali pozivu zapovjednika Vukičevića za pronalaženjem časnika. Od tada je mogao započeti i ustroj podstožernih postrojbi. Krajem 1991. brigada je u svojem sastavu, uz zapovjedništvo, imala ured zapovjednika, izvidnički vod, vod veze, vod protuzračne obrane, inženjerijski vod, vod RBKO, vod VP, 1. pj. bojnu, 2. pj. bojnu, 3. pj. bojnu, tenkovsku satniju, bitnicu topova ZIS 76 mm, bitnicu MB 120 mm, vod POLK 9K11, logističku satniju. Logistički najveću potporu ustroju brigade davalo je Povjereništvo Vlade za Baranju, PIK „Belje“, ZOZ Osijek i ZOG Osijek, a materijalno je najveću potporu dao grad Čakovec koji je naoružao i opremio Baranjsko-međimursku bojnu. Istovremeno s ustrojem, izvršavale su se i vojne zadaće. Prva bojna je držala crtu obrane na potezu lijevo od Zoološkoga vrta – Tvrđavica – lovačka kuća u Podravlju, s jednim istaknutim punktom na 11. kilometru nasipa Osijek – Kopačevo. Dijelovi bojne sudjelovali su u obrani Nemetina i Tenje, a izvodili su i diverzantske akcije upada u Baranju, napade na agresorske položaje na potezu Topolik – Kopačevo. Osmoga studenoga izveli su diverziju na borbeni brod „Liska“ na Dunavu. Tijekom listopada i studenoga 1991. odbili su više napada i nasilnih izviđanja protivničkih položaja u Tvrđavici i Kopačkom ritu. Druga bojna 135. br. HV-a priključena je 5. listopada 107. br. HV-a na potezu Valpovo – Donji Miholjac, držeći položaje na desnoj obali Drave kod mjesta: Gat – Nard – Petrijevcima, po dubini Tiborjanci. Tako je izvidničko-diverzantski vod bojne izvršio nekoliko upada u dubinu Baranje s

¹⁶²⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 51-52.

¹⁶²⁹ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 18.

¹⁶³⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Josip Bartolić „Dogadajji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, 1-3.

diverzantskim akcijama i nasilnim izviđanjima, da bi 20. prosinca 1991. bojna došla u Osijek i preuzela crtu bojišnice na potezu Rasadnici – Đavolja greda i dio crte obrane u Tvrđavici prema Carskim livadama. Treća bojna nakon ustroja je došla u Josipovac gdje je uređivala pričuvne položaje na Poganovačko-brondičkom kanalu. Također, 16.-18. prosinca 1991. sudjelovala je u akciji „Đavolja greda“ nakon čega je zauzela položaje u rasadniku „Lovište“ (tt. 82,3).¹⁶³¹

Posebne zadaće dobili su izvidnički vod, vod protuzračne obrane, inženjerijski vod, potom satnija, bitnica MB 120 mm i vod POLK 9K11. Nakon akcije „Đavolja greda“ i odbacivanja agresora od Bilja i Kopačeva do 13 kilometara od Osijeka, postrojbe 135. br. HV-a kratko su se zadržale na zauzetim položajima i potom samoinicijativno zauzele položaje Reketešhat – Pavlova bara – Pavlova greda – Lanište – Drava, a onda i vrlo važne otporne točke Žadanj bara, Lutanja, Remeta, Kanova bara, Kerilet.¹⁶³²

Topničke snage obrane Osijeka počele su se formirati u kolovozu, a u rujnu i listopadu 1991. nalazile su se u 3. br. ZNG-a i 106. br. HV-a te u jednoj samostalnoj bojnoj. U 3. br. ZNG-a nalazili su se bitnica MB 120 mm (3 kom), topova 76 mm B-1 (4 kom), top 130 mm (1 kom) i bitnica topova 10 mm MT-12 (6 kom). U 106. br. HV-a nalazila se bitnica MB 120 mm (6 kom) i topova 76 mm B-1 (6 kom). Samostalna bojna imala je jedan top 130 mm. Topništvo je imao i 3. mehanizirani divizijun (MAD) OZ Osijek: top haubice 152 mm M 48 tip NORA (12 kom), bitnicu haubice 155 mm M1 (4 kom), bitnicu topova 155 mm (6 kom) i vod topova 130 mm (3 kom). Ukupno se radilo o 54 topnička sredstva s kojima su rukovali slabo obučeni vojnici, nastojeći u ovom razdoblju što više štediti na strjeljivu.¹⁶³³

U traženju mogućnosti za djelovanje jačim topničkim i raketnim oruđima u studenom 1991. pri 1. bojni 106. br. HV-a oformljena je raketna desetina sa zapovjednikom Ikom Krolom. Rakeete i lansirne rampe izrađivane su u radionicama u Višnjevcu i „Vodovodu“, a stručnu pomoć pružili su pripadnici 107. br. HV-a. Izrađene su tri lansirne rampe koje su postavljene na PP „Kravlja plaža“ na 26. kilometru Drave te u Nemetinu na PP uz bitnicu MB 82 mm.¹⁶³⁴

Snage obrane grada činile su 106. br. HV-a (s pet bojni do kraja listopada) iz koje su se krajem listopada izdvojile dvije bojne i ustrojile 130. br. HV (s tri bojne), potom 135. br. HV-a (s tri bojne), Zaštitna satnija SNO Osijek do osnivanja 160. br. HV (s četiri bojne 7.

¹⁶³¹ Isto, 1-3

¹⁶³² Isto, 1-3.

¹⁶³³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Referat ratnog načelnika topništva 106. br. HV Željka Radanovića“, 4.

¹⁶³⁴ Rakeete su težile 24 kg, punjene s 12,5 kg eksploziva (amonala, vitezita, trotila), visine oko jedan metar. Raketu je pokretao jedan motor, a ispaljenje se vršilo s lansirne rampe dužine sedam metara, pod najvećim kutom 45° – dometa 2450 m te najmanjim kutom od 30° dometa 1500 m. Raketu je aktivirala struja od 4,5 V. HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješake bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 7.

studenoga), postrojba PP Beli Manastir (jačine satnije), Služba promatranja i prisluškivanja i protuzračne obrane („Strijele“).¹⁶³⁵

Istoga dana kada je ZOG Osijek započeo s radom, na temelju zapovijedi zapovjednika OZ Osijek Gorinška 7. studenoga 1991. pri Zapovjedništvu obrane grada ustrojena je Samostalna bojna. Za zapovjednika bojne imenovan je pričuvni poručnik Dubravko Jezerčić – Lukić, a za načelnika stožera Ištvan Mihalik iz Laslova.¹⁶³⁶ Postrojba je kasnije ušla u sastav 160. br. HV-a.

Budući da su u sastav nove 130. br. HV-a ušle već ustrojene dvije pješačke bojne 106. br. HV-a koje su imale određeno borbena iskustvo, brigada je odmah dobila zapovijed da u svojoj zoni odgovornosti lijevo Široko polje – Brijest – Livana, desno: Laslovo – r. Vuka – Hrastin spriječi prodor agresora i odbaci napade najdalje do crte Tenjski Antunovac – Ernestinovo – Paulin Dvor, po smjerovima napada Tenjski Antunovac – Ivanovac – Čepin, Ernestinovo – Paulin Dvor – Vladislavci i Tenjski Antunovac – Ivanovac – Paulin Dvor.¹⁶³⁷ U 130. br. HV-a početkom studenoga iz oklopno mehanizirane bojne 3. gbr. HV-a prešla je cijela tenkova satnija T-55 s ljudstvom i tehnikom.¹⁶³⁸

U studenom 1991. u Osijeku je osnovana 160. br. HV-a Osijek, MAD 106. br. HV-a, 3. MAD Osijek, 2. MAD Đakovo, 37. ipb. Slavonski Brod, RRF „Drava“ Osijek, Pozadinske baze u Osijeku i Slavonskom Brodu, Izvidnička satnija Osijek, Diverzantska satnija Osijek, 2. oklopni vlak Osijek, 68. bojna VP.¹⁶³⁹ Nove postrojbe OZ Osijek ustrojile su se na temelju dobivenoga zaplijenjenoga oružja i opreme 32. korpusa JNA (Varaždin), 158. mpoabr. JNA iz Đakova i mehaniziranoga bataljuna JNA iz Našica. Iz Varaždina je zarobljena oprema u Osijek počela stizati krajem rujna – pet top-haubica 152 mm Nora omogućilo je i novi kadar. Iz Našica je u Osijek stigao dio samohodnih protuoklopnih sredstava POLO M-83.¹⁶⁴⁰ Iz đakovačke vojarne Dračice dovezena su borbena oklopna oklopna vozila POLO M-83, pet protuoklopnih lansirnih kompleta POLO K11 (Maljutka) i šest protuoklopnih topova T-12. To je omogućilo ustroj Protuoklopnoga raketnoga divizijuna 3. gbr. HV-a (bitnice POLO M-83, bitnice POLK

¹⁶³⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 53.

¹⁶³⁶ Rok za formiranje postrojbe bio je 11. studenoga 1991. godine. U njezin sastav ušle su, između ostaloga, Zaštitna satnija SNO Osijek i osječka studentska satnija. Tijekom 1991. postrojba je imala šest poginulih, šest ih se vodi kao nestali, a ranjeno je 40 pripadnika. Isto, 96-97.

¹⁶³⁷ Isto, 54.

¹⁶³⁸ Kune, 85.

¹⁶³⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 51-52.

¹⁶⁴⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 134.

9K11, i kasnije, bitnice protuokl. topova T-12) koja je djelovala na položajima u Nemetinu.¹⁶⁴¹ Ipak, nove postrojbe HV-a, u načelu, bile su slabo naoružane.¹⁶⁴²

Najveće borbe za Osijek do kraja godine odvijale su se na položajima južno od Osijeka, odakle su agresorske snage nastojale okružiti grad. Zapadno od Osijeka nalazila se općina Našice, čija su sela, s većinski srpskim stanovništvom, JNA i pobunjenici pokušali iskoristiti za presijecanje istočne Slavonije.

8.3. Pokušaj okruživanja Osijeka sa zapada

Jedino područje s kojega Osijeku do tada nije prijetila izravna opasnost bio je zapadni dio općine koji je bio pod kontrolom hrvatskih snaga. Kako je krajem rujna 1991. ZOZ Osijek predvidio, JNA i srpski pobunjenici pokušali su u nadolazećem vremenu odsjeći Osijek i Vinkovce i spojiti svoje snage zapadno od Osijeka na području Čepina. U drugoj polovici studenoga to se planiralo ostvariti tako da se „izvrši desant iz Baranje preko r. Drava na sektoru Belišće – Josipovac, a zatim uvođenjem novih snaga produži ka Nasicama/D. Miholjcu/ i Podravskoj Slatini, a dijelom snaga u rajonu Čepin spojiti se sa OMS [oklopno-mehaniziranim sredstvima, op. aut.] koje bi djelovale sa smjera Bijelo Brdo i Vinkovci“. Pri tome je trebalo da se „što više angažira ekstremni dio srpskog pučanstva u selima i gradovima...“ i maksimalno iskoristi „oslonac na srpska sela na prostoru Vučkovac, Bela Loza i Čokadinci, te Krndije i Papuka.“¹⁶⁴³

Na tom je području bilo mjesta s apsolutnom ili relativnom srpskom većinom koja su, premda podalje od crte bojišnice, imala organizirane straže i uređenu kružnu obranu sa sustavom poljske fortifikacije na rubnim dijelovima. Hrvatska je policija došla do informacija da su srpski pobunjenici u selima poput Poganovaca, Budimaca, Bele Loze te Ličana i Babjaka (općina Našice) planirali izazvati pobunu i stvoriti preduvjete za dolazak JNA s kojom su bili u kontaktu te je pozvati na intervenciju. Na tom su području uočeni i povremeni noćni preleti vojnih helikoptera, a obavještajnim se putem saznalo i za moguće zračne napade JNA. Stoga je zapovjednik Gorinšek 20. studenoga 132. br. HV-a zapovijedio akciju pretresa terena. Njezine su snage blokirale Belu Lozu, Krndiju i Poganovce, a jedna satnija 3. bojne izvršila je pretres Budimaca. Topničko osiguranje pružao je MAD 132. br. HV-a s položaja kod Klenovika i južno

¹⁶⁴¹ Kune, 96.

¹⁶⁴² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 265.

¹⁶⁴³ HR-HMDCDR-BDAG-61, Zapovjedništvo Hrvatske vojske za Slavoniju i Baranju zapovjedniku 123. brigade (Sl. Požega), „Borbena zapovjed br. 4“, Str. pov. br. 525-122-5 Osijek, 29. rujna 1991., 1-2.

od Budimaca. Kao potpora sudjelovao je i vod VP i izvidničko-diverzantska satnija 132. br. HV-a. Uključene postrojbe 107. br. HV-a imale su zadaću blokirati sela Babjak, Lug Subotički i Ličani. Akcija je trajala dva dana, a o uspješnom provođenju svjedoče podatci o zaplijeni 350 komada automatskoga, poluautomatskoga i mitraljeskoga oružja, strjeljiva, MB 60 mm i 82 mm i sredstva veze za koje je utvrđeno da su vojnoga porijekla.¹⁶⁴⁴ Prema riječima zapovjednika 107. br. Miroslava Štargla, oduzeto je naoružanje bilo dostatno za gotovo dvije satnije. No, OZ Osijek prijavljen je samo manji dio oduzetoga naoružanja jer je Zapovjedništvo 107. br. htjelo što prije do kraja naoružati svoju 2. bojnu.¹⁶⁴⁵ Nekoliko dana nakon akcije Goran Hadžić je obećao da Srbi u Budimcima „koje su ustaše opkolile, mogu računati na pomoć TO“ (Radio Beograd).¹⁶⁴⁶ Tih je dana oružje oduzeto i u selima sa srpskom većinom u donjomiholjačkoj općini.¹⁶⁴⁷

Po zapovijedi OZ Osijek u posljednjim danima studenoga pristupilo se dodatnom jačanju crte obrane na području valpovštine. Inženjerija 107. br. HV-a, zajedno s postrojbama 132. br. HV-a, izradili su ukupno 30 kilometara rovova, što je zapravo bila druga crta obrane u slučaju eventualne okupacije Osijeka.¹⁶⁴⁸

Opisanom akcijom, snage OZ Osijek spriječile su pokušaj zatvaranja jedinoga preostalog izlaza Osijeka prema zapadnim dijelovima Hrvatske, a daljnje borbe nastavile su se na južnom dijelu osječke bojišnice.

8.4. Borbe za Ernestinovo i Divoš te pokušaj protunapada hrvatskih snaga

Na glavnoj komunikaciji prema Laslovu, na jugu općine Osijek, nalazili su se Ernestinovo i manji Divoš. Početkom srpnja 1991. položaje u Ernestinovu zauzela je 3. satnija 2. bojne 106. br. ZNG, a ondje je 14. srpnja osnovana 3. satnija 4. bojne 106. br. ZNG. Ernestinovačko područje, nakon ustroja u listopadu, branila je 130. br. HV-a.¹⁶⁴⁹ Snažni minobacački napad na Ernestinovo dogodio se 20. i 21. kolovoza iz Palače i Ade.¹⁶⁵⁰ Vrlo

¹⁶⁴⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 53-55; *Popis stanovništva*, 132; Mirko Sajler, „Propao plan 'zatvaranja'“, *Vjesnik*, 12. prosinca 1991., 4.

¹⁶⁴⁵ U izvješću je navedeno da je zaplijenjeno 16 pušaka „M-48“, tri poluautomatske puške („papovke“), 12 AP kalibra 7,62 mm, jedna PS kalibra 7,9 mm „M-53“, dva RB „M-57“, osam mina za ručne bacače, 6520 metaka kalibra 7,9 mm i 102 metka kalibra 7,62 mm. *107. Vukovi s Drave*, 134.

¹⁶⁴⁶ HR-HIC C003, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 26. studenoga 1991., 2.

¹⁶⁴⁷ *107. Vukovi s Drave*, 134.

¹⁶⁴⁸ *Isto*, 137.

¹⁶⁴⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 23.

¹⁶⁵⁰ HMDCDR-BDAG, 61, „Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek za dan 20/21.08.g. u vremenu od 08.00-08.00 sati“, Osijek, 21. kolovoza 1991., 3.

intenzivni napadi od rujna su dolazili iz Stare Tenje i Palače.¹⁶⁵¹ U zračnim napadima početkom listopada, kod Ernestinova je posebno teško stradala trafostanica, vrlo važan objekt, ne samo u nacionalnom, nego i u regionalnom energetsom sustavu. Njegovim razaranjem prestala je opskrba Slavonije i Baranje električnom energijom, a novi je izvor postao Đakovo.¹⁶⁵² Jedan od najžešćih topničkih uzvrata vatre hrvatskih snaga na Istočnoslavonskom bojištu zbio se 27. listopada.¹⁶⁵³ Istu je noć uslijedio odgovor u vidu zračnih napada na Osijek, Ernestinovo i Ivanovac, a tenkovski napad na Tenjski Antunovac i Laslovo.¹⁶⁵⁴

S pojačavanjem napada na Vukovar, Osijek i Vinkovce početkom studenoga, iz ZOZ Osijek naloženo je pojačavanje obrane na smjeru Laslovo – Ernestinovo – Tenjski Antunovac – Josipin Dvor, računajući da se na tom području namjerava prodor u dubini prema Đakovu, Valpovu i Našicama.¹⁶⁵⁵ Ojačane novim snagama i oružjem (teškim strojnicama, protuoklopnim sredstvima) u Tenjskom Antunovcu, Ernestinovu, Vladislavcima i Ivanovcu nalazile su se samostalne satnije snage do 100 ljudi, a na pustarama Stari Seleš i Novi Seleš vodovi od 10 do 15 ljudi koji su od 5. studenoga bili dio 130. br. HV-a. Od agresorskih jedinica na tom su se smjeru nalazile 1. mč. 12. mbr. i 2. mč. 51. mbr. ojačane dijelovima 125. pbr. s 1. okl. četom, paravojnim postrojbama „Beli orlovi“ i pješastvom TO iz okolnih sela Ade, Palače, Koroda, Silaša, Tenje. Moral tih postrojbi je, nakon zauzimanja Sarvaša i kasnije Vukovara bio u uzlaznoj putanji.¹⁶⁵⁶ Tijekom noći 19. studenoga većinsko srpsko stanovništvo iz Divoša, koje do tada nije iskazivalo svoju opredijeljenost ni sudjelovalo u oružanim sukobima, primili su agresorske vojnike koji su iz Divoša pokušali prekinuti komunikaciju s Ernestinovom i Laslovom. Pokušaj su hrvatske snage spriječile.¹⁶⁵⁷ U jutarnjim satima 20. studenoga 1991. agresor je izvršio snažnu topničku pripremu po Tenjskom Antunovcu, Laslovu i Ernestinovu. U napad su krenule i oklopno-mehanizirane snage JNA: dva tenkovska voda zaobišla su Laslovo i napale Ernestinovo što je branitelje mjesta iznenadilo. Već nakon prve vatre, hrvatske su snage imale gubitke u ljudstvu pa su se pokušale izvući preko Divoša prema Tenjskom Antunovcu. Međutim, Divošani su propustili dva transportera, tri tenka i jednu pješачku čet

¹⁶⁵¹ M. Wranka, „Napadi ne prestaju“, *Glas Slavonije*, 29. rujna, 24.; A. Diklić, „Uništavanje grada i okolice“, *Glas Slavonije*, 30. rujna 1991., 19.; D. Kć., „Srušen još jedan okupatorski zrakoplov“, *Glas Slavonije*, 30. rujna 1991., 2.

¹⁶⁵² Postaja je bila čvorno mjesto koje je povezivalo elektrane iz Bosne i Hercegovine sa saveznom elektroenergetskim prstenom. „Razaraju elektroenergetska postrojenja“, *Glas Slavonije*, 5. listopada 1991., 37.

¹⁶⁵³ M. Kevo, „Slavonija traži Špegelja“, *Glas Slavonije*, 29. listopada 1991., 28.

¹⁶⁵⁴ S. Asentić, „Okupator nastavlja zločine“, *Glas Slavonije*, 29. listopada 1991., 27.

¹⁶⁵⁵ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 184.

¹⁶⁵⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997., 3.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 210.

¹⁶⁵⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997., 3.

JNA, čime je braniteljima Ernestinova presječen put za izvlačenje. Nakon okupacije Ernestinova i Laslova (23. studenoga), zapovjednik Gorinšek je okrivio Divoš nazvavši ga „trajanskim konjem u sistemu hrvatske obrane“, prozvavši tamošnje „tzv. lojalne Srbe“ čija „lojalnost je lažna“ jer „aktiviraju se kada dobiju instrukcije iz Beograda“.¹⁶⁵⁸

Prema policijskim navodima, topnički napad na mjesto 20. studenoga otpočela je skupina 17 pobunjenika i pripadnika četničkih formacija predvođena Draganom Komazecom, iz smjera Silaša, Tenje, Vrbika, Koprivne i Šodolovaca. Iako se neposredno prije napada veći broj civila uspio izvući, u selu je ostalo 48 mještana.¹⁶⁵⁹

Unatoč pruženom otporu, pripadnici 3. bojne 130. br. HV-a izvukli su se s prve crte i zauzeli pričuvne položaje na smjeru Široko polje – Tenjski Antunovac – Divoš. JNA je, potom, uspjela potisnuti i 2. bojnu 130. br. HV-a koja se izvukla na pričuvne položaje na smjeru Lateralni kanal – Paulin Dvor – Vuka. Agresorsko pješništvo koje je nadiralo nakon tenkova ovladalo je Ernestinovu tek nakon dva dana. Crta obrane prema JNA i pobunjenim Srbima uspostavljena je na potezu: Korodgrad – Ivanovac – ekonomija Rudine – Paulin Dvor. I ovu su borbu JNA i pobunjeni Srbi započeli tenkovskim napadom protiv čega hrvatska strana nije imala odgovarajuća protuoklopna sredstva, već samo antenske mine i „zolje“, što je bilo nedostavno za trajniji otpor. Hrvatske su snage na kraju brojile 12 poginulih, 54 ranjena i četiri nestala pripadnika, a od tehnike gubitak jednoga tenka, topa, transportera i vozila. Najgore je prošla mjesna župna crkva sagrađena 1978., sa zvonikom postavljenim u travnju 1991. godine.¹⁶⁶⁰

Za vrijeme trajanja obrane Ernestinova, ZOG Osijek angažirao je specijalnu postrojbu GS OSRH, bojnu „Frankopan“ čiji su pripadnici u istočnu Slavoniju upućeni s prvotnim ciljem da pomognu obrani Vukovara. No, zbog izuzetno teške situacije koja je u studenom ondje vladala, bojna „Frankopan“ stavljena je na raspolaganje obrani Osijeka gdje su oni pristigli 19. studenoga. Dva dana kasnije, 21. studenoga, pripadnici bojne krenuli su u ofenzivu prema Ernestinovu sa zadatkom da izvedu fingirani napad kako bi se odatle izvukli preostali civili. Informacije koje su imali – da se u Ernestinovu nalaze hrvatski civili i slabe srpske snage (s dva tenka) – nisu bile točne. Na putu prema Ernestinovu, na ulazu u selo Divoš, došli su do Bobotskoga kanala koji je bio razdjelnica između Divoša i Ernestinova. Upavši ondje u zasjedu, započeli su žestok obračun s neprijateljem, a potom i s povlačenjem kroz kanal. Usput su

¹⁶⁵⁸ Sandra Asentić, „Primirje kao krinka“, *Glas Slavonije*, 29. studenoga 1991., 24.

¹⁶⁵⁹ HR-HIC, REG0032, MUP RH – Dokumenti – kaznena djela (po Rezoluciji VS UN Br. 780, 18. 02. 1994.), „Ratni zločin protiv civilnog stanovništva (članak 142. OKZH)“, 61-62.

¹⁶⁶⁰ I. K., „Blagoslov zvonika“, *Glas Slavonije*, 8. travnja 1991., 9.

minirali ernestinovački most. U povlačenju su uspjeli, a dvojica pripadnika bojne u okršaju su ranjena. Jedna od skupina „Frankopana“, pod vodstvom dozapovjednika postrojbe Mladena Mikolčevića (zv. „Padobranac“), tijekom povlačenja okolnim putem (iza Divoša) prema Antunovcu, naišla je na veću skupinu civila koji su se krenuli izvlačiti iz Laslova. Prošavši uspješno minsko polje kod Antunovca, na koncu su se svi bez žrtava izvukli na slobodni teritorij.¹⁶⁶¹

Napad bojne „Frankopan“ imao je višestruku korist za osječku obranu. Osim spašavanja laslovačkih civila, rušenjem mosta preko Bobotskoga kanala otežano je daljnje napredovanje agresora te su prikupljeni precizniji podatci o broju i rasporedu neprijateljskih snaga na području Ernestinova, a čiji se broj pokazao dosta većim od procijenjenog. Isto tako, pretpostavka je da su srpske snage dodatno pojačale svoje položaje na tom području, što je utjecalo na konačni ishod združenoga protunapada u koji su hrvatske snage krenule sutradan, 22. studenoga.¹⁶⁶² Naime, zbog opasnosti od prodora prema Osijeku i Čepinu nakon osvajanja Ernestinova i Divoša, ZOZ Osijek donio je odluku o protunapadu s ciljem oslobađanja Divoša i Ernestinova i osiguravanja komunikacije Tenjski Antunovac – Ernestinovo – Laslovo te dovođenja pomoći laslovačkoj obrani koja se nakon okupacije Ernestinova nalazila u potpunom okruženju. Glavna snaga u toj akciji trebala je biti 3. br. ZNG-a koju se povuklo s vinkovačkoga područja.¹⁶⁶³ Šest dana nakon pokušaja proboja Nuštar – Marinci (13. listopada), 1. bojna 3. br. ZNG-a hodnjom Cerna – Gradište – Čepin – Ivanovac došla je na osječki dio bojišta.¹⁶⁶⁴ Na glavnom smjeru napada Ivanovac – Divoš – Ernestinovo bile su raspoređene 1. i 2. satnija, a na pomoćnom smjeru pustara Paulin Dvor – Ernestinovo 3. satnija, potpomognute dijelovima 1. bojne 130. br. HV-a i, s juga, 2. bojnom 101. br. HV-a. Bitnica MB 120 mm nalazila se na vatrenom položaju u Ivanovcu. Tijekom 21./22. studenoga u šire područje Ivanovca došle su 2. i 3. satnija 1. bojne 132. br. HV-a gdje su trebale preuzeti dio položaja 130. br. HV-a. Treća satnija je kod Paulina Dvora trebala preuzeti dio položaja 101. br. HV-a. Plan je bio glavnim snagama napasti duž komunikacije Ivanovac – Divoš – Ernestinovo, a pomoćnim snagama iz smjera Paulina Dvora.¹⁶⁶⁵

Nakon osvajanja Ernestinova i Divoša, agresor je svoje položaje organizirao unutar sela. U središtu Ernestinova nalazile su se tenkovska četa i minobacačka bitnica. Topnički divizion

¹⁶⁶¹ Tomislav Šulj, „Ratni put specijalne postrojbe SP GSHV-a Bojna Frankopan“ (monografija u izradi); HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Brunom Zoricom „Zuluom“, 20. travnja 2012. godine.

¹⁶⁶² Tomislav Šulj, „Ratni put specijalne postrojbe SP GSHV-a Bojna Frankopan“ (monografija u izradi)

¹⁶⁶³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 58.

¹⁶⁶⁴ Kune, 216.

¹⁶⁶⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 58.

zauzeo je položaj na području pustare Stari Seleš. Kao dodatno pojačanje angažirani su i dijelovi 544. mtbr. JNA na čelu s komandantom potpukovnikom Vladom Lizdekom. Nakon utvrđivanja dostignutih položaja, agresor je planirao nastaviti napredovanje smjerom Ernestinovo – pustara Paulin Dvor – Hrastin – Vladislavci i izvršiti pripreme za daljnje napredovanje prema Tenjskom Antunovcu.¹⁶⁶⁶

Protunapad hrvatskih snaga započeo je 22. studenoga oko 15 sati. Prva i druga satnija, uz topničku su potporu isti dan vratile Divoš, izbivši na lijevu obalu Bobotskoga kanala pred Ernestinovo. Napad su pratili pripadnici 1. bojne 130. br. HV-a, koji su zbog nedovoljne koordinacije s 3. gbr. HV-a i prebrzoga početnoga napredovanja, imali veći broj poginulih i ranjenih. Zbog toga su se izvukli jednim dijelom prema Ivanovcu, a drugim prema pustari Veliki Pomoćin i Vladislavcima. Na pomoćnom smjeru napada, 3. pj. satnija je na prilazu Ernestinovu naišla na jak otpor. Nakon višesatnih borbi, 1. pj. satnija 1. bojne utvrdila je dosegnute položaje i na njima ostala tijekom te noći.¹⁶⁶⁷ Kako bi odbila protunapad hrvatskih snaga na Ernestinovo, OG Baranja je s baranjskoga područja topništvom djelovala po Osijeku i Čepinu zajedno s jedinicama 12. pmb. JNA. Tada je i predviđeno da će hrvatska strana pojačati borbena djelovanja na smjeru Osijek – Vinkovci – Županja radi dovođenja novih snaga i vraćanja izgubljenih područja.¹⁶⁶⁸ U jutro 23. studenoga borba se nastavila, ali hrvatske snage nisu uspjele probiti agresorske položaje u Ernestinovu. Druga bojna 101. br. HV-a koja je dan prije stigla na dosegnute položaje u Hrastinu, pokušala je prema Laslovu i Ernestinovu prodrijeti s juga, no već je na početku odbijena te se vratila u Beketince, ostavivši bojišnicu otvorenom. U borbi za Divoš i Ernestinovo od hrvatskih su snaga bile angažirane 1. bojna 3. gbr. HV-a, bitnica MB 120 mm 3. gbr. HV-a, 1. bojna 130. br. HV-a i 2. bojna 101. br. HV-a. Ukupno je sedam pripadnika 3. gbr. HV-a ranjeno, a šest je poginulo, 130. br. HV-a imala je 18 poginulih, 12 ranjenih i pet nestalih pripadnika, a 101. br. HV-a 26 ranjenih i tri nestala pripadnika.¹⁶⁶⁹

Ishod ovih borbenih djelovanja za hrvatsku je stranu bio manji od očekivanoga i planiranoga. Razlog tomu bio je, prije svega, nedostatak topničkoga djelovanja tijekom pripreme za napad i tijekom napada. S druge strane, snažnom topničkom vatrom s položaja između Ernestinova i Ade, agresor je 'pokrio' područje otvorenoga izlaska dijelova 101. br. HV-

¹⁶⁶⁶ Isto, 58.

¹⁶⁶⁷ Isto, 58.

¹⁶⁶⁸ ICTY, „Borbeni izveštaj načelnika Štaba Komande 1. VO general-potpukovnika Vladimira Stojanovića Operativnom centru GŠ OS SFRJ, I. upravi GŠ“, Str. pov. br. 1614-184, 2. studenoga 1991., 1-2., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁶⁶⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 58-59.

a i 130. br. HV-a zbog čega su oni i prije izravnoga kontakta s protivnikom imali velike gubitke. Planirane snage ipak nisu bile dostatne za oslobađanje Ernestinova, čime je propao pokušaj da se pomogne obrani Laslova.¹⁶⁷⁰

Okupacijom mjesta fomirana je okupacijska vlast, tj. štab TO, vojni štab, stanica milicije. Zarobljeni civili zatočeni su u kućama u Novom naselju. Nad njima su četničke snage provodile tjelesni i psihički teror uz prisilan rad.¹⁶⁷¹ Mediji u Srbiji u prvoj su polovici prosinca 1991. prenosili vijesti o tome da su hrvatske snage prije napuštanja Divoša selo „potpuno uništili“ i „spravlili sa zemljom“ pri čemu su ubili 24 mještanina, a neke od njih i masakrirali.¹⁶⁷² Navedeno, dakako, nije imalo veze s istinom.

Premda bez postizanja primarnoga cilja, napadna akcija pripadnika bojne „Frankopan“ na Ernestinovo 21. studenoga, odvušla je pažnju neprijatelja za izvlačenje civila i branitelja iz Laslova koje je dan ranije palo u okruženje.

8.5. Borba za Laslovo i okupacija

Jedno od najstarijih sela u cijeloj Slavoniji, Laslovo, nalazilo se na krajnjem jugu općine Osijek, na strateškom mjestu, svega 15 kilometara zračne udaljenosti od Osijeka.¹⁶⁷³ Budući da je bio okružen selima sa srpskim stanovništvom – na istoku Silaš i Palača (u Korodu je u većini živjelo mađarsko stanovništvo), na jugu Ada, Podrinje i Markušica, na zapadu Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina – jedini slobodan smjer i komunikacija prema Osijeku išla je preko Ernestinova.

Prve noćne straže u Laslovu započele su u rujnu 1990. godine. Prva dežurstva držali su članovi HDZ-a, a s vremenom su im se priključivali i ostali mještani. Na noćna stražarenja svoje je članove i pristaše pozivala i MNSH koja je osnovana u prosincu te godine. Osobito velik odaziv na straže bio je uoči Uskrsa 1991. godine.¹⁶⁷⁴ S desetak automatskih pušaka (7,62 mm) i petnaestak lovačkih pušaka, dobivenih 22. travnja od SNO Osijek, straže su nastojale

¹⁶⁷⁰ Isto, 58-59.

¹⁶⁷¹ Među oštećenima se posebno navode Stjepan i Regina Ozimec. HR-HIC, REG0032, MUP RH – Dokumenti – kaznena djela (po Rezoluciji VS UN Br. 780, 18. 02. 1994.), „Ratni zločin protiv civilnog stanovništva (članak 142. OKZH)“, 61-62.

¹⁶⁷² HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 12. prosinca 1991., 1-2; HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 13. prosinca 1991., 5.

¹⁶⁷³ Potječe čak iz 10. st. D. Bađun, „Laslovačka grobnica“, *Glas Slavonije*, 29. studenoga 1990., 11.

¹⁶⁷⁴ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora).

osigurati mještanima donekle mirne noći.¹⁶⁷⁵ Posebno napeta situacija dogodila se s 4./5. svibnja 1991. kada su tenkovi JNA, nakon ponoći, ušli u središte sela gdje ih je pred mjesnom crkvom zaustavilo dvjestotinjak ljudi koji su te noći bili ondje u svatovima. Nakon višesatnih rasprava, pripadnici JNA otišli su, uništavajući vodovodne šahtove uz cestu. Početak nemira i dugih borbi za Laslovo datira od 26. lipnja 1991. godine. Toga je dana u večernjim satima, na kontrolni punkt sjeverozapadno od sela, na raskrižju prema cesti Osijek-Vinkovci, nekoliko naoružanih Srba na traktoru i u prikolici, krećući se iz Ade prema Palači, odbilo zaustaviti se, otvorivši vatru na dvojicu pripadnika MUP-a. Policajci su uzvratili vatru, a jedan je policajac u okršaju ranjen. Pobunjenici su u nastavku vožnje Laslovom, pucali po mještanima i kućama.¹⁶⁷⁶ Nakon toga incidenta, Palaču i Laslovo, koji su bili odijeljeni samo željezničkom prugom, od tada je odvajala i novopostavljena barikada na ulazu u Palaču. Isto se ponovilo i sutradan kada su napadači iz automobila pucali na pripadnike PP Ernestinovo.¹⁶⁷⁷ Kroz selo je prošlo 13 tenkova JNA s objašnjenjem da će stati između dviju strana radi sprječavanja mogućega sukoba (isti oni koji su toga dana izišli iz osječkih gradskih vojarni i zastrašivali građane). Laslovčani su s JNA pokušali ispregovarati da se pola njihovih jedinica pozicionira na laslovačkoj strani, a drugi dio na palačkoj, no JNA je u Palači potpuno stala na stranu pobunjenika. Na području Laslova od 2. do 5. srpnja 1991. boravila je 3. satnija 2. bojne 106. br. HV-a, a 2. srpnja iz Tenje je, u vrijeme tamošnjega sukoba, u Laslovo ušla postrojba SJP PU Osijek radi ovladavanja Palačom i sprječavanja okupacije Laslova te nadzora teritorija od Tenje, Silaša, Palače, Ade, Podrinja i Markušice. JNA se tada ponovno svrstala na stranu pobunjenika.¹⁶⁷⁸ Sedmoga srpnja s barikade u Šodolovcima, sa zapada, otvorena je vatra na hrvatske snage. U sukobu je ranjen jedan pripadnik 106. br. HV-a i jedan pobunjenik. Pri tom je sedam pobunjenika uhićeno, oduzete su dvije puške, jedan puškomitraljez, jedna ručna bomba i razno strjeljivo.¹⁶⁷⁹ Od 10. srpnja na laslovačkim se položajima izmjenjuju i pripadnici 1. bojne 106. br. HV-a.¹⁶⁸⁰

U Laslovo je 11. srpnja iz Osijeka došao oklopni transporter JNA predvođen majorom Nandorom Mazarom koji je upozorio mještane da moraju vjerovati JNA i optužio ih da su otvorili vatru na Palaču.¹⁶⁸¹ Uvidjevši ozbiljnost situacije, mještani su 14. srpnja osnovali postrojbu od dragovoljaca mađarske i hrvatske nacionalnosti kao 4. satniju 4. bojne 106. br.

¹⁶⁷⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Tužno i bolno sjećanje 1991.-2012. Laslovo 1991. god.”, Zapovjedništvo obrane Laslova, 1.; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 60.; *160. br. HV*, 13.

¹⁶⁷⁶ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora)

¹⁶⁷⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 198, lipanj 1991., 10-11.

¹⁶⁷⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 23, 26, 60.

¹⁶⁷⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 7.

¹⁶⁸⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 25.

¹⁶⁸¹ K. D., „Hrvatska se brani u Osijeku“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 1.

ZNG.¹⁶⁸² Laslovačka satnija brojila je početno 76 branitelja (do studenoga je broj pripadnika dosegno konačni broj od 146).¹⁶⁸³ U jednosatnoj mitraljeskoj vatri otvorenoj iz Ade 19. srpnja ranjen je jedan hrvatski policajac. Tri dana kasnije, Laslovo je pretrpjelo i prvi minobacački napad. Navečer 22. srpnja pripadnici ZNG-a uzvratili su vatru pobunjenicima iz Palače pa je sukob trajao cijelu noć. Sutradan, 23. srpnja, na hrvatskoj je strani zabilježeno pet ranjenih pripadnika ZNG-a i jedan pričuvni policajac. To jutro JNA je ušla u Palaču dostavivši ondje, prema navodima iz tiska, oružje i strjeljivo. Prema već viđenom obrascu, Komanda osječkoga garnizona JNA tvrdila je da su MUP i laslovačke snage prve iz Laslova otvorile vatru na Palaču.¹⁶⁸⁴ Do kraja dana na Laslovo je iz Ade ispaljeno deset minobacačkih granata, dok je iz Palače otvorena vatra iz pješackoga naoružanja. U napadu je ranjeno pet pripadnika laslovačke obrane.¹⁶⁸⁵ U Palači je taj dan ponovno postavljena barikada koju su ubrzo uklonile snage 3. br. ZNG-a.¹⁶⁸⁶

Za trajanja prvokolovoških napada na istočni dio općine, iz Gaboša (općina Vinkovci) je mjesnim zajednicama Laslovo i Korođ poslana obavijest da isele stanovništvo jer će kroz iduća dva dana sela biti napadnuta i srušena. O tome je obaviješten i mađarski konzulat u Zagrebu i veleposlanstvo u Beogradu, a u Laslovo upućene nove snage.¹⁶⁸⁷ Od sredine kolovoza dio laslovačke crte obrane preuzima 1. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a sa svojih 96 pripadnika.¹⁶⁸⁸

Tijekom kolovoza uspostavljena je kružna obrana sa svih strana, osim sjeverne, prema Ernestinovu.¹⁶⁸⁹ Inženjerijsko osiguranje crte obrane ostvareno je uređenjem drveno-zemljanih objekata te poljskom fortifikacijom za vatreno djelovanje i zaštitu ljudi. Mogući smjerovi napada agresorskoga pješastva i oklopno-mehaniziranih snaga, bili su minirani. Uspostavljen je i zadovoljavajući sustav veze. Fortifikacija cijeloga sela bila je pripremana i stalno nadograđivana za čvrstu i dugotrajnu obranu. Osobito dobra fortifikacija uređena je prema Adi i Palači. Pojačanja braniteljima Laslova iz 106. br. HV-a dolazila su u smjenama, obično u jačini pješackoga voda, zajedno s pripadnicima Zaštitne satnije SNO-a Osijek. S vremenom je priskrbljeno različito naoružanje: jedan M53-7,9 mm, dva RB, 40 pušaka M-48, 10 pušaka

¹⁶⁸² Satnija je tijekom cijeloga rata bila u sastavu pet brigada ZNG/HV-a: od osnutka 14. srpnja 1991. do 28. listopada 1991. u 106. br., potom do 30. studenoga 1991. u 130. br. HV, a od 1. prosinca 1991. do 31. srpnja 1992. dio je 160. br. HV. Nakon toga, od 1. kolovoza 1992. do 15. studenoga 1992. u sastavu je 135. br. HV, a od 16. studenoga 1992. do 30. lipnja 1996. u sastavu Domobranske pukovnije Osijek. Podatke autoru dostavili sudionici obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. godine.

¹⁶⁸³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 60-61.

¹⁶⁸⁴ D. Kovačević i A. Diklić, „Laslovo neće proći kao Čelije“, *Glas Slavonije*, 24. srpnja 1991., 5.

¹⁶⁸⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 199, srpanj 1991., 12.

¹⁶⁸⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 60.

¹⁶⁸⁷ R. M., „Da li će biti bombardirani Laslovo i Korođ“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., 8.

¹⁶⁸⁸ *Kune*, 158.

¹⁶⁸⁹ Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu, 160-161.

PAP-7,62 mm, 20 raznih tipova tromblona, 40 bombi „OLT” ručne izrade, četiri MB MB 82 mm. Budući da je mnogima to bio prvi kontakt s oružjem, provodila se i kratka obuka za rukovanje vatrenim oružjem.¹⁶⁹⁰ Tijekom kolovoza iz mjesta je evakuirano gotovo sve civilno stanovništvo, dok je na temelju vlastitoga zahtjeva ondje ostalo nekoliko starijih mještana koji su pomagali braniteljima tijekom borbi.¹⁶⁹¹ Laslovo je tako postalo najjužnija točka osječke bojišnice i obrane grada Osijeka.

Već početkom kolovoza Zapovjedništvo obrane sela donijelo je odluku o evakuaciji žena, djece i starih.¹⁶⁹² Od druge polovice kolovoza, uslijedili su sve jači i jači napadi. Kao da su slutili što se sprema, predstavnici Laslova tih su dana boravili u Budimpešti kod pape Ivana Pavla II. za vrijeme njegova višednevnoga posjeta Mađarskoj, iznjevši probleme u kojima se trenutno nalaze.¹⁶⁹³ Iz Palače, Ade i Silaša 22. kolovoza dogodio se do tada najjači minobacački napad. Pri padu oko 90 granata, dva su civila i jedan pripadnik ZNG-a teže ranjeni.¹⁶⁹⁴ Prva civilna žrtva bio je sedamdestogodišnji Stjepan Bajus kojega je toga jutra u njegovu dvorištu pogodila krhotina granate. Nešto kasnije istoga dana, u zasjedi na cesti Laslovo – Ernestinovo poginuo je pripadnik ZNG-a Samo Pajtler (1967.). Sutradan su u Laslovu uništeni svi jesenski usjevi s obje strane prometnice (stotinjak metara u dubinu).¹⁶⁹⁵ Tri dana kasnije, napad je ponovljen iz Ade i Markušice.¹⁶⁹⁶ Iz Laslova je počela organizirana evakuacija civilnoga stanovništva, uglavnom žena, djece i starijih, prema Osijeku i Našicama, a s obzirom na to da se stanje ni idućih dana nije smirivalo, zbrinjavanje je nastavljeno prema mirnijim krajevima Hrvatske i u Mađarsku.¹⁶⁹⁷ Na položajima u mjestu ostala je tek polovica branitelja.¹⁶⁹⁸ Hrvatske snage srpska je strana tada procjenjivala na pet do deset puta jače od njihovih.

U Palači, Adi i šumi Vrbik bile su raspoređene oklopno-mehanizirane jedinice JNA koje su imale jaku topničku i raketnu potporu po dubini. Lokalni pobunjenici te pridošli pripadnici TO i dobrovoljci nalazili su se u okolnim selima Markušici, Podrinju, Adi, Palači i Silašu.¹⁶⁹⁹

¹⁶⁹⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 60.

¹⁶⁹¹ „Laslovo u srcu“. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁶⁹² Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu, 161.

¹⁶⁹³ Predvođeni općinskim odbornikom Davidom Kelemenom i Marijom Suk, Predsjednicom Pokreta za povratak vojnika iz JNA. N. V., „I pred sv. oca papu!“, *Glas Slavonije*, 20. kolovoza 1991., 8.

¹⁶⁹⁴ M. D. „Odmazda nad Laslovom“, *Glas Slavonije*, 21. kolovoza (specijalno izdanje), 15; Bojan Divjak, Davor Špišić, Roberta Balentović, „Brojanje' terorističkog ludila“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1991., 11-12; I. Korman, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 22. kolovoza 1991., 20; HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Priopćenje za tisak Policijske uprave Osijek za dan 20/21.08.g. u vremenu od 08.00-08.00 sati“, Osijek, 21. kolovoza 1991., 1.

¹⁶⁹⁵ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora).

¹⁶⁹⁶ I. K., „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 25. kolovoza 1991., 26.

¹⁶⁹⁷ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora).

¹⁶⁹⁸ *160. br. HV*, 14.

¹⁶⁹⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 60.

U Palači je bila jedinica dobrovoljaca SRS-a (do 50 pripadnika) pod vodstvom Jove Ostojića iz Prigrevice (Srbija) koja je djelovala pod TO Palača. Ražnatović i SDG u Palaču su stigli u kolovozu, ali su se već u rujnu preselili u Nastavni centar u Erdutu.¹⁷⁰⁰

Krajem kolovoza i početkom rujna član Štaba SČP-a iz Beograda, Zoran Rankić, došao je u Markušicu i svim komandantima okolnih sela pod srpskom kontrolom, najavio nove zapovijedi u vezi skoroga pokretanja akcije TO-a i dobrovoljaca prema Laslovu. Plan je pripremljen na razini Štaba SBZS, a za djelovanje snaga iz Šodolovaca, Petrove Slatine i Koprivne predviđen je jedinstveni štab. Radi koordinacije daljnjega djelovanja, u Palači su uslijedili sastanci komandanata okolnih sela: Palače, Borova Sela, Bobote, Tenje, Markušice, Silaša, Šodolovaca, Podrinja, Ade. Na njima je sudjelovao i SDG. Naposljetku je odlučeno da napad započne minobacačkom vatrom u jutro 4. rujna.¹⁷⁰¹ Bio je to prvi kombinirani napad na Laslovo. Na selo je tada palo više stotina granata.¹⁷⁰² Taj se napad smatra jednim od najtežih koje je Laslovo doživjelo.¹⁷⁰³

U sedam sati u jutro pješački je napad počeo iz dva smjera: šume Vrbik i Palače.¹⁷⁰⁴ Dvije spomenute skupine imale su zadatak očistiti Laslovo. Četrdesetak pripadnika 3. voda KČO-a iz Šodolovaca, Petrove Slatine i Koprivne trebali su presjeći cestovnu i željezničku komunikaciju između Laslova i Ernestinova i izvesti minobacački napad (tri MB 82 mm) na Ernestinovo za što je bio zadužen komandir baterije minobacača Đorđe Vujanović. Za izvršenje cijele akcije izdvojeno je 15 pripadnika pod zapovjedništvom Srećka Radovanovića, dok su ostalim dvjema skupinama zapovijedali Jovan Kulić i „Crnogorac“ Smederevac. Potonje su trebale presjeći svaku komunikaciju asfaltnim i poljskim putevima između Ernestinova i Laslova. Komandu nad prvim vodom preuzeo je Dragan Prodanović koji je trebao postaviti zasjedu kod poljskoga puta od Ernestinova k Laslovu. S obzirom na to da je na Markušicu, Podrinje i Adu 3. rujna navečer započeo snažan minobacački udar (120 mm), štab u Markušici

¹⁷⁰⁰ Od travnja 1992. prema Vance-Owenovu planu, JNA se povukla iz Hrvatske, a TO se raspustila. Umjesto TO osnovan je PJM (Posebne jedinice milicije), tzv. Plave brigade. Arkanova jedinica potom je bila podređena PJM-u na čelu s pukovnikom JNA Božom Košutićem, komandantom za Slavoniju i Srijem dok je komandant za Baranju bio pukovnik JNA Rajko Novaković (oboje su bila podređena Iliji Kojiću, ministru unutarnjih poslova. ICTY, „Izjava svjedoka Milana Milanovića“, 15., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁷⁰¹ ICTY; „Ratni izveštaj o aktivnostima Srpske dobrovoljačke vojske od 19. 07. 1991. godine do 04. 9. 1991. godine“ Štaba odbrane sela Šodolovci, Petrova Slatina i Koprivna“ (Izvešće podnio zamjenik komandanta odbrane sela Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina komandir čete Srećko Radovanović), 6.-8., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁷⁰² HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 1, War Diary, 2.

¹⁷⁰³ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Tužno i bolno sjećanje 1991.-2012. Laslovo 1991. god.“, Zapovjedništvo obrane Laslova, 2.

¹⁷⁰⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63; „Selo heroj pomaže gradu heroju“, Glas Slavonije, 23. rujna 1991., naslovna.

odlučio je da se planirani napadi na Ernestinovo i Laslovo odgode za 24 sata. Odgođene napade u svojem je „Izvještaju“, uz slogan „S verom u boga – za Kralja i otadžbinu“, komandir čete Srećko Radovanović ovako opisao:

„U 24,00 sati dana 4/5.09.1991. godine [zapravo 3./4. rujna, op. aut.] jedinica jačine 45 boraca okupljena je u selu Šodolovcima na čelu sa svojim komandirima vodova. Naredio sam da se jedinica smesti u tri kamiona i jedinicu sam preko sela Markušica prebacio u selo Adu odakle je u marševskom poretku a uz pomoć vodiča jedinicu trebalo sprovesti kroz atare sela Ernestinova i Laslova na planom označene položajeve. Iz sela Ade jedinica je krenula u 02,00 časova. Prešli smo reku Vuku i ušli na teritoriju neprijatelja. U 4,10 časova treći vod ostavio sam na položaju (jer je kolona bila tako planirana – formirana da vodovi koji ostaju na položaju budu zadnji) odnosno delu asfaltnog puta Ernestinovo Laslovo i komandiru voda Kuliću još jednom ponovio zadatke. Kolona je produžila napred pa sam nakon 600 do 700 m naišao na železničku prugu gde sam ostavio drugi vod a komandiru voda Smederevcu još jedanput predočio zadatak i smjer postavljanja ljutstva. Sa prvim vodom i vodičem produžio sam dalje i posle dužeg traženja (vodič se bio izgubio u orijentaciji) našli smo poljski put kojim se neprijatelj povremeno koristio jer je smatrao da je asfaltni put za pojedine transporte nesiguran. Tu na pogodnoj lokaciji rasporedio sam prvi vod i komandiru voda Prodanoviću dao konkretne zadatke. Nakon toga vratio sam se i obišao sve položaje. Napominjem da sam prilikom postavljanja položajeva imao u vidu da se vodovi vizuelno oslanjaju jedan na drugi (jer je usled širokog prostranstva bilo nemoguće održati fizičku vezu) kao i njihov raspored da se nebi desilo da budemo u polju sopstvene vatre. Jedinice su u borbenom rasporedu odnosno položajevima bila u 05,30 časova. Sa svitanjem dana uočio sam da je prvi vod u borbenom rasporedu iznad sela Vendelova [nije selo, već istočni dio Laslova, današnja Ulica Pobjede, op. aut.] i Laslova, gledajući iz smjera našeg napada, na udaljenosti od oko 600 do 700 m. Na udaljenosti od oko 100 do 150m desno od njega prema selu Ernestinovu razvijen je drugi vod a na udaljenosti od 800 do 1000 m od drugog voda bio je postavljen 3 vod. [...] Artiljerijska priprema počela je prema predviđenom planu napada u 07,00 h minobacačkom vatrom na položaju neprijatelja iz orudja 120 mm i trajala je do 08,00 h kada se čula brza vatra iz pešadijskog naoružanja pa sam zaključio, obzirom da sa ostalim jedinicama nisam imao nikakvu vezu, da je počeo naš napad na selo Vendelovo a zatim i Laslovo. Vatra je bila žestoka. Prema intenzitetu vatre i njenom razmještaju mogao sam da se orijentišem kako napreduju naše jedinice. U međuvremenu oko 09,00 časova u zasedu trećeg voda ulazi motorno vozilo kombi koje je kroz zasedu propušteno obzirom da su u njemu bila 2 lica. Neposredno nakon toga iz smjera Ernestinova prema trećem vodu došla je formacija od oko 20 pripadnika MUP-a sa kojom je treći vod stupio u borbu i tom

prilikom uništeno je jedno neprijateljsko improvizirano mitraljesko gnezdo a ostatak jedinice odbačen je u smjeru sela Ernestinova. U toj akciji neprijatelj je imao i mrtve i ranjene dok sa naše strane nije bilo gubitaka. Oko 10,00 položajima našim, sa leve strane prvom vodu, prišle su jedinice iz sela Palače (neznajući za naše položaje) pa sam stupio sa njima u kontakt sa naših položaja podržao njihovu vatru jer nisu mogli da savladaju prostor tučen iz jednog mitraljeskog gnezda. Posle dužeg osmatranja opazio sam dobro kamuflirano mitraljesko gnezdo, putem snajperskog nišana (prenošenjem visine i veličine) odredio rastojanje i dao elemente nišandžiji na ručnom raketnom bacaču. Iz jednog hitca gnezdo je uništeno. Obzirom da su jedinice iz Palače posle ove intervencije krenule napred ja sam izvršio manevar prvim i drugim vodom tako da sam ih pomerio u desno prema trećem vodu tako da smo sada dejstvovali u jednoj liniji. Oko 13,00 sati u zasedu prvog voda ulaze petorica pripadnika zbora narodne garde. Na komandu stoj i ruke u vis četvorica su postupila po naredbi a peti je pokušao da pobegne pa je u tom pokušaju i likvidiran. Od zarobljenika sam došao do saznanja da su naše jedinice zauzele selo Vendelovo i polovinu sela Laslova i da su oni imali nameru da se povuku u selo Ernestinovo. U 14,00 sati vatra je utihnula i čulo se kretanje motorizovane jedinice JNA u selu Laslovu pa sam pretpostavio da je u selo stupila Jugoslovenska narodna armija što znači da prestaju sve ratne aktivnosti sa naše strane. Jedinicu sam okupio i u marševskom poretku zajedno sa zarobljenicima, zaobilazeći sela Vendelovo i Laslovo doveo u selo Palaču. Zarobljenike sam predao štabu. U štabu Palače sam saznao da je u ovoj borbi na našoj strani bilo pet mrtvih od kojih dvojica dobrovoljaca SČP-a (Lavadinović Mirko i Jocić Slobodan), 2 pripadnika Arkanove jedinice i komandant odbrane sela Markušice Ilija [Petković Leki, op. aut.], da je bilo šest ranjenih i osam nestalih boraca, moja četa u ovoj borbi nije imala gubitaka. Posle kraćeg odmora istim prevoznim sredstvima koja su u međuvremenu prisrela iz sela Ade jedinicu sam vratio u matično mesto u selima Šodolovci, Petrovska Slatina i Koprivna koji su bili pod mojom neposrednom komandom raspustio sam i naredio da se po dolasku u svoja mesta jave štabu stranke u Beogradu a to su oni svakako i učinili. Tako sam postupio po naredjenju.¹⁷⁰⁵

I dok su snage 1. satnije 1. bojne 3. br. ZNG-a uspijevale zadržati svoj dio crte obrane, desno od njihovih položaja agresor je uspio probiti laslovačku obranu i osvojiti trećinu sela

¹⁷⁰⁵ „Ratni izveštaj o aktivnostima Srpske dobrovoljačke vojske od 19. 07. 1991. godine do 04. 9. 1991. godine“ Štaba odbrane sela Šodolovci, Petrova Slatina i Koprivna“ (Izvešće podnio zamjenik komandanta odbrane sela Šodolovci, Koprivna i Petrova Slatina komandir čete Srećko Radovanović), 6-8., www.icty.org, pristup veljača 2014.; Spomenuta četiri pripadnika ZNG-a koji su u pali u zasjedu bili su Stjepan Kovač, Josip Albert, Vladimir Kuprešak i Stjepan Ember, koji se i danas vode kao nestali. Peti pripadnik ZNG-a za kojega se navodi da je likvidiran, bio je Siniša Kovač i bio je samo ranjen. Uništeno mitraljesko gnijezdo nije se nalazilo u Laslovu.

dosegnuvši liniju Vendelovo – Kozarčeva ulica – Školska ulica.¹⁷⁰⁶ Po nalogu zapovjednika Gorinšeka, laslovačkoj je obrani poslana 3. pj. satnija 1. bojne 3. br. ZNG-a radi poduzimanja protunapada. Slanje pojačanja pokazalo se spasonosnim jer su isti dan popodne agresorske snage potisnute uz gubitke u ljudstvu i tehnici (dva tenka, jedan transporter, pet strojnica).¹⁷⁰⁷ Tako je na rubnim dijelovima sela njegova početna obrana opet uspostavljena.

U borbama je ranjeno desetak pripadnika laslovačke obrane,¹⁷⁰⁸ četiri pripadnika ZNG su zarobljena (danas se vode kao nestali), a osim njih i sedam civila koji su se nalazili u nakratko okupiranom dijelu sela.¹⁷⁰⁹ Prva satnija 1. pj. bojne 3. br. ZNG-a 16. rujna izvukla se iz Laslova radi odlaska na vukovarsko područje. U borbama u Laslovu imale su jednoga poginuloga i više ranjenih pripadnika postrojbe.¹⁷¹⁰

Značajnija pomoć obrani Laslova stigla je u noći 30. rujna/1. listopada 1991. godine. Iz Osijeka je poslana 3. Zaštitna satnija SNO Osijek kojom je zapovijedao Ištvan Mihalik. U mjestu se rasporedila na kritičnim točkama prve crte obrane zajedno s domaćim braniteljima. Sa 127 pripadnika Laslovačke satnije zapovijedao je Hrvat iz Laslova mađarske nacionalnosti Ladislav Kočiš (Laszlo Kocsis). Pojačanje se pokazalo pravovremenim jer je isti dan započeo višednevni napad (trajao je tri dana). Drugoga listopada Laslovu je stigla pomoć od dijelova 2. satnije 1. bojne 106. br. HV-a. Zapovjednik 1. voda 2. satnije Josip Bogdan toga je dana poginuo, uz još jednoga poginuloga pripadnika voda i trojicu teško ranjenih.¹⁷¹¹ U tom je napadu 1. listopada prijedodne uništen zvonik mjesne kalvinske crkve (iz 1878.).¹⁷¹²

Već sredinom rujna 80% kuća u Laslovu bilo je razoreno.¹⁷¹³ Izvješća s kraja listopada navodila su da u mjestu ne postoji ni jedna kuća koja nije „osjetila granatu“. ¹⁷¹⁴ Srušena je i kuća molitve sljedbe Nazarenaca u Zadružnoj ulici te Pentekostna crkva u predjelu

¹⁷⁰⁶ Kune, 158; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63.; „Selo heroj pomaže gradu heroju“, *Glas Slavonije*, 23. 9. 1991., naslovna.

¹⁷⁰⁷ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 1, War Diary, 4.; Kune, 160.

¹⁷⁰⁸ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora)

¹⁷⁰⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63.; „Selo heroj pomaže gradu heroju“, *Glas Slavonije*, 23. rujna 1991., naslovna.

¹⁷¹⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 62.

¹⁷¹¹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br. HV za 1991. godinu“, 7.

¹⁷¹² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63.; I. K., „Žestok napad na Laslovo“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 24.; I. Korman, „Trodnevni napad na Laslovo“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., 24.

¹⁷¹³ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), September 13, War Diary, 11.

¹⁷¹⁴ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), October 23, War Diary, 23.; HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War destruction of sacral buildings and cultural monuments, 2.

Vendelovac.¹⁷¹⁵ Unatoč činjenici da se iz Ade i Palače MB-ovima i VBR-ovima razorilo gotovo cijelo selo, hrvatske snage uspjele su ostati na svojim položajima.¹⁷¹⁶ Jedan VBR (iz Varaždina) u to je vrijeme dopremljen laslovačkoj obrani. Premda u početku neispravan, a potom improvizacijom osposobljen, bio je od velike koristi u djelovanju po okolnim selima.¹⁷¹⁷

Nakon pregrupiranja agresorskih snaga i koncentriranja prema Osijeku krajem studenoga, na južnom dijelu osječke obrane Laslovo je predstavljalo važnu točku. Mjesto se u potpunom okruženju našlo 20. studenoga. Toga je dana u jutarnjim satima na silosu u Ernestinovu, prema kojem je postojao jedini slobodan put za izlazak iz sela, izvješena srpska zastava, što je za obranu Laslova značilo potpuno okruženje.¹⁷¹⁸ Okupacija Ernestinova bila je prekretnica u borbi za Laslovo jer je Laslovu uskraćena mogućnost dovođenja logističke potpore, poglavito hrane i strjeljiva, o čijoj je potrošnji trebalo posebno voditi računa. Tada je prekinut cestovni promet i telefonske veze sa ZOG Osijek. Zadnja telefonska veza sa tadašnjim zapovjednikom ZOG Osijek, Bakarcem, uspostavljena je 20. studenoga oko 15 sati. Zapovijed je glasila da nema predaje. Zapovjednik Kočiš zadnji je kontakt sa zapovjedništvom 2. bojne 130. br. HV-a uspio ostvariti 21. studenoga, a nakon toga je nastupio prekid svih veza između Laslova i ZOG Osijek.¹⁷¹⁹

Iako je agresor stalnim granatiranjem i psihološkim pritiscima pokušavao slomiti obranu, među braniteljima Laslova vladao je visok moral. Isprva su to bili pozivi na predaju uz uobičajena obećanja da će se prema zarobljenima postupati prema Ženevskim konvencijama. No, kada se uvidjelo da obrana ustraje, agresor je počeo poimenično p(r)ozivati zapovjednike Kočiša, Ištvana Mihaleka, Matu Šimića i ostale na predaju, uz prijetnje da će ih, u suprotnom, sve „poklati“ (osobno komandant Ražnatović).¹⁷²⁰

TV Beograd 23. studenoga izvijestio je da su oba mjesta osvojena te da je Laslovo u okruženju, ali se „još nisu predali načisto“. To je zapravo značilo da je za potpuno osvajanje Laslova potreban još jedan korak. Završni čin okupacije uslijedio je nakon što je Zapovjedništvo obrane Laslova donijelo odluku o izvlačenju mještana.¹⁷²¹

¹⁷¹⁵ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora).

¹⁷¹⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63.; I. K., „Žestok napad na Laslovo“, *Glas Slavonije*, 1. kolovoza 1991., 24; I. Korman, „Trodnnevni napad na Laslovo“, *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., 24.

¹⁷¹⁷ 160. br. HV, 15-16.

¹⁷¹⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 62.; Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu, 160.

¹⁷¹⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 62.

¹⁷²⁰ Isto, 62.

¹⁷²¹ Isto, 63; HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 23. studenoga 1991., 3.

Četvrtoga dana okruženja, 23. studenoga, napad na Laslovo krenuo je iz svih smjera. Nakon topništva, uslijedio je kombinirani napad tenkova i pješništva. No, pri tom je došlo do zastoja tenkova jer se nisu mogli kretati kroz polja zbog raskvašenosti zemlje, a cestama se nisu usudili zbog miniranja. Također je postojao i strah od protuoklopnih oruđa kojima su branjene postavljene minsko-eksplozivne zapreke. Uz to, na cesti između Ade i Laslova nalazio se jedan uništen tenk JNA koji je napadačima trebao biti stalna opomena. Ovu situaciju iskoristio je zapovjednik Kočiš, zapovijedivši dodatno pojačanje minsko-eksplozivnih zapreka na tenkoprohodnim smjerovima. Broj ranjenih koji se zbog stalnoga topničkoga djelovanja sve više povećavao bio je posebno otegotna okolnost za laslovačku obranu koja nije imala dovoljno sanitetskoga materijala ni mogućnosti dobivanja pomoći izvan sela. Osim ranjenika veliki su problem bili i civili koji su i nakon okruženja ostali u mjestu. Donošenje odluke o konačnom izvlačenju iz sela, ubrzao je slučaj samoubojstva jednoga od teško ranjenih branitelja, Nedžada Tutundžića, kao i pogibija Kočiševa susjeda Janoša Egyeda. Zapovjedništvo obrane Laslova donijelo je u 13 sati odluku da se krene u proboj s prvim mrakom. Za to su, prema procjeni, postojale tri opcije, tj. smjera. Prvi koji je pratio smjer Podrinje – Koritna (Tomin Hrast – snage 122. br. HV-a) bio je teško prohodan zbog visokih voda u kanalima. Drugi, stara Vuka – Paulin Dvor bio je okupiran, a smjer Bobotski kanal – Ivanovac prolazio je između agresorskih snaga posred ravnice. Na koncu je odlučeno da se u proboj krene trećim smjerom koji se, s obzirom na kolone ranjenika i civila u noćnim uvjetima, činio najpogodnijim. Oko 14 sati obrana Laslova popustila je na svojem istočnom dijelu. Na smjeru Vendelovo – Kozarčeva ulica, uspostavila se nova crta obrane na dijelu: željeznička pruga – Ul. Pobjede – Kolodvorska do škole. Zapovjednik Kočiš izdao je zapovijed da se položaji ne napuštaju do pada prvoga mraka te da se, prije proboja, neoštećena borbena tehnika uništi, što je tijekom istoga poslijepodneva u potpunosti izvršeno. Do 16 sati branitelji s prvih položaja organizirano su se izvukli na tri unaprijed određene lokacije: Zadružnu ulicu, Ulicu Vladimira Nazora i Kupalište na Vuki. Prva skupina od 130 branitelja i civila u 16.30 sati krenula je u proboj sa zadaćom da otvori i osigura prolaz na smjeru Bobotski kanal – Ivanovac za ostale skupine. Na čelu te skupine bili su mještani koji su dobro poznavali taj teren (Janoš Đeke, Zoran Albert). Druga skupina od 147 branitelja, ranjenika i civila, predvođena Ladislavom Kočišem i Matom Šimićem te traktoristima (na IPK Seleš) Đuricom Sukić i Stjepanom Dežom (Starijim), krenula je u proboj oko 17 sati. U jutro 24. studenoga oko 4.30 sati na područje Ivanovca stigla je posljednja skupina branitelja, ranjenika i civila. Ondje su ih dočekala i dvojica suboraca – zapovjednik Prvoga internacionalnoga voda Jorge Eduardo Rozsa Flores, „Chico“, i američki Hrvat John

Kosich, koje je Mihalik nekoliko dana ranije poslao u Osijek po naoružanje.¹⁷²² Zbog srušenoga mosta na Bobotskom kanalu u kojem je vodostaj bio visok, prijelaz je bio moguć jedino gazom, što je uvelike otežalo prebacivanje 27 ranjenika na nosilima. P(r)ovlačenje kroz agresorske redove uz gustu maglu ukupno je trajalo više od 12 sati.¹⁷²³ Kritični događaj tijekom proboja bio je prolaz kroz protivničke redove kod Divoša i način ostvarivanja kontakta s obranom Ivanovca.¹⁷²⁴ Dodatni problem predstavljala je okolnost da je JNA mogla prisluškivati komunikaciju hrvatskih snaga. Znajući to, komunikacija s obranom Ivanovca za vrijeme proboja vodila se na mađarskom jeziku, simulirajući kao da se još uvijek vodi iz Laslova. Tom su taktikom Laslovčani dobili na vremenu neophodnom za uspješno izvlačenje.¹⁷²⁵

U cijelom je probouju ukupno sudjelovalo 257 branitelja i civila.¹⁷²⁶ Po dolasku u Ivanovac kontaktiran je SNO Osijek koji je odmah osigurao vozila Hitne pomoći pa su ranjenici zbrinuti u osječkoj bolnici.¹⁷²⁷

U višemjesečnoj borbi za Laslovo sudjelovale su Samostalna laslovačka satnija, vod Zaštitne satnije SNO Osijek, 3. satnija Samostalne bojne ZOG Osijek, 1. i 2. satnija 1. bojne 106. br. HV-a, 1. satnija 1. bojne 3. br. HV-a i postrojba SJP PU Osijek.

U obrani sela poginulo je 38 branitelja i civila (četiri branitelja i šest civila i danas se vode kao nestali). Od ukupnoga broja stradalih, 22 su bila mađarske nacionalnosti. Mjesto je branilo 187 Laslovčana, od čega 105 mađarske nacionalnosti.¹⁷²⁸

Za vrijeme borbe za Laslovo, 6. listopada, ondje je osnovan i Prvi internacionalni vod u Hrvatskoj vojsci. Postrojba je bila dio 106. br. HV-a, a njezinim je pripadnicima zapovijedao Eduardo Rosa Flores „Chico“, novinar mađarsko-španjolskih korijena koji je za španjolsku novinsku kuću i BBC izvještavao o borbama na osječkom dijelu bojišta do kraja rujna 1991. da bi se nakon toga i sam priključio obrani Laslova. Većina od prvotnih tridesetak pripadnika voda koje je Flores okupio bili su stranci, a dolazili su iz više zemalja svijeta. Djelovali su podređeni Zapovjedništvu obrane Laslova. U Laslovu su poginula osmorica pripadnika voda: Irac,

¹⁷²² No, Ernestinovo je u međuvremenu palo, a Flores i Kočiš s oružjem su stigli samo do Ivanovca, <https://www.vecernji.hr/vijesti/kroz-kukuruze-i-kanal-probilo-se-257-branitelja-od-cega-27-ranjenih-349440>, pristup kolovoz 2016.

¹⁷²³ Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu, 160.

¹⁷²⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63.

¹⁷²⁵ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63; HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 23. studenoga 1991., 3.

¹⁷²⁶ Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu, 161.

¹⁷²⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 63.

¹⁷²⁸ Ladislav Kočiš, <http://crnemambe.hr/crne-mambe/stalne-rubrike/ratovi/u-vihoru-rata/3862-bitka-za-laslovo-2-2-domoljubni-portal-cm-u-vihoru-rata>; <https://www.vecernji.hr/vijesti/kroz-kukuruze-i-kanal-probilo-se-257-branitelja-od-cega-27-ranjenih-349440>, pristup kolovoz 2016.

Vojvođanin, Bosanac, Srbin, dva Mađara i dva Hrvata od kojih jedan Laslovčanin.¹⁷²⁹

Prvi su u okupirano selo ušli pripadnici SDG-a predvođeni komandantom Ražnatovićem Arkanom koji se preko veze pokušao obratiti hrvatskoj strani. Predstavivši se kao glavni komandant Laslova pokušao je dozvati „ustaše, belosvetske plaćenike i crnokošuljaše“, ali odgovora iz ispražnjenoga sela, nije bilo. U selu su pronađena tek ostavljena četiri tenka i jedan transporter hrvatskih snaga. Zarobivši četvrti tenk u selu zaključio je da sada može reći da ima „prvi srpski bataljon“.¹⁷³⁰ Četnici su ondje počinili zločin ubivši tri starije ženske i tri muške osobe koje nisu napustile svoj dom. Riječ je o Julijani Bece (1930.), Etelki Bece (1922.) i Julijani Eđed (1944.) te Lajošu Baronjiju (1923.), Lajošu Naniku (1935.) i Šandoru Fulopu (1921.)¹⁷³¹ Te su žrtve na novosadskoj televiziji, u snimci BBC-a kojemu je Ražnatović dozvolio ulaz u selo, prikazane kao „žrtve ustaša“. Tijela poginulih branitelja Laslova ostala su u selu (tijelo Marina Galića i Petra Đurina ostala su u lijesu u mjesnoj crkvi).¹⁷³² Pronašavši kod poginulih pripadnika Prvoga internacionalnoga voda osobne dokumente, srpska je strana u borbi za Laslovo dobila potvrdu za svoju „propagandu“ da na hrvatskoj strani ratuju strani plaćenici.¹⁷³³ Nakon zauzimanja Laslova, Dnevnik TV Novi Sad izvijestio je da je „nekoliko stotina ustaša predvođenih Paraginim crvenim beretkama i crnokošuljašima, otvaralo žestoku vatru iz utvrđenja u selu“ te da su koristili „tenkove i transportere, ali kada je usledila munjevita akcija dobrovoljaca, počeli su sa paničnim povlačenjem u smjeru Jovanovca i Osijeka“. Iako su u Laslovo ušli bez borbe, izvijestilo se da je u redovima „Jugoslovenske narodne armije, srpskih dobrovoljaca i teritorijalaca“, bilo i nekoliko lakše ranjenih vojnika.¹⁷³⁴ Međutim, niti su navedene postrojbe postojale niti je tijekom povlačenja bilo borbenih djelovanja jer se radilo o samoinicijativnom proboju pripadnika laslovačke obrane i nekolicine civila.

¹⁷²⁹ Irske, Mađarske, Vojvodine, SAD-a, Portugala, Španjolske, Slovenije, Engleske, Bosne i Hercegovine. Tomislav Šulj, „Obrana Laslova 1991. godine“, *Vojna povijest*, Zagreb, siječanj 2017., 14.

¹⁷³⁰ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 440b („Arkan i Srpska dobrovoljačka garda“)

¹⁷³¹ Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora).

¹⁷³² Tijelo Marina Galića ekshumirano je u Vojvodini u studenom 2011. godine. <https://www.vecernji.hr/vijesti/kroz-kukuruze-i-kanal-probilo-se-257-branitelja-od-cega-27-ranjenih-349440>, pristup kolovoz 2016.; Komentari sudionika obrane Laslova na sadržaj poglavlja o obrani Laslova, prosinac 2018. (tekst komentara u posjedu autora).

¹⁷³³ Tako se izvijestilo o „oficiru britanske vojske“ Edwardu Johnu Whiteu, koji je bio sudionik laslovačke obrane. Prema dnevniku koji je vodio, rečeno im je da iz Osijeka treba stići pomoć od 6000 vojnika što se ispostavilo kao lažna informacija. Intervju Arkan 2, str. 5., vijesti 25. 11. 1991., str. 10.; HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 440b, („Arkan i Srpska dobrovoljačka garda“).

¹⁷³⁴ Reportaža na Dnevniku TV Novi Sad o ulasku Srpske dobrovoljačke garde u Laslovo. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 252a

I dan nakon okupacije Laslova lokalni tisak i nacionalna televizija izvještavali su da hrvatske snage još uvijek drže obranu mjesta. Istovremeno, srbijanski tisak izvijestio je da su borbe za Laslovo okončane 24. studenoga u devet sati i da se u centru mjesta „ponosno vijori jugoslovenska zastava“.¹⁷³⁵ Na konferenciji za medije u Erdutu predstavnika ministarstva obrane i Komande TO SO SBZS priopćeno je da su Ražnatovićeve jedinice i JNA u Laslovu i Ernestinovu savladali tri puta jačega neprijatelja, osvojivši pet tenkova, dva topa, četiri minobacača i veći broj pješakoga naoružanja. TV Novi Sad izvijestila je da je u Laslovu razbijena „ustaška formacija crnokošuljaša od oko 400 bojovnika“.¹⁷³⁶ U reportaži tjedan dana kasnije tvrdilo se da su točne priče o „belosvetskom šljamu u hrvatskoj vojsci“, misleći na, u selu pronađene, poginule „plaćenike“ iz Velike Britanije, Španjolske, Njemačke, Portugala i Belgije.¹⁷³⁷

Nakon što je sklopljeno 14. primirje Hadžić je izjavio da može jamčiti da „niko sa naše strane, ni teritorijalci ni dobrovoljci“ neće narušiti primirje, dodavši da „uostalom, svi smo pod jedinstvenom komandom Jugoslovenske narodne armije koja nikada do sada nije prva narušavala akte o prekidu neprijateljstava“.¹⁷³⁸

Od svih 'mađarskih' mjesta u Hrvatskoj, Laslovo je tijekom Domovinskoga rata doživjelo najteže stradanje.¹⁷³⁹ Prema broju poginulih, Laslovo je treće po redu mjesto u Hrvatskoj u odnosu na broj stanovnika pa je jedno od onih mjesta koja se nazivaju i „mali Vukovar“. Za vrijeme četverodnevna okruženja u Laslovu je pokopano 16 osoba koje nakon mirne reintegracije nisu pronađene. Ta činjenica upućuje na to da su ih snage SDG-a iskopale i odvezle na nepoznatu lokaciju.

Tablica 4. Poginuli pripadnici obrane Laslova i civili. Podatci sa spomenika laslovačkim žrtvama u Laslovu.

	Josip Albert (1948.), Šandor Berente (1971.), Ivica Biber (1959.), Josip Bogdan (1952.), Dragan Devetak (1970.), Mihalj Dežo (1949.), Petar Đurin (1964.), János Egyed (1963.), Stjepan Ember (1960.), Siniša Fabijančić (1970.), Rudolf Frančić (1956.), Marin Galić (1967.), Josip Grekša (1955.),
--	--

¹⁷³⁵ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11.-31. 12. 1991.), 25. studenoga 1991., 3; D. S., „Laslovo se drži“, *Glas Slavonije*, 24. studenoga 1991., 20.

¹⁷³⁶ ICTY, Transkript vijesti TV Novi Sad od 25. studenoga 1991., 5, 9.

¹⁷³⁷ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11.-31. 12. 1991.), 29. studenoga 1991., 5.

¹⁷³⁸ ICTY, Transkript vijesti od 25. studenoga 1991., 22.

¹⁷³⁹ Njari, Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu, 160.

Pripadnici hrvatskih snaga	Antun Guštin (1971.), Stjepan Jamnić (1969.), Slobodan Kajtaz (1954.), Arpad Kelemen (1972.), Dražen Kiš (1970.), Vlado Kuprešak (1957.), Josip Kuzman (1963.), Ladislav Kuzman (1967.), Damir Ludaš (1960.), Slavko Nemet (1966.), Samo Pajtler (1967.), Josip Pavišić (1969.), Ljubomir Preradović (1957.), Zdravko Sabljak (1963.), Darko Sekulić (1962.), Josip Silović (1964.), Ivica Škorić (1973.), Drago Takač (1960.), Josip Toth (1942.), Nedžad Tutundžić (1968.), Lajoš Vaci (1942.), Edvard White (1958.), Zorko Živković (1968.).
Civili	Stjepan Bajus (1921.), Lajoš Baronji (1923.), Etelka Bece (1922.), Julijana Bece (1930.), Lajoš Ćurman (1934.), David Đekemati (1933.), Julijana Eđed (1944.), Šandor Fekete (1932.), Šandor Filep (1921.), Lajoš Nanik (1935.), Đuro Sukić (1924.).

Nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre, 23. studenoga 1991., JNA je izvještavala o njegovu kršenju od strane hrvatskih snaga i na području istočne Slavonije. Navodilo se da su se sukobi širih razmjera odvijali na osječkom području, posebice na smjeru Laslovo – Ernestinovo.¹⁷⁴⁰ Prvo sljedeće mjesto nakon Ernestinova, na smjeru prema Osijeku, bio je Tenjski Antunovac. Strateška točka za osvajanje Tenjskoga Antunovca bila je pustara Novi Seleš.

8.6. Okupacija pustare Novi Seleš i neuspjeh protunapad hrvatskih snaga

Pustare Stari i Novi Seleš nalazile su se dva do tri kilometra južno od Tenjskoga Antunovca, na smjeru prema Staroj Tenji. Povremeni minobacački napadi na pustare trajali su do tada već mjesecima prije njihova konačnoga zauzimanja.¹⁷⁴¹ Na pustari Novi Seleš bio je smješten dio logistike (benzinska postaja, traktori, kombajni i dr.) i stočna farma IPK Osijek. Od hrvatskih postrojbi na pustari se u to vrijeme nalazio vod pripadnika 106. br. HV-a i 15 naoružanih djelatnika farme. Tijekom 2./3. prosinca 1991. stigle su i snage ojačane satnije 1. i 2. bojne 106. br. HV-a, 1. bojne 160. br. HV-a i satnije PP Beli Manastir. JNA je bila ohrabrena osvajanjem okolnih pustara poput Orlovnjaka (6. listopada) i Staroga Seleša (20. studenoga),¹⁷⁴² koje su hrvatske snage napustile bez borbe, kao i Ernestinova te odbijanjem hrvatskoga protunapada na tom dijelu crte obrane. JNA je za osvajanje Novoga Seleša

¹⁷⁴⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 101, 24. studenoga 1991., Beograd, 2-3.

¹⁷⁴¹ J. Knežević, „24 sata u gradu i okolici“, *Glas Slavonije*, 12. listopada 1991., 16.

¹⁷⁴² HR-HMDCDR-BDAG, 94, Eduard Bakarec, Vladimir Šimić, „Nastajanje Zapovjedništva obrane grada Osijeka“, Osijek, 10. listopada 1997., 2; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 210.

angažirala dvije tenkovske čete: jednu sastava M-84 i T-74 iz smjera Tenja – Orlovnjak, a drugu T-55 iz smjera Staroga Seleša. Od topništva su raspolagali s bitnicom MB 120 mm i topničkim divizionom na potezu Kudeljara – Seleš.¹⁷⁴³

Tijekom 1./2. prosinca zabilježeni su sukobi na području Šodolovaca, Ernestinova i predjelu Novoga Seleša.¹⁷⁴⁴ Napadi na pustaru Seleš započeli su 2. prosinca, na dan grada Osijeka.¹⁷⁴⁵ U ranim jutarnjim satima agresor je topništvom djelovao po Novom Selešu, Tenjskom Antunovcu, Ivanovcu i prednjem kraju obrane Osijeka. S pustare se potom izvukla tehnika, a hrvatske su se snage, zajedno s preostalim djelatnicima IPK Osijek, povukle u Tenjski Antunovac. Neposredno nakon napuštanja položaja, agresorske su snage s tenkovskim snagama iz smjera Orlovnjaka i Stari Seleš na Novi Seleš ušle bez borbe. Nakon što je saznao na koji je način pustara zauzeta, zapovjednik Bakarec izdao je zadaću 1. bojni 106. br. HV da tijekom prijepodneva pokuša vratiti položaje. Sve tri satnije 106. br. dva su puta pokušale prodor, ali neuspješno. Vremenski uvjeti nisu bili pogodni za borbena djelovanja; niske temperature i dugotrajne kiše onemogućavale su kretanje, a vodostaj u kanalima rijeka i potoka učinile visokim. ZOG Osijek je oko 15 sati donio novu odluku o protunapadu. Na sastanku sa zapovjednicima spomenutih postrojbi dogovoreno je pokretanje protunapada na četiri smjera. U oslobađanje Novoga Seleša trebalo se krenuti u četiri sata u jutro 3. prosinca 1991., uz prethodnu topničku pripremu u 4.30 sati. Opremljene protuoklopnim sredstvima, postrojbe su 2./3. prosinca uz mjere prikriivanja iz smjera Tenjskoga Antunovca i Ivanovca, trebale izići na polazne položaje. U tome su i uspjele o čemu su ZOG izvijestile sve postrojbe, osim 1. bojne 106. br. HV. Zapovjednik te postrojbe se nakon više neuspješnih pokušaja, javio u pet sati u jutro s informacijom da se, umjesto s ojačanom satnijom, na polaznim položajima nalazi s tek 20 pripadnika.¹⁷⁴⁶

Budući da bez koordiniranoga djelovanja svih snaga uspjeh nije bio moguć, akcija je prekinuta, a postrojbe se povukle.¹⁷⁴⁷ Protunapad hrvatskih snaga na kraju nije uspio jer su pripadnici 1. bojne 106. br. HV-a odbili poslušnost svojem zapovjedniku, a izostala je i dogovorena topnička potpora MAD-a 122. br. HV-a.¹⁷⁴⁸ Toga 3. prosinca zbog posjeta Osijeku posebnoga izaslanika glavnoga tajnika UN-a, Cyrus Vancea, napadi su nakratko prekinuti, da

¹⁷⁴³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 66.

¹⁷⁴⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 110, 3. prosinca 1991., Beograd, 1-3.

¹⁷⁴⁵ Toga su dana 1786. Donji, Gornji grad i Tvrđa sjedinjeni u jednu upravnu cjelinu.

¹⁷⁴⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 66-67.

¹⁷⁴⁷ Dva djelatnika IPK-a Osijek koji su tijekom topničkoga napada i povlačenja, ostala na pustari, danas se vode kao nestali.

¹⁷⁴⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 66-67.

bi se navečer nastavili (Čepin). Sutradan su od jutra nastavljeni napadi i na Osijek i Valpovštinu te su trajali cijeli dan.¹⁷⁴⁹

8.7. Borba za šumu Rosinjaču i okupacija

Omanja šuma Rosinjača (Rosinska bara) smjestila se četiri kilometra zračne linije južno od Osijeka, između Brijesta i Tenje. Riječ je o terenu u blagoj depresiji na kojem su se, za industrijske svrhe, uzgajala drveća topole. Nakon okupacije Stare Tenje početkom srpnja 1991., lokacija šume je, zajedno s Novom Tenjom, predstavljala najistureniju točku na crti osječke obrane. Položaje na Rosinjači pripadnici 2. satnije 2. bojne 106. br. HV-a zauzele su krajem listopada.¹⁷⁵⁰

Kako je JNA krajem studenoga premještala snage na osječki dio bojišta, tako se i pritisak na hrvatsku obranu pojačao, posebice na južnom i jugoistočnom dijelu. Sredinom studenoga 1991. zapovjednik Samostalne tenjske satnije, Marko Golek, dodatno je ojačao crtu obrane Nove Tenje postavljanjem novih minskih polja na svim smjerovima. Početkom prosinca postrojba je imala 170 pripadnika na crti obrane.¹⁷⁵¹ Kako bi onemogućio okruženje snaga 106. br. HV-a u Novoj Tenji, zapovjednik Bakarec zapovijedio je da se na prednjem dijelu šume izgrade otporne točke – bunker, skloništa, rovovi te putevi za opskrbu i izvlačenje pripadnika. Pripadnici jednoga pješakoga voda 2. bojne 106. br. HV-a bili su novoprimiti i neuvježbani mladići iz osječkih naselja Filipovice, Sv. Roka i Industrijske četvrti, bez iskustva u borbenim djelovanjima.¹⁷⁵² Na južnoj, strani šume, procjenjivalo se da je JNA imala dva oklopno-mehanizirana voda sa sedamdesetak pripadnika, potpomognutih pripadnicima voda četničkoga odreda „Beli orlovi“.¹⁷⁵³ Da su Šešeljevi „Beli Orlovi“ u jesen 1991. boravili na položajima u Tenji, potvrđuju i izvješća međunarodnih organizacija.¹⁷⁵⁴

Prema zapovijedi ZOG-a, prije zauzimanja položaja u Rosinjači ondje su trebali biti izrađeni rovovi za izvlačenje po dubini i rov koji je povezivao sklonište u šumi s desnim krajem obrane Tenje, namijenjen dovozu hrane i strjeljiva. Međutim, rovovi nisu bili izgrađeni.

¹⁷⁴⁹ Ana Diklić, „Da li su nam bliže 'plavi šljemovi'“, *Glas Slavonije*, 4. prosinca 1991., 24; A. D. „Teroristi ne odustaju“, 5. prosinca 1991., 24.

¹⁷⁵⁰ Drvo se koristilo za građu i proizvodnju šibica. Damir Jurić, Zlatko Bebek, *Rosinjača*, Osijek, 2012., 45 (dalje: Jurić, Bebek, *Rosinjača*).

¹⁷⁵¹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Josip Valentić, Marko Golek, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Osijek, 28. veljače 1997., 2.

¹⁷⁵² Jurić, Bebek, *Rosinjača*, 45.

¹⁷⁵³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 68.

¹⁷⁵⁴ ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 2., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

Tijekom noći 3./4. prosinca 1991., vod novoprimitljenih pripadnika 2. bojne 106. br. HV-a zauzeo je postojeće, do tada iskopane rovove i skloništa. Tijekom 4. prosinca agresor je topničkom i pješačkom vatrom kontinuirano gađao položaje u Novoj Tenji, kao i cijeli prednji kraj obrane grada. U nekoliko navrata, osobito predvečer, s bojišnice je izvješćivano da su uočeni veći pokreti agresora te da se kontinuirano vrši pritisak na prednji kraj bojišnice, osobito na Novu Tenju te područje od pustare Tufek do pustare Pulicer. Branitelji Nove Tenje u tom su razdoblju imali velike gubitke: desetak ranjenih i četiri poginula pripadnika. Naime, tijekom noći 4./5. prosinca, uslijed smanjene koncentracije, umora i velike hladnoće, četnici su svojim ulaskom s desnoga boka u šumu iznenadili 16 pripadnika isturenoga voda 106. br. HV-a i na mjestu ih ubili. O tom okršaju govore i višestruki pogotci iz blizine koje su branitelj zadobili. Tijela poginulih potom su dodatno izmasakrirana i ostavljena u šumi kao mamac hrvatskoj strani.

Budući da je desno krilo obrane probijeno, a u nedostatku protuoklopnih sredstava, Samostalnoj tenjskoj satniji u selu je prijetilo opkoljavanje pa se postrojba morala povući. Idući dan u jutro raspoređeni su na pričuveni položaj na pustari Tufek, na potezu Logor – Policer.¹⁷⁵⁵ Tijekom prijepodneva 5. prosinca pokušalo se stupiti u kontakt s vodom 2. bojne 106. br. HV-a na položajima u šumi, no na pozive nitko nije odgovarao. S obzirom na to da se na osječkom području tada nalazila bojna „Frankopan“, zapovjednik Mikolčević je s tadašnjim pomoćnikom zapovjednika ZOG Osijek, Branimirom Glavašem, dogovorio da se položaji u šumi izvide. Izvidničku skupinu činila su dvojica „Frankopana“ i dvojica pripadnika 106. br. HV-a. Nakon što je utvrđeno činjenično stanje, slijedila je akcija izvlačenja njihovih tijela, što je provedeno tek osam dana poslije. Razlog tomu je konfiguracija terena koji je bio ispresijecan kanalima, minskim poljima, uz prisutnost magle, kao i pojačanoga opreza. No, primarni je problem bila nedostupnost lokacije jer se šuma tada već nalazila pet kilometara duboko na okupiranom teritoriju.

Akciju izvlačenja izveli su pripadnici „Frankopana“ u suradnji sa 106. br. HV-a. S obzirom na to da je zapovjednik bojne, Bruno Zorica (zvan „Zulu“), koji je spomenutu akciju zapovjedio, iznimno tih dana bio odsutan, akciju je proveo njegov zamjenik Mladen Mikolčević. Svima je bilo zabranjeno odgovarati na eventualnu vatru agresora, a pripadnicima 106. br. HV-a rečeno je da se, u slučaju napada, nemaju obvezu boriti već da se mogu povući,

¹⁷⁵⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Josip Valentić, Marko Golek, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Osijek, 28. veljače 1997., 3.

a da će taj dio preuzeti „Frankopani“.¹⁷⁵⁶ Okupljanje sudionika akcije započelo je tijekom noći 12./13. prosinca 1991. u bivšoj vojarni „Maršal Tito“, odakle se, preko Bosutskoga naselja, krenulo prema zaselku Josipin Dvor, kilometar južno od Brijesta, koji je bio polazna točka akcije. Akcija je započela 13. prosinca u dva sata u jutro s četrdesetak pripadnika bojne „Frankopan“ i dragovoljno prijavljenih pripadnika 106. br. HV-a. Cijeli je pothvat snimljen kamerom, a snimatelj je bio Mario Romulić (inače snimatelj HTV-a) koji se akciji odazvao dragovoljno (Romulić se do tada već iskazao sudjelovanjem u sličnim izazovnim pothvatima, poput potajnoga snimanja mitinga u Dalju u veljači 1991. i razorenoga Nastavnoga centra u okupiranom Erdutu u srpnju 1991).¹⁷⁵⁷ No, snimanje ove akcije, kako svjedoči, bilo mu je „jedno od najtežih ratnih snimanja“, ne samo zbog zahtjevnosti pothvata već i stoga što su mnogi od stradalih bili i njegovi prijatelji.¹⁷⁵⁸ Oko pet sati u jutro došavši u šumu, na položajima su pronašli smrznuta tijela 15 stradalih branitelja. Izvlačenje se odvijalo kroz teško prohodan, miniran teren i polja neobranih kukuruza. Tijela su zbog smrznutosti bila znatno teža, nego inače, što je značajno otežavalo izvlačenje šatorskim krilima u kojima su se poginuli prenosili. Lokacija stradanja stradalih pripadnika osječke obrane nalazila se u šumi nekoliko stotina metara od neprijateljskih položaja i mjesta Tenje. Akcija je završila u zoru dolaskom u Josipin Dvor sudionika akcija s 15 izvučenih tijela poginulih pripadnika 106. br. HV-a. Na koncu su se i pripadnici bojne „Frankopan“ koji su osiguravali akciju, povukli s položaja u šumi.¹⁷⁵⁹ S jutarnjim porastom dnevne temperature, počeo se širiti neugodan miris leševa što je predstavljao dodatni problem u dovršetku pothvata. Izvučena tijela su kamion-hladnjačom odvezena u osječku bolnicu.¹⁷⁶⁰

Poginuli pripadnici voda 2. bojne 106. br. HV bili su: Salko Ahmić (1947.), Ivica Babaja (1964.), Pavao Begonja (1961.), Stjepan Ezer (1961.), Damir Farago (1959.), Berislav Genčić (1971.), Zoran Gnjatović (1962), Ivan Hap (1951.), Zoran Kišasondi (1967.), Mladen Milanković (1956.), Siniša Knežević (1965.), Davor Milas (1973.), Matija Olujčić (1972.), Ivan Sekanić (1953.), Goran Stjepanović (1970.). Jedan pripadnika voda, Mihajlo Pelegrin, do danas nije pronađen.¹⁷⁶¹

¹⁷⁵⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 68; HR-HMDCDR-BDAG, 37, Intervju s Brunom Zoricom „Zuluom“, 20. travnja 2012.; Jurić, Bebek, *Rosinjača*, 62.

¹⁷⁵⁷ D. Kovačević, „Hrvatski novinari u Ilegali, *Glas Slavonije*, 26. veljače 1991., 8; „S kamerom i bombom u ruci“, *Glas Slavonije*, 29. srpnja 1991., 6.

¹⁷⁵⁸ ROSINJAČA – OSIJEK VTS 01 2. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁵⁹ Izjava zapovjednika akcije Mladena Mikočevića „Padobranca“. HR-HMDCDR-BDAG, 60, „Izvlačenje poginulih dragovoljaca iz šume Rosinjača kraj Osijeka (Bojna Frankopan)“. NAPOMENA: samo za potrebe HMDCDR-a“.

¹⁷⁶⁰ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2973, „Rosinjača 1991.-2011.“; Tomislav Šulj, „Bojna Frankopan“, *Vojna povijest*, kolovoz 2011., 61. (dalje: Šulj, „Bojna Frankopan“).

¹⁷⁶¹ Jurić, Bebek, *Rosinjača*, 70-77.

Akcija njihova izvlačenja provedena je u najvećoj tajnosti. Sudionici akcije cijeli su dan bili u izolaciji, a oni koji su boravili na terenu nisu bili obaviješteni o njihovu dolasku.¹⁷⁶² Bio je to izvanredan pothvat hrabrosti, profesionalnosti i humanosti.

Glede odgovornosti za borbe u Rosinjači postoje i određeni prijevori za stradavanje pripadnika hrvatskih snaga. Pojedina mišljenja ukazuju na to da je dio voda 106. br. HV-a na lijevom boku crte obrane pri smjeni straže prerano napustio svoje položaje, čime se agresoru omogućio nesmetan dolazak do desetine voda 2. bojne 106. br. HV čiji su se pripadnici nalazili na ukopanim položajima u šumi.¹⁷⁶³

Neosporno je da je višemjesečno držanje crte obrane na položajima u Rosinjači vrlo važan segment za cjelokupnu obranu Osijeka koji je s istočne i jugoistočne strane bio najistureniji i time posebno ugrožen. Borba u Rosinjači 4. prosinca bio je doprinos u kratkotrajnom, ali vrijednom zadržavanju nadirućih agresorskih snaga koji su tada poduzimali svoj opći napad na Osijek, posljednji takve siline.

8.8. Opći napad JNA 5. prosinca

Osijek je u prosincu 1991., uz Dubrovnik, bio grad koji je trpio najveće stradanje u agresiji na Hrvatsku. Najsnažnije napade do tada ovi su gradovi pretrpili istovremeno. Na temelju do tada prikupljenih obavještajnih podataka OZ Osijek očekivala je da će opći napad na crtu bojišnice uslijediti između 15. i 20. studenoga 1991. s ciljem odsijecanja zone od ostaloga dijela Hrvatske. Zbog toga je postrojbama bilo zapovijeđeno stavljanje u najviši stupanj pripravnosti, obvezno osiguravanje pričuvnih snaga, maksimalni nadzor sela sa srpskom većinom, oduzimanje oružja i uhićenje poznatih ekstremista, ali i vojnih dezertera.¹⁷⁶⁴

Napad 5. prosinca bio je nastavak napadnih djelovanja na osječki dio bojišta od prethodnoga dana. Koordiniranim napadom po cijeloj crti hrvatskoga ratišta (cijela RH), JNA je kombiniranim napadom oklopno-mehaniziranih snaga s lako-pješačkim brigadama, pokušala slomiti i obranu grada Osijeka istovremenim udarom po cijeloj crti gradske obrane. Topničko-tenkovski i minobacački napad trajao je od jutra iz smjera Seleša, Orlovnjaka, Klise i Stare

¹⁷⁶² Isto, 61-62.

¹⁷⁶³ Šulj, „Bojna Frankopan“, 61. Zapovjednik postrojbe čiji su vojnici izginuli braneći položaje u šumi Rosinjači, počinio je nakon rata samoubojstvo. Taj čin vjerojatno je povezan s tragedijom koja se zbila na tom dijelu osječke bojišnice, dok neka druga saznanja govore da je taj čin počinjen zbog upadanja u poteškoće financijske naravi ili, pak, poteza nove državne vlasti nakon 2000. godine. M. Marić, „Meštović se ubio na mjestu pogibije 18 suboraca“, *Večernji list*, 25. siječnja 2002., 57 (br. 13.754, god. 46).

¹⁷⁶⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed ZOZ Osijek zapovjednicima svih postrojbi“, Str. pov. br. 525-124-180, Osijek, 14.11.1991.

Tenje, a početni pješački napadi na Tenjski Antunovac bili su neuspješni.¹⁷⁶⁵ Nakon okupacije Sarvaša sredinom rujna, Nemetin je kao gradsko predgrađe postao prva crta istočnoga dijela osječke bojišnice.¹⁷⁶⁶ Taj dio obrane držala je 1. bojna 106. br. HV-a pod zapovjednikom Zlatkom Borasom, braneći položaje s tri satnije koje su se izmjenjivale po principu: jedna na prvoj crti, druga u pričuvi, treća na odmoru. Prema prikupljenim podacima, na području Sarvaša i Klise agresor je imao oklopno-mehaniziranu četvu potpomognutu MAD-om 12. mbr. JNA i oko 300 pješaka, pretežno iz Bijeloga Brda, Bobote, Vere i Dalja. Na području Tenje i Tenjskoga Antunovca, lociran je još jedan MAD, dvije oklopno-mehanizirane čete 51. mbr. JNA i oko 250 pobunjenika iz okolnih sela.¹⁷⁶⁷

Početkom prosinca 1. satnija 1. bojne 106. br. HV-a pozicionirala je BST 82 mm na ravni krov tvornice „Saponia“ u Nemetinu radi što učinkovitije protuoklopne borbe, što se pokazalo spasonosnim. Naime, 5. prosinca oko osam sati započela je jaka topnička priprema u trajanju oko jedan sat, poslije čega je oko devet sati na cijelu crtu osječke bojišnice uslijedio kombinirani pješačko-tenkovski napad. Na Nemetin je iz smjera Sarvaša napala četa tenkova i vod borbenih vozila pješaštva (BVP), uz pratnju pješaštva, a iz smjera Klise pješaštvo, prvotno slabijega intenziteta, kasnije jačega. Pri udaru 12 oklopnih vozila (šest trocjevnih BOV-a, šest tenkova i samohotki), prva crte obrane je popustila i hrvatske su se snage morale povući na drugu crtu. Oko podneva, zapovjednik 1. bojne 106. br. HV-a u borbu je uveo pričuvnu satniju, nakon čega je 1. bojna prešla u protunapad i isti dan vratila početne položaje na prvu crtu. Pri tom je uništeno ili onespособljeno više oklopnih vozila JNA, a napad na Osijek s istoka je zaustavljen. Jednim od najvažnijih trenutaka borbe kod Nemetina drži se onespособljavanje tri oklopna vozila JNA s krova tvornice „Saponia“. Zbog nedostatka topničkih sredstava kod hrvatskih snaga, JNA je uspjela izvući pogođena oklopna vozila, osim jednoga BVP-a koji je kasnije popravljen i zadržan u 1. bojni. U popodnevnim satima pojačani su napadi iz smjera Klise, ali je 1. satnija pod zapovjednikom Slavkom Merkašem, i sam zapovijedao minobacačima, pružila otpor i istoga dana zaustavila pokušaje daljnjega prodora prema gradu s jugoistoka.¹⁷⁶⁸

Toga je dana u borbama za Osijek 1. bojna 106. br. HV-a imala šest poginulih i petnaest ranjenih pripadnika. Poginuli pripadnici 1. bojne 106. br. HV-a bili su: Željko Ivanović, Goran

¹⁷⁶⁵ M. Vukotić, „Napadi ne prestaju“, *Glas Slavonije*, 6. prosinca 1991., 24.

¹⁷⁶⁶ Od tada do prosinca slobodne su procjene da je na nj bačeno više tisuća granata. S. Asentić/M. Kramer „Nemetin – kamen obrane“, *Glas Slavonije*, 8. studenoga 1991., 16-17.

¹⁷⁶⁷ STV 3. 12. 2012. Spomen ploča-Nemetin. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁶⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 7.-8.; STV 3. 12. 2012. Spomen ploča-Nemetin. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

Reščić, Zlatko Vukasović, Saša Pavlović, Vlado Steiner, Pavo Suvalj.¹⁷⁶⁹ Prema riječima zapovjednika Borasa, udar kod Nemetina bio je „jedini pravi napad oklopno-pješачkih snaga na grad“ i „odsudna bitka za grad Osijek“.¹⁷⁷⁰ Unatoč odbijanja napada, Dnevnik TV Beograda 5. prosinca izvijestio je da je Nemetin „oslobođen“.¹⁷⁷¹ Crta obrane kod Nemetina ostala je na koncu nepromijenjena.

To nije bio slučaj kod Nove Tenje i Tenjskoga Antunovca. Nakon 17.30 sati istoga dana posebno su snažno napadnuti južni i istočni dijelovi grada. Napadno se djelovalo iz Baranje (na Bistrince, Valpovo, Belišće, Višnjevac), ali i sa zapadne strane. Iz Čeralija je napadnuta Podravska Slatina, a iz Kraskovića Mikleuš radi prekida komunikacije na zapadu. Na jugu je iz Stare Tenje napadnut Čepin, a iz Šodolovaca, Markušice i Ade mjesto Koritna (općina Đakovo).¹⁷⁷²

Na cijeloj crti obrane Osijeka taj su dan poginula 24 hrvatska branitelja. Protivnička strana imala je gubitke od 19 poginulih pripadnika, dva uništena oklopna vozila i jedno zarobljeno.¹⁷⁷³

Srbijanski su mediji izvijestili da se Osijek „pretvorio u pravu busiju [zasjedu, op. aut.] iz kojeg se ispaljuje na tisuće projektila na okolna srpska sela i Baranju“. To je navodi se, „izazvalo teritorijalce te je došlo do uzvraćanja vatre, proboja prve linije obrane Osijeka, te do osvajanja Nemetina“ (Radio Novi Sad).¹⁷⁷⁴

Govoreći o stanju na bojištu, 12. korpus je izvijestio da su „ustaške nelegalne formacije“ otvarale snažnu topničku vatru po JNA i TO i to iz smjera Osijeka na područje Tenje, Sarvaša i Bijeloga Brda te da snage korpusa nisu u početku uzvraćale vatru zbog „striktnog pridržavanja naređenja Vrhovne komande o poštivanju primirja“, dok su kasnije ipak bile primorane uzvratiti na „provokacije i vatru“.¹⁷⁷⁵

Nakon gubitka položaja na Rosinjači noć prije, hrvatske su se snage 5. prosinca izvukle i iz Nove Tenje. Samostalna tenjska satnija koja je tijekom listopada dodatno ojačana sa 60 pripadnika, početkom prosinca brojila je na crti oko 170 pripadnika. Iako je postrojba u

¹⁷⁶⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 71; STV 5. 12. 2012. Obrana u Nemetinu. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁷⁰ Isto; 05. 12. 2014. STV Vijesti Nemetinski podsjetnik na 5. prosinca 1991. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁷¹ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 6. prosinca 1991., 1.

¹⁷⁷² M. Vukotić, „Napadi ne prestaju“, *Glas Slavonije*, 6. prosinca 1991., 24.

¹⁷⁷³ STV 5. 12. 2012. Obrana u Nemetinu; 05.12.2014. STV Vijesti Nemetinski podsjetnik na 5. prosinca 1991. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁷⁴ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 6. prosinca 1991., 4.

¹⁷⁷⁵ Isto, 1, 3.

studenom pod zapovjednikom Markom Golekom svoje položaje dodatno učvrstila protutenkovskim minama na svim smjerovima mogućega napada, nije uspjela izdržati napad. Nakon cjelodnevne borbe poginuli su pripadnici Božo Čutunić (sanitet) te Željko Ćuti i Lucijano Cvijanović, a 30 pripadnika je ranjeno. Crta obrane na desnom boku je probijena, a s obzirom na prethodno izgubljenu Rosinjaču, postrojbi je prijetilo okruženje pa je 6. prosinca u jutro uslijedilo njezino povlačenje na pričuvni položaj Tufek na potezu Logor – Policer. Dolaskom u Osijek Samostalna tenjska satnija ušla je u sastav 2. bojne 106. br. HV-a u okviru koje je djelovala do kraja godine.¹⁷⁷⁶

Povlačenje iz Tenje u medijima se pravdalo činjenicom da je „izuzetno riskantno držati ljude izložene tolikoj vojnoj sili, smještenoj u Tenji“ i da se taj dio teritorija ne smatra izgubljenim, jer je povlačenjem snaga na pričuvni položaj „izuzetno pojačana obrana grada“. Od presudne je važnosti za obranu grada bilo zadržati u njemu što više stanovnika, naročito muških, što je značilo smanjivati razinu panike kod građana koje u onim okolnostima nije nedostajalo.¹⁷⁷⁷

Posljednji napadi toga dana bili su oko 23 sata na području Osijeka, a u Valpovštini 6. prosinca 1991. navečer.¹⁷⁷⁸ Nakratko je 7. prosinca raketna desetina 106. br. HV-a s PP u Nemetinu s pet raketa izvršila raketni napad na agresorske položaje, što je potonjima, osim gubitaka, predstavljalo i iznenađenje jer nisu imali informacije da hrvatska strana posjeduje takvo jače topničko oružje.¹⁷⁷⁹

Nakon snažnoga protivničkoga udara uslijedilo je nekoliko dana mirovanja borbenih djelovanja sve do 8. prosinca kada je Osijek uzastopno bombardiran punih pet i pol sati, odnosno 10. prosinca kada su Valpovština, Osijek i Čepin napadnuti iz Baranje.¹⁷⁸⁰ Beogradski list „Politika“ donijela je 6. prosinca „propagandnu“ vijest da je gradonačelnik Kramarić ponudio pregovore o predaji grada. Informacija je navodno dobivena od članova „Vlade SAO SBZS“, a hrvatska je strana postavila uvjet da se odmah po ulasku u grad jedinica JNA, konstituiraju zajednička civilna vlast u gradu. Zauzvrat bi se u Osijeku razoružale snage ZNG-a i „crnokošuljaši HOS-a“. „Vlada SBZS“ navodno je odbacila taj prijedlog jer Kramarić navodno nije „baš ničim mogao garantovati da će se poštovati odredbe dogovora.“ Idući je dan

¹⁷⁷⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Josip Valentić, Marko Golek, „Ratni put Samostalne tenjske satnije“, Osijek, 28. veljače 1997., 3.

¹⁷⁷⁷ M. Vukotić, „Samo bez panike“, *Glas Slavonije*, 7. prosinca 1991., 24.

¹⁷⁷⁸ A. Diklić, „Nove žrtva“, 7. prosinca 1991., 24; V. Vazdar, „Neizvjesno zatišje“, *Glas Slavonije*, 8. prosinca 1991., 4.

¹⁷⁷⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješачke bojne 106. br HV za 1991. godinu“, 8-9.

¹⁷⁸⁰ HIC, *Kronologija*, 119; Vladimir Vazdar, „Kanonada“, *Glas Slavonije*, 9. prosinca 1991., 5.; A. D., „Ponovo zračne uzbune“, *Glas Slavonije*, 11. prosinca 1991., 24.

ista Vlada izjavila da nije bilo klasičnih pregovora o predaji grada, ali je bilo „određenih kontakata u tom smjeru“.¹⁷⁸¹

Nakon velike ofenzive gradske su vlasti izvijestile da su se neka gradska poduzeća dislocirala i da je iz Osijeka uslijedio novi val iseljavanja civila. Unatoč objektivno nikada lošijem stanju u gradu, dnevni je tisak u tim danima, naizgled, bio potvrda one poznate izreke da papir sve podnosi. Kao najveći problem pri tom se nije navodilo granatiranje grada jer „ovi napadi nisu ništa novo“, već „nedisciplina pučanstva“ zbog izlaženja na otvorene gradske prostore i izlaganja mogućem stradavanju. Nakon općega napada izvještavalo se i da „sve što se u posljednjih 48 sati dogodilo na osječkom dijelu bojišta bilo je predviđeno i situacija je pod kontrolom“ te da, iako se „fronta sužava, razloga za strah i paniku nema“. Čitatelje se hrabrilo da su „u tijeku izuzetno opsežne diplomatske aktivnosti i svi su izgledi da će vrlo brzo uroditi plodom“, a da „glasine koje se šire gradom plod su mašte neprijatelja i njihovih pomagača. Nadalje, da „Osijek može zaustaviti pet stotina tenkova, a toliko ih neprijatelj ovdje ni nema.“¹⁷⁸²

Bili su to psihološki važni potezi koji su kod preostalogo gradskoga stanovništva željeli smanjiti iseljavanje i paniku, a agresoru pokazati 'zube'. Na koncu, to je bilo potpuno u skladu s već spomenutom taktikom novoga zapovjednika obrane Osijeka Branimira Glavaša.

8.9. Borba za Tenjski Antunovac i okupacija

Početkom organizirane obrane Tenjskoga Antunovca smatra se 14. srpnja 1991. kada je osnovana Antunovačka 1. satnija 4. bojne 106. br. ZNG-a. Kao pojačanje u borbama pristizali su dragovoljci iz Pregrade i Huma na Sutli te Beketinaca i Vuke, a koncem studenoga i pripadnici 101. br. HV-a iz Zagreba. Uspostavljenje prvih obrambenih crta kod pustare Orlovnjak koordinirao je dragovoljac iz Pregrade Emil Jurak. Orlovnjak je dugo bio glavna točka obrane sela i ondje se vodila većina borbi. Krajem kolovoza evakuiran je najveći dio civilnoga stanovništva kada je iz sela otišlo devet autobusa mahom žena, djece, starijih mještana. Antunovčani su 17. rujna došli u posjed prvoga transportera s kojim je prebjeglo šest ročnika JNA iz Tenje, kao i do prvoga značajnijega naoružanja: šest automatskih pušaka, desetak „zolja“ i nekoliko „škorpiona“. Od šest ročnika, dvojica su ostala u obrani mjesta. Jedan

¹⁷⁸¹ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 7. prosinca 1991., 4; Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 8. prosinca 1991., 1.

¹⁷⁸² M. Vukotić, „Samo bez panike“, *Glas Slavonije*, 7. prosinca 1991., 24.

od njih, Srbin Nenad Krstić, priključio se 106. br. HV i samo dva dana kasnije poginuo u Paulinu Dvoru. Krstić je prva antunovačka žrtva u Domovinskom ratu.¹⁷⁸³

Do sljedećega značajnijega naoružanja Antunovčani su došli zarobivši 52 vojnika JNA (ročnika i manji dio dočasnika) koji su izvršili prodor iz skladišta „Lug“ želeći preko Tenjskoga Antunovca dospjeti u Tenju. Međutim, izbili su na položaje antunovačke obrane. Budući da pripadnici obrane Tenjskoga Antunovca u tom trenutku nisu imali istaknuta vojna obilježja ZNG-a, pripadnici JNA nisu odmah uvidjeli o kome se radi. Nakon prepoznavanja i kraće napetosti, pripadnici antunovačke obrane uspjeli su zarobiti i razoružati vojnike JNA te su odvezeni na Seleš i ondje zbrinuti. U oduzetom oružju bile su 52 automatske puške, oko 500 ručnih bombi, oko 52.000 komada strjeljiva, oko 50 „zolja“ i nekoliko „škorpiona“. Kasnije se uspostavilo da od osvojenoga naoružanja, velik broj nije bio ispravan pa je ta činjenica dodatno umanjivala ionako skromne zalihe oružja.¹⁷⁸⁴

Jedan od prvih minobacačkih napada na položaje ZNG-a na Orlovnjaku zbio se 9./10. srpnja.¹⁷⁸⁵ Takvi i slični napadi s okolnih mjesta, bili su redoviti i u daljnjim mjesecima. Napadom iz Tenje 6. listopada 1991. JNA je zauzela pustaru Orlovnjak čime se crta obrane pomaknula do pustare Stari Seleš, samo tri kilometra južno od sela. U tom sukobu kao jedna od devet žrtava, na pustari Bricin bunar, nekoliko stotina metara južno od Orlovnjaka, poginuo je prvi mještanin Tenjskoga Antunovca Miroslav Klarić.¹⁷⁸⁶ Napadi su iz dana u dan bili sve učestaliji i intenzivniji. Prvoga studenoga na Tenjski Antunovac je ispaljeno 150 topničkih granata, dok ih je, usporedbe radi, istoga dana tri puta manje palo na već dugo napadano Laslovo.¹⁷⁸⁷

Kao i za okolna, još neokupirana mjesta, okupacija Vukovara označila je povećanje pritiska i za antunovačku crtu obrane.¹⁷⁸⁸ Nakon napuštanja Staroga Seleša, antunovačke snage krenule su 21. studenoga u neuspjeli protunapad u kojem su ranjena dva branitelja. Pustare Orlovnjak i Stari Seleš nakon okupacije potpuno su opljačkane. Za pohode u idućih desetak dana, JNA je angažirala (tenkovske) jedinice iz Stare Tenje.¹⁷⁸⁹ U razdoblju od 18. do 24. studenoga 1991. kao pojačanje obrani Tenjskoga Antunovca pridošle su 1. i 2. satnija 1. bojne

¹⁷⁸³ Antunovac – bili smo vojnici. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁸⁴ Isto.

¹⁷⁸⁵ B. B., „Odakle tenjskim četnicima minobacači“, *Glas Slavonije*, 11. srpnja 1991., 4. Ta je farma proizvodila ukupno trećinu svih općinskih potreba za mlijekom. „Mirni pregovor umjesto oružja“, *Glas Slavonije*, 12. srpnja 1991., 8.

¹⁷⁸⁶ Antunovac – bili smo vojnici. HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁸⁷ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), November 1, War Diary, 1.

¹⁷⁸⁸ Antunovac – billi smo vojnici, HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁸⁹ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2840, „Antunovac u Domovinskom ratu“.

106. br. HV-a.¹⁷⁹⁰ Tijekom 22./23. i 23. studenoga trajali su žestoki sukobi pješačkim, minobacačkim i topničkim naoružanjem i na području Hrastina, Staroga Silaša i Tenjskoga Antunovca.¹⁷⁹¹

Nakon što je novopristigla 2. bojna 101. br. HV-a u Ivanovcu preuzela položaje 1. bojne 132. br. HV-a, već sutradan, 24. studenoga ista je podređena 130. br. HV-a. Od 3. bojne 130. br. HV-a odmah je preuzela položaje u Tenjskom Antunovcu. Sve do 1. prosinca cijelom crtom na smjeru Tenjski Antunovac – Ivanovac – Divoš – Paulin Dvor – Hrastin zapovijedala je 130. br. HV-a, a nakon toga 101. br. HV-a. Za vrijeme boravka na tom području, zapovjedno mjesto 2. bojne 101. br. HV-a bilo je smješteno u Ivanovcu. Izgradnjom dodatnih skloništa i rovova odmah se započelo s utvrđivanjem djelomično uspostavljene crte obrane, a prilazi Tenjskom Antunovcu i Ivanovcu zapriječeni su materijalno-eksplozivnim sredstvima. Inženjerija bojne srušila je most prema Orlovnjaku i između Ivanovca i Tenjskoga Antunovca. Na potezu Hrastin – Briješće nije uopće bilo rovova pa ih je 101. br. HV-a i ondje izradila. Problem je predstavljala visina podzemnih voda koje su ulazile u rovove. Pripadnici 101. br. HV-a ukupno su do početka prosinca srušili sedam mostova: na cesti Koprivna – Hrastin, Koprivna – Dopsin, Novi Seleš – Tenjski Antunovac, Orlovnjak – Tenjski Antunovac i Tenja – Tenjski Antunovac, Ernestinovo – Divoš – Ivanovac i Ernestinovo – Paulin Dvor (djelomično).¹⁷⁹²

S ciljem prodora prema Tenjskom Antunovcu JNA i pobunjeni Srbi 27. studenoga izvršili su istovremeni napad i na Divoš. Napad je 1. satnija 3. bojne 130. br. HV-a odbila.¹⁷⁹³ Tijekom 3./4. prosinca izviđači i inženjerija 106. br. HV-a materijalno-eksplozivnim sredstvima zapriječili su jedine dvije prometnice (od Brijesta i Divoša) i jedini tenkoprohodni smjer prema mjestu, uz zapovijed da isturene straže i izvidnici moraju trajno čuvati navedene smjerove.¹⁷⁹⁴ Bile su to pravovremeno izvršene mjere jer se već u jutro 5. prosinca, nakon odbijenoga napada prethodnoga dana u Paulinu Dvoru, JNA usmjerila na gornji smjer Tenjski Antunovac – Ivanovac – Čepin koji su držale 2. bojna i 3. satnija 4. bojne 101. br. HV-a te vod 3. bojne 130. br. HV-a.¹⁷⁹⁵ U borbi za Tenjski Antunovac 5. prosinca sudjelovale su satnija 1. bojne 130. br. HV-a i njoj pridodane ojačane satnije 160. br. HV i 106. br. HV-a te izviđači i dijelovi inženjerijske postrojbe 106. br. HV-a. S druge strane, iz smjera Tenja – pustara Orlovnjak

¹⁷⁹⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Ivan Šoltić, Andrija Hranić, Miroslav Jularić, „Ratni put 1. pješačke bojne 106. br. HV za 1991. godinu“, 7.

¹⁷⁹¹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Služba za informisanje, „Bilten“, Br. 101, Beograd, 24. studenoga 1991., 2.

¹⁷⁹² Ivan Brigović, Ivan Radoš, 101. brigada HV, Zagreb, 2012., 100-101, 107 (dalje: *101. br. HV*).

¹⁷⁹³ *101. br. HV*, 113.

¹⁷⁹⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 69.

¹⁷⁹⁵ *101. br. HV*, 127.

napadali su dijelovi 505. mtbr. JNA i lokalni pobunjenici, s pustare Novi Seleš nadirali su dijelovi 12. mbr. JNA, 1. bataljun 544. mtbr. JNA i 126. laka pješačka brigada (lpbr.) s lokalnim pobunjenicima i dobrovoljcima iz Srbije, a dijelovi 544. mtbr. JNA s pobunjenicima iz Ade napadali su iz smjera Ernestinova.

U ranim jutarnjim satima 5. prosinca, agresor je iz dva navedena smjera započeo silovite topničke napade na obranu Tenjskoga Antunovca u kojima su hrvatske postrojbe imale 12 poginulih. Za vrijeme napada 50-60 preostalih branitelja počela su oko 13.30 sati napuštati svoje položaje idući prema Osijeku.¹⁷⁹⁶ S ciljem premještanja snaga 101. br. HV-a istovremeno su napadnuti i Paulin Dvor, Hrastin, Vladislavci i položaji 1. satnije 1. bojne 130. br. HV-a i 1. satnije 3. bojne 132. br. HV-a u Divošu koja se izvlačila prema Tenjskom Antunovcu i Ivanovcu. No, tenkovi M-84 su, umjesto s očekivanoga i miniranoga smjera Novoga Seleša s juga, Tenjskom Antunovcu prišli s istočne strane od Orlovnjaka. O kretanju tenkova JNA nisu mogli izvijestiti pripadnici 2. bojne 106. br. HV-a iz šume Rosinjače, kilometar sjeverno od Orlovnjaka, jer su ondje prethodne noći poginuli. Sa zapadne strane, dijelovi 544. mtbr. JNA po osvajanju Divoša, nastavili su nezapriječenim smjerom prodirati prema Tenjskom Antunovcu. S obzirom na nedostatak protuoklopnih sredstava, JNA je prodrijetela u selo presjekavši obranu na dva dijela, a kao dodatni pritisak krenuo je i napad s Novoga Seleša. Netom prije okruženja, posljednje snage obrane, pripadnici 2. bojne 101. br. HV-a i 3. bojne 130. br. HV-a izvukli su se u Ivanovac, Briješće i Čepin.¹⁷⁹⁷

Toga je dana smjerom Josipovac – centar Osijeka – Brijest upućena 2. satnija 1. bojne 107. br. HV-a, kao pomoć 2. bojni 101. br. HV-a i 3. bojni 130. br. HV-a. Ona je trebala napasti smjerom Brijest – Tenjski Antunovac – Novi Seleš, sa zadatkom uništenja oklopnih snaga JNA u Tenjskom Antunovcu i zauzimanja južnoga i istočnoga ruba sela. No, ta je akcija zbog nedovoljne koordinacije s 3. br. HV-a i nedostatka protuoklopnih sredstava otkazana.¹⁷⁹⁸

U borbi za Tenjski Antunovac od stanovnika i branitelja mjesta ukupno su poginule 43 osobe, od čega je iz Tenjskoga Antunovca bilo ukupno 35 osoba, a dva iz Huma na Sutli.¹⁷⁹⁹ Od pripadnika 130. br. HV-a poginulo je osam, ranjeno 11 i nestala dva pripadnika. Od pripadnika 106. br. HV-a dva su poginula i četiri ranjena, a 160. br. HV-a bilježila je jednoga

¹⁷⁹⁶ HMDCDR Antunovac – billi smo vojnici, HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

¹⁷⁹⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 69.; 101. br. HV, 127, 129-131.

¹⁷⁹⁸ 107. Vukovi s Drave, 147.

¹⁷⁹⁹ <http://radio.hrt.hr/radio-osijek/clanak/spomen-na-zrtvu-antunovca-u-domovinskom-ratu/133346/>; HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2840, „Antunovac u Domovinskom ratu”, HR-HMDCDR-BDAG, 40, Videomaterijal Domovinski rat-Razno.

poginuloga i tri ranjena pripadnika.¹⁸⁰⁰ Tri poginula pripadnika imala je 101. br. HV-a.¹⁸⁰¹

Iskustvo iz borbe pokazalo je da je, uz uvođenje dodatnih postrojbi i ojačanje prednjega kraja obrane, za učinkovitije odbijanje topničkih udara potrebno bolje ukopati položaje, kako na prednjem kraju, tako i po dubini; potom, izgraditi skloništa, imati što manje ljudi na otvorenom i uspostaviti jedno zajedničko zapovjedništvo za koordinaciju aktivnosti svih postrojbi.¹⁸⁰²

8.10. Pokušaj protunapada hrvatskih snaga iz Ivanovca

Nakon okupacije Tenjskoga Antunovca, Ivanovac je postao prva crta osječke obrane na južnom dijelu osječke bojišnice. Uspostavljena je nova crta obrane na pričuvnim položajima: Korođgrad – Ivanovački salaš – Ivanovačko groblje – Rudine – trafostanica (između Divoša i Tenjskoga Antunovca) – pustara Paulin Dvor. ZOZ Osijek donio je odluku o pregrupiranju postrojbi i ojačavanju crte obrane u zoni odgovornosti 130. br. HV-a. Zato su iz pričuve dovedene snage oporavljene 101. br. HV-a, 132. br. HV-a i 1. bojne 107. br. HV-a. Tom su odlukom zoni obrane 130. br. HV-a pridodane i snage izvan područja odgovornosti ZOG-a Osijek.¹⁸⁰³

Novu crtu obrane branile su snage 1. bojne 3. br. HV-a (Ivanovac – Tenjski Antunovac, Divoš), 4. bojne 132. br. HV-a (Ivanovac), 3. bojna 107. br. HV-a (pričuva kod Čepinske Ovčare), 1. bojna 130. br. HV-a (Hrastin, Paulin Dvor). Dio nove prve crte od raskrižja Divoš – Tenjski Antunovac prema Ivanovcu 2. bojna 101. br. HV-a minirala je i blokirala protutenkovskim zaprekama, a crta je dodatno ojačana protuzračnim i protuoklopnim sredstvima 130. br. HV-a. Agresorske tenkovske i protuoklopne snage zauzele su prednji dio Tenjskoga Antunovca i Divoša (iz smjera Osijeka) te Stari Seleš, minobacačke snage na potezu Novi Seleš – Ernestinovo, a MAD u području Mali Rit – Bobotski kanal.¹⁸⁰⁴

Obrambeni položaji u Ivanovcu bili su organizirani i inženjerijski uređeni. Izradom minsko-eksplozivnih zapreka ispred prednjega kraja obrane zapriječeni su svi tenkoprohodni prilazi iz smjera Tenjskoga Antunovca. ZOZ Osijek je nakon okupacije Tenjskoga Antunovca dao zapovijed 3. gbr. HV-a (zapovjednik Ivan Basarac) za protunapad radi njegova oslobađanja, odbacivanja agresorskih postrojbi i stvaranja uvjeta za napredovanje prema Tenji i Ernestinovu.

¹⁸⁰⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 69.

¹⁸⁰¹ 101. br. HV, 130.

¹⁸⁰² HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 70.

¹⁸⁰³ Isto, 70.

¹⁸⁰⁴ 101. br. HV, 132-133.

Time bi se stabilizirao južni dio crte obrane.

Sukladno tomu, snage 1. bojne 3. gbr. HV-a, pod zapovjednikom Markom Lekom (zapovjednik od 1. prosinca 1991.), rasporedile su se na planiranim smjerovima napada: 1. pj. satnija na smjeru Ivanovac – Veliki pašnjak – željeznička postaja u Tenjskom Antunovcu, 2. pj. satnija zauzela je položaj u Divošu, 3. pj. satnija na smjeru Ivanovac – željeznička pruga (Osijek – Vinkovci), bitnica MB 120 mm 3. gbr. HV-a zauzela je položaj s desne strane na ulazu u Ivanovac iz Čepina. Na drugoj crti obrane nalazila se 132. br. HV-a (Našice) pod čiju je zonu odgovornosti Ivanovac tada spadao.¹⁸⁰⁵ Njezina satnija 1. bojne ojačana oklopnom satnijom i bitnicom VBR-a zauzela je položaj po dubini Ivanovca i Vladislavaca.¹⁸⁰⁶ U akciji su sudjelovali i dijelovi 2. bojne 101. br. HV-a i 1. bojne 130. br. HV-a.¹⁸⁰⁷

Na agresorskoj strani nalazio se protuoklopni odred raspoređen na prilazima selu iz smjera Osijeka, vodovi tenkovske čete raspoređeni na izlazu prema Osijeku i Divošu, potom baterija minobacača u predjelu Novoga Seleša, a topnički divizion na potezu Stari Seleš – Bricin bunar – Stari Orlovnjak. Jedan se vod kao pričuva nalazio na Starom Selešu.¹⁸⁰⁸

Prva pj. bojna 3. gbr. HV-a započela je napad u jutro 7. prosinca u šest sati i to iz dva smjera: 1. satnija smjerom Ivanovac – Veliki pašnjak – željeznička postaja u Tenjskom Antunovcu, a 3. satnija smjerom Ivanovac – groblje – nogometno igralište u Tenjskom Antunovcu. Radi osiguranja desnoga boka 2. satnija 1. bojne upućena je u Divoš koji je bio prazan jer su ga hrvatske snage napustile. Zadaća 2. satnije bila je organizirati obranu i utvrditi položaje te spriječiti svaki upad agresorskih jedinica u Divoš čime bi se osigurao desni bok za napad na Tenjski Antunovac.¹⁸⁰⁹

Tijekom noći 7./8. prosinca, 1. i 3. satnija uspjele su se preko polja približiti agresoru putem vodnih kanala. I dok je 3. satnija uspjela zauzeti položaje u visini željezničke pruge nasuprot nogometnom igralištu, 1. satnija je na prilazu prvim kućama otkrivena prije nego je zauzela povoljne položaje pa je pretrpjela snažnu pješačku i topničku vatru. Osim toga, snage 101. br. HV-a i 1. bojne 130. br. HV-a nisu zauzele dogovorene položaje pa su se hrvatske snage morale povući na polazne položaje u Ivanovac. Tijekom borbe postrojbe 3. gbr. HV-a imale su trojicu ranjenih. Iskustvo borbe pokazalo je da napad na utvrđene položaje s dobro naoružanim pješaštvom, oklopima i topništvom, uz djelovanje samo jedne bitnice MB 120 mm

¹⁸⁰⁵ Isto, 99.

¹⁸⁰⁶ HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 2840, „Antunovac u Domovinskom ratu“; HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 74.

¹⁸⁰⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 74.

¹⁸⁰⁸ Isto, 74.

¹⁸⁰⁹ Isto, 74-75.

bez jakoga topništva, ne može polučiti uspjeh.¹⁸¹⁰

8.11. Borbe za Paulin Dvor i okupacija

Kao najbolje opremljena, zapovjedno organizirana te potpuno ustrojena i logistički popunjena postrojba na Istočnoslavonskom bojištu, krajem studenoga na područje osječke bojišnice stigla je 101. br. HV-a (Zagreb). Imala je 1900 pripadnika, 1940 komada pješačkoga naoružanja, šest MB 120 mm, četiri protuzračna topa, šest BST.¹⁸¹¹ Poslije gubitka Tenjskoga Antunovca, strateška točka za osvajanje Osijeka postao je i Čepin, a pojačani napadi i pokušaji pješačkoga prodora išli su i preko Paulina Dvora.¹⁸¹²

Crtu obrane grada preuzela je uspostavivši u Beketincima zapovjedno mjesto, a 20. studenoga Istaknuto zapovjedno mjesto (IZM) u Vladislavcima. Od ZOZ Osijek preuzela je područje odgovornosti Livana – Briješće – Ivanovac – Paulin Dvor – Hrastin na prvoj i Vladislavci – Dopsin – Vuka na drugoj crti. Crte obrane držala je zajedno sa 122. br. HV-a (Đakovo) na desnom te 106. br. HV-a, 132. br. HV-a i 160. br. HV-a na lijevom boku.¹⁸¹³

Prva bojna 101. br. HV-a, podređena zapovjedništvu 130. br. HV-a, držala je crtu Hrastin – Paulin Dvor uz pomoć bitnice MB 122 mm i protuoklopnim vodom te satnijom 130. br. HV-a. Druga bojna 101. br. HV-a držala je crtu oko Ivanovca, 3. bojna 101. br. HV-a na potezu Velika Branjevina – Vuka i 4. bojna 101. br. HV-a (zapravo 3. bojna 100. br. HV-a) oko Čepina i Livane i na potezu Livana – Briješće – Korodgrad. Na svim su područjima uspostavili i/ili dodatno utvrdili crtu obrane.¹⁸¹⁴

Pripadnici 107. br. HV-a nakon neuspjeloga napada na Tenjski Antunovac nastavili su boraviti na južnoj dijelu osječke bojišnice, točnije na području Vladislavaca i Paulin Dvora gdje su sudjelovali u izgradnji obrambenih položaja. Pripadnici 1., 2. i 3. bojne imali su zadaću u suradnji sa 130. br. HV-a, spriječiti napredovanje srpskim snagama smjerom Paulin Dvor – Dopsin.¹⁸¹⁵

Prvi napad na Paulin Dvor počeo je 26. studenoga istodobno kada je započeo i minobacački napad na Hrastin i Vladislavce te oklopno-mehanizirani i pješački napad na Ivanovac. S obzirom na to da napadima na Divoš i Tenjski Antunovac, zaslugama 1. satnije 3.

¹⁸¹⁰ Isto, 74-75.

¹⁸¹¹ 101. br. HV, 91, 93.

¹⁸¹² Isto, 130.

¹⁸¹³ Isto, 95.

¹⁸¹⁴ Isto, 95.

¹⁸¹⁵ 107. Vukovi s Drave, 149-150.

bojne 130. br. HV-a, JNA nije uspjela postaviti lansirni most preko Vuke i nastaviti smjerom Ivanovac – Čepinski Martinci, preusmjerila se na područje Paulin Dvor – Hrastin – Vladislavci. U Paulinu Dvoru obranu je držala 1. bojna 101. br. HV-a ojačana dijelom 1. samostalne satnije Podsused i 1. bojne 130. br. HV-a. Iduće jutro, napad 12. pmbr. ojačane dijelovima 125. lpbr. i 505. mtbr. JNA, uz TO pobunjenih Srba, krenuo je iz Ernestinova, Petrove Slatine i Koprivne. Znakovito je bilo da napad nije započeo topničkom pripremom, već tenkovsko-pješačkim snagama. Pri pokušaju prolaska tenkova JNA preko mosta između Paulina Dvora i Ernestinova, već miniranoga i spremnoga za rušenje, eksploziv se nije aktivirao pa su snage JNA propuštene do nasipa i potom onesposobljene. Za osvetu JNA je u nekoliko minuta ispalila više stotina granata na Paulin Dvor, Hrastin i Vladislavce. Naposljetku se JNA povukla u Ernestinovo, a most na ulazu u Paulin Dvor miniran je uz pomoć pripadnika 130. br. HV-a. U sukobu je poginulo 11 pripadnika (dva iz 1. bojne 130. br. i devet iz 1. bojne 101. br. HV-a), a petnaest ranjenih. JNA je navodno imala 80 poginulih.¹⁸¹⁶

Sljedeći topnički napad na Paulin Dvor, Hrastin, Ivanovac i Tenjski Antunovac dogodio se 29. studenoga, no crta obrane i dalje je ostala nepromijenjena. Prvoga prosinca 101. br. HV-a u potpunosti je preuzela crtu obrane od 130. br. HV na području Livana – Briješće – Tenjski Antunovac – Ivanovac – Bobotski kanal – rijeka Vuka (tt. 87) – Paulin Dvor – Hrastin – Veliki kanal Vuka po dubini Jurjevac Punitovački – Beketinci. Istoga su dana uslijedili novi napadi na Paulin Dvor, ali sada s tenkovskim i pješačkim snagama.¹⁸¹⁷

Nekoliko sati prije jutarnjih napada 4. prosinca 1991., pripadnici 3. bojne 101. br. HV-a dodatno su minirali već oštećeni most. Napad je ovoga puta krenuo s tri strane – ne samo iz Ernestinova, već i Petrove Slatine i Koprivne. Od smjene postrojbi, na položajima u Paulin Dvoru bile su 3. satnija 3. bojne 101. br. HV-a i vod 1. samostalne satnije Podsused. Zbog velike magle JNA je uspjela zauzeti crpnu postaju i most na ulazu u selu, ali je zahvaljujući otporu i djelovanju topništva 101. br. HV-a i 122. br. HV-a po Ernestinovu i Šodolovcima napad odbijen. Kao i na cijeloj osječkoj bojišnici, minobacački napadi su i sutradan u jutro, 5. prosinca, počeli na Paulin Dvor, Hrastin i Vladislavce i trajali cijeli dan. Tamošnje položaje hrvatske obrane držala je 3. bojna 101. br. HV-a. Nepomaknute položaje preuzela je 1. bojna 130. br. HV-a koja je ondje boravila iduća dva tjedna do ponovnoga dolaska kompletne 101. br. HV-a.¹⁸¹⁸ Nakon jake topničke pripreme u trajanju oko sat vremena i angažiranja

¹⁸¹⁶ *101. br. HV*, 119.

¹⁸¹⁷ *Isto*, 123-126, 156.

¹⁸¹⁸ *Isto*, 126. U tom razdoblju, u selu je 11. prosinca počinjen zločin. Dvoje pripadnika 2. satnije 1. bojne 130. br. HV-a iz osвете za pogibiju svojega suborca Ilije Ravnjaka pri granatiranju s ernestinovačkoga silosa dan ranije, usmrtili su 18 srpskih civila i jednoga Mađara.

kombiniranih oklopno-mehaniziranih i pješačkih snaga, poslije nekoliko sati borbe agresorske su snage 16. prosinca 1991. uspjele zauzeti Paulin Dvor. Sredinom prosinca JNA i pobunjeni Srbi ostvarili su pomak i napredovali do crte Nemetin – Nova Tenja – Tenjski Antunovac – Divoš – Ernestinovo – Paulin Dvor – Petrova Slatina – Koprivna – Šodolovci – Markušica – Gaboš.¹⁸¹⁹

Agresor se tako još više približio prometnici Osijek – Đakovo čije je presijecanje bilo glavni cilj napada na Osijek radi potpunoga okruživanja grada i konačne okupacije.

8.12. Obrana smjera Osijek – Đakovo

Pokušaj probijanja osječke crte bojišnice i ovladavanje prometnicom Osijek – Đakovo krenuo je sredinom prosinca 1991. iz smjera Ernestinova i Koprivne. To je područje JNA smatrala najslabijim dijelovima hrvatske obrane. Nakon odbijanja napada 5. prosinca, JNA je snage usmjerila na južni dio bojišnice. Granatiranje Osijeka i dalje je bilo konstanta. ZOZ Osijek predviđao je tada skorašnji napad na smjerovima Tenja – Tenjska cesta – Jug II (glavni smjer), Tenjski Antunovac – Brijest – Vinkovačka cesta – centar Osijeka, Tenjski Antunovac – Čepin – Petrijevcima, Ernestinovo – Ivanovac – Čepin i Ernestinovo – Paulin Dvor – Vladislavci – Beketinci – Budimci. U tim su borbama od hrvatskih postrojbi sudjelovali dijelovi 101. br. HV-a, 132. br. HV-a, 130. br. HV-a, dijelovi 107. br. HV-a (kao pričuvna), topništvo 132. br. HV-a, 122. br. HV-a, 1. MAD ZOZ Osijek.¹⁸²⁰

Područje Ivanovca prema Brijestu držala je 130. br. HV-a, od prometnice Osijek – Đakovo i Čepinske Ovčare Bobotskim kanalom do Rudina držala je 132. br. HV, područje Hrastin – Amalijino polje – Vladislavci – Dopsin – Veliki Rastovac – Vuka – Beketinci 101. br. HV-a i kao pomoćne, topničke, snage oko Hrastinskoga Lipovca i Radljeva (južno) držala je 122. br. HV-a. Svojim MAD-om i MPOAD-om 122. br. HV-a pokrivala je Paulin Dvor, Ernestinovo i potez Petrova Slatina – Koprivna – Šodolovci – ob. Vuke. Topničku potporu davao je i MAD ZOZ Osijek pokrivajući Tenju, Orlovnjak, Divoš, Bobotski kanal, Ernestinovo i Paulin Dvor.¹⁸²¹ Na smjeru zamišljenoga presijecanja bojišnice našlo se i selo sa srpskom većinom Dopsin koje je do tada bilo vrlo rijetko granatirano.¹⁸²² Selo je bilo primjer

¹⁸¹⁹ *Isto*, 141.

¹⁸²⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 73.

¹⁸²¹ *101. br. HV*, 144, 146.

¹⁸²² U prosincu su ondje ostala samo 22 stanovnika starije dobi. *Isto*, 158.

dobrosusjedskih odnosa s Vladislavcima u kojima su Hrvati bili u većini, a takvi su se odnosi održali i tijekom rata.¹⁸²³

Područje od Tenjskoga Antunovca do Paulina Dvora napadale su 12. pmb., 1. bataljun 544. mtbr., 505. mtbr., 125. i 126. lpbr. JNA te TO pobunjenih Srba. Podršku im je pružao 16. map s dva MAD-a s područja Mali rit – Bobotski kanal i Segedinac – Podrinje. Dvadesetoga prosinca napadnut je Hrastin iz Petrove Slatine, uz topničku potporu iz okupiranoga Paulina Dvora. Napad je 101. br. HV-a ponovno odbila.¹⁸²⁴

U zadnjem prosinačkom tjednu ZOZ Osijek uvažio je zahtjev 101. br. HV-a za slanje pojačanja ako dođe do skoroga napada koji je bio vrlo izgledan. Predviđani napad zaista se i dogodio 30. prosinca 1991. iz Paulina Dvora (pješaštvom i topništvom) te Ernestinova, Paulina Dvora, Petrove Slatine, Koprivne i Šodolovaca (topništvom). Poslano pojačanje na ugroženu crtu činila su dva oklopna transporter, jedan BVP, samohotka SO M36 90 mm i devet tenkova T-55 (od 130. i 132. br. HV-a). Nakon odolijevanja završnom kombiniranom udaru postrojbe 101. br. HV-a pretrpjele su i posljednju topničku i tenkovsku vatru prije sklapanja primirja 2. siječnja 1992., odnosno njegova stupanja na snagu 3. siječnja u 18 sati. Od večernjih sati 1. siječnja pa do 3. siječnja 1992. predvečer, izvršeni su udari na Vladislavce i Hrastin s više stotina ispaljenih projektila. Crta obrane nije se pomaknula ni nakon toga.¹⁸²⁵

Hrvatske postrojbe (130. br. HV-a, 101. br. HV-a i dijelovi 132. br. HV-a) su usprkos značajnim gubitcima u ljudstvu uspjele zaustaviti neprijateljsko napredovanje na crti Amalijino polje – Hrastin. Od gubitaka u ljudstvu 101. br. HV-a imala je 12 poginulih i 24 ranjena pripadnika, 132. br. HV-a šest poginulih i 11 ranjenih pripadnika, a 130. br. HV-a pet poginulih, 22 ranjena i četiri nestala pripadnika. Većina stradalih pripadnika hrvatskih snaga pogođena je u improviziranim zaklonima i na otvorenom pri izvlačenju na pričuvne položaje. Iskustvo borbe pokazalo je da se napredovanje protivničkoga oklopništva i pješaštva može zaustaviti uz dobru topničko-raketnu potporu. Također, ponovno je utvrđeno da prva crta obrane mora biti potpuno fortifikacijski uređena, sa svim ukopanim komunikacijama po dubini i s ukopanom drugom i trećom crtom obrane, kao i izgrađenim skloništima. Nadalje, ispred prednjega kraja prve crte obrane moraju biti ukopani rovovi za protuoklopnu borbu, sa skloništima i komunikacijom s glavnim rovom. Postavljanjem kombiniranoga minskoga polja, protivnički prodor bi se u cijelosti spriječio.¹⁸²⁶ To se propustilo učiniti i na položajima sjeverno od grada čijoj se crti

¹⁸²³ J. Knežević, „Dobri međususjedski odnosi“, *Glas Slavonije*, 14. studenoga 1991., 14.

¹⁸²⁴ *101. br. HV*, 141, 190.

¹⁸²⁵ *Isto*, 190.

¹⁸²⁶ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 73.

obrane na lijevoj obali Drave JNA naglo i neočekivano približila. Za Osijek je to bila ugroza veća od one na južnom dijelu bojišnice, što je zahtijevalo žurnu reakciju gradske obrane.

8.13. „Đavolja greda“ – prva uspješna napadna akcija hrvatskih snaga u istočnoj Slavoniji

Sredinom prosinca 1991. grad Osijek je doveden u krajnje nezavidnu situaciju jer se nalazio pritisnut sa sjeverne, istočne i južne strane, a na jugozapadnom dijelu bojišnice prijetilo je potpuno odsijecanje. Jedinice prometnice (prema Đakovu, Našicama i Valpovu) bile su izložene agresorovom topništvu. Na sjevernom dijelu obrane grada, slobodni su bili Tvrđavica i Podravlje. Gotovo polovica općinskoga teritorija u tom je trenutku bila okupirana.¹⁸²⁷ Nakon pretrpljenoga napada 5. prosinca, Osijeku je sredinom mjeseca humanitarna pomoć bila obećana i iz Washingtona.¹⁸²⁸ No, s obzirom na stanje u kojoj se tada nalazila Hrvatska vojska, Osijeku su najviše mogle pomoći njegove vlastite snage.

Nakon općega napada na grad i popuštanja južnoga dijela bojišnice, za zapovjednika obrane grada Osijeka 7. prosinca imenovan je Branimir Glavaš (od 1. prosinca bojničnik), a dotadašnji zapovjednik Eduard Bakarec postao je načelnik štaba ZOG Osijek.¹⁸²⁹ Nakon gubitka 15-ak kilometara općinskoga teritorija u posljednja dva tjedna, Glavaš je imao realnu sliku tadašnje situacije i stanja u hrvatskim redovima: „Ovdje smo suočeni s ogromnom snagom neprijatelja, pogotovo tehničkom. Mi se tome još ne možemo potpuno ravnopravno suprotstaviti. Stoga je, uvjeren sam, bolje povući ljude no dozvoliti da 'jeftino poginu'. Hrvatskoj ne trebaju mrtvi heroji. Stoga je, ako se neki položaj ne može zadržati, ljude bolje povući i sačuvati, sačuvati za ono vrijeme kada će se neprijatelju moći tehnički ravnopravno suprotstaviti i tako vratiti ono što smo izgubili. A za to ipak treba vremena“.¹⁸³⁰

Nakon imenovanja na novu dužnost, Glavaš je ohrabrivao javnost da Osijek ima dovoljno vlastitih snaga i u ljudstvu i tehnici „da grad sačuva i obrani“,¹⁸³¹ što je također bilo u skladu s novim pristupom obrani. Zamjenik zapovjednika OZ Osijek za informativnu i psihološku djelatnost (IPD), Ivica Vrkić, Glavaševo imenovanje ocijenio je jednim od

¹⁸²⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12. 1991.“, Osijek, 1-3.

¹⁸²⁸ Osim Osijeku, pomoć je bila obećana i Dubrovniku. Gradonačelnicima tih gradova to je u Washingtonu obećao zamjenik državnoga tajnika SAD-a Lawrence Eagleburger. HIC, *Kronologija*, 122.

¹⁸²⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka predsjednika RH o imenovanju zapovjednika u Hrvatskoj vojsci“, Broj: 1253/91, Zagreb, 7. prosinca 1991.

¹⁸³⁰ „Hrvatskoj ne trebaju mrtvi heroji“, *Vjesnik* (zagrebačko izdanje), 12. prosinca 1991., 4.

¹⁸³¹ Mirko Vukotić, „Branimir Glavaš novi zapovjednik“, *Glas Slavonije*, 9. prosinca 1991., 24.

konkretnih koraka koji pokazuju da se hrvatska strana priprema za skorbu ofenzivu.¹⁸³² I Glavaševe i Vrkićeve riječi uskoro su se ostvarile i tako pokazale točnim.

Dan uoči velike ofenzive JNA i zapovjednik Kordunskoga bojišta general Janko Bobetko komentirao je ulogu Osijeka na Istočnoslavonskom bojištu i upozorio na opasnost od statičnosti hrvatske obrane. Ukazao je na to da se Osijek može obraniti „žilavom borbom“ i „boljom organizacijom“, ali i napadnim akcijama na svim bojištima. Da bi se spriječila koncentracija svih neprijateljskih snaga prema Osijeku, poručio je da hrvatske snage moraju izvoditi više napadnih akcija i biti spremne na brze pokrete i premještanja snaga. Isto tako naglasio je da hrvatskim postrojbama moraju zapovijedati isključivo iskusni vojnici.¹⁸³³

Skorašnje napadno djelovanje hrvatskih snaga neizravno je najavio i zapovjednik Glavaš, ugostivši zapovjednika bojne „Frankopan“ Brunu Zoricu „Zulua“, što je objavio i regionalni dnevni tisak. Bio je to karakterističan potez službe za IPD izvršen radi zastrašivanja agresora kojega je trebao napasti višestruko preuveličani broj od 1400 „legionara“ (pripadnika francuske Legije stranaca, engleskih SAS postrojbi, američkih „Zelenih beretki“). Prema najavi, oni su se trebali rasporediti „ne samo na linijama oko Osijeka, nego na cijelom području Slavonije i Baranje“.¹⁸³⁴ U istoj domeni psihološkoga rata je i poruka koju je uoči protunapada hrvatskih snaga prema JNA uputio zapovjednik Gorinšek, pozvavši agresora na napuštanje svoje vojske i prelazak na hrvatsku stranu.¹⁸³⁵

ZOZ Osijek je tih dana zapovijedio potpunije utvrđivanje prve crte obrane i pojačavanje druge crte (Županja – Vrpolje – Đakovo – D. Miholjac) s težištem na smjerovima Vinkovci – Đakovo, Koritna – Đakovo – Našice i Ivanovac – Čepin – Bizovac. Također, zadano je i snažnije utvrđivanje naseljenih mjesta i njihovo pripremanje za kružnu obranu. Među istočnoslavonskim gradovima za koje je navedeno da treba „naročito dobro utvrditi“ bio je i Osijek.¹⁸³⁶

Procjena stanja osječke 106. br. HV-a u prvoj polovici prosinca 1991. govorila je da je od postrojbe do postrojbe moral na različitim razinama. Među navedenim čimbenicima koji su na to negativno utjecali bila je činjenica da još uvijek postoje postrojbe koje su veće od svojega predviđenoga formacijskoga ustroja, što je otežavalo zapovijedanje. Drugi uzroci bili su nedovoljno provođenje vojnih pravila, što je utjecalo na slabljenje discipline, nedovoljna

¹⁸³² A. Diklić „Ivanovac nije pao“, *Glas Slavonije*, 10. prosinca 1991., 15.

¹⁸³³ Intervju u *Nedjeljnoj Dalmaciji*. „Neprijatelju je kičma slomljena, general Janko Bobetko nakon 46 godina ponovno na fronti“, 5. prosinca 1991. u: Janko Bobetko, *Sava je ipak potekla prema Zagrebu*, Zagreb, 2002., 71.

¹⁸³⁴ T. J., „Hrvatski legionari stigli u Osijek“, *Glas Slavonije*, 13. prosinca 1991., 24.

¹⁸³⁵ A. Diklić, „Istaknite bijelu zastavu“, *Glas Slavonije*, 14. prosinca 1991., 24.

¹⁸³⁶ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed ZOZ Osijek 123. br. HV“, Str. pov. br. 525-124-387, Osijek, 14. prosinca 1991.

osposobljenost časničkoga i zapovjednoga kadra, postojanje psihološkoga zamora, posebice kod pripadnika mobiliziranih u lipnju i srpnju 1991., skromno borbena iskustva, nepostizanje većih uspjeha brigade, pretežno obrambeno djelovanje, odlazak civilnoga stanovništva, širenje dezinformacija, prisutnost kolebljivaca i defetista, nedovoljno prisustvo zapovjednoga kadra, nedovoljno opremanje toplom odjećom, niske temperature i zimski uvjeti ratovanja.¹⁸³⁷ S druge strane, u procjeni stanja u protivničkim redovima istaknuto je da moral nije visok, unatoč snažnoj podršci u tenkovima, topništvu i zrakoplovstvu te da se njihovi dotadašnji uspjesi temelje „gotovo isključivo“ na značajnoj tehničkoj premoći nad snagama hrvatske obrane. Primijećeno je i sve veće dezerterstvo. Za motiviranje stoji da se navode izmišljeni povijesni podatci kojima Srbija opravdava svoju agresiju na Hrvatsku, potom da imaju tehničku pomoć JNA i borbenu tradiciju srpskoga naroda te teze o ugroženosti Srba u Hrvatskoj kao neposredna psihološka priprema za borbena djelovanja.¹⁸³⁸

U „Informaciji“ koja se čitala svim pripadnicima 106. br. HV-a govorilo se o situaciji u kojoj se agresor nalazio. Pri tom je navedeno da se sve teže mobilizira ljudstvo za rat u Hrvatskoj, a da se broj tužbi u Vojnom tužiteljstvu zbog neodazivanja na mobilizaciju, samo u Srbiji popeo na više od 10.000; da se slične poteškoće događaju i na teritoriju Bosne i Hercegovine, Kosova, Makedonije; da je u Srbiji i Crnoj Gori sve teža opskrba stanovništva osnovnim namirnicama; o negativnim posljedicama gospodarskih restrikcija nad Srbijom; o sve većoj buni oporbe u Srbiji i jačanju mirotnih pokreta. Zbog toga je, kako stoji, pojačana „propaganda“ u Srbiji putem svih vrsta medija, preko javnih uglednika, forsiranje pravoslavlja i povijesnih tema s lažnim prikazom povijesnih činjenica, ustrajne tvrdnje o postojanju neriješenih pitanja iz Drugoga svjetskoga rata (s pitanjem granica kao dominantnoga pitanja). Pri ocjeni stanja u istočnoj Slavoniji navelo se da agresor i dalje napada pretežno topništvom, ali bez većih uspjeha, međutim, s velikom štetom po (civilne) objekte u gradu. Procjena je bila da, iako su se zbog količine ratne tehnike gradu nanosila velika razaranja, agresorske snage ipak ne mogu zauzeti grad u polukruženju.¹⁸³⁹

Osijek i okolna naselja doživjela su minobacačke udare 14. prosinca, a idući dan i nekoliko pokušaja pješćkih napada: iz Tenje prema Brijestu, Čepinu i Josipovcu, a kasno navečer i prodor prema Tvrđavici i Podravlju. S agresorskih položaja u Baranji topnički je

¹⁸³⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Zapovjedništvo 106. br. HV, „Procjena moralno-psihološkog stanja u jedinicama“, Ur. broj: 40/91, Osijek, 11. prosinca 1991., 1.

¹⁸³⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, 106. br. HV „R“, „Procjena moralne snage agresora“, Ur. broj: 2/91, Osijek, 1991., 1.

¹⁸³⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Zapovjedništvo 106. br. HV, „Informacija 2“, Osijek, 1991., 1.

napadana Valpovština.¹⁸⁴⁰ Za ove napade izvori JNA izvještavali su da „hrvatske formacije nisu prekidale vatru ni poslije više poziva, posle čega su jedinice JNA morale uzvratiti“.¹⁸⁴¹ TV Novi Sad prenio je da je bilo i „neuspjelih pokušaja ubacivanja ustaških diverzantskih terorističkih grupa i miniranja pojedinih objekata i komunikacija“.¹⁸⁴²

U ovoj završnoj fazi pohoda na Osijek, agresor je želio do kraja okupirati Baranju (Tvrđavicu i Podravlje), a snage 135. br. HV-a i baranjske policije potisnuti na desnu obalu Drave.¹⁸⁴³ Predvečer 15. prosinca iz Zapovjedništva 135. br. HV-a u ZOG Osijek objavljeno je da su agresorske postrojbe izbile na lijevu obalu Drave (na šire područje Đavolje grede), nasuprot Donjogradskoga groblja, luke „Tranzit“ i Nemetina. Time su hrvatske postrojbe na prednjem kraju postale izložene izravnoj vatri s boka, a istočni dio grada bio je u cijelosti na dometu čak i pješачkoj vatri.¹⁸⁴⁴

JNA je odmah započela inženjerijske radove na uređenju dosegnute crte, ne samo duž Đavolje grede, već i u visini Pavlove grede, koju je koristila i za dovoz ljudstva i tehnike iz uporišta u Kopačevu. Zauzimanjem navedenih položaja JNA je otvorila mogućnost uspostave komunikacije preko Kopačkoga rita sa snagama istočno od Osijeka (Sarvaš – Bijelo Brdo). Budući da se radilo o tenkoprohodnim područjima, postojala je velika mogućnost osvajanja Podravlja, forsiranja Drave i brzoga prodora s ciljem presijecanja grada na dva dijela i spajanja sa snagama iz Tenje i Tenjskoga Antunovca.¹⁸⁴⁵

Cilj protunapada hrvatskih snaga bio je potisnuti agresora iz širega područja Kopačkoga rita, a novim snagama zauzeti zonu obrane od lijeve obale Drave (tt. 85) do južnoga ruba Pavlove bare, sve do kote 84 na cesti Osijek – Bilje. Time bi se agresoru onemogućili svi prilazi sjevernim dijelovima grada. Područje izvođenja napadne operacije bila je šira zona Podravlja (uključno) – sjeverno Pavlova bara i Pavlova greda – istočno područje Maloga Bajara. Neposredno po prijemu obavještajnih podataka zapovjednik Glavaš izdao je zapovijed 135. br. HV-a da s pričuvnim snagama započne napad i istjera agresora iz užega područja Drave, a nakon uvođenja novih snaga i iz širega područja Đavolje grede i cijeloga Kopačkoga rita. Sve aktivnosti razrađene su tijekom noći 15./16. prosinca kada je dogovorena i topnička potpora.

¹⁸⁴⁰ M. V., „Novi napadi“, *Glas Slavonije*, 15. prosinca 1991., 2.; A. D., „Neuspjeli pješачki prodori“, *Glas Slavonije*, 16. prosinca 1991., 24.

¹⁸⁴¹ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 15. prosinca 1991., 1.

¹⁸⁴² HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 16. prosinca 1991., 2.

¹⁸⁴³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojevih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3.

¹⁸⁴⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 76.

¹⁸⁴⁵ Isto, 76.

Agresorske snage bile su vrlo dobro ukopane i opremljene. U širem području Baranje nalazila se 36. mbr. s dvije čete u području novoizgrađenih betonskih bunkera, u Kopačkom ritu izvidnička četa, u Kopačevu tenkovski vod T-76 za podršku, na Gredi tt. 88 četa samohotki (baterija Gvozdika), na tt. 87 bateriju SH 122 mm, u Vardarcu se nalazilo Zapovjedništvo 2. Mb 36. mbr., a u širem području Suručke bare (između Švajcarnice i Darde) 36. MAD. Snage pješastva činile su ojačane čete TO Beli Manastir i TO Darda.¹⁸⁴⁶

S obzirom na razdoblje akcije, kao i njezin značaj, sva je veza održavana isključivo teklićem. U slučaju hitnosti sustav veza trebao se održavati „Motorolama“ i redovnom telefonskom linijom.¹⁸⁴⁷ Šesnaestoga prosinca u šest sati u jutro, ojačana satnija 1. bojne 135. br. HV-a krenula je s polaznih položaja na Podravlje. Prilikom razvijanja postrojbe za prikriveno kretanje i napad, cijela je postrojba, koja se većim dijelom nalazila u šumi, gađana minobacačkom i topničkom vatrom. Već na početku imala je jednoga poginuloga i dva teško ranjena pripadnika. Navedeno upućuje na pretpostavku da je došlo do 'curenja' informacija, budući da se komunikacija između svih hrvatskih postrojbi većim dijelom odvijala pomoću „Motorola“.¹⁸⁴⁸ Oko devet sati agresor je simulirao napad na Tvrđavicu – „Trokut“, ali je bio odbačen, da bi oko 10 sati iz smjera Kopačeva napao istureni punkt 135. br. HV-a na 11. kilometru nasipa Osijek – Kopačevo i zauzeo ga. Šest pripadnika hrvatskih snaga morali su se povući na osnovnu crtu obrane u visini lugarnice istočno od Podravlja. Jačina agresorskih snaga bila je jedan pješачki bataljun ojačan s dva tenkovska voda i četiri transportera, a topničku podršku davala im je bitnica „Gvozdika“ iz Darde i dvije bitnice MB 120 mm ispred Kopačeva. Istu večer 1. bojna 135. br. HV-a nastojala je vratiti izgubljeni položaj. Zbog potpunoga nepoznavanja rasporeda i snaga protivnika, uvjeta magle i niskih temperatura, napadni pokušaj nije uspio te je uslijedilo povlačenje. U jutarnjim satima 17. prosinca 1991. ista je postrojba, uz potporu jednoga oklopnoga transportera baranjske policije, ponovno pokušala povratiti 11. kilometar, ali je uspjela doći do 10. kilometra nasipa. Ondje je započelo utvrđivanje položaja (izgradnja zaklona i miniranja ispred crte obrane).¹⁸⁴⁹

Iz Baranje su 17. prosinca trajali cjelodnevni napadi na Osijek, Tvrđavicu i Podravlje te Valpovštinu, s Klise na Nemetin i s Orlovnjaka na Čepin.¹⁸⁵⁰ Budući da je 135. br. HV-a izvijestila ZOG Osijek o neuspjehu napada, na kraju drugoga dana akcije pristupilo se razradi

¹⁸⁴⁶ Isto, 76.

¹⁸⁴⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Vladimir Šimić, „Napadna akcija u zoni djelovanja ‘Đavolja greda’ održana od 16. do 18. prosinca 1991. godine”, 1. studenoga 1996., Osijek, 1-4.

¹⁸⁴⁸ G. CE., „Ponovni topnički napadi“, *Glas Slavonije*, 18. prosinca 1991., 24.

¹⁸⁴⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3.

¹⁸⁵⁰ G. CE., „Ponovni topnički napadi“, *Glas Slavonije*, 18. prosinca 1991., 24.

daljnega djelovanja. U ponoć (17./18. prosinca) održan je koordinacijski sastanak zapovjednika svih postrojbi koje su trebale sudjelovati u akciji „Đavolja greda“. Na sastanku su, osim zapovjednika Glavaša, sudjelovali: članovi ZOG Osijek Eduard Bakarec, Viljem Marolt, Alfred Polonji i Vladimir Šimić, zapovjednik 106. br. HV-a Franjo Koržinek, zapovjednik 135. br. HV-a Mile Vukičević, operativac iz 135. br. HV-a Branko Kovač, zapovjednik 1. bojne 135. br. HV-a Stipan Šašlin, zapovjednik baranjske policije Anto Prgomet, zamjenik zapovjednika bojne „Frankopan“ Mladen Micolčević „Padobranac“. Za zapovjednika akcije postavljen je Branko Kovač. Za zapovijedanje i vođenje akcijom određeno je zapovjedništvo 135. br. HV-a kao nositelj napada u kojem su, osim Kovača, bili i Mile Vukičević, Anto Prgomet i Željko Gunjević kao koordinator topništva. Zapovjedno mjesto akcije bilo je u zapovjedništvu 135. br. HV-a u Tvrđi. Zapovjednik Glavaš dao je usmenu zapovijed za ponovno zauzimanje izgubljenih položaja.¹⁸⁵¹

Uz upoznavanje s načinima napadnoga djelovanja, ukazano je i na nedostatke učinjene prethodnoga dana. Sve postrojbe dobile su šifarnike za razgovor preko „Motorola“ i telefona, uz upozorenje da ih se smjelo koristiti tek po započinjanju napada i samo u slučaju negativnoga razvoja situacije. Do početka pješackoga napada i tijekom prilaženja hrvatskih snaga prema prednjem kraju agresora, osnovna zamisao bila je da se preciznom i intenzivnom topničkom vatrom 106. br. HV-a, 135. br. HV-a, 160. br. HV-a i ZOZ Osijek po nasipu od Drave (kote 82) prema Kopačevu, agresoru onemogućiti kretanje i motrenje, prisili ga na stalni boravak u objektima poljske fortifikacije i onemogućiti dovođenje tehnike i pojačanja iz Kopačeva. Istovremeno su Osijek i Valpovština bili izloženi cjelodnevnim minobacačko-topničkim napadima, kao i iz Ernestinova na južni dio bojišnice (Paulin Dvor, Hrastin, Vladislavci i Dopsin).¹⁸⁵²

U novoj ofenzivi sudjelovali su dijelovi 3. bojne 135. br. HV-a pod zapovjedništvom Dragana Šimića, 2. satnija 1. bojne 135. br. HV-a pod zapovjedništvom Vladimira Križaja, 3. satnija 1. bojne 135. br. HV-a pod zapovjedništvom Zoltana Nađa, izvidnička satnija 106. br. HV-a, 1. bojna 160. br. HV-a, satnija PP Beli Manastir, vod bojne „Frankopan“ pod zapovjedništvom Brune Zorice „Zulua“ i vod RRF „Drava“. Cijelom Taktičkom grupom zapovijedao je zapovjednik 1. bojne 135. br. HV-a Stipan Šašlin.¹⁸⁵³

¹⁸⁵¹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine: Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Branko Kovač, „Raščlamba bojnih djelovanja: Borba za Kopački rit“, Osijek, 1-4.

¹⁸⁵² A. D., „Napadi ne jenjevaju“, *Glas Slavonije*, 17. prosinca 1991., 24.

¹⁸⁵³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3.

Zadaća 135. br. HV-a bila je na desnom i lijevom stranom nasipa napasti protivnika i izbiti na 11. kilometar nasipa Osijek – Kopačevo. Podršku joj je davao jedan transporter 106. br. HV-a. Dijelovi 3. bojne 135. br. HV-a zauzeli su položaje na nasipu od lugarnice u Podravlju do 10. kilometra nasipa. Na širem području Podravlja bile su 2. i 3. satnije 1. bojne 135. br. HV-a, čiji je cilj bio do četiri sata približiti se prednjem kraju agresora i zauzeti polazne položaje za napad. Desni bok snagama 135. br HV-a s jednom je satnijom trebala osiguravati 106. br. HV-a i time spriječiti moguće angažiranje JNA i pobunjenika iz smjera Sarvaša. Ojačana izvidnička satnija 106. br. HV-a trebala je sa snagama RRF „Drava“ forsirati Dravu na dijelu kod Nemetina, neprimjetno ući na kotu 85,2 te razvijanjem manjih snaga za borbu osigurati bokove glavnini svojih snaga koje su se s dijelovima RRF-a trebale rasporediti na širem području Olaj bare (tt. 82,3 do tt. 82,4). Time bi se spriječio dolazak pomoći agresoru iz smjera Sarvaša te izvršio napad prema 13. kilometru nasipa i spojilo sa snagama baranjske policije. Takvim bi se manevrom agresorske snage u cijelosti okružile.¹⁸⁵⁴

Prva bojna 160. br. HV-a bila je u pričuvi za daljnje prodore i osiguranje potpore 135. br. HV-a. Satnija PP Beli Manastir imala je zadaću do šest sati po dubini područja Stare Drave od Bilja do Kopačeva (šire područje Žadanj bare i Pavlove grede) prići protivniku s boka i s leđa te izbiti do 13. kilometra „Sakadaškog nasipa“, sprječavajući dolazak agresorskoga pojačanja iz Kopačeva i Bilja i onemogućiti njegovo izvlačenje. Vod „Frankopana“ imao je zadaću prije početka akcije, tijekom noći, napasti smjerom r. Drava – kota 84,0 – 11. kilometru nasipa i onesposobiti protivničko osiguranje; potom, forsiranjem Drave u predjelu Vinograda zaći dublje u Kopački rit i napadnim djelovanjima uništiti agresorsko pješništvo u visini tt. 82,8 ka tt. 82,9; onemogućiti za bojno djelovanje protivničke tenkove ukopane na jedanaestom kilometru. Vod RRF „Drava“ imao je zadaću prevesti vod bojne „Frankopan“ i satniju 106. br. HV na lijevu obalu Drave.¹⁸⁵⁵

Topničku potporu akciji davalo je topništvo 106. br. HV-a, 135. br. HV-a, 160. br. HV-a, ZOG Osijek i ZOZ Osijek. U širem području poduzeća „Tranzit“ i Nemetina 160. br. HV-a imala je zadaću topničkom i raketnom vatrom 'pokriti' nasip od Drave prema Kopačevu, kao i uočene agresorove bunkere do Olaj bare s bitnicom SO-90, vodom tenkova T-55 i prepravljenim protugradnim raketnim lanserima. Ojačana satnijom samohotki 122 mm, 106. br. HV-a imala je zadaću da u širem području prigradskoga naselja Bikara i naselja Vinogradi kontinuiranom topničkom vatrom drži nasip prema Kopačevu od Olaj bare do Pavlove grede,

¹⁸⁵⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 78; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3.

¹⁸⁵⁵ Isto, 78.; Isto, 1-3.

čime bi se onemogućio dovod tehnike i ljudstva. Topničkom vatrom sa svojega prednjega kraja obrane (tzv. „Krunska utvrda“ na lijevoj obali Drave) 135. br. HV-a trebala je 'pokriti' prednji kraj agresora na potezu Kopačevo – Bilje – po dubini Darde te odvući pažnju agresoru od planirane napadne akcije s bitnicom ZIS-ova i MB 120 mm. Nadalje, sa svim raspoloživim minobacačima otvoriti vatru po prednjem kraju agresorskih položaja na području Sarvaš – Tenja – Tenjski Antunovac, čime bi privukla pozornost i onemogućila komunikaciju sa snagama na sjeveru. MAD ZOG Osijek i ZOZ Osijek trebali su 'pokriti' poznate položaje agresora po dubini Baranje.¹⁸⁵⁶

Za manje od šest sati do početka napada, svaki je zapovjednik morao razraditi plan sudjelovanja svoje postrojbe i plan bojeva djelovanja te izvršiti pripreme ljudstva i oružja. Tim kratkim rokom spriječena je ikakva mogućnost da protivnička strana sazna za akciju te je postignuto potpuno iznenađenje.

Oko tri sata u jutro svoju su koordinaciju održali PP Beli Manastir i zapovjednici vodova: Vladimir Velki, Eden Hrvojević, Zdenko Gorup, Boris Vinojčić, Stjepan Aladić. Vinojčićev vod trebao je štititi lijevi bok od strane Kopačeva i Bilja te osigurati prohodne šumske putove i spriječiti mogući prolazak tenkova. Ostali vodovi imali su zadatak izbiti do 13. kilometra nasipa prema Kopačevu i spriječiti agresorov prodor nasipom. Hrvojević je kao najbolji poznavatelj Kopačkoga rita morao cijelu postrojbu dovesti na zadane položaje. S obzirom na činjenicu da se strjeljivo i ostala logistika nisu mogli dostaviti, postrojbe SJP navedeno su nosile sa sobom, što je znatno otežavalo njihovo kretanje. Preduvjete za izvršavanje pothvata SJP je počeo stvarati prije zore, prije službenoga početka akcije. Prvi izazov bio je kroz sedam kilometara močvarnoga područja pod neprijateljskom kontrolom ući na okupirani teritorij Baranje. U drugoj fazi trebalo je uspostaviti kontrolu nad putovima po Ritu nad kojima agresorske snage to nisu učinile, počinivši time veliku pogrešku. Time je osigurano veliko iznenađenje pri početnom udaru na agresorske bunkere na 13. kilometru nasipa. Tako je nakon uspješnoga prvoga udara agresor ostao u okruženju na 10. kilometru nasipa.¹⁸⁵⁷

Tijekom noći 17./18. prosinca i izvidničke postrojbe koje su desantirale Dravu, zauzimale su svoje predviđene položaje. U 5.45 sati 18. prosinca minobacači 106. br. HV-a započeli su djelovanje po prednjem kraju agresorskih položaja od Sarvaša do Tenjskoga Antunovca. Topništvo 135. br. HV-a istodobno je gađalo prednji kraj agresora od Kopačeva do

¹⁸⁵⁶ Isto, 78.; Isto, 1-3.

¹⁸⁵⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 11.

Bilja po dubini Darde. Oko 6.30 sati i preostalo je topništvo započelo s djelovanjem po protivničkim položajima od 11. do 13. kilometra nasipa. U 6.15 sati 135. br. HV-a krenula je u pješački napad od 10. do 11. kilometra nasipa koji je trajao do 7.50 sati. Iz Kopačeva je tada krenula pomoć pobunjenicima na transporterima, kamionima, osobnim vozilima. S obzirom na neočekivani napad na 13. kilometru nasipa, nastala je pomutnja, uništenje vozila, stradavanje ljudstva i raspad u agresorskim redovima.¹⁸⁵⁸

U sedam sati počeo je opći napad svih postrojbi. Vod RRF „Drava“ krenuo je prema 13. kilometru nasipa, a satnija 106. br. HV-a osigurala je bok na žici iznad kote 85,1. Tu su agresorske snage u cijelosti poražene, a čišćenje terena po dubini trajalo je do devet sati u jutro. Vod bojne „Frankopan“ nije imao uspjeh u zauzimanju kote 84,0 i napredovanju prema 11. kilometru nasipa. Dvije satnije 135. br. HV-a uspješno su prodrle i oko 10 sati dospjele do kote 85,3 i obalom do pozicije ispod kote 84,0 gdje su se spojile s vodom „Frankopana“ i došle na 300 metara ispred zadnjih agresorskih položaja na 11. kilometru nasipa. Na tom području vodile su se žestoke borbe i u 13 sati pripadnici 135. br. HV-a i voda bojne „Frankopan“ zauzeli su 11. kilometar Osijek – Kopačevo. S obzirom na to da agresoru nije pristiglo pojačanje iz smjera Sarvaša, desni je bok hrvatskim snagama bio osiguran. Da pojačanje u ljudstvu i tehnici agresoru ne stigne iz smjera Kopačeva, što je nekoliko puta pokušano, uspješno je sprječavala baranjska policija. Kada su snage 135. br. HV-a na koncu primorale protivnika na povlačenje, baranjska je policija napala s boka, nanoseći agresoru u bijegu velike gubitke i u ljudstvu i tehnici.¹⁸⁵⁹

U 10 sati zapovjednik Glavaš sa svojim najužim suradnicima obišao je oslobođeno područje, čestitavši pripadnicima 135. br. HV. Sa zapovjedništvom brigade na licu mjesta dogovorene su daljnje aktivnosti: razvijanje snaga, način obrane, ukopavanje i izrada obrambenih objekata. U prostorijama ZOG-a u Osijeku u 13 sati održan je koordinacijski sastanak o tijeku akcije, na kojem su svi sudionici pohvaljeni za uspješno izvedenu akciju. Utvrđeno je da je od početka veliki problem predstavljala loša veza između angažiranih postrojbi, a osobito između zapovjedništva akcije i ZOG Osijek te slabo izvješćivanje o tijeku napadnih aktivnosti. Zauzevši dostignute položaje, izvidničke skupine 135. br. HV-a krenule su u pregled terena i ušle u selo Kopačevo koje je bilo potpuno prazno. Zapovjednik Kovač zatražio je potom od ZOG Osijek nove snage za daljnje napredovanje prema Vardarcu, Bilju i

¹⁸⁵⁸ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 78; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3.

¹⁸⁵⁹ Isto, 3.

Dardi.¹⁸⁶⁰ O tome da hrvatske snage nakon uspješno izvedenoga početnoga napredovanja utvrđuju dosegnute položaje i pripremaju nastavak „protjerivanja agresora iz Baranje“, izviješćivao je i osječki tisak.¹⁸⁶¹ To bi s obzirom na stanje u protivničkim redovima bio realan scenarij, ali stvarno stanje hrvatskih snaga nije davalo mogućnosti za daljnji nastavak akcije. Zapovjednik Glavaš dao je zapovijed da se, zbog nemogućnosti davanja novih snaga, dosegnuti položaji utvrde, što je izvršeno tijekom istoga dana.¹⁸⁶²

Prema riječima zapovjednika Prgomet, borbe su trajale sve do 18 sati kada su u potpunosti zavladao područjem do 13. kilometra nasipa. S obzirom na to da je padao mrak, odlučeno je da pripadnici SJP ostanu na zauzetim položajima sve dok 135. br. HV-a ne bude sposobna preuzeti smjenu. Položaji su 135. br. HV-a predani 18. prosinca u 12 sati. Oko 19 sati počela je padati ledena kiša što je na već prisutan umor nakon 32 sata na položajima, pripadnicima SJP otežalo stanje, ali je moral nakon ovoga uspjeha ostao na visokoj razini.¹⁸⁶³ Tijekom 18. i 19. prosinca crte obrane pomaknute su za 2,5 kilometra na sjever i sjeveroistok u Kopačkom ritu i tako stvoren mnogo veći mostobran koji se održao i kasnije.¹⁸⁶⁴

Agresorske snage na dravskom su nasipu bile dobro ukopane. Nakon početnoga zastoja u napredovanju, za manje od 24 sata agresor je podigao bunkere, a u napad krenuo tenkovskim bataljunom, milicijom SAO Baranja i pripadnicima TO Baranja s ciljem izlaska na lijevu obalu Drave i ugrožavanja grada iz neposredne blizine.¹⁸⁶⁵ Prema procjeni, pripadnika srpskih snaga bilo je 300-tinjak.¹⁸⁶⁶ Analizom prikupljenih podataka o samom tijeku i rezultatima borbenih djelovanja postrojbi ZOG-a Osijek u ovoj akciji, vidljivo je da se agresor, zajedno sa srpskim civilima u Baranji, počeo neorganizirano povlačiti prema batinskom mostu. Do rasula i panike došlo je jer se nakon akcije očekivala još jedna akcija hrvatskih snaga još većih razmjera. O kakvom je iznenađenju i brzini nadiranja hrvatskih snaga bila riječ, svjedoči slikoviti podatak da je na jednoj, netom napuštenoj, lokaciji gdje su se agresorske snage utaborile, zatečena svinja na ražnju spremna za pečenje.¹⁸⁶⁷

¹⁸⁶⁰ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 78; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Branko Kovač, „Raščlamba bojnih djelovanja: Borba za Kopački rit“, Osijek, 4.

¹⁸⁶¹ S. Asentić, „Hrvatska vojska u Baranji“, *Glas Slavonije*, 20. prosinca 1991., 4.

¹⁸⁶² HR-HMDCDR-BDAG, 94, Branko Kovač, „Raščlamba bojnih djelovanja: Borba za Kopački rit“, Osijek, 4.

¹⁸⁶³ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Anto Prgomet, „Baranja i događaji u Baranji tijekom 1990/91. godine“, Pula, 6. listopada 1996., 12.

¹⁸⁶⁴ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 79; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojnih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 3.

¹⁸⁶⁵ S. Asentić, „Hrvatska vojska u Baranji“, *Glas Slavonije*, 20. prosinca 1991., 4.

¹⁸⁶⁶ HINA, „Glavaš: Više nema povlačenja“, *Vjesnik*, 20. prosinca 1991., 9.

¹⁸⁶⁷ Izjava Eduarda Bakarca. HR-HMDCDR-11, dvd inv. br. 3390, „Osijek – nepokoreni grad“.

Hrvatske su postrojbe akcijom „Đavolja greda“ u Baranji oslobodile Kopački rit.¹⁸⁶⁸ U pothvatu je poginulo pet pripadnika 135. br. HV-a i tri pripadnika satnije PP Beli Manastir. Hrvatske su snage zarobile dva kamiona, dva osobna vozila, dva oklopna transporter, jedan bager, veću količinu strjeljiva, oružje raznoga kalibra i druge vojne opreme. Prema vlastitom priznanju, agresorske snage bilježile su preko 80 poginulih i značajan broj ranjenih.¹⁸⁶⁹ Osim u akciji osvojenoga naoružanja, ZOG Osijek je tijekom prosinca od ZOZ Osijek zaprimio značajnu količinu strjeljiva različitoga kalibra.¹⁸⁷⁰

Akcija predstavlja prvi napadni uspjeh hrvatskih postrojbi takvoga opsega na cijelom Istočnoslavonskom bojištu. Kao takva, značila je mnogo u podizanju borbenoga morala Hrvatske vojske i stanovništva istočne Slavonije i Osijeka. Pothvat predstavlja i prvu akciju u kojoj su sudjelovali dijelovi svih postrojbi pod ZOG Osijek, kao i znatan dio topništva na ovom dijelu Istočnoslavonskoga bojišta. „Đavolja greda“ je stabilizirala sjevernu crtu obrane na području Baranje na dovoljnoj udaljenosti da agresor ne može (pješačkim naoružanjem) ugrožavati stanovništvo Osijeka i Podravlja.¹⁸⁷¹ Zapovjednik Glavaš nazvao je ovu bitku „prekretnicom ratovanja na ovom području“.¹⁸⁷² Nakon akcije, hrvatske su snage nastavile izvidničke aktivnosti i diverzantske akcije u dubini Kopačkoga rita radi nanošenja što većih gubitaka agresoru i sprječavanja neposredne ugroze sigurnosti gradskoga stanovništva.¹⁸⁷³

Ova akcija gotovo je posve ugrozila i planiranu sjednicu „Velike narodne skupštine SO SBZS“, koja se 19. prosinca održala u Belom Manastiru. Tada je usvojen novi Ustav kojim je proglašena Republika Srpska Krajina koju su činili „SO SBZS“ i „SAO Krajina“ s Kninom kao glavnim gradom. Goran Hadžić je tom prigodom kazao da će „nova republika“ u slučaju raspada Jugoslavije imati vlastitu vojsku i policiju (Radio Beograd).¹⁸⁷⁴ Nekoliko dana kasnije poručio je da njegova oblast nije „okrug nove republike već njen konstitutivni deo, kao što je i Srpska Krajina federalna jedinica Jugoslavije“, dodavši da bi trebalo definirati i granice „Srpske

¹⁸⁶⁸ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 204, prosinac 1991., 7.

¹⁸⁶⁹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 79.; HR-HMDCDR-BDAG, 94, Mile Vukičević, „Raščlamba bojevih djelovanja 1991. godine, Borba za Kopački rit 16.-18. 12.1991.“, Osijek, 1-3.

¹⁸⁷⁰ 228.000 komada strjeljiva 7,62 mm, 20.000 komada 7,9 mm, 3000 komada 12,7 Browninig, 70 mina 60 mm, 21 minu 82 mm BST, 40 mina za RPG-7, 100 granata 90 mm TF, 24 granata 90 mm, 500 komada AP 7,62 AK, jedan ručni bacač RPG-7, 10 dalekozor 10x50, dva uređaja za nišanje. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Zapovjedništvo obrane grada, „Zaprimljena roba iz skladišta 1. operativne zone od 7. 12. do 26. 12. 1991.“, Osijek, 26. prosinca 1991., 1.

¹⁸⁷¹ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 77-79.

¹⁸⁷² HINA, „Glavaš: Više nema povlačenja“, *Vjesnik*, 20. prosinca 1991., 9.

¹⁸⁷³ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 77-79.

¹⁸⁷⁴ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 20. prosinca 1991., 1-2.

oblasti kojoj bi, zbog veza sa Baranjom, trebalo da pripadne i deo Osijeka – Stari grad, a koji je sada u rukama ustaških snaga“ (novosadski „Dnevnik“).¹⁸⁷⁵

Osijek je i u daljnjem razdoblju ostao u hrvatskim rukama. Intenzivni minobacački napadi na grad i njegovu crtu bojišnice nastavili su se i nakon završetka akcije. Osijek i Valpovština 20. prosinca bili su ciljevi napada iz Baranje i Tenje.¹⁸⁷⁶ Radi pojačanja kružne obrane grada, u dijelu koji je držala 1. bojna 135. br. HV-a, 20./21. prosinca uvedena je 2. bojna te brigade s ciljem obrane područja od nasipa Podravlje – Kopački rit (13 kilometara)/Đavolja greda do rasadnika na lijevoj obali Drave (11 kilometara) kod Nemetina.¹⁸⁷⁷ TV Beograd izvještavao je da su „hrvatske paravojne formacije“ napale položaje JNA i sela Sarvaš, Divoš i Tenjski Antunovac tek kada je mirovna misija završila posao i povukla se s toga područja.¹⁸⁷⁸

Zbog održavanja pregovora i osiguravanja uvjeta za dogovor „o apsolutnom i bezuvjetnom prekidu vatre“ koji su se između JNA i Vlade RH održavali u Osijeku 21. i 22. prosinca, nakratko je zapovijeden prekid vatre svim postrojbama OZ Osijek. No, drugi dan razgovora, zbog „nerazumnih i jednostranih zahtjeva predstavnika JA“, pregovori su propali pa je prekid vatre ukinut.¹⁸⁷⁹ Zabrana svih vatrenih djelovanja hrvatskim je snagama na području cijele OZ Osijek bilo zapovijedeno 27. i 28. prosinca za vrijeme dolaska predstavnika UN-a u vezi pripreme operacije mirovnih snaga.¹⁸⁸⁰

Na Badnjak i Božić napadi su bili posebno snažni po cijelom Istočnoslavonskom bojištu: đakovačkom, valpovačkom, vinkovačkom i novogradiškom dijelu, kao i na Osijek gdje je ponovno pogođena katedrala.¹⁸⁸¹ Posljednji napad prije primirja trajao je neprestano 15 sati.¹⁸⁸² Napad je prestao 3. siječnja u 18 sati kada je na snagu stupio sporazum o primirju, potpisanom dan prije u Sarajevu.¹⁸⁸³

¹⁸⁷⁵ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 25-26. prosinca 1991., 8-9.

¹⁸⁷⁶ M. V., „Novi napadi“, *Glas Slavonije*, 22. prosinca 1991., 2.

¹⁸⁷⁷ HR-HMDCDR-17, Osijek u Domovinskom ratu, 79.

¹⁸⁷⁸ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (16. 11. – 31. 12. 1991.), 22. prosinca 1991., 1.

¹⁸⁷⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Zapovijed za privremeni prekid vatre ZOZ Osijek Zapovjedništvima postrojbi OZ Osijek“, Br. 525-124-296, Osijek, 21. prosinca 1991.; „Zapovijed za ukidanje privremenog prekida vatre ZOZ Osijek Zapovjedništvima postrojbi OZ Osijek“, Br. 525-124-299, Osijek, 22. prosinca 1991.

¹⁸⁸⁰ HR-HMDCDR-BDAG, 61, ZOZ Osijek „Zadaci u svezi pripreme operacije mirovnih snaga“, Str. pov. br. 525-124-310, Osijek, 26. prosinca 1991.

¹⁸⁸¹ M. Kevo, „Ponoćni napad“, *Glas Slavonije*, 25. prosinca 1991., 3.; V. Vazdar, „Božićna baranjska kanonada“, *Glas Slavonije*, 25. prosinca 1991., 3.; S. Kraml, „Vatreni Božić“, *Glas Slavonije*, 25. prosinca 1991., 3.; Vjeko Hudolin, „Agresor 'čestitao' Božić“, *Glas Slavonije*, 25. prosinca 1991., 3.; Mirko Vukotić, Darko Bartanić „Dostojanstveno i hrabro“, *Glas Slavonije*, 25. prosinca 1991., 10.; „Granate po katedrali“, *Glas Slavonije*, *Glas Slavonije*, 25. prosinca 1991., 12.

¹⁸⁸² HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), January 3, War Diary, 2.

¹⁸⁸³ A. D., „Topnički napadi ne jenjavaju“, *Glas Slavonije*, 27. prosinca 1991., 2; A. D., „Petkolonaši i dalje“, *Glas Slavonije*, 28. prosinca 1991., 16; B. D., „Povremeni napadi“, *Glas Slavonije*, 30. prosinca 1991., 16.

Rezimirajući stanje nakon velikih napada i borbi, posljednjih dana prosinca ZOZ Osijek utvrdio je da su agresorske snage u dotadašnjim borbenim djelovanjima ovladale crtom: r. Drava od državne granice prema Mađarskoj – Tvrđavica – Podravlje – Đavolja Greda – Nemetin – N. Tenja – Tenjski Antunovac – Ivanovac – Paulin Dvor – Šodolovci – Ada – Podrinje – Markušica – Gaboš – Karadžičevo – Ostrvo – Tordinci – Marinci – Cerić – Mirkovci – Vrapčana – r. Bosut – Nijemci – Donje Novo Selo – Podgradje – Apševci – Lipovac. Procjenjivalo se da su time stvoreni uvjeti za prodor na smjerovima Jagodnjak – Valpovo – D. Miholjac (Našice); Ernestinovo – Vladislavci – Budimci – Našice (Čepin – Petrijevc); Šodolovci – Đakovo; Cerić – Ostrovo – Jarmina – Mikanovci – Vrpolje (Đakovo); Orašje – Županja – Vinkovci i Bosanski Šamac – Đakovo.¹⁸⁸⁴ Do očekivanih akcija, ipak nije došlo, ali su nakon sklapanja primirja, napadi na Osijek i druga mjesta i u siječnju nastavljeni na svakodnevnoj razini, doduše, s nešto manjom jačinom i opsegom. Kršenja primirja očitovale su se u učestalim incidentima, provokacijama, nadlijetanjima JRZ-a (zrakoplovi, helikopteri), novim pokretima i napadima vojnih jedinica, što je sve za posljedicu imalo dodatne ljudske i materijalne gubitke te teror nad civilnim stanovništvom. Hrvatske snage, s druge strane, imale su zapovijed ne odgovarati na ove poteze JNA radi potpunoga poštivanja primirja.¹⁸⁸⁵ Primirje je za JNA zapravo značilo nastavak kontinuiranih napada, samo s manjim intenzitetom.

9. PREKID RATNOGA SUKOBA

9.1. „Sarajevsko primirje” i prekid kontinuiranih napada na osječkoj bojišnici

Nakon što su predsjednici Tuđman i Milošević te general Kadijević 23. studenoga 1991. u Ženevi, uz posredovanje posebnoga izaslanika glavnoga tajnika UN-a Cyrusa Vancea i predstavnika EZ-a lorda Petera Carringtona, potpisali još jedan prekid vatre i sklopili sporazum o deblokadi vojarni JNA i njezinu povlačenju iz Hrvatske, VS UN-a usvojio je 14. prosinca tzv. Vanceov plan o dolasku mirovnih snaga UN-a (United Nations Protection Forces – UNPROFOR) na privremeno okupirani teritorij Republike Hrvatske i uspostavi zaštićenih

¹⁸⁸⁴ HR-HMDCDR-BDAG, 61, ZOZ Osijek Zapovjednicima 123. i 136. br. HV „Priprema borbena zapovjest op. br. 52“, Str. pov. br. 525-122-66, Osijek, 29. prosinca 1991.

¹⁸⁸⁵ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), January 1-31, War Diary, 3-8.

područja (United Nation Protected Area – UNPA zone) za očuvanje mira.¹⁸⁸⁶ Na temelju navedenih dogovora i planova, predstavnici Hrvatske i JNA, ministar obrane RH Gojko Šušak i general JNA Andrija Rašeta, uz posredovanje Cyrusa Vancea, potpisali su u Sarajevu 2. siječnja 1992. Sporazum o potpunom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj koji je stupio na snagu 3. siječnja u 18 sati.

„Sarajevskim primirjem” u Hrvatskoj su uglavnom prestala veća ratna djelovanja. To se odnosilo i na izravne pokušaje okupacije grada Osijeka, ali ne i na nastavak sustavnoga rata protiv civilnoga stanovništva. Topnička i tenkovska vatra otvarana je i nakon sklapanja primirja koje se, ipak, provodilo dosljednije od svih dotadašnjih. Napadi na Osijek, ali i okolicu, i dalje su se gotovo svakodnevno provodili, premda u nešto smanjenijem intenzitetu nego prethodnih mjeseci. Primjerice, prema podacima MORH-a, JNA i srpske snage prekršile su u siječnju primirje ukupno 1085 puta na području cijeloga hrvatskoga ratišta. Od toga u istočnoj Hrvatskoj 309 puta. Na Osijek i okolicu pri je tom palo više od 200 projektila.¹⁸⁸⁷

Prema podacima hrvatske strane, primirje je do lipnja 1992. prekršeno više od 8000 puta na tlu cijele Hrvatske.¹⁸⁸⁸ Hrvatska obrana sve vrijeme nakon primirja nije smjela uzvraćati vatru na agresorske, često smrtonosne, provokacije što je na pripadnike hrvatskih snaga djelovalo demotivirajuće. JNA i pobunjenička vlast za sva je kršenja primirja optuživala hrvatsku stranu. Među najozbiljnijim kršenjem primirja hrvatskih snaga do kraja lipnja 1992., može se navesti nekoliko akcija. Uz akcije „Nos Kalik“ (2. ožujka) i „Miljevci“ (21. lipnja) u zadarskom zaleđu, na Istočno-slavonskom bojištu 3. ožujka poduzeta je diverzantska akcija Samostalne uskočke satnije iz Osijeka na području okupirane Baranje (i Vojvodine) s ciljem rušenja batinskoga mosta na Dunavu.¹⁸⁸⁹ Za uzvrat, srpske su snage iste noći gađale nikada dostignutu prometnicu Osijek – Đakovo i selo Vuku, a sredinom ožujka 1992. pokušale su i pješачki napad iz Petrove Slatine.¹⁸⁹⁰ Idući mjesec, 3. travnja 1992. hrvatske su snage poduzele oslobodilačku akciju „Baranja“ radi dubljega potiskivanja agresora u dubinu, što nije završilo uspješno. Bila je to, pokazat će se, posljednja vojna akcija na osječkom području u Domovinskom ratu.¹⁸⁹¹ Dužnost novoga zapovjednika ZOZ Osijek 6. travnja 1992. preuzeo je

¹⁸⁸⁶ Janja Sekula Gibač, „Raspoređivanje Snaga UNPROFOR-A i (ne)provedba demilitarizacije na okupiranom području Zapadne Slavonije 1992. godine, *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod, 2014., Br. 14, 282; Nazor, *Velikosrpska agresija*, 123.

¹⁸⁸⁷ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War diary, January, 8.

¹⁸⁸⁸ HIC, *Kronologija*, 167.

¹⁸⁸⁹ Marijan, *Hrvatsko ratište 1990.-1995., Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 150-151.

¹⁸⁹⁰ *101. br. HV*, 190-199.

¹⁸⁹¹ Usprkos dobrom početku i napredovanju 1800 pripadnika hrvatskih snaga, akcija je naglo zaustavljena, a najviše je stradalo pripadnika valpovačke 107. br. HV-a pri povlačenju: 15 poginulih i 78 ranjenih. *107. br. HV*, 213.

general-bojnik Josip Lucić.¹⁸⁹² Sredinom svibnja 1992. započelo je povlačenje topničkih i oklopno-mehaniziranih sredstava JNA s prve crte. Zapadna granica koju su kontrolirale snage UNPROFOR-a išla je smjerom Tenja – Tenjski Antunovac – Ernestinovo – Laslovo – Gaboš – Vinkovci.¹⁸⁹³ Kako je vrijeme odmicalo, napadi na Osijek postupno su bili sve rjeđi.

Krajem siječnja 1992. hrvatska je policija (sve PU MUP RH) planirala akciju pod nazivom „Povratak“, a odluka o njoj donesena je 30. siječnja. Bilo je predviđeno da se provede u sklopu možebitne mirovne operacije UNPROFOR-a.¹⁸⁹⁴ No, do konačnoga dolaska mirovnih snaga UN-a proći će još nekoliko mjeseci. U izvješću VS UN-a od 4. veljače 1992. navedeno je da zaraćene strane još nisu postigle bezuvjetan prekid vatre, ali i da se primirje, uz povremena kršenja, uglavnom poštovalo.¹⁸⁹⁵ Stoga je 21. veljače VS UN-a usvojilo Rezoluciju (743) o slanju UNPROFOR-a u Hrvatsku, s jednogodišnjim mandatom i mogućnošću njegova produljenja. Zadaće UNPROFOR-a bile su osigurati prekid vatre, provesti razvojačenje (demilitarizaciju) okupiranih područja (povlačenjem i raspuštanjem svih vojnih snaga), zaštititi ljudska prava pod nadzorom mjesne policije te osigurati povlačenje JNA iz cijele Republike Hrvatske i povratak prognanika u domove.¹⁸⁹⁶ Nakon dodatnoga smirivanja stanja na ratištu, UN je u travnju 1992. u Hrvatsku konačno uputio snage UNPROFOR-a kako bi preuzele nadzor nad okupiranim hrvatskim teritorijem. Tako je započela operacija u kojoj je ukupno bilo angažirano oko 14.000 vojnih i civilnih osoba iz 27 zemalja svijeta pa se ta operacija smatra jednom od najopsežnijih operacija UN-a za očuvanje mira. Snage UNPROFOR-a preuzele su nadzor nad četiri zone. Na području okupiranoga dijela istočne Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema osnovana je UNPA zona Istok čije je sjedište bilo u Erdutu. Površina te zone iznosila je 2153 km² i obuhvaćala je četiri bivše općine: potpuno okupirane općine Vukovar i Beli Manastir te djelomično okupirane općine Osijek i Vinkovci. U drugim okupiranim dijelovima Hrvatske osnovane su još tri zaštićene zone: UNPA Zapad na području zapadne Slavonije te UNPA zone Sjever i Jug u dijelovima Dalmacije, Like, Banovine i Korduna.¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹² HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Odluka predsjednika RH o imenovanju”, Broj: PA7-26/1-92, Zagreb, 6. travnja 1992.

¹⁸⁹³ 101. br. HV, 190-199.

¹⁸⁹⁴ ICTY, „Zapovijed pomoćnika ministra unutarnjih poslova, Joška Morića, svim policijskim uprava u Hrvatskoj“, Zagreb, 30. siječnja 1992., Br.: 511-01-21-2125/5-92, www.icty.org, pristup siječanj 2014.

¹⁸⁹⁵ Ivica Miškulin, „Republika Hrvatska i mirovna operacija Ujedinjenih naroda: kada, kako i zašto je došlo do njezine realizacije?“, *Historijski zbornik*, Vol. 64, Br. 1, 2011., 147.

¹⁸⁹⁶ Nazor, *Velikosrpska agresija*, 128.

¹⁸⁹⁷ Prvobitno je predviđena uspostava triju zaštićenih zona UN-a: Istočna Slavonija, Zapadna Slavonija i Krajina. U izvještaju glavnoga tajnika UN-a, Boutrosa Boutrosa Ghalija Vijeću sigurnosti UN-a od 20. veljače 1992. to je promijenjeno pa su uspostavljene četiri zaštićene zone Istok, Zapad, Sjever i Jug, odnosno United Nations Protected Area (UNPA) East, West, North and South. Usvajanjem Rezolucije 743, dan kasnije, Vijeće sigurnosti UN-a, prihvatilo je Boutros-Ghalijev prijedlog. Ivica Miškulin, *Imas puska, imas pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji*, Slavonski Brod, 2014., 17.

Područja u Hrvatskoj koja su bila okupirana, ali na kojima Srbi nisu živjeli u većini ili značajnoj manjini, tzv. ružičaste zone, nisu postojale na području UNPA Istok (kao i Zapad). Sastav UNPROFOR-a u sektoru Istok činili su belgijski kontingent (s jednom satnijom iz Luksemburga) smješten u Belom Manastiru sa 628 vojnika i ruski kontingent u Klisi sa 852 vojnika. Zapovjednik sektora bio je general Alexander Perelyakin.¹⁸⁹⁸ Njihova suradnja nije bila na zadovoljavajućoj razini. Belgijske snage nastojale su profesionalno obavljati svoje zadaće te su imale prigovore na ruske snage zbog njihove suradnje sa srpskim paravlastima i sudjelovanja u ostvarivanju nesmetane veze sa Srbijom preko mostova kod Erduta i Iloka, kao i kopnenu vezu kod Šida.¹⁸⁹⁹

Primjenom tzv. Vanceova plana započelo je razdoblje aktivnije međunarodne političke i vojne nazočnosti Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj. Taj je angažman međunarodne zajednice utjecao na relativno smirivanje prilika, ali bez stvarne učinkovitosti u postizanju trajnoga i pravednoga političkoga rješenja (travanj 1992. – svibanj, tj. kolovoz 1995.).¹⁹⁰⁰ Cilj toga plana bio je stvaranje uvjeta za konačan dogovor o političkom rješenju. To se trebalo omogućiti razdvajanjem sukobljenih strana i demilitarizacijom zona (povlačenjem ili raspuštanjem svih postrojbi), razmještanjem snaga UN-a u zonama radi zaštite svih stanovnika koji u njima žive, stavljanje pod nadzor teškoga naoružanja pobunjenih Srba, povratkom svih prognanika i izbjeglica te uspostavom lokalnih tijela vlasti prema nacionalnoj strukturi stanovništva prije izbijanja sukoba. Od svega je ostvaren samo manji dio: JNA je napustila Hrvatsku (ali nakon što je naoružala i logistikom i kadrovski pomogla pobunjenim Srbima), a teško naoružanje stavljeno je u skladišta pod zajedničkim nadzorom UNPROFOR-a i pobunjenika.¹⁹⁰¹ Na području Osijeka JNA je, ipak, ostavila određenu količinu vojne imovine.¹⁹⁰²

¹⁸⁹⁸ Ujedinjeni narodi, Rezolucije o Republici Hrvatskoj, UNPROFOR, ur. Anđelko Milardović, Osijek, 1995., 80.

¹⁸⁹⁹ Vladimir Filipović, „Male stabilne demokracije na razmeđu realpolitike i idealpolitike u mirovnim misijama – primjer danskog i belgijskog sudjelovanja u misiji UNPROFOR-a”. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 1 (15), Zagreb, 2012., 91-92.

¹⁹⁰⁰ Holjevac Tuković, *Hrvatski istok*, 125.

¹⁹⁰¹ Nazor, *Velikosrpska agresija*, 128.

¹⁹⁰² Vojna imovina koja je ostala na području Osijeka nakon povlačenja jedinica i ustanova JNA: 17 (srednjih) tenkova T-55, tri tenka (plivajuća) PT-76 B, 45 oklopnih transportera OT M-60, a u Baranji 1, šest transportera (komandnih) BTR-50, tri oklopna izviđačka automobila BRDM-2, sedam tenkova za izvlačenje JVBT, jedan tenk (nosač mosta) MT-55;¹⁹⁰² 2156 metaka 100mm TFG, 1078 metaka 100mm PZO, 980 metaka 100 mm KOZ, 120 metaka 76 mm TFG, 60 metaka 76 mm PZO, 60 metaka 76mm KMR, 3000 metaka 14,5 mm KPVT (sve vrste), 24500 metaka 12,7 mm DŠKM, 134.400 metaka 12,7 „Browning“ (sve vrste) – najviše u cijeloj Hrvatskoj (uk. 225.910). 300 200 metaka 7,62 mm (za mitraljeze), 2880 ručnih bombi M-52 i M-75, 6480 metaka 26 mm (signalni), potom po jedan KOKS, SPG, jednodjelni objekt za SPG, trenažer za obuku vozača T-55 (5 komada), trenažer za obuku vozača OTM-60 (3 komada), trenažer za vatrenu obuku T-55, ljuljajuća platforma P-62, UC 20 mm za top 100mm/tenk T-55 (10 komada) te četiri komada UC 20 mm za top 76 mm/tenk PT-76 B, UC 7,62 mm za top 100 mm/tenk T-55, UC 7,62 mm za top 76 mm/tenk PT-76 B. ICTY, „Specifikacija vojne imovine koja je

No, za to je vrijeme Hrvatska na diplomatskom polju postigla uspjehe koji su joj, u odnosu na Beograd i pobunjene Srbe, a uz posredništvo međunarodne zajednice, omogućili povoljniji položaj u daljnjim pregovorima sa srpskom stranom. U rujnu 1991. osnovana međunarodna Arbitražna komisija (tzv. Badinterova) donijela je do siječnja 1992. više važnih mišljenja koja su bila ključna za postizanje međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske 15. siječnja 1992., a potom je 22. svibnja 1992. Hrvatska postala članicom Organizacije UN-a.¹⁹⁰³

O nastupanju mirnijega razdoblja govori i to da su sredinom ožujka 1992. prestali postojati Vladini Krizni štabovi, a time i povjerenici za koordinaciju tih štabova na razini općina.¹⁹⁰⁴ Također, s postojanjem i radom 10. travnja 1992. prestao je i ZOG Osijek. Napadi koji su započeli još u srpnju 1991., završili su tek u lipnju 1992. godine. Preuzimanjem odgovornosti UNPROFOR-a u sektoru Istok, u Osijeku je došlo do „normalizacije stanja u oblasti života i rada građana“.¹⁹⁰⁵ Tako je nakon gotovo godinu dana ratnoga stanja, Osijek dočekaio mirnije razdoblje koje ga je, uglavnom, pratilo sve do mirnoga povratka hrvatskoga Podunavlja u sastav Republike Hrvatske u siječnju 1998. godine.

9.2. Ratna stradanja

9.2.1. Područje Osijeka

Hrvatski istok jedno je od ratom najpogođenijih područja u Hrvatskoj. U cijeloj istočnoj Slavoniji agresija je uzrokovala iseljavanja stanovništva, gotovo potpuni raspad sustava državne vlasti te neučinkovitost mobilizacije i poslova obrane. Cijela Slavonija podnijela je polovicu od ukupnoga broja svih ljudskih (vojnih i civilnih) žrtava na cijelom hrvatskom ratištu tijekom 1991. godine.¹⁹⁰⁶ 299 - Godine 1991. u istočnoj Hrvatskoj (14 općina) živjelo je ukupno 892 035 ili 18,6% stanovnika Hrvatske; 72,6% Hrvata (647.512), Srba 16,5% (146.916) i 10,9% ostalih (97.607).¹⁹⁰⁷ Ukupni broj stanovnika u okupiranim naseljima općine Osijek prije rata je

ostala na teritoriji R. Hrvatske nakon povlačenja jedinica i ustanova JNA“, 1.-8., www.icty.org, pristup veljača 2014.

¹⁹⁰³ Nazor, *Velikosrpska agresija*, 130-131.

¹⁹⁰⁴ Odluka o prestanku važenja Odluke o kriznim štabovima, NN 14/1992, 17. ožujka 1992.; U istočnoj Slavoniji radilo se o štabovima općina koje su se nalazile na području PU Osijek, PU Vinkovci i PU Vukovar, a za njihovu je koordinaciju bio zadužen Vladimir Šeks. Rješenje o razrješenju povjerenika Vlade Republike Hrvatske za koordinaciju kriznih štabova više općina, NN 15/1992, 23. ožujka 1992.

¹⁹⁰⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Dopis predsjednika IV Osijek Branimira Glavaša MUP RH“, Klasa: 022-05/92-03/5, Ur. broj: 2158-02-01-92-2, Osijek, 22. lipnja 1992.

¹⁹⁰⁶ Marijan, *Slavonija u ratnoj 1991. godini*, 299, 302.

¹⁹⁰⁷ Istočna je Hrvatska zauzimala 1190 km² (19,6%) površine hrvatskoga teritorija s ukupno 852 gradska i seoska naselja. Živić, *Promjene narodnosnog sastava*, 101.

bio je 27.893, što je iznosilo 16,9% ukupnoga stanovništva te općine. U pogledu nacionalne pripadnosti riječ je o 11.030 Hrvata (39,5%), 13.124 Srba (47,1%) i 1290 Mađara (4,6).¹⁹⁰⁸

Uoči ljeta 1991. na dijelovima istočne Slavonije i Baranje koja su krajem te godine okupirana živjelo je više Hrvata, nego Srba. U istočnoj Slavoniji srpske su okupatorske snage osvojile relativno najveći broj naselja većinski nastanjenih Hrvatima, u odnosu na naselja sa srpskom većinom. U toj je regiji okupirano 61 naselje s hrvatskom većinom (52 s apsolutnom i devet s relativnom), 46 naselja sa srpskom (40 s apsolutnom i šest s relativnom), 13 s mađarskom i dva s rusinskom. Tako se najviše na području istočne Slavonije (i Dalmacije) pokazala neutemeljenost argumenata o nužnosti zaštite navodno ugroženih Srba.¹⁹⁰⁹

Nakon potpisanoga primirja u Sarajevu 2. siječnja 1992., istočna je Hrvatska imala 153 okupirana naselja (18%), od čega 17 naselja bivše općine Osijek (47,2%). Među okupiranim naseljima osječke općine Hrvati su imali većinu u njih pet (29,4%), a Srbi u 11 (64,7%).¹⁹¹⁰ U općini Osijek bilo je 22 naselja s hrvatskom većinom, odnosno 61,1%, dok je sa srpskom većinom bilo 14 naselja ili 38,9%.¹⁹¹¹

Glede prisilnih migracija,¹⁹¹² Ministarstvo informiranja RH registriralo je da je od početka agresije do kraja 1991. godine s područja Osijeka i okolice izbjeglo 37.967 stanovnika, s napomenom da se radi o broju onih koji su registrirani kod ustanova socijalne skrbe te da je stvarni broj izbjeglih i raseljenih mnogo veći, s obzirom na to da su mnogi svoj privremeni smještaj pronašli kod rodbine i prijatelja.¹⁹¹³ Podatci Ministarstva informiranja RH iz ožujka 1992. kazuju da su s osječkoga područja ukupno prognane 40.182 osobe, što je bilo najviše od svih drugih mjesta u Hrvatskoj.¹⁹¹⁴ Prema podacima iz 1995. u Osijeku se nalazilo ukupno oko 40.500 prognanih i izbjeglih (prognanih 28.335, izbjeglih 12.203), što je činilo oko 15% svega stanovništva na osječkom području, a što pokazuje da se stanovništvo u međuvremenu djelomice vratilo u grad.¹⁹¹⁵ Podatci iz 1996. govore da je s područja okupiranoga hrvatskoga

¹⁹⁰⁸ Dražen Živić, „Etnodemografski okvir srpske agresije na hrvatsko Podunavlje”, *Acta demographica Croatica*, Zagreb, 1997., Vol. 32, Br. 1, 155 (Živić, Etnodemografski okvir).

¹⁹⁰⁹ Šterc, Pokos, Demografski uzroci, 322, 324.

¹⁹¹⁰ Okupirana mjesta s hrvatskom većinom: Aljmaš, Antunovac, Erdut, Ernestinovo, Laslovo; okupirana mjesta sa srpskom većinom: Ada, Bijelo Brdo, Dalj, Divoš, Dopsin, Koprivna, Palača, Paulin Dvor, Petrova Slatina, Silaš, Šodolovci, Tenja. Živić, Razvoj etničke strukture, 96.

¹⁹¹¹ Živić, Etnodemografski okvir, 152.

¹⁹¹² Tip migracije koji podrazumijeva silu i nedostatak vremena za odlučivanje o seljenju, a kao posljedicu ima prognanike, izbjeglice. Prema konvenciji UN-a o statusu izbjeglica (1951.) prognanici su oni koji su svoje utočište pronašli unutar države, a izbjeglice oni koji su iselili izvan države. Nejašmić, *Demogeografija*, 148.

¹⁹¹³ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, 30 days in Croatia (May 1991 – April 1992), “Displaced persons and refugees from the crisis area in the Republic of Croatia”, December 1991, 1.

¹⁹¹⁴ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, 30 days in Croatia (May 1991 – April 1992), “Refugees and displaced persons from Croatian crisis areas”, March 1992, 1.

¹⁹¹⁵ Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj, Zagreb, studeni 1995. Izbjeglice i prognanici u RH 1991. – 1997., T. Kesić, 3, www.slobodanpraljakk.com, pristup

Podunavlja srpski agresor prognao 87,8% Hrvata, ali i 2,1% Srba koji se nisu slagali s velikosrpskim imperijalizmom.¹⁹¹⁶ Iz općine Osijek prognao je 11.297 Hrvata, 685 Mađara i 491 Srbin. Nakon Vukovara, najviše je stanovnika prognao iz Beloga Manastira, Bilja, Darde, Tenjskoga Antunovca, Tenje i Iloka (više od 2000 po naselju). S područja općine Osijek još se ističe Dalj s brojem prognanih između 1000 i 2000 prognanika. Ostala mjesta imala su manje od 1000 prognanika.¹⁹¹⁷

Koncem 1991. u gradu Osijeku ostalo je 15.000 do 20.000 gradskoga stanovništva (15%-20%), odnosno petina stanovništva s popisa 1991., što se relativno pouzdano može zaključiti prema dnevnoj proizvodnji kruha u gradu.¹⁹¹⁸

Izbjegli su svoj spas pronašli u mirnijim krajevima Hrvatske te u Austriju, Njemačkoj, Češkoj, a najviše u Mađarskoj (Pečuh, Mohač, Kapošvar, Budimpešta). Bili su smješteni u školama, domovima i nekadašnjim sovjetskim vojarnama te u privatnom smještaju kod prijatelja i poznanika. Osječka djeca osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga uzrasta ondje su imali organiziranu nastavu jer su s njima pošli i njihovi nastavnici.¹⁹¹⁹

Prema podacima Ureda za prognanike Vlade RH u Osijeku iz 1996., od svih hrvatskih prognanika najviše ih je bilo iz istočne Hrvatske (87.541 ili 41,6% svih prognanika), iako je stanovništvo toga dijela zemlje činilo tek 18,6% ukupnoga hrvatskoga pučanstva. Tako je zabilježeno da je iz okupiranoga dijela općine Osijek u to vrijeme bilo protjerano 12.689 stanovnika. Njihov povratak uslijedio je tek nakon mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja 1998. godine.¹⁹²⁰ U obrani grada Osijeka 1991.-1995. ukupno je poginulo 1724 građana od čega 1327 branitelja i 397 civila. Ukupna se šteta procjenjuje na današnjih 2,175.000.000 eura.¹⁹²¹

kolovoz 2013.; Izbjeglice i prognanici u RH 1991. – 1997., T. Kesić, Prognanici i izbjeglice po regionalnim uredima u odnosu na domicilno pučanstvo, tablica 1.2., 9., www.slobodanpraljak.com, pristup kolovoz 2013.

¹⁹¹⁶ Živić, Prognao stanovništvo iz hrvatskog Podunavlja, 73.

¹⁹¹⁷ Živić, Etnodemografski okvir, 155-156.

¹⁹¹⁸ Verica Andraković, Marijan Jukić. „Dinamika stanovništva grada Osijeka od 1857. do 2001. godine”, *Analitički Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Osijek, 2009., Br. 25., 31; „Kruha će biti”, *Glas Slavonije*, 25. listopada 1991., 15; Mijo Dimšić, „Milijunske štete”, *Glas Slavonije*, 8. studenoga 1991., 24-25; D. Pavić, „Otežana opskrba”, *Glas Slavonije*, 29. studenoga 1991., 15.

¹⁹¹⁹ Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske”, 33.

¹⁹²⁰ Živić, Razvoj etničke strukture, 99-100.

¹⁹²¹ Katalog izložbe „Osijek na udaru brutalne agresije”, 27. lipnja-4. srpnja 2018., Osijek; Činjenica je da je na osječkom području za vrijeme obrane Hrvatske od velikosrpske agresije bilo stradanja civila različitih nacionalnosti, ali je također nesporna činjenica da se samovoljni i nečasni postupci pojedinaca ili manje skupine pripadnika hrvatskih snaga prema pojedinim građanima srpske nacionalnosti, koji nisu bili u skladu sa službenom hrvatskom politikom, ne mogu uspoređivati s planski počinjenim zločinima JNA i srpskih snaga, kao posljedicom sustavne osvajačke politike s ciljem stvaranja jedinstvene, etnički čiste, velike srpske države, kakvu je provodio srbijanski državni vrh, ne samo na području Osijeka i istočne Slavonije, već i na svim ostalim okupiranim dijelovima Hrvatske. To je, uostalom, potvrdio i Međunarodni sud pravde u Hagu, presudom od 3. veljače 2015. u predmetu Tužba Republike Hrvatske protiv Republike Srbije zbog povrede odredbi Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, ustvrdivši da su „politička vodstva Srbije i Srba u Hrvatskoj zajednički dijelili cilj stvaranja etnički homogena srpske države” i da je to bio kontekst u kojem su se događali zločini (čl. 426).

Osijek je bio i među onim, ratom pogođenim, gradovima u Hrvatskoj koji su zbrinjavali prognanike, unatoč izloženosti ratnim stradanjima. Iako su još u listopadu prognanici s okolnih područja u Osijeku pronalazili svoj privremeni smještaj, u studenom su zbog žestokih napada morali izbjeći i iz grada. U veljači 1992. u Osijeku se nalazilo 22.396 prognanih osoba, a njihov je broj tijekom prvoga tromjesečja 1992. rastao, unatoč izloženosti napadima.¹⁹²²

Zarobljeni civili i pripadnici hrvatskih snaga s okupiranoga područja hrvatskoga Podunavlja završavali su u logorima i zatvorima na okupiranom području, ali i u Srbiji. Na okupiranom području logori su se nalazili u Dalju (osam) i Erdutu te Borovu Selu, Boboti. U Srbiji su logori osnovani u selu Begejci (danas Torak), Stajićevu (kraj Zrenjanina), Somboru, Novom Sadu (športska dvorana Spens), Srijemskoj Mitrovici, Bujanj potoku (kraj Beograda), Šidu, Beogradu (istraži zatvor na Banjici), Nišu (Kazneno-popravni dom i zatvor) i u Aleksincu (vojarna).¹⁹²³

Osijek je pretrpio sve vrste šteta. Najveća je učinjena prema životu i zdravlju ljudi (preko 38%) što premašuje istu vrstu procijenjenoga stradanja na razini cijele Hrvatske (33,7%). Ta šteta premašuje i izravne materijalne štete koje u sebi sadržavaju štete na stanovima, zgradama, opremi i ostalim građevinama. Preko 70% ratne štete odnosi se samo na Osijek, a mjesta Sarvaš, Nemetin i Tenja stradala su i teže od grada.

Tablica 5. Ukupne izravne štete, Marta Pavičić, „Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata u gradu Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Br. 25, Osijek, 2009., 154.

	<i>u 000 kuna</i>	<i>000 US\$</i>	<i>Struktura</i>
<i>1. Materijalne štete</i>	<i>3,276.207</i>	<i>461.437</i>	<i>35,17</i>
<i>2. Troškovi rata i neodržavanje dobara</i>	<i>2,480.986</i>	<i>349.435</i>	<i>26,63</i>
<i>3. Život i zdravlje ljudi</i>	<i>3,559.083</i>	<i>501.279</i>	<i>38,20</i>
<i>UKUPNO</i>	<i>9,316.276</i>	<i>1,312.151</i>	<i>100,00</i>

Najveće su štete u gospodarstvu pretrpjele tvrtke „Saponia“ i „IPK Osijek“, a one se nalaze i među osam najoštećenijih tvrtki u Republici Hrvatskoj.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment, I.C.J. Reports 2015, p. 3, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/118/118-20150203-JUD-01-00-EN.pdf>, (pristup 18. rujna 2019.), str. 124.

¹⁹²² HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, 30 days in Croatia (May 1991 – April 1992), “Refugees and displaced persons from croatian crisis areas“, March 1992, 1.

¹⁹²³ Prema grubim procjenama stradalih logoraša, u daljskim logorima prošlo je oko osam tisuća osoba. Rehak, *Kroz pakao u slobodu*, 8, 37, 142-143.

Tablica 6. Izravne štete u gospodarskim djelatnostima. Marta Pavičić, „Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata u gradu Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Br. 25, Osijek, 2009., 155.

	<i>u 000 kuna</i>	<i>000 US\$</i>	<i>Broj tvrtki</i>
<i>Industrija</i>	<i>1,412.837</i>	<i>198.991</i>	<i>28</i>
<i>Poljoprivreda</i>	<i>211.437</i>	<i>29.780</i>	<i>12</i>
<i>Graditeljstvo</i>	<i>102.800</i>	<i>14.479</i>	<i>17</i>
<i>Trgovina</i>	<i>158.608</i>	<i>22.339</i>	<i>26</i>
<i>Ostale gospodarske djelatnosti</i>	<i>466.155</i>	<i>65.655</i>	<i>46</i>
<i>UKUPNO</i>	<i>2,353.495</i>	<i>331.478</i>	<i>129</i>

Pretrpljene štete u društvenim djelatnostima u Osijeku najveće su bile u zdravstvu (Osječka bolnica). Prema zakonski utvrđenim kriterijima za procjenu ratne štete, čimbenik straha kod stanovništva povećava ukupnu ratnu štetu za četiri puta od sve materijalne štete.

Tablica 7. Izravne štete u društvenim djelatnostima, Marta Pavičić, „Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata u gradu Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Br. 25, Osijek, 2009., 155.

	<i>u 000 kuna</i>	<i>000 US\$</i>	<i>Broj tvrtki</i>
<i>Obrazovanje</i>	<i>144.743</i>	<i>20.386</i>	<i>61</i>
<i>Zdravstvo i socijalna skrb</i>	<i>1,530.902</i>	<i>215.620</i>	<i>13</i>
<i>Lokalna samouprava</i>	<i>119.438</i>	<i>16.822</i>	<i>17</i>
<i>UKUPNO</i>	<i>1,795.083</i>	<i>252.828</i>	<i>91</i>

U gradu Osijeku oštećeno je ili uništeno ukupno 12.610 stambenih objekata s ukupno 18.360 stanova u kojima je prije rata živjelo više od 50% stanovnika Osijeka. To znači da je uništeno 4,53%, a oštećeno 38,41% cjelokupnoga stambenoga fonda u gradu. Od uništene osobne pokretne imovine vrijednost se procjenjuje na 387.816.020 kn. Oštećenje i šteta na kulturnim i sakralnim objektima, spomenicima kulture, procjenjuje se na 175.479.550 kn. Od svega stradanja posljedice su bile itekako vidljive na gospodarstvu i broju radnih mjesta. Od

potonje štete, dodatno opterećen suvremenim, posebice demografskim teškoćama, Osijek se do danas nije oporavio.¹⁹²⁴

Tablica 8. Štete na stambenom fondu prema kategorijama oštećenja, Marta Pavičić, „Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata u gradu Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Br. 25, Osijek, 2009., 157.

KATEGORIJA	BROJ ZGRADA	BROJ STANOVA	BROJ OSOBA
1	6.028	10.801	31.014
2	2.860	3.755	11.301
3	1.919	1.976	6.117
4	878	896	2.809
5	527	528	1.696
6	398	404	1.165
UKUPNO	12.610	18.360	54.102

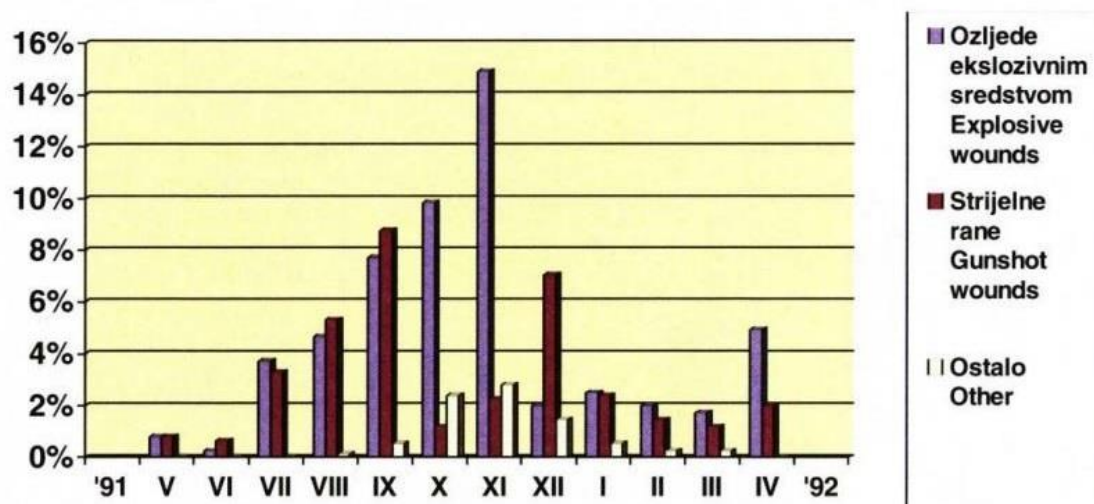
Na području cijele Hrvatske, najžešći su napadi na civilne ciljeve bili u razdoblju od kraja listopada do 19. studenoga 1991. pa je u tom razdoblju bilo i najviše stradalih. Potvrđuju to i podatci MUP-a RH koji su najviše agresorskih napada te poginulih i ranjenih pripadnika policije i vojske zabilježili u listopadu i prvoj polovici studenoga 1991. godine.¹⁹²⁵ Najviše ih je stradalo na ulicama grada, prilikom odlaska na posao pri iznenadnim i žestokim minobacačkim napadima.¹⁹²⁶ Broj žrtava u prosincu naglo se smanjio jer se isto dogodilo i s brojem stanovnika.

Tablica 9. Raspodjela žrtava prema vremenu smrti (mjesec). Mladen Marcikić i suradnici, „Pregled smrtonosnih ratnih strijelnih rana i ozljeda nastalih djelovanjem sredstva u istočnoj Slavoniji“, *Medicinski vjesnik*, Osijek, 1999., Vol. 31, Br. 1-4, 43.

¹⁹²⁴ Oštećenja su razvrstana u šest kategorija – od prve do treće su manje i lakše otklonive štete, a od četiri do šest su teško obnovljivi objekti i objekti koji se moraju ponovno graditi, uz ponegdje moguće korištenje postojećih temelja. Marta Pavičić, „Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata u gradu Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Br. 25, Osijek, 2009., 155-157.

¹⁹²⁵ Napada je u rujnu zabilježeno 523, u listopadu 747, u studenom 686, a 633 u prosincu. Tijekom listopada poginulo je 185 pripadnika MUP-a i ZNG-a, a 556 ih je ranjeno, u studenom je poginulo njih 129, a 280 ranjeno, a u prosincu je poginuo 91 pripadnik MUP-a i ZNG-a, dok ih je 308 ranjeno. Uz velik broj izbjeglih civila s ratom zahvaćenih područja (djece, žena, staraca, bolesnih), u agresorskim napadima u listopadu je poginulo ili ubijeno 327 i ranjeno 1027, u studenom 214 civila, a 709 ranjeno, u prosincu 142 civila, a 230 ranjeno. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Bilten MUP RH, Br. 203, studeni 1991., 7.; Bilten MUP RH, Br. 204, prosinac 1991., 6.

¹⁹²⁶ Ana Diklić, „Zločini bez granica“, *Glas Slavonije*, 13. prosinca 1991., 12-13.

Od proljeća 1989. u Osijeku je započeo projekt temeljite obnove 59 arhitektonski i povijesno vrijednih starih objekata i zgrada. Neki od kriterija za njihov odabir bili su da su objekti ugroženi zbog svoje dotrajalosti te da u dogledno vrijeme ne će biti rušeni. No, već za godinu dana, osječka se stvarnost pokazala potpuno drugačijom. Tijekom listopada, studenoga i prosinca 1991. dnevna izvješća o vojnim zbivanjima na području grada i općine bila su gotovo identična: napadi na grad, posebno četvrt Jug II, kao najbližu prvoj crti gradske obrane, zatim Sjenjak, Donji grad i Industrijsku zonu, odvijali su se iz smjera Stare Tenje, Klise i Sarvaša, iz Baranje na Tvrđavicu i Podravlje, iz Silaša na Ernestinovo, Tenjski Antunovac, Laslovo. Osijek je bio napadan iz svih vrsta naoružanja, uključujući i zračne napade.

Kao najveći hrvatski grad na prvoj crti obrane, prema pretrpljenoj ratnoj šteti i stradanjima, Osijek se nalazio među gradovima koji su najviše stradali i pretrpjeli najveću štetu na cijelom hrvatskom ratištu. Osijek je bio među onim gradovima čija su središta bila gotovo potpuno uništena.¹⁹²⁷ Izvješće Ministarstva informiranja RH već je u studenom 1991. ustvrdilo da je povijesna jezgra grada Osijeka, kao i jezgre Vukovara, Vinkovaca i Petrinje, gotovo potpuno uništena.¹⁹²⁸

U izvješću Helsinki Watcha iz siječnja 1992. Osijek se s pravom našao u kategoriji „Neselektivni i nesrazmjerni napadi na civile i civilne ciljeve“.¹⁹²⁹ Osijek se nalazio i u prvoj

¹⁹²⁷ Vukovar, Petrinja, Vinkovci, Kostajnica, Otočac i Gospić. HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), Destruction of religious sites and cultural monuments, January, 1.

¹⁹²⁸ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), November, Recent destruction of religious sites and cultural monuments, 2, 4.

¹⁹²⁹ ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću VDS ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 13., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

kategoriji glede oštećenja na stambenim objektima, što je podrazumijevalo najmanje 60%-tno oštećenje.¹⁹³⁰ Oštećeno je 129 gospodarskih objekata, 38 industrijskih objekata, bolnica, javni, zdravstveni i sakralni objekti. Od stambenih objekata stradalo ih je 18.500, što je više od 70% svih gradskih objekata, a 30% od toga je višestruko uništavano.¹⁹³¹

Na području bivše općine Osijek stradali su i kulturni spomenici različite kategorije.¹⁹³² Krajem rujna 1991. od svih općina na istoku Hrvatske najviše je oštećenih spomenika kulture bilo u općini Osijek. Od ukupno njih 54, sedam spomenika imalo je nultu kategoriju, a 19 prvu. Oštećeno je 23 spomenika, najviše osječka Tvrđa koja je bila cjelina nulte kategorije.¹⁹³³ Od štete na krajobrazu u Osijeku ističe se uništenje parka Maršal Tito, Parka kulture s (poč. 20. st.), parka kraj dvorca Adamović u Tenji iz 19. st., parka kraj Patrijaršije u Dalju (19. st.) i parka kraj dvorca Adamović u Čepinu (19. st.).¹⁹³⁴

Knjižnični fond istočne Slavonije najviše je stradao od svih knjižničnih fondova u Hrvatskoj, a knjižnice u Osijeku pretrpjele su najveću štetu. Određeni dio građe Poljoprivredne škole, Prehrambeno-tehnološke škole, Učiteljske škole, Elektroinženjerske bile su premještene dok su Biotehnološki istraživački centar i njegova knjižnica potpuno razoreni.¹⁹³⁵ U Osijeku je svih osam fakulteta oštećeno, a tri su potpuno razorena (Poljoprivredni, Prehrambeno-tehnološki i Građevinarski fakultet).¹⁹³⁶ Glede stanja na željeznicama, Osijek je, uz Vinkovce, Knin, Karlovac i Sisak, pripadao među gradove u kojima je ono ocijenjeno najgorim. Zračni

¹⁹³⁰ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War damage to civilian buildings until the end of October, November 1991, 1.

¹⁹³¹ A. Diklić, „Uništeno 18.000 objekata”, *Glas Slavonije*, 5. prosinca 1991., 14.

¹⁹³² Kao zaštićene povijesne cjeline izdvajaju se srednjovjekovi gradovi u Erdutu, Ivanovcu i Korodvaru, povijesne urbanističke cjeline Gornji grad, Tvrđa i Krunska utvrda („Kronenwerk“) u Osijeku; od povijesnih građevina izdvajaju se Parohijska crkva Sv. Dimitrija u Dalju, osječke zgrade u ulici Nikole Demonje 1, Historijski arhiv (nekadašnja Juden-kasarna), na Bulevaru JNA 5, zgrada Glavne pošte; Tvrđa (Partizanski trg 2 i 3), zgrada „Glavne straže“, zgrada općine, Palača bivše glavne komande (Generallatshaus), Crkva sv. Mihovila, Crkva sv. Petra i Pavla i Dvorac Pejačević; od arheoloških lokaliteta i spomenika izdvajaju se pretpovijesni antički i srednjovjekovni arheološki lokalitet „Bajer“ i „Ul. – Venecija“ u Bijelom Brdu, srednjovjekovno naselje „Udovičko polje“ u Koprivni, pretpovijesni antički i srednjovjekovni arheološki lokalitet „Suvatovo“, antički arheološki lokalitet „Mursa“ i „Pristanište“ i srednjovjekovni lokalitet „Vijenac Borisa Kidriča“, arheološka zona Gornji grad u Osijeku. HR-HMDCDR-BDAG, 61, Ministarstvo kulture RH, „Uputa o postavljanju znakova raspoznavanja na kulturna dobra“, Klasa: 612-08/91-01-43, Ur. broj: 532-03-3/2-91-06, 29. srpnja 1991., 1-4.

¹⁹³³ „Oštećena 54 spomenika“, *Glas Slavonije*, 27. rujna 1991., 17.

¹⁹³⁴ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War damages in protected sites in the Republic of Croatia, 2.

¹⁹³⁵ Knjižnice u Valpovu, Sl. Brodu, Novoj Gradiški, Vinkovcima i Vukovaru su teško oštećene ili potpuno uništene. Školske knjižnice po slavonskim selima također su uništene pri napadima na školske objekte, ponajviše na vukovarskom i vinkovačkom području. HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), From the world press, March 1992., 2-3.

¹⁹³⁶ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War damages in Croatian economy, 1.

promet je također bio blokiran. Osječka zračna luka nalazila se u ratnoj zoni, a osim štete nanesene ratnim djelovanjem, dio opreme i robe je ukraden.¹⁹³⁷

Do kraja 1991. osječki je Zoološki vrt pretrpio manju materijalnu štetu u odnosu na druge gradske objekte, a većina je životinja tijekom napada na grad evakuirana na sigurnije mjesto u Zagreb, Ljubljanu, Budimpeštu, Veszprem i Pečuh.¹⁹³⁸

9.2.1.1. Osječka bolnica

Preteča osječke bolnice osnovana je još 1739. godine. Početkom Domovinskoga rata bolnica u Osijeku imala je status opće bolnice, s 332 liječnika, 2508 zaposlenika i kapacitetom od 1606 bolničkih postelja.

Prvi napad na bolnicu dogodio se 27. lipnja 1991. kada je s vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ otvorena vatra iz pješačkoga naoružanja na građane koji su ispred vojarne prosvjedovali, a pri tome je oštećena upravna zgrada bolnice. Taj je dan osnovan Krizni štab bolnice na čelu s dr. Krešimirom Glavinom.¹⁹³⁹ Drugi napad zbio se 13. rujna pri općem napadu na grad tijekom borbi za vojarne JNA, a napadi su trajali iduća četiri dana. Osim pješačkim naoružanjem, napadalo se i topništvom.¹⁹⁴⁰ Bio je to najteži napad na bolnicu do tada. Od 13. do 17. rujna bolnica je pogođena 94 puta, 56 puta minobacačkim minama, 21 tenkovskim granatama, 17 puta iz VBR-a te lakim naoružanjem,¹⁹⁴¹ uglavnom iz vojarne „Narodni heroj Milan Stanivuković“ koja se nalazila preko puta ceste.¹⁹⁴² Tada su stradali svi bolnički objekti: Pedijatrija (uključujući i Odjel za nedonoščad) gdje je došlo do požara, Neurologija, Radiologija, Psihijatrija (požar), Ginekologija, Interna klinika, Hemodijaliza, Centar za bolesti štitnjače, Kirurgija, Maksofacijalna kirurgija, Upravna zgrada, Informatički odjel, Restoran, Tehnički odjel.¹⁹⁴³ Za vrijeme borbi za vojarne u bolnici su istovremeno radile sve četiri

¹⁹³⁷ Isto, 2.

¹⁹³⁸ Ivica Korman, „Vratiti stari sjaj“, *Glas Slavonije*, 31. prosinca 1991., 24.

¹⁹³⁹ *Osječki rujna 1991.*, 142.

¹⁹⁴⁰ Antun Tucak, Krešimir Glavina, Vesna Bosanac, Juraj Njavro, Ivica Matoš, Dražen Švagelj, Romano Tripalo, Zdenka Barišić, Zlatko Mihaldinec, Jasenka Markeljević, Zdravko Lacković, „Razaranja zdravstvenih ustanova Slavonije i Baranje tijekom rata protiv Hrvatske (do kraja 1991.)“, *Medicinski vjesnik*, God. 23, Br. 3-4, Osijek, srpanj-prosinac 1991., 72-77 (dalje: Tucak i sur., „Razaranja zdravstvenih ustanova...“).

¹⁹⁴¹ ICTY, „Izvešće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću vds ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 14., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

¹⁹⁴² Tucak i sur., „Razaranja zdravstvenih ustanova...“, 80.

¹⁹⁴³ D. Kovačević, „Bolnica – zaštićena!“, *Glas Slavonije*, 31. prosinca 1991./1. siječanj 1992., 12.

operacijske dvorane, a tih se dana radilo bez prekida, danonoćno.¹⁹⁴⁴ Jedna je medicinska sestra smrtno stradala, a jedna liječnica i pripadnik bolničkoga osoblja, teško su ranjeni.¹⁹⁴⁵

Treći je napad izvršen 3. studenoga kada je jedna granata pala u dvorište bolnice i usmrtila jednu osobu. Četvrti napad zbio se 23. i 24. studenoga pri još jednom općem napadu na grad. Komplex bolnice iz agresorskoga topništva pogođen je ukupno 13 puta, a pogođeni su odjeli Neurologije, Ginekologije, Interna klinika, nova zgrada Kirurgije, Urologija, Patologija, Praonica rublja, Knjižnica i ponovno Upravna zgrada. Izdvojeni Odjel za plućne bolesti uz Dravu pogođen je 27. studenoga, pri čemu je poginulo četvero bolesnika, a troje je ranjeno. Posljednji napad 1991. zbio se 29. prosinca 1991. kada su pogođeni odjeli Kirurgije, Urologije, Knjižnice i Kuhinje, ovaj put bez stradalih. Bilo je to dan prije nego što će srpska strana potpisati suglasnost da bolnica postane zaštićena zona Međunarodnoga Crvenoga križa, što su hrvatski predstavnici predložili 20. prosinca u Ženevi. Time su se vojna djelovanja na području bolnice strogo zabranjivala.¹⁹⁴⁶

Na dan stupanja na snagu „Sarajevskoga primirja“, 3. siječnja 1992., pogođen je Očni odjel i Odjel za rehabilitaciju, bez poginulih. Prema podacima Ministarstva zdravstva procijenjena materijalna šteta OB Osijek početkom 1992. iznosila je gotovo 140.000.000 tadašnjih njemačkih maraka (DEM). Za vrijeme okupacije i napada u bolnici je djelovalo 243 liječnika i 1677 djelatnika.¹⁹⁴⁷

Od 2. svibnja pa do kraja 1991. u OB Osijek ukupno su liječene 3783 osobe (bolesnici i ranjenici) od čega 1987 pripadnika ZNG/HV, 326 MUP, 1395 civila i 69 osoba nepoznata statusa. U istom razdoblju ondje je preminulo ukupno 638 osoba.¹⁹⁴⁸ Kao posljedica ratnoga djelovanja, od svibnja 1991. do svibnja 1992. u OB Osijek primljeno je 3853 ranjenika. Od svibnja 1991. do kraja studenoga 1991. primljeno je 2824 ranjenika, od kojih je samo u studenom 1991. primljeno 827 ranjenika. Najveći broj ranjenika koji je u bolnici zaprimljen u jednom danu je 132 i to u vremenu od tri sata. Od početka svibnja 1991. do prosinca 1992. u OB Osijek primljeno je (i kirurški obrađeno) 4680 ratnih stradalnika. Od toga su 43% bili civili, 1,9% djece, 50% pripadnika vojnih postrojbi, 7% policije. Izvršena su 7272 operativnih zahvata, dano je 20.635 infuzija, 4182 jedinice krvi i 509 jedinica plazme. Četrdeset posto ranjenika u bolnicu je došlo sat vremena od trenutka ranjavanja, a 46% u drugom satu od

¹⁹⁴⁴ *Osječki rujna 1991.*, 142.

¹⁹⁴⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 61, „Vanredno izvješće, Pov. br. 525-64-1/91, Osijek, 14. rujna 1991.; HR-HMDCDR-17, „Osvajanje vojarni i vojnih objekata u Osijeku“, 6.; „Teško ozlijeđen portir“, *Glas Slavonije*, 16. rujna 1991., 5.

¹⁹⁴⁶ D. Kovačević, „Bolnica – zaštićena!“, *Glas Slavonije*, 31. prosinca 1991./1. siječanj 1992., 12.

¹⁹⁴⁷ Tucak i sur., „Razaranja zdravstvenih ustanova...“, 72-77.

¹⁹⁴⁸ Isto, 80.

ranjavanja. Bolnički mortalitet iznosio je 2,9%; u prva 24 sata po dolasku umrlo je 55% svih preminulih, u druga 24 sata 23%, unutar nadolazećih šest dana 10%. Djelovalo je osam operacijskih mjesta s isto toliko kiruških timova.¹⁹⁴⁹

Objekti osječke bolnice prema stupnju razaranja nalaze se u kategoriji velikih oštećenja. Najteže je stradao Odjel za ginekologiju i opstetriciju („Maternite“) izgrađen 1983. godine. Funkcioniranje svih odjela prebačeno je u podrumске prostore koji su prilagođeni minimalnim uvjetima za zbrinjavanje i liječenje pacijenata, posebice ranjenika. U podrumskim prostorima odvijala se i djelatnost domova zdravlja i područnih ambulanti s osječkoga područja. Najveće organizacijske promjene poduzete su na odjelu Kirurgije. Objekti gotovo svih zdravstvenih ustanova na osječkom području, oštećeni su.¹⁹⁵⁰

U studenom 1992. procijenjena šteta ukupnoga oštećenja medicinskih objekata i opreme na prvom mjestu od svih bolnica u Hrvatskoj bila je OB Osijek s iznosom od 234,081.923.000 DEM naspram ukupnom iznosu štete počinjene na svim bolicama u Hrvatskoj (573,599.400.000 DEM).¹⁹⁵¹

Prema ocjeni tadašnjega ministra zdravstva, Andrije Hebranga, osječka je bolnica bila prototip za organizaciju bolnice u ratnim uvjetima. Od predsjednika Tuđmana bolnica je posebno pohvaljena za organiziranje zdravstvene skrbi, visoku stručnost i moral pri zbrinjavanju ranjenika, hrabrost u njihovom evakuiranju s bojišta i stručnost u pružanju prve medicinske pomoći.¹⁹⁵² Za pruženi doprinos u Domovinskom ratu OB Osijek dobila je nagradu „Medicina“.¹⁹⁵³

9.2.2. Područje Baranje

U općini Beli Manastir okupirana su sva 52 naselja (100%). U okupiranim naseljima prije rata je živjelo 54.265 stanovnika, od čega 22.740 Hrvata, 13.851 Srba i 8956 Mađara te 8718 ostalih. Udio općinskih naselja s hrvatskom većinom bio je 51,9% naselja, što predstavlja najmanji udio hrvatskoga stanovništva od svih općina hrvatskoga Podunavlja (Vinkovci, Vukovar, Osijek, Beli Manastir). Iz općine je tijekom cijeloga rata protjerano 19.985 stanovnika

¹⁹⁴⁹ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Krešimir Janoši, „Pregled ratnog trumatizma i značenje balistike ratne rane“, Osijek, 1991/1992., 1-4.

¹⁹⁵⁰ Darko Kovačević, „Položen najteži ispit“, *Glas Slavonije*, 31. prosinca 1991., 23.

¹⁹⁵¹ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War damages in health services in the Republic of Croatia, November, 1.

¹⁹⁵² Darko Kovačević, „Položen najteži ispit“, *Glas Slavonije*, 31. prosinca 1991., 23.

¹⁹⁵³ Željko Vranješ, Krešimir Glavina: „Od Zakladne bolnice do Kliničkoga bolničkog centra u Osijeku“ *Medicinski Vjesnik*, Osijek, 2009., Vol. 41, Br. 3-4, 39.

(17.258 Hrvata, 1949 Mađara, 29 Srba).¹⁹⁵⁴ Nakon provedenoga popisa stanovništva okupirane belomanastirske općine, zabilježeno je da je u toj općini u ožujku 1992. živjelo ukupno 39.482 stanovnika, od čega 23.458 Srba (59,5%), 7689 Hrvata (19,5%), 6926 Mađara (17,5%) i „ostalih“ manje od 1% (Crnogorci, Jugoslaveni).¹⁹⁵⁵

Prema podacima Ministarstva informiranja RH, od srpnja do kraja listopada 1991. broj prognanih i raseljenih osoba iz Baranje bio je 9815, a u studenom i prosincu 1991. dodatno je izbjeglo oko 1200 osoba, što je ukupno činilo oko 11.000 prognanika s toga područja.¹⁹⁵⁶ Nakon početka prvih oslobodilačkih akcija hrvatskih snaga u zapadnoj Slavoniji, srpski civili većinom su izbjegli s oslobođenoga teritorija. Tim povodom sredinom studenoga 1991. Goran Hadžić pozvao ih je da se nasele u Baranju u „napuštene ustaške kuće“.¹⁹⁵⁷ Uskoro je, 19. studenoga, oko 800 Srba s područja Grubišnoga Polja otišlo u Baranju.¹⁹⁵⁸ Tako je u Baranji, kao i u drugim dijelovima hrvatskoga Podunavlja, izvršena „srpska demografska okupacija“.¹⁹⁵⁹ I iz Baranje izbjeglice su odlazile, osim u unutrašnjost Hrvatske, i u inozemstvo, posebice u Mađarsku. Njihov povratak uslijedio je tek nakon mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja 15. siječnja 1998. godine.

Prema vijesti iz Washington Posta s kraja studenoga 1991., u Baranji se nakon okupacije odvijala najaktivnija kampanja preseljavanja. Na preseljavanje u Baranju izbjegle Srbe iz zapadne Slavonije navodno je pozivao službeni Beograd. U istom je izvoru navedeno da je Srbija planirala preseliti 20.000 Srba u 17 okupiranih baranjskih sela tako da se preuzme 4.000 domova i 100 prodavaonica u Baranji te da „ljude treba preseliti u skladu sa srpskom zamisli gde treba da bude povučena nova granica“ između Hrvatske i Srbije.¹⁹⁶⁰

I izvješće Helsinškoga odbora iz siječnja 1992., potvrđivalo je da su srpski pobunjenici prisiljavali Hrvate, Mađare, Čehe i ostale manjine da napuste svoje domove na okupiranom

¹⁹⁵⁴ Živić, Etnodemografski okvir, 152, 155-156.

¹⁹⁵⁵ HR-HIC-REG0190, Beli Manastir-dokumenti, Benkovac-dokumenti, *Službeni glasnik Srpske oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*, „Informacija o popisu stanovništva Opštine Beli Manastir“, 25. ožujka 1992., Br. 3, 135.

¹⁹⁵⁶ HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), Croats refugees in their own country, October 1991, 1.; HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), "Displaced persons and refugees from the crisis areas in the Republic of Croatia", December 1991, 1.

¹⁹⁵⁷ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 15. studenoga 1991., 12.

¹⁹⁵⁸ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 20. studenoga 1991., 4-5.

¹⁹⁵⁹ Živić, Etnodemografski okvir, 157.

¹⁹⁶⁰ Blaineharden, „Serbia Plans Resettlement of Croatian Region“, The Washington Post, 25. studenoga 1991., str. A14. ICTY, „Izvješće Helsinki Watcha, odbora za zaštitu ljudskih prava upućenog 21. siječnja 1992. predsjedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću i generalu Blagoju Adžiću vds ministra obrane i načelnika generalštaba JNA“, 0018-7364-0018-7390-BCST/Prevod, original: engleski, 16., www.icty.org, pristup lipanj 2014.

području radi stvaranja čistih srpskih krajeva u područjima s, inače, nacionalno miješanim stanovništvom te da se nesrpsko stanovništvo prisilno raseljava na nezakonitoj osnovi etničkoga porijekla. Također, potvrđeno je da raseljeni Srbi naseljavaju okupirani hrvatski teritorij da bi učvrstili srpsku kontrolu nad njim i spriječili prvobitno nesrpsko stanovništvo na povratak.¹⁹⁶¹ Osim Srba iz zapadne Slavonije, u Baranju su se naseljavali i Srbi iz Srbije.¹⁹⁶²

Po ispražnjenim baranjskim mjestima započela je i sustavna pljačka. Srpske okupacijske strukture nisu odmah uspjele uspostaviti učinkovitu vlast, već je prevladalo „bezvlađe, teror i pljačka“, a za prevlast se borilo više lokalnih srpskih frakcija.¹⁹⁶³ Sva industrijska postrojenja (Belje, Bilje) razmontirana su, a njihovi strojevi odvedeni u Srbiju. Kuće svega nesrpskoga puka bile su obilježene bijelom trakom i također potpuno opljačkane. Sustav pljačke bio je, kako svjedoče izbjegli, dobro razrađen. Prvo je „vrhuška“ uzimala novac i najvrijedniju robu, zatim je lokalni tzv. Krizni štab uzimao preostalo, a na koncu bi dolazili lokalni Romi koje se fotografiralo i okrivljavalo za svu pljačku. Opljačkana roba prodavala se dalje po Srbiji i Crnoj Gori tako da se plijen nije mogao naći u kućama počinitelja.

Prema preostalom nesrpskom stanovništvu provođen je teror, prisilna mobilizacija i prisilan rad u poljoprivredi. Putovnice su oduzete. Mnogi su sprovedeni u zatvor u Borovo Selo, odakle se često nisu vraćali. Zbog intenzivnoga fizičkoga maltretiranja nesrpskoga stanovništva, osim broja premlaćenih i masakriranih, povećao se i broj samoubojstava.

Granični prijelazi prema Mađarskoj bili su zatvoreni, kao i put prema Osijeku. U smjeru prema Batini postavljeno je šest barikada. Jedna od odredaba za Srbe bila je da iz svojih baranjskih kuća moraju iseliti i naseliti kuće Hrvata koji su sa svojim obiteljima protjerani i izbjegli.¹⁹⁶⁴ Preostali Baranjski prisilno su preseljavani. Uručila bi im se plava omotnica s porukom, poput one koja se dodjeljivala u Batini:

„Odlukom naroda SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem koji žele život jednoj državi naredjuje vam se da se u roku 24 sata iselite iz Batine i Baranje. Ukoliko se ne iselite biti ćete sa oružjem prisiljeni jer ste Ustaše.“ Tekst je potpisivala „Crna ruka“. Zaplašeni bi mještani

¹⁹⁶¹ Isto.

¹⁹⁶² HR-HIC-REG0189, Bapska-dokumenti, Baranja – dokumenti, Borovo Selo, „Ne smijemo zaboraviti Baranju – dokumentirani zapis iz pisma prognanika, 24. studenoga 1991., 1.-2.; HR-HIC-REG0189, Kozarac Journal, Serbs Settle In Where Croats Decided to Retreat, 5. prosinca 1991.

¹⁹⁶³ B. Vrbošić, „Baranjske noći strave“, *Večernji list*, 6. prosinca 1991., 9.

¹⁹⁶⁴ HR-HIC-REG0189, Bapska-dokumenti, Baranja – dokumenti, Borovo Selo, „Ne smijemo zaboraviti Baranju – dokumentirani zapis iz pisma prognanika, 24. studenoga 1991., 1-2; HR-HIC-REG0189, Kozarac Journal, Serbs Settle In Where Croats Decided to Retreat, 5. prosinca 1991.

nakon toga odlazili u „Štab TO“ gdje su dobivali potvrdu da mogu otići iz Baranje.¹⁹⁶⁵ Prema pisanju „Borbe“ u Baranji je bilo registrirano 4700 napuštenih domaćinstava.¹⁹⁶⁶

Od kulturnih spomenika u bivšoj općini Beli Manastir značajnije su stradali park i vrt iz 19. st. kraj palače Eugena Savojskoga u Bilju te park i vrt iz istoga vremena u Kneževu. I park prirode Kopački rit nalazio se u ratom zahvaćenom području. Ondje je zabilježeno ubijanje i otjerivanje životinja te zagađenje voda zbog uporabe smrtonosnih sredstava.¹⁹⁶⁷

Kao i u općini Osijek, i u Baranji su imena nekih mjesta promijenjena; tako je Čeminac pod pobunjeničkom vlašću nazvan Karađorđevo, a Baranjsko Petrovo Selo Aleksandrovac.¹⁹⁶⁸

U Baranji se nalazilo i nekoliko logora i zatvora, kao i kampova za obuku srpskih pobunjenika. Kampovi su bili u šumi Adica i Banskoj Kosi u okolici Beloga Manastira i Jagodnjaku.¹⁹⁶⁹ Na okupiranom području logori su se nalazili u Belom Manastiru (policajska postaja), Dardi (policajska postaja), Jagodnjaku (nogometno igralište).¹⁹⁷⁰

9.2.3. Crkveni objekti

Od crkvenih objekata u Osijeku i okolici stradale su župne crkve, samostani, redovničke kuće, župni stanovi, kapele. Oštećeno je 15 katoličkih crkava i kapela, devet samostana i redovničkih kuća te pet župnih stanova. Veliku je štetu pretrpjela osječka konkatedrala, župna crkva sv. Petra i Pavla u Gornjem gradu. Prvi napad na taj spomenik kulture bio je u noći 19./20. kolovoza 1991., a najteži u noći između 5./6. rujna 1991. godine. Među teško oštećenima nalazile su se i župne crkve sv. Mihaela arkanđela u Tvrđi, Imena Marijina u Donjem gradu, sv. Obitelji na Jugu II, kapucinska crkva, crkva Presvetoga Imena Marijina, Svetište Srca Isusova, Crkva sv. Križa i franjevački samostan, crkva sv. Jakova i kapucinski samostan, kuća Družbe Marijinih sestara čudotvorne medaljice (dvorac Pejačević), Crkva sv. Roka, kapela sv. Križa na novom gradskom groblju (i groblje), kapela sv. Ane na groblju (i groblje), kapela sv. Roka, kapela Snježne Gospe. Još su (lakše) oštećeni isusovački samostan, kuća Sestara Kćeri

¹⁹⁶⁵ HR-HIC-REG0189, Komisija za kontrolu primirja Operativne zone Osijek Komandi Misiji EZ za Baranju Novosadskog korpusa, „Nasilje nad civilima u Baranji“, Osijek, 5. ožujka 1992.

¹⁹⁶⁶ HR-HIC-C001, Ministarstvo informiranja RH, Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska (08. 10. – 15. 11. 1991.), Pregled priloga radijskih i TV postaja te tiska 20. studenoga 1991., 5.

¹⁹⁶⁷ HR-HMDCDR-BDAG, 61, Ministarstvo kulture RH, „Uputa o postavljanju znakova raspoznavanja na kulturna dobra“, Klasa: 612-08/91-01-43, Ur. broj: 532-03-3/2-91-06, 29. srpnja 1991., 1-4; HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Ministry of information, "30 days in Croatia" (May 1991 – April 1992.), War damages in protected sites in the Republic of Croatia, 2.

¹⁹⁶⁸ B. Vrbošić, „Baranjske noći strave“, *Večernji list*, 6. prosinca 1991., 9.

¹⁹⁶⁹ Rehak, *Kroz pakao u slobodu*, 48.

¹⁹⁷⁰ Prema grubim procjenama stradali logoraša, kroz logor u Dardi prošlo je oko 700 osoba. *Isto*, 8, 37, 142-143.

milosrđa na Jugu II, kuća Sestara sv. Križa u Industrijskoj četvrti, kuća Sestara sv. Vinka u Donjem gradu.¹⁹⁷¹ Izvan Osijeka srušene su i razorene župna i hodočasnička crkva u Aljmašu, crkve u Sarvašu (Rođenja sv. Ivana Krstitelja), Erdutu (Svih Svetih), u Tenji (sv. Ane).¹⁹⁷² Teško su oštećene crkve u Čepinu (Kristova uskrsnuća), Dalju (sv. Josipa), Tenjskom Antunovcu (sv. Antuna Padovanskoga), Ernestinovu (Presvetoga Trojstva), Ivanovcu (sv. Rozalije Djevice) i kapela (sv. Josipa) u Josipovcu. Slično je prošla župna kuća u Gornjem gradu i župni stanovi u Tvrđi, Donjem gradu, Sarvašu i Tenji (naseljen, župne knjige spaljene).¹⁹⁷³

Tijekom ratnoga razaranja grada stradali su i objekti Srpske pravoslavne crkve. Prema podacima iz *Ljetopisa Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, u drugoj polovici 1991. od pravoslavnih objekata stradala je kapela Svetoga Vaskrsenja u Gornjem gradu, a svećenički stan ponad nje je demoliran. Najviše je u to vrijeme stradala Saborna crkva Uspenija Presvete Bogorodice u Donjem gradu koja je višestruko pogođena projektilima.¹⁹⁷⁴

Po svim značajkama rat u istočnoj Slavoniji bio je nekonvencionalan, vođen po dubini svim vrstama teškoga oružja i zrakoplovstva. Po vrstama stradanja odgovarao je Izraelskom ratu iz 1982. (12% metak, 53% krhotine granata, 29% ostalo), što ga u potpunosti čini „ratom na udaljenost“.¹⁹⁷⁵

Crkveni objekti stradali su u mnogim baranjskim mjestima. Crkve u Dardi (sv. Ivana Krstitelja) i Čemincu (Presvetoga Srca Isusova) 1991./1992. potpuno su razorene i do temelja spaljene. Pljačkane i oštećene bile su crkve u Baranjskom Petrovom Selu (sv. Lovre), u Branjini (župna crkva Pohođenja Marijina), Branjinom Vrh (Uzvišenja sv. Križa), Dražu (sv. Barbare Djevice Mučenice), Duboševici (Uznesenja BDM), Jagodnjaku (sv. Vendelina), Kneževim Vinogradima (sv. Mihovila arkandžela), Kozarcu (sv. Emerika), Luču (sv. Marije Magdalene), Popovcu (sv. Josipa), Topolju (sv. Marka) i Torjancima (Rođenja Blažene Djevice Marije). Oštećene i zapaljane bile su crkve u Belom Manastiru (sv. Martina biskupa), Bilju

¹⁹⁷¹ Mladen Kevo, Zoran Jaćimović, *Hrvatsko predziđe – Istočnoslavonska ratna kronika*, Vinkovci/Osijek, lipanj 1993., 207.

¹⁹⁷² Paradoksalan je slučaj crkve u Sarvašu. Ondje je, uz dopuštenje Biskupskoga ordinarijata u Đakovu, od okućnice rimokatoličke župe osam ha i 63 m² zemljišta ustupljeno Srpskoj pravoslavnoj općini Bijelo Brdo da ondje izgradi crkvu, koja je izgrađena u neposrednom susjedstvu katoličke crkve. Nakon okupacije mjesta, crkva je srušena gotovo do temelja, za razliku od pravoslavne. Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske“, 34.

¹⁹⁷³ Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske“, 34-36; Barunčić Pletikosić, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.*, 278-287.

¹⁹⁷⁴ Milorad Mišković, „Srpska pravoslavna crkvena opština osječka u ratu i miru 1990-1997.“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, sv. 3, Zagreb, 1998., 111-117.

¹⁹⁷⁵ HR-HMDCDR-BDAG, 94, Krešimir Janoš, „Pregled ratnog traumatizma i značenje balistike ratne rane“, Osijek, 1991/1992., 1-4.

(Bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije), Novom Bezdanu (sv. Mihaela) i Petlovcu (župna crkva Našašća sv. Križa). Lakša oštećenja doživjela je crkva u Batini (sv. Lovre).¹⁹⁷⁶

10. ZAKLJUČAK

Radom se pokušalo prikazati na koji su način i u kojoj mjeri grad Osijek i njegova okolica bili izloženi velikosrpskoj agresiji 1991. godine. U sklopu toga, jedan od agresorovih planova bio je ostvarenje imperijalističkoga plana Velike Srbije u kojoj se trebao nalaziti i grad Osijek. U tom kontekstu u radu je prikazan: tijek pobune dijela srpskoga stanovništva na osječkom području od prvih višestranačkih izbora (travanj/svibanj 1990.) do ljeta 1991. i njegovo protuustavno i terorističko djelovanje, sudjelovanje JNA na strani pobunjenih Srba i vođenje otvorene agresije na Republiku Hrvatsku, uz suradnju s TO Srbije, paravojnim postrojbama iz Srbije te podršku srbijanskih vlasti. Također prikazane su pripreme i vođenje obrane razoružane hrvatske strane u prvim oružanim sukobima s pobunjenim Srbima i JNA tijekom otvorene agresije na Republiku Hrvatsku.

Osim opisa navedenih vojnih djelovanja na području bivših općina Osijek i Beli Manastir u spomenutom razdoblju, uz važan politički kontekst, u radu se dao nov prikaz pojedinih događaja te su se iznijeli neki, do sada, nepoznati podatci. Između ostaloga, rad je dao novo svjetlo na događaje koji su se u prvoj polovici travnja 1991., tri tjedna prije sukoba u Borovu Selu, zbili na Savulji, graničnom području između bivših općina Osijek i Vukovar. Nakon prvih terorističkih djelovanja pobunjenih Srba na području Knina 17. kolovoza 1990. i napada na policijske postaje u Pakracu 2. ožujka 1991. i Plitvicama 31. ožujka 1991. koji su dali naslutiti da će JNA u slučaju otvorenoga ratnoga sukoba biti na strani pobunjenih Srba, događaj u Borovu Selu 2. svibnja 1991. označio je u tom smislu prekretnicu i konačnu potvrdu tih slutnji. Takvo djelovanje JNA je u gradu Osijeku pokazala 27. lipnja 1991. (slučaj gaženja „crvenoga fiće“) čime je postao jedno od prvih mjesta u Hrvatskoj koje je doživjelo nasilje ili napad JNA, i koje je, na kraju, postalo jedan od najsnažnijih simbola Domovinskoga rata i stradanja cijele Hrvatske. Tijekom srpnja i kolovoza isto je djelovanje JNA nastavila i u mjestima u okolici Osijeka: Tenji, Palači, Sarvašu, Bijelom Brdu, Šodolovcima, Erdutu, Dalju i Aljmašu te u Baranji.

¹⁹⁷⁶ Barunčić Pletikosić, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.*, 278-287.

U radu je prikazano i kako se u pružanju otpora agresorskim snagama posebno istaknulo Laslovo, na južnom dijelu osječke bojišnice, čija je obrana trajala 152 dana, zbog čega se to mjesto naziva i „malim Vukovarom“. Koliko je laslovačka obrana bila značajna za obranu grada Osijeka pokazuje i podatak da je samo 11 dana nakon njegove okupacije, agresor osvojio Tenjski Antunovac, došavši na samo pet kilometara od južne gradske obilaznice.

Istaknula se i važnost, do danas manje poznatih, događaja kao što je obrana Nemetina, prigradskoga naselja istočno od grada, gdje je zaustavljen snažan udar na gradsku crtu obrane 5. prosinca 1991., kao posljednji u nizu velikih napada neprijatelja na cijelom hrvatskom ratištu.

Nakon što se pokazalo da ustavnopravni poredak na kriznim područjima nije moguće obraniti bez izravnoga sukoba s JNA i pobunjenim Srbima, Hrvatska je zbog obrambene inferiornosti (oružje, oprema, zapovjedni kadar) ostala dosljedna svojoj političkoj i vojnoj taktici izbjegavanja i/ili odgađanja izravnoga sukoba s JNA. I dok se u općini Osijek spomenuti sukob uspio odgađati sve do rujna 1991., to se nije dogodilo u Baranji. Kroz opis ratnih zbivanja na tom području, rad pokazuje da Baranja 22. kolovoza 1991. nije okupirana bez ikakva otpora, kako se u javnosti percipira, već da su se borbe na području Bilja vodile do 3. rujna iste godine, kada su se odande povukli posljednji pripadnici osječke 106. br. ZNG-a. Od baranjskih mjesta, ali administrativno pod općinom Osijek, ostala su neokupirana samo dva – Tvrđavica i Podravlje, koja su predstavljala mostobran preko Drave i važne točke otpora na sjevernom dijelu gradske obrane. Iako se radilo o susjednoj općini Beli Manastir, područje Baranje bilo je od strateškoga značaja za obranu, ne samo grada Osijeka, već i podravskoga smjera te je bilo jedno od glavnih područja preko kojega su agresorske snage pokušale odsjeći istočnu Hrvatsku od ostatka hrvatskoga teritorija. No zemljopisni položaj te vojna i politička situacija u Baranji u ljeto 1991. nisu ostavljali mnogo prostora za drugačiji ishod tih borbi. Točno je da intenzitet otpora hrvatskih snaga ondje nije bio kao onaj na osječkom dijelu bojišta, ali je važno imati u vidu da je Baranja imala vrlo raznolik sastav stanovništva, političku situaciju sličnu onoj u vukovarskoj općini, prisutnost značajnih snaga JNA, domaćih pobunjenih Srba i pripadnika paravojnih formacija iz Srbije te izravnu teritorijalnu vezu sa Srbijom (most na Batini).

Od ljeta 1991. do sklapanja primirja u Sarajevu 2. siječnja 1992., od ukupno 36 mjesta u općini Osijek, okupirano je njih 17, a u općini Beli Manastir okupirana su sva 52 mjesta.

Rad pokazuje i kakav je bio ishod borbi za vojarne, vojne objekte i naoružanje u Osijeku u rujnu 1991. te kako su i na osječkom području rujanske borbe imale ključnu ulogu u konačnoj obrani grada. Hrvatske su snage zauzele sve vojarne JNA, osvojivši dio naoružanja Osječke TO brigade (oduzeto TO SRH u svibnju 1990.) i cjelokupno naoružanje 12. pabr. JNA koju su

prisilile da napusti sve objekte i grad. To je omogućilo utvrđenje gradske crte obrane i osnutak novih postrojbi u jesen i zimu 1991. godine.

U radu je istaknuto i kako se na području Osijeka očitovao neuspjeh napadne operacije JNA i prelazak na njezinu reduciranu verziju krajem rujna 1991. godine. Sukladno tome, agresor je prešao i na novi ratni cilj: učvršćivanje zauzetoga i širenje okupiranoga teritorija u etnički kompaktnu cjelinu. Uspjeh toga skraćenoga plana JNA je planirala zaokružiti upravo na osječkom dijelu Istočnoslavonskoga bojišta.

U tome se nalazi i razlog agresorove primarne orijentiranosti na (polu)okruženi Vukovar čija je obrana znatno utjecala na stanje na osječkoj bojišnici. Zahvaljujući dugotrajnom otporu, prema Vukovaru je bila usmjerena glavna agresorskih snaga, dok je Osijek za to vrijeme bio napadan pomoćnim snagama. Da se osječka obrana do tada nalazila u nešto povoljnijem položaju, do izražaja je došlo nakon okupacije Vukovara (18.-20. studenoga) kada je na osječku crtu obrane započeo do tada najveći pritisak. Rad pokazuje da je nakon Vukovara agresor namjeravao isto postupiti i u slučaju Osijeka.

Koliko je Vukovar bio snažan duhovni i moralni simbol otpora i hrvatske obrane, svjedočili su i masovni odlasci civilnoga stanovništva iz Osijeka koji su uslijedili nakon okupacije Vukovara. Najveći broj civila, s obzirom na silinu udara, napustio je Osijek. Zato je za moral osječkih branitelja bilo iznimno važno da, u vremenu kada je opstanak grada bio u najvećoj neizvjesnosti, u njemu ostane što više stanovnika. Osim staraca, žena i djece, među njima se našlo i vojno sposobno stanovništvo. Dodatna otegotna činjenica za obranu grada bila je što je u njemu živjelo 20% stanovništva srpske narodnosti od kojih je velik dio već ranije prihvatio velikosrpsku političku ideologiju. S obzirom na činjenicu da je ustrajna odsudna obrana grada Osijeka na koncu uspjela, unatoč tomu što je grad krajem 1991. imao svega 15.000 – 20.000 stanovnika, doprinos pripadnika njegove obrane tim je vrjedniji. Stoga se može kazati da Osijek, u najmanju ruku, predstavlja dostojnoga susjeda „gradu heroju“ i s pravom nosi naziv „nepokoreni grad“. Na koncu, spomenuti epitet gradu su nadjenuli upravo oni koji su do kraja 1991. u njemu i ostali. Stanovništvo koje je u Osijeku, u desetkovanom broju, u kasnu jesen i zimu 1991. ostalo živjeti, na razne je načine doprinosilo obrani grada. Iskazani inat, improvizacija u snalaženju i prilagodba na život u ratnoj svakodnevnici, davali su dodatni motiv i dizali moral onima koji su na bojišnici branili grad. Da je takav naslov Osijek zaslužio, potvrđuje i činjenica da je nakon „Sarajevskoga primirja“ grad ostao na slobodnom hrvatskom teritoriju, što je značilo da je obranjen. Taj se epitet krajem godine pronio po svim hrvatskim bojištima, postavši duhovni simbol otpora hrvatskih oružanih snaga i stanovništva diljem zemlje.

I na osječkom području dokazana je činjenica da su agresorske snage (ponajprije JNA) s mnogo više uspjeha osvajale tenkoprohodna seoska područja, za razliku od utvrđenih gradova.¹⁹⁷⁷ A Osijek je, od kasne jeseni 1991., upravo to i bio. Većina njegovih okolnih prigradskih naselja i sela pripadajuće općine, iako su pružila otpor, nisu uspjela izdržati napade nadmoćnijega protivnika. Rad prikazuje kako je osječka obrana izdržala neprijateljske napade i odgovorila – ne samo njihovim odbijanjem u okolnostima odsudne obrane, kao prevladavajuće hrvatske strategije 1991., već i uspješnim izvođenjem oslobodilačke akcije „Đavolja greda“ sredinom prosinca 1991., kao prve takve akcije hrvatskih snaga na osječkom području. Time je spriječeno presijecanje grada, neprijateljske snage odbačene su u dubinu Baranje, a sjeverna crta gradske obrane ostala je nepromijenjena sve do kraja okupacije, odnosno mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja 1998. godine.

Osijek nije mnogo odskakao od drugih, ratom ugroženih, hrvatskih krajeva 1991. godine.¹⁹⁷⁸ Premda su hrvatske snage, općenito, imale problem s nedostatkom obučenoga zapovjednoga kadra, Zapovjedništvo obrane grada Osijeka sačinjavali su, uglavnom, vojno obučeni i školovani bivši oficiri JNA, što pričuvni (rezervni), što djelatni (aktivni). Uz to, postojao je i određeni dio (školovanih) oficira JNA koji su tijekom ljeta 1991. i kasnije, pristupili hrvatskim obrambenim snagama i postali zapovjednici u ZNG/HV-u,¹⁹⁷⁹ što je bio slučaj i u Osijeku. Percepcija i prihvaćanje toga kadra predstavljalo je na općinskoj razini dodatnu poteškoću za obranu Hrvatske. Premda Osijek u nekim aspektima svoje obrane nije ostvario očekivano (odaziv na mobilizaciju bio je manji od očekivanoga), snage obrane grada imale su dovoljno ljudi i sredstava za protuoklopnu borbu, topova za podršku i minsko-eksplozivnih sredstava pa je crta gradske obrane od konca listopada 1991. bila dobro ukopana i utvrđena.

Također, rad pokazuje da je nakon „Sarajevskoga primirja“ pa sve do lipnja 1992. Osijek nastavio trpjeti gotovo svakodnevne topničke i minobacačke udare te brojna neprijateljska kršenja sklopljenoga primirja. Ono što Osijek razlikuje od svih ostalih mjesta na prvoj crti obrane jest što je bio najveći hrvatski grad koji se našao u toj ulozi. Posljedica toga bila je i velika ratna šteta, u materijalnom i ljudskom aspektu. Prema u radu iznesenim podacima, od svih neokupiranih hrvatskih gradova Osijek je jedan od onih gradova koji su u cijelom Domovinskom ratu najviše stradali, uz pretrpljene sve vrste šteta. Poslije Vukovara,

¹⁹⁷⁷ Str. 51 ovoga rada.

¹⁹⁷⁸ Uz značajna izbjegavanja mobilizacijskih poziva, Osijek je imao izraženo razilaženje između civilne i vojne lokalne vlasti, kao i značajnu kritiku prema državnom vrhu („lokalizmi“), nedostatno naoružanje i neodgovarajuću opremu, nedovoljno poštivanje hijerarhije zapovjednih struktura i značajan odlazak civila.

¹⁹⁷⁹ *Isto*, 374.

Osijek je pretrpio jedno od najvećih materijalnih stradanja od svih gradova u Hrvatskoj te je po razmjerima oštećenja pripadao prvoj kategoriji. To se odrazilo i na broj ljudskih žrtava u Osijeku čijih je 1724 građana smrtno stradalo (1327 branitelja i 397 civila).

Rad govori i o ulozi srbijanskih medija u agresiji na Hrvatsku, što se pokazalo kroz primjere izvještavanja s osječke bojišnice. Navedeni su primjeri izmišljanja zločina i kršenja primirja hrvatskih snaga, neistine o prisutnosti velikoga broja stranih plaćenika koji su ratovali na tlu Hrvatsku itd. To je aspekt koji zahtijeva zasebnu obradu.

Doprinos rada hrvatskoj historiografiji očituje se u prikazu obrane grada Osijeka i okolice te uloge koju je ona imala u obrani Hrvatske od velikosrpske agresije 1991. godine. Rad predstavlja doprinos i u kontekstu činjenice da je na Hrvatsku 1991. izvršena velikosrpska agresija. Iako se možda čini suvišnim, navedenu je povijesnu stvarnost potrebno ponavljati i naglašavati jer se radi o činjenicama koje se pod utjecajem pojedinih političkih struktura i medija, u javnom, domaćem i međunarodnom, diskursu katkad zanemaruju, odnosno krivo prikazuju, što dovodi do potpuno iskrivljene uzročno-posljedične interpretacije i prikaza borbe za hrvatsku samostalnost i demokraciju. Također, rad predstavlja i prilog za istraživanje suvremene hrvatske (vojne) povijesti i položaja istočne Slavonije u Domovinskom ratu.

Obranom Osijeka, kao i drugih istočnoslavonskih gradova poput Vinkovaca i Županje, u velikosrpskoj agresiji 1991. zaustavljen je prodor agresora u unutrašnjost hrvatskoga teritorija čime je spriječeno spajanje neprijateljskih snagama s onima u zapadnoj Slavoniji, što je spriječilo i okupaciju cijele Slavonije. Postignuća hrvatske obrane na istoku zemlje značajnija su i zbog činjenice da se radi o teritoriju koji je, za razliku od ostalih dijelova Hrvatske, imao izravan dodir s matičnom zemljom agresora, odakle je agresor imao mogućnost nesmetanoga dovođenja novih snaga. Uz to, zaustavljanje značajnijega napredovanja agresora od listopada 1991. do siječnja 1992. na području Osijeka, nesumnjivo je doprinijelo i kvalitetnijoj poziciji Hrvatske u trenutku sklapanja primirja u Sarajevu 2. siječnja 1992. godine.

Stoga se može zaključiti da je u najkritičnijem razdoblju za obranu Republike Hrvatske, obrana grada Osijeka, s 52 kilometra dugom i trostruko utvrđenom crtom bojišnice, značajno doprinijela ostvarenju jednoga od glavnih ciljeva državne politike 1991. – obrani teritorija – i bila jedna od ključnih točaka, kako u obrani (istočne) Slavonije, tako i ukupnoj obrani Hrvatske.

11. IZVORI I LITERATURA

11.1. Izvori

11.1.1. Neobjavljeni izvori

Hrvatski informativni centar (HIC)

HR-HIC-C001

HR-HIC-C005

HR-HIC-REG0024

HR-HIC-REG0130

HR-HIC-REG0031

HR-HIC-REG0189

HR-HIC-REG0190

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR)

HR – HMDCDR – 11 (Zbirka video zapisa)

HR – HMDCDR – 17 (Zbirka memoarskog gradiva)

HR – HMDCDR – Baza digitalnog arhivskog gradiva – Mapa 40 – Videomaterijal
Domovinski rat – Razno

HR – HMDCDR – Baza digitalnog arhivskog gradiva – Mapa 40 – Vijesti 1991 (44)

HR – HMDCDR – Baza digitalnog arhivskog gradiva – Mapa 61 – Osijek dokumenti 1991.-
1992.

HR – HMDCDR – Baza digitalnog arhivskog gradiva – Mapa 94 – Obrana Osijeka 1991. –
zemljovidi i dokumenti

HR – HMDCDR – Baza digitalnog arhivskog gradiva – Mapa 37 – Memoarsko gradivo

Hrvatski državni arhiv (HDA)

HR-HDA-Operativni štab Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske 1990., 1991.
(fond 1745)

Privatna arhiva

MORH

11.1.2. Objavljeni izvori

Popis stanovništva 1991., *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*,

Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb, 1993.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.), ur. Mate Rupiće, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, knjiga 1, Zagreb, 2007.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. – dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj: (1990.-1991.), Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, knjiga 2, Zagreb – Slavonski Brod, 2007.

Internetski izvori

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY) – www.icty.org (sudski spisi)

Međunarodni sud pravde (International Court of Justice) – www.icj-cij.org (sudski spisi)

www.slobodanpraljakk.com

Doktorske radnje

Natko Martinić-Jerčić, „Oslobodilačke operacije hrvatskih snaga u zapadnoj Slavoniji u jesen i zimu 1991./1992. godine“, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka doktorata i magisterija, Zagreb, 2014.

Domagoj Knežević, „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka doktorata i magisterija, Zagreb, 2015.

Službeni glasnici

Službeni glasnik Srpske oblasti Slavonije, Baranje i zapadnog Srema

Službeni list SFRJ

Narodne novine (NN)

NN 56/1990

NN 37/1991

NN 39/1991

NN 44/1991

NN 47/1991

NN 53/1991

NN 57/1991

NN 14/1992

NN 15/1992

11.1.3. Tisak

Borba (Beograd 1991.)

Glas Slavonije (Osijek, 1990.-1992.)

Narodna armija (Beograd, 1991.)

Politika (Beograd, 1991.)

Večernji list (Zagreb, 1991.)

Vjesnik (Zagreb, 1991.)

11.1.4. Internet

www.centar-za-mir.hr

www.crnemambe.hr

www.obz.hr

www.oraosijek.blogger.index.hr

proleksis.lzmk.hr

www.radio.hrt.hr

www.scribd.com

www.stari.mup.hr
www.studio23.hr
www.theatlantic.com
www.uvsjp-alfa.hr
www.vecernji.hr

11.2. Literatura

11.2.1. Studije, kronologije, memoari i monografije

- Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi: ishodišta i posljedice*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007.
- Branimir Anzulović, *Mit o nebeskoj Srbiji: polazište osvajačkih ratova i zločina u 20. stoljeću*, Večernji edicija, Zagreb, 2011.
- Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Julija Barunčić Pletikosić, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja*, Glas Koncila, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2017.
- Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- Janko Bobetko, *Sava je ipak potekla prema Zagrebu: govori, članci, intervjui 1990. – 2002.*, vlast. nakl., Zagreb, 2002.
- Andrija Bognar, Laszlo M. Horvath, Vladimir Geiger, *Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./45. i u poraću*, Zagreb – Budimpešta, 2018.,
- Mile Bogović, *Srpsko pravoslavlje i svetosavlje u Hrvatskoj u prošlosti i sadašnjosti*, Alfa, Zagreb, 2017.
- Ante Budimir, *Rat za Republiku Hrvatsku: izgubljene iluzije jedne mladosti*, HAZU domovina/dijaspora, Povjerenstvo za južnu Hrvatsku, Udruga marinaca RH „Knez Domagoj“, Split, 2014.
- CIA, Office of Russian and European Analysis, *Balkan battlegrounds: a military history of the Yugoslav conflict, 1990-1995.*, Washington, 2002.
- Ivan Brigović, Ivan Radoš, *101. brigada HV*, Udruga hrvatskih branitelja Domovinskog rata 101. brigade Susedgrad, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012.

- Zlatko Čišper, *Zapovjedništvo Zbora narodne garde Republike Hrvatske 1991. godine*, Branitelji Hrvatske, Zagreb, prosinac 2011.
- Izvori velikosrpske agresije: rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, ur. Bože Čović, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Slavko Degoricija, *Nije bilo uzalud*, Nova stvarnost, Zagreb, 2009.
- Davor Domazet – Lošo, *Hrvatska i veliko ratište: međunarodne igre na prostoru zvanom bivša Jugoslavija*, Udruga sv. Jurja, Zagreb, 2002.
- Davor Domazet – Lošo, *Hrvatski domovinski rat 1991.-1995. – strateški pogled*, Udruga Hrvatski identitet i prosperitet, Matica hrvatska Ogranak Sinj, Zagreb, 2010.
- Vojna enciklopedija*, gl. ur. Nikola Gažević, Redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1985.
- Ivan Grdešić, Mirjana Kasapović, Ivan Šiber, Nenad Zakošek, *Hrvatska u izborima '90, Naprijed*, Zagreb, 1991.
- Franjo Gregurić, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Naklada Zadro, Zagreb, 1998.
- Marijan Gubina, *260 dana*, Auxilium, Osijek, 2011.
- Helsinki Human Right Watch Report*, Tom br. 3, Izdanje: 14. rujan 1991.
- Ana Holjevac Tuković, *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Despot infinitus, Zagreb, 2015.
- Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Politika, Beograd, 1996.
- Josip Jurčević, *Heroji Hrvatskog domovinskog rata*, Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS; Hrvatsko žrtvoslovno društvo: Hrvatski klub, Zagreb, 2017.
- Damir Jurić, Zlatko Bebek, *Rosinjača*, Glas Slavonije, Osijek, 2012.
- Veljko Kadrijević, *Moje viđenje raspada – vojska bez države*, Politika, Beograd, 1993.
- Mladen Kevo, Zoran Jaćimović, *Hrvatsko predziđe – Istočnoslavonska ratna kronika*, Gradska tiskara, Vinkovci/Osijek, 1993.
- Josip Klobučar, *Rat prije i poslije rata 1990.-1993.*, „Privredna avijacija Osijek – Aeroklub Osijek“, Osijek, 2013.
- Anđelko Kralj, *Ćelije*, Klub Vukovar, Osijek, 1995.
- Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH) 1989.-1998.*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1998.
- 3. gardijska brigada hrvatske vojske „Kune“*, ur. Josip Lucić, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, Zagreb, 2012.
- Gordana Lesinger, Davor Vrandečić, *Žuta podmornica – 25 godina poslije*, Osijek, 2018.

- Ivo Lučić, *Vukovarska bolnica: svjetionik u povijesnim olujama hrvatskoga istoka/Vukovar hospital: a lighthouse in the historic storms of Eastern Croatia*, Hrvatska liječnička komora, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.
- Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: 1918.-1991.: hrvatski pogled*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003.
- Davor Marijan, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2004.
- Davor Marijan, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.
- Davor Marijan, *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest Zagreb, 2009.
- Davor Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.
- Natko Martinić Jerčić, Slaven Ružić, *107. Vukovi s Drave*, Tiskara i knjigovežnica Slog, Belišće, 2017.
- Ivica Miškulin, *Imas puska, imaš pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji*, Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2014.
- Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujčić, *Narodna zaštita u Domovinskom ratu*, Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, Zagreb, 2002.
- Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujčić, *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991. (svjedočanstva i prilozi o Domovinskom ratu)*, knj.1., Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, Zagreb, 2004.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.
- Ante Nazor, *Počeci suverene hrvatske države*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.
- Ante Nazor, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011.
- Ivo Nejašmić, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Mario Nobilo, *Hrvatski Feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990.-1997.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.
- Povijest Hrvata: od 1918. do danas*, gl. ur. Ivo Perić, Školska knjiga, Zagreb, 2007.

- Ilija Petrović, *Srpsko nacionalno vijeće Slavonije, Baranje i zapadnog Srema*, IP „Cvetnik“, Novi Sad, 1994.
- Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zdenko Radelić, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing, Dražen Živić), Zagreb, 2006.
- Jakša Raguž, *Hrvatsko poneretvlje*, Matica hrvatska Ogranak Metković; Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004.
- Vladimir Rajtar, *Nebeski ratnici – uspomene hrvatskog pilota*, Zagreb., 1995.
- Rajko Rakić, Branko Dubravica, *Kratak pregled vojnih djelovanja u Domovinskom ratu: 1991.-1995.*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Oružane snage RH, Hrvatsko vojno učilište „Petar Zrinski“, Zagreb, 2009.
- Ratni zločini srpskih vojnih i paravojnih postrojbi u hrvatskom Podunavlju 1991.-1995.*, Centar za dokumentaciju o domovinskom ratu, Vinkovci, 1997.
- Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja*, zbornik radova, ur. Davorin Rudolf, HAZU, Zagreb, 2012.
- Ivan Rogić, *Tehnika i samostalnost: okviri za sliku treće hrvatske modernizacije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.
- Davorin Rudolf, *Stvaranje hrvatske države 1991. – ministarska sjećanja*, Književni krug, Split, 2017.
- Davor Runtić, *Vukovar i istočno bojište*, knjiga prva, vlast. nakl., Vinkovci, Raslina, 2008.
- Davor Runtić, *Dvadeset godina poslije* (www.scribd.com)
- Bogdan Savić, Ivan Šoltić, Dubravko Lažeta, Zdravko Štimac, *1. bataljun 106. brigade Hrvatske vojske Operativne zone Osijek. Na braniku domovine*, 1. bataljun 106. br. HV, Osijek, 1992.
- Marija Sentić, *Kronologija Republike Hrvatske 1990.-1998.*, Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, Zagreb, 2015.
- Stjepan Sršan, *Povijest sela i župe Ivanovac*, Državni arhiv u Osijeku, RKT župni ured Ivanovac, Općina Antunovac, Općina Ernestinovo, Osijek, 2004.
160. br. HV, Zapovjedništvo 160. osječke brigade, Osijek, 1992.
- Vladimir Šeks, *Temeljci hrvatske državnosti*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Vladimir Šeks, *1991. Moja sjećanja na stvaranje Hrvatske i Domovinski rat*, sv. 1, Večernji list, Zagreb, 2015.
- Tomislav Šulj, *Ratni put specijalne postrojbe SP GSHV-a Bojna Frankopan* (monografija u izradi)

- Dario Topić, Davor Špišić, *Slavonska krv: kronologija rata*, Glas Slavonije, Osijek, 1992.
- Ivan Toth, *Civilna zaštita u Domovinskom ratu*, Defimi, Zagreb, 2001.
- Ujedinjeni narodi – Rezolucije o Republici Hrvatskoj – UNPROFOR*, ur. Anđelko Milardović, Pan Liber, Osijek, 1995.
- Mirko Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2010.
- Vinko Vrbanac, Mirko Koščak, *Osječki rujan 1991. – kazivanja osječkih branitelja izravnih sudionika u bitkama za oslobođenje vojarni*, Udruga Hrvatski časnički zbor grada Osijeka, Osijek, 2016.
- Domovinski odgoj: priručnik za hrvatske vojnike, dočasnike i časnike*, ur. Ante Vukasović, Politička uprava Ministarstva obrane Republike Hrvatske, Zagreb, 1995.
- Ozren Žunec, *Rat i društvo, ogledi iz sociologije vojske i rata*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1998.
- Ozren Žunec, *Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj I*, Demetra, Zagreb, 2007.

Interno izdanje Oružanih snaga RH

Ante Bilić, *Temeljne vojno-zemljopisne značajke Europe*, Zapovjedno-stožerna škola HVU „Petar Zrinski“ GS HV MORH, Zagreb, 1993.

Prilozi

Katalog izložbe „Osijek na udaru brutalne agresije“, 27. lipnja-4. srpnja 2018., Osijek

11.2.2. Članci, časopisi, zbornici

- Anđelko Akrap, „Narodnosni sastav na kninskom prostoru kroz povijest“, 10. obljetnica "Oluje" (1995.-2005.): zbornik radova sa Znanstvenog skupa 10. obljetnica „Oluje“, Knin, 2008.
- Verica Andraković, Marijan Jukić, „Dinamika stanovništva grada Osijeka od 1857. do 2001. godine“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, br. 25. Osijek, 2009.
- Ivan Balta, „Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 2001.

- Nikica Barić, „Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.-1995. (s naglaskom na Slavoniju i Baranju)“, *Scrinia Slavonica*, Vol. 10, br. 1, Slavonski Brod, 2010.
- Slavko Barić, Marinko Lozančić, „Hrvatski istok – geostrategijske značajke“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Ivan Bilić, „Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992.“, *National Security and the Future*, Zagreb, 2005., 1-2 (6)
- Jerry Blaskovich, „Razaranje Osijeka i tinjajući pepeo Vukovara“, *Medicinski vjesnik*, 1997., 29 (1-2)
- Miljenko Brekalo, „Pravni aspekti oružane agresije u Republici Hrvatskoj 1991.-1998.“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Nikša Stančić, „Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške ‘nacije’ (*nation croatica*) do hrvatskoga političkog naroda“, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, (zbornik radova), ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić, Alinea, Zagreb, 2007.
- Vladimir Filipović, „Male stabilne demokracije na razmeđu realpolitike i idealpolitike u mirovnim misijama – primjer danskog i belgijskog sudjelovanja u misiji UNPROFOR-a“. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 1 (15), Zagreb, 2012.
- Ana Holjevac Tuković, „Hrvatski istok kroz djelovanje mirovnih misija Ujedinjenih naroda u Domovinskom ratu“. *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2015.
- Hrvatska policija u Domovinskom ratu 1990.-1991. Svjedočenja o herojskom vremenu*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2011.
- Ivan Jelić, „O nastanku granice između Hrvatske i Srbije“, *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 23, br. 1-3, 1991.
- Josip Jurčević, „Povijesni čimbenici depopulacije (istočne) Hrvatske“, *Kamo ide istočna Hrvatska? Demografsko stanje, prognoze i traženje izlaska iz krize Slavonije, Baranje i istočnog Srijema*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Đakovo, 2018.
- Marija Keler, „Stradanje Baranje“, *Hrvatski žrtvoslov: zbornik radova Prvog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, ur. Zvonimir Šeparović, Zagreb, 19. do 21. lipnja 1998., knjiga druga, Hrvatsko žrtvoslovno društvo, Zagreb, 1998.-2000.

- Mladen Klemenčić, „Izbori u Hrvatskoj 1990 – elektoralnogeografska analiza odabranih primjera”, *Geografski glasnik*, 53, 1991.
- Mladen Klemenčić, „Baranja, povijesno-geografski pregled”, *Studia ethnologica Croatica*, Vol. , br.. 1, 1992.
- Monika Komušanac, „Istočna Hrvatska – strateški prostor obrane od srbijanske agresije“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Petar Korunić, „Nacija i nacionalni identitet“, *Revija za sociologiju*, Vol. 36, Br. 1-2, Zagreb, 2005.
- Ivan Lajić, Mario Bara, „Ratovi, kolonizacija i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću“, 1MIN, Zagreb, 2009.
- Davor Marijan, „Slavonija u ratnoj 1991. godini”, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol 1. Br. 1, Slavonski Brod, 2001.
- Ivan Mihanović, „Borba za vojarne i oružje u Osijeku 1991. godine“, 25. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 19, br. 37., Zagreb, 2016.
- Ivan Mihanović, „Uloga obrane grada Osijeka na Istočnoslavonskom bojištu 1991. godine“, *Domovinski rat, njegove gospodarske, demografske i socijalne posljedice i perspektive na području hrvatskoga istok*, knj. 53, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Zagreb, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Odjel za kulturologiju – Osijek, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2017.
- Milorad Mišković, „Srpska pravoslavna crkvena opština osječka u ratu i miru 1990-1997.“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, sv. 3, SKD Prosvjeta, Zagreb, 1998.
- Ivica Miškulin, „Republika Hrvatska i mirovna operacija Ujedinjenih naroda: kada, kako i zašto je došlo do njezine realizacije?“, *Historijski zbornik*, Vol. 64, br. 1, 2011.
- Marijan Maticka, „Agrarna reforma i kolonizacija u Baranji: 1945-1948. godine“, *Tri stoljeća Belja: zbornik radova*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Osijek, 1986.
- Mladen Marcikić i suradnici, „Pregled smrtonosnih ratnih strijelnih rana i ozljeda nastalih djelovanjem sredstva u istočnoj Slavoniji“, *Medicinski vjesnik*, Vol. 31, br. 1-4, Osijek, 1999.
- Davor Marijan, „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 40, br. 1., Zagreb, 2008.

- Davor Marijan, „'Jedinstvo' – Posljednji ustroj JNA”, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 6, br. 11-12, Zagreb, 2003.
- Davor Marijan, „Zamisao i propast napadne operacije Jugoslavenske narodne armije na Hrvatsku u rujnu 1991. godine”, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, br. 2, Zagreb, 2012.
- Denis Njari, „Mađari Istočne Slavonije u Domovinskom ratu“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Marta Pavičić, „Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata u gradu Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, br. 25, Osijek, 2009.
- Davor Runtić, „Tordinci 1991. – fenomen obrane“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Marin Sabolović, „Vojno-geografska analiza operativnog područja Istočnoslavonskog bojišta“, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Marin Srakić, „Katolička Crkva u Osijeku za vrijeme rata protiv Hrvatske”, *Hrvatski istok u Domovinskom ratu – iskustva, spoznaje, posljedice*, Knj. 48, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2015.
- Stjepan Šterc, „Promjene nacionalnog sastava istočne Slavonije i zapadnog Srijema i Bačke“, *Kolo*, 5-6, Zagreb, 1991.
- Stjepan Šterc, Nenad Pokos, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, 4-5, II, Zagreb, 1993.
- Tomislav Šulj, „Bojna Frankopan“, *VP – magazin za vojnu povijest*, Večernji list, Zagreb, kolovoz 2011.
- Tomislav Šulj, „Obrana Laslova 1991. godine“, *VP – magazin za vojnu povijest*, Večernji list, Zagreb, siječanj 2017.
- Antun Tucak, Krešimir Glavina, Vesna Bosanac, Juraj Njavro, Ivica Matoš, Dražen Švagelj, Romano Tripalo, Zdenka Barišić, Zlatko Mihaldinec, Jasenka Markeljević, Zdravko Lacković, „Razaranja zdravstvenih ustanova Slavonije i Baranje tijekom rata protiv Hrvatske (do kraja 1991.)“, *Medicinski vjesnik*, God. 23, br. 3-4, Osijek, srpanj-prosinac 1991.
- Željko Vranješ, Krešimir Glavina: „Od Zakladne bolnice do Kliničkoga bolničkog centra u Osijeku”, *Medicinski vjesnik*, Vol. 41, br. 3-4, Osijek, 2009.

- Ivica Završki, Ivana Jurčević, Tamara Alebić, „Dragovoljački odredi Narodne zaštite na području bivše općine Osijek i njihova uloga u obrani grada“, *Domovinski rat, njegove gospodarske, demografske i socijalne posljedice i perspektive na području hrvatskoga Istoka*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2017.
- Zbornik *Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995.* (prilozi), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2008.
- Dražen Živić, „Etnodemografski okvir srpske agresije na hrvatsko Podunavlje“, *Acta demographica Croatica*, Vol. 32, br. 1., Zagreb, 1997.
- Dražen Živić, „Promjene narodnosnog sastava stanovništva gradskih naselja istočne Hrvatske 1910.-1991. godine“, *Migracijske i etničke teme*, 14, 1-2, Zagreb, 1998.
- Dražen Živić, „Razvoj etničke strukture Istočne Hrvatske u drugoj polovici 20. stoljeća“, *Hrvatski geografski glasnik*, 60, Zagreb, 1998.
- Dražen Živić, „Prognoza stanovništva iz hrvatskog Podunavlja i problemi njegovog povratka (1991.-2001.)“, *Hrvatski geografski glasnik*, 65/1, Zagreb, 2003.
- Dražen Živić, „Prisilne migracije i etničke promjene u Hrvatskoj između 1991. i 2001. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 36, br. 2, Zagreb, 2004.
- Dražen Živić, „Demografski gubitci Hrvatske vojske tijekom Domovinskog rata“, *Diacovensia* XIII, 1, Đakovo, 2005.
- Dražen Živić, „Demografski gubitci Slavonije i Baranje u Domovinskom ratu“, *O žrtvama je riječ: zbornik radova Trećeg hrvatskog žrtvoslovnog kongresa održanog 18. do 20. lipnja 2004. godine u Zagrebu*, ur. Zvonimir Šeparović, Hrvatsko žrtvoslovno društvo, Zagreb, 2006.

12. POPIS KRATICA

ABKO – atomsko-biološko-kemijske obrane

AKO – Aeroklub Osijek

BiH – Bosna i Hercegovina

BOV – Borbeno oklopno vozilo

br. – brigada

BST – bestrzajni top

BVP – borbeno vozilo pješništva

CIA – Central Intelligence Agency
CK SKH – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske
COB – Centar za obavješćivanje
CZ – Civilna zaštita
DAH – Demokratska akcija Hrvatske
DPV – Društveno-privredno vijeće
DSAH – Demokratska stranka Albanaca Hrvatske
DSAH – Demokratska stranka Albanaca Hrvatske
DZMH – Demokratska zajednica Muslimana Hrvatske
EMŠC – Elektrometalski školski centar
EU – Europska unija
EZ – Europska zajednica
gbr. – gardijska brigada
GŠ – Glavni štab
HAD – haubički divizion
HDS – Hrvatska demokratska stranka
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica
HIC – Hrvatski informativni centar
HKDS – Hrvatska kršćansko-demokratska stranka
HMDCDR – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
HNK – Hrvatsko narodno kazalište
HNS – Hrvatska narodna stranka
HOS – Hrvatske obrambene snage
HRM – Hrvatska ratna mornarica
HRT – Hrvatska radio-televizija
HS – Hrvatska stranka
HSLS – Hrvatska socijalno-liberalna stranka
HSP – Hrvatska stranka prava
HSS – Hrvatska seljačka stranka
HTV – Hrvatska televizija
HV – Hrvatska vojska
ICTY – International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
IKM – Izdvojeno komandno mjesto
INA – Industrija nafte

IO – Izvršni odbor
IZM – Istaknuto zapovjedno mjesto
IV – Izvršno vijeće
JNA – Jugoslavenska narodna armija
JRM – Jugoslavenska ratna mornarica
KČO – Kragujevački četnički odred
KNS – Koalicija narodnoga sporazuma
KP – Komunistička partija
lap. – laki artiljerijski puk
LPA – laka protuavionska artiljerija
lpbr. – laka pješачka brigada
mabr. – mješovita artiljerijska brigada
MAD – mehanizirani divizion
MB – minobacač
mbr. – mehanizirana brigada
mbr. – mehanizirana brigada
mč. – mehanizirana četa
MES – minsko-eksplozivna sredstva
MNSH – Mađarska narodna stranka Hrvatske
MO – Mjesni odbor
MORH – Ministarstvo obrane Republike Hrvatske
mtbr. – motorizirana brigada
MUP – Ministarstvo unutarnjih poslova
MZ – Mjesna zajednica
NOB – Narodnooslobodilačka borba
NZ – Narodna zaštita
OB – Opća bolnica
OG – Operativna grupa
okb – oklopni bataljun
okbr. – oklopna brigada
okmb – oklopno-mehanizirani bataljun
OMS – oklopno-mehanizirana sredstva
ONZ – Odredi Narodne zaštite
ONO – općenarodna obrana

OS SFRJ

OSRH – Oružane snage Republike Hrvatske

OŠ – Osnovna škola

OZ – Operativna zona

PAO – Poljoprivredna avijacija Osijek

pgmd. – proleterska gardijska motorizirana divizija

PI – Policijska ispostava

PJP – Posebna jedinica policije

PP – Policijska postaja

PU – Policijska uprava

PVO – Protivvazduhoplovna odbrana

PZO – protuzračna obrana

PZT – protuzračni top

RRF – Riječna ratna flotila

RSK – Republika srpska krajina

RV – Ratno vazduhoplovstvo

SAO SBZS – Srpska autonomna oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem

SČP – Srpski četnički pokret

SDA – Stranka demokratske akcije

SDB – Služba državne bezbednosti

SDG – Srpska dobrovoljačka garda

SDP – Socijaldemokratska partija

SDS – Srpska demokratska stranka

SDSH – Socijal-demokratska stranka Hrvatske

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SJP – Specijalna jedinica policije

SKH – Savez komunista Hrvatske

SKH-SDP – Savez komunista Hrvatske-Savez demokratskih promjena

SKJ – Savez komunista Jugoslavije

SK-PJ – Savez komunista-Pokret za Jugoslaviju

SNO – Sekretarijat za narodnu obranu

SNV – Srpsko nacionalno vijeće

SO – Skupština općine

SPH-PJO – Socijalistička partija Hrvatske-Partija jugoslavenske orijentacije

SPO – Srpski pokret obnove
SRH – Socijalistička Republika Hrvatska
SRS – Srpska radikalna stranka
SSNO – Savezni sekretarijat za narodnu obranu
SSSR – Savez socijalističkih sovjetskih republika
SUBNOR – Savezno udruženje boraca Narodnooslobodilačkog rata
SUP – Sekretarijat unutrašnjih poslova
td – topnički divizion
TG – Taktička grupa
TO – Teritorijalna obrana
tt. – trigonometrijska točka
UJDI – Udruženje za jedinstvenu Jugoslaviju
UN – United Nations (Ujedinjeni narodi)
UNPA – United Nations Protected Areas (Zaštićena područja Ujedinjenih naroda)
UNPROFOR – United Nations Protected Forces (Zaštitne snage Ujedinjenih naroda)
VBR – višecjevni bacač raketa
ViZ – Vođenje i zapovijedanje
VO – Vojna oblast
VP – Vojna policija
VPO – Vojnopomorska oblast
VS UN – Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda
VUR – Vijeće udruženog rada
ZNG – Zbor narodne garde
ZOG – Zapovjedništvo obrane grada
ZOZ – Zapovjedništvo operativne zone

13. ŽIVOTOPIS AUTORA

Ivan Mihanović (1987.) rođen je u Zagrebu gdje je pohađao i završio sve razine svojega obrazovanja. Fakultet Hrvatski studiji upisao je 2005. godine. Preddiplomski studij povijesti i kroatologije (hrvatske kulture) polazio je 2005.-2008. stekavši titulu prvostupnika povijesti i prvostupnika kroatologije. U nastavku studiranja 2008.-2010. polazio je Diplomski studij povijesti znanstvenoga smjera (Ranomoderna i suvremena povijest) i nastavničkoga smjera.

Obje studijske razine završio je u predviđenom roku. Po završetku studija kraće je vrijeme honorarno radio u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata na posebnom programu digitalnoga snimanja arhivskoga gradiva, a u istoj je ustanovi 2011./2012. nastavio raditi kao pripravnik na stručnom osposobljavanju za arhivista. Državni ispit za arhivista položio je 2012. godine. Poslijediplomski studij povijesti na Hrvatskim studijima upisao je 2011./2012. godine. Kao doktorand objavio je nekoliko prikaza, dva izvorna znanstvena rada i sudjelovao na dva međunarodna znanstveno-stručna skupa. Trenutno nije zaposlen u struci.

Popis objavljenih radova

Prikazi

Nedjeljko Mihanović, Tuđmanova baština, Detecta, Zagreb, 2010., 655 str., *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 43, br. 2 (listopad 2011.), 616-619.

Ante Nazor, Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih/Greater-Serbian Aggression on Croatia in the 90's, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011., 400 str., *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 44, br. 3 (prosinac 2012.), 771-776.

Ana Holjevac Tuković, Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Despot infinitus, Zagreb, 2015., 336 str., *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 16, br. 1 (prosinac 2016.), 457-459.

Damir Jurić, Zlatko Bebek, Rosinjača, Glas Slavonije, Osijek, 2012., 80 str., *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 46, br. 2 (listopad 2014.), 393-396.

Josipa Maras Kraljević, Janja Sekula Gibač, ur., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj – travanj 1995.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, Zagreb; Slavonski Brod, 2014., 378 str., *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 48, br. 1 (lipanj 2016.), 230-233.

Ilija Vučur, Mate Rupiće, ur., Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine” (siječanj – travanj 1995.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2014., 412 str., *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 48, br. 1 (lipanj 2016.), 227-230.

Ivan Radoš, Željka Križe, ur., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (svibanj – kolovoz 1995.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, Zagreb; Slavonski Brod, 2015., 391 str., *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 48, br. 1 (lipanj 2016.), 233-237.

Izvorni znanstveni rad

„Borba za vojarne i oružje u Osijeku 1991. godine“, 25. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 19, br. 37., Zagreb, 2016.

„Opsada i obrana Osijeka 1991. u srpskim medijima“, Četvrti interdisciplinarni znanstveno-stručni skup Grad Osijek u obrani hrvatskog istoka, Osijek, 30. siječnja 2018. Zbornik radova, gl. ur. Miljenko Brekalo, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek, 2019., str. 34-49.

Znanstveno-stručni skup

„Uloga obrane grada Osijeka na Istočnoslavonskom bojištu 1991. godine“, *Domovinski rat, njegove gospodarske, demografske i socijalne posljedice i perspektive na području hrvatskoga istoka*, knj. 53, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Zagreb, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Odjel za kulturologiju – Osijek, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2017.